

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ સંચાલક

[ગુજરાતી ગોપીગદ્ય વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૬૩૩ કિંમત ૩૦૦.

ગ્રંથનામ ભાષ્યો ભાષ્યો.

વર્ગિક ૨૮ : ૨૨, ૮૫૪

માણસો વિગેરે દર્શ્યો છે. આનુબાનુ કાચની બારીમાંથી આ દેખાવો જોઈ શકાય છે. ત્રીજા માળ ઉપર પણ જવાય છે ત્યાંથી પણ બીજા માળના દેખાવો જોઈ શકાય છે. તદ્ ઉપરાંત સ્વર્ગમાં ઉડતા વીમાનો વિગેરે સુંદર દર્શ્યો જોવા

સોનીનું મંદીર (અજમેર)

લાયક છે. જૈન મત મુજબની સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અયોધ્યા અને પ્રયાગ તથા વિમાનોમાં ઉડતા દેવ વિગેરે તાદૃશ્ય વસ્તુઓ, હિંદમાં હજુ પણ આવી કારિગરી પડી છે તેનો અચ્છો ખ્યાલ આપે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ભારતનો ભોમીયો

“All India Traveller's Guide”

લેખક : વકીલ હર્ષદરાય સાંકળેશ્વર શુક્લ

પ્રયોજક : નટવરલાલ પી. લાખીયા

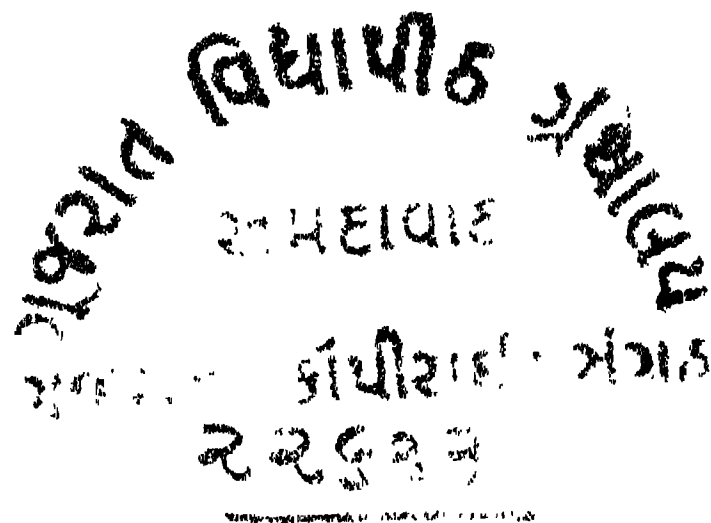
પ્રકાશક :

ધી સ્ટાન્ડર્ડ ટ્રેડિંગ કંપની

પબ્લીશર્સ એન્ડ પર્ફોર્મીંગ એક્સપર્ટ્સ

ગાંધીરોડ. અમદાવાદ.

[પ્રથમાવૃત્તિ]
(સર્વ હક્ક પ્રકાશકે સ્વાધીન રાખેલ છે.)

કિંમત ત્રણ રૂપીઆ, ટપાલ ખર્ચ અલગ

મુદ્રક: શા. કેશવલાલ સાંકળચંદ
મુદ્રણસ્થાન: શ્રી વીરવિજય પ્રિ. પ્રેસ
સલાપસ, કોસ રોડ : : : અમદાવાદ

આમુખ

ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રવાસો સંજ્ઞા પુસ્તકો કમતી છે. જો કે દેશાટન કરતું એ સમગ્ર હિંદી સાથે ગુજરાતીઓમાં પણ પ્રાચીન સમયથીજ ચાલતો આવેલો રિવાજ છે. આધુનિક યુગમાં જવર અવરના સાધનોની સુલભતા થવાથી મુસાફરીનું પ્રમાણ વધું છે છતાં તે ઝડપી અને ઉડતી નજરવાળું બનતું જાય છે. ઝોન ટીકીટો અને સ્પેશીયલ ગાડીઓના આ જમાનામાં પ્રવાસીઓને પોતાનું પર્યટન ટુંક સમયમાં પતાવી લેવાનું હોય છે. એટલે જિજ્ઞાસુ પ્રવાસીઓ માટે પૂર્વ તૈયારીઓની આવશ્યકતા રહે છે. ભારતનો ભોમીયો આ આવશ્યકતા બધી રીતે પુરી પાડે છે.

ભરતખંડ જેવા વિશાળખંડના મુદ્દા મુદ્દાના સ્થળોનો પરિચય પણ એક નાનકડા પુસ્તકમાં સમાવવો એ સંક્ષિપ્તતામાં દક્ષ લેખક માટે પણ અઘરું કામ છે. તેમાં પણ વિશાળ જનતાની દૃષ્ટિથી લખાયેલા ગ્રંથ માટે તો તે અવિશેષ અઘરું થઈ પડે છે: ભારતનો ભોમીયો દ્વિતીકાથી કલકત્તા અને હિમાલયથી કન્યાકુમારી સુધીના તમામ અગત્યના સ્થળોની ટુંકી છતાં ઉપયોગી માહિતીથી ભરપૂર છે. પુરાણકાળથી માંડીને ગાંધીયુગ સુધીનાં નામાંકિત બનેલા સ્થળો વિષે એક પ્રવાસીને માર્ગદર્શક થાય તેવી સામગ્રીથી ભરપૂર છે. લોટીએ લોટીએ હકીકતથી લદાયલા છતાં આ ગ્રંથ એટલી સરળતાથી વાંચી શકાય છે કે જાણે કોઈ નવલકથા વાંચવા બેસા. લેખકની શૈલી વાંચકને આકર્ષી લે છે અને અથથી ઇતિ સુધી જરાપણ કંટાળો આપ્યા વિના વાંચન આનંદ સાથે બોમ આપે જાય છે. ઠેકાણે ઠેકાણે નામાંકિત સ્થળોના ફોટાઓ આપીને ગ્રંથને સજીવ બનાવેલ છે.

પ્રવાસીને તો તે બહુ મુદ્દય છે જ પરંતુ બિનપ્રવાસીને ઓછા પ્રવાસ કરનારને પણ તેનું વાંચન પ્રવાસ કર્યા જેવો અનુભવ આનંદ

અને જ્ઞાન આપે છે. ભિન્ન ભિન્ન રૂચિના માણુસને તે એક સરખો તૃપ્ત કરે છે અને વાંચનને અંતે પ્રત્યેકના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ દેશભક્તિ પ્રેરે છે.

આવો સુંદર, સરળ અને ઉપયોગી ગ્રંથ ગુજરાતી આત્મને સુલભ કરાવવા માટે તેના લેખક મારા મિત્ર શ્રી. હર્ષદરાય માંકળેશ્વર શુક્લને મારા અભિનંદન છે.

આ ગ્રંથ પ્રતિત આપે છે તેમ તેઓ ભવિષ્યમાં એક સમર્થ લેખક નિવડે.

ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલમેડ
અમદાવાદ.
તા. ૧-૧૦-૪૦

}

ધૃશ્વરનાથ કાળીદાસ વ્યાસ
બી એ; એમ એન એ;

પ્રસ્તાવના

“ ભોમિયા ”ને વળી પ્રસ્તાવનાની જરૂર હોય ખરી? ભોમિયો તો પોતાની જાતેજ પરિચય સાધી લેશે, છતાં પણ ચદ્યપિ શુદ્ધં લોકવિરુદ્ધં ના કરણીયં ના ચરણીયં એ ન્યાયે, અને ખાસ કરીને તો આ મહદ્કાર્યમાં સહાયભૂત બનેલા મિત્રો, પ્રશંસકો અને સ્નેહીઓની સહાયનો ઉલ્લેખ કરી ઉપકારભોજ હાગવો કરવા ખાતર જ હું આ પ્રસ્તાવિક શબ્દો લખું છું.

પ્રવાસ એ તો જીવનવિકાસનું સર્વ શ્રેષ્ઠ સાધન છે. જેમ અંધારામાં રહેલ પ્રગટાડ કરમાતા જાય છે, તેમ એક સ્થાને પડી રહેલ મનુષ્યનું જીવન ઘણું કરીને અપકવ અને અણવિકસ્યું રહે છે. તેથી પ્રવાસભુજ એ તો માનવસ્વભાવ બની ગયેલ છે. મારા શાળા અને કોલેજના જીવનકાળમાં તે ભુજ ઠીકઠીક સંતોષાયેલી; પછીથી વ્યવસાયી જીવન જંગલમાં પડતાં પ્રવાસ શોખ ઓછો થતો લાગ્યો. પરંતુ તે અરસામાં મથુરાથી અમારા મિત્રે શ્રી. ઔદિચ્ય યુવક પરિષદને ત્યાં આમંત્રી. અને તે રીતે મારે તો જ્ઞાતિ સેવા સાથે પ્રવાસશોખ પૂરો પડ્યો. ચાલુ વ્યવસાયી જીવનક્રમ સાથે જ્ઞાતિસેવામાં પેરોવી તેની મને દીક્ષા આપનાર મુરબ્બી જ આ પ્રવાસ-પુસ્તકનું આમુખ લખે એ પણ મારે માટે ગૌરવની વાત છે. અમદાવાદ જિલ્લા બોર્ડના પ્રમુખ તરીકેની સતત કામગિરીમાં રોકાયેલા હોવા છતાં અને નાદુરસ્ત તબિયત હોવા છતાં મુ. શ્રી. ઇશ્વરભાઈ વ્યાસે આમુખની અમારી માગણી કબુલી તથા હુંક સમયમાંજ આમુખ લખી આપી અમને ખુબ ઉપકૃત કર્યા છે.

સમસ્ત “ ભારતનો ભોમયો ” લખવો એ કાંઈ સહેલી વસ્તુ નથી. હિંદના એક એક શહેરમાં એટલું જાણવાનું, જોવાનું, સમજ-

વાનું છે કે તે દરેક શહેર માટેજ આટલા કદનું એક પુસ્તક જોઈએ. તો પછી આખા આર્યાવર્તનું તો પૂછવું જ શું ? તેથીજ સિંહલદ્વીપ, અને બ્રહ્મદેશને બાકાત રાખેત્ર છે, અને બીજી અનેક જગોએ વિગત ટુંકાવી છે. આમ છતાંય જ્યારે પ્રથમ મને આ પુસ્તક લખવાની મારા મિત્ર શ્રી. નટવરલાલ લાખીઆએ સૂચના કરી ત્યારે આ કાર્યનો બોજો સમજી મેં આનાકાની કરેલી; પરંતુ જ્યારે તેમણે તથા સ્વર્ગસ્થ ઠાકોરભાઈ શાહે એકઠી કરેલી શહેરે શહેરની સામગ્રી, બ્લોકસ, સાહિત્ય વિગેરે જોયું ત્યારે મેં તે કાર્ય માથે લીધું. તેમાં મને મારા મિત્ર શ્રી. નાનુભાઈ જેયંદ શાહે પણ પ્રોત્સાહન આપી જે થોડાંક શહેરનો પ્રવાસ મેં ખેડ્યો નથી તેની વિગતો લખાણ અને ફોટાઓ તેમણે આપ્યા. મારા કાકા મુરબ્બી શ્રી. મગનલાલ જેઠાભાઈ શુકલે પણ આ કાર્યને પાર ઉતારવામાં ખુબજ મદદ કરી છે. વળી અમારા મિત્ર શ્રી. ભટ્ટ છોટાલાલ નંદલાલભાઈએ અને બીજા રનેલી અને શુભચિંતકોએ ગામેગામથી જે માહિતિ તથા સામગ્રી પૂરી પાડી છે તે બદલ તે સર્વના અમો રૂણી છીએ. છેવટે મારા સહકાર્યકર અને પ્રકાશક શ્રી. લાખીઆ કે જેમણે મને આ ક્ષેત્રમાં ખેંચ્યો છે, અને જેમણે મુખપૃષ્ઠ, નકશા, બ્લોક અને પ્રેસની સર્વ જવાબદારી ઉપાડી લઈ મને ફક્ત લખાણનોજ કાર્યભાર આપેલ છે, અને મને આ મહાન કાર્ય પાર ઉતારવામાં રાતદિવસના ઉગ્ગરા કરી જે મદદ કરી છે, તેમના માટે તો જેટલું લખું તેટલું બોધું છે. આ બધો યશ તેમને જ આભારી છે.

આ પુસ્તક લખવામાં અમારી પ્રવાસનોંધ ઉપરાંત હિંદની દરેક રેલ્વેઓએ સહકાર આપી તેમનું સાહિત્ય મોકલી આ પુસ્તકને સંપૂર્ણ બનાવવામાં ઉત્તમ સહાય કરી છે. આ પુસ્તક અંગે સ્વાભાવિક રીતેજ અમોને ઘણા પુસ્તકો માર્ગદર્શક નીવડ્યાં છે. શ્રી કાકા કાલેલકર જેવા મહાન પ્રવાસી અને સાહિત્યકારે ગુજરાત સમસ્તને પ્રવાસ

વર્ણનમાં અને પ્રવાસનો આનંદ માણવામાં નવી દિશા આપી છે; આ કળિયુગના તે મહાન સ્મૃતિકારનાં પુસ્તકો, શ્રી. રત્નમણિરાવનું “ગુજરાતનું પાટનગર,” અને મુ. શ્રી. રવિબાઈનું “કલાધામ અજંટા” વિગેરે અનેક પુસ્તકો અમોને ખુબ ઉપયોગી માર્ગદર્શક થયાં છે. તે બદલ તે સર્વનો પ્રકાશક શ્રી. લાખીઆ તરફથી આભાર માનું છું.

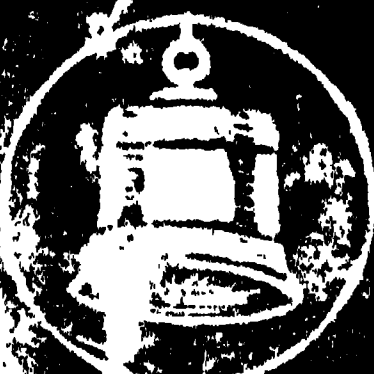
આ પુસ્તક મુખ્યત્વે યાત્રાળુઓ સહેલાણીઓ; અને વેપારીઓ; માટે લેખેલું; આમાં ઘણી ક્ષતિઓ રહી છે, ઉતાવળ અંગે જાતિ દેખરેખ રહી નથી, તે બદલ ક્ષમા યાચું છું.

અમારો વિચાર તો “ભારત સર્વસંગ્રહ” (EncycloPedia of India) જેવો મહાનગ્રંથ બહાર પાડવાનો છે. પરંતુ તે માટે આ સહાયકવૃન્દ ઉપરાંત શહેરે શહેરથી પુરતી મદદ મળે તો તે ભગીરથ પ્રયત્ન આદરવાની મુરાદ અમે સેવીએ છીએ. આવા પ્રકાશનોદ્વારા માતૃભૂમિની સારી પિછાન થાય છે અને દેશપ્રેમ વધે છે. આ પ્રકાશનદ્વારા તે પ્રયત્નમાં પ્રકાશક અને લેખક કાંઈક સફળ થયા હોય તેમ વાચકવૃન્દને લાગે, અને સામાન્ય જનતા તે અવાજ ઝીલે તો અમારો પ્રયત્ન સફળ થયો લેખીશું. એજ અભ્યર્થના.

ખાડિયાગેટ, અમદાવાદ. }
તા. ૧-૧૦-૪૦

લી: હર્ષદરાય સાંકળેશ્વર
શુક્લ.

આમડાના દરેક દરદાર માટે

ધંતા ધાપ
રજીસ્ટર્ડ
અસરવા

અસરવાનું તેલ
વાપરો

M.D. & SONS
ASARVA AHMEDABAD.

દરેક જાતના તાવ
માટે અકસીર

સીરોલ

રજીસ્ટર નં. ૨૨૬૯

વાપરો

ફાયદો ન થાય તો
પૈસા પાછા

એજન્ટો જોઈએ છે.

દરેક ગાંધી તથા હવાવાળાને ત્યાં મળશે.

WHAT'S WRONG WITH YOUR RADIO ?

K. V. S. Acharya.

Qualified N. R. J. Service man & the Associate
member of the Institute of Radio Engineers.

THE STANDARED RADIO SERVICING COMPANY,

Lal Darwaja Mirzapur Road, AHMEDABAD.

Profit, by experience our complete knowledge
of Radio means minimum cost of repairs

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ	પ્રકરણનું નામ	પૃષ્ઠ.
૧ હું	પૂર્વપીઠિકા (ભારતિમૈયાના ભૂગોળ અને ઇતિહાસની ઝાંખી)	૧
૨ જી	યાત્રા અગર પ્રવાસ શા માટે ?	૧૮
૩ જી	મુસાફરો અને યાત્રાળુઓને આવશ્યક સૂચના	૨૬
૪ થું	હિન્દુસ્તાન, હિંદનો વાહન વ્યવહાર, પ્રવાસનો પ્રારંભ અને ગુણવંતી ગુજરાતનું પાટનગર } અમદાવાદ	૩૨
	ગુજરાત	૩૬
	અમદાવાદ	૪૨
	સાબરમતી	૯૪
	સરખેજ	૯૭
	અડાલજ	૧૧૦
૫ મું	વાહનવ્યવહારનાં સાધનો, હિન્દની રેલ્વેઓ } અને રેલ્વેને લગતી ઉપયોગી માહિતી.	૧૧૩
૬ ઠું	ગુજરાતના યાત્રાધામ, હુરાખાવાનાં સ્થળો, } ઐતિહાસિક સ્થળો અને ઔદ્યોગિક કેન્દ્રો	૧૨૯
	સિદ્ધપૂર	૧૨૯
	અંબુહીલપુર પાટણ	૧૩૨
	અંબાજી, બહુચરાજી	૧૩૪
	આણુ	૧૩૭
	સૌરાષ્ટ્ર	૧૪૯
	રાજકોટ અને ગોંડલ	૧૫૦
	જૂનાગઢ, ગિરનાર અને પ્રભાસપાટણ	૧૫૧
	પોરબંદર, જામનગર અને મોરબી	૧૫૯
	યાત્રાધામ-દ્વારિકા	૧૬૩

ઝોખા-બંદરનું વર્ણન...	...	
ઝોખા બંદર	...	૧૬૬
બેટ-શંખોદ્ધાર	...	૧૬૬
ગોપી તળાવ	...	૧૭૧
ચારધામ અને સમપુરી	...	૧૭૩
કચ્છ	...	૧૭૪
ગઢગા-સ્વામીનારાયણ, શિહોર અને પાલીતાણા		૧૭૫
ભાવનગર, સારંગપુર અને ભીમનાથ		૧૭૮
મહેમદાવાદ. ખેડા, નડિઆદ, કપડવાંજ અને વડતાલ		૧૮૦
આણંદ, ડાકોર અને ખંભાત	...	૧૮૨
વડોદરા, ડભોઇ અને ચાંચોદ કન્યાળા		૧૮૫
દાંડી	...	૧૯૭
સુરત, નવસારી, સોનમઢ અને ઉદ્ધવાડા		૧૯૭
નવસારી, ઉદ્ધવાડા, દમણ અને ધરમપુર		૨૦૦
મુંબઈની આસપાસના સહેલગાહનાં સ્થળો		૨૦૫
૭ મું		
મુંબઈ તથા મુંબઈ ઈલાકો	...	૨૦૮
મુંબઈ	...	૨૦૮
એલીફન્ટા	...	૨૪૯
ઉરણ	...	૨૪૯
નહાવા, પાલી, ધરમતાર	...	૨૫૧
માથેરાન	...	૨૫૧
કાલોની શુદ્ધાઓ	...	૨૫૫
પૂના	...	૨૫૬
આલ્હન્દી	...	૨૬૧
ખોપોલી	...	૨૬૧
પંચગની અને મહાબલેશ્વર	...	૨૬૧
સતારા, ઔંધ અને પંઢરપુર	...	૨૬૪

	સોલાપુર અને બીજાપુર	...	૨૬૫
	પંજીમ, ગોવા, મામોગોવા અને દૂધસાગર	...	૨૬૬
	કારવાર, અંકોલા હોનાવર } અને ગેરસપ્પાનો ધોધ	...	૨૬૬
	બેલમામ, મિરજ, સાંગલી } કોલ્હાપુર અને રત્નાગિરિ	...	૨૭૩
	નાશિક, ત્ર્યમ્બક, દેવલાલી } અને અહમદનગર	...	૨૭૬
	દ્વાપથ જયોતિર્લિંગ	...	૨૭૯
૮ મું.	વીરભોમ-રજપુતાના અને સિંધ	...	૨૮૨
	કારંકાલી, શ્રીનાથજી, ઉદયપુર } એકલિંગજી અને ચિત્તોડગઢ	...	૨૮૫
	ઉદયપુર, કેસરીમાજી અને ચિત્તોડ	...	૨૯૧
	ચિત્તોડ.	...	૨૯૮
	અજમેર, તીર્થરાજ પુષ્કર } અને સાવિત્રી	...	૩૦૪
	જોધપુર, જયપુર, બિકાનેર } અને સામ્બર	...	૩૧૩
	ભરતપુર, અલ્વર અને બુંદીકોટા	...	૩૨૧
	કરાંચી.	...	૩૨૮
	સક્કર.	...	૩૩૮
	બહુચિસ્તાન.	...	૩૩૯
૯ મું.	આગ્રા અયોધ્યાના સંયુક્ત } પ્રાન્તો, દિલ્હી અને પંજાબ	...	૩૪૦
	ફતેહપુરસીક્રી, ઈદગા અને આગ્રા	...	૩૪૧
	મથુરા.	...	૩૫૨
	મથુવન.	...	૩૫૭

વુન્દાવન.	૩૫૭
હિન્દુ પાટનગર દિલ્હી	૩૬૫
નવું દિલ્હી	૩૭૮
મિરત, રુડકી, હરદાર, ઋષિકેશ } દહેરાદુન અને મસુરી }	૩૮૪
હરદાર.	૩૮૬
ઋષિકેશ અને લક્ષમણજૂલા	૩૯૪
દહેરાદુન અને મસુરી	૩૯૮
ખરેલી. આલ્મોરા, મુરાદાબાદ } અલીગઢ અને નૈનીતાલ }	૪૦૧
નૈનીતાલ.	૪૦૨
નૈમિષારણ્ય અને મિત્રિકતીર્થ	૪૦૫
લખનૌ, કાનપુર અને અલ્હાબાદ.	૪૦૯
લખનૌ	૪૧૦
અયોધ્યા, ફૈઝાબાદ, છપૈયા અને ગોરખપુર.	૪૧૩
ભરતકુંડ	૪૧૯
કાનપુર, ઝાંસી અને ચિત્રકૂટ	૪૨૦
તીર્થરાજ પ્રયાગ-અલ્હાબાદ	૪૨૭
વારાસણી-ઝાંસી	૪૩૮
બુદ્ધાશ્રમ-સારનાથ	૪૫૦
પૂંજાબ, અંબાલા, સિમલા કુરુક્ષેત્ર અને પાણિપત	૪૫૦
અંબાલા	૪૫૧
કુરુક્ષેત્ર	૪૫૩
પાણિપત	૪૫૪
સિમલા	૪૫૫
બદ્રી-કેદારની યાત્રા	૪૫૬
પતિયાલા, નાબા અને ભટ્ટીડા	૪૫૭
લુધીયાણા, જલધંધર અને અમૃતસર	૪૫૭

	અમૃતસર	૪૫૮
	લાહોર	૪૬૧
	રાવળપિંડી, તક્ષ શિક્ષા અને મૂરી	૪૬૪
	મુલતાન	૪૬૫
૧૦ મું.	હિન્દુ નન્દનવન-કાશ્મીર, અને સરહદનો પ્રાન્ત	૪૬૬
	શ્રીનગર	૪૭૦
	અમરનાથ	૪૭૮
	ગુલમર્ગ	૪૮૦
	ઐયરઘાટ અને પેશાવર	૪૮૧
	બન્નુ	૪૮૩
૧૧ મું.	બિહાર અને ઓરિસ્સા	૪૮૪
	બક્સર	૪૮૪
	પટણા	૪૮૪
	ગયા અને બુદ્ધગયા	૪૮૫
	બુદ્ધ-ગયા	૪૮૬
	મહાવીરનું મોક્ષધામ-પાવાપૂરી અને રાજગૃહી	૪૮૨
	આઠખંડી વૈજનાથ-વૈજનાથધામ	૪૮૨
	રાંચી, રામગઢ, ઝરિયા અને તાતાનગર	૪૮૫
	ખડગપુર અને વૈતરણી નદી	૪૮૭
	ભુવનેશ્વર અને ધોક્ષી	૪૮૮
	સાક્ષી-ગોપાળ	૪૮૯
	શ્રીજગન્નાથ પૂરી	૫૦૦
	કેનારક	૫૦૬
૧૨ મું.	બંગાળ અને આસામ	૫૦૮
	કલકત્તા	૫૦૮
	તારકેશ્વર	૫૨૫

શાન્તિનિકેતન અને વિશ્વ- ભારતી વિદ્યાલય	...	૫૨૬
નવદ્વીપ અગર માંચાપુર	...	૫૨૭
ચિંતાગોંગ અને ઢાકા...	...	૫૨૮
સીલોગુડી, કુર્સોચોંગ અને દાન્જિર્લોંગ	...	૫૨૯
ઑવરેસ્ટ	...	૫૨૯
પાન્કુ, શિલોંગ ગૌહતી અને કામાખ્યા	...	૫૩૧
૧૩ મુ. મદ્રાસ ઈલાકા	...	૫૩૩
વિજયનગર અને સિંહચલમ	...	૫૩૪
રાજમહેન્દ્રી, ગોદાવરી અને બેઝવાડા	...	૫૩૫
પ્રન્ના નરસિંહ અગર મંગળગિરિ અને બેઝવાડા	...	૫૩૫
મલ્લિકાર્જુન મહાદેવ...	...	૫૩૭
મદ્રાસ	...	૫૩૯
ચિંગલપેટ અગર પક્ષિતીર્થ અને મહાબલિપુરમ્	...	૫૪૯
ચિદમ્બરમ્, પાન્ડીચેરી.	...	૫૫૧
કુમ્ભકોણમ્	...	૫૫૩
તાન્જોર.	...	૫૫૫
ત્રિચિનાપલ્લી	...	૫૫૫
મદુરા	...	૫૫૮
ધનુષકોટી	...	૫૬૦
રામેશ્વર	...	૫૬૦
તિનેવેલી	...	૫૬૬
સચિંદ્રમ	...	૫૬૮
ત્રીવેંદ્રમ	...	૫૬૮
કાંજીવરમ (કાંચી)	...	૫૬૯
કોઈમ્બટુર	...	૫૭૧
ઉડાકામંડ	...	૫૭૨
કેરાળા અને કાનાનોર	...	૫૭૩
મેંગલોર	...	૫૭૪

	રેણિગુંડા, તિરપતિ અને કલહસ્તિ	૫૭૫
૧૪ મું	મ્હેસુર અને નિકામ હૈદરાબાદ ...	૫૭૭
	કોલરની સોનાની ખાણો ...	૫૭૭
	શિવ-સમુદ્રમ ...	૫૭૮
	મ્હેસુર ...	૫૭૮
	કૃષ્ણ-રાજ સાગરબંધ અને વૃંદાવનના બગીચા } ...	૫૭૯
	શ્રીરંગપદ્મ અને શ્રાવણ બેલમુડા } ...	૫૮૦
	બેંગલોર ...	૫૮૧
	ગુતકલ (કાળિકંધા) ...	૫૮૨
	હૈદરાબાદ ...	૫૮૪
	ગોવલકોંડા અને સિંકદરાબાદ ...	૫૮૪
	ઓરંગાબાદ, ઇલોરા અને અજંટા ...	૫૮૫
	કળાધામ અજંટા ...	૫૮૭
૧૫ મું.	મધ્ય પ્રાન્ત અને મધ્ય હિંદ એજન્સી }૫૯૩
	વર્ધા ...	૫૯૩
	સેવાગ્રામ ...	૫૯૩
	નાગપુર ...	૫૯૪
	રામટેક ...	૫૯૪
	જબલપૂર ...	૫૯૫
	સોપાલ ...	૫૯૬
	સાંચી ...	૫૯૬
	ઉજ્જન ...	૫૯૮
	ઈન્દોર અને ઓમકારેશ્વર ...	૫૯૯
	ગ્વાલીઅર ...	૬૦૧

ચિત્રોની અનુક્રમણિકા

હિંદનો નકશો
અમદાવાદનો નકશો	
સાત દરવાજાની ગળી	...	૪૯
ભદ્રનો કિલ્લો	...	૫૪
શાહ આલમનો રાજો	...	૫૭
ગાંધીજીનો આશ્રમ	...	૬૦
જીરમા-મરજીદ	...	૮૨
સ્વામિનારાયણનું મંદીર	...	૮૬
હડીસોગનું દહેરું	...	૯૦
સરખેજની મરજીદ	...	૯૬
રૂદ્રમાળ	...	૧૩૧
સુર્ય મંદીર (પ્રભાસ પાટણ)	...	૧૩૨
માઉન્ટ આબુ	...	૧૩૮
માઉન્ટ આબુનો દેખાવ	...	૧૪૦
દેલવાડાના દહેરાં	...	૧૪૩
ઉપર ઝાટનો કિલ્લો (જુનાગઢ)	...	૧૫૪
સોમનાથનું જીનું મંદીર	...	૧૫૬
ગિરનાર ઉપરના જૈન દહેરાં	...	૧૫૮
જગત મંદીર	...	૧૬૪
જૈનોના દહેરાં (પાલીતાણા)	...	૧૭૬
વડોદરાના મહોદ્ધાનો દેખાવ	...	૧૮૬
ખૂલતો પૂલ	...	૧૮૮
લક્ષ્મી-વિલાસ મહેલ	...	૧૯૨
સુરપાણનો ઘોષ	...	૧૯૬
સુરતનો કિલ્લો	...	૧૯૯

મુંબઈનો નકશો	૨૧૫
બોમ્બે સેન્દ્રલ	૨૧૮
વિક્ટોરીયા ટર્મિનસ	૨૩૦
ગેટ-વે-ઓફ ઇન્ડિયા	૨૩૩
પ્રીન્સ ઓફ-વેલ્સ મ્યુઝિયમ	૨૩૮
બ્રોમોન સ્ટેડિયમ	૨૩૯
રાજા-બાઈ ટાવર	૨૪૧
મ્યુનિસિપલ-કારપોરેશન હાલ	૨૪૪
મુમ્તાઝવી	૨૪૭
શરતનું મેદાન	૨૫૦
એલીફન્ટા-કેવ	૨૫૨
ચાર્લોટ સરોવર (માથેરાન)	૨૫૩
દયુંધસા પોર્ટ	૨૫૬
બ્રાન્ડ-ગાર્ડન (પૂના)	૨૬૦
બોટ-ક્લબનો દેખાવ	૨૬૩
ધોબી-ગ્લેન (મહાબલેશ્વર)	૨૭૦
ગેર સપ્પાનો ધોધ	૨૭૭
ગોદાવરી તટ	૨૮૩
ઉદેપુરના મંદીરો	૨૮૪
સહેલીયા વાડી	૨૮૫
સહેલીયા વાડીનો એક દેખાવ	૨૮૬
આરસનો મહેલ બેટ અને બગીચો	૨૮૭
સશ્વીની સમાધી	૩૦૧
મીરાંનું મંદીર	૩૦૩
કીર્તિ સ્થંભ	૩૦૬
જવાબ પીરની દર્ગાહ	૩૦૮
સોનીનું મંદીર	૩૦૮

અન્નાસાગર	૩૧૦
કે-સાગર	૩૧૧
લક્ષ્મીજીનું મંદીર	૩૧૨
જોધપુરનો કિલ્લો અને સરોવર	૩૧૪
હુવા-મહેલ	૩૧૭
જાંતર-મંતર	૩૧૮
આલજટ-મ્યુઝિયમ	૩૨૦
ભરતપુરનો કિલ્લો	૩૨૨
અંબરનો કિલ્લો	૩૨૩
બુંદીનો કિલ્લો	૩૨૪
બુંદીના મહોલ્લાનો દેખાવ	૩૨૫
તાજમહેલ	૩૪૬
તાજનું પ્રવેશ દાર	૩૪૮
વિશ્રામઘાટ	૩૫૫
વૃંન્દાવન	૩૫૮
વૃંન્દાવનના મંદીરનો દરવાજો	૩૫૯
વૃંન્દાવનનો આરસનો મહેલ	૩૬૨
દીલ્હીનો નકશો	
હુમાયુની કબર	૩૩૬
ચાંદની ચોક	૩૭૦
દિવાને આમની આરસની માદી અને દિવાને આમ	૩૭૩
દિવાને ખાસ ફાટ	૩૭૫
જુમ્મા-મસ્જિદ	૩૭૭
ઈડીઅન-પાર્લામેન્ટ હાઉસ	૩૭૮
કુતુબમિનાર	૩૮૧
હરકિ પેલી	૩૮૬

લક્ષ્મણ ઝુલા	૩૯૬
નેનીતાલ	૪૦૩
મ્યુટીનિધાટ (ઠાનપુર)...	૪૨૨
ખનારસ	૪૪૦
સુવર્ણ-મંદીર (અમૃત-સર)	૪૫૯
શિખ-ગુરની સમાધિ (લાહોર)	૪૬૩
કાશ્મિરનું સરોવર	૪૬૮
દાલ સરોવર	૪૭૨
શાલીમાર ગાર્ડન	૪૭૫
ખેખર-વાટ	૪૮૨
બુદ્ધ-ગયા	૪૯૦
જગન્નાથજીનું મંદિર	૫૦૧
રથ-યાત્રા	૫૦૪
કલકત્તાનો નકશો	
હાવરાનો પુલ	૫૧૦
વિક્ટોરીયા-મેમોરીયલ	૫૧૫
એડવર્ડ-મેમોરીયલ	૫૧૬
જૈનોનું મંદિર	૫૧૮
ખરમીઝ પેગોડા	૫૨૦
બેલ્લવે ડેર	૫૨૧
બેલ્લેક હાલ	૫૨૨
દાજીલોંગ	૫૩૦
મદ્રાસનો નકશો	
ધંગમોર	૫૪૦
મરીના	૫૪૨
ચુનીવર્સીટી બિલ્ડીંગ	૫૪૪
હાઇકોર્ટ મદ્રાસ	૫૪૫

ટેફનીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ	૫૪૬
સેન્ટ થોમસ માહિંટ	૫૪૭
નટશ-મંદીર (ચિદંબરમ્)	...	૫૫૧
ચિદંબરમ્નું મંદિર	૫૫૨
વાઇસચાન્સેલરનું મકાન	...	૫૫૩
કુલકોનમનું ગોપુરમ્	૫૫૪
ગણેશ-મંદીર	૫૫૬
મિનાક્ષી	૫૫૯
રંગનાથનું મંદીર	૫૬૦
કેડાઈ કેનાલ	૫૬૧
પક્ષિ તીર્થ	૫૬૨
રામેશ્વર	૫૬૩
રામેશ્વરના મંદીરનો અંદરનો ભાગ	...	૫૬૪
સચ્ચીદ્રમ્	૫૬૮
ચીત્તરનો ઘોષ	૫૬૯
ત્રીવેન્દ્રમ્નું મંદીર	૫૭૦
મેટુરનો બંધ	૫૭૧
માહિન્ટન રેલ્વે	૫૭૨
ઉટાકા મંડનો બગીચો	...	૫૭૩
કાનાનોરનો કિલ્લો	૫૭૪
દીપુતી કામર	૫૮૦
ચારમિનાર	૫૮૩
કૈલાસ મંદીર	૫૮૬
ચક્ષ હંપતી	૫૮૮
નામરાજ	૫૯૦
બુદ્ધ	૫૯૧
સાંચીનો સ્તુપ	૫૯૭
ગ્વાલિયરનો કિલ્લો	૬૦૦

સુંદર દાગીના વ્યક્તિત્વને આપ આપે છે. તે આટે
અલંકારની આદર્શ દુકાન શોધુ છું !!
આહા ! તેજ મળી ગઈ !!

પંચાલ માણેકલાલ પરસોતમદાસ
લેસ્ટર ડીજર્મનના સોના ચાંદીના દાગીના તથા
ઝવેરાતના વહેપારી, રતનપોળ,
આન્ય : પંચાલ મોહનલાલ પુરુષોત્તમદાસ
એન્ડ કુંડાકોરવાલા.

મદનગોપાળની હવેલી પાસે,
દેવડીની પોળ સામે;—અમદાવાદ

એમ.ડી.નુ
આંખનાં તૈલ
નં. ૧-૨-૩ વાપરો
એમ.ડી.નુ
પ્રાણી તૈલ
એમ.ડી.એન્ડ સન્સ
અસારવા અમદાવાદ

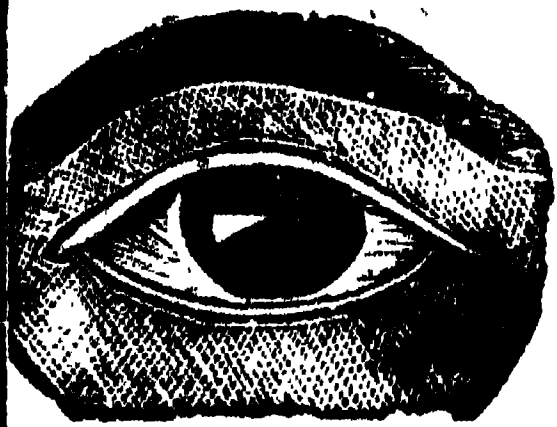
વાળ કાઢવા માટે
જગમશહુર

સુંદર સાપ
રજીસ્ટર નં, ૧૧૮૨
વાપરો.

ચાર મીનીટમાં સફાઈથી
વાળ કાઢી નાંખે છે.
સાપ, વીંછી ને કુતરાનું
ઝેર ઉતારે છે.

સુંદર સાપથી લાય બળતી નથી. તેમજ ચામડી
ઠાણી પડતી નથી.

દરેક ગાંધી તથા દવાવાળા વેપારીને ત્યાં મળશે.

નખર મફત તપાસી ગેરંટીથી ચરમા ખનાવનાર

ચરમા ખરીદવાનું વિશ્વાસપાત્ર સ્થળ

અનુભાઈ એન્ડ કું. ચરમાવાળા.

ઑસ્ટીન બીલ્ડીંગ, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ.

તા. ક:—ફાઉન્ટેન પેન વેચનાર તથા રીપેર કરનાર.

બહાર ગામના વેપારીઓને

પ્રથમ ખબર

સસ્તા ભાવે તમામ જાતની હાઈકલાસ સ્ટેશનરી ખરીદવાનું
તથા તમામ જાતનું હાઈકલાસ પ્રીન્ટીંગ કામ કરાવવાનું
રાજનગરનું જીનુ અને જાણીતું એકજ મથક
મેસર્સ બળદેવદાસ મણીલાલની કું.

ટે. નં. ૩૪૪૧.

મહાવીર સ્વામીના દેરાસર સામે ગાંધીરોડ—અમદાવાદ.

દેશી માલને ઉત્તેજન આપો.

દરેક જાતનું બ્રાસ, પાઈપ ફીટીંગ ખનાવનાર અને વેચનાર.
સ્ટીમકાગ, ગલાંડકાગ, યુનીયન, વાલવાલ્વ ફાયર હાઈકિન, નોઝલ,
હોઝ કપલીંગ, ટેપરબીપકોમ, લોક કાગર, બીપ કાગ, વીગેરે
બ્રાસ પાઈપ ફીટીંગ ખનાવનાર

દલપતરામ ગીરધરદાસ બ્રાસ ફેક્ટરી

લુણસાવાડ નારીઆવાડ, અમદાવાદ.

ભારતનો ભોમિયો

પ્રકરણ ૧લું:—

પૂર્વ પીઠિકા.

(ભારતી મૈયાના ભૂગોળ અને ઇતિહાસની ઝાંખી)

સારી જહાંસે અચ્છા હિન્દોસ્થાં હમારા ।

સાથેજ ભારતવર્ષ એ અદ્ભુત કુદરતી સમૃદ્ધિનો અને પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિનો અખુટ ધાનનો છે. અંબરચુંબિત ગિરિ-શૃંગો, નંદાદેવીનું દિવ્ય શિખર, હુન્નુએ અજેય રહેલ શિખર ગૌરિશંકર, કૈલાસ અને માનસ સરોવર, અમરનાથ અને બદ્રીનાથ-વિગેર મુકુટમણિથી શોભતા હિમાચ્છાદિત ગિરિ-રાજ હિમાચલ-મહાત્મા રારિક જેવા વિશ્વવિખ્યાત ચિત્ર-કારોને પણ આકર્ષી રહેલ છે, અને હુન્નુએ ભારતવર્ષને તેના ઝુકી રહેલા જંગલોદ્વારા બાવનભાર વનસ્પતિનો રસધાન પીરસતા, અને પતિતપાવની ગંગામૈયા અને પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુની કીડાસાક્ષી સખી યમુના, બ્રહ્મપુત્રા, સિંધુ અને ઉત્તરાખંડની બીજી અનેક સરિતાઓ વહાવતા આખા આર્યાવર્તને અમૃતપાન સીંચી પુષ્ટ કરી રહેલ છે. અખુટ જળ, વનસ્પતિ અને ધાનીજેથી ભરપુર, ભારતવર્ષના ઉત્તરા-ખંડને દુષ્કાળની દારણ ચૂડમાંથી સદાને માટે નિર્ભય બનાવી મુકનાર, અગણિત લોકમાતાઓનું ઉગમસ્થાન, એ ગિરિરાજ તેની કૃપા રેલાવેજ જાય છે. અમ ગરીબનું તે અક્ષયપાત્ર છે અને તંદીજ આટઆટલા સૈકાઓના ચાલુ શોષણ છતાં હુન્નુ આર્યાવર્ત અને આર્યો તેના જ આધારે ટકી રહ્યા છે. એવા

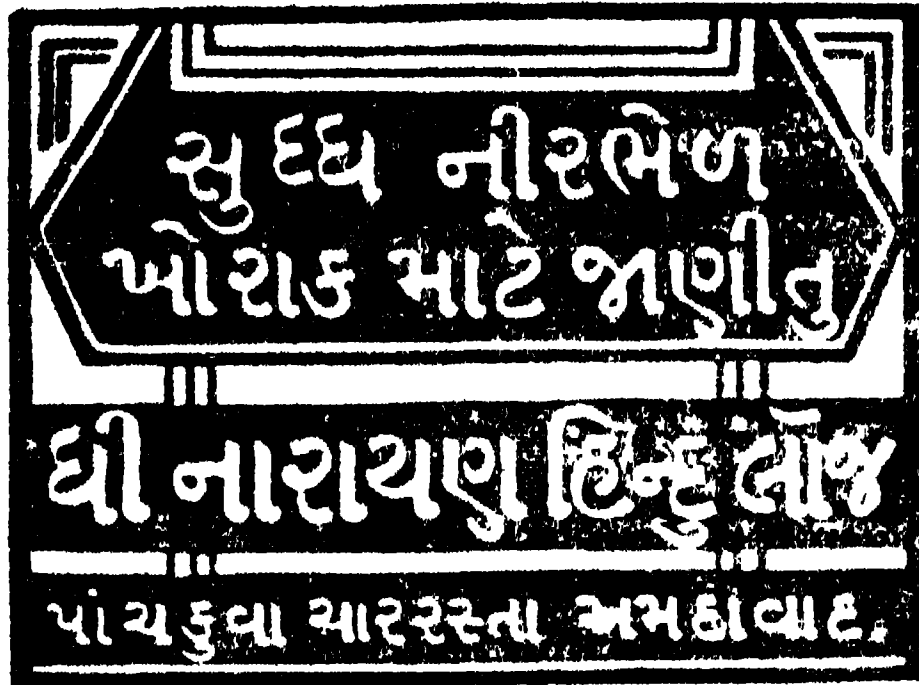
એ ગિરિરાજ હિમાચલના વર્ણન માટે જ હજારો પુસ્તકો લખાય, સેંકડો ચિત્રો આજેખાય, છતાંય તેની રમ્યતા અને ભવ્યતા, તેની ઉપરના સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તના અદ્ભુત દૃશ્યો, તેના શિખરો ઉપરની વાદળાઓની દોડાદોડ, એ સર્વ અવર્ણનીય અને અપ્રતિભજ રહેવાના. જ્યારે જ્યારે તે પર્વતરાજના દર્શન કરો ત્યારે ત્યારે કાંઈક નવું જ આકર્ષણ મળે છે. ખરેખર પદે પદે યન્નવતામુપૈતિ તદેવ રૂપં રમણીયતાયા : નો સાક્ષાત્કાર આ પર્વતરાજ જ કરાવી રહેલ છે.

એ ગિરિરાજ હિમાચલના ઉછંગમાંજ સાચવીને મુકેલું છે—“ પૃથ્વી ઉપરનું સ્વર્ગ ”—કાશ્મીર. કાશ્મીરના એ મનોરમ વિશાળ સરોવરો, આસપાસ ચારે બાજુએ આવેલા ગગનચુંબી હિમાચ્છાદિત ગિરિશૃંગો, સ્ફટિકશાં, શ્વેત ગિરિ—નિર્ઝરણો, સફેદાના ઉંચા વૃક્ષો, અને સરોવરોમાં પથરાયેલા મયદાનવની ઉભી કરેલી માયાવી સૃષ્ટિ જેવાં—કમળ અને શીંગોડાના ક્ષેત્રપટો, વિગેરે સર્વ હૃદયંગમ દૃશ્યો આપણી સમક્ષ એક અને અનેાખી અદ્ભુત સ્વર્ગીય સૃષ્ટિ ખડી કરે છે. હિંદી મૈયાના એ મણિમય મુગટના એક એક મૌકિતક માટે એક એક પુસ્તક લખીએ તોપણ તેનું વર્ણન અને વિગત અપૂર્ણજ રહે.

એ ગગનચુંબી ગિરિમાળા અને સાંદર્ય ધામ કાશ્મીર પછી, આવે છે ગંગા સિંધુ વિગેરે મહાનદીઓના કાંપના સપાટ મેદાનો અને સુરમ્ય ખેતરો. પછી છે વિન્ધ્ય અને સાતપૂડાના પર્વતો જે અગસ્ત્યના વાયદા સ્મરાવતા હજુ આડા પડ્યા દેખાય છે; સાથે સાથજ હિંદમાં છે રજપુતાના અને કચ્છના રણ, અને દક્ષિણનો ઉચ્ચ પ્રદેશ, અને ત્યાંના સરો-

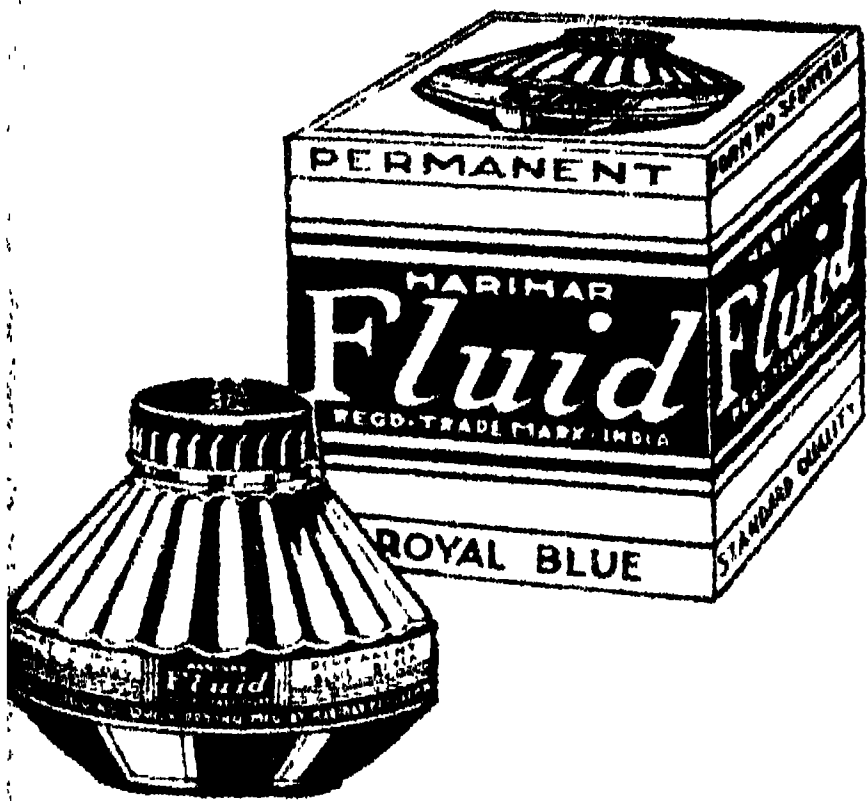
અમદાવાદમા જન્મવાનું ફક્ત એકજ અભેડ સ્થળ.

બ્રાહ્મકેનો
સંતોષ એજ
અમારો
મુદ્રાલેખ
છે.

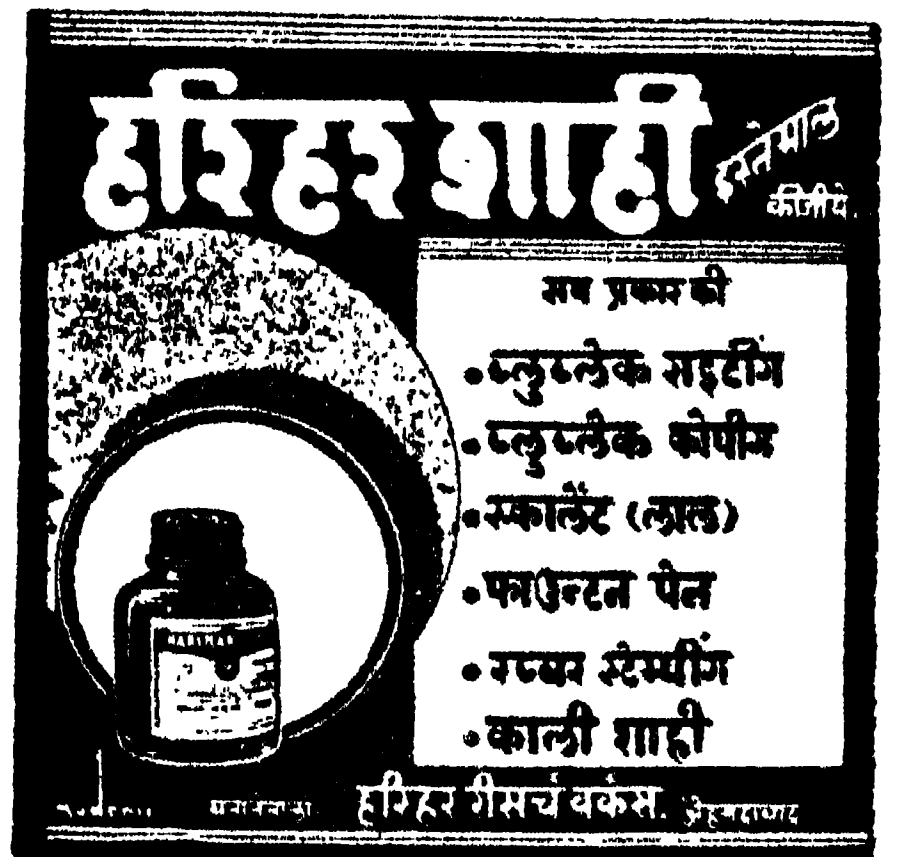

માલીકાની
સમ્પૂર્ણ દેખ
રેખ નીચે
ચાલતું

ટીપ. — ટીપ —
એક વખત જન્મવા પધારી ખાત્રી કરવા
ખાસ અમારો વિનંતી છે.

તમારા ફાઉન્ટેનપેન નાટે વાપરો
“હરિહર ફ્લુઇડ”

—: મનાવનાર :-
હરિહર રીસર્ચ વર્ક્સ (મેડાલીસ્ટ)
નાંડવીની પાળ અમદાવાદ

વરો, ધોધ, નદીઓ, અને મંદિરો,—આવી વૈવેધ્ય ભરી છે આપણી માતા—હિંદમૈયા.

નૈસર્ગિક સૌંદર્યની સાથેજ આવીરીતે સ્મરણમાં સ્ફુરી આવે છે આપણા યાત્રાધામો. હિંદ તો સૃજન જીનો ધાર્મિક દેશ છે. વેદિક કાળથી માંડીને અદ્યાપિ પર્યંત—રૂપિંમુનિઓએ અને વેદના દ્રષ્ટાઓએ, સ્મૃતિકારોએ અને ઉપનિષદ્ધારોએ, ગૌતમબુદ્ધ અને મહાવીર સ્વામીએ, યુગપુરુષ શ્રી કૃષ્ણે અને પૂજ્યપાદ શ્રી શંકરાચાર્યે ભૂતકાળમાં સમસ્ત ભારતવર્ષને અને બીજા મહાનદેશોને પણ સંસ્કૃતિપાન કરાવ્યું છે. અદિસાથી વિશ્વકલ્યાણ થશે તે સિદ્ધાંતનો ઉદય આ દેશમાંથી થયો છે અને યંત્રોના આધુનિક જમાનામાંયે દુશ્મનોને પણ પ્રેમ અને સત્યથી જીતવાનો પાઠ શીખવનાર મહાત્મા ગાંધીજી આ દેશમાં ફરીને આપણી વિસરાઈ ગયેલી સંસ્કૃતિનું પુનરુત્થાન કરવાજ સમગ્ર જીવન જીવી રહ્યા છે. એટલે આ દેશની ભૂતકાલિન સંસ્કૃતિના અને સમૃદ્ધ ઇતિહાસના પથદર્શક યાત્રાધામ પણ અનેક છે. અલગત યાત્રાધામોની પસંદગીમાં નૈસર્ગિક સૌંદર્યનો કાળો કાંઈ એછો હોતો નથી. તીર્થરાજ પ્રયાગ અને પુષ્કર, કાશી-વિશ્વનાથનું વારાણસી, દક્ષિણમાંના રામેશ્વર અને મદુરાના-મહાન ગોપુરમવાળા ગામ જેટલા વિશાળ-મોટાં મંદિરો, ઉત્તરના વૃંદાવન અને મથુરાની પાસેના વિશાળ ત્રણ ત્રણ દિલ્લિવાળા મંદિરો, દારિકાપુરીનું જગત્ મંદિર, જગન્નાથપુરી તથા ભુવ-નેશ્વરના મંદિરો, ચાર ધામ, હરદ્વાર, અયોધ્યા, વિગેરે સમપુરી, અંબાજીનો આરાસુર, અને મહાકાળીનો પાવાગઢ, સૌરાષ્ટ્રના સોમનાથ અને શ્રી શૈલમના મલ્લિકાર્જુન વિગેરે દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગ, રામાયણનો આખો કથા પ્રસંગ તાજે કરતું

ચિત્રકૂટ અને નાશિક, હનુમાનજી જ્યાંથી સમુદ્ર તરી ગયા તે ધનુષકોટિ, મહાભારતનું ઇન્દ્રપ્રસ્થ અને દિલકંપાવનાર ભીષણ દાવાનળને હળુએ સ્મરાવતું તે કુરૂક્ષેત્ર, વિગેરે એકે એક તીર્થક્ષેત્રની પ્રાકૃતિક શોભા પણ કાંઈ ઓછી નથી. દૈણ્યવ કે શૈવો, જેનો કે બૌદ્ધો સર્વેએ સુંદર પ્રાકૃતિક દ્રશ્યોમાંજ ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે, અને ત્યાંજ ભક્તિભાવના પ્રતીકરૂપે પવિત્ર વાતાવરણ જોઈ મંદિર બાંધ્યા છે. કુંભમેળા, માધમેળા અને જગન્નાથપુરીની રથજાત્રા વિગેરે ઉત્સવ પ્રસંગોએ ભક્તિની ધૂનમાં મસ્ત પ્રભુમાં તન્મય બની ડોલતા હજારો યાત્રાળુઓનું દ્રશ્ય, હરદ્વારનું ગંગામૈયાનું દીપપૂજન, ત્રિવેણી સંગમનું મનોરમદ્રશ્ય વિગેરે પ્રસંગો આવી કુદરતી સુંદર શોભા રચનાર મહાન લેજાની-ઇશ્વરની-કાંઈક ઝાંખી અર્થ કરાવે છે.

તદ્ ઉપરાંત ભૂતકાળના સુવર્ણયુગની ઇંધક ઝાંખી કરાવતા મોહિન્જોદારોના ખોદકામ, અશોકના સ્તુપો શિલાલેખો અને સ્થંભો, બૌદ્ધ મંદિરો અને ગુફાઓ વિગેરે સ્પષ્ટ બતાવે છે કે જ્યારે જગત્ આખું અજ્ઞાન અને અસંસ્કૃત-લગભગ જંગલી જેવી-અવસ્થામાં હતું ત્યારે હિંદુ હુન્નર ઉદ્યોગમાં આગળ પડતો, સામાજિક રાજકીય અને આર્થિક ઉન્નતિ ધરાવતો, આધુનિક નગરરચનાના કરતાં પણ સુંદર નગરરચના વિ. ના પ્રબંધવાળો, ધન ધાન્યથી ભરપૂર, વિદ્વાનો વૈજ્ઞાનિકો કળાકારો અને જ્યોતિર્વિદોથી સુસમૃદ્ધ પ્રદેશ હતો વળી “વૈરાગ્ય ભવનના વારસા”રૂપ કાર્ત્તી ઇન્દ્રોરા (વેરુણ) અને એલીફન્ટાની ગુફાઓ, તથા જોગેશ્વરી, “ભારતવર્ષની કલાની ગુરૂપીઠ ” અજંતાના અદ્ભુત વૈવિધ્ય દર્શાવતા અને અપ્રતિમ એવા, “પ્રાચીનશિલ્પ

સ્થાપત્ય અને ચિત્રકળાની ચરમસીમા જેવી, આધુનિક યુગના સર્વોચ્ચ કલાકારને પણ અજ્ઞયગ કરી મંત્રમુગ્ધ કરી દેતા કલામંડપો, એ દુનિયાની દશમી અજ્ઞયળી નથી શું ? સાથે જ પરતંત્ર હિંદના તેવા કેટલાક જગપ્રસિદ્ધ અને કેટલાક અણુપ્રીછ્યા રત્નો દુનિયાના “નવ ચમત્કારો” ને પણ ટપી જાય તેવા છે પરંતુ ભારતની ચિત્રકળા અને સ્થાપત્ય કળાનો સુવર્ણયુગ તો તેના સ્વાતંત્ર્ય સાથે જ આવશે એમ માની હાલ તો નિર્દિષ્ટને અને આપણી જાતને થોડોક ઠપકો આપવો જ રહ્યો. ખરેખર અજંતા આપણને કળા વિષેની તથા કળાનું જીવનમાં શું સ્થાન હતું અને હોવું જોઈએ તે વિષેની એક નવી જ દ્રષ્ટિ આપે છે.

વળી હિંદમૈયા એટલે ફક્ત ઉત્તુંગ હિમાલય વિગેરે પહાડ, કે ફળદ્રુપ અને રસાળ ગંગા યમુના કે સિંધુ વિગેરે લોકમાતાના સુરમ્ય તટ અને સ્વચ્છ જળપ્રવાહો જ નહિ, કે જબલપુર પાસેના નર્મદાના સ્ફટિકના ખડકોજ નહિ, પરંતુ ધન ધાન્ય અને ફલફલથી સમૃદ્ધ, સુંદર વનરાજિ અને વનસ્પતિઓનો ભંડાર એક જગત કોઠાર. ઘઉં, ચોખા વિગેરે રોજીંદા ઘરગથુ ધાન્ય ઉપરાંત નીલગિરીના ચાના બગીચા, હિમાલયનું શિલાજીત, અને મ્હેસુરના ચંદનવૃક્ષ, કાશ્મીરના અખરોટ નાસ્પતિ અને ચીકુ, ગુજરાતના રસકસ ભર્યા આમ્રવૃક્ષો પપૈયાં લીલા હરિયાળા ખેતરો, અને સર્વ જગતનું ઠાંકણ કપાસ, વર્ષાદથી ભીનો ઉંચો પશ્ચિમઘાટ, અને જરાક નીચો અને છીછરા કિનારાવાળો પૂર્વઘાટ, આડો થઈ સૂતેલો વિન્ધ્ય, અને તેવા કાંઈ કાંઈ અનોખા દ્રશ્યો અને વનરાજિના ઝુડો સુજલાં સુફલાં મલયજ શીતલાં એવી આપણી માતરમ્ ને વંદન કરતાં

: જેની :

નેપચુન: પોલીસીમાં રક્ષણ, સેવા, અને સહરતા સમાવેલ છે.

યુનીયન: નેપચુનની દેખરેખ નીચે શરૂ થયેલ પ્રોવીડન્ટ સોસાયટી છે

નવા કાયદા મુજબ રજીસ્ટર થયેલી છે.

-પાંચસોથી-

ઓછી રકમના પેલીસી

કાઠી શકે છે.

x

x

x

! ! !

તમારી ન જેવી અચતમાંથી છેવટે યુનિયનની નાનામાં નાની
રકમની પોલીસી મેળવી તમારા કુટુંબ તરફની ફરજ બજાવો.

વધુ વિગત તથા એજન્સી માટે મળો યા લખો:-

—: આન્ય મેનેજર :—

ધી નેપચુન એસ્યુરન્સ કું. લી.

પાંચકવા દરવાન અક્ષર. કુવાગ મામે અમદાવાદ.

મોંઘવારીના જમાનામાં પૈસાનો અચાવ જરૂરી છે. તેમ વીજળીક
ખર્ચ ઓછું કરવા માટે મેક પ્રોડક્ટ્સ વાપરવા જરૂરી છે. જેમાં
મેક લાઈટ-નાઈટ લેમ્પ, મેક હીટીંગ રોડ, મેક બ્રેકેટ અને મેક ટેબલ
લેમ્પ વીગેરે બને છે. મેક લાઈટ, નાઈટ લેમ્પનો ખર્ચ દર ત્રણ માસે
એક યુનીટ થાય છે.

ઉપરાંત દરેક પ્રકારના વીજળીક માલ સામાન અને ઇલેક્ટ્રીક
ટેમ્પરરી તથા કાયમી શીટીંગ માટે

લખો યા મળો:-

ઉપા ઇલેક્ટ્રીક સ્ટોર્સ

ગાંધીરોડ;-અમદાવાદ.

મેક લાઈટ પ્રોડક્ટ્સ દરેક “ ઇલેક્ટ્રીક ” વેપારીને ત્યાંથી મળશે.

આપણાં મનઃચક્ષુ સમીપ ખડા થાય અને આપણને આપણી ફરજ તાજી કરી—ધર્મરત—ફરજ માટે તૈયાર—રહેવા હાકલ કરે તો જ આપણી ધર્મપ્રીતિ—દેશપ્રીતિ—સારી.

હિંદના મહાવિદ્વાન પ્રવાસી અને ગુજરાતીઓને પ્રવાસલેખ અને કલાની વિવેચનામાં નવી દ્રષ્ટિ અર્પનાર શ્રી. કાકા કાલેલકરે યોગ્યજ કહ્યું છેકે “સૌથી મુખ્ય અને દુનિયાનો સૌથી ઉંચો પહાડ હિંદુસ્થાનમાં છે; સિંધુ ગંગા અને બ્રહ્મપુત્રા જેવી નદીઓ માટે કેઈપણ દેશ જરૂર મગરૂર થઈ શકે. સૌથી લાંબી નદી પોતાને જ ત્યાં છે એમ સિદ્ધ કરવા માટે અમેરિકાને બે નદીઓની લંબાઈ લેગી કરવી પડી છે. જેમ હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ પૃથ્વીમાં જૂનામાં જૂનો છે તેમ હિંદુસ્તાનની ભૂરચના પણ આખા જગતમાં અદ્ભુત છે.....દુનિયાએ કમુલ કર્યું છે કે અશોક જેવો બીજો સમ્રાટ નથી. ભૂગોળમાં પણ લોકોએ સ્વકારવું જોઈ એ કે ભવ્યતામાં ગેરસમ્પાની હારમાં બેસે એવો એકે ઘોઘ નથી.” પરંતુ જેમ સ્તન્યપાયિની લોકમાતાઓમાં પણ પતિતપાવની જાન્હવીનું અને યમુના, કે સિંધુ, અગર જેલમ, ચિનાબ રાવી વિગેરે તેની સાત શાખાઓ (વેદનો “સપ્તસિંધુ” અને “પંચનદ”) નું, બ્રહ્મપુત્રાનું કે શોણનું, અગર તે તે નદીઓની નહેરનું, જોરશોર મચાવતા જેના “નીર ગંભીર ગાજે” તે નર્મદાનું, તથા દક્ષિણની ગોદાવરીનું કે કૃષ્ણાનું, દરેકે દરેક નદીનું વહેણ, તથા તે તે દરેક નીની આસપાસની રમણીયતા અને ઉઠાવ બધું અનોખું જ હોય છે. તેવી જ રીતે હિંદમાં જોગધોધ ઉપરાંત બીજા ધોધ પણ અનેક છે. શિવસમુદ્ર ધોધ, સુરપાણનો ધોધ અને હુન્ડુ ધોધ વિગેરે દરેક ધોધની શોભા અનેરીજ છે.

હિંદ પરદેશોને ધનધાન્ય કપાસ આદિ કાચો વસ્તુઓ પૂરા પાડે છે અને તેથી ખ્રીટીશ સામ્રાજ્યનું તે એક અમુત્ય રત્ન લેખાય છે; પરંતુ તદ્ ઉપરાંત શિલ્પ અને સાહિત્યમાં, જુની સંસ્કૃતિ અને પ્રકૃતિની શોભામાં, હિંદ અપ્રતિમજ રહ્યું છે. હિંદની કલાકૃતિઓની એ વિશિષ્ટતા છે કે ઝીણવટભરી દરેકે દરેક વિગતમાં તે સુસ્પષ્ટ અને સુંદર હોવા ઉપરાંત આખું એ ચિત્ર કે ઇમારત એક સુંદર ભાવ હૃદયનાં અંકિત કરી આપણને રસાનંદથી ભરી દે છે. જેની સર્માન્ય કળાઉત્કૃષ્ટતા સ્વીકારાઈ છે તે બેનમૂન કળાકૃતિ તાજમહાલ કે મદુરા અને રામેશ્વરના મંદિરો, દેલવાડાના જૈન મંદિરો કે અજંતા અને વેરૂળની ગુફાઓ, એ સર્વ કેટલાં ભવ્ય અને વિશાળ છે અને છતાં કેટલી સૂક્ષ્મ સવિગત ઝીણામાં ઝીણી કારીગરીવાળા છે ! અજંતાના ચિત્રો બાબતમાં એક પ્રખ્યાત વિવેચકે કહ્યું છે કે નાની કનિષ્ઠિકાની વિગત પણ તે ચિત્રોમાં સુસ્પષ્ટ સુરેખ દેખાય છે અને છતાં આખું એ ચિત્ર એક સળંગ સુસંગત સુરમ્ય ભાવ દર્શાવે છે અને તેવાજ રીતે બીજી કલાકૃતિઓ પણ ચિરસ્મરણીય હૃદયંગમ ભાવ મૂકી જાય છે.

વૈદિક કાલ પછી આવ્યો સ્મૃતિકાલ અને પૌરાણિક યુગ, ત્યારબાદ આવ્યો રાજપુત યુગ અને ત્યારપછી આવી મુસલમાનોની ચડાઈઓ. મુસલમાનો હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢી આવ્યા અને હિંદને અલબત્ત પરતંત્ર બનાવ્યો, પરંતુ તેમણે હિંદમાં જ રહીને હિંદને પાળ્યો પોષ્યો, અને સમૃદ્ધ બનાવ્યો. દુનિયાની અજાયબીમાંની એક જગવિખ્યાત અપ્રતિમ કલાકૃતિ— “ તાજમહાલ ”, તે વાતની સાક્ષી પુરતી હજુએ હિંદી-મૈયાની અંગુલિનિર્દેશ સમી યમુનાકંઠે મોજુદ છે. હિંદનું

વેનીસ શ્રીનગર, શાસ્ત્રીમાર બાગ, નિશાન બાગ અને ચરમ-શહાઈના જહાંગીર અને નુરજહાંના ઉપવન અને તે ઉપવનોની વૃક્ષરાજીમાં ઉડતા સેંકડો કુવારા, બિજાપુરનો ગોળ ધુમ્મજ, દિલ્હીના દિવાનેઆમ દિવાનેખાસ, મોતીમસ્જિદ અને દિલ્હી, ઉત્તુંગ કુતુબમિનાર અને અમદાવાદની લાલદરવાજાની મસીદની અદ્ભુત ઝીણવટભરી કારીગરોવાળી કેતરેલી જાળીઓ અને જુમ્મા મસ્જિદો, આ અને આવી બીજી કરોડો રૂપીઆના ખર્ચે, કેટલા વર્ષોની મહેનતે, તૈયાર કરેલી કલાકૃતિઓ તેમનો હિંદ તરફનો પ્રેમ અને મમતા બતાવતી હજી ઉભી છે. તેમાંની કેટલીક કલાકૃતિઓમાં તો હિંદુ સ્થાપત્ય એટલું મિશ્રિત અને એકરસ થઈ ગયું છે કે તે કલાકૃતિઓ એમ બોલતી લાગે છે કે લગભગ આઠસો વર્ષના સહવાસથી હિંદુમુસ્લીમો એકત્ર વણાઈ ગયા છે અને મુસ્લીમ બિરાદરોએ હિંદને “માઠરે વતન” તરીકે સ્વીકાર્યું છે. આપણે એતનાશીલ પ્રજા બુદ્ધિવાન મનુષ્યો આ જડ પણ મુંગા ઉપદેશકો પાસે થી આટલો એકદિલીનો પાઠ ક્યારે લઈશું ?

પછી બુદ્ધિમાન પુરૂષો લેદલાવ જારી રાખી તેમની બુદ્ધિની કસોટીનું રણાંગણ ટકાવી રાખી તેમની મહત્તા ઓછી થવા દેવા તૈયાર નથી ?

એવાજ અંદર અંદરના કુસંપ અને નિર્જળતાને કારણે મુસ્લીમ બાદશાહોનો પણ નિર્દિષ્ટ સમય પૂરો થયો અને થોડો વખત શ્રી. શિવાજી મહારાજે હિંદુત્વનું પુનરુત્થાન કર્યું. સતારા અને સહગઢના દિલ્લા, પુના, પ્રતાપગઢ અને રાયગઢ એ ઈતિહાસની સાક્ષી પુરે છે.

આંતરિક કલહ અને અંધાધુંધી ફરીને જાગ્યા, હિંદુસામ્રાજ્ય ગયું અને વ્યાપારી પ્રજાનું—સામ્રાજ્ય સ્થપાયું. આવી રીતે હિંદ કે જેની વ્યાપારી આંટ અને કારકીર્દિ છેલ્લાં સૈકાઓમાં તેા તદ્દન મૃતપ્રાય થઈ ગઈ હતી તેની વ્યાપારી-વૃત્તિ ફરીથી પુનર્જીવિત થઈ અને પાશ્ચિમાત્ય રાજ્ય સ્થિતિના કારણે અને વ્યાપારી સંસર્ગથી વ્યાપારના કેન્દ્રો સ્થપાયાં કાપડ અને શણની મીલો અને દીવાસળી, કાગળ, ચામડાં, કાચ, ખાંડ, સીગારેટ, વિગેરેના કારખાના શરૂ થયા. મુબઈ, કરાંચી, કલકત્તા, મદ્રાસ અને અમદાવાદની—બંદરોની અને કારખાનાવાળા શહેરોની—અગત્ય વધી. ગામડા તૂટતા ગયા અને ગામડાની વસ્તી ધંધાની શોધમાં કે શહેરના મોડથી અંબઈ શહેરો તરફ દોડવા લાગી, રેલ્વે, મોટર, ઇલેક્ટ્રી-કટ્રામ અને એરોપ્લેન તથા વીજળીના દીવા, પંખા અને રેડીયો ચાલુ થયા. ચોમાસાના પવનના પ્રદેશોમાં મુખ્ય એવું કૃષિપ્રધાન હિંદ ખેતીવાડીને છોડવા માંડ્યું. ખેતીમાંથી તેને રસકસ ઉડતા લાગ્યા અને મીલ અને કારખાનાની નોકરીઓ માટે લોકોએ વલખામારવા શરૂ કર્યા. હજી ખેતીવાડી અને ગ્રામઉદ્યોગો તદ્દન લુપ્ત થયા નથી તે પહેલાં ચેતવણીના સુર કુંકાવા લાગ્યા છે અને તે આવકારદાયક છે, કારણકે :—

A bold peasantry, the country's pride,
If once destroyed, can never be supplied.
(Goldsmith)

અલખત હાલના એરોપ્લેનના જમાનામાં વ્યાપાર અને હુન્નર ઉદ્યોગની જરૂરિયાત પણ અવગણી શકાય તેમ નથી;

અને તેથીજ જમશેદપુર ઉર્ફે ટાટાનગર, દાલમીઆનગર, ભદ્રાવતી આયર્નવર્ક્સ, કૃષ્ણરાજસાગર ડેમ, તાતાહાઇડ્રોઇલેક્ટ્રીક વર્ક્સ, સીન્ધીઆ સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની વિગેરે ઉદ્યોગનગર અને ઉદ્યોગ કેન્દ્રો સ્થપાયાં અને વ્યાપાર હુન્નર ઉદ્યોગ અને વહાણવટામાં દેશ આગળ વધવા માંડ્યો. તદ્ ઉપરાંત બંગાળમાં રાણીગંજ, ઝરીઆ વિગેરે સ્થળે કોલસાની ખાણો તથા કોલરની સેનાની ખાણો વિ. પણ જોવા લાયક છે. વ્યાપાર ધંધો વધતાં ધનિક લોકો અને અમલદારો પ્રવૃત્તિ ભર્યાં શહેરોથી કટાણી હવાળાવાને સ્થળે દોડવા માંડ્યા. ભારતીયોમાં તેવા આરાગ્યનિવાસવાળા શહેરોની કાંઈ ખોટ નથી. હિન્દમાં તો નૈઋર્ગિક સૌંદર્ય, અને સારા હવાપાણી અપૂર્વ ભર્યા છે, જેને જોઈએ તે સુખેથી માણે. આખું ગુજરાતનું હવાળાવાનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે. દેવવાડાના જંનોનાં દહેરાં, અને કુંભારીઆના દહેરાં, ત્યાં પાસે જ છે; અને તેની ખુબ ઝીણવટ ભરી કારીગરીવાળી છત અને થાંભલા તે પુરાણી સ્થાપત્ય અને શિલ્પકળાની ઝાંખી કરાવી આપણને અજ્ઞયમ કરે છે. તેવાંજ મનોરમ સ્વાસ્થ્યપ્રદસ્થાન મહાબળેશ્વર, અને માથેરાન, નૈનિતલ, અને મસુરી, દહેરાદુન, અને ઉટાકામંડ, પંચગની, અને ડુમસ, ઉદવાડા, અને દેવસાલી, વગેરે અગણિત સૌંદર્યભર્યા આરોગ્ય ધામો હિન્દમાં વિખરાયેલા છે.

વળી દરેક મોટા શહેરની નજીકમાં જ આરોગ્યશામ અગર ઉત્ખાણીના સ્થળો હોય છે જ્યાં જઈ શહેરની અનહદ પ્રવૃત્તિથી થાકેલો મનુષ્ય પ્રકૃતિની ગોદમાં જઈ નિવૃત્તિ અને નિજનંદ મેળવી શકે.

NEPTUNE

(On Progress path)
 Business Figures
 From 1936...1938
 Proposals received
 Rs 1,44,31,813
 Policies issued
 Rs 10,16,122
 Premium Income
 Rs 11,40,542
 Life fund
 Rs 1,03,772

: Bonus :

Declared as a
 result of second
 Valuation,
 Rs 54/- on
 Whole Life
 Rs 45/- on endow-
 ment assurance per
 Rs.1000/- for three
 years.

For Agency Terms & further more informations
 apply to or see in person to:—

The Branch Manager.

The Neptune Assurance Co. Ltd.

Outside Panchkuwa Gate,

O/p Fuvara, AHMEDABAD.

શુદ્ધ સ્વદેશી વીમા કંપની

ધી એશીયન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

હેડ એડ્રીસ

સ્થાપના

મુંબઈ

(૧૯૨૧)

લાઇફ ફંડ

કુલ ચુકવેલા દાવાઓ

કુલ ચલુ ટામકાજ

રૂ. ૭૫ લાખ

રૂ.

૪૧

લાખ

રૂ.

૩૮૦

લાખ

લાગવગવાળા, આયરુદાર એજન્ટો, ભરપુર કમીટીન અગર

પગારથી જોઈએ છાએ મલો યા લખો:—

એન, એલ, દેવે.

ઓરગેનાઈઝર,

૬૬ દરવાજા

અમદાવાદ.

રાષ્ટ્રીય તીર્થ સ્થાનોમાં શિવાજી મહારાજનું જન્મ સ્થાન જુન્નરનો દિલ્હો, તથા વીર મહારાણા પ્રતાપનું ચિતોડ છે. મહાત્માજીનો સાબરમતીનો સત્યાગ્રહ આશ્રમ, દાંડીકુચનું સ્મારક દાંડી, હાલનું વર્ધા અને સેવાગ્રામ, અને ગુજરાતનું રાષ્ટ્રીય રણક્ષેત્ર બારડોલી તીર્થસ્થાન જેવાંજ બની ગયા છે. હિંદમાં વર્તમાનયુગમાં મહાત્માજી ઉપરાંત બીજી પણ મહાન વિભૂતિઓ હયાત છે. ડૉ. રવિન્દ્રનાથ ટાગોરનું શાંતિનિકેતન, અરવિંદ ઘોષનો પોંડ.ચેરી આશ્રમ, માલવીયાજીની બનારસ વિદ્યાપીઠ, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, દક્ષિણામૂર્તિ અને સ્વામી રામકૃષ્ણ આશ્રમ વિગેરે સ્થળોનું મહુ વપણુ ઓછું નથી. તેવાજ બીજા શિક્ષણ કેન્દ્રો કાંગડી ગુરૂકુલ અને વડોદરાનો આર્યકુમાર આશ્રમ અને તેવા બીજા આશ્રમો અને કન્યાવિદ્યાલયો એ સેની માહિતિવાળું એક જુદું પુસ્તક બહાર પડે તો શિક્ષણશાસ્ત્રીઓને પણ ઘણું ઘણું જાણવાનું મળે. તે સર્વ વિગત આપતાં આ પુસ્તક ભોમીયો મટીને “ભારતી સર્વ સંગ્રહ” (Encyclopedia of India) બની જાય પરંતુ હિંદી મૈયાના આટલા વૈવિધ્યભર્યા અગણિત જ્યોતિઓનો થોડો થોડો પ્રકાશ પણ આપણે ઝીલી શું તો આપણે કૃતકૃત્ય થઈશું.

સને ૧૯૩૫ના નવા સુધારા (?) થી હિંદમાં અગ્યાર મોટા પ્રાંત બન્યા છે તદ્ ઉપરાંત નાના વિભાગો છે અને હજુ નાના મોટા થઈ ને છસો રાજસ્થાનોનો કોયડો અણુ ઉદ્ભવો પડ્યો છે. તે રાજ્યોમાં કાશ્મીર, હૈદરાબાદ, વડોદરા, મહેસૂર, ઇંદોર, ગ્વાલિયર, બુંદી, ઉદેપુર, તથા કાઠિયાવાડના ભાવનગર, નવાનગર, વિગે ઘણા રાજ્યો છે તેમાંના બહુ થોડા રાજ્યોમાં—ઝાંધ જેવા બે ત્રણ રાજ્યોમાં જ—પ્રજાને સારા સુધારા

મળ્યા છે, જ્યારે બીજામાં પ્રગતિના પગલાં ધીમાં છે—નહિ જેવાં છે—રજવાડી પવન હજી ગયો નથી પરંતુ વેપાર ઉદ્યોગની ખીલ-વાણીમાં—કેળવણીમાં તથા શહેરની રોનક સુધારી સારા મહેલ, સરોવર, બગીચા, અન્નયબધર (મ્યુઝીયમ), અને સારાં પુસ્તકાલયો વિગેરે સ્થાપી સુંદર રસ્તા બનાવી સુધારો દર્શાવવામાં તો મોટાં રાજ્યો પાછાં પડતા નથી. તેમાં ક્રિત્ત તે રાજાઓનો પોતાને મોજશોખના સાધનો ઉભા કરવાનો જ એકલો હેતુ છે તે તો કેમ કહેવાય ? તેમની રસવૃત્તિ (aesthetic taste) ને પોષવાનો યા તો લોકોપયોગી કામ કરવાનો ઉદ્દેશ પણ હોય; અને રાજામહારાજાઓ પ્રજાકલ્યાણ અને પ્રજા સેવાનેજ આપણા આદર્શ રાજા રામની જેમ પોતાનું સર્વસ્વ માને, તો પ્રજાની અને પ્રજામંડળોની આટલી બુમ રહે છે તે રહે ખરી કે ?

હાલનો જમાનો પ્રવૃત્તિનો છે, દોડધામનો છે, એરો-પ્લેનનો છે; તેથી અનાજના વેપારીઓને કે રૂના વેપારીઓને, દવાવાળાઓ (કેમીસ્ટ) ને કે સ્ટેશનરી વેચનારને, વર્તમાનપત્રવાળાને કે વૈદ્ય (ડૉક્ટર) ને કે પુસ્તક વેચનાર (બુકસેલર) ને દરેકને પોતાના ધંધા કાજે વારંવાર મુસાફરી કરવી પડે છે. તદ્ ઉપરાંત આરોગ્યપ્રદ સ્થળોએ હવાખાવા જનારા કે કાશ્મીર આણુ કે દિલ્હીનું આનંદપર્યટન (ટુર-મુસાફરી-) કરનારા પણ ઓછા નથી. ઉદામવાદની અને સમાજવાદની બુમ પાડનાર કોલેજીયનોને ગ્રામસેવાનું કામ આવે ત્યારે ખસી જતાં, અને તરતજ કાશ્મીર સ્પેશ્યલમાં જગ્યા ન હોય તો પણ ધાંધલ મચાવી બીજાને મુશ્કેલીમાં મૂકી, જગ્યા મેળવી,

કાશ્મીર વિહરતા આપણે જોઈ એ છીએ. તેવા સહેલાણીઓ ઉપરાંત કેન્વાસરો, બેંક અગર વીમાકંપનીના દલાલો (એજન્ટ્સ) એ તથા તેના વ્યવસ્થાપકો (એર્ગેનાઇઝર્સ) અને નિરીક્ષકો (ઇન્સ્પેક્ટર્સ) એ તો રખડપટીજ કરવાની હોય છે. ઐતિહાસિક સ્થળો ઉપરાંત કલાધામોમાં ત્યાંની કલા માટે જોવા-જનારા કલાકોવિદો અને કલાકારો પણ હોય છે. અમેરીકા, ઇટલી, જર્મની, જાપાન અને ઈંગ્લાંડ વિગેરે દેશમાંથી ઘણા મુસાફરો હિંદની મુલાકાતે આવે છે. પરંતુ ઉપર દર્શાવેલા તમામ વિધવિધ સમુદાયોને એકત્ર કરતાં જે સંખ્યા થાય તેનાથી ઘણી વિશેષ સંખ્યાના યાત્રાળુઓ પ્રતિવર્ષ હિંદમાં યાત્રાર્થે જાય છે. કેટલાએ યાત્રાળુઓ હરિદ્વારથી પતિત પાવની ગંગામૈયાનું જળ લઈ રામેશ્વરનો હબ્બુએ અભિષેક કરે છે, ગયા અને પ્રહ્લકુંડમાં અસ્થિ પધરાવે છે. પૂરીમાં રથજાત્રા સમયે રથને ખેંચે અને પંચપરિક્રમા, પિંડદાન, અને પૂજન, અર્ચન, દાન, પ્રહ્લ લોજન, અને નૃત્યગાન કરે છે. અસંખ્ય તેમાં કોઈ અધશ્રદ્ધાળુ પણ હોય, પરંતુ તેમાંના કેટલાક તો સર્વવસ્તુ સમજી પૂર્ણભક્તિભાવથી તન્મય બની આત્માસમર્પણથી રાચતા હોય છે તેની કોઈ ના કહી શકશે નહિ. આપણે તે ભક્તોની કહેવાતી અધશ્રદ્ધા ઉડાડવાનું છોડી દઈ, આપણી સંસ્કૃતિનું પુનરુત્થાન કરી, સર્વ વસ્તુ સવિગત સમજી, તેનો બુદ્ધિગમ્ય પ્રચાર કરતાં શીખીએ તો કેટલું સારું ?

ઝોંક,

કોપર,

લાઈન,

રંગીન,

થ્રો કલર

દુ કલર તેમજ

દરેક જાતના બ્લોક

બનાવનાર.

ભારત પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ

ખાડીઆ ચાર રસ્તા

અમદાવાદ.

ટીપ—એક વખત અમારા ત્યાં પધારી ખાસ
ખાત્રી કરાવા વિનંતી છે.

પ્રકરણ રજુ.

યાત્રા અગર પ્રવાસ શા માટે ?

દરેક ધર્મમાં યાત્રા એ જીવંતીનું એક મહત્વનું કર્તવ્ય મનાય છે. યાત્રા કરવાથી સંચિત પાપનો નાશ થઈ, આ સૃષ્ટિના સરજનહારની કાંઈક ઝાંખી થાય છે, તેનું અસ્તિત્વ વધારે સચોટ રીતે પ્રતીત થાય છે અને તે પરમકૃપાળુ પરમેશને જાણવા તથા તેના નિયમો અનુસરવા મન વધુ જાગ્રત થાય છે. ઈશ્વર સર્વવ્યાપી હોવા છતાં, કોઈ કોઈ સ્થળો તેની નૈસર્ગિક સુંદરતાને લીધે, તેના આસપાસના વાતાવરણને અંગે કે તેના જુના ઇતિહાસ સંસ્કાર અને પ્રણાલિકાઓને લીધે હૃદયમાં કોઈ અત્યંત પવિત્ર ઉર્મિઓ જગાવવા સમર્થ બને છે. ચાહે હિંદુ ધર્મ હોય તો ઈસ્લામ, જૈન ધર્મ હોય તો ક્રીશ્ચીયન ધર્મ, દરેક ધર્મમાં તેના સ્થાપકોથી તો તે ધર્મના મહાન પુરૂષોથી પવિત્ર બનેલી ભૂમિના ગુણગાન કરેલાં જ છે. બાઈબલમાં પણ યેહોવે હઝરત મુસાને કહ્યું છે કે “ મુસા, તું તારા જોડા ઉતારી નાંખ, તું જે ભૂમિ ઉપર હાલ ઉભો છે તે પવિત્ર છે”; એટલે મક્કા શરીફમાં કે જૈનમંદિરોમાં બધે પ્રીસ્તાઓ તો તીર્થંકરોને વંદના થાય છે. મસ્જિદો તો મંદિરોથી વાતાવરણ પ્રભુમય ધર્મમય બને છે. સાચેસાચ “ આપણા લોકોના મંદિરો એટલે જન્મ-ભૂમિના કાવ્યમય સ્થાનો જ છે.” તેવા મંદિર પાછળ કોઈ મહાન સંત, ભક્ત, જ્ઞાની કે પરોપકારી પુરૂષનો આત્મા ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ખડો હોય છે, તેનો સુંદર અને રસમય ઈતિહાસ હોય છે. તેવા મહાત્માના મનોગમ ભાવોની કાંઈક ઝાંખી થાય અને તેના જેવું જીવન જીવવા આપણે કોઈ પ્રેરાઈએ, અગર ઉત્સાહિત બનીએ તો તે આત્માને કેટલો સંતોષ થાય ? શ્રી કાકા કાલેલકરે યથાર્થ કહ્યું છે કે આ મંદિરો “ તે આપણા જ પૂર્વજોના હૃદયનું અને ઉત્સાહનું સ્મારક છે. આપણામાં પ્રાચીન છતાં ચેતન એવો પ્રાણ કુંકનાર આપણો પવિત્ર વારસો છે. આ મંદિરો ગમે તેટલા ખંડિત થયાં હોય તોપણ આપણે માટે તે નિષ્પ્રાણ નિરગ્નિ રાખ નથી. ભારતવર્ષને માટે આ મંદિરોમાં અમૃત સંજીવની રહેલી છે. આપણે શ્રદ્ધાથી તેમનું દર્શન કરીએ, તેમની પાસેથી આશિર્વાદ મેળવીએ અને આદર્શ આર્ય જીવન ગાળતા શીખીએ.”

કોઈ નાનકડા ગામને ગોંદરે મંદિરના સંધ્યાઆરતી અને ઘંટારવ થાય, ઝાલર અને નગારા વાગે અને ભાવિક ભક્તો પ્રભુનું ગુણગાન ગાય, સ્તોત્રો યા ભજનકીર્તન કરે એ વખતે શહેરના કોઈ નાસ્તિક યુવાનો આવી ચડે તો તેના મનમાં પણ આછી આછી પ્રભુ ઝાંખી યા તેવી ઉન્નત ભાવના નથી જન્મતી શું ? પૂજ્યપાદ-શંકરાચાર્ય સ્વામી શ્રી ભારતી કૃષ્ણતીર્થે ખરું જ કહ્યું છે કે “મનુષ્ય એક ધાર્મિક જીવ છે,” અને તેમાંયે વળી હિંદ એતો સ્વભાવથીજ મુળથી ધાર્મિક દેશ છે. દુનિયાના “ચોમાસાના પવનના” માર્ગમાં થોડાક જ દેશ આવેલ છે જ્યાં રીતસરની ચોમાસાની નિયત રૂતુ હોય છે; તેવા અને મુખ્યત્વે કૃષિપ્રધાન દેશમાં સામાન્ય રીતે વરસાદ ઉપર અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે આકાશીબળો

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઉપર જ આધાર અને વિશ્વાસ રાખવો પડ્યો હશે કે ગમે તે કારણે આપણામાં ધાર્મિક તત્ત્વોએ ઉંડા મૂળ કરેલ છે. વેદકાળના દૃષ્ટાંતો તથા સ્મૃતિકારો, સમ્રાટ રાજા અશોક રાજર્ષિ જનક અને ભગવાન બુદ્ધ, મહાવીર સ્વામી અને જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય, મહાત્મા, કબીર, ગુરુ નાનક અને સહુ જનનંદ સ્વામી, તુલસીદાસજી, તુકારામ અને જ્ઞાનેશ્વર, વીઠાબા મીરાંબાઈ અને ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતા વિગેરે અગણિત ભક્તો અને જ્ઞાનીઓએ આપણી ધાર્મિક ભાવના અને ધર્મ પ્રીતિ ટકાવી રાખ્યાં છે. ઐહિક સુખોને બદલે પારલૌકિક શ્રેય તરફજ આપણું ધ્યાન વધુ ખેંચાયેલું છે, અને મૂળથીજ દરેક ઇષ્ટ વસ્તુને ફરજિયાત બનાવવા માટે આપણે તેને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપી રૂઢીબદ્ધ કરી દીધેલ છે. તે મુજબ પ્રવાસ પર્યટનને પણ યાત્રાનું ધાર્મિક સ્વરૂપ આપી જીવનમાં યાત્રા કરવાની એક મહત્વની ફરજનો ઉમેરો કરેલો છે. “કોઈ પણ સ્થાનની રમણીયતા હિંદવાસીને આકર્ષે કે તરત એણે એનું ધાર્મિક રૂપાંતર કર્યું જ છે. હિંદનું હૃદય કોઈ અહ્ભુત, રમણીય કે ભવ્ય દૃશ્ય બુદ્ધિ કે તરત એને થાય છે કે આ તો ગાય વાછરડાને બોલાવે તેમ પરમાત્મા જીવાત્માને બોલાવે છે.”

બાકી હાલના જમાનામાં અર્થોપાર્જન માટે માણસો આફ્રિકા કે અમેરીકા, ઝરીયા કે કવેટા જાય છે, અને સહેલ-ગાહ માટે આબુ કે પંચગની, કાશ્મીર કે ઉટ્ટી ખુંદી વળે છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિને એક યા બીજા કારણે,—યાત્રા માટે કે વેપાર અર્થે, મિત્ર કે સગાને મળવા કે જોવા યા તો પર્યટન

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અર્થે બહારગામ જવું જ પડે છે. વળી બળદગાડી, ઉંટ, અને ઘોડાના વાહનોને સ્થાને ઝડપી અને સગવડીયા રેલ્વે મોટર અને એરોપ્લેનરૂપી સાધનો આવતાં પ્રવાસ તો અનિવાર્ય બની ગયેલ છે. જેમ હિંદમાં હરદ્વાર કે કાશ્મીરની તેમ યુરોપમાં સ્વીટઝર્લેન્ડ કે રોમની, અને અમેરિકામાં નાયગરા ધોધ કે પનામા નહેર અગર તેવા બીજા સ્થળની નૈસર્ગિક શોભા જોવા હજારો માણસો નીકળી પડે છે. પરંતુ હિંદમાં પ્રવાસને પણ ધાર્મિક સ્વરૂપ આપ્યું છે અને તેથી પાશ્ચિ-માત્ય દેશો માફક બસો પાંચસો કે હજાર સાધનસંપન્ન ધનિકોજ નહિ પરંતુ અકિચન સાધુઓ, અને સામાન્ય વેપારી યા મજૂરો યા ખેડુત સ્ત્રીઓ પણ હજારો બદકે લાખોની સંખ્યામાં હરદ્વાર અને બદ્રીનાથ, જગન્નાથ અને રામસેતુ, દારિકા અને નાશિકની યાત્રા કરે છે અને નૈસર્ગિક શોભા ઉપરાંત ધાર્મિક સંસ્કારો પુનર્જાત કરે છે. યાત્રાથી હવા બદલો તો થાય જ, તદ્ ઉપરાંત ચિત્ત શુદ્ધિ થઈ અતઃકરણ પૂનિત માર્ગે વળે છે; યાત્રાળુઓનો સમુહ ધર્મની અને પુરાણોના મહાપુરૂષોની વાતો કરી તે મહાપુરૂષોના ચરિત્રમાંથી જીવનસુવાસ મેળવે, ભજન ગાય અને રામધુન મચાવે અને તે રીતે પુનિત સંસ્કારો વૃદ્ધિગત થાય, વાતાવરણ ધાર્મિક બને, અને પાપીને પશ્ચાત્તાપ પણ થાય.

દેશાટનના કાયદા અનેક છે. જુદા જુદા સ્વભાવના, જુદી જુદી રીતભાતના, જુદી જુદી ભાષા બોલતા, જુદા જુદા ધર્મ અને કેમના માણસોનો પરિચય થતાં બહારની દુનિ-
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

યાનો અનુભવ મેળવી રીઠા થવાય છે. તદ્ ઉપરાંત બીજા દેશના સારા રીતરિવાજો સમજી, વેપાર ધંધાના નવા નુસ્ખા શીખી, કંઈ વસ્તુ ક્યાંથી અને ક્યારે મંગાવવી ફાયદાકારક છે વિગેરે હકીકતો મેળવી આર્થિક અને સામાજિક લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ઇતિહાસની વાતો તાજી થાય છે, આપણા વીર પૂર્વજોની જીવનગાથા જાણીએ છીએ, અને સ્વદેશભક્તિ વધુ દૃઢ થાય છે. દરેક મનુષ્યમાં સૌંદર્યની પરીક્ષાની યાત્રો કળાની અભિજ્ઞાની વૃત્તિ વધતે જાય છે અંશે હોય જ છે. અને નૈસર્ગિક સૌંદર્યનો યા કળાનો રસાસ્વાદ આખનાર માટે તો હિંદ સભર ભર્યો છે. દક્ષિણના ભવ્ય મંદિરો અને હિમાલયના ઉત્તુંગ ગિરિશૃંગો, પૂરી દ્વારામતી પાસેનો ગોમતી સંગમ કે જગન્નાથપુરીની રથજત્રા, ગૌડોની ગુફાઓ કે જૈનોનાં દહેરાં, જુમ્મા મસ્જિદો કે તાજમહાલ બધા આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને કળાના અખુટ ઝરા પડ્યા છે.

ખરેખર “ ચાર ધામની યાત્રા ગોઠવનાર તીર્થપરાયણ ધર્મકાર તો એક મોટો કલ્પનાકાશમાં વિહાર કરનાર કળાધર જ હતો ” એ વાત નિઃશંક સાચી જ લાગે છે. અને તે સમયમાં ચારે ધામ ફરનાર અને તે રીતે સ્વદેશ પૂજાને આવશ્યક લેખી જીવનમાં ઉતારનાર તે રૂપિમુનિઓની સ્વદેશભક્તિ પણ આપણા જેવી લુખી દેશસેવા ન હતી એ તો ખરું જ ને ? એવી યાત્રા કરેલી હોય તે સર્જનો જાણે છે કે આ જમાનામાં આટઆટલાં સાધન છતાં હજીએ યાત્રામાં કેટલાં તાપતડકો, ભુખતરસ વેઠવાં પડે છે, અને કેવા દુઃખ અને હાડમારી સહન કરવી પડે છે. કોઈ જગ્યાએ તો એવું,

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

બને કે આપણું બોલ્યું કોઈ સમજેજ નહિ અને કોઈનું બોલ્યું આપણે સમજીએ નહિ. “બિલીપત્ર”નું અંગ્રેજી cat and leaves કરી ચોડનું ચોડ પણ વેતરાય, અને કોઈવાર ધાંધલ પણ થઈ જાય. એટલે યાત્રાથી સહિષ્ણુતાનો ગુણ કેળવાય છે અને સમભાવ જાગૃત થઈ, ધનવાન કે ગરીબ, બ્રાહ્મણ કે શુદ્ર, પ્રભુ પાસે તો સર્વ સરખાં જ છે તેવું જ્ઞાન થાય છે. યાત્રાધામમાં નાતજાતના બંધન તૂટે છે, સર્વ એકાકાર, એકતાર થઈ જગન્નાથપુરીનો રથ ખેંચે છે, દેવદર્શન પામે છે, અને એક આરે જમે છે. હિંદુ ધર્મમાં પ્રભુને દ્વારે કશો ભેદભાવ નથી તેનો આથી વધુ સબળ બીજો શું પુરાવો જોઈએ ? અલખત, તીર્થના પંડયાના ત્રાસ યા તો મંદીરમાં ગોંસાઈઓની ગુરૂલીલા યા તેવા અનિચ્છનીય પ્રસંગો પણ બને છે, પરંતુ તેવું તો દરેક સમુહમાં બનેજ; તે નિવારવા પ્રયત્ન ન કરતાં આપણી યાત્રા પ્રણાલિકાની ભુલ બતાવવી તે અયોગ્ય છે. યુરોપ અમેરીકાની મુસાફરીએ ગયેલા મિત્રોને હાઉસ એજન્ટ્સ, અને હાઉસ મીસ્ટ્રેસીઝ વિગેરેનો ત્રાસ કેવો હોય છે તે પૂછી જોશો, અને છતાં તેઓ તો એમ વર્તે જાણે કે તેઓ મુસાફરોના શેઠ.

કુંભમેળા વખતે પ્રયાગમાં લાખો માનવીઓ, સ્ત્રી પુરૂષો સાધુ સાધ્વીઓ મળે, અને ગંગામૈયાના પુનિત જલ જ્યાં શ્યામજલા મંદાકિનીને મળે છે તે સંગમસ્થાને લાખો માણસો સ્નાન, પૂજન, દાન અર્ચન કરે તે દ્રશ્ય ખરેખર દેવતાઓને પણ એક વખત ભારતમાં જન્મ લેવા લલચાવનારૂં નીવડે તેમાં શી નવાઈ ? વળી તેવી જ રીતે આપણી યાત્રામાં તેવો

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ગંગા યમુનાનો સંગમ જોઈ આપણને કવિફુલગુરુ કાલિદાસના રઘુવંશના ક્વચિત્પ્રમા લેપિભિરિન્દ્ર નીલૈઃ વિગેરે શ્લોકોનો સાચો અને સુરમ્ય અર્થ સમજાઈ તે ચિત્ર હૃદયમાં અંકિત થાય, અગર તો હિમાચલને જોઈ મેઘદૂતના પ્રસંગો સાંભરે, કે કુરુક્ષેત્રને જોઈ શ્રીકૃષ્ણપ્રભુએ કરેલ ગીતોપદેશનું ભવ્ય ચિત્ર ખડું થાય, અગર તો ભીષ્મની શરશય્યા સ્મરણમાં આવે; અયોધ્યાકે ચિત્રકુટમાં જતા પિતૃભક્ત શ્રી રામનો વનવાસ કે તુલસીદાસનું રઘુવીરને તિલકચંદન કલ્પનાચિત્રરૂપે ખડું થાય તો પછી આપણી યાત્રા કાંઈક અંશે સફળ થઈજ માનવી. બાકી વિતકો ન હોય તો પ્રવાસ શાનો અને સર્વ મનુષ્યો તો સરખા ક્યાંથીજ હોય ? કાશ્મીરની ખાસ ટ્રેનોમાં અને સહેલગાહમાં કે આગબોટની મુસાફરીમાં, કાંઈ કાંઈ યૌવનલીલા થાય છે પણ તેને તો આપણે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના પૂજારી ઉવેળીએ છીએ, આંખ આડા કાન કરીએ છીએ, અરે કોઈ કોઈવાર તો અભિનંદનોથી નવાજી પાછળથી પસ્તાઈ એ પણ છીએ. અને તેનું કારણ એ છે કે દરેક પ્રશ્નમાં ઉંડા ઉતરી તલસ્પર્શી મીમાંસા કરવાની આ ધાંધલીઆ જમાનામાં કોને કુરસદ છે, અને કોને ધગશ છે ? વળી હાડમારી તો આપણા ઘરે ક્યાં નથી પડતી ? પ્રવાસમાં જરી વધુ તકલીફ પડે છે તે વાત સાચી; પરંતુ તે નવું નવું હોય તોજ, પછી તો સુગમતા થઈ જાય છે. છતાં મનુષ્ય સ્વભાવજ એવો છે કે કોઈપણ વસ્તુને બને તેટલી સુલભ કરવી. તેથી દરેક યાત્રાળુ અગર મુસાફરે પ્રકરણ ત્રીજામાં જણાવેલી તૈયારી કરી પછીજ નીકળવું તે ઈષ્ટ છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

Absolutely Safe under the New Act

Full Government Security Deposited

Apply for full particulars for agency & policy terms:

THE VENUS ASSURANCE Co. Ltd.

Venus Building; Daryaganj DELHI.

Branch office, Gandhi Road, AHMEDABAD.

તમારે ઘેર બેઠાં રૂ. ૨-૪-૦ ૧૫x૧૨નું એન્જાઈમેન્ટ. (ફોટા સાથે ઉપર જણાવેલ કીંમત મોકલવી) કોઈપણ ધંધાની જાહેરાત માટે રંગીન સીનેમા સ્લાઈડ ડઝન ૧ રૂ. ૨૦)માં (અડધી કીંમત ઓર્ડર સાથે મોકલવી) વધુ વિગત માટે લખો યા મળો:—

રીયલ સ્ટુડીયો રતનપોળના નાકા સામે ગાંધીરોડ, અમદાવાદ

૧૫x૧૨ શીનીસીંગ ફોટો રૂ. ૬ ૧૫x૧૨ ઓર્થોલ પેઈન્ટ રૂ. ૧૫ ફોટો આશીકને લગતું દરેક જાતનું કામ કરી આપવામાં આવશે. અને દરેક જાતનો ફોટો આશીકનો સામાન હમારે ત્યાંથી મળશે.

ટેલીફોન નં. ૨૯૯૨

ગોપાળદાસ ખેમચંદ તીજેરીવાળા.

ઠેકાણું:—દિલ્હી દરવાજા બહાર,

અમદાવાદ.

ફાયરપ્રૂફ તીજેરીઓ, માર્બલ સ્ટીલના કબાટો, કુંશ બોક્સો, તાળાં, કળો બનાવનાર તથા વેચનાર.

તેમજ અમારા કારખાનામાં દરેક જાતની મશીનરીનું રીપેર કામ તથા ઇલેક્ટ્રી પ્લેટીંગનું તેમજ વેલ્ડીંગનું કામ ઘણી જ કાળજીપૂર્વક કરવામાં આવે છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

મુસાફરો અને યાત્રાળુઓને આવશ્યક સૂચના.

૧. દરેક યાત્રાળુ અગર પ્રવાસીએ દોરીલોટો, નાની ડોલ, છરી કે ચપ્પુ, લાકડી તથા છત્રી, બે ચાર નાની નોંધ પોથી (નોટબુક), કાગળ પેન્સીલ, કાર્ડકવર અને ટપાલની ટીકીટો, જોઈતાં કપડા લત્તાં, બીજાનું, ઈ લેક્ટ્રીકટોર્ચ, ટુવાલ, તથા બે ત્રણ તાળાં લઈ લેવા. જેમ બને તેમ સાધનો નાના અને ઓછાંજ રાખવા. ટોર્ચના બદલે મીથુનત્તી યા નાનું ફાનસ રાખી શકાશે. દાગીના—(સામાનના નંગ) ગણી લેવા.

૨. એક શીરનામાપોથી (અડ્રેસબુક) તથા એક હિસા બની ચોપડી રાખવી. વળી યાત્રાનો અહેવાલ લખવાની જુદી નોંધપોથી રાખી, તેમાં દરરોજ વિગતવાર અહેવાલ લખવો.

૩. પોતાને જરૂર પડે તેટલું નાણું રાખવું અને તેપણુ સાચવીને જુદી જુદી જગોએ રાખવું. ગંજીફરાક અગર બંડીમાં ગજવા રાખવા વધારે જરૂરી છે, કારણુ તીર્થોમાં ચોરી ઘણી-વાર થાય છે. ઇમ્પીરીયલ તથા સેન્ટ્રલ બેંક વિગેરે બેંકની શાખાઓ ક્યાં ક્યાં છે વિગેરે તપાસ કરી, યોગ્ય અને અનુ-કુળ લાગે તો ખાતું ખોલી, ચેકબુક રાખવી.

૪. એક Identity card ઓળખાણનો દાખલો. પોસ્ટ ઓફીસમાંથી રૂ. ૧) આપી પ્રવાસે નીકળતા પહેલાં લઈ લેવો, જેથી આપણો પત્રવ્યવહાર નિયમિત મળી શકે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

૫. રૂતુ મુજબના કપડાં સાથે રાખવા. શિયાળો હોય તો ઓવરકોટ, શાલ, મફલર, અને મોજાં રાખવા. ચોમાસું હોય તો રેઈનકોટ, ક્વરહુટ અગર છત્રી લેવાં; ઉન્ડાળો હોય તો ગોગલ્સના ચશ્મા અને અનુકુળ પડે તો હુટ (સાઉથ ટોપી) રાખવી, જેથી ગરમી લાગે નહિ. નાનો ટુવાલ ભીનો કરી માથે મૂકી દેશી હુટ બનાવી શકાય છે.

૬. “ દ્રાવેલર્સ ગાઇડ ” યાને ભારતનો ભોમીઓ કે તેવું બીજું માહિતિ આપતું પુસ્તક સાથે રાખવું.

૭. દરેક સામાન ઉપર તમારું પૂરું નામ અને શીરનામું હિન્દી યા અંગ્રેજીમાં લખી રાખવું. પ્રવાસે નીકળતા પહેલાં સામાન જોખાવી લેવો જેથી વચમાં તકલીફ પડે નહિ.

(૮) ફોટોગ્રાફી આવડતી હોય તો નાનો હેન્ડકેમેરા અને થોડીક પ્રીલ્મ લઈ લેવી.

(૯) શીરનામાની નોંધપોથી (અંડેસબુક) રાખવી, અને તેમાં જે જે સ્થળોએ જવાનું હોય તે તે સ્થળોમાં જ્યાં જ્યાં ઉતરવાનું હોય તેના પૂરા શીરનામા લખી રાખવા. મુસાફરી દરમિયાન પણ જ્યાં જ્યાં ઉતરીએ ત્યાં ત્યાં તેમના તથા અન્ય પિછાનવાળાઓના શીરનામા ઉતારી લેવાનું ભૂલવું નહિ.

(૧૦) મુસાફરી શરૂ કરતાં અગાઉ ચાલુ-અખિલ હિંદની રેલ્વેઓનું સમયપત્રક (ઓલ ઇન્ડિયા રેલ્વે ટાઈમટેબલ) ખરીદી લેવું.

(૧૧) જે અંગ્રેજી ભાષા બોલી તથા સમજી શકતા હોઈએ તો ઠીક, નહિ તો અંગ્રેજી અગર તો હિંદી બોલવા સમજવા ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જેટલું શીખી લેવું જરૂરી છે; જેથી ભાષા સમજવા સમજાવવાની મુશ્કેલી પડે નહિ.

(૧૨) બિછાનું પણ ઋતુ મુજબ જ રાખવું. શિયાળો હોય અને ઉત્તરાખંડની મુસાફરી કરવાની હોય તો સારા ધાબળા શાલદુપટ્ટા, મફલર મોજાં વિગેરે લઈ લેવા. ઉનાળામાં નાની રજાઈ કે ચટાઈથી પણ ચલાવી શકાય છે.

(૧૩) બનતાં સુધી રાંધવાની માથાકુટમાં મુસાફરોએ ન પડવું. ટુંક સમયમાં જોવાનું ઘણું હોય અને તેથી સમય ગુમાવ્યો પાલવે નહિ. સારો સમુદ્ધ હોય ને રસોયો લીધો હોય, તો તે પણ બંને કામ કરી શકતો નથી. અણીને પ્રસંગે કામ આવે તે ખાતર નાની તપેલી, નાની થાળી વાટકો અને લોટો ખ્યાલો રાખવા.

(૧૪) મુસાફરી દરમિયાન દિવસમાં એક વખત જ જમવાનો સિવાજ રાખવો. સાંજે જરૂર લાગે અને ગરમ હોય તો દુધ કે દહીં લેવું. બહારના સેવગાંઠિયા રજડી કે માવામીઠાઈ બંને ત્યાં સુધી ન જ લેવા; લીધા સિવાય ન જ ચાલે તેમ હોય તો સ્વચ્છ અને તાજી વાનગીઓ લેવી, અને તેમાં પણ મિતાહારી રહેવું.

(૧૫) મજુરો પાસે સ્ટેશન ઉપર માલ ઉપડાવતાં પહેલાં તેનો નંબર અવશ્ય લઈ લેવો. વળી સ્ટેશન બહાર પણ મજુર કરો તો તેને સોંપેલા માલનું બરાબર ધ્યાન રાખવું, નહિ તો માલ સાથે મજુર અગ્યારા ગણે તો પરદેશમાં આપણા તો બાર જ વાગી જાય.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

(૧૬) ગાડીવાળા, મોટરવાળા, વિગેરે પણ ઘણુંખરું પર-દેશી અબ્બણ્યા મુસાફરોના અજ્ઞાનનો ગેરલાભ ઉઠાવનારા જ હોય છે, અને સ્ટેશનથી નજીકના જ સ્થળે લઈ જવાના રૂપીઓ બાર આના લઈ લે છે. તેથી પહેલેથી ભાડું ઠરાવી લેવું અને ગાડી કે મોટરનો નંબર પણ લખી લેવો.

(૧૭) યાત્રાનું સ્થળ સ્ટેશનથી દૂર હોય તો લોભ કરી પગે ચાલીને ન જતાં વાહનમાં જ જવું, કારણ વિલંબ થાય અગર થાકી જાય તો પછી તમો નિયત સ્થળે ચા તમારા મુકામે સમયસર પહોંચી શકો નહિ.

(૧૮) તમારો સરસામાન લઈ જવા લાવવાની અગવડ ખુબ પડે માટે બનતાં સુધી તો વધારાનો સામાન સ્ટેશન ઉપર જ સ્ટેશન માસ્તરને સોંપવો. તેઓ દાગીના દીઠ પ્રથમ દિનના બે આના તથા પછીના રોજના એક આનાના દરથી મજકુર સામાન રાખશે, અને તમોને તે બાબતની પહોંચ આપશે. ત્યાંથી નીકળતી વખતે તે પહોંચ બતાવી નાણાં ભરી તમારો સામાન તમો સહિસલામત મેળવી શકશો.

(૧૯) ગાડીમાં, મોટરમાં કે લોજનગૃહ (લોન્) કે ઉપા-હારગૃહ (હોટલ)માં એવા મહાનુભાવો હોય છે કે જે તમારા માટે ચાપાણી બીડી વિ.નો થોડો ખર્ચ કરી, તમારા મિત્ર બની જઈ, તમારા ગજવા પાકીટ તથા સરસામાનનો ભાર એણે કરવા ખુબ આતુર હોય છે. તેવા અબ્બણ્યા મહાનુભાવ મિત્રોની મૈત્રી ન જ કરવી, નહિ તો તે મૈત્રી ખુબ સાંભરશે.

(૨૦) બનતાં સુધી તમારું જોખમ તમારી પાસે જ રાખવું.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ધર્મશાળા કે લૌજમાંથી બહાર જતી વખતે જોખમ સાથે જ લેવું અને ઓરડીને પણ તાળું વાસવું.

(૨૧) ગાડીમાં ચડતાં ઉતરતાં સામાનના તમામ દાગીના ગણી લેવા અને ઉતરતી વખતે ગાડીનું ખાનું તપાસી જોવું. જ્યાં ઉતરવાનું છે તે સ્ટેશન અગાઉથી જોયેલું ન હોય અને રાત્રિનો સમય હોય તો દરેક સ્ટેશને પૂરતી તપાસ રાખવી, નહિ તો આગળ ક્યાંય નીકળી જશો. રાત્રિની મુસાફરીમાં બધાએ સુઈ જવું નહિ.

(૨૨) રેલ્વે મંજુરોનો દર સામાન્ય રીતે સાધારણ દાગીને એક આનાનો હોય છે. બહારના મંજુરો સાથે મંજુરી ઠરાવી લેવી.

(૨૩) મુસાફરે ચારેક જોડ કપડાં ઉપરાંત ટુવાલ, તથા બગલ થેલી અને હાથની ઝોળી રાખવી. જો શ્રદ્ધાળુ હોય અને પૂજા સેવાની આવશ્યકતા હોય તો રેશમી વસ્ત્ર પણ લઈ લેવું.

(૨૪) હમણાં હમણાં ખાસ ગાડીઓ (સ્પેશ્યલ ટ્રેઈન્સ) પણ ખુબ દોડે છે. પરંતુ તેમાં ઘણી જ અગવડ પડે છે. તેવી ગાડીઓના સંચાલક અમુક સ્ટેશને જ ગાડીને રોકે છે. જ્યારે તે સ્ટેશનની નજીકનાજ બીજા ઘણા જોવા જેવા સ્થળોએ તે ગાડી જતી નથી, અને તે સ્થળો જોવાના રહી જાય છે અગર તો સૌ સૌએ પોતાના પદરના ખર્ચે તેવા સ્થળો થોડા વખતમાં જ જોઈ આવવા પડે છે. વળી તેવી ગાડીઓના સંચાલકો (કન્ડક્ટર્સ) ફક્ત આર્થિક નફો મેળવવાની દ્રષ્ટિથીજ કામ કરતા હોય છે જેથી નિયત સંખ્યા ઉપરાંત વધુ મુસાફરો લઈ ખુબ અગવડ કરે છે. ભોજન, વાહન વ્યવહાર, વિ. ઘણી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઘણી નાની બાબતોમાં પણ તેઓ કંજુસાઈ કરી હાડમારી આપે છે.

(૨૫) ‘કવીનાઈન’ અગર તો ‘સુદર્શન,’ તથા રેચની અને તેવી બીજી ખાસ જરૂરી લાગે તેવી દવાની ગોળીઓ યા પડીકીઓ લઈ લેવી. જેથી નિર્વિઘ્ને મુસાફરી થઈ શકે અને શરીરસ્વાસ્થ્ય સાચવી શકાય.

“ મર્દાઈ પીલ્સ ”

રજીસ્ટર્ડ નં. ૩૨૦૭ કોઈપણ કારણથી આવેલી પુરૂષોના ગુપ્ત ભાગની કમતાકાત અગર નામર્દાઈને જડમુળથી નાબુદ કરીને કાયમી મર્દાઈ આપે છે. અને ઘણા વખત સુધી સ્તંભન ટકાવ કરે છે. દવા ખોટી સાબીત કરનારને દંનામ રૂ., ૧૦૦૦ કોમત ગોળી ૫૦ ના રૂ. ૫ અજમાયેશ માટે ગોળી ૨૦ ના રૂ. ૨૫ ટ. ખ. જુદુ. (શી. ૧૦ અને ૫) રાજવૈદ્ય સી. એન. કાંપવાલા પાંચકુવા, નીશાળ સામે ટી-જી અમદાવાદ

સ્થાપિત ૧૯૨૯

ઈન્ડોઅન ગ્લોબ ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ
જીંદગી, આગ, મોટર, મરીન વીમાના કોઈપણ કામકાજ માટે
—: મળો યા લખો :—

ગુણોત્તમ પનાલાલ.
ફતાસાની પોળ, અમદાવાદ.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૪ થું

હિંદુસ્થાન, હિંદનો વાહનવ્યવહાર,
પ્રવાસનો પ્રારંભ, અને
“ગુણવંતી ગુજરાત”નું પાટનગર
અમદાવાદ

પંજાબ, સિંધુ ગુજરાત મરાઠા, દ્રાવિડ ઉત્કલ બંગ,
બિન્ધ્ય હિમાચલ જમુના ગંગા, ઉચ્છલ જલધિ તરંગ.

તવ શુભ નામે જાગે,
તવ શુભ આશિષ માગે,
ગાહે તવ જય ગાથા.

ભારત ભાગ્યવિધાતા.

(રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર)

ભારતીયોમાં ભૌગોલિક વિવિધતા ઉપરાંત કાંઈ કાંઈ વૈવિધ્ય ભર્યું છે. એ વૈવિધ્યથી કાયદા થવાને બદલે હાલ તો નુકશાન-અધોગતિ થઈ રહી છે; જેમ વિવિધરંગી સાડીમાં એકતા ન હોય, રંગોનો સુંદર સુભગ સુમેળ ન હોય, તો તે થીંગડાનું બનાવેલું ગ્રીથડું પહેરનારને હાસ્યાસ્પદ બનાવે છે, લજ્જિત કરે છે; જેમ ભિન્ન ભિન્ન વાદ્યાર્યો તેમના વાજિત્રો એક સુરમાં ન વગાડતાં સૌ પોતપોતાના ગીત અને લયમાં મસ્ત હોય તો જેમ આખો સમૂહ ઘૂણાસ્પદ બને છે; તેમ આપણી આ ભારતીયો તેના વિધવિધ ધર્મ અને કોમના ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

બાળકોના ખોટા કોમી અને ખોટા ધાર્મિક ઝેરીલા પ્રચારથી સમસ્ત વિશ્વના શિરતાજ બનવાને પાત્ર હોવા છતાં હાલ તો લન્નિજત થઈ જાણે કે તેનું ઉત્તુંગ ગિરીશિર્ષ હિંદી મહાસાગરમાં છુપાવી દેવા ન મથતી હોય તેવું કરુણચિત્ર ખડું કરે છે.

અહં બ્રહ્માઽસ્મિના સિદ્ધાન્તના પ્રચારક, દરેક મનુષ્યમાં ઈશ્વર છે તેમ માનનારા—અને કદાચ તેથી જ તેત્રીસ કોટી દેવોની માન્યતા ધરાવતા—આપણે, આ ભેદભાવ ક્યારે દૂર કરી શકીશું ? હિંદુ, મુસ્લીમ, પારસી, ખ્રીસ્તિ, હરિજનો, શીખ, જૈન, બ્રાહ્મણ, અબ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, સર્વે પોતપોતાનું જુદું વ્યક્તિત્વ, ધાર્મિક સંસ્કૃતિ અને પોતપોતાનો ધર્મ ભલે સાચવે. તેમાં જ વૈવિધ્ય છે, તેમાં જ આપણી શોભા છે. પરંતુ તેવા ભેદમાં પણ અભેદ, રાષ્ટ્રીય એકતા—આપણને સર્વને જોડનારી સુવર્ણ શૃંખલા છે. આટઆટલા વર્ષોના પરિચયથી, સહવાસથી સહજીવનથી ગામડાઓમાં તો હિંદુ, મુસ્લિમ, પારસી, શીખ, જૈન કે ખ્રિસ્તીમાં મહત્વનો ભેદભાવ નથી, કુશંકા નથી, પણ મૈત્રી અને સહભાવ છે. પણ શહેરોમાં અને ભણેલામાં ઝગડાનું જ ભેદભાવ અને ઝઘડા કુસંપ છે. ખરેખર હાલના શહેરો અને ત્યાંનું શહેરીજીવન જ ઝગડાનું પ્રેરકજનક અને પોષક છે.

વળી હિંદમાં જુદા જુદા ધર્મો ઉપરાંત એક જ ધર્મમાં અનેક કોમો છે, જેવી કે બ્રાહ્મણ, વાણીયા, કણુબી વિગેરે તેઓને ભાણા વ્યવહાર—રોટી વ્યવહાર નથી. વળી એક જ કોમમાં અનેક જ્ઞાતિ, ગોળ તડ અને વાડા છે, જેવી કે ચૌદીચ, શ્રીમાળી, શ્રીગોડ, મોઢ વિગેરે બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિઓ, તેમાં ગામ-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વાર અગરતો ગોળવાર બેટી વ્યવહાર-લગ્નવ્યવહાર હોય છે. આવી મહામાધીજનમાં ગુંચાચેલું છે હિંદનું કેકડું ! ભાષા રીતરિવાજ વિગેરેના ભેદ પણ અનેક છે, પહાડી ગુરખા, કદાવર પંજાબીઓ, અલમસ્ત બલુચી પઠાણો, વેપારી ઢીલા ગુજરાતીઓ, ખુદલા માથાના બટક બોલા બંગાળી અને મદ્રાસીઓ વિગેરે “ભાત ભાતના લોક” હિંદમાં છે. દરેકના ખાન પાનના રીતરિવાજ જુદા છે. કેઈ કેઈ માંસાહારી પણ છે, જોકે હિંદ કૃષ્ણદ્રુપ કૃષિપ્રધાન દેશ છે, જેથી મુખ્યત્વેતો શાકાહારી વસ્તી જ વિશેષ છે. આ સર્વ વિભાગો ઉપરાંત જેને વિભાગ કરવાની સંપૂર્ણ સત્તા છે તેમણે, બ્રીટીશ હિંદના સત્તાવાર (ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડીયા એક્ટ કલમ ૪૬ મુજબ) અગ્યાર પ્રાંત બનાવી હિંદને જુદી જુદી પ્રાંતમાં વહેંચી નાંખ્યું છે. તેવા ગવર્નરવાળા પ્રાંત ઉપરાંત બીજા વિભાગો પણ છે; નવા સુધારા (?) મુજબ હિંદના બે વિભાગ મુખ્ય છે—બ્રીટીશ હિંદ અને હિંદના દેશી રાજ્યો. દેશી રાજ્યોમાં પણ કાશ્મીર, વડોદરા, હૈદરાબાદ વિગેરે મોટાં રાજસ્થાનોય છે અને કાઠિયાવાડ એજન્સીના ભાવનગર, જુનાગઢ મોરબી ધાંગધા જેવા તથા દસાડા વઘાડા જેવા તદ્દન નાનાં રાજ્યો પણ છે. હિંદમાં કુલ ૬૭૫ દેશી રાજ્યો છે, જેનું આધિપત્ય રાજાના હાથમાં હોય છે.

હિંદના સીમાચિન્હ કયાં ? આ પ્રશ્નનો જવાબ તો સ્વતંત્ર હિંદ જ આપે તે ખરો. હાલમાં તો હિંદની ઉત્તરે જેને “પૃથ્વીનું છાપરું” કહેવાય છે તેવી ગિરિરાજ હિમાચલની અને

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વાયવ્યની હિંદુકુશની હારમાળા છે. દક્ષિણે હિંદી મહાસાગર ઘુઘવી રહ્યો છે અને લંકાનો દ્વીપ છે. પશ્ચિમે અરબીસમુદ્ર ઈરાન અને અફઘાનીસ્તાન છે. જ્યારે પૂર્વમાં પ્રદેશ અને ચીન છે. એ રીતે વિષુવવૃત્તના ગરમ પ્રદેશમાંનો “વર્ષાદના માર્ગ”માંના પ્રદેશ તરીકે વિખ્યાત—એવો આ હિંદુસ્તાન છે. અને હિંદીમૈયાના ઉછંગે નામ્મુક યૌવનના સમી બેઠી છે “ગુણિયલ દેવી ગુર્જરી.”

પરદેશમાંથી આવતા મુસાફરો તો ઘણુંખરું તેમના પ્રવાસનો પ્રારંભ મુંબઈથીજ કરે છે. તેથી જ મુંબઈ “હિંદનું પ્રવેશદ્વાર” (Gateway of India) કહેવાય છે. અને ખરેખર સમુદ્રના વ્યાપારવાણિજ્યના આ જમાનામાં મુંબઈ ખંદર જ હિંદનો મુખ્ય દરવાજો છે. વળી “કલકત્તા કે દિલ્હી કરતાં પણ મુંબઈનું મહત્વ કેટલીક રીતે ચડે છે,” અને “મુંબઈ આજે એકરીતે હિંદુસ્તાનની રાજધાની છે.” પરંતુ તે છતાં પણ હિંદની માહિતિ આપતા ગૂજરાતી ભાષામાં લખેલા પુસ્તકમાં ગુજરાતી લેખકની કલમ સહેજે ગુજરાતને જ પ્રથમ પસંદગી આપે અને તેથી “ગુણવંતી ગુજરાતના” મુખસમાં-ગુજરાતનાં પાટનગર અમદાવાદથી જ—આપણે આપણી ભારત-યાત્રા શરૂ કરીએ તો તેથી મુંબઈના વતનીઓને કે મુંબઈ વાસી ગુજરાતીઓને અન્યાય નહિ જ થાય.

હિંદમાં ભૂતકાળમાં તો પ્રવાસનું સાધન ગાડાં, બળદ, ઘોડા, ઉંટ વિગેરે હતા. શીઘરામ, ઘોડાગાડી અને બગી પછીથી વ્યાપારી પ્રજાના સંસર્ગથી રેલ્વે, ટ્રામ અને મોટર ટેલર્સ એન્ડ આઉટ રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આવી. ત્યારબાદ ઇલેક્ટ્રીકથી ચાલતી ટ્રેન, તથા ટ્રામ આવ્યાં, અને તેથી રેલ્વે વ્યવહાર, મોટર રસ્તા, અને ટ્રામવેઝ થયા. વહાણો અને હોડકાં તો હતાંજ, પણ હવે આગળોટ ને “મેઇલ સ્ટીમર” આવી. છેવટે એરોપ્લેનમાં ઉડ્યન કરી શીઘ્ર પ્રવાસ કરવાની સફળતા પણ થઈ છે. પરંતુ હજી સુધી તો પ્રવાસનું મુખ્ય સાધન રેલ્વે જ રહી છે, જો કે મોટરે હવે સારી એવી હરીફાઈ કરવા માંડી છે. ગુજરાતમાં તો રેલગાડી સારા એવા પ્રમાણમાં પથરાયેલી છે.

“જય જય ગરવી ગુજરાત”

x

x

x

ગ્રીસ રોમથી ચ જૂનાં,
કુર્ પાંડવથી ચ પ્રાચીન.
સોમનાથ, ગિરિનગર, દ્વારિકા,
યુગ યુગ ધ્યાન વિલીન;
ઉભીને કામ સિંધુને તીર,
બળવે બંસરી ભવ્ય સુધીર.

+

+

+

“ ગુણવંતી ગુજરાત, અમારી
ગુણવંતી ગુજરાત ”

x

x

+

ખરેખરો બગીચો ગુજરાતજ,
ફળ્યો ફુલ્યો ને ફાલ્યો પ્રખ્યાતજ.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ગ્રાહકોનો સંતોષ એજ અમારો નફો છે

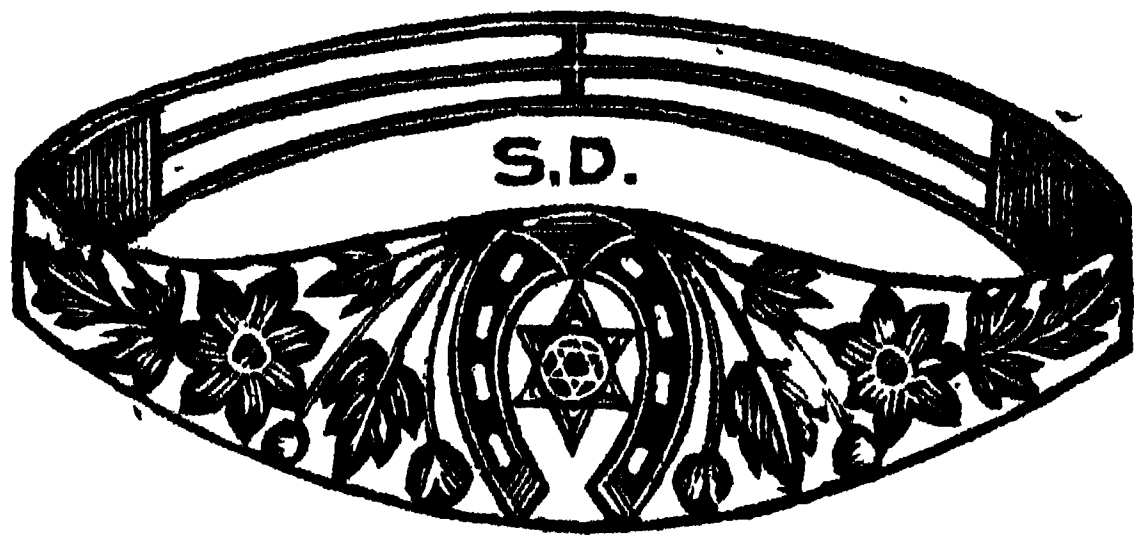
SHIVLAL DAYARAM PANCHAL.

શીવલાલ દયારામ પંચાલ

સોના, ચાંદી, તથા ઝવેરાતના દાગીના
બનાવનાર અને વેચનાર

—: દુકાનો :—

૩૦૬૯, રતનપોળ, :: :: ૩૧૨૩ ગાંધીરોડ, અમદાવાદ.

સોના, ચાંદી તથા ઝવેરાતના દાગીના તેમજ ચાંદીના
વાસણો તથા પ્રેઝન્ટ આપવા લાયકની છેલ્લામાં છેલ્લી
ઢળ મુજબની દરેક ચીજો હમેશાં તૈયાર રહે છે.

બીજા કરતાં ઉત્તમતા એ કે અમારા માલના નાણા
ઝારણુ કાપ્યા સિવાય ગેરંટી મુજબ પુરેપુરા પાછા
આપવામાં આવે છે.

જેનો લાભ આજ મુધીમાં હજારો ગ્રાહકોએ લીધો છે.
અમારા માલ ઉપર સહી સીકો કરી આપવામાં આવે છે.

રૂડો રૂડો મુલક ગુજરાત રૂડો !
 જગદીશે જગતમાં ખુબ ઘડ્યો !
 જ્યાં જુઓ ત્યાં લીલાલહેરજ છે !
 ધન ધાન્યે ભૂધરની મહેરજ છે !

x

x

x

ખરેખર ગ્રીસ, રોમ, મીસર (ઇજીપ્ત), બેબીલોન, કે
 એસીરીઆથી પણ પ્રાચીન એવો છે આપણા ગુજરાતનો
 ઇતિહાસ. સંસ્કૃતિના ઉદ્ભવ સ્થાન તરીકે લેખાતાં મજકુર
 દેશો જ્યારે અજ્ઞાનના અંધકારમાં ડુબેલા હતાં—તે પહેલાં
 સેંકડો વર્ષ પૂર્વેથી શ્રી કૃષ્ણપ્રભુની દારિકા વિગેરે સ્થળો
 સુપ્રસિદ્ધ હતાં; અને આ નગરો સ્થપાયાં અને ક્ષાત્ર્યાં તે
 પહેલાં કેટલાય વર્ષોની છે ગુજરાતના ઇતિહાસની યશોગાથા.
 ગુજરાતના કવિવરે ખરૂંજ કહ્યું છે કે

“ કૃષ્ણ ચન્દ્રની કૌમુદી ઉજળો,

કીધ પ્રભુએ ય સ્વદેશ :

અમારો ગુણિયલ ગુર્જર દેશ. ”

પરંતુ ભૂતકાળના વૈભવ અને સ્વાતંત્ર્ય, વેદકાળના સમ-
 સિધ્ધ અને યાદવો, સંસ્કૃતિ અને સમૃદ્ધિ સર્વ સંભારીને રોઢ-
 ણાં રડે કે ગર્વથી છાતી કુલાવે શું અર્થ સરવાનો છે ? પરંતુ
 હજુએ સુવર્ણપુરી દારિકાનો સુવર્ણયુગ રમરાવતી નદી ગોમ-
 તી, સૂર્યકુમારી તાર્પી, ગંભીર મહાભર દોડતી નર્મદામૈયા, ઉંડા
 કેતરોવાળો મહીસાગર, કલ્પીયુગની ગંગા સાંબરમતી, સદા
 કૌમાર્યવતી સરસ્વતી, તથા કાઠિયાવાડની ચાંમાસામાં તોફાન

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

મચાવતી શેત્રુંજી, આજી, મચ્છુ ભાદર વિ. લોકમાતાઓ ગુજરાતના રસકસને પોષી રહી છે, અને સૌરાષ્ટ્રની કેટલીયે રસકથાઓનું ઉગમસ્થાન બની કાઠિયાવાડની શુરસંસ્કૃતિનું પાન કરાવી રહી છે.

દારિકાના યાદવો, પંચાસરના વલ્લભીઓ, પાટણના સોલંકીઓ અને અમદાવાદના સુલતાનો એ સર્વનો ઇતિહાસ લાંબો અને રોમાંચક છે. મહારાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહ, કુમારપાળ, ભીમદેવ, અને વાઘેલાઓનો ઇતિહાસ તો સર્વ શિક્ષિત ગુજરાતીને શ્રી. મુન્શીએ તાજે કરાવ્યો છે. પણ એ સર્વ ઇતિહાસની પગદંડીના સ્મારક શાં નાના પર્વતો-ગિરનાર, આબુ, અને આરાસુર, પાવાગઢ, ચોટીલો, બરડો, અને શેત્રુંજી વિ. અનેક નાના મોટા પર્વતો-છૂટા છવાયા વિખરાયેલા પડ્યા છે.

ગુજરાતમાં તીર્થ સ્થળ પણ અનેક છે. શ્રાદ્ધતીર્થ સિદ્ધપુર અને ભૃગુકૃચ્છ, દારિકાપુરી અને સોમનાથ, -ગિરનાર અને શેત્રુંજી, આબુના જૈન દેહિરાં, આરાસુરી અંબામાત અને પાવાગઢના મહાકાળી, પારસીઓનું ઉદવાડા અને ઉંઝાના મીરાંદાતાર વગેરે મુખ્ય છે.

ગુજરાત એ ખરેખરો પ્રભુરચ્ચો અનુપમ બાગ છે. મનોહર આંબાવાડીયામાં કોયલો ટહૂકી રહે છે; પડખે જ આવેલાં તાડ, ખજુરાં, કેળ, અને નાળિયેરના વન છે. ચીકુ, પપૈયા, ફળુસ, શેરડી, દાડમ વિ. ફળફળાદિથી દેશ સભર ભર્યો છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પુરાતન કાળથી જ ગુજરાત, કપાસના (કાચાસોનાના) અને ધાન્યના ઉછેર માટે વિખ્યાત છે. નર્મદા અને તાપી કિનારે, વીરમગામ તથા સૌરાષ્ટ્રમાં કપાસનો પાક ખુબ છે. ભાલના ઘઉં, ચીખલી અને દસ્કોઈના ચોખા, ખેડા સાણુંદ મેસાણા અને ચરોતરની તમાકુ, તથા બીજા કઠોળ અને તેલી-બીયાં પણ ગુજરાતમાં પુષ્કળ થાય છે. ગળી, શાકભાજી, ફાલસા, તરબુચ, અને સીતાફળ, વિ. બીજા અનેકવિધ ઉપ-યોગી અને ખાદ્ય પદાર્થો પણ અહિં પાકે છે. પણ ગુજરાતની મહત્તા તો તેના વેપારથી છે. ગુજરાત કાઠિયાવાડના વ્યાપારીઓ વેરા, વાણીયા, લવાણા વિગેરે—દક્ષિણે મદ્રાસમાં કે ઉત્તરે દિલ્હી કે લાહોરમાં, કરાંચી કે કલકત્તામાં, અરે હિંદ બહાર—યુરોપ, આફ્રિકામાં, અમેરીકા અને જાપાનમાં, જઈ વસ્યા છે. ચરોતર અને સૌરાષ્ટ્ર મુળથી જ સાહસિક અને સહેલાણી હોય છે—સાગરની સફરથી ડરતો નથી.

‘ચોરાશી બંદરનો વાવટો’ અમદાવાદના સુલતાનોએ ફરકાવ્યો હતો.

અમદાવાદના કાપડ અને મિલઉદ્યોગે, તથા કપાસ, તેલીબીયાં વિ. ના ઉદ્યોગે ગુજરાતનું નામ હિંદ સમસ્તમાં વ્યાપારી આંટમાં સારું આગળ લાવી દીધું છે. ઓખા, ભાવનગર અને નવલખી વિગેરે નવા બંદરોથી વ્યાપાર સારો ચાલવા લાગ્યો છે. વ્યાપારમાં હુંડીના રિવાજની પ્રથમ પહેલ કરવાનું માન ગુજરાતનેજ છે.

“હિંદનો વ્યાપાર પણ બહુધા ગુજરાતીઓના હાથમાં ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીઝ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

શુદ્ધ સ્વદેશી વિમા કંપની

રૂપી જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી.

ચેરમેન: શ્રી બી. એમ. બોરલા.

લાગવગવાળા, આખરહાર એજંટે જોઈએ છે.

-:મળો યા લખો:-

હસમુખલાલ એન્ડ કંપની

ચીફ એજન્ટસ ફોર નોર્થ ગુજરાત

(લાઈફ ડીપાર્ટમેન્ટ)

ટે. નં. ૨૮૪૪

તળીયાની પોળ, અમદાવાદ.

છે.” કરાંચી અને મુંબઈમાં ગુજરાતી પેઢીઓ ઘણી છે. બીજી પરદેશી પેઢીઓનો મુખ્ય વહીવટ પણ ઘણું ખર્ચ ગુજરાતીઓના જ હાથમાં હોય છે.” “કલકત્તાનો ખાંડ, ચોખા, કરીયાણા અને કાપડનો વેપાર ગુજરાતીઓના હાથમાં છે.” કાનપુર અને દિલ્હીનો કાપડનો વેપાર તો ગુજરાતીનો જ છે. મીલ ઉદ્યોગની સર્વતોદેશીય પ્રગતિમાં તો અમદાવાદ હિંદમાં કદાચ પ્રથમ પંક્તિ પણ લઈ જાય. ફરીને, અમદાવાદનું અને તે દ્વારા ગુજરાત અને સમસ્ત હિંદનું, જગતવ્યાપારીઆલમમાં તેનું જીવનું ઉચ્ચ સ્થાન ક્યારે ફરીને પ્રાપ્ત થાય, અને ‘ચોરાશી બંદરનો વાવટો’ ફરીને હિંદમાં ઉડતો ક્યારે થાય એ શુભા-શા સાથે આપણે અમદાવાદથી આપણી આનંદયાત્રાનો આરંભ કરીશું.

અમદાવાદ

ધન્ય ભૂમિ ગુજરાત માત તુજ ભાગ્ય લેખ કંઈ ભવ્ય દીસે,
સહુ સાધુનો સાચો સાધુ સાબ્રમતી જલતીર વસે.

+

+

+

કાશી કે મથુરાથી આજે રાજનગર કંઈ ઓર દીસે,
સાબ્રમતી જલ લોટી લોટી, ગંગા જમુના આવી વસે,

+

+

+

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

રાજનગરના જન ઉઘોગી, કોડીલા કસરની સાથે રે,
વિવેકી ને વળી પરગણુ પણ, તનમન કણ ત્રણ વાતે રે,
રમીએ ગુજરાતે રે.....

+ + +

અમદાવાદે આદે હતી બહુ, ગાદી મોટી પાદશાહી રે,
જ્યાં ત્યાં મસીદ ને તોડા તે હજી, યાદ આણે છે ભાઈ,
રમીએ ગુજરાતે રે.....

+ + +

ગઈ પાદશાહી ઘણા દિવસથી, પણ શાહિ રંગ રાખ્યો રે,
બાંધી સાડાત્રણ તાંતણે, શે'રને ઘંઘો ઘોકો દાખ્યો,
રમીએ ગુજરાતે રે.....

+ + +

“ ગુજરાતનું પાટનગર ” અને “ હિંદનું માન્યેસ્ટર ”
અમદાવાદ, એ એક ત્રીજા અને મહાન તત્વને અંગે હિંદમાં
એક અનોખું સ્થાન લોગવતું બન્યું છે. સને ૧૯૧૪ માં
મહાત્માજી આફ્રીકાથી સ્વદેશ પાછા આવ્યા અને ૧૯૧૫ થી
અમદાવાદના સુભાગ્યે, એમણે, પુરાણ પ્રસિદ્ધ દેવોના પરિ-
રક્ષક દધીચિ મુનીના આશ્રમની પુણ્યભૂમિ ઉપર નિવાસ
કર્યો; અને ત્યાંથી એ “ અર્વાચીન હિંદના નિર્માતા ” એ
વર્તમાન યુગને યુગધર્મના પાઠ શિખવવા માંડ્યા. સત્ય અને
અહિંસાના પદાર્થપાઠ જીવનમાં ઉતારી તે જીવનસૂત્રોથી
સામાજિક, રાજકિય અને આર્થિક તમામ કલહો નિવારવાનો
સદુપદેશ તે સાબરમતીના સંતે અહિંથી આપ્યો, અને

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મકાન માલીકોને સાચી સલાહ

બંગલા, મકાનો, તેમજ બીલ્ડીંગોના ધાબામાં (ચીની) કપચી તથા રૂમોમાં દરેક જાતના ફ્લોરોંગ ટાઇલ્સ તેમજ દીવાલો રંગીન તથા સફેદ ગ્લેઝ ટાઇલ્સનું સાફ, સસ્તુ, અને મજબુત, કામ કોન્ટ્રાક્ટ, મજૂરી તેમજ ડીપાર્ટમેન્ટથી ટાઇમસર કરી આપીએ છીએ. હુમોએ પંદર વર્ષના અનુભવથી સર્વિસીકેટો મેળવ્યા છે. ગ્રાહકોને સંતોષથી કામ કરી આપવું તેમ હુમારો નિયમ છે. એક વખત પધારી ખાત્રી કરશો.

મીસ્ત્રી. હરગોવિન્દાસ મોતીલાલ.

કપચી, મારબલ, ટાઇલ્સ, મરબન્ટ એન્ડ કોન્ટ્રાક્ટર
પાંચકુવા, સીનેમા પાછળ-અમદાવાદ.

ધી સૌરાષ્ટ્ર સોપ ફેક્ટરી.

(પ્રો. એ. એમ. ઠક્કર).

—: સાબુઓ જરૂર વાપરો :—

કપડાં ધોવામાં પ્રખ્યાત થએલો બીન હરીફ 'ધી સૌરાષ્ટ્ર સોપ ફેક્ટરી'માં બનેલો સિંહ છાપ સાબુ વાપરો જેથી તમારા ખર્ચાએલ નાણાંનો પુરેપુરો બદલો વાળી આપે છે, એક વખત દ્રાવણ લેવા ખાસ લલામણુ છે. એક મણના ૪૨ સાબુ ગણાય છે.

—:લખો યા મળો:—

ધી સૌરાષ્ટ્ર સોપ ફેક્ટરી

ખોખરા-મહેમદાવાદ.

રીતે આપણી પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિની પુનઃસ્થાપના કરી અહિંસા સત્ય અને ત્યાગ દ્વારા સાચી શાંતિ સ્થાપી, વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરવાનો, અને હિંદને સ્વતંત્ર કરવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન તે વિશ્વવંદ્ય મહાત્માએ અત્રે આરંભ્યો. અને તેથી હિંદની અનેક સત્યાગ્રહની લડતના કેન્દ્રસ્થળ જેવું અમદાવાદ જ રહ્યું. મહાત્માજીએ હિંદને સ્પર્શતા દરેક પ્રશ્નોમાં ઔદ્યોગિક, સામાજિક, બાળ કેળવણી અને સ્ત્રી કેળવણીને લગતા વિગેરે અનેકવિધ પ્રશ્નોમાં રસ લઈ, નવુંજ દિશાસૂચન કરવા માંડ્યું, અને તેથી વેપાર ઉદ્યોગના વિકાસમાં, કે મીલ ઉદ્યો-

સેવા સમાજ કેમીકલ વર્ક્સ

તરફથી

છેલ્લામાં છેલ્લી પ્રોસેસથી નીચેનાં પ્રોડક્ટસ તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે.

— કાયદો ન થાય તો પૈસા પાછા —

“વૉર્ડન” પેઇન બામ. “વૉર્ડન” રેપીડ એગ્યુમીક્ચર
“વૉર્ડન” ટુથ પાવડર. “વૉર્ડન” બ્રાશ્મી હેઅરઓઇલ
“વૉર્ડન” રીંગવર્મ ઓઇન્ટમેન્ટ.

નોવેલ્ટી એમ્પોરીયમ

લેઝરસ્ટ નોવેલ્ટીઝ, પ્રેઝન્ટેશન આર્ટીફલસ, અને રોજની જરૂરીયાત વસ્તુઓ માટે,

— કનસલ્ટ :—

બી. કે. દેસાઈ એન્ડ કંપની.

ભદ્ર, પી. ધનજીભાઈ સામે-અમદાવાદ.

ગોના ઝઘડા કે લવાદના પ્રશ્નમાં, કેળવણીના મૂળભૂત સિદ્ધાન્તો ઘડવામાં કે રાજકિય વ્યુહોના મંડાણમાં, સ્ત્રીનું સમાજમાં શું સ્થાન છે તે બાબતમાં કે હિંદ સાથે પરદેશના સંકળાયેલા આર્થિક સંબંધોમાં, સર્વ જગોએ અમદાવાદનાં દિશાસૂચન નક્કર સત્ય તરીકેજ સ્વીકારાવા લાગ્યા.

અમદાવાદ શહેર કળીયુગની ગંગાશી સાબરમતી નદીના કાંઠે વસેલું મોટું ઔદ્યોગિક શહેર છે; પણ તેનો ઇતિહાસ ઘણો જુનો રૂપિ મુનીઓના કાળજુનો છે. શ્વશ્રમતીનું માહાત્મ્ય પદ્મપુરાણમાં આપેલું છે. વળી દેવદાનવોના યુદ્ધમાં જ્યારે કોઈ રીતે દેવો જીતી શક્યા નહિ ત્યારે દધીચિમુનીના અસ્થિલેવા તેઓ જગદ્દિપકારક તે મહામુનિ પાસે ગયા અને તેમણે દેવોના હિત માટે ખુશીથી જીવન-સર્વસ્વનો ભોગ આપી દેહોત્સર્ગ કરી અસ્થિ આખ્યાં અને ઇન્દ્ર તેથી જ લડાઈ જત્યા. એવા મહામુનિનો આશ્રમ અહિં અમદાવાદ પાસે સાબરમતી કાંઠે હતો. જગતયાત્રાએ નીકળેલા સપ્તર્ષિઓ અહિં સ્થંભેલા અને તેમનો સ્નાનઘાટ સપ્તર્ષિનો આરો હજુ તે સ્નાન સ્મરાવતો કે વિસ્મરાવતો કેલીકો મીલની નજીકમાં જ ઉભો છે ! પોતાના પ્રિયનગરનો રક્ષક અહમદશાહ ભદ્રના મંદિરની પાસે જ સુતો છે. માણેકનાથ બાવો અને મીરાં દાતાર, અખો ભગત, અને કવિ શ્રી દલપતરામ વિગેરે અનેક મહાપુરૂષોથી પવિત્ર થયેલ આ શહેરમાં મહાત્માજીએ વસવાટ કરી તેને કાંઈક નવું જ ઓજસ અર્પ્યું છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અમદાવાદ એ તો ગુજરાતનું વ્યાપાર કેન્દ્ર છે, મધ્યખિન્દુ છે; ભારતવર્ષમાં વ્યાપાર ઉદ્યોગમાં ગુજરાતીઓનો જોટો નથી, અને તેથી ગુજરાતનું ઉદ્યોગકેન્દ્ર અમદાવાદ— “ હિંદના માન્યેસ્ટર ”નું ગૌરવાન્વિત પદ આપ્યું છે. અલબત્ત, જ્યાં જ્યાં વસે ગુજરાતી ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત એ કવિ ઉક્તિ મુજબ કરાંચી અને મુંબઈનો પણ બૃહદ્ ગુજરાતમાં સમાવેશ થાય. પરંતુ બહારગામ કે પરદેશ વસેલા ગુજરાતીઓ સહેજે સમજી વિવેકી અને ઉદારમતવાદી હોય છે, જ્યારે તળ અમદાવાદના વતની તો “ પાકા અમદાવાદી ” કરકસર-વાળા, હિસાબી, વ્યાજ અને ભાડું એકઠું કરનાર સામાન્યતઃ હોય છે. વળી અમદાવાદની સામાજિક સ્થિતિ તે જ ગુજરાતની સામાજિક સ્થિતિ સામાન્ય રીતે છે, અને તે મુજબ અમદાવાદના દોષો કે વૈશિષ્ટ્ય તે ગુજરાતના દોષ કે વિશિષ્ટતા ઘણું કરીને હોય છે. અલબત્ત ધંધા રોજગારમાં આગળ પડતું શહેર છે જેથી સુધારામાં પણ બીજા નાના શહેરો કે ગામડા કરતાં આગળજ રહે છે. ખરું કહ્યું છે કે અમદાવાદ ગુર્જરી લક્ષ્મીનું મુખ હતું.

શ્રી સ્તમ્ભતીર્થ પુટમેદનં ચ યત્રોભયત્ર સ્ફુરતઃ પુરે દ્વે ।

અહમ્મદાબાદ પુરાનનાયાઃ કિંકુળલે ગૂર્જરદેશલક્ષ્મ્યાઃ ॥

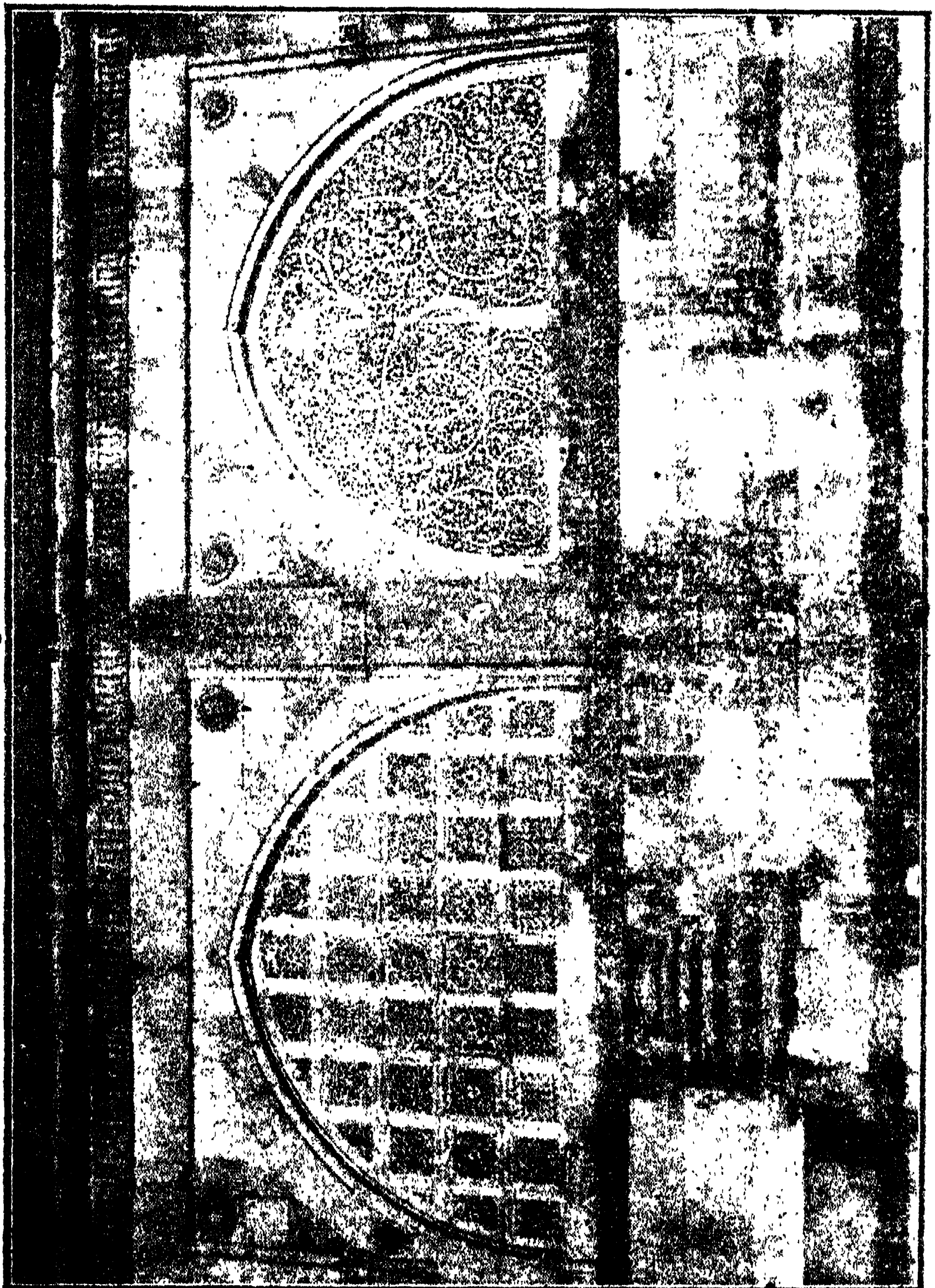
(હીરસૌભાગ્ય કાવ્ય)

હાલ પણ તેનું તે પદ કાયમ છે. હજી પણ કહેતી ચાલે છે કે “ ચૌદું તો અમદાવાદનું.”

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મુંબઈ અને તેવાં બીજાં—થોડાંક વર્ષોના જ ઇતિહાસ-વાળા શહેરોમાં જૂની ઐતિહાસિક ઇમારતો ઓછી જ હોય છે. જ્યારે અમદાવાદમાં તો પોળે પોળે જૂની મસીદો, ચામીનારા, ભોંયરાં કે મંદિરો છે. પરંતુ ઔદ્યોગિક ક્રાન્તિનું મોજું આવ્યું, મીલો શરૂ થઈ, અને વેપાર ધંધા વધ્યા; હાલમાં અમદાવાદમાં એંશી વાનરમુખી ચીમનીઓ સવાર-સાંજ ચીસો પાડ્યા કરે છે. તેના ધુમાડા અને મોટરોના ઘોંઘાટ અને ધમાલ છતાં પૌર્વાત્ય સ્થાપત્ય અને કળાના અપ્રતિમ વિશ્વવિખ્યાત નમુનાઓ—લાલ દરવાજાની સીદી સૈયદની મસીદની અલૌકિક કેતરણીવાળી જાળીઓ, શાહેઆલમ, હુઠીસીંગનું દહેરું, જૂલતા તોડા અને અનેક સુંદર કારીગરીવાળા ઉંચા મિનારાઓ હાલ પણ અહિંયાં મોજુદ છે. કાળુપુર સ્ટેશનની ચારે બાજુએ મીલોની ધુમાડા કહાડતી બેડોળ ઉંચી ઉંચી ચીમનીઓની હારમાળા નજરે પડે છે; પરંતુ સ્ટેશને ઉતરતાં જ, જેને આર્થિક લાભ ઉઠાવવા માટે દોડવાની ઉતાવળ નથી તેવા—અને કળામય કે ઐતિહાસિક ઇમારતોનું દર્શન કરવાની ઇચ્છાવાળા—મુસાફરની નજરે, તો સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર રેલ્વે ઓફીસોની નજીકજ દક્ષિણાદે ખુણે આવેલા બે મિનારા જરૂર નજરે પડશે જ. જૂના પણ સુંદર કારીગરીવાળા રમ્ય કઠેરા અને સુશોભિત ટેકાવાળા બારીબારણાવાળા કેતરેલા આંખો ઠારતા તેવા મિનારા ક્યાં અને ક્યાં આ શિખર કે ધુમટ વગરની—બાંડી, સીધી સપાટ ધુમાડા કહાડતી હવા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સાલ દરયાબની જાણી

બગાડતી સવારસાંજ ચીસો પાડતી ચીમનીઓ. એક આપણા આધ્યાત્મભાવને—આત્માને—બોલાવે છે, સજીવ કરે છે, જ્યારે બીજું શોષિતોને તેમના રોટલા માટે ચીસો પાડી જગાડે છે, દોડાવે છે. તેની ચીસ સાંભળી મનુરોના દિલ કંપે છે. શું આવો જ છે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનો પરિપાક—? અમદાવાદ એ ખરેખર—પૌર્વાત્ય અને પાશ્ચાત્ય બંને સંસ્કૃતિનું—સ્થાપત્યનું સંગમસ્થાન છે. નવી કોઈ કોઈ ઇમારતોમાં કે બંગલાઓમાં તો બંને સ્થાપત્યનું સુસંમિશ્રણ કરેલું છે; અને તેવું સુસંમિશ્રણ બીજા શહેરોમાં ઘણું જ ઓછું હશે. અલબત્ત કોઈ વખત સુંદરસુભગ સંમિશ્રણને બદલે બીચડો પણ થઈ ગયેલ છે.

અમદાવાદ એ મુખ્યત્વે તો ગણત્રીબાજ વેપારીઓનું શહેર છે, અને તેથી જ જુમ્મા મસ્જિદ જેવી સુંદર, ભવ્ય અને મોહક પવિત્ર વાતાવરણવાળી ઇમારતને ચારે બાજુએથી શાકબજારની અને બીજી દુકાનોના પતરાં અને છાપરાંથી ઢાંકી બેડોળ બનાવી મુકી છે ! ભાડા અને વ્યાજને લોભે એક અમદાવાદે જ આવી કેટલીએ સુંદર કલા-કૃતિઓને કલુષિત કરી મૂકી છે, અને તેથી જ ગાંધીરોડ ઉપર આવેલી તે ભવ્ય ઇમારત અજાણ્યો મુસાફર તે રસ્તેથી ચાલી જાય છતાં તેને પોતાનું મુખ દેખાડતાં શરમાય છે, અને મોંઘાં છુપાવે છે.

અમદાવાદ એ ગુજરાતના મધ્યમાં—ગુજરાત કાઠિયાવાડની લગભગ વચ્ચે જ મુંબઈથી ૩૦૬ માઈલ દૂર બી. બી. એન્ડ સી. આઈ રેલ્વે ઉપર આવેલું જંકશન સ્ટેશન છે. તેની વસ્તી પાંચ લાખ ઉપરની છે એટલે કે તે મુંબઈ ઇલાકાનું બીજા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

LODGING & BOARDING.

હાઈ ક્લાસ

હિંદુ કુટુંબો માટે

અમદાવાદમાં

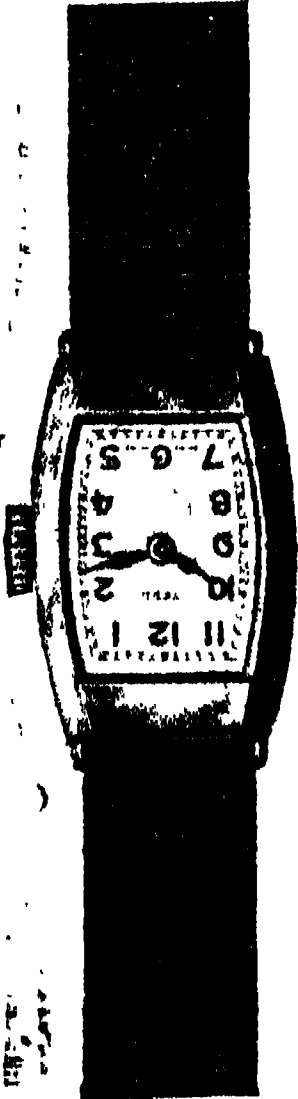
રહેવા અને જમવાનું

સર્વોત્તમ અમીરી ગૃહ

જયવિજય હિન્દુ લૉજ

દે. રીડરોડ ગેટ સામે, અમદાવાદ

હાઈ ક્લાસ વૉચીઝ.

તમામ જાતના હાઈ ક્લાસ વૉચીઝ જેવાં કે
કેનીથ, વેસ્ટ એન્ડ, એબરહામ, એડવાન્સ,
અને અન્ય વૉચીઝ મનપસંદ શેપ છતાં
કીંમતમાં સસ્તા હંમેશા મળે છે.

કોઈપણ જાતનું ઘડિયાળ ખરીદતાં પહેલાં
અમારો મુલાકાત લેવા ખાસ વિનંતી છે.

ધી જરમો સ્વીસ વૉચ કંપની.

રીચીરોડ, અમદાવાદ.

Leading place for buying all
kinds of Watches & Clocks.

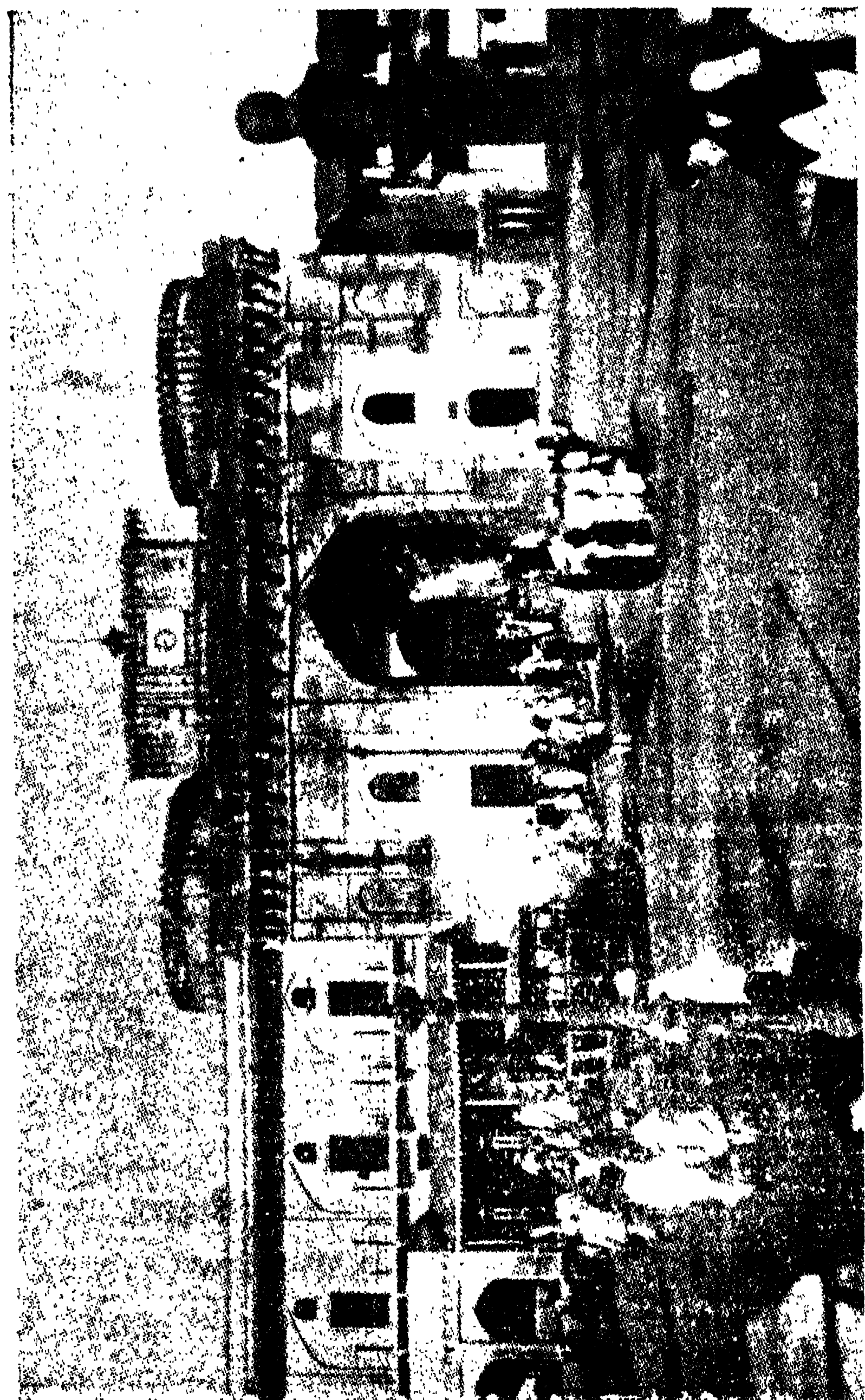
નંબરનું શહેર છે. તે પશ્ચિમ હિંદના સૌથી સુંદર શહેરોમાંનું એક છે, અને મોટું વ્યાપારી મથક છે. ગુજરાતના એ રાજ-નગરનો ઇતિહાસ ઘણો જુનો છે. દધીચિ ઋષિની જીવન યશોગાથા તથા પદ્મપુરાણમાંની શ્વજીવતી મહાત્મ્યની વિગતો કોરે મૂકીએ તોપણ ઇ. સ. ની દસમી સદીથી ત્યાં આશાવલ ગામ હતું અને ત્યાં સુંદર જૈન મંદિર હતું. ઇ. સ. ૧૦૬૪ માં કરણ સોલંકીએ ત્યાં કર્ણાવતી વસાવ્યું અને છેવટે ઇ. સ. ૧૪૧૧ માં ગુજરાતના પ્રથમ સ્વતંત્ર સુલતાન અહમદશાહે ત્યાં અમદાવાદ (અહમદાબાદ) નો પાયો નાંખ્યો, અગર તેની પાસે જ નવું શહેર બંધાવ્યું. “ જળ કુત્તે પર સરસા આયા, અહમદશાહે શહેર બસાયા ” તે વાત અગર માણેકનાથ બાવાની ઝારી અને સાદડીની વાત, કેવળદંતકથાજ માનીએ તો પછી માણેકપુરજ, માણેકચોક, વિગેરે નામ શું મનો-કલ્પના જ હતી ? તે વિગતો અને અમદાવાદની જહાંગીર, શાહજહાં, અને ઔરંગઝેબની મુલાકાતો, ગુજરાતના પાટ-નગરની તે વખતની જાહોજલાલી, તથા તેની ચડતીપડતીનો ઇતિહાસ ઘણો લાંબો છે, અસ્થાને છે. એક વખતે તે શહેરમાં વીસ લાખ માણસોની વસ્તી હતી અને તે શહેરને ત્રણસો સાર્ધ પરાં હતાં, તેટલી જ વિગત તેની ભૂતકાલિન સમૃદ્ધિ બતાવવા બસ થશે.

અમદાવાદ જંકશન સ્ટેશને (કાળુપુર-સ્ટેશન) બી. બી. એન્ડ. સી. આઇ રેલ્વેની મોટી ગાડી (બ્રાડગેજ) અને નાની ગાડી (મીટરગેજ) ભેગી થાય છે. મોટી ગાડી સીધા મુંબઈ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

તરફ લઈ જાય છે, જ્યારે બીજી બાજુએ વીરમગામ તરફ લઈ જાય છે, જ્યાંથી કાઠિયાવાડ તરફ જવાય છે. અહિંથી સગંગ નાની ગાડી મારફતે પણ ધંધુકા, બોટાદ અને ભાવનગર થઈને કાઠિયાવાડમાં જઈ શકાય છે. બીજી નાની લાઇન મહેસાણા, આમુ, અજમેર, સિંધ અને દિલ્હી તરફ જાય છે; વળી ત્રીજી નાની લાઇન પ્રાંતિજ અને ખેડબ્રહ્મા તરફ જાય છે. અંત્ર આવતી જતી ગાડીઓમાં ગુજરાત મેઈલ, કાઠિયાવાડ મેઈલ, સિંધ અને દિલ્હી મેઈલ, દિલ્હી એક્પ્રેસ વિ. સુખ્ય છે. વળી તે શહેર ઉત્તર વિભાગના કમીશનરનું મથક છે, એટલે તેનું રાજનગરનું પદ તો કાયમ છે જ. વળી ગુજરાતના જીલ્લાઓમાં સુખ્ય અમદાવાદ જીલ્લાનું સુખ્ય શહેર હોવાથી કલેક્ટર અને જીલ્લા ન્યાયાધિશ (ડીસ્ટ્રીક્ટ જજ)નો મુકામ પણ અહિં જ છે. વ્યાપારી દ્રષ્ટિએ શહેરની અગત્ય વિશેષ છે; રૂ, સુતર, અને કાપડના વેપારનું સુખ્ય મથક છે, અને અહિં કાપડની એંશી મીલો છે. ગંજીફરાક અને કાગળ વિ.ની મીલો તથા રેશમ વણવાના કારખાના પણ છે. રંગાટકામ, છીંટ, ટીનખાબ, વિ. પણ સુંદર બને છે. પ્રાચીન સ્થાપત્ય, અને ઇતિહાસની દ્રષ્ટિએ અમદાવાદની ઇમારતોથી ચડી જાય તેવી ઇમારતો અમસ્ત ભારતવર્ષમાં માત્ર દિલ્હી અને આગ્રામાં જ છે. વળી દિલ્હી અને આગ્રાના કળાધામ બંધાવનાર શાહજહાં વિ. ની ઐશ્વર્યભાવનાને ખરું પોષણ તો અમદાવાદમાં જ મળ્યું હતું. એ રીતે દિલ્હી આગ્રાના સ્થાપત્યનાં બીજા અમદાવાદમાં જ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ભદ્રેશ્વર કિલ્લો - અમદાવાદ

રોપાયાં હતા અને હજુ પણ અમદાવાદની કેટલીક કલાકૃતિઓ દુનિયામાં ઝેનમૂનજ રહી છે.

સ્થાપત્યની દ્રષ્ટિએ અમદાવાદની કેટલીક વિશિષ્ટતા છે. પ્રથમ તો તેમાં હિંદુ અને મુસ્લિમ બંને સ્થાપત્યનું સુભગ મિશ્રણ છે. બીજું અહિંની મસીદના ગોળ તથા જાળીઓમાં “અસાધારણ કોમળતાભરી કોતરણી” છે. ત્રીજું અને ખાસ નવીન તત્વ એ છે કે અહિંની મસીદના મિનારા ઘણા જ સુંદર નવી ઢળના છે તેટલું જ નહિ, પરંતુ તે મિનારા “હાલતા” હોય છે; એટલે કે જો તે મિનારાની ઉપલી બારીએ જઈ મિનારો ડાલાવવા પ્રયત્ન કરીએ તો તે મિનારો ધીમે ધીમે ડાલવા માંડે છે, અને વળી તેની જોડેનો બીજો

મનુ કેમીકલ વર્ક્સની અકસીર અને અજોડ દવાઓ

માથાના દુખાવા, શરદી,
શળેખમ વા માટે અકસીર

મનુ પેઇન બામ
વાપરે

દરેક પ્રકારના તાવનો
કટો શત્રુ

મનુ એગ્યુમીક્શર
વાપરે

સોલ એજન્ટ :-

હિંદ મેડીકલ સ્ટોર્સ.

દવાઓ, સેન્ટ, સાબુ, હેર ઓઇલ, અતરના વેપારી.

ડૉ. જુમ્મા મસ્જીદ સામે, અમદાવાદ

સ્ટોકીસ્ટ :- **રૌલેસ સ્ટોર્સ**

ડૉ. દીલ્હી ચકલા, અમદાવાદ

મિનારો પણ આ એક મિનારાને ડોલાવતાં સાથે સાથે ડોલવા લાગે છે. હાલના વિજ્ઞાનમાં આગળ વધેલા જમાનામાં પાશ્ચાત્ય દેશના મોટા ઇજનેરો અને વૈજ્ઞાનિકો ઝામ્બા છોડી શહેરોનો નાશ કરી જાણે છે, પરંતુ તેઓ હબ્બુ સુધી આ કરામતનો લેહ ઉઠેલી શક્યા નથી જ. નવલરામે ખરું જ કહ્યું છે કે:—

“ શાહુઆલમ સરખેજની શોભા શી રીતે વર્ણવે,

અસલી ઇમારત હુન્નર આગળ, ઇજનેરી લજવાય.

રમીએ ગુજરાતે રે.”

એ રીતે સુલતાનોના સમયની સ્થાપત્યની સંપૂર્ણ લાવણ્ય-મય કલાકૃતિઓ ઉપરાંત, સુંદર કારીગરીવાળી ઝીણવટભરી

છેલ્લી લખના ફોટોગ્રાફ, એન્સાજમેન્ટ, અને

પેન્ટીંગ માટે ઉત્તમ સ્થળ:

ખોપકર્સ સ્ટુડીઓ

(આર્ટીસ્ટ ડી. બી. ખોપકર)

ગાંધીરોડ,
અમદાવાદ.

સોની ભાઈઓ માટે ખાસ સગવડ

નવું કારખાનું
નવી ડાઇઝ

અમારા કારખાનામાં સોનાના ફેન્સી ફાગીના માટે તદ્દન નવી ડીઝાઇનની દરેક જાતની ટીકીઓ પાડી આપવામાં આવે છે તાર પતરાં બનાવી આપવાના તથા દરેક જાતની સગવડતાપૂર્વક કામ કરી આપવામાં આવે છે.

નવા મશીન
નવી ડીઝાઇન

ચાહકોને સંતોષ એજ અમારો નફો છે.

મા જે ક લા લ શી વ લા લ પં ચા લ.

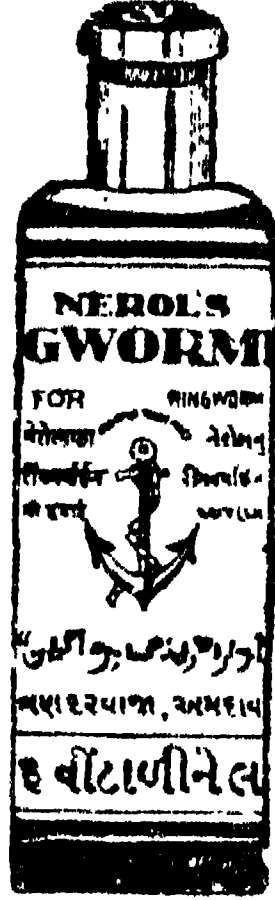
સોનાના તાર, પતરાં તેમજ દરેક જાતની ફેન્સી ટીકીઓ પાડનાર
ફતેહભાઈની હવેલી — રતનપોળ — અમદાવાદ.

શાહિઆલમતો રાજી

દરાજ (દાદર)ની મશહુર દવા
નેરોલનું લંગર છાપ રોગવર્માધન

નેરોલનું રોગવર્માધન દરાજ
લોહાન આજે લાંબો વખતથી
ગુજરાત કાઠીઆવાડના
ગામે ગામ દાદરની અજોડ
દવા તરીકે જાણીતું છે.

ગમે તેવી દાદર જડમુળથી
મટાડે હ. ઉપરાંત. ખસ
ખરજવું તથા ચામડીનાં દર્દ
ઉપર રામખાણુ છે.

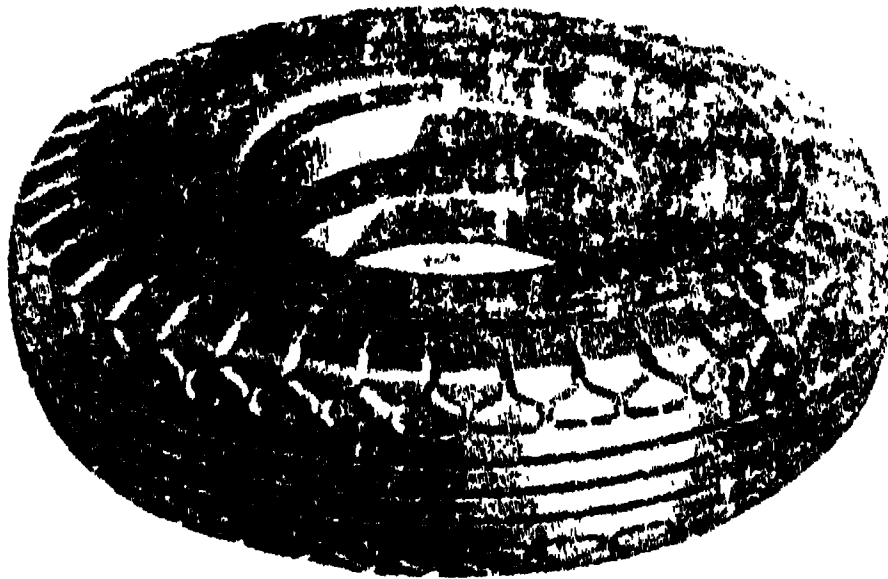
ખાટલી ૧ ની કિંમત.
મોટી ૦-૬-૦
નાની ૦-૪-૦

ત્રણુ આનાના પોસ્ટ સ્ટેમ્પ મોકલી નમુનો મંગાવી ખાત્રી કરો દરેક
ગામમાં દવાવાળા ગાંધી તથા પરચુરણ દુકાનદારો વેચે છે.

ધી નેરોલ એજન્સી અત્તરવાળા ત્રણુ દરવાજા અમદાવાદ.

GOODRICH

The
Safest
Tyre

ever
built.

Available at:—

M. AMBALAL & CO.

LAL DARWAJA,
AHMEDABAD.

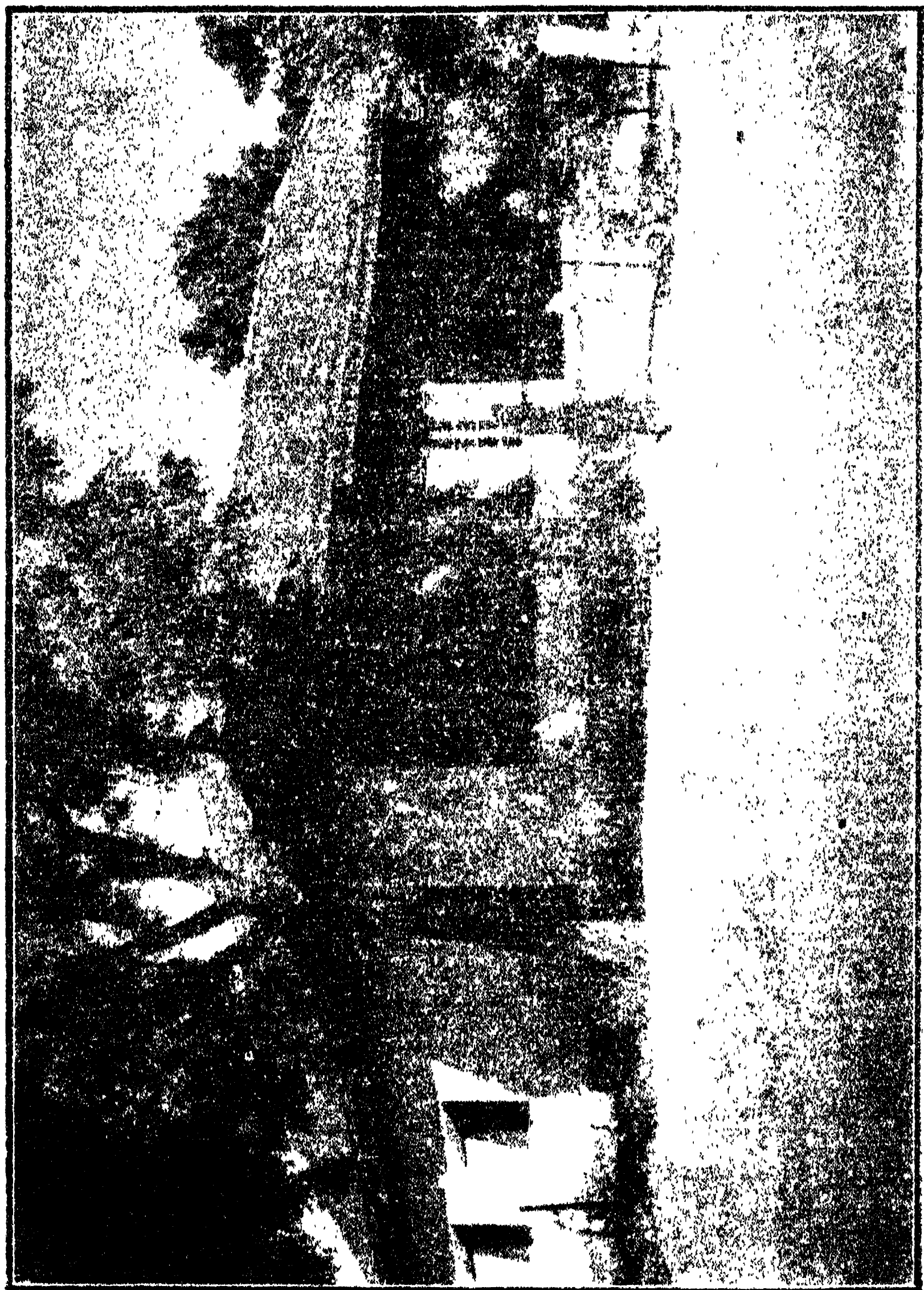
કોતરણીના કઠેરા, મિનારા, વિગેરે મોગલાઈ વખતના સુંદર નમુનાઓ જોવાલાયક છે. અમદાવાદના સ્થાપત્યને ફર્ગ્યુસને “perfectly elegant” કહ્યું છે તે અક્ષરશઃ સત્ય છે.

“Ahmedabad is one of the most interesting cities in India, and its architectural buildings both in stone and in wood are as beautiful as they are picturesque” (John Griffiths).

ખરેખર જગતમાં જેની કુશળ કારીગરીનો જોટો નથી તેવી લાલ દરવાજાની જાળી, વિગેરે કેટલીએ અપૂર્વ કળાકૃતિઓ આ શહેરમાં પડી છે. અહિંના કેટલાએ મકાનો અને મસીદોના નમુનાઓ પરદેશના પ્રદર્શનોમાં ગયા છે. પરંતુ નિર્માણ થયેલા પરંત્ર હિંદના એક ખુણે પડેલી વિશિષ્ટ રચનાઓનું જ્યાં સુધી પરદેશી મુસાફરો આવી મુઠ્યાંકન કરે નહિ ત્યાં સુધી તેમને જોવાની કે તે જોઈ તેનું રહસ્ય, કળા અને સ્થાપત્ય સમજવાની આપણને વેપારી ગણત્રીબાજ પ્રજાને ક્યાં પડી છે ?

રેલ્વે સ્ટેશન:—અમદાવાદના પાંચ રેલ્વે સ્ટેશન છે, એક અમદાવાદ જંકશન (કાળુપુર રેલ્વે સ્ટેશન), બીજું એલીસબ્રીજ અને ત્રીજું મણિનગર, હાલમાં અમદાવાદનો વિસ્તાર વધતાં કેટલીક સોસાયટીઓ (ઉદ્યાનનગર)—સાબરમતી સ્ટેશનની નજીકમાં જ થયેલી છે, અને તેથી નજીકના તે સ્ટેશનેથી પણ મજકુર ઉદ્યાનનગરો, સેન્ટ્રલ જેલ, સાબરમતી આશ્રમ, પાવર હાઉસ, વિ જગોએ પણ જઈ શકાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ગાંધી આશ્રમ

અમદાવાદ, મણિનગર અને સાબરમતી તે ત્રણ સ્ટેશન મુંબઈથી વીરમગામ જતી મોટી લાઈન ઉપર આવેલાં છે, જ્યારે એલીસબ્રીજનું સ્ટેશન અમદાવાદથી ધંધુકા જતી નાની લાઈન ઉપર આવેલું સ્ટેશન છે. પાંચમું અસારવા સ્ટેશન માલ લઈ જવા, ઉતારવા માટે અનુકુળ છે.

સાબરમતીના બે લાઈનના—નાની મોટી ગાડીના બે બુદ્ધા બુદ્ધા સ્ટેશન છે, જ્યારે અમદાવાદ જંકશને નાની મોટી બધી ગાડીઓ આવે છે. અમદાવાદ સ્ટેશન વિશાળ અને રોનકદાર છે. દસ્તેક પ્લેટફોર્મ, રેલ્વે આફીસીઝ, તથા મોટાં ગોડાઉન છે. મણિનગર સ્ટેશન બ્રાડગેજ ઉપર અમદાવાદથી મુંબઈ જતાં પ્રથમ સ્ટેશન છે, ત્યાંથી મણિનગર અને પુણ-કુંજ હાઉસીંગ સાસાયટી તથા ખોખરા મહેમદાવાદ જઈ શકાય છે. પાસે જ કાંકરીઆ રેલ્વે વર્કશોપ છે.

લાડન વ્યવહાર:—

૧ ઘોડાગાડીઓનું સ્ટેશન સામે જ સ્ટેન્ડ (ચાલો) છે; ભાડુ સ્થળ સુજળ ડરાવી લેવાનું.

૨ ટેક્ષી—અમદાવાદ સ્ટેશન સામેજ સ્ટેન્ડ છે ત્યાં ઉભી હોય છે; ભાડું ડરાવી લેવું.

૩ શહેરમાં તથા પરામાં ફરતી ભાડાની મોટરો:—

રસ્તો નં. ૧ ભદ્રથી કાળુપુર સ્ટેશન અને સ્ટેશનથી ભદ્ર ગાંધી રસ્તા પર થઈને.

„ „ ૧ A. ભદ્રથી રાયપુર, અને રાયપુરથી ભદ્ર.

„ „ ૨ ભદ્રથી શાહપુર અને સ્ટેશન. ગોળ રસ્તો (સકર્ચુલર રૂટ)

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

સર્વોત્તમ પાનમાં ખાવા લાયક મસાલાઓ ક્યાંથી ખરીદશો ?
 દરોદવાળા હકીમ એચ. એચ. અબ્બાસીના
 બનાવેલા મુખવિલાસો

અબ્બાસીયા પાનખહાર ટેબલેટ	મુખવિલાસ
અબ્બાસીયા પાનખહાર પીલ્સ	તાંબુલખહાર
(રૂપેરી)	અબ્બાસી કાંથા નં. ૨
અબ્બાસી કાંથા નં. ૧	સરદાર કાંથા
મનોહર કાંથા	ઉત્તમ દરાબનો મક્કમ
અબ્બાસી પેન ખામ	લાલ સોપારી

દરેક ગ્લતના સરખતો તથા શુદ્ધ પવિત્ર ગંગાં ગુલામજળ, કેવડાજળ તથા દરેક ગ્લતના વોટર એસેન્સો વગર ઓલકોહલથી બનાવેલા. નપુસકને પુરૂષ તથા પુરૂષને કામદેવ શક્તિ વધારવા માટે તીલાઓ નવજવાન અને અસરદી ટેબલેટસ.

ઉપરની વસ્તુઓ ધારતી વગર રજીસ્ટર નં. ૫૫૬ નોંધ તપાસી લેવા ખાસ અમારી ભલામણ છે.

લખો અગર મળો:—

સોલ એજન્ટ:—

ઉસમાનમાનભાઈ અઝીઝભાઈ એન્ડ પ્રાઇસર્

ડે. કાળુપુર ચકલા, દુકાન નં. ૨૬૫, અમદાવાદ.

પટેલ અંબાલાલ નરોત્તમદાસ કેન્ટ્રાલિટર.

અમારે ત્યાં લોખંડના દરવાજા, કંકેરા તથા જાળીઓ તેમજ લોખંડની બીજી તમામ વસ્તુઓ દરેક ડીઝાઇનમાં ઈંગ્લીશ હરિકાઇમાં ઉતરે તેવી દેખાવમાં સુંદર, ટકાઉમાં મજબુત તેમજ કિંમતમાં સસ્તી બનાવી આપીએ છીએ.

—:ખાત્રી માટે પૂછો અથવા રૂબરૂ મળો:—

ટેલીફોન નં. ૨૬૧૬, શાહપુર, ભોખવાડો, ગાવાજીનો વડો, અમદાવાદ.

- ” ” ૩ ભદ્રથી વિક્ટોરિઆ બાગ.
- ” ” ૪ ભદ્રથી કેમ્પ અને કેમ્પથી ભદ્ર.
- ” ” ૫ ભદ્રથી દુધેશ્વર અને દુધેશ્વરથી ભદ્ર.
- ” ” ૬ ભદ્રથી આનંદનગર (કોચરબપાલડી) અને આનંદનગરથી ભદ્ર.
- ” ” ૭ મણિનગરથી વિક્ટોરિઆ બાગ.
- ” ” ૮ કાળુપુર સ્ટેશનથી કૃષ્ણ સોસાયટી. શારદા મંદિર થઈને.
- ” ” ૯ ભદ્રથી નવરંગપુરા. મહારાષ્ટ્ર સોસાયટી થઈને.
- ” ” ૧૦ કેલીકો મીલથી કાળુપુર સ્ટેશન. અને સ્ટેશનથી કેલીકો મીલ.
- ” ” ૧૦ A ભદ્રથી સરદાર પૂલ. પાલડી, અને સરદાર પૂલથી ભદ્ર.
- ૧૧ કેલીકો મીલથી હુઠીલાઈની વાડી.
- ૧૨ આસ્તોડીયા દરવાજાથી ખોખરા મહેમદાવાદ.
- ૧૩ નરોડા ટોલનાકાથી ગોમતીપુર. કાળુપુર સ્ટેશન થઈને
- ૧૪ અસારવાથી અજીતમીલ કાળુપુર સ્ટેશન થઈને
- ૧૫ મણિનગરથી સરસપુર.
- ૧૬ શાહીબાગથી—કેમ્પથી—કાળુપુર સ્ટેશન. માધુપુરા થઈને.
- ૧૭ દુધેશ્વરથી કાળુપુર સ્ટેશન. માધુપુર. થઈને.
- ૧૮ ભદ્રથી સાબરમતી, વાડજ અને હરિજન આશ્રમ થઈને.
- ૧૯ ભદ્રથી બ્રાહ્મણ સોસાયટી પ્રીતમનગર થઈને.

એ રીતે શહેર અંદર તેમજ શહેર બહાર વાહન વ્યવહારની સુગમતા થઈ ગઈ છે. ખાસ લાંબા અંતર સિવાયની—ભદ્રથી સાબરમતી, કે ભદ્રથી કેમ્પ વિગેરે સિવાયની મોટરોમાં જવાનું ભાડુ ફક્ત એક આનો રાખવામાં આવેલ છે. અને તેથી શહેરનો વિસ્તાર વધ્યો છે તે છતાં નાગરિકો શહેર બહારના બગીચાવાળાં પરાંઓમાં (સાસાય-ટીઝમાં) રહી, પોતાનો વ્યવસાય સંભાળી શકે છે. મુસાફરોની સગવડ ખાતર સર્વીસની દરેક મોટર ઉપર તેનો ટટ નંબર તથા ક્યાંથી ક્યાં જાય છે તેનું પાટીયું લગાવવું પડે છે. વળી જુદા જુદા રસ્તાની મોટરોના જુદા જુદા રંગ રાખવામાં આવેલ છે.

હમણાં હમણાં થોડાંક વર્ષોથી વાહન વ્યવહારનું એક માત્ર મુખ્ય સાધન રેલગાડી હતી. પરંતુ વ્યાપારી માનસ કેળવાતાં હવે બધે હરીફાઈ થવા માંડી છે, અને જ્યાં જ્યાં રેલગાડી નહતી ત્યાં ત્યાં ભાડાની મોટરો લાવી વાહન વ્યવહાર શરૂ થયેલો પણ હવે તેમણે જુના હોસ્ત સાથે હરીફાઈ કરી જ્યાં જ્યાં રેલ હોડે છે ત્યાં ત્યાં પણ મોટરો દોડાવવી શરૂ કરી છે. તે રીતે અમદાવાદથી બહાર ગામ જતી મોટર સર્વીસો નીચે મુજબ છે.

- ૧ અમદાવાદથી સરખેજ.
- ૨ અમદાવાદથી સાણંદ.
- ૩ " વીરમગામ.
- ૪ " ધોળકા.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (રપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

૫	”	બાવળા.
૬	”	કાસીંદ્રા.
૭	”	વઢવાણ.

આ સર્વીસની મોટરો વીક્ટોરીઆ બાગ સામે ખાસ નિયત કરેલી જગા છે ત્યાં ઉભી રહે છે. મુસાફરોની સગવડ ખાતર મ્યુનિસીપાલિટીએ ત્યાં એક પેસેન્જર શેડ (મુસાફર-ખાનું) ઉભું કરેલ છે. વળી ખમાસાગેટથી ખારેજ, અને અસલાલી તરફ, ગોળલીમડાથી માતર અને ખેડા તરફ, તથા દાણાપીઠાથી ડાકેર તરફ નિયમિત મોટરો દોડે છે.

ધર્મશાળા:—સ્ટેશનની બરાબર સામેજ—મુસાફરખાનું (પેસેન્જરશેડ) છે, અને તેના ઝાંપામાંથી નીકળતા સામે જ રેવાબાઈ ધર્મશાળા છે, જેથી ગાડી કરવાની જરૂર રહેતી નથી. ત્યાં હિંદુઓને રહેવાની ઓરડી, ગાદલાં વિગેરે સગવડ મળી શકે છે. તદ્ ઉપરાંત પાસે જ મણિભાઈ મેન્શન છે, ત્યાં અગર તો થોડુંક ચાલી જમણે હાથે વળી પાંચકુવા દરવાજા બહાર ચાર રસ્તા પાસેની લલ્લુભાઈ કરસનદાસની ધર્મશાળામાં ઉતારો કરી શકાય છે. વળી તદ્દન ઓછી ધમાલવાળી શાંત ધર્મશાળા શોધવી હોય તો સીધા સ્ટેશનથી ભદ્રની મોટરમાં બેસી ભદ્રના દરવાજે ઉતરી, ભદ્રકાળીના મંદિર તરફ ડાબે હાથે ચાલી, ડિસ્ટ્રીક્ટ કોર્ટનો દરવાજો ઓળંગી ત્યાં પાસેજ આવેલી ડાબા હાથના ખાંચામાં રહેલી ધર્મશાળામાં ઉતારો

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કરવો ઇષ્ટ છે. શહેરમાં બીજી પણ જાહેર તથા પૃથક્ જ્ઞાતિઓની ધર્મશાળા ઘણી છે.

હોટેલ:—સુધરેલા સાધન સંપન્ન મુસાફરો ધર્મશાળા કરતાં હોટેલને વધુ પસંદ કરે છે. અમદાવાદમાં જમવા માટેની હોટેલ તથા લોન્જ ઘણી છે. નામ “લોન્જ” હોય છતાં ઉતરવાની સગવડ વગરની ફક્ત જમવાનીજ સગવડવાળી હોટલ અમદાવાદમાં ઠીકઠીક છે. હોટલ માલિકો ક્યાં તેનો અર્થ કરવા જેટલું ભણ્યા હોય છે? અને ભણ્યા હોય તો પણ તે તત્વજ્ઞાનીઓને નામદોષ ક્યાં સ્પર્શી શકે છે? મુખ્ય હોટલમાં ‘ગ્રાન્ડ હોટલ’ મીરઝાપુરરોડ; ‘બોમ્બે હોટલ’, સ્ટેશન-રોડ; તદ્ ઉપરાંત ‘આર્યગૃહ હિંદુ લોન્જ’, ‘ગુજરાત હિંદુ લોન્જ’ વિગેરે સ્ટેશન પાસેજ આવેલ છે, અને સામાન્યદરથી ત્યાં રહી શકાય છે. બાકી શહેરમાં જમવા ખાવાની સગવડવાળી હોટલ તો ઘણી છે. “વીણા રેસ્ટોરાં” સ્ટેશન પાસે રેવડી બજારમાંજ આવેલ છે, જ્યારે લક્ષ્મીવિલાસ, ચંદ્રવિલાસ, વગેરે ગાંધીરોડ ઉપર છે. રાજમહાલ હોટલનું આલીશાન મકાન સ્ટેશનથી કાળુપુર દરવાજા તરફ જતાં રેલ્વે લાર્ડન પૂરી થતાં ખુણા ઉપરજ આવે છે.

કોટ, દરવાજા, જુના નવા પરાં (સોસાયટીઝ), અને શહેરનો વિસ્તાર—ભદ્રનો કિલ્લો અહમદશાહે બંધાવ્યો છે. જ્યારે શહેરનો કોટ મહમદ બેગડાએ બંધાવ્યો હોય તેવા કારણો અને પુરાવાઓ વિશેષ છે. તે કોટને મોગલ બાદશાહોના વખતમાં તેમજ બ્રીટીશ અમલમાં પણ ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ્સ (સ્પેન્ડીઝ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વારંવાર સમરાવવામાં આવેલો છે. એક વખત આ કિલ્લો મોગલ સામ્રાજ્યમાં ફક્ત કાબુલ અને કંદહારથી જ ઉતરતો લેખાતો. હાલમાં તો જનસુખાકારી ખાતર અને ખુલ્લી હવા મેળવવાની તથા આવવા જવાના રસ્તાની સુલભતા ખાતર તે કોટને પાડી નાંખવાની જરૂર લાગે છે. જરેખર પાંચસો વર્ષ પહેલાં જેની નગરના રક્ષણ અને સહિસલામતી માટે પુષ્કળ જરૂર હતી તે કોટ આજે એરોપ્લેનના જમાનામાં ઐતિહાસિક અવશેષ સિવાય બહુ ઉપયોગી રહ્યો નથી.

શહેરનો વિસ્તાર પણ દિવસ દિવસે વધતો જાય છે. નગરરચનાની ત્રણ ચાર યોજનાઓ થઈ છે જેમાં જમાલપુર ટાઉન પ્લેનીંગ સ્કીમ, કાંકરીઆ ટાઉન પ્લેનીંગ સ્કીમ, અને એલીસબ્રીજ ટાઉન પ્લેનીંગ સ્કીમ મુખ્ય છે. નગરરચનાની યોજનાને અંગે શહેરનો વિસ્તાર વધીને હાલમાં તેનું ક્ષેત્રફળ ૨૦ સ. ચો. માઈલ ઉપર થયું છે; અને નાની મોટી ચાળીસ ઉપરાંતની સોસાયટીઝ (ઉદ્યાનનગર—બગીચાવાળાં પરાં) વસી ગયાં છે. તદ્ઉપરાંત વાડજ અને સાબરમતી પાસે પણ ઘણી સોસાયટી થઈ છે, અને હજુ બંગલા બંધાયે જાય છે.

શહેરના મોટા ભાગમાં ડામરના રસ્તા છે. મુખ્ય રસ્તો સ્ટેશનથી ભદ્ર સુધીનો રસ્તો—ગાંધીરોડ—છે. તેની ઉપર એટલી ગીરદી જામેલી રહે છે કે આવનાર જનારની ગીરદી ટાળવા માટે નવા મોટા રસ્તાનું—કાબુપુર રીલીફ રોડનું, મોટા સાઈઠ કુટ પહોળા રસ્તાનું,—કામકાજ શરૂ થઈ ગયું છે. શહેરમાં પાણીના નળ, અને ગટર છે. ઇલેક્ટ્રીક બતીઓ છે, અને

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઑટોમેટીક ટ્રાફીક સિગ્નલ તથા રસ્તાની વચ્ચે નાના નાના લિલોતરીવાળા બેટ અને ત્રિકોણ બનાવી શહેરને છેલ્લામાં છેલ્લી પાશ્ચાત્ય ઢબથી શોભાવવાનો પ્રયત્ન ચાલુ છે. રાત્રે ત્રણ દરવાજા પાસે બગીચામાં એક સુંદર રંગીન ફુવારો ઉડે છે. એક વિશાળ જાહેર બગીચો (પાર્ક) બનાવવાનું નક્કી કર્યું છે. મ્યુન્સીપાલિટી તરફથી કેટલીક જગોએ સ્નાનગૃહ (બાથરૂમ) શૌચગૃહ (જનરૂ), પેશાબખાના વિગેરેની સગવડ કરેલ છે. સાબરમતી નદી ઉપર એલીસબ્રીજ અને રેલવેબ્રીજ એમ બે જ પૂલ હતા; પરંતુ નદીની પેલી બાજુએ ઉદ્યાન-નગરો, કોલેજ, પુસ્તકાલય, સાબરમતી આશ્રમ વિગેરે થતાં એલીસબ્રીજ ઉપરનો અવરજવર ખુબ વધ્યો, જેથી બીજા બે નવા પૂલ કરવામાં આવ્યા છે. સરદારપૂલ શહેરને નૈરૂત્ય ખુણે જમાલપુર દરવાજા બહાર કેલીકોમીલ આગળ સુંદર મર્ક્યુરી લાઇટથી પ્રકાશિત પહોળા રસ્તાવાળો મોટો પૂલ છે; અને તે પૂલ દ્વારા અમદાવાદથી કોચરબ પાલડી જઈ શકાય છે. શહેરના વીજળી દીવા કરતાં પણ આ પૂલની વધુ પ્રકાશ આપતી મર્ક્યુરી બત્તીઓથી કોચરબ પાલડીની રોનક તદ્દન ફરી ગઈ લાગે છે. રાત્રે પણ દિવસ જેવો છતાં શિતળ પ્રકાશ પૂલ પર પથરાઈ રહે છે, અને “અમદાવાદ તો અમદાબાદડી, એર બડા શહેર કોચરબપાલડી” વાળી લોકોક્તિની વાત સાચી પડી જણાય છે. બીજો શાહપુરબ્રીજ-દુધેશ્વર અને વાડજ ની વચ્ચે આવેલ છે.

હમણાં હમણાં અમદાવાદ શહેરે કેળવણી વિષયક પ્રગતિ ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પણ સારી સાધી છે, અને ગુજરાત કૉલેજ ઉપરાંત નવી આર્ટસ કૉલેજ, કોમર્સ કૉલેજ, અને લૉ કૉલેજનાં તથા તેનાં છાત્રાલયોના મકાન બંધાઈ ગયા છે. એ રીતે થોડા જ વર્ષમાં અમદાવાદમાં ગુજરાત યુનીવર્સીટી સ્થપાશે અને વૈદ્યકીય, ઈજનેરી, અને ખેતીવાડી કૉલેજ સ્થાપી લાંબા વખતની કેળવણી વિષયક એક મહાન આવશ્યકતા જરૂર પૂરી પડશે એમ લાગે છે.

અમદાવાદ શહેરના અઢાર દરવાજા છે. વળી હાલમાં તો અમદાવાદ મ્યુન્સીપાલિટીએ પણ કોટ તોડી નવા નવા બાગ બગીચા, બાળકોને રમતગમતના મેદાનો, અને ફરવા હરવાના ખુલ્લા મેદાનો (Air lungs) બનાવવા માંડ્યા છે. શહેરના અઢાર દરવાજામાંથી મુખ્ય દિલ્હી દરવાજો, ત્રણ દરવાજા, કાગુપુર, રાયપુર, આસ્તોડીયા, સારંગપુર, ખાનપુર, શાહપુર, રાયબડ અને દરીયાપુરના દરવાજા છે. પ્રેમ દરવાજો, નવા દરવાજો (પાંચકુવા) વિગેરે નવા પાડેલા દરવાજા છે, વળી હાલમાં કોટને તોડીને ઘણી જગાએ માર્ગ ખુલ્લા કરેલા છે.

પહેલાં શહેરનો વિસ્તાર દસ ચોરસમાઈલથી વધારે હતો, પરંતુ ઉદ્યાનનગરો વસતાં હાલમાં તે વિસ્તાર બમણો થઈ ગયો છે. શહેરમાં એંસી ઉપરાંત મીલો છે. તેથી સ્વાભાવિક રીતેજ ધુમાડો વિશેષ રહે છે. હુન્નર ઉદ્યોગને લીધે અમદાવાદની વસ્તી પ્રમાણમાં ખુબ વધી ગઈ છે. અમદાવાદમાં એક મકાનમાં ફટેતાલ નાંખી ભાડું ખાવા કરેલા ચાર ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પાંચ જુદા જુદા હવા ઉત્તસ વગરના અંધારીઆ તંદુર-
સ્તીને હાનિકર્તા મકાનો હતા, તેને સ્થાને આસપાસ ખુલ્લા
બગીચાવાળા સંપૂર્ણ હવા ઉત્તસવાળા બંગલાઓ બાંધી ઉદ્યાન
નગરોએ અમદાવાદની સુરત પટ્ટાવી નાંખી છે. એ પ્રવૃત્તિ-
માં પ્રથમ દિશાસૂચન કરનાર રા. સા. શ્રી. પ્રીતમરાય દેસા-
ઈનું નામ પ્રીતમનગરમાં અમર બન્યું છે. જુના ત્રણસો
સાઠઠ પરામાંથી સરસપુર, ગોમતીપુર, માદલપુર, નવરંગપુર
વિગેરે થોડાંક હજુ છે; તદ્ ઉપરાંત પૂર્વમાં રેલ્વેપર, ઉત્તરે
માધવપુરા, હઠીપર, બારડોલપરાં તથા જહાંગીપરાં નવા
વસાવેલા પરાં છે; બ્રહ્મક્ષત્રીય કોઓપરેટીવ હાઉસીંગ
સોસાયટી, જૈન મર્ચન્ટસ, બ્રાહ્મણ મિત્રમંડળ, ટોળક,
ન્યુ ટોળક, વિગેરે એલીસબ્રીજ તરફ, તથા કાંકરીઆ અને
મણિનગર તરફ પુષ્પકુંજ, વિશ્વકુંજ વિગેરે સોસાયટીઓ છે.
શહેરની ધમાલથી થાકીપાકીને સાંજે બંગલે બેઠાં તો ત્યાં
રહેજે આરામ મળે છે, અને સ્ફુર્તિ આવે છે. તે બંગલાઓ
નવીન બાંધણીના છેલ્લામાં છેલ્લી ઢબના હોય છે અને
સાંજે બંને બાજુ પુષ્પથી સુશોભિત એવા તે રસ્તાઓ
પરથી પસાર થતાં પરદેશના કોઈ મોટા અદ્યતન સાધનો-
વાળા શહેરમાંથી પસાર થતા હોઈએ તેવો ખ્યાલ આવે છે.
હાલમાં મ્યુનિસિપાલિટીએ પણ હરિજનો માટે સુંદર સગવડ-
વાળા બ્લોકસ (ચાલ) બંધાવેલ છે, અને મધ્યમ વર્ગના
લોકો માટે પણ સગવડવાળા, હવા ઉત્તસવાળા, સુઘડ મકાનો
બંધાવવામાં આવે છે. આવી રીતે મ્યુનિસિપાલિટીએ કરેલી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સર્વદેશીય પ્રગતિ માટે સરકારે પણ તેની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરેલી છે.

અમદાવાદમાં જોવા લાયક સ્થળો:-

ગાંધીરોડથી ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ સ્ટેશનની સામેજ રેવાબાઈ ધર્મશાળા, મણીલાલ મેન્શન, ટાવર વિગેરે છે. ત્યાંથી આગળ જતાં જાંબે શોપ આવે છે. સીધા મોટરમાં ન જઈએ અને ચાલીને જમણા હાથના પહેલા ખાંચામાં વળીએ તો સીધા જતાંજ સામે રેવડી બજાર અને વીણા રેસ્ટોરાં આવે છે. ત્યાં પાસેજ ડાબે હાથે થોડુંક ચાલતાં ગુજરાતી દૈનિક પત્ર “ગુજરાત સમાચાર”ની ઓફિસ છે;

૧૮૪૮ થી ધી ગ્રેશમ લાઈફ એસ્યુરન્સ સોસાયટી લી.

== ઉદાર પોલીસી ==

માટે પ્રખ્યાત છે.

વિમાના દાવા રૂ. ૭૦ કરોડ ઉપરાંત ચુકવ્યા તો તમે તમોને દાવાની તાત્કાલિક પતાવટની ખાત્રી આપે છે, આ કંપનીની આજેજ એજન્સી લઈ તમારી કમાણીમાં વધારો કરો.

મળો અગર લખો:-

ડી. એસ. સુરતીની કું.

ચીફ એજન્ટસ.

પો. બો. નં. ૬૦, લદ્ર પાસે,
અમદાવાદ.

જમણે હાથે જતાં મસ્કટી કાપડ મારકીટનું મકાન અને દુકાનો આવે છે. રેવડી બજાર, સાકર બજાર વટાવી કાળુપુર દરવાજે પહોંચી શકાય છે. અને ત્યાંથી આગળ જતાં દાણા બજાર, અને કુટ મારકીટ આવે છે. મુસાફરખાનાની સામેજ રેલ્વેપુરા પોસ્ટ ઓપ્રીસ છે. પરંતુ પગે ચાલતાં અમદાવાદમાં આપણો પત્તો નહિ ખાય; ચાલો એક આનો ખર્ચી સીધા મોટરમાં બેસી ભદ્ર પહોંચીએ. મુસાફરખાના સામેજ મોટરનું સ્ટેન્ડ છે. મોટર પાંચકુવા કાપડ બજાર, પાંચકુવા દરવાજા, ચારરસ્તા, ગાંધીરોડ, અને ફર્નાન્ડીઝ પૂલ ઉપર થઈ પસાર થાય છે. ફર્નાન્ડીઝ પૂલની ઉપરના તથા નીચેના બંને રસ્તે મોટરગાડી તથા માણસોનો અવરજવર પુખ્ત છે. વચમાં પતાશાની પોળના હરકોર શેઠાણી વિ.ના જુના લાકડકામના મકાનો તથા સુંદર કારીગરીવાળા નવા જૈનમંદિરો અને મહાવીર સ્વામીનું દેવળ જોવાલાયક છે. રસ્તામાં કેટલાંયે છબીઘર (સીનેમા અને ટોકીઝ) આવે છે. ફર્નાન્ડીઝ પૂલ પછી માણેકચોક અને રતનપોળ મૂકી, કુવારો અને વલંદાની હવેલી પસાર કરી, પાનકોર નાકે થઈ ત્રણ દરવાજે પહોંચાય છે. રસ્તામાં એક બાજુ કાપડબજાર અને ઝવેરી બજાર બીજી બાજુ રહે છે. વળી આગળ જતાં પાનકોર નાકે એક બાજુ ખાંચામાં જતાં, થોડે છેટે શાક મારકીટ છે; જ્યારે બીજી બાજુ જતાં રમકડા મારકીટ આવે છે. દવા બજાર પૂરું થતાં ત્રણ દરવાજા આવે છે. આશરે રૂપ શ્રીટ ઉંચા એ ત્રણ દરવાજામાં વચલો દરવાજો કાંઈક વિશેષ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીઝ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પહોળો છે અને તે દરવાજામાંથી બાજુના દરવાજામાં જઈ શકાય તેવા વચ્ચે નાના દરવાજા-બારી અગર નાની કમાનો પણ છે. વચલા દરવાજાની બંને બાજુએ આગળ તથા પાછળ કોતરણીવાળા નાના બુરજ છે, અને મિનારા જેવા ગોખ છે. દરવાજા ઉપર બંને બાજુએ ઝરૂખા કહાડેલા છે. તે દરવાજા જોતાંજ તેને બંધાવનાર અહમદશાહ બાદશાહના પ્રાચીન સ્થાપત્યનો કાંઈક ખ્યાલ જરૂર આવે છે.

રંગીન કુવારો-મેદાને શાહ-કારંજ અને લદ્દનો કિલ્લો.

ત્રણ દરવાજાની શોભા જોવા માટે મોટરમાંથી ઉતરી પગે ચાલવું જ ઠીક પડશે. તે દરવાજા વટાવી આગળ ચાલતાં સામે નાનો ત્રિકોણ બાગ આવે છે, અને તેમાં રાત્રે ઉડતો રંગીન (રણછોડલાલ) કુવારો જોવા જેવો છે. લીલી પીળી સતી જલધારા ઉડાવતો તે કુવારો ગજવાનો ભાર ખાલી કર્યા વગર જોઈ આનંદ મેળવશો; બાકી ઉનાળામાં કે વગર ઉનાળે સતત-ગજવાનો ભાર હલકો કરી આઈસ્ક્રીમ કે ઠંડા પીણાની મોજ ઉડાવવી હોય તો વાડીલાલ સોડા ફાઉન્ટન વિ. પાસેજ છે. “મેદાને શાહ” (બાદશાહનું મેદાન) એ નામથી પ્રખ્યાત, -૨૧૦૦ ફુટ લાંબુ અને ૧૨૦૦ ફીટ પહોળું મદાનગીની-ચોગાન (polo) વગેરે રમતો રમવાનું-તથા નિશાનબાજી લશ્કરી ક્વાયત, વિગેરે માટેનું એ મેદાન હાલ તો યુવાનવૃદ્ધ સર્વેને ઠંડા પડવાનું સ્થાન બન્યું છે. એ પણ કાળનો મહિમા જ છેને? પાસેજ ખાસ બજાર-“શુક્રવારી” (શુબરી) તું

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

બજાર છે. બાદશાહના વખતમાં દરેકે દરેક વસ્તુનું બજાર દર શુક્રવારે ત્યાં ભરાતું, અને બાદશાહ અને તેના અમીરો તે બજાર જોવા “બાસ” બેસતા. હાલ તો જુની સસ્તી રેકર્ડો અને મારવાડી મીસ્ત્રીના ખાટલા, કે માટલાંની બજાર ત્યાં ભરાય છે. શુક્રવારે ઢોરનું બજાર હજુ પણ ભરાય છે. શુક્રવારે તે બજાર ભરાતી તેથી શુકરવારી કહેવાતી પણ ગુર્જરી કે ગુર્જરકુંવરીનો નામસંપર્ક કાયમ રાખવા તો “ગુજરી” નામાભિધાન નહિ રાખ્યું હોય? પછી કારંબવાળાનું મકાન છોડી આગળ વધતાં સામેજ દેખાય છે કારંબનો નાનો બાગ અને તેમાંનું અમદાવાદના ધનાઢ્યો ઉદાર અને દાનશીલ પણ છે તે વાત સાર્થક કરતું સર ચીનુભાઈ માધવલાલ બેરો-નેટનું બાવલું મહમદઅલી રોડની બીજી બાજુ પર છે, પ્રેમાભાઈ હાલ એની સામેજ છે. અમદાવાદનો જૂનો રાજગઢ—ભદ્રનો કિલ્લો—અગર તો અસલના કિલ્લાને સ્મરાવતા ભદ્રના મુખ્ય દરવાજા અને તેની બંને બાજુના બે મોટાં ગોળ ખુરજોને ઢાંકતો આગળનો મોગલાઈ સમયનો દરવાજો અગર પ્રવેશદ્વાર. તે દરવાજો અસલનો નથી પરંતુ તે દરવાજામાં પ્રવેશ્યા પછી આવતો દરવાજો, બે મોટાં ગોળ ખુરજ, તેની ઉપરનું ઘડિયાળ વિગેરે દ્રશ્ય ખરેખર ઘણું ભવ્ય છે. અને બાદશાહી કિલ્લાના પ્રાચીન સ્વરૂપનો ખ્યાલ આપી, અમદાવાદનો કિલ્લો સાચેજ કેટલો મજબુત અને વિશાળ હશે તેની ઝાંખી કરાવે છે. ભદ્રના કિલ્લાના બીજા દરવાજા હતા પણ લગભગ બધાજ પડી ગયેલ છે; અહમદશાહે તો ભદ્રનો કિલ્લોજ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

બંધાવેલો અને તે ઘણોજ મજબુત ઉંચો અને લઘ્ય હતો. અને તેની ઉપર અનેક મોટી તોપો રહી શકતી હતી, તે વાતનો પુરાવો આ મુખ્ય દરવાજો, તેની પાસેના બે ખુરજ, અને એલીસબ્રીજની નજીક ઉભેલો, જ્યાં કિલ્લાનું ખાતમુદૂર્ત થયેલું તે માણેકખુરજ સબળ રીતે આપે છે. માણેકખુરજની ઉંચાઈ જોતાં તે કિલ્લો સગંગ સહેજે પચાસ ફીટથી વધુ ઉંચો હશે, તેમ સ્પષ્ટ જણાય છે. કિલ્લાની અંદર આગળ ન વધતાં આપણે મુખ્ય દરવાજાના રસ્તે પાછા બહાર આવી પાસેના ભદ્રકાળી માતાના દર્શન કરીશું. ભદ્રનું મંદીર ત્યાં કદાચ અહમદશાહની પણ પહેલાંથી હશે, અગર હિંદુસ્થપતિ-ઓએ ગામદેવ તરીકે કે અધિરક્ષક તરીકે તેની સ્થાપના કરી હશે; ગમે તેમ પણ ભદ્રકાળીની મૂર્તિ લઘ્ય અને સુંદર છે, અને ભદ્રકાળી તથા અહમદશાહ બાદશાહ એ બે કિલ્લાના પરિરક્ષક વચ્ચે ઉભેલો કેટ હજીએ હિંદુ મુસ્લીમ સ્થાપત્યની એકતાનતાના પ્રતીક સમો ત્યાં બેઠો છે. ભદ્રના મંદિરમાંથી બહાર નીકળી ડાબે હાથે આગળ જતાં આવે છે. મોગલાઈ સ્થાપત્યનું અને મોગલાઈ સમયના આગ્રા અને દિલ્હીના મહેલો અને દરવાજાનું સ્મરણ કરાવતો આઝમખાંનો મહેલ.

આઝમખાંનો મહેલ, ડીસ્ટ્રીક્ટ કોર્ટ, અને અહમદશાહની મસ્જિદ—ભદ્રનો મુખ્ય દરવાજો અને ખુરજ ગુજરાતની સલ્તનતની ઝાંખી કરાવે છે, જ્યારે આઝમખાંનો આકર્ષક અને લઘ્ય, સુંદર ઝરૂખા અને બારીઓવાળો, આ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મહેલ, આપણને મોગલાઈ બાદશાહતનો ખ્યાલ આપી ઘડીભર એ ભવ્યતામાં ગરકાવ કરી મૂકે છે. તે મહેલમાં દાખલ થતાં જ દરબારગૃહનો ભવ્ય અષ્ટકોણ ચોરડો આવે છે; તેની ચારે બાજુએ ચાર નાની અષ્ટકોણ ચોરડીઓ છે. મહેલનો મુખ્ય ભાગ ૨૫૦ ફુટ લાંબો તથા તેટલો જ પહોળો છે, અને બંને બાજુએ તેટલી જ લાંબી બે પાંખો છે. વચલા ભવ્ય ચોરડાની છત પણ ઘણી સુશોભિત ઉંચી છે, અને મહેલની ભવ્યતા ચોર વધારે છે. ઉપરના માળના ચારે બાજુના કઠેરા તથા આવવા જવાના માર્ગો અને નીચે વચ્ચે આવેલી ગાદી અગર બેઠકની જગા—તેની બંને બાજુની ઉત્તરદક્ષિણની પાંખ, વિગેરે આપણી સમક્ષ દરબાર ભરી બેઠેલ મોગલાઈ સુબાનું, તથા ઉપરથી દરબારનું દ્રશ્ય નિહાળી રહેલ બેગમોનું, અને આસપાસ ઉભેલા સરદારો વિનું દ્રશ્ય ખડું કરે છે. પાછળ એક મોટો ચોક છે, અને તેમાં હાલ તો દિવાની જેલ અને જીલ્લા કોર્ટનું દફતરખાનું છે. એ અષ્ટકોણ ચોરડાની નીચે ભોંયરું છે, અને ત્યાં પણ ચોરડીઓ છે; વચ્ચે ચોકખા પાણીનો ઢોળ છે. હાલમાં તે મહેલમાં મામલતદારની કચેરી બેસે છે. પહેલાં ત્યાં ખ્રીટીશે કેદખાનું કરેલું અને તેથી જ કવિશ્રી દલપતરામે કહ્યું છે કે,

“કાળા મુખવાળા વસે, કાળા કૃત્ય કરનાર,
તે કારણ કાળાશથી, ભદ્ર દીસે ભયંકાર.”

તે મકાનની મ્યુઝયમ માટે પ્રજાએ માગણી કરી છે. તે મહેલમાંથી બહાર નીકળી જમણા હાથે આગળ ચાલતાં

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ડીસ્ટ્રીક્ટ અને સેશન્સ કોર્ટનું કમ્પાઉન્ડ આવે છે. તેમાં બીજી હીવાની કોર્ટ ઘણી છે, વળી જીલ્લા કોર્ટનું દફતરખાનું, વકીલોની ચેમ્બર્સ તથા વકીલો માટેનું પુસ્તકાલય પણ ત્યાંજ છે. ભદ્રનો જુનો કોટ તોડીને આ કોર્ટ બનાવેલી છે. કોર્ટના પાછળના ઝાંપેથી નીકળી આગળ જતાં આવે છે “ગુજરાત કલબ”. તે અમદાવાદની જુનામાં જુની કલબ છે, અને શહેરના આગેવાન નાગરિકો તથા વકીલોનું આરામ તથા વિહારનું સ્થાન છે. સામે જ સીટી માજીસ્ટ્રેટની વિંગરે કોર્ટ છે. જ્યારે થોડું આગળ જતાં ખુણા ઉપર આવે છે ભદ્રના કિલ્લા જેટલી જ જુની બાદશાહ અહમદશાહની મસ્જીદ.

આ મસ્જીદ બાદશાહ અહમદશાહે બંધાવી હતી, તેથી

પેન્ટર્સ એન્ડ પેન્ટીંગ કોન્ટ્રાક્ટર્સ

હયુકો સ્ટ્રે પેન્ટીંગથી

બંગલાઓ, માટરો, તીજેરીઓ, ફર્નીચર. સાર્ન બોર્ડ, તથા એડવરટાઇઝના પતરાઓ, વિંગરેનું કામ માલિકની જાતી દબરેખ નીચે લેઇટેસ્ટ સ્ટાઇલથી કરી આપવામાં આવે છે.

એક વખત કામ આપી ખાત્રી કરો:

લખો યા મળો:—

(પ્રો. બી. એમ. સરાફ)

રસિક એન્ડ કંપની.

ધીકાંટા, અમદાવાદ.

સુલતાનોના વખતનું ગુજરાતી સ્થાપત્ય કેવું હતું તેનો કંઈક ખ્યાલ આવે છે. થાંભલાઓ કેતરણીવાળા, હિંદુ મંદિરોના અવશેષ જેવા જણાય છે. કેતરણી શુદ્ધ હિંદુ છે, ધુમટ પણ જેન અને હિંદુ ઘાટના જ છે. એમાં આઠ સુંદર કેતરણીવાળી જાળીઓ જેવા લાયક છે. બેગમો વગેરે માટેની નમાઝની જુદી ખાસ જગ્યા—મુલુકખાનું છે; જેમાં આવવાનો રસ્તો જુદો જ છે. મસ્જિદ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ જ અગત્યની છે. રાજકુટુંબની તે છોટી જુમ્મા મસ્જિદમાંથી બહાર આવી જમણા હાથે જતાં આવે છે અમદાવાદનો “રાણીબાગ.”

વિક્ટોરીયા ગાર્ડન, બાળકો માટેનો બાગ, એલીસબ્રીજ, ટાઉનહાલ અને શેઠ માણેકલાલ પુસ્તકાલય. વિક્ટોરીયા ગાર્ડન એ આ શહેરનો મોટામાં મોટો જાહેર બગીચો છે. તેમાં વચ્ચે ઝેન્ડ સ્ટેન્ડ છે, પણ હવે “રેડીઓ”ના જમાનામાં આગળ વધતું અમદાવાદ અદ્યતનજ રહે તેથી બાગમાં રેડીઓ તથા ધ્વનિવર્ધક યંત્રની ગોઠવણ કરી છે. “રેડીઓ”ની રાડો પાછળ મન ન દોડે તો વચ્ચેજ બેઠેલા ભારતના પનોતા પુત્ર લોકમાન્ય તિલકનું બાવડું દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. પાસે જ બાળકોને રમવા કુદવાના સાધનો—હિંચકો, ઝૂલો, લપસવાના પાટીયાં, હોડીઓ વિગેરે છે, જ્યાં લવિષ્યના નાગરિકો ખેલ્યાંજ કરે છે.

આગળ ચાલતાં “વિક્ટોરીયા રાણી”નું આરસનું પુતળું છે; તે જોઈ આગળ ચાલતાં સાબરમતી નદીનો નાનો પુનિત જળપ્રવાહ નજરે પડે છે. બાગ નદીના કાંઠેજ છે, અને ત્યાં

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

બનાવેલી બેઠક પર બેસી નિહાળતાં એક સુંદર દ્રશ્ય નજરે પડે છે. પાસેજ ખુણામાં મહાલક્ષ્મીનું મંદિર અને રામબલિ હાલ છે. બાગના છેડાથી શરૂ થતો એલિસપ્રોજ નવા અને જૂના અમદાવાદને સાંધતો ઉભો છે. નદીનો પ્રવાહ ચુપકીદીથી વળાંક લેતો લેતો ચાલ્યો જાય છે, સામેજ વાડીલાલ સારાભાઈ ઇસ્પીતાલનું ટાવર અને ટાઉન હોલનો ધુમ્મટ છે, અને દક્ષિણે ગાયકવાડની હુવેલી અને સપ્તર્ષિનો આરો છે, અને તે પછી છે રાતદિન ધુમાડા કહાડતી પ્રખ્યાત કેલીકો મીલ; પરંતુ નવો થયેલો “સરદાર વલ્લભભાઈ પૂલ” વચ્ચે જ્વલનિકારૂં બની, રાત્રે તેના દેદિખ્યમાન પ્રકાશથી આંજી દેતો બીજું કંઈ જોવા દેતો જ નથી. એલીસપ્રોજ પસાર કરી, સામેજ ટાઉનહાલ (શહેર સભાગૃહ) છે, તે જોઈ ત્યાંથી આગળ જમણે હાથે જતાં ‘શેઠ માણેકલાલ પુસ્તકાલય’ આવે છે. તે પુસ્તકાલયમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠનાં પુરાતત્વના તથા બીજા સારાં પુસ્તકો છે. ત્યાં બેસીને પણ પુસ્તકો વાંચી શકાય છે. પણ હાલ તુરત શહેર બહાર બહુ ન જતાં ગયેલ રસ્તેજ પાછા રાણીબાગ આવી, ગુજરાત કલબની પાછળજ આવેલો બાળકોનો બાગ જોવો. સામેજ ખ્રીસ્તીઓનું દેવળ છે, પરંતુ તે તરફ ન જતાં કલબના રસ્તેજ પાછા વળી અહમદશાહની મસીદથી થોડાક કદમ આગળ સીધા જઈ જમણે હાથે વળતાં, કેટલીક અહિંસક સંત્રામોના કેન્દ્રરૂપ બનેલ ગુજરાત પ્રાંતિક સમિતિનું મકાન આવે છે. તેજ રસ્તે આગળ વધતાં બીજો ઉંચો રાષ્ટ્રીય ધ્વજ ફરકી રહ્યો

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

છે તે, અમદાવાદ જીલ્લા બોર્ડનું મકાન આવે છે. ત્યાંથી આગળ જતાં ભદ્રના કિલ્લાના મુખ્ય દ્વારનો પાછળનો દરવાજો આવે છે. અને વળાંક ન લેતા સીધા આગળ વધતાં આવે છે ઉત્તમ કારીગરીવાળી જાળીયોવાળી વિશ્વ વિખ્યાત સીદી શહીદની લાલ દરવાજાની મસીદ.

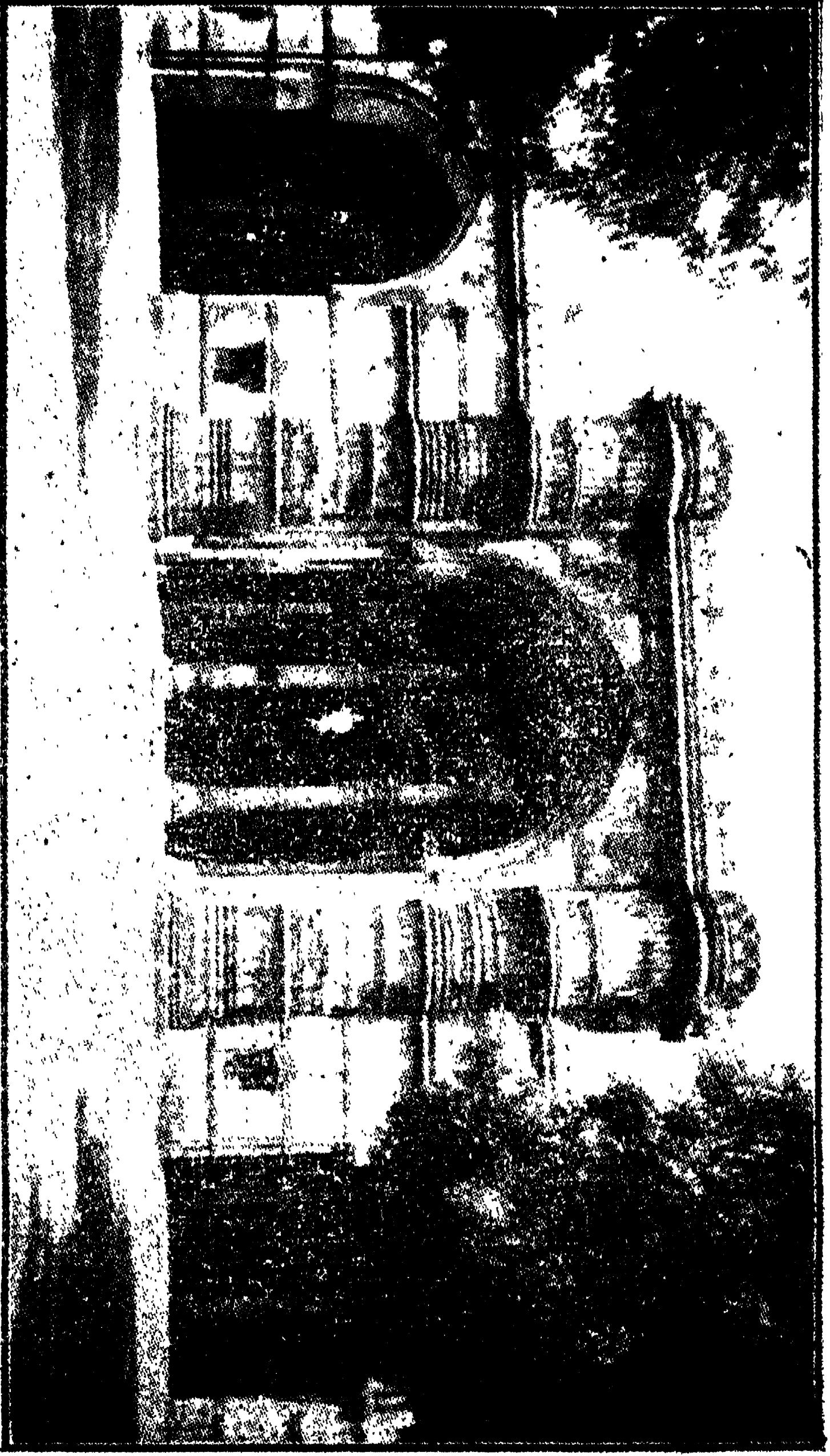
સીદી શહીદની મસ્જીદ, અને તેની જગપ્રસિદ્ધ જાળીઓ—જગતમાં જેનો જોટો નથી એવી અપ્રતિમ કલા કૌશલ્યભરી કેતરણીવાળી જાળીઓની આ મસ્જીદ ભદ્રના કિલ્લાના ઉત્તરના છેડે આવેલ લાલ દરવાજા પાસે છે, જેથી તે લાલ દરવાજાની મસીદ તરીકે પણ જાણીતી છે. તેની જાળીઓની કેટલીયે પ્રતિકૃતિઓ અને છબીઓ લેવાઈ છે, અને હજારોને ખર્ચે તૈયાર કરેલ લાકડાની પ્રતિકૃતિઓ ન્યુયોર્ક અને સાઉથકે નિંગ્સ્ટનના પ્રદર્શનમાં ગયેલી છે. મસ્જીદ સાદી પણ સુંદર છે, અને ભીંતમાં ઉંચે સુંદર કેતરેલી જાળીઓ છે. દક્ષિણાદિ ભીંતની જાળીઓમાં રંગોળી જેવા આકારોની જાળીઓ છે, પરંતુ ખરી ખુબી તો—પછીતની ઝાડના થડ, ડાળી, ફુલ અને પાંદડાને સુંદર રીતે કેતરી કુદરતી સૌન્દર્યની ગુંથણીની અવનવી અટપટી ખુબીઓ રજુ કરતી—તે બે જાળીઓમાં છે. પછીતે ચાર જાળીઓ છે જ્યારે વચલી કમાન ખાલી છે. ખાલી કમાનની બંને બાજુની કમાનોમાં ૧૦'x૭' ની જાળીઓ છે. બંને જાળીઓમાં તાડ તથા બીજા ઝાડની સુંદર ગુંથણી કરી આખી જાળી ભરી દીધી છે. બંને જાળીઓ એકસરખીજ (prototype) નથી કરી. પરંતુ બંનેમાં ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

થડ, ડાળી, પાંદડા, કુલ વિગેરેનો એવો તો સુંદર સુરેખ સ્પષ્ટ વળાંક લીધો છે, અને એટલી ઉઠાવદાર કેતરણી કરી છે કે સાચોસાચ વૃક્ષોને લાવી આ જાળીમાં સમાવી દીધા હોય તેમ લાગે છે અને છતાં કેતરણી વગર જરાએ સ્થાન ખાલી નથી. જંને જાળીઓ આખી ભરચક, અપ્રતિમ સુંદર છે. રશિઆના ઝારે સાચું જ દેખું છે કે “હિંદુસ્તાનનું વનસ્પતિ સૌંદર્ય જાળીમાં અહિં કેતર્યું છે.” દિલ્હી, આગ્રાકે સમસ્ત હિંદમાં તો શું પણ જગત આખામાં આ જાળીઓનો જોટો નથી. પ્રકૃતિ સૌંદર્યને પુરૂષ આટલી અપ્રતિમ રીતે પત્થરમાં રજુ કરે તે તાબુ બીનું જ દ્રશ્ય છે.

તે જોઈ હરખતાં હોયે બહાર નીકળો તો સામેજ છેસ મ-મહાલવાળું અમદાવાદ ઇલેક્ટ્રાસીટી કંપનીની ઓપ્રીસનું નવું આલેશાન મકાન. જાળીઓ રૂપી સુંદર કળાકૌસ્તુભ જોયા પછી, સાચોસાચ આ કોઈ વિરાટ રાક્ષસ જ આપણી સામે ખડો થતો લાગે છે. પાસે જમણા હાથે ખાંચામાં જતાં કલેક્ટરની ઓપ્રીસ આવે છે; ત્યાં ન જતાં આવેલ રસ્તે જ પાછા પ્રાંતિક સમિતિએ જવું. ત્યાંથી આગળ જતાં ભદ્ર, સાબરમતી નદી, કાચી જેલ, રેકડે ઓપ્રીસ (દફતર કચેરી), તથા ઇમ્પીરીયલ બેંકના મકાનો આવે છે; પરંતુ હવે તો ભદ્રના મુખ્ય દરવાજેથી જ બહાર નીકળી જવ, તો કારંજના ખાગના ખુણે કલેક્ટર મી. પ્રીલપોટનું ખાવલું આવે છે. તે ખાવલાની દક્ષિણ બાજુએ પ્રેમાભાઈ હોલ છે, જ્યારે ઉત્તર બાજુએ જૂની પણ હાલમાં જેને સારી રીતે સુશોભિત કરી સમરાવી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ଶ୍ରୀମତୀ ସମିତୀ

છે તે અલેક્ઝાન્ડર મસીદ આવે છે. ભદ્રના મુખ્ય દરવાજાથી ભદ્રકાળી મંદિર તરફ જતાં થોડાક કદમ ઉત્તર તરફ ચાલીએ તો ટેલીગ્રાફ (તાર) ઓફીસ આવે છે. ત્યાંથી ત્રણ દરવાજા પહોંચી જઈ અને સીધા સ્ટેશન તરફ જતાં, દવા બજાર ઓળંગીને પાનકોર નાકે પહોંચી જવું. પાનકોર નાકે હજી પણ પાનની દુકાનો છે; ત્યાં જમણે હાથે જતાં હંસરાજ પ્રામણી હોલ, તથા મજૂર મહાજન ખાદી હાટ આવે છે; પરંતુ સીધા જ ચાલીએ તો તો હારબંધ આવેલી બેચાર કોટી દુકાનોમાં ઘુપાઈ ગયેલ જુમ્મા મસ્જિદને જોઈ શકાય ખરી. ખરેખર અમદાવાદની કુબેરપુત્રએ જુમ્મા મસ્જિદની તો તમામ લબ્યતા અને સુંદરતાને પાસાવાર નુકશાન કર્યું છે.

જુમ્મા મસ્જિદ

હિંદીની જુમ્મા મસ્જિદથી પણ સુંદરતા અને કોમળતામાં કાંઈક અધિકતર આ જુમ્મા મસ્જિદ અમદાવાદનું એક સ્તન છે. હિંદની મોટામાં મોટી મસ્જિદોમાં તેની ગણતરી થાય છે. તે અમદાવાદ શહેરની મધ્યમાં આવેલી છે; ચારે તરફ વિશાળ રસ્તા અને મોટા મેદાનની વચ્ચે આવેલી તે લબ્ય ઈમારતનું “ ઉત્તમ સ્થાપત્ય, વિશાળ બાંધણી અને સુંદર અલંકારો ” પવિત્ર અને ધાર્મિક વાતાવરણ સરજે છે, અને નીચ પાપી મનુષ્યને પણ પરમ તત્ત્વની ઝાંખી કરાવી પશ્ચાતાપ તરફ પ્રેરે છે. આ મસ્જિદને બાંધતા બાર વર્ષ થયેલાં મુખ્ય દિવાલની બંને બાજુએ ચાર માળવાળા ઉંચા મિનારા હતા જ્યાંથી કહેવાય છે કે પાવાગઢ દેખાતો; ધર-

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

તીકંપમાં તે મિનારા પડી ગયા. મસ્જીદને ત્રણ મુખ્ય દરવાજા છે. એક મલુકખાનામાં આવવાનો નાનો દરવાજો છે. તે દરવાજાની વચ્ચે વિશાળ ચોક છે, અને તેમાં મોટો હોજ છે. વચલી કમાન લગ્ય છે, અને મસ્જીદમાં સેંકડો થાંભલા છે, છતાં રામેશ્વરના સહસ્ર થાંભલાવાળા ગંજવર ખંડની નીરસતા તેમાં નથી. ચઢતી ઉતરતી રચના કરી વૈવિધ્ય આણવા ઉપરાંત, પ્રકાશ આવવાની પણ સુંદર ગોઠવણ છે. “હાલતા મિનારા”ની મસ્જીદ તરીકે પૂર્વના સમસ્ત દેશમાં આ જુમ્મા મસ્જીદ પ્રખ્યાત હતી. હાલતા મિનારાની સ્થાપત્યની અદ્ભુત કરામતે ભલભલા પરદેશી મુસાફરોને પણ ચક્રિત કરી નાંખ્યા છે. આ કરામતનો અનુભવ હાલ પણ રાજપુર બીબીજીની મસ્જીદમાં જઈને કરી શકાય છે. મસ્જીદ ઘણી જ વિશાળ આશરે દસેક હજાર ચોરસ વાર ઉપરાંતની છે. વચ્ચે ઉંચા ધૂમટ અને લિવાનનો લગ્ય દરવાજો તેની બે બાજુ બે નાના ધુમટ, તથા તેની બાજુ પર તથી પણ નાના ધુમટ છે. એટલે નાના પગથીઆં અગર ગિરિશંગોનો ત્રિકોણ બનતો લાગે છે. મિનારાની બાજુની ભીંતમાં સુંદર હિંદુ કેતરણીથી આવેખેલા છોડકુલવેલના બે સુંદર ગોખ છે. દક્ષિણનો દરવાજો મુખ્ય છે. તે દરવાજો ઉંચા ઓટલા ઉપર કરેલ મોટા મંડપમાં પડે છે. સામે જ શાક મારફીટ છે. પૂર્વ દરવાજેથી નીકળતાં અહમદશાહનો રોજો આવે છે.

અહમદશાહનો રોજો, રાણીનો હજીરો અને માણેકચોક

અહમદશાહ બાદશાહ શહેરની વચ્ચે જ તેની સતત બાળવણી કરતો આ રોજાની વચ્ચેની આરસની કંબરમાં

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ શ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકવા. અમદાવાદ.

ત્રાંબા તથા જસતના લાઇન હાફ્ટોન, અને
ત્રિરંગી હાઇકલાસ બ્લોક કળામય
ડીઝાઇન અને સીને સ્લાઇડ બનાવનાર

પ્રમાત પ્રોસેસ સ્ટુડીયો
બ્લોક અને ડીઝાઇન બનાવનાર

• ચાર રસ્તા, માદીની ખડકી, અમદાવાદ •

સુતો છે. તેમાં તેના પુત્ર પૌત્રોની પણ કબરો છે. રોજનું મુખ્ય પૂર્વદાર વિશાળ છે, અને તેમાંથી નીકળી બહાર આવતાં આવે છે “અમદાવાદના સ્થાપત્યમાં માણેક કહી શકાય તેવો” અમદાવાદની વચ્ચે માણેકચોકમાં આવેલો રાણીનો હજીરો. તેનું પશ્ચિમાભિમુખનું ભવ્ય દ્વાર છે, તેમાંથી દાખલ થતાં સામે જ “લાલપત્થરનો અસાધારણ કોતરણી-વાળો હજીરો” નજરે પડે છે. હજીરાની જાળીઓની તથા દરવાજાની, કારીગરી જોવા જેવી છે. હજીરા વચ્ચેની કબરો

સાઠ વર્ષની જુની અને જાણીતી પેઢી.

Mistri Tribhovandas Hemchand.
Pankore Naka, Ahmedabad.

અમારી સ્પેશીઆલ્ટી

- હાઈક્લાસ ફાયરફ્રૂટ ટીજેરી.
- સેફ્ટ રૂમ
- માર્બલ સ્ટીલની કેબીનેટ
- કૅશ બોક્ષીસ. વિ. વિ.

ગ્રાહકોનો પુરતો સંતોષ એ અમારો મુદ્રાલેખ છે.

અમારો માલ બજારના બીજા માલ કરતાં બિનમૂન અને ઉત્તમ સાબીત થયેલો છે. જેના માટે અમને સોનાના ચાંદો તથા સર્ટીફિકેટો મળેલા છે.

બનાવનાર તથા વેચનાર.

મીસ્ત્રી ત્રીભોવનદાસ હેમચંદ.

શે. રૂમ:-પાનકોર નાકા, અમદાવાદ.
તથા

કારખાનું:-મેડીકલ હોસ્ટેલ સામે, અમદાવાદ.

ઉપર પણ સુંદર કોતરણીકામ છે. ખરેખર જ્યારે અમદાવાદ સ્વતંત્ર સદતનતનું “ શહેરે મુઆઝમ ” હશે ત્યારે એ ખુલ્લો માણેકચોક, અને તેની વચ્ચે આવેલી આ મસ્જિદ, રોજ અને હજીરાની ત્રિપુટીની શોભા તો કાંઈક અનેરી જ હશે; માણેકનાથ બાવાએ અહમદશાહનો કોટ દરરોજ તોડી નાંખ્યાની વાત ફક્ત દંતકથા હોય તો પણ (જોકે તેના સમર્થનમાં અમુક પુરાવા છે) માણેકચોકનું નામ બીજી રીતે પણ સાર્થક થાય તેવું તે ચોકનું સુંદર દૃશ્ય હશે જ. અત્યારે તો લારીવાળા, કાપડના વેપારી, અને છૂટક ફેરી કરનારાઓની ભીડમાંથી પસાર થવું પણ મુશ્કેલ પડે છે. કાપડ બજાર, વાસણ બજાર, તથા શાક બજાર આ ચોકમાં જ છે. માણેકચોકમાંથી સીધા ગાંધીરોડ તરફ જાવ તો સામે જ રતનપોળ શરૂ થાય છે. પરંતુ શાકબજાર તરફ જઈ આગળ જતાં દાણાપીઠ આવે છે. મ્યુન્સીપલ ગર્લ્સ સ્કૂલનું મકાન પણ પાસે છે. ત્યાં પાનકોરનાકાથી સીધા દિલ્હી દરવાજે જવાની મોટર મળી શકે છે.

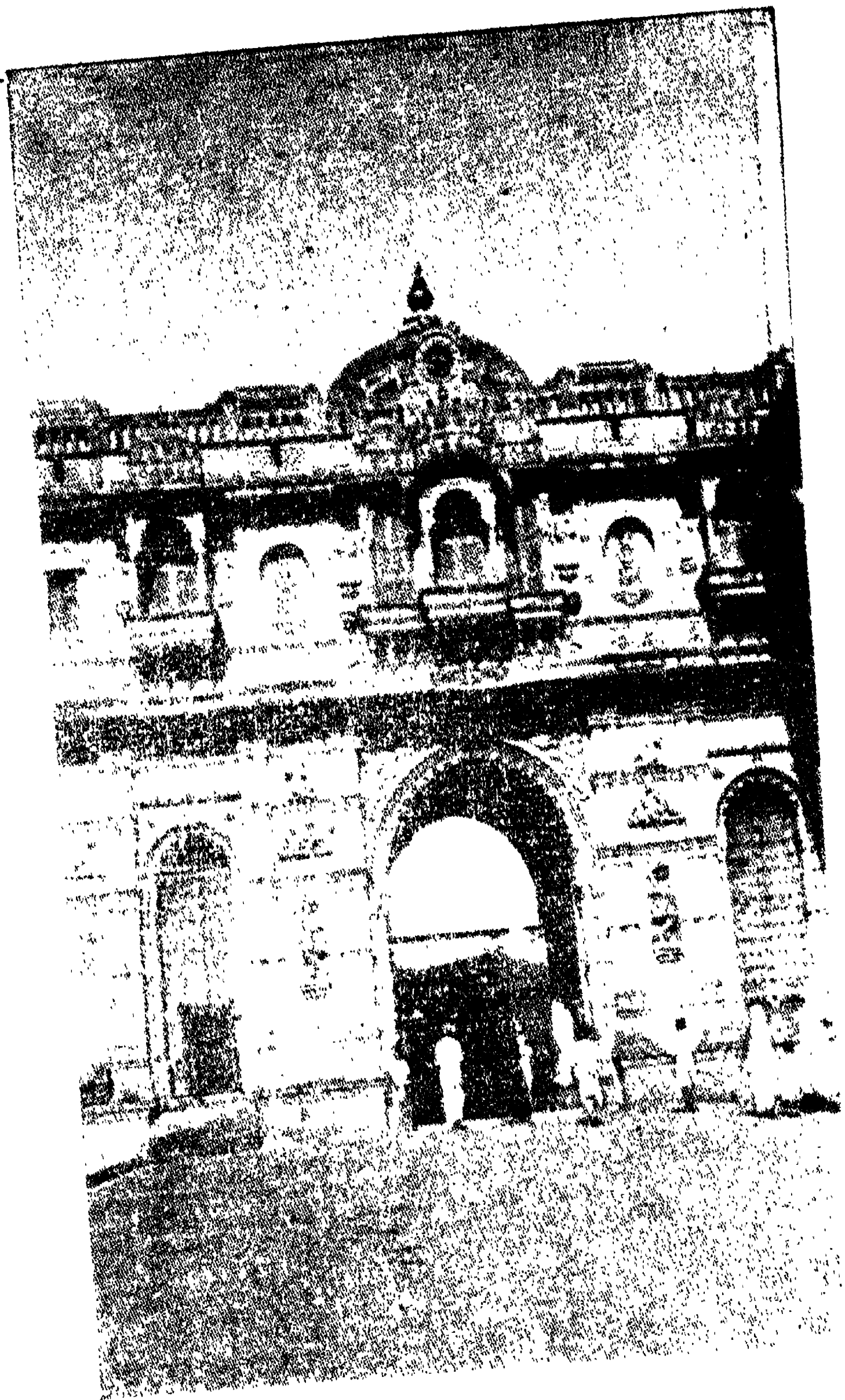
પાનકોરનાકાથી દિલ્હી દરવાજા, સ્વામીનારાયણનું મંદિર, અને હઠીસિંગનું દહેરું

પાનકોર નાકાથી ઉપડેલી મોટર, લદ્ર, લાલ દરવાજા મીરઝાપુર રોડ પર જાય છે. મીરઝાપુર રોડ પર અંબાલાલ સારાભાઈનો બંગલો છે, અને ત્યાં શ્રમજીવી અને ધનિકો વચ્ચે સમજૂતિથી પ્રયાસ કરી મજૂરોના હક્ક સંરક્ષવા મહાત્માજીની પ્રેરણા નીચે સ્થપાયેલી પ્રખ્યાત સંસ્થા મજૂર

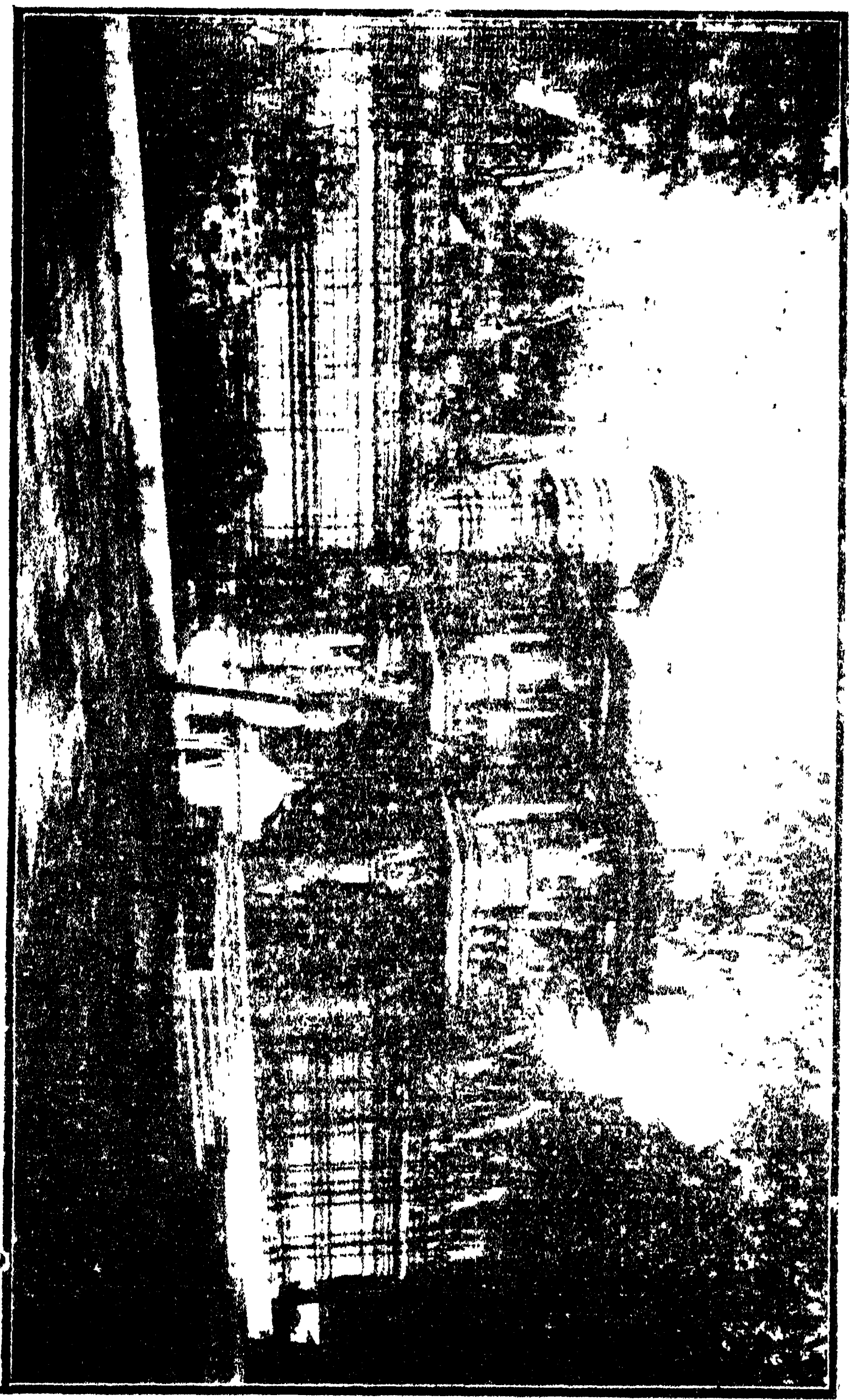
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીન્ટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મહાજનની ઓપ્રીસ છે. ત્યાંથી આગળ જઈ ચક્કર લેતાં નવાળ સુખતણાંની મસીદ, મદ્રેસા, અને જનરલ પોસ્ટ ઓપ્રીસનું મકાન આવે છે. ત્યાંથી આગળ જતાં ઘીકાંટાના નાકે સીવીલ ઇસ્પિતાલ આવે છે. આ સરકારી મેટી ઇસ્પિતાલ છે. તેમાં એચ. સી. પી. એસ. સ્કુલ અને પ્રસૂતિગૃહ પણ છે, અને એન્ટીરેબિક દોટમેન્ટ (હડકાયું કૂતરું કરડે તો આપવાના ઇન્જેક્શન વિ) પણ મળી શકે છે. આગળ ન જતાં રસ્તામાં ઉતરી, થોડુંક ચાલી સ્વામીનારાયગુરુ મંદિર અને નવગમ્તપીર પણ જઈ શકાય છે. સ્વામીનારાયગુરુ મંદિર રતનપોળના બીજે છેડે છે. તે મંદિર પણ રિયાળ જગોમાં પથરાયેલું છે, અને તેને લગતા પુજ્યા મકાનો છે. તેનો સુંદર હિંદુ કારીગરીવાળો દરવાજો પણ ભવ્ય દરવાજો ઠાઠનો છે. મઠ, મૂર્તિઓ, મંદિરો અને સદગતનંદ સ્વામીની મૂર્તિ બેવા લાયક છે. સત્સંગીઓનું લાકડા ઉપરનું કોતરકામ સુંદર છે. હિંદુ મંદિરોમાં આ સર્વથી ઉત્તમ બાંધણીનું મંદિર છે. “મંદિરની બાંધણી પ્રાચીન હિંદુ ધાટની અને આકર્ષક છે.” વગતાં ઘીકાંટે ન જતાં પાનકોરનાકા તરફ જતાં પીર-મથાહના રોજનું ભવ્ય મકાન આવે છે. આગળ દિલ્હી દરવાજા તરફ જતાં મુહાદ્દિજાની નાની પણ નકશીકામવાળી મસીદ આવે છે. જાળીઓ અને ગોળની કારીગરી અંગે અમદાવાદની સુંદર મસ્જીદોમાં તેની ગણતરી થાય છે. દિલ્હી ચકલા પાસે જતાં આર. સી. હાઇસ્કૂલનું મકાન આવે છે. દિલ્હી ચકલાથી ગ્રાન્ડ હાટલ તરફ જવાનો રસ્તો ત્યાં

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સ્વામીનારાયણનું મંદીર.

‘ବିଶ୍ୱାସୀ’ ଶିଳା ପ୍ରାଙ୍ଗଣ

મળે છે. સામે જ દિલ્હી દરવાજો છે. તે દરવાજેથી સીધા કેમ્પના રસ્તે આગળ ચાલતાં હઠીભાઈની વાડી આવે છે. તે રસ્તે સીધા જવાથી શાહીબાગ, કેમ્પ, અને કેમ્પના હનમાન જઈ શકાય છે.

આખુના સુપ્રસિદ્ધ દેલવાડાનાં જેન મંદિરોની કારીગરીને કંઈક અંશે મળતી આવતી સુંદર કારીગરી, અને કોતરણી-વાળું આ મંદિર અમદાવાદના મંદિરોમાં શ્રેષ્ઠ છે. મંદિરમાં શુદ્ધ પ્રાચીન સ્થાપત્ય છે; ચોક્કની મધ્યમાં મુખ્ય મંદિર છે જ્યારે ચારે બાજુની પડાળીમાં બાવન છનાલયો છે. “મંદિરનો આગલો મંડપ, અને વચ્ચેનો મંડપ, અને ગભારાનું કામ ઘણુંજ ઉત્તમ છે.” “વિમાનનું કામ પણ ઘણુંજ ઉત્તમ છે.” અને બુણેબુણે સભર કોતરણીથી ભરેલ છે. મંદિરનું દરેકે દરેક અંગપ્રત્યંગ સુંદર કોતરણીથી ભર્યું છે અને છતાં એટલું સપ્રમાણ સુયોગ્ય છે કે આખા મંદિરનો ઉઠાવ પણ ખુબ રોનકદાર અને ભવ્ય લાગે છે. ગુજરાતી સ્થાપત્યનેજ જેનોએ વિકાસવી મનોરમ્ય બનાવેલ છે, અને તેથી મોટે ભાગે આપણે ગુજરાતમાં જેન સંસ્કાર પામેલું હિંદુ સ્થાપત્ય હજી પણ જોઈ શકીએ છીએ. આ મંદિરમાં કોતરણીવાળી બાળીઓ અગર ઝરૂખાઓની ઉપર, કે છત અને થાંભલા વચ્ચે ટેકાડપે, સુંદર સુરેખ અંગમરોડ દર્શાવતી, નૃત્યગાન કરતી અનેક મૂર્તિઓ મૂકેલી છે જે મંદિરની શોભામાં ઓર વધારો કરે છે. મંદિરના આગળના પ્રવેશ-

ટ્રેલર્સ એન્ડ આઉટ ક્ષીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

દ્વારે તો હાલ મોટા તોર્તીંગ થાંભલા વાળો બંગલો ઉભો કર્યો છે, પરંતુ તેમાંથી દાખલ થયા પછી તુરતજ સામેજ, સુંદર કેાતરકામવાળા થાંભલા, તોરણવાળી કમાનો, અને માળ ઉપરની સુંદર કારીગરી અને ઝરૂખાઓ દર્શાવતું મંદિરનું પ્રવેશદ્વાર આવે છે. થાંભલા, ટેકા, છત, અને ધુમટ કેાત-ણીથી ભર્યા છે. અનેક વિધવિધ પ્રકારના ધુમટ અને શિખર આ મંદિરમાં છે. અનેક પાર્શ્વાત્ય કળા સ્થાપત્ય વિવેચકોએ તેના ભારોભાર વખાણ કર્યા છે.

“So far as architectural details are concerned it is almost perfect.”

‘It possesses variety without confusion, and an appropriateness of every part to the purpose for which it was intended.’

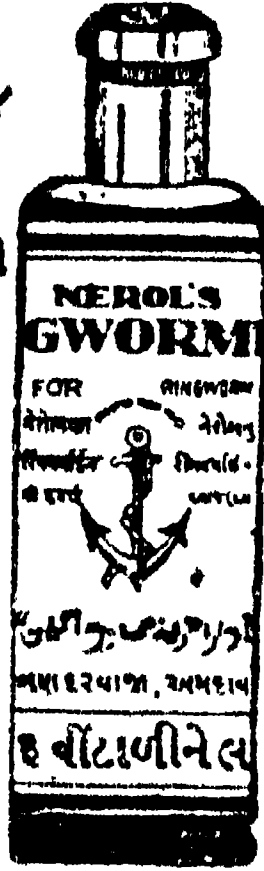
નીચેનું ભોયરું પણ જોવા લાયક છે. બાંધતાં કુલ બાર લાખ રૂા. ખર્ચ થયેલું. આજથી આશરે સા વર્ષ પહેલાં શેડ હાંસિહે મંદિર બાંધવું શરૂ કરેલું, અને બે વર્ષે તેનું બાંધકામ હરકોર શેડાણીએ પુરું કરેલું.

ત્યાંથી સીધા સાહીબગ ન જતાં પાછા દિહડી દરવાજે આવી, વાડજ અગર દુધેશ્વરની મોટરમાં બેસી વોટરવર્ક્સ જોઈ આવવું. અંહિયા સાગરમતી નદીના વહેણમાં કુવા કરી મોટા ગંજવર પંપથી મોટી રાક્ષસી ટાંકીઓ પાણીથી ભરાય છે. “વલ્લભ જલાગાર” વિગેરે ટાંકીઓ વડે દરરોજના આશરે બે કરોડ ગેલન પાણી આ વોટરવર્ક્સમાંથી

ટેલર્સ એન્ડ આર્કિટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

દરાજ (દાદર)ની મશહુર દવા
નેરોલનું લંગર છાપ રીંગવર્મર્મીન

નેરોલનું રીંગવર્મર્મીન દરાજ
 લોસન આને દાંખો વખતથી
 ગુજરાત કાઠીઆવાડના
 ગામે ગામ દાદરની અંતેડ
 દવા તરીકે જાણીતું છે.

(રજીસ્ટર્ડ)
 ગમે તેવી દાદર જડમુળથી
 મટાડે છે. ઉપરાંત. ખસ
 ખરજવું તથા ચામડીનાં
 દર્દ ઉપર રામખાણુ છે.

ખાટલી ૧ ની કિંમત
 મોટી ૦-૬-૦
 નાની ૦-૪-૦

ત્રણ આનાના પોસ્ટ સ્ટેમ્પ મોકલી નમુનો મંગાવી ખાત્રી કરો.
 દરેક ગામમાં દવાવાળા ગાંધી તથા પરચુરણ દુકાનદારો વેચે છે.
 ધી નેરોલ એજન્સી અત્તરવાળા ત્રણ દરવાજા અમદાવાદ.

ડાલમીયા તથા બીજી દેશી મીલોના તેમજ ફેરેન
 મેકના દરેક જાતના કાગળો જેવા કે પ્રીન્ટીંગ, કુલસ્કેપ,
 લેજર, ચોપડા, બેંકપોસ્ટ, ટાઇટલ, કાફ્ટ, પોસ્ટર,
 બોક્ષબોર્ડ, સ્ટ્રોબોર્ડ, મેનીલા, ઘુટેલા, વિગેરે, અમારી
 પાસે મોટા જથ્થામાં સ્ટોકમાં રહે છે; અને જથ્થાબંધ
 તથા છુટક વ્યાજબી ભાવે મળશે; માલની જાત, વજન
 અગર ભાવમાં ફેર પડશે નહીં તેથી ઠગાવવાની બીલકુલ
 ધાસ્તી વગર આર્ડર અમને આપી શકશો. બહારગામના
 ઓર્ડરો:ઉપર પૂરતું ધ્યાન અપાય છે. લખો અગર મળો:—

ડાહ્યાભાઈ નાનાલાલ એન્ડ કંપની

કપાસીઆ બજાર,--અમદાવાદ.

શહેરને પૂરું પાડવામાં આવે છે. દુધેશ્વરના આરે કામધેનુએ દુધનું શિવલિંગ બનાવેલું તેવી પ્રાચીન લાંબી યશગાથા દુધેશ્વરના મંદિરની છે. સામેજ વાડજ અને થોડે દૂર ચંદ્ર-ભાગનો સંગમ અને સત્યાગ્રહ આશ્રમ આવેલા છે. જો તે બાજુ ન જવું હોય તો વોટરવર્ક્સ પાછળ શાહીબાગ રોડ અને દુધેશ્વર વચ્ચે આવેલો ભવ્ય અને ડાર્ટો દરિયાબાંનનો ધુમ્મટ જોવા જવો છે.

દરિયાબાંનો ધુમ્મટ

ઇંટચુનાનો બનાવેલો, નવકીટ બીલીતવાળો સવાસો ચારસકીટનો આ બુલંદ આશરે એ કીટ ઉંચો રાજો કૃષ્ણ બિજતપુરના ધુમ્મટથી જ ઉતરતો છે. “ મરણુની ભયાનકતા એના સ્થાપત્યમાં દેખાઈ આવે છે. ” તેની કમાનો, કદોરો વિગેરે પણ ભવ્ય છે.

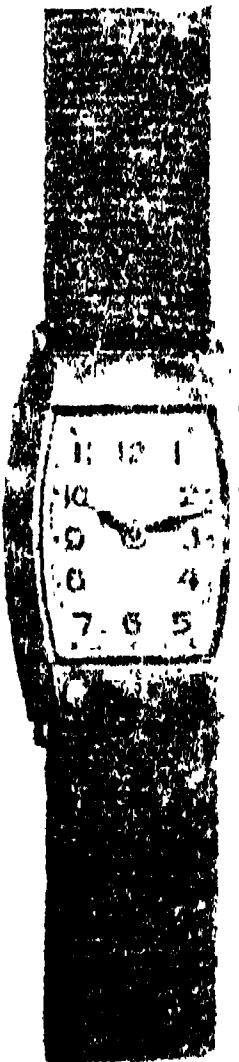
હરિજન (સાબરમતી) આશ્રમ, સેન્ટ્રલ જેલ-સાબરમતી અને ઇલેક્ટ્રીક પાવર હાઉસ.

અહિંથી કામધેનુના દુધથી જેનું શિવલિંગ સ્થપાયાની ખ્યાતિ છે. તેવા દુધેશ્વર મહાદેવના દેવળ જઈ શકાય છે. વોટરવર્ક્સ અને વાડજ વચ્ચેના પૂલ ઉપર થઈ તે તીર્થસ્થાનોના દર્શન કરી, ચંદ્રભાગા સંગમ જોઈ, આગળ જતાં “ સાબરમતીના સંત ” મહાત્મા ગાંધીજીનો સત્યાગ્રહ આશ્રમ આવે છે. તેમાં મહાત્માજીની કુટીર, મીરાં ખંડેનની ઓરડી વગેરે વસ્તુઓ તાજી હોવાથી દ્રષ્ટિ સમીપ ખડી થાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અને અત્યારે ત્યાં હરિજન આશ્રમ છે, ચર્મલય અને ગૌશાળા વિગેરે અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે; છતાં મહાત્માજીના રહેઠાણ વખતે સત્યાગ્રહ આશ્રમ જોયો હોય તેને તો તેની શોભા, પ્રવૃત્તિમય પવિત્ર વાતાવરણ એ બધું ઉડી જઈ પ્રાણ વગરનું ખોળીયું રહ્યું હોય તેવું હાલ તો લાગે છે. પાસેજ ઈમામ સાહેબનો બંગલો વિગેરે મકાનો છે. હાલ તો આશ્રમમાં ખેતીવાડી થાય છે અને સારા ઝાડ ઉછેરવાના પ્રયોગો થાય છે. ત્યાંથી સીધા ઉત્તર તરફ આગળ વધતાં સાબરમતી કેન્દ્રલ જેલ આવે છે; પછી સાબરમતીનું મોટું સ્ટેશન (બ્રોડ ગેજનું) તથા નાનું સ્ટેશન (મીટર ગેજનું) આવે છે. નદી તરફ જતાં સામેજ ઉંચી ઉંચી ચીમની વાળું

હાઈ ક્લાસ વૉચીઝ.

તમામ જાતના હાઈ ક્લાસ વૉચીઝ જેવાં કે પેનીથ, વેસ્ટ એન્ડ, એબરહામ, એડવાન્સ, અને એમ્બાયર વૉચીઝ મનપસંદ શેપ છતાં

કીંમતમાં સસ્તા હંમેશા મળે છે.

કોઈપણ જાતનું ઘડિયાળ ખરીદતાં પહેલાં અમારી મુલાકાત લેવા ખાસ વિનંતી છે.

ધી જરમો સ્વીસ વૉચ કંપની

રીચીરોડ, અમદાવાદ.

Leading place for buying all kinds of Watches & Clocks.

નવું ઇલેક્ટ્રીક પાવર હાઉસ જોવા જેવું છે. સામેજ શાહી-
બાગ, કલેક્ટર કમીશનરના બંગલા, કેમ્પ વિગેરે છે. તે તરફ
જવું હોય તો રેલ્વેના પૂલ ઉપરથી જઈ શકાય છે, પણ
તેમ ન કરતાં શહેર બહારનો નદીની પશ્ચિમ તરફનો બધો
ભાગ પહેલાં જોવો અનુકુળ પડશે. તો સાબરમતી સ્ટેશનથી
શહેરની મોટરમા બેસી જવું. રસ્તામાં આશ્રમ, વાડજ વિગેરે
વટાવી પછી વિદ્યાપીઠ આવે છે, તે જોવી. ત્યાંથી નવરંગપુરા
પાસેજ કેળવણીના કેટલાક સુંદર કેન્દ્ર આવેલા છે. નવી
આર્ટ્સ કોલેજ, (એચ. એલ. ડી. આર્ટ્સ કોલેજ) લૉ કોલેજ,
તથા તેમનાં છાત્રાલયો, પાસેજ આવેલાં છે. ભદ્રથી સાબર-
મતીના તે રસ્તા ઉપરજ બહેરામુંગાની શાળા આવેલી છે.
થોડુંક આગળ શહેર તરફ ચાલી જમણે હાથે મહારાષ્ટ્ર
સોસાયટીની તરફ વળી આગળ ચાલતાં ગુજરાત ડૉલેજ
આવે છે. તેમાં ડૉલેજના મહાન ઉપરાંત, જ્યોર્જ ધી ક્રીકથ
હોલ પણ સુંદર છે. પાછળ સાયન્સ ડૉલેજ તથા રમતગમતનું
મેદાન છે. અને તેની પાછળ હરવા ફરવાનું મેદાન છે. શારદા
મંદિર અને ચીમનલાલ નગીનદાસ છાત્રાલય પણ આ
બાજુએજ આવેલાં છે. અમદાવાદ ગુજરાતનું શિક્ષણકેન્દ્ર છે,
અને તેથી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, સાહિત્ય સભા,
ગુજરાત પ્રકૃતિ મંડળ, સંગ્રહસ્થાન, ગુજરાત કલા સંઘ
ચિત્રશાળા, વિગેરે સાહિત્ય, કેળવણી, અને કળાવિષયક અનેક
અનેક સંસ્થાઓ અત્રે છે. મેડીકલ સ્કુલ પણ છે, અને ખેતી-
વાડી તથા એન્જનીયરીંગના અભ્યાસ માટે કોલેજો સ્થાપી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીઝ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ગુજરાત યુનિવર્સિટી સ્થાપવાની પ્રવૃત્તિ પણ ચાલી રહી છે. પરંતુ આપણે તો અમદાવાદ ધંધુકા રેલ્વેના પૂલ નીચેથી માદલપુર તરફ નીકળી આપણી પ્રવૃત્તિ પણ ચાલુજ રાખીએ. માદલપુરમાંથી મોટા રસ્તા ઉપર-શહેરથી સરખેજ વીરમગામ તરફ જવાના રસ્તા ઉપર-આવતાં જ વાડીલાલ સારાભાઈ ઇન્સ્પીટાલ સામે દેખાય છે. તેમાં દરદોઓ માટે છેલ્લામાં છેલ્લી સુંદર સગવડો છે. ૧૯૨૧ માં જ્યાં અખિલ હિંદ રાષ્ટ્રીય મહાસભા મળી હતી તે સ્થળે જ આ દવાખાનું બંધાવેલું છે. તેમાં શસ્ત્રક્રિયા (સર્જિકલ ટ્રીટમેન્ટ) માટેની તથા પ્રસૂતિવિભાગ માટેની રહેવા તથા જમવા સુવાની દરેક સગવડ છે. સવાસો ઉપરાંત ખાટલાની તેમાં સગવડ છે. દવાખાનાના અંગભુત મકાનો પણ ઘણા છે. શેઠ ચિનાઈ પ્રસૂતિ-ગૃહ, શેઠ ડાહ્યાભાઈ આરોગ્ય ભુવન, દવાખાનાનું મકાન, શેઠ ગોવિંદભાઈ પુસ્તકાલય વગેરે.

કોચરખ, પાલડી, સરદારપૂલ અને સરખેજ.

તે રસ્તે આગળ ચાલતાં પ્રીતમનગર, શાંતિકુંજ વિગેરે અનેક સોસાયટીઓ આવે છે; જ્યારે રસ્તાના ડાબે હાથે કોચરખ અને ત્યારપછી પાલડી આવે છે. કોચરખ અને પાલડી વચ્ચે આ રસ્તા ઉપર જતાં ડાબે હાથે સરદારપૂલ ઉપર જવાનો મોટો સરકયુલર રૂટ આવે છે. સરદારપૂલની શોભા રાત્રે કાંઈ અવર્ણનીયજ હોય છે. સુંદર સ્વચ્છ વિશાળ તે રસ્તો, તેની ઉપરના મકર્ચુરી લાઈટસના અજવાળામાં તો પાશ્ચાત્ય દેશના સુંદરમાં સુંદર શહેરના કોઈ સારા રસ્તાને

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પણ ઘડીભર ભુલાવી દે તેવો લાગે છે. પૂલના બંને છેડે નાના સુંદર બગીચા બનાવેલા છે. જો આપણે થોડો અવકાશ મેળવી સહેલગાડે જઈ આવવા માગતા હોઈએ તો સરખેજની મોટરમાં જ બેસી જવું ઇષ્ટ છે.

સરખેજ પુરાણ પ્રસિદ્ધ ગામ છે. તેનું મૂળ નામ શ્રીક્ષેત્ર (તીર્થ) છે; તેનો પદ્મપુરાણમાં ઉલ્લેખ છે. સરખેજનો રોજો અને મસ્જિદ, મહુમદ બેગડાનો મહેલ અને તે બધા વચ્ચેનું સુંદર તળાવ એ દ્રશ્ય શહેરની ભવ્ય મોટી ઇમારતો કરતાં જીદુંજ પડે છે. ચોમાસામાં આસપાસના વૃક્ષો અને મહેલો વચ્ચેનું આ તળાવ તેની સુંદરતાનો કાંઈક સારો ખ્યાલ

યાદ રાખો !!

યાદ રાખો !!

આપનું સીલાઈ કામ બીજે આપતાં પહેલાં

ન્યુ બેસ્ટ એન્ડ કું. ની

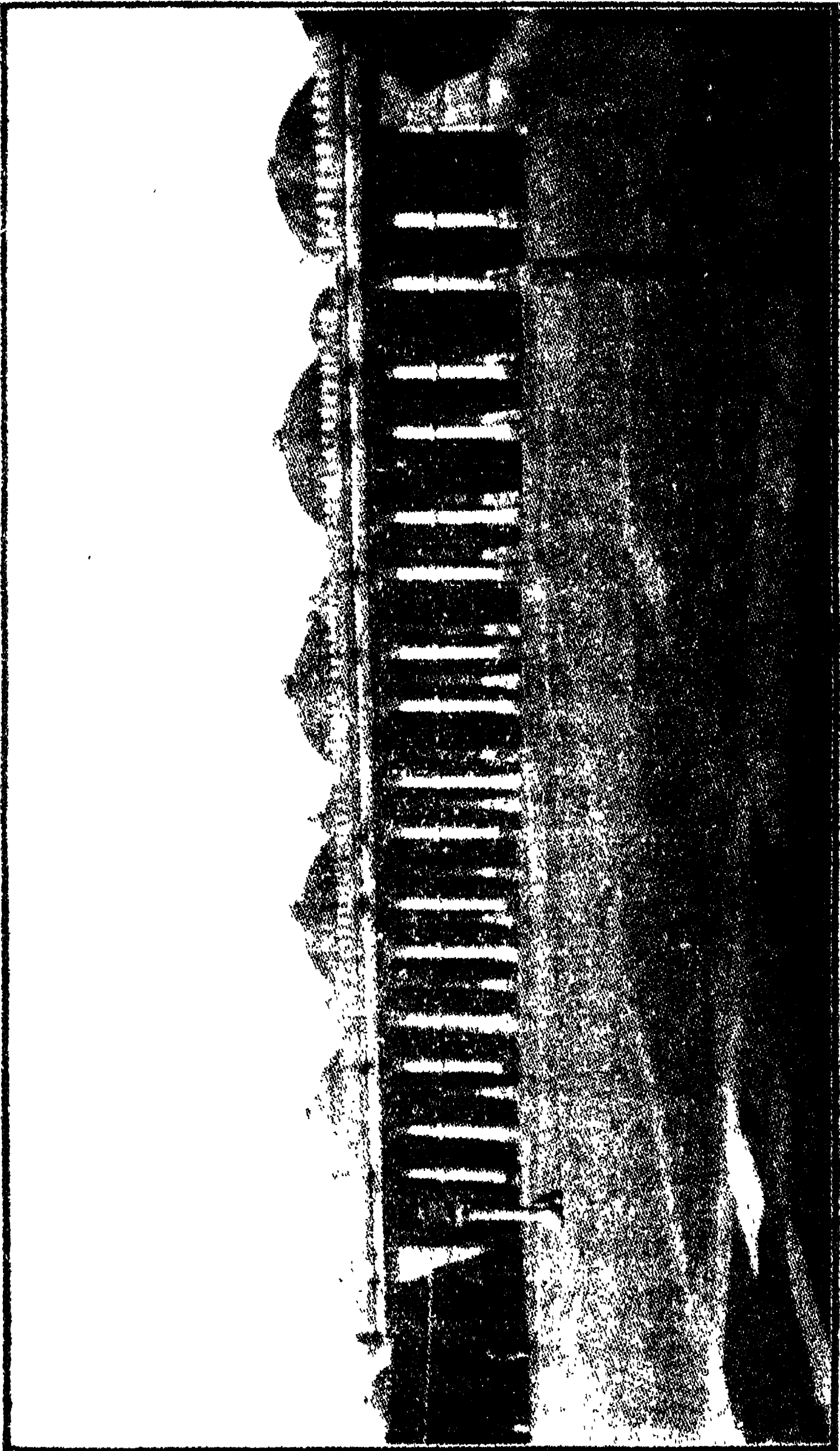
મુલાકાત લેવા ચુકશો નહીં, જે આપને લેસ્ટ ડીઝાઈનનું કાપડ તેમજ મનપસંદ અને અપ-ટુ-ડે સીલાઈ કામ આપશે.

ન્યુ બેસ્ટ એન્ડ કું.

હ. નં. ૧૬૧૬ ચંગપોળના નાકે,
ગાંધી રોડ—અમદાવાદ.

તા. કું. અમારી દુકાનની એકજ વખત મુલાકાતથી તમને સંતોષ થશે.

સરણેશ મહેતા

ટોપી અને હોઝીયરી

ખરીદવા માટે

★ ଓତ୍ତମ ସ୍ଥାନ ★

અમારે ત્યાંથી હાઇકલાસ બનાતની ફાદર્ડીંગ કેપ,
કેસ્મીરી કેપ, તથા હાઇકલાસ ગંજીરાક ફેન્સી
રમાલ, તથા શીયાળાની સીઝન માટે ગરમ સ્વેટર,
મફલર, ઇટાલીયન રગ, તથા ધારીવાલ
મીલની લૂહી, તથા ચોમાસાની સીઝન
માટે રેઇન કોટ ખરીદો.

ગુલાબદાસ એન્ડ કું.

(टोपीवाणा)

रत्नयोध, अभद्रावाह

આપે છે. રોજમાં પિત્તળનું નકશીકામ, પિત્તળની તથા પત્થરની જાળીઓ, અને ઊગડાની સુંદર કોતરણીવાળી આરસની કબર જેવા જેવાં છે. આસપાસ જનાનાના મહેલ વિગેરેનાં ખુબજ ખડેરો છે.

આપણે સરખેજ તરફ મોટરમાં ન જતાં સરદારપૂલ તરફ જ ચાલીએ તો સામે કેલીકો મીલ દેખાય છે. પૂલના બીજા છેડે આવી થોડુંક ચાલતાં, જમાલપુરથી અસલાલી તથા ખેડા તરફ જવાનો રસ્તો આવે છે. તે રસ્તાદ્વારા કેલીકો મીલ, સપ્તર્ષિ, શાહઆલમ અને ચંડોળા તળાવ જઈ શકાય છે. ત્યાં કેલીકોમીલ અને સારાનગર પાસેજ જુના આશાવલનું સ્થાન નિશ્ચિત થાય છે.

શાહઆલમ અને ચંડોળા તળાવ

શહેરથી દૂર ચંડોળા તળાવ અને શાહઆલમ સહેલ-ગાહ માટેનું સરસ સ્થાન છે. શાહઆલમનો રોજો, તથા બીજો રોજો, મસ્જિદ, જમાતખાનું વિ. મકાનો તથા મિનારા ઉપરથી સૃષ્ટિસૌંદર્ય જેવા લાયક છે. તેમની ફરતે ગઢ જેવું છે, જેનો ઉત્તર તરફનો દરવાજો ભવ્ય છે. મુખ્ય રોજની પશ્ચિમે સુંદર દરવાજો છે, જેના જાળીવાળા કમાડ જેવા જેવા છે; તે દરવાજાની બંને શાખોમાં તથા પ્રવેશદ્વાર ઉપર પણ સુંદર કોતરણી છે. રોજમાં ચારે દિશાએ પત્થરની સુંદર કોતરણીવાળી અગણિત જાળીઓ છે, અને છતાં દરેકની કોતરણી અવનવી અને રમણીય છે. પત્થરની તે જાળીઓમાં

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

તો જાણે કેાઈ શિલ્પીએ અગણિત વિવિધ ભૌમિતિક આકૃતિઓ (designs) ભરી જ દીધી છે; કબરની આસપાસની જાળીઓ ઉપરથી “શાલમ જાળ”ની ભાત પ્રખ્યાત થયેલી મુખ્ય દરવાજાની પિત્તળની જાળીઓ પણ સુંદર છે. બીજા રોજમાં પેગંબર સાહેબના પગલાં છે એમ કહેવાય છે. મસ્જિદ તથા તેનો હોજ અને મિનારા જોવાલાયક છે. તેની આસપાસના રમણીય સ્થાનની કાંઈક ઝાખી ત્યાંથી કરી શકાય છે. ચંડોળા તળાવ, તેમાં ખીલેલાં કમળો અને આસપાસની વૃક્ષરાશિથી મન પ્રકુલિત થાય છે, અને સવાર સાંજ મોટા ધુમટવાળો તે રોજો આ મિનારા પરથી અધિક સુંદર લાગે છે. પાસે જ નરસિંહજીનું મંદિર છે.

ગાયકવાડની હવેલી

આપણે હવે શહેર બહાર બહુ ન જતા પાછા જમાલપુર દરવાજા તરફ જ વળીએ. રસ્તામાં ચેપી રોજો માટેની મ્યુન્સી. ઇસ્પતાલનું મકાન આવે છે; પછી જગન્નાથજીનું મંદિર આવે છે. રથજત્રાના દિવસે અહિંથી મોટો વરઘોડો નીકળે છે. જમાલપુર દરવાજા પાસે જ મ્યુન્સીપલ વર્કશોપ, આવેલ છે, તથા પંચોંગ સ્ટેશન છે, જ્યાંથી ગટરના ગંદા પાણીમાંથી કચરો જુદો કહાડી નાંખી તે પાણી મ્યુન્સીપલિટીના સુવેજ કાર્મ પર મોકલવામાં આવે છે. આ રીતે મેલા પાણીને સ્વચ્છ કરી તેનો ખેતીમાં ઉપયોગ કરી પછી તેનો નિકાલ કરવામાં આવે છે. જમાલપુર દરવાજામાં દાખલ થઈ ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (રપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જમાલપુર ચકલે પહોંચી ત્યાંથી ડાબા હાથને રસ્તે ગાયક-
વાડની હવેલીએ જઈ શકાય છે. ત્યાં પોલીસને રહેવાના
મકાનો તથા પોલીસ ઓફીસો છે. તેને ફરતો ઉંચો કેટ છે;
“હવેલી લેતાં ગુજરાત ખોઈ” એ કહેતીનો ઇતિહાસ તાજી
કરાવતી એ હવેલી હજી ઉભી છે.

ગાયકવાડની હવેલીના બીજા નદી તરફના “રાયખડ”
દરવાજેથી નીકળી ભદ્ર તરફ જતાં ઓલીફન્ટ રોડ આવે છે.
ત્યાં આગળ રસ્તાના ખુણાઉપર “પ્રાર્થના સમાજ મંદિર”
તથા તેની સામેજ “પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનીંગ કોલેજ” આવે
છે. તે ઓલીફન્ટ રોડ ઉપર આગળ ચાલતાં મહિલા પાઠ-

સોટકા સ્વદેશી

દાલમીઆ સીમેન્ટ

હીંદની દરેક મ્યુનીસીપાલિટીઓ તથા P. W. D. માં
“દાલમીઆ સીમેન્ટ”નો બહોળો વપરાશ છે.

દાલમીઆ પેપર્સ, બોક્ષ બોર્ડ, કાફ્ટ. વીજેરે
દરેક જાતના પેપર્સ તથા બ્લીચીંગ પાઉડર
અને કોસ્ટીક સોડા વીજેરે મારે

—: લખો યા મળો :—

સતીલાલ સી. ચૌકસીની કું.

ટેલીફોન નં. ૨૪૦૭ મણેકચૌક, અમદાવાદ.

શાળા તથા ગવર્નમેન્ટ ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ આવે છે અને ત્યારબાદ ગોળલીમડા પાસે પહોંચતા મ્યુન્સીપલ આલિશાન મકાન તથા બગીચો વિગેરે આવે છે.

મ્યુ. ઓફીસ, ફાયર બ્રીગેડ સ્ટેશન, અને ગાંધી હોલ

મ્યુ. નું મકાન ઉંચું અને વિશાળ છે. ખાસ કરી જ કારીગરી નથી, ફરતે બગીચો અને મોટું કંપાઉન્ડ છે. તેમાં ગાંધી હોલ મુખ્ય છે. મ્યુન્સીપાલિટીનો મીટીંગ આર્હિ

● ૨૪ કલાક માં આરામ ●

તાવ ના ઉતરે તો પૈસા પાછા બજાર હલકાં એગ્યુમીક્ષરોથી તાવ ઉતરતો નથી એટલુંજ નહીં પણ હૃદય અને જઠર ઉપર તેની ખરાબ અસર થવાથી કેઈ વખતે વધારે જોખમ ખેડવું પડે છે, માટેજ આ યુનીવર્સલનું જગ જાહેર ફીવરોડાઉન ખરીદવું એ લાભદાયી છે. તેનાથી એકાંતરીઓ, ચોથીઓ, મેલેરીઆ, જીર્ણિજ્વર વગેરે જલ્દી ઉતરી જાય છે. તમે આજેજ એક બાટલી ખરીદી ખાત્રી કરો. દરેક દવાવાળા તથા ગાંધીઓને ત્યાંથી મળશે.

એકલા બનાવનાર:—

ધી યુનીવર્સલ ફાર્મસી.

૧૭૮૫, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ.

ભરાય છે. મ્યુ. ઓફિસો અહિં છે. પાસે જ ફાયર બ્રીગેડ સ્ટેશન છે. જ્યાં મ્યુ. બંખા વિગેરે આગ ઓલવવાના આધુનિક છેલ્લી ઢગના સાધનો વિગેરે છે. પાસે જ દાણાપીઠ છે, અને ત્યાંથી શાકમારકીટમાં જઈ શકાય છે. મ્યુન્સીપાલિટીના મકાનથી બાજુમાં ન વળતાં સીધા જ જઈ એ તો માંડવીની પોળના બીજા દરવાજે તથા આસ્ટોડીયા દરવાજે જઈ શકાય છે.

રાણીસીપ્રોની મસીદ, વિગેરે.

છેક આસ્ટોડીયા દરવાજા પાસે જતાં નાની પણ સુંદર મસીદ—“રાણીસીપ્રોની મસીદ” ખાસ જોવા જેવી છે; એની સુંદર કારીગરી અને બાંધણીને લીધે તેને ‘મસ્જિદે નગીના’ એવું નામ યથાર્થ આપ્યું છે. તે અમદાવાદની શ્રેષ્ઠ મસીદોમાંની એક છે. ફરગ્યુસને “One of the most exquisite buildings in the world.” કહેલ છે તે યોગ્ય છે. સુંદર કોતરણીથી ભરેલા મિનારા અને રસ્તા પર પડતા સુંદર નકશીકામવાળા ઝરૂખા આ નાની મસીદની શ્રેષ્ઠતા પૂરવાર કરે છે. ત્યાંથી આસ્ટોડીયા દરવાજાથી બહાર નીકળી રાયપુર દરવાજે થઈ, ત્યાંથી કાંકરીઆ તળાવ ઉપર જઈ શકાય છે.

કાંકરીઆ, (હોળે કુતુબ) અને નગીનાવાડી.

રાયપુરથી મણિનગર કે પુષ્પકુંજની મોટરમાં બેસી કાંકરીએ પહોંચી શકાય છે. રસ્તામાં જતાં ડાબી બાજુએ પ્રોપ્રાયટરી સ્કુલનું મકાન થોડે દૂર ખાંચામાં છે, જ્યારે મોટરમાંથી ઉતરે ત્યાંજ તળાવની પાસે મ્યુ. વ્યાયામ વિદ્યાલયનું મકાન તથા અખાડો છે. કાંકરીઆમાં હોડીની મોજ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મારી શકાય છે, અને તળાવ વચ્ચે આવેલ નગીનાવાડીમાં જઈ શકાય છે. તળાવ મોટું અને પથરથી બાંધેલ પગથોઆ અને ઓવારાવાળું છે. વચ્ચે સુંદર બાગ અને મકાન છે; નગીનાવાડી તળાવની વચ્ચે છે, હોડીદારા અગર તો પૂલ ઉપર થઈને ત્યાં જઈ શકાય છે. તળાવનો ઘેરાવો માઈલ સવા માઈલ ઉપરનો છે. ચારે બાજુ ડામરનો રસ્તો છે અને રાત્રે ચારે બાજુના વિજળો દીવાનો પ્રકાશ પાણીમાં પ્રતિબિંબિત થઈ બાદશાહી વખતની રોશનીની કાંઈક ઝાંખી કરાવે છે. તેની સુંદર ગરણી, ગરનાળા, તથા ઘાટ ઉપરની બેઠક અને મંડપો સારી કોતરણીવાળા છે.

હાલતા તોડાની મસીદ, માધવબાગ વિગેરે.

કાંકરીઆની પૂર્વે મણિનગર, બોખરા મહેમદાવાદ, અને મીલો છે. પરંતુ તે બાજુ ન જતાં, મોટરમાં બેસી રાયપુર દરવાજો થઈ સ્ટેશન તરફ જતાં, સારંગપુર દરવાજાની પાસે માધવબાગ આવે છે. ત્યાં સ્ત્રીઓ માટે જુદો એક નાનો બાગ છે, વળી લોકચર હોલ પણ છે. અગ્નિખુણા ઉપર ઓવરશ્રીજ છે, જેની ઉપરથી મોટર ઘોડાગાડીઓ તથા માણસો આવજા કરી શકે છે. નીચે રેલ્વે દોડતી હોય છે. આ પૂલ ઉપર થઈને ગોમતીપુર જઈ શકાય છે. ગોમતીપુરના અગ્નિખુણામાં “હાલતા તોડાની મસીદ”ના નામથી પ્રખ્યાત રાજપુરની બીબીજીની મસીદ આવેલી છે. દેખાવ સુંદર છે, તેનો હાલતો મિનારો આજે પણ ઉપરથી હલાવતાં હાલે છે. આ અદ્ભુત કરામત અંગેજ હાલતા તોડાની મસીદના નામથી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આ મસીદ પ્રખ્યાત થઈ છે. રેલ્વેની પૂર્વ બાજુએ બીજું જોવા લાયક રણછોડલાલ ટેકનીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ છે.

માધવબાગ પાસે સીઓનું દવાખાનું અને પ્રસૂતિગૃહ છે. તેની સામે જ રેલ્વે સ્ટેશનના ગોડાઉન છે. આગળ ચાલતાં શહેરકોટડા પોલીસ ચોકી, જામ્ને શાપ, મસ્કતી મારકીટ, તથા તેનાજ દરવાજા ઉપર જામનગરવાળાનું “ગુજરાત હિંદુ લૉજ” કપાસીયા બજાર વિગેરે પસાર કરી કાળુપુર દરવાજે પહોંચી શકાય છે. ત્યાં પણ બીજો આવરણીજ છે, જેના ઉપર થઈને સરસપુર અને નરોડા જઈ શકાય છે. નરોડામાં ધનુષ્યધારીણિ દેવીનું મંદિર છે. સરસપુરના વાયવ્ય ખુણે પ્રખ્યાત એવું શાંતિનાથનું જીનું મંદિર હતું તે હઠીસિંગના મંદિર જેવુંજ સુંદર હતું એમ કહેવાય છે. રેલ્વેના પાટા ન

HINDU, BOARDING, LODGING

BEST **HOUSE**

સ્કુલ તથા જમવાની ઉત્તમ સ્થળ

ધી ગુજરાત હિંદુ લૉજ

મસ્કતી મારકીટ અમદાવાદ

SHANT

ઓળગતાં સગવડથી જઈ આવી શકાય તે માટે બે મોટા મોટા ઓવરબ્રીજ ઉપરાંત બે નાના ફક્ત માથુસો જ જઈ આવી શકે તેવા પૂલ પણ છે. કાળુપુર દરવાજેથી મોટરમાં બેસી અસારવા જઈ શકાય છે.

દાદાહરિની વાવ. માતા ભવાનીની વાવ, અને નીલકંઠ મહાદેવ.

અસારવામાં માતા ભવાનીની વાવ, અને દાદાહરિની વાવ સુંદર અને જોવા લાયક છે. દાદાહરિની વાવના ગોખ, અને કઠેરા સુંદર કેતરણી વાળા છે. સુંદર મંડપ અને ગોખવાળી વાવ, ફરતે બેઠકવાળા ભમરીઆ કુવા, અને સુંદર કારીગરી અને કેતરણી વાળી ગરણી અને નાળા, એ બધું ગુજરાતીઓની કળાદ્રષ્ટિ જીવનમાં કેટલી ઓતપ્રેત થઈ ગઈ હતી તે દર્શાવે છે. માતર ભવાનીનીવાવ ત્રણ કુટ અગર મતવાલાવાળી છે, જ્યારે દાદાહરીનીવાવ પાંચ છ મતવાલાવાળી છે. વાવ એ ખાસ ગુજરાતનું જ કલાવૈશિષ્ટ્ય છે. વઢવાણની માધાવાવ, અડાલજની વાવ, અને જૂનાગઢની અડીકડીની વાવપણી ભરવા આવતી ગુજરાતની એ જનતાના કલા અને સંસ્કારોના અખુટ ખજાનારૂપ હતી. આધુનિક સુધરેલા યુગમાં નળની ચકલીઓમાં કે પાણી લાવતા મોટા રાક્ષસો નળમાં વૈવિધ્ય લાવવાનું પણ કોઈને સૂઝતું નથી, જ્યારે આપણા જુના જમાનાના એ પૂર્વજોએ હરહંમેશની ઉપયોગી વસ્તુઓમાં પણ કેટલી કલા-મય અને સુંદર રચના કરી હતી! પાસેજ નીલકંઠ મહાદેવનું મંદિર અને આચાર્યજીના પગલાં (આચારજી)નું વૈષ્ણવોનું મોટું મંદિર છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

શાહીબાગ, કેમ્પ અને ખડ્ગધારેશ્વર.

“ બાગે શાહી ” ના બગીચા અને મહેલ કલાપ્રિય બાદશાહ શાહજહાંના હુકમથી થયેલા હતા, પરંતુ બાદશાહ તે જોવા આવ્યા ત્યારે દરવાજામાંથી હાથી દાખલ થઈ શક્યો નહિ અને શાહજહાં તે સ્થાન જોયા વગરજ પાછા ફર્યા એવી દંતકથા પ્રચલિત છે. અમદાવાદમાં બાદશાહોના વખતમાં કેટલાએ સુંદર બાગ હતા, અને તેમની સંભાળ માટે એક જુદું બગીચાખાતું હતું. જેમાંના હાલ તો બાગે નગીના અને “બાગે શાહી”-(શાહીબાગ) જ રહ્યા છે અને તે પણ ઘણા વિકૃત સ્વરૂપમાં. શાહીબાગમાં હાલ તો કલેક્ટર, કમીશનર અને ડીસ્ટ્રીક્ટ જજ વિગેરે સરકારી અમલદારોના તથા શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈ તથા સર ચીનુભાઈ વિગેરે ધનાઢય નાગરિકોના સુંદર બંગલાઓ, લશ્કરી છાવણી, એરોડ્રોમ, અને કેમ્પના, હનુમાન, નવરોજી હોલ અને ભીમનાથ તથા ખડ્ગધારેશ્વરના મંદિરો જોવા લાયક છે. અને તે તે બંગલા કે મકાનને લગતા નાના બાગ સિવાય કોઈ મોટો સુંદર બગીચોયે ત્યાં નથી. શાહીબાગનો મહેલ જેમાં હાલ કમીશનર રહે છે તે સુંદર છે. મહેલ છેટેથી તો આરસનો જ લાગે. નદી કિનારે જ પડતો તેનો ઓટલો બારણા અને પગથીયાં અને તે ઉપરના ઝરૂખાઓ હજુ પણ જૂના સ્થાપત્યની કાર્ષક ઝાંખી કરાવે છે. વળી તેનાથી થોડે છેટે શાહી બાગ છે. ત્યાંથી આગળ કેમ્પના હનુમાન આવે છે, દરરોજ સાંજે અને ખાસ કરીને શનિવારે સાંજે આ બાજુ ફરવા માટે

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

તથા દર્શન માટે ઘણા નાગરિકો આવે છે. લશ્કરી છાવણી એરોડ્રોમ, વિગેરે તરફ પણ અહિંથી જઈ શકાય છે. કરાંચી મદ્રાસનો હવાઈ માર્ગ અમદાવાદ થઈને જાય છે. ભીમનાથ અને ખડ્ગધારેશ્વર નદીને કાંઠેજ છે. શિકારીએ અજાણતાં જ કરેલ શિવરાત્રીના ઉપવાસથી, અને બિલીનાવૃક્ષના તોડેલ પાંદડા નીચેના પુરાતની શિવલિંગ પર પડવાથી જે શિકારીનો મોક્ષ થયો હતો તે પુરાણા શિવનું સ્થાન આ ખડ્ગધારેશ્વર છે એવી લોક માન્યતા છે. ભીમનાથનો આરો બાંધેત્રો મોટો અને સુંદર છે; ત્યાં નહાવા ધોવાની સુંદર સગવડ છે શહેર તરફ જતાં રેલ્વેના પાટા નજીક શેઠ શ્રી અંબાલાલ સારાભાઈનો “રીટ્રીટ” (બંગલો) તથા સર ચીનુભાઈનો શાંતિકુંજ એ બે વિદેશી ઢબના, લબ્ધ બંગલાઓ જેવા જેવા છે. આ ઉપરાંત અમદાવાદમાં નવુંજીનું ઘણુંએ જેવા લાયક છે. જીનું આશાવલ, કરણ સોલંકીની કર્ણાવતી, અને બાદશાહ અહમદ-શાહનું ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ અમદાવાદ, હાલમાં તો ‘હિંદનું માન્યેસ્ટર’ બન્યું છે. તેની એંશી મીલોમાંની કેટલીકમાં તો મીલ ઉદ્યોગની છેલ્લામાં છેલ્લી યાંત્રિક ગોઠવણો અને સગવડો કરેલી છે; તેમાંની એકાદ મીલ જોઈ આવી, મીલઉદ્યોગની પ્રવૃત્તિથી વાકેફ થવું. શહેરનો મુખ્ય ઉદ્યોગ મીલઉદ્યોગ છે. અને જથ્થાબંધ તથા છૂટક કાપડ વેચવાની મોટી બજારો આહું છે.

અડાલજની વાવ.

ગુજરાતની સર્વ વાવોમાં સુંદર, વઢવાણની માધાવાવ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કરતાં પણ કાંઈક અંશે ચડીયાતી એવી આ વાવ અમદાવાદથી ખાર માઈલ દૂર આવેલા અડાલજ નામના એક નાના ગામના ગોંદરે આવેલી છે. અમદાવાદથી મહેસાણા દિલ્હી તરફની નાની લાઇનમાં જતાં બીજું સ્ટેશન ખોડીઆર છે, અને ત્યાંથી અડાલજ જઈ શકાય છે. સાતકૂટ અગર મતવાલાવાળી આ વાવ લગ્ન અને સુંદર છે. વાવના પ્રવેશદ્વારમાંજ આવેલો મંડપ તેની લગ્નતાની કાંઈક ઝાંખી કરાવે છે. અંદર ઉતરતાં જ સુંદર કેતરણીથી ભરચક ઝરૂખા, ગોખ, અને કંદોરા તેની શોભામાં એર વધારો કરે છે. દરેક મતવાલે મતવાલાના કમની સંખ્યા મુજબ માળ હોય છે, એટલે સાતમે મતવાલે સાત માળ છે. તે છેલ્લા મતવાલામાં-કુવામાં ઉતરવા માટે બંને બાજુએ ગોળ નિસરણી છે તે દ્વારા દરેક માળે જઈ શકાય છે, અને પાણીને અડકી શકાય છે. છેલ્લા કુટમાં ઉંડે ઉતરતાં વાવની ખરી લગ્નતા માલુમ પડે છે, અને ત્યાં પણ આઠ બાજુના પાટડાઓમાં સુંદર કેતરકામ નજરે પડે છે. ઉપર આવતાં વાવની એક બાજુએ છ સાત કબરો છે. તે કબરો આ વાવ બનાવનાર કડીઆઓની તથા તેમની સાથેના કુતરાની છે એમ કહેવાય છે. અડાલજ, સરખેજ, નરોડા, અને ચંડોળા સહેલગાહ માટેના અમદાવાદની નજીકના સ્થળ છે.

વળી અહિંથી ડાકોર, ખેડા, વીરમગામ માતર વિ. સ્થળો તરફ મોટર નિયમિત દોડે છે. અમદાવાદથી ડાકોર, આબુ, સિદ્ધપુર, અને દારિકા વિગેરે ગુજરાતના તીર્થ સ્થળોએ તથા બીજા ઔદ્યોગિક કેન્દ્રોએ સુલભ રીતે જઈ શકાય છે.

ટેસર્લ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

હિંદમાં જુના વખતમાં તો ગાડા રસ્તે યાત્રાઓ થતી, પ્રવાસની મુશ્કેલીઓ અપરંપાર હતી, ચોરલુંટારાની બીક, તથા ટાઢ તડકો ભુખ તરસ સહન કરવા પડતા અને ખાડા ટેકરાની મુસાફરી અંગે યાત્રા સિવાય માણસો પ્રવાસ બહુજ ઓછો કરતા. પરંતુ હવે તો હિંદના આ છેડેથી બીજા છેડા સુધી, કરાંચીથી કલકત્તા સુધી અને રામેશ્વરથી હૃષીકેશ અને પેશાવર સુધી રેલ્વે પહોંચી ગઈ છે. મોટર રસ્તા પણ અનેક છે. માઉન્ટ આબુ, કાશ્મીર, મહાબળેશ્વર, અજંટા અને કન્યાકુમારી વિગેરે સ્થળો કે જ્યાં હજી સુધી રેલ્વે થઈ નથી તે સ્થળોએ મોટર વ્યવહાર નિયમિત ચાલુ છે; બાકી તો મોટરવાળાએ મુસાફરોની સંખ્યા પુરી કરવામાં નિયમિતતા જાળવે છે, પછી સમયની નિયમિતતાની કશી જરૂર તેમને લાગતી નથી! ગુજરાતની મુખ્ય રેલ્વેઓમાં તો બી. બી. એન્ડ સી. આઈ રેલ્વે, ગાયકવાડની બરોડા સ્ટેટ રેલ્વે. તથા કાઠિયાવાડની જુહાપુરા દેશી રાજ્યની રેલ્વેઓ છે. હિંદની મુખ્ય રેલ્વેઓ, તે તે રેલ્વેના મુખ્ય જંકશન સ્ટેશનો તથા તેના કાયદા કાનુનો વિગેરે હકીકત જુદુંજ પ્રકરણ માગી લે છે, તેથી આપણો પ્રવાસ અટકાવી રેલ્વે વિ. નું સંક્ષિપ્ત અવલોકન કરી લઈએ.

પ્રકરણ ૫ મું.

વાહનવ્યવહારના સાધનો.

હિંદની રેલ્વેઓ, અને રેલ્વેને લગતી
ઉપયોગી માહિતી.

રેલ્વે અને મોટર ઉપરાંત મુંબઈ, કલકત્તા, કરાંચી અને તેવા બીજા મોટા બંદરોથી બીજા બંદરોએ, તથા ગંગા-મૈયા અને સિંધુ જેવી મોટી નદીઓ મારફતે વહાણમાર્ગે નદીકાંઠાના બંદરોએ પણ જઈ શકાય છે; વળી ઈમ્પીરીયલ એરવેઝ ઉપરાંત 'કરાંચી મદ્રાસ એર લાઇન' તથા 'બોમ્બે દિલ્હી એર લાઇન' તથા 'બોમ્બે કાઠિયાવાડ એર લાઇન' વિગેરે મારફતે પણ મુસાફરી કરી શકાય છે. પરંતુ હવાઈ માર્ગ જોખમભર્યો અને ખર્ચાળ છે; જળમાર્ગમાં પણ તોફાનનો ભય અને જોખમ હોય છે, જેથી પ્રવાસનું સામાન્ય સાધન તો રેલ્વેજ રહી છે.

હિંદની મુખ્ય રેલ્વે નીચે મુજબની છે.

૧. જી. આઈ. પી. રેલ્વે.
૨. બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વે.
૩. સધર્ન ઇન્ડિયા રેલ્વે.
૪. મદ્રાસ એન્ડ સધર્ન મરાઠા રેલ્વે.
૫. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા રેલ્વે.
૬. બેંગાલ નાગપુર રેલ્વે.
૭. બેંગાલ એન્ડ નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

૮. ઇસ્ટર્ન બેંગાલ રેલ્વે.

૯. નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે.

૧૦. આસામ બેંગાલ રેલ્વે.

૧૧. ગાયકવાડ સ્ટેટ રેલ્વે.

૧૨. નિઝામ સ્ટેટ રેલ્વે.

૧૩. કાઠિયાવાડ રેલ્વેઝ, અને દાર્જીલીંગ હિમાલયન રેલ્વે, ભેધપુર રેલ્વે, બિકાનેર સ્ટેટ રેલ્વે, રાહિલખંડ એન્ડ

જુની

અને

જાણીતી

—: વિમાની ચેઢી :—

રમણુકાન્ત સી. ત્રીવેદી એન્ડ કું.

(સ્થાપના સને ૧૯૧૪).

જાંદગી તથા આગના વિમાના એજન્ટો !

તમારા વિમાના કોઈપણ કામકાજ માટે

તથા તમોને અનુકુળ આવે તેવી

ચેલ્લીસી માટે

—: જાઓ અથવા મળો :—

ઓફીસ:—રીચીરોડ,

અમદાવાદ.

કમાઉન રેલ્વે વિગેરે વિગેરે. આમાંની દરેક રેલ્વેની જુદી જુદી અનેક શાખા પ્રશાખાઓ છે.

જી. આઈ. પી. રેલ્વેનો પંજાબ મેલ મુંબઈના વીક્ટોરીયા ટર્મીનસ સ્ટેશનથી ઉપડી નાસિક, મનમાડ, ભુસાવલ, ખંડવા, ઈટારસી, ભોપાલ, ઝાંસી, ગ્વાલીયર, આગ્રા, મથુરા અને દિલ્હી સુધી, અને ત્યાંથી નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે મારફત લાહોરના રસ્તે પેશાવર જાય છે. જ્યારે મુંબઈથી મનમાડ, ભુસાવલ, ઈટારસી થઈ જબલપુર રસ્તે મેલમાં કલકત્તા જઈ શકાય છે. વળી દક્ષિણ તરફ પૂના મેઈલથી પૂના, અને ત્યાંથી એમ. એસ. એમ. મારફત બેંગલોર સુધી જઈ શકાય છે; વળી મદ્રાસ મેઈલથી નાયચુર સુધી અને ત્યાંથી મદ્રાસ જઈ શકાય છે. મુંબઈથી વર્ધા અને નાગપુરના માર્ગે પણ કલકત્તા જઈ શકાય છે.

બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વેનું છેલ્લું સ્ટેશન બામ્બે-સેન્ટ્રલ છે. ત્યાંથી વડોદરા, રતલામ, કોટાહ, ભરતપુર, મથુરા અને દિલ્હી સુધી, અને ત્યાંથી લાહોર અને પેશાવર તરફ કૂન્ડીયર મેઈલ જાય છે. વળી બામ્બેસેન્ટ્રલથી અમદાવાદ જતો ગુજરાત મેઈલ અને અમદાવાદ થઈ આગળ વીરમગામ જતો કાઠિયાવાડ મેઈલ મુંબઈ અને ગુજરાત કાઠિયાવાડ વચ્ચેની મુખ્ય ટ્રેઈન છે.

‘કૂન્ડીયર મેઈલ,’ અને જી. આઈ. પી.નો “ઈમ્પીરીયલ ઈન્ડીયન મેઈલ” બાસ સ્ટીમરના ઉતાડ્ડોની સવડ માટે શુક્રવારે બેલાર્ડપીયરથી અનુક્રમે દિલ્હી અને કલકત્તા તરફ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

નવ પ્રકારની જુદીજુદી સ્ટેન્ડર્ડ ગોળ મુસાફરીઓ.

હિંદુસ્તાનના જુદાજુદા પ્રદેશોમાંથી પસાર થતી, જી. આર્થ. પી. રેલ્વે તરફથી ગોઠવવામાં આવી છે. હવે તમે તમારા દેશના રમણીય તથા ઐતિહાસિક અને પવિત્ર ધામો તથા મોટા ઔદ્યોગિક શહેરો ઘણાજ સરતા દરોથી જોઈ શકો છો.

આ ટીકીટો ઘણું કરીને બધા વર્ગો માટે મળી શકશે. મુસાફરી નંબર ૧ થી ૮ સુધીની ટીકીટો ત્રણ મહીના સુધી મુસાફરી માટે ચાલશે. મુસાફરી નં. ૯ માટેની ટીકીટો માત્ર ૩૦ દિવસ સુધી ચાલશે.

નમુના ખાતર નીચે એક મુસાફરી બતાવી છે.

મુસાફરી નં. ૧ જેમાં

મુંબઈ, નાશીક, ભોપાલ, ગ્વાલિયર, આગ્રા, મથુરા, દિલ્હી, કુરૂક્ષેત્ર, હરદ્વાર લખનૌ, બનારસ, ગયા, કલકત્તા, અલ્હાબાદ, જમ્મુલપુર, મુંબઈ.

ટીકીટના	પહેલો વર્ગ	બીજો વર્ગ	મંદર વર્ગ	ત્રીજો વર્ગ
દરો:	રૂ. આ. પા.	રૂ. આ. પા.	રૂ. આ. પા.	રૂ. આ. પા.
મહોટાંઓ:	૨૫૨-૬-૬	૧૨૬-૬-૬	૭૬-૦-૬	૩૯-૯-૬
ખાળકો:	૧૨૬-૩-૬	૬૩-૩-૬	૩૮-૧-૬	૧૯-૧૩-૬

મુચના:-ઉપર બતાવેલા દરોમાં 'વધારાનો ચાર્જ' નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

રવાના થાય છે. તદ્ઉપરાંત મુંબઈ અને સુરત વચ્ચે “ફ્લા-
ઈંગ રાણી” તથા મુંબઈથી પૂના સુધી “ડેક્કન કવીન”
નામની ગાડીઓ પણ દરરોજ દોડે છે. બી. બી. એન્ડ સી.
આઈ. અને જી. આઈ. પી.ની તે મોટી લાઇનો છે. તે રેલ્વેની
મીટર ગેજની નાની શાખા પ્રશાખાઓ પણ છે. બી. બી. એન્ડ
સી. આઈ.નો અમદાવાદથી દિલ્હીનો ટુકડો વિગેરે નાની
લાઇન (મીટરગેજ) છે; તે રસ્તે કરાંચી પણ જઈ શકાય છે.
અમદાવાદથી ‘સિંધ અને દિલ્હી મેઇલ’ ઉપડે છે. અમદાવાદ
અને વીરમગામ થઈ કાઠિયાવાડમાં જઈ શકાય છે.

સાઉથ ઈન્ડિયન રેલ્વેનું છેલ્લું સ્ટેશન મદ્રાસનું ઈગ્મોર
સ્ટેશન છે. ત્યાંથી નાની લાઇન “સીલોન એક્પ્રેસ” ચીંગલ-
પેટ, માયાવરમ, તાંજેર, ત્રીચીનોપલ્લી અને ધનુષ્કોટી જાય છે,
જ્યાંથી જળમાર્ગે લંકામાં જઈ શકાય છે; જ્યારે નાની લાઇ-
નનો બીજો ફાંટો ત્રીચીનોપલ્લીથી મદુરા, કવીલોન અને
ત્રિવેંદ્રમ સેન્ટ્રલ જાય છે. મોટી લાઇન (બ્રોડગેજ) મેંગલોર
તરફ પશ્ચિમઘાટના સમાંતરે દોડે છે. આ ટ્રેન સાથે નીલ-
ગિરી રેલ્વેનું સંયોજન છે અને તે દ્વારા ઉતાકામંડ જઈ
શકાય છે. જલારપેટ જંકશને મદ્રાસ એન્ડ સધર્ન મરાઠા
રેલ્વે તથા આ રેલ્વે ભેગી થાય છે.

મદ્રાસનું ‘સેન્ટ્રલ સ્ટેશન’ તે મદ્રાસ એન્ડ સધર્ન મરાઠા
રેલ્વેનું છેલ્લું સ્ટેશન છે. ત્યાંથી ગુન્તકલ અને રાયચુરના
રસ્તે મુંબઈ “બામ્બેમેઇલ” જાય છે; જ્યારે બેંગલોર,
અને વોલ્ટેરના રસ્તે “કલકત્તા મેઇલ” જાય છે; આર્કોનમ,

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મદ્રાસ ઍન્ડ સધર્ન મરાઠા રેલ્વે

ઉત્તર અને દક્ષિણ હિંદની સ્ટાન્ડર્ડ સરકયુલર મુસાફરીઓ

ઉત્તર હિંદના જોવા લાયક સ્થળોની પસંદ કરાયેલી સાત સરકયુલર ટુર ટીકીટો તથા દક્ષિણ હિંદનાં જોવા લાયક સ્થળોની ચાર સરકયુલર ટુર ટીકીટો પહેલાં બીજા અને ત્રીજા વર્ગના ચાલુ બાકાથી આશરે પોણા બાઉ મળશે.

ઉત્તર હિંદની ફેટલીક સરકયુલર ટુર ટીકીટોમાં ઇન્ટર ક્લાસની સરકયુલર ટુર ટીકીટો પણ મળી શકશે.

ઉત્તર અને દક્ષિણ હિંદની બન્ને સરકયુલર ટુર ટીકીટોમાં નીચેનાં યાત્રાનાં અને ઐતિહાસિક સ્થળોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે.

ઉત્તર હિંદ-પંદરપુર, નાસીક, મુંબઈ, વડોદરા, દાવડા, અજમેર, જયપુર, આગ્રા, મથુરા, દિલ્હી, હરદ્વાર, લખનૌ, અયોધ્યા, પ્રયાગ, કાશી, ગયા, કલકત્તા વિગેરે વિગેરે.

દક્ષિણ હિંદ-ચિદમ્બરમ, તાંબોર, રામેશ્વર, મદુરા, દીનેવલ્લી, તીરુચેન્દુર, ટેંકાશી, ત્રીવેન્દ્રમ, શ્રીવિલ્લિપુતુર, ત્રીચીનો-પલ્લી, વૃદ્ધાચલમ, તીરુવણ્મલાઈ, કાટપાડી, તિરૂપતી, (બાલાજીનાં દર્શન માટે) કાલહસ્તી, રેનીગુંટા, મદ્રાસ વિગેરે વિગેરે.

કંઈપણ વધુ માહિતી માટે નજીકના સ્ટેશન માસ્ટરને અથવા નીચેના સરનામે મહેરબાની કરીને પત્રવ્યવહાર કરો.

ધી ચીફ કોમરચાંલ મેનેજર.

એમ. ઍન્ડ. એસ. એમ. રેલ્વે.

પાર્ક ટાઉન, મદ્રાસ.

કટપડી અને જલારપેટ થઈને માંગલોરને રસ્તે-ઉટાકામંડ-
તરફ “બ્લુ માઉન્ટન એક્સપ્રેસ” (નીલગીરી એક્સપ્રેસ) જાય છે;
અને “ગ્રાન્ડ ટ્રન્ક એક્સપ્રેસ” મદ્રાસથી બેઝવાડા અને ત્યાંથી
કાઝીપેટ, બદ્દારશાહ, અને નાગપુરના માર્ગે આગ્રા, મથુરા
અને દિલ્હી જાય છે. આ લાઈનના બેંગલોર જંકશનેથી
માઈસોર રેલ્વેમાં મ્હૈસુર તરફ જઈ શકાય છે.

ઈસ્ટ ઈન્ડીયા રેલ્વે તથા બેંગાલ નાગપુર રેલ્વે બંનેનું
છેલ્લું સ્ટેશન હાવરા (કલકત્તા) છે. હાવરાથી “ઈમ્પીરીયલ
ઈન્ડીયન મેઈલ” મુંબઈ તરફ સ્ટીમરના ઉતારાઓને લઈને
ચુરવારે ઉપડે છે તથા બોમ્બે મેઈલ દરરોજ ઉપડે છે. વળી
દિલ્હી મેઈલ અને તુકાન એક્સપ્રેસ દિલ્હી તરફ, તથા પંજાબ
મેઈલ પંજાબ તરફ જાય છે. આ લાઈન ઉપર પટના, ગયા,
અલ્હાબાદ; કાનપુર, આગ્રા, અને લખનૌ વિગેરે બીજા
જંકશનો છે. તેનો એક ફાંટો લક્ષ્મીદાસ અને હુષિ-
કેશ તરફ જાય છે. દહેરાદુનથી મોટર રસ્તે મસુરી જઈ શકાય છે.

બેંગાલ નાગપુર રેલ્વેના છેલ્લા સ્ટેશન હાવરાથી કટક,
વિજયનગર, અને વોલ્ટેર સુધી, અને ત્યાંથી છેક મદ્રાસ સુધી
“મદ્રાસ મેઈલ” જાય છે. જ્યારે બીજો “બોમ્બે મેઈલ” તાતા
નગર, રાયપુર અને નાગપુરના રસ્તે મુંબઈ જાય છે.
કટની, જબલપુર વિગેરે પણ આ લાઈન ઉપરના બીજા
જંકશનો છે. પુરી, રાંચી વિગેરે સ્થળોએ પણ આ લાઈન
મારફત જઈ શકાય છે.

‘બેંગાલ એન્ડ નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે’, કાનપુર સ્ટેશને
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઈસ્ટ ઈન્ડીયા, જી. આર્થ. પી., અને બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વેને મળે છે. વળી આ લાઈનમાં બનારસ, અલ્હાબાદ, લખનૌ, ગોરખપુર, દરભંગા વિ. જંકશનો આવેલા છે. રોહિલખંડ અને કમાઉન રેલ્વે, તથા નેપાલની રેલ્વેમાં આ રેલ્વે મારફતે જઈ શકાય છે. નૈનિતાલ, રાનીખેટ, આલ્મોડા વિ. તરફ જવાને કોઠગોદામ સ્ટેશનેથી મોટરો દોડે છે.

ઈસ્ટર્ન બેંગાલ રેલ્વેનું છેલ્લું સ્ટેશન સીયાલ્દા (કલકત્તા) છે. ત્યાંથી દક્ષિણે બજબજ તરફ એક ફાંટો જાય છે, જ્યારે સીધા ઉત્તરે સીલગુડી અને ત્યાંથી હાર્જીલીંગ હિમાલયન રેલ્વેના રસ્તે છેક હાર્જીલીંગ સુધી હાર્જીલીંગ મેઇલ જાય છે. બીજી તરફ “આસામ મેઇલ” આમીનગાંવ અને ત્યાંથી પાંડુ અને ગૌહતી થઈ શીલોંગ તરફ લઈ જાય છે. વળી ગોલંદો તરફ ત્રીજો ફાંટો જાય છે, અને ત્યાંથી સ્ટીમર મારફતે ઢાકા જઈ શકાય છે. જ્યારે મૈમેનસીંગથી ઢાકા તરફનો આ લાઈનનો બીજો ફાંટો છે. વળી ગોલંદાથી સ્ટીમર મારફતે ચાંદપુર અને ત્યાંથી આસામ બેંગાલ રેલ્વે મારફતે ચીતાગોંગ સુધી જઈ શકાય છે. બંગાળમાં રેલ્વે વ્યવહાર ઉપરાંત સ્ટીમર અને વહાણોનો જળમાર્ગ પણ ઘણોજ ઉપયોગમાં આવે છે. બ્રહ્મપુત્રા અને ગંગાને નાની આગબોટ તથા વહાણો મારફતે ઓળંગી સામે કાંઠે જલ્દી પહોંચાય છે; જ્યારે રેલ્વે રસ્તે ઘણુંજ છેદું પડે છે.

નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેથી પંજાબ ખીચોખીચ ભર્યો છે. દિલ્હીથી ઉપડી પંજાબ અને પેશાવર તરફ એક ફાંટો જાય

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જાય છે. જ્યારે બીજો છેક કરાંચી સુધી, તથા બલુચિસ્તાનમાં કવેટા અને ત્યાંથી પણ આગળ જાય છે. વળી આ રેલ્વેના જમ્મુ સ્ટેશનથી મોટરો દ્વારા કાશ્મીર જઈ શકાય છે. આ રેલ્વે ઉપરના બીજાં રાવલપિંડી જંકશનેથી પણ કાશ્મીરમાં જઈ શકાય છે. દિલ્હીથી અંબાલા, કાલકા થઈને કાલકાસીમલા રેલ્વે મારફતે સીમલા જઈ શકાય છે. આ રેલ્વે મારફતે કુરુક્ષેત્ર, મીરત, પ્રીરોઝપુર, લાહોર, અમ્રતસર અને સીધા હૈદરાબાદ, વિગેરે સ્થળોએ જઈ શકાય છે.

આસામ બેંગાલ રેલ્વે અને ઇસ્ટર્ન બેંગાલ રેલ્વે બંને મૈમેનસીંગ જંકશને ભેગી થાય છે. ત્યાંથી દક્ષિણે ચીતેગોંગ તરફ આસામ બેંગાલ રેલ્વેનો એક ફાંટો જાય છે, જ્યારે બીજો ફાંટો ઉત્તરે પાંડુ તથા ગોહતી તથા ત્રીજો ફાંટો તેથી પણ આગળ ઇશાન તરફ તિનસુખીઆ સુધી જાય છે, મૈમેનસીંગથી સીધા ઇસ્ટર્ન બેંગાલ રેલ્વે મારફતે ઢાકા જઈ શકાય છે, જ્યારે આ રેલ્વે મારફતે પણ જરી વધારે મુસાફરી કરી ટેંગીને રસ્તે પણ જઈ શકાય છે. અહિં પણ ઘણા સારા જળમાર્ગો છે.

ગાયકવાડ સ્ટેટ રેલ્વેનો એક ફાંટો વડોદરાના વિશ્વામિત્રી-સ્ટેશનથી દક્ષિણમાં ડભોઈ થઈને ચાંદોદ તરફ જાય છે. જ્યારે બીજો સમલાયાથી ટીંબારોડ જાય છે. ડભોઈથી બીજો ફાંટો પૂર્વમાં છોટાઉદેપુર તરફ તથા બીજો પશ્ચિમ તરફ મીયાગામ અને ત્યાંથી માલસર જાય છે. વિશ્વામિત્રીથી બીજો એક ફાંટો જંબુસર તરફ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ પ્રીટર્સ (રેપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સારાયે મુંબઈ ઇલાકામાં તમામ
શહેરોના વ્યાપારી બજારોમાં આજકાલ
પાટણુકરની રૂબની ખેલખાલ છે.

૩
ઘટીને
૧૪૦
અને
૧૫૧

મીલ શેર.....સ્ટીલ શેર
ચાંદી ... અને ... સોનું
ગ્રાંથુ ... પિત્તળ ... જસત
— બીયાં બજાર —
અલસી-એરંડા-કપાસીઆ
સીંગદાણુ વિ. ના દરરોજની
થનાર વધઘટોના રીપોર્ટ
માસીક બનાવી રાખવામાં
આવે છે. કીંમત માત્ર ૨૦-૪-૦

૩
વધીને
૨૪૦
૨૮૦

આ ઉપરાંત અમારી મારફતે-અમારી રૂબે-
બહાર ગામ બેઠાં માત્ર દુકા મુંડીમાં રૂ. ૭૫ ની
નજવી રકમથી દરરોજ રૂકીની ૧૦ ગાંસડીની
લે-વેચ-નો વેપાર શરૂ કરો અને દર કલીયરીંગ
સારો નફો ઘેર બેઠાં, મનીઆર્ડરથી મંગાવતા રહો.

વધુ વીગત માટે લખો:- પત્ર બહુવાર તદ્દન ખાનગી.

પો. બો.		—: તારનું એડ્રેસ :—		—: ફોન :—
નં. ૧૦૦		“ બજારંગ ”		નં. ૨૮૧૨

પ્રો. પાટણુકર :: ગાંધીરોડ પાડાપોળ પાસે.
નટવર નિવાસ અમદાવાદ.

જાય છે. વડોદરા વિશ્વામિત્રી, મકરપુરા, મીયાંગામ, અને ગોધરા બી. બી. એન્ડ સી. આર્મ. રેલ્વે લાઈન ઉપર છે. કેસ-મ્પાથી તથા બીલીમોરાથી પણ નાના ફાંટા પૂર્વ તરફ જાય છે. વળી બી. બી. એન્ડ. સી. આર્મ રેલ્વે મારફત આંખાનેર રોડ થઈને પાવાગઢ જવાય છે. એક નાનો ફાંટો ભાદરણથી પેટલાદ અને પહીજ વચ્ચે દોડે છે. બી. બી. સી. આર્મ મારફત બોરીઆવીથી સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના યાત્રાધામ વડતાલના સ્ટેશને જઈ શકાય છે. આણંદથી ગોધરા જતી બી. બી. એન્ડ સી. આર્મ રેલ્વેમાં ડાકોરનું યાત્રાધામ આવે છે. જી. બી. એસ રેલ્વેના કાઠિયાવાડમાં બે નાના કકડાઓ છે. એક કકડો પ્રાચી પીપળાથી કેડીનાર સુધીનો, તથા બીજો ધારી અમરેલી થઈ બીજડીઆ જંકશન વચ્ચેનો છે. ગુજરાતમાં હાલમાં વીરમગામથી મહેસાણા સુધીના બી. બી. એન્ડ. સી. આર્મનો કકડો વડોદરાને સોંપાયો છે. મહેસાણાથી તારંગાહીલ સુધીનો એક, તથા કટોસનથી કડી, કલોલ અને વિજાપુર થઈને આંબલીઆસણ સ્ટેશને બી. બી. એન્ડ સી. આર્મને મળતા બીજો કકડો છે. કટોસણથી બહુચરાજી, હારીજ, ચાણુસ્મા અને પાટણ તરફ મેત્રાણારોડ સુધી આ લાઈનના ફાંટા જાય છે. વડોદરા રાજ્યના ત્રણેક વિભાગો દ્વારકા, અમરેલી, ધારી અને કેડીનાર, કાઠિયાવાડમાં છુટા છુટા આવેલા છે.

કાઠિયાવાડમાં ઘણા દેશી રાજ્યો છે, જેમાંના ઘણાખરા મોટા રાજ્યોએ પોતાના પ્રદેશમાં રેલ્વે કરેલ છે. ભાવનગર

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સ્ટેટ રેલ્વે દ્વારા-ભાવનગરથી વઢવાણના રસ્તે વીરમગામ થઈને અગર તો બોટાદ, ધંધુકા અને અમદાવાદના રસ્તે જાંને રસ્તે ગુજરાતમાં દાખલ થઈ શકાય છે. તદ ઉપરાંત બીજા સાતેક નાના ફાંટા છે જેમાં ભાવનગરથી તળાજા સુધીનો, નીંગાલાથી ગઢડાનો તથા શીહોરથી પાલીતાણા સુધીનો તે ત્રણે ફાંટા વધુ અગત્યના છે; વઢવાણથી ધ્રાંગધ્રાની લાઈન બી. બી. સી. આઈ.ની છે.

વઢવાણ જંકશનથી થાન અને વાંકાનેર થઈને રાજકોટનો, થાનથી ચોટીલાનો, તથા વાંકાનેરથી મોરબી થઈને નવલખી બંદર સુધીનો એ ત્રણ ફાંટા મોરબીસ્ટેટ રેલ્વેના છે. પોર્ટ નવલખીથી કંડલા અને ત્યાંથી કચ્છમાં જઈ શકાય છે. રાજકોટથી જામનગર રેલ્વે દ્વારા જામનગર, બેડીબંદર, યાત્રાધામ દારિકા, અને ઓખા બંદરે જઈ શકાય છે. રાજકોટથી ગોંડલ સ્ટેટ રેલ્વેદ્વારા ગોંડલ થઈને જેતલસરના માર્ગે પોરબંદર જઈ શકાય છે. તેજ રેલ્વેનો બીજો ફાંટો પોરબંદરથી જેતલર થઈને આગળ ઢસા જાય છે, જ્યાં ભાવનગર રેલ્વે મારફત ધોળા અગર તો મહુવા બંદરે જઈ શકાય છે. જેતલસરથી આગળ જુનાગઢ સ્ટેટ રેલ્વે દ્વારા જુનાગઢ, અને આગળ ચોરવાડ તથા વેરાવળ જઈ શકાય છે. ચોરવાડ કાઠિયાવાડની વીરભૂમિનું સુંદર આરોગ્યપ્રદ સ્થળ છે. પ્રભાસપાટણમાં સોમનાથ મહાદેવના દર્શન કરી આગળ તે રેલ્વે દ્વારાજ પ્રાચીરોડ જઈ પ્રાચીપીંપળે જઈ શકાય છે. ઢસાથી જેતલસરના ફાંટામાં વચ્ચે ખીજડીયા જંકશન આવે છે ત્યાંથી

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અમરેલી થઈને ધારી ગાયકવાડ સ્ટેટ રેલ્વેદ્વારા જઈ શકાય છે; ધારીથી જુનાગઢનો જુનાગઢ સ્ટેટ રેલ્વેનો ફાંટો ત્યાં તેને મળે છે. કાઠિયાવાડમાં બધી નાની ગાડીઓ (મીટરગેજ) છે. વીરમગામથી ખારાઘોડા સુધી મોટી ગાડીનો બી. બી. સી. આઈ રેલ્વેનો એક ટુકડો છે. ખારાઘોડામાં મીઠાના અગર છે. જામનગરના બેડીબંદરેથી પણ કંડલાના માર્ગે કચ્છ જુજમાં જઈ શકાય છે.

હિંદમાં જળમાર્ગો બહુ ઓછા છે. મુંબઈથી એલીફન્ટા, ઉરણ કે નાહાવાની સહેલગાહ કે કલકત્તાથી બોટેનીકલ ગાર્ડનની કે તેવી નાની સહેલગાહો ઉપરાંત મુંબઈથી મેંગલોર અને કાલીકટ, મુંબઈથી પોરબંદર, મહુઆ, લાવનગર, દારકા, કે કચ્છ થઈને કરાંચી, અને મુંબઈથી ગોવા સુધી, બોમ્બે સ્ટીમનેવીગેશન કંપનીની આગબોટ ચાલે છે. મુંબઈથી ગોવા અગર તો સહેલગાહના નજીકના સ્થળે બીજી કંપનીઓની આગબોટ જાય છે. મુંબઈથી કરાંચી, અને મુંબઈથી કોલ્કો, મદ્રાસ અને કલકત્તા થઈને રંગુન તરફ પણ સીંધીયા સ્ટીમનેવીગેશન કંપની વિગેરેની આગબોટ જાય છે. હુમણાં હુમણાં તે દેશી કંપનીઓ ઘણી જ સુંદર પ્રગતિ કરી છે, જે આવકારદાયક છે. કાશ્મીરમાં તો ઝેલમ નદીમાં, કે દાલસરોવર

ઇન્કમટેક્સના કોઈપણ કામકાજ માટે મળેલા લખો

અમૃતલાલ એસ. પટેલ.

ઇન્કમટેક્સ એક્ષપર્ટ

ધીકાંટા, પીતળીઆ બંબા, અમદાવાદ.

કે વુલર સરોવરમાં બધે નાની હોડીઓ “શિકારા” અને નૌકાગૃહો મારફત જ જઈ શકાય છે. મોટર કે ટટુ ઉપર બેસી શ્રીનગર પહોંચી શકો પરંતુ જ્યાંસુધી તે નૌકાગૃહમાં રહી સહેલગાહ ન કરો ત્યાંસુધી કાશ્મીરની ખરી મજાહ નજ માણી શકો.

ખરી રીતે કલકત્તા સમુદ્રકાંઠાનું બંદર નથી પરંતુ હુગલી નદી ઉપર સમુદ્રથી સા એક માઈલ અંદર છે. ગંગામૈયા અને બ્રહ્મપુત્રા ભેગી મળી ગોલંદો પાસેજ ખરેખર એક મહા-સાગર ઉભો કરે છે; અને ગોલંદો પૂર્વેથી પણ વેરવિખેર થઈ છુટા છુટા વહેતા તેમના પ્રવાહો માઈલોના માઈલો સુધી મોટી આગબોટ માટે પણ જળમાર્ગ ખુલ્લો કરે છે. છતાં સુંદરવન પાસે કે આ નદીઓના કોઈપણ પ્રવાહમાં નાવિકોએ બહુ સંભાળ રાખવી પડે છે. કલકત્તાથી જળમાર્ગે મુસાફરી કરવી હોય તો ‘ઇન્ડિયન જનરલ નેવીગેશન કંપની,’ ‘રીવર્સ સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની,’ અગરતો કલકત્તા સ્ટીમ નેવીગેશન કંપનીની સ્ટીમરો દ્વારા થઈ શકે છે. નાના વહાણોદ્વારા બંગાલમાંના પાસેના સહેલગાહના સ્થળોએ પણ જઈ શકાય છે. ડાયમંડહાર્બરથી તે છેક મુર્શીદાબાદ સુધી અને ત્યાંથી પણ આગળ સ્ટીમર મારફતે જઈ શકાય છે. પૂર્વ બંગાળ અને આસામ તરફ ગોલંદોથી માંડીને દિબ્રુગઢ સુધી, અને ચાંદપુર, ઢાકા અને ચિતેગોંગ તરફ પણ જઈ શકાય છે. વળી સંયુક્ત પ્રાંતો અને બિહાર સુધી પણ જળમાર્ગે મુસાફરી કરી શકાય છે. તે રીતે કાશ્મીર, અને પંજાબમાં તેમજ સિંધુ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

નદીમાં અને બીજી મોટી નદીઓમાં પણ હોડીઓ દ્વારા મુસાફરી થાય છે; પણ તેનું પ્રમાણ બહુ ઓછું છે.

હવામાર્ગે—એરોપ્લેનદ્વારા કરાંચીના દ્વીધરોડ એરોડ્રોમથી યુરોપ અને પશ્ચિમના દેશો તરફ, અને પૂર્વ તરફ ઓસ્ટ્રેલીયા અને જાપાન, ચીન, તરફ પણ હવાઈમાર્ગે જઈ શકાય છે. ‘ઈમ્પીરીયલ એરવેઈઝ,’ ‘ડચએર લાઈન (કે. એલ. એમ.)’ તથા ‘એર ઓરીએન્ટ કંપની’ (એર ફ્રાન્સ)ના વિમાનોદ્વારા હિંદ બહાર પરદેશોમાં જઈ શકાય છે. હિંદની અંદરના જુદા જુદા સ્થળોએ પણ અત્રેથી વિમાનો ઉપડે છે. તાતા એર લાઈનના વિમાનો કરાંચીથી ભુજ, અમદાવાદ, મુંબઈ થઈને મદ્રાસ તરફ જાય છે; અને ત્યાંથી કોલમ્બો તરફ પણ જઈ શકાય છે. મુંબઈથી દિલ્હી તરફ અને ત્રિવેન્દ્રમ તરફ પણ હવામાર્ગે જઈ શકાય છે. વળી ‘ઈન્ડિયન નેશનલ એરવેઈઝ’ના વિમાનોદ્વારા કરાંચીથી લાહોર, અને દિલ્હીથી આગ્રા, જયપુર અને જોધપુર, તથા ઉદેપુર, બીકાનેર શ્રીનગર કે રાવલપિંડી તરફ પણ જઈ શકાય છે. કરાંચી હિંદનું હવાઈમાર્ગનું પ્રવેશદ્વાર છે. ‘કાઠિયાવાડ એર સર્વીસીઝ’ દ્વારા ભાવનગર, રાજકોટ, જામનગર વિ. સ્થળોથી મુંબઈ જઈ આવી શકાય છે. જામનગરથી ભુજ અને પોરબંદર તરફ, મુંબઈથી ભાવનગર, મુંબઈથી કરાંચી, વિ. સ્થળો વચ્ચે ‘એર સર્વીસીઝ ઓફ ઈન્ડિયા’ના વિમાનો આવજા કરે છે.

તદ્ઉપરાંત પુનાથી મહાબળેશ્વર કે પંચગની દેવલાલી કે નાશીક, અને ઉટાકામંડ, આબુ, કે કોદાઈકેનલ, કસૌલી,

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મસુરી કે નૈનિતાલ, અજંતા, ઇલોરા, કે પંચમઢી વિગેરે સ્થળોએ જમીનમાર્ગે મોટર દ્વારા જઈ શકાય છે; અંબાજી વિ. સ્થળોએ પહેલા જ્યાં ગાડારસ્તા હતા ત્યાંપણ તેને સુધારી મોટર માટે પાકા રસ્તા બંધાઈ ગયા છે.

ઉપર દર્શાવ્યા ઉપરાંત બીજી ઘણી રેલ્વેઓ જોધપુર, ગ્વાલીયર, અને બિકાનેર રેલ્વે તેમજ નિઝામ, અને મહેસુરની રેલ્વે તેમજ કપડવંજની ગુજરાત રેલ્વે વિ. ઘણી રેલ્વે તથા રેલ્વેની શાખા પ્રશાખાઓ, તથા બીજા અનેક જળમાર્ગો હિંદમાં ચાલુ છે. મુંબઈથી 'પેનીન્સ્યુલર એન્ડ ઓરીએન્ટલ (પી. એન્ડ ઓ.) સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની' વિ.ની આગળોટ મારફતે, કલકત્તાથી ઉપડતાં 'પ્રીટીશ ઇન્ડીયા સ્ટી. નેવી.' વિ. કંપનીની આગળોટ મારફતે અગર કરાંચીથી 'એબરમેન્સ સીટી એન્ડ હોલ લાઈન્સ' વિ.ની આગળોટ મારફતે હિંદ બહાર પરદેશમાં જઈ શકાય છે. કોલમ્બો રંગુન અને મદ્રાસના બંદરોથી પણ સ્ટીમર માર્ગે પરદેશ જઈ શકાય છે. પરંતુ હાલના ભારતવર્ષની સરકારી વ્યાખ્યા ઓળંગી લંકાતરફ હનુમાન કુદકો મારવાથી કે પછી આંદામાન નિકોબારના દેશનિકાલના ટાપુ ઓળંગી રંગુન પહોંચવાથી આપણે બહુ લાંબા વિવેચનમાં પડીશું. હવે તો આ રસહીન લોહમાર્ગ, જળમાર્ગ, અને ઉડ્ડયન માર્ગોનું નિરીક્ષણ કરી પાછા આપણી ગુજરાતને જ સંભારીએ અને આપણી અધુરી આનંદ-યાત્રા શરૂ કરીએ.

પ્રકરણ ૬ હું.

ગુજરાતના યાત્રાધામ, હવા ખાવાનાં સ્થળો, ઐતિ-
હાસિક શહેરો અને ઔદ્યોગિક કેન્દ્રો.

સુલભ યાત્રાધામ સિદ્ધપુર (માતૃગયા.)

અમદાવાદથી મહેસાણા થઈ અને ત્યાંથી સિંધ અને દિલ્હી તરફ જતી બી. બી. સી. આઈ. ની નાની લાઈન ઉપર અમદાવાદથી આશરે સાઈઠ માઈલનેજ અંતરે પુણ્યસલિલા સરસ્વતી નદીને કાંઠે સ્ત્રીઓમાટેનું શ્રાદ્ધક્ષેત્ર સિદ્ધપુર આવેલું છે. પિતૃશ્રાદ્ધ માટે ગયા પ્રસિદ્ધ છે, જ્યારે માતૃ-શ્રાદ્ધ તીર્થ સિદ્ધપુર છે. અહિંયાં કપિલમુનિએ પોતાની માતા દેવહુતિને આત્મજ્ઞાન આપેલું તેથી આ સ્થળનો માતૃશ્રાદ્ધ માટે ઘણો મહિમા છે. ષટ્દર્શનોમાંના સાંખ્યદર્શનના પ્રણેતા કપિલમુનિની જન્મભૂમિ તરીકે આ તીર્થ સુવિખ્યાત છે. સ્ટેશનથી બેએક ફ્લાઈંગ ફર કપિલ મુનિનો આશ્રમ છે. સ્ટેશનેથી ઉતરી શહેરમાં જતા વડોદરા રાજ્ય તરફથી દરેક યાત્રાળુ પાસેથી મુંડકુ (માથા વેરો) લેવાય છે; યાત્રાર્થે ન આવ્યા હોય અને સરસ્વતીમાં સ્નાન ન કરવું હોય તો વેરો આપવો પડતો નથી. રસ્તા પ્રમાણમાં સારા છે અને શહેરમાં મોટાં મકાનો પણ ઘણાં છે. શહેરમાં વસ્તી મુખ્ય-ત્વે બ્રાહ્મણો અને તેમાંયે ખાસ ઔદિચ્યોની તથા બીજી વહોરાઓની છે. સ્ટેશન પાસે જ ઉતરવા માટે ધર્મશાળા છે.

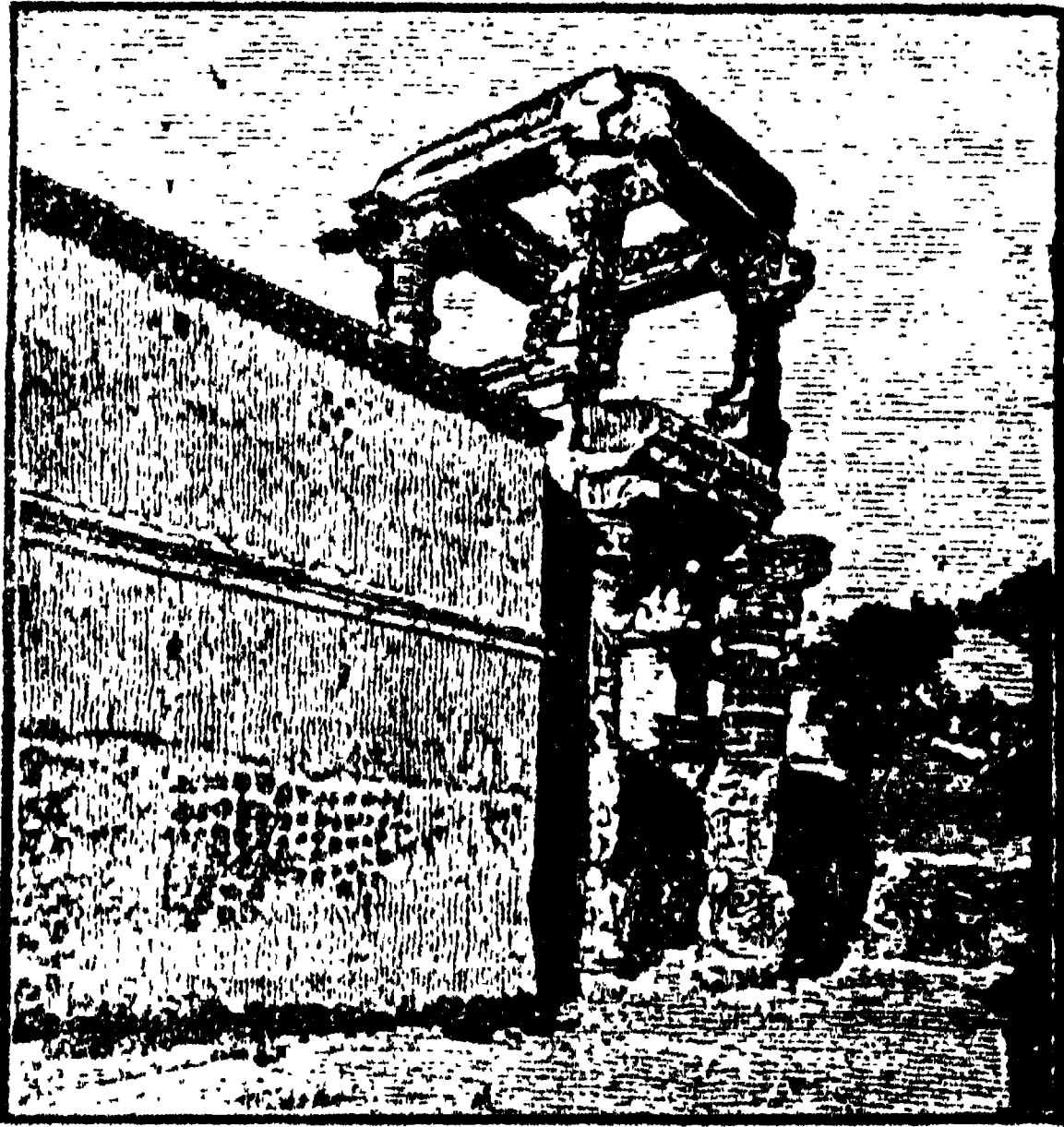
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

શહેરમાં મુખ્યત્વે જિંદુસરોવર, કપિલમુનિનો આશ્રમ, અદ્વા સરોવર, જ્ઞાનવાપી પુણ્યમયી સરસ્વતી, ગોવિંદ માધવનાં મંદિર, અને રૂદ્રમહાલય (રૂદ્રમાળ)નાં ખંડેરો, તે જોવા જેવાં છે. જિંદુ સરોવરને કાંઠે મહામુનિકપિલે માતા દેવહુતીને આત્મજ્ઞાન આપતાં તેમનો મોક્ષ થયેલો, તેથી ત્યાં માતૃશ્રાદ્ધ કરી, પિંડદાન કરવાથી મોક્ષ થાય છે તેમ પુરાણોમાં કહ્યું છે. તેના જળથી હજી પણ કોઠ જેવા રોગ મટે છે તેમ કહેવાય છે. સરસ્વતી નદી સમુદ્રને ન મળતાં કચ્છના રણમાંજ વિલીન થાય છે તેથી કુમારિકા નદી તરીકે પ્રખ્યાત છે. મધુપાવડી આગળ સરસ્વતી સ્નાનનું મહાત્મ્ય ધણું છે.

‘સિદ્ધપુર’ એ શ્રી લક્ષ્મીજીની ત્યાં રહેવાની ઇચ્છા થવાથી બંધાવેલું નગર છે, અને તેથી તેનું મૂળ નામ “શ્રીસ્થલ” હતું તેમ કહે છે. તેનું ધાર્મિક મહત્ત્વ ખૂબજ છે. તદઉપરાત ગુજરાતનાં ભૂતકાલીન સમૃદ્ધિ અને સ્થાપત્યનાં સ્મારક—રૂદ્રમહાલયના ખંડેરને અંગે તેની ઐતિહાસિક અગત્ય પણ ઓછી નથી. ઇસ્વીસનના બારમા સૈકામાં ગુજરાતના જે મુળરાજ સોલંકીએ ઉત્તરમાંથી જ્ઞાની, તપસ્વી, અને મહાપ્રભાવશાળી ઔદિચ્યોને બોલાવી પ્રાયશ્ચિત્ત યજ્ઞ આરંભેલો તેણે કરેલાં રૂદ્રનાં દર્શનનો સાક્ષાત્કાર કરાવવા માટે, રૂદ્ર મહાલય બંધાવવો શરૂ કર્યો, અને સિદ્ધરાજ જયસિંહે તે પુરો કર્યો. આ રૂદ્રમાળને અગિયાર મજલા હતા અને ત્યાંથી ૧૮ માઇલ દૂરનું સહસ્રલિંગ તળાવ અને

ટેસર્લ એન્ડ આર્કિટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

તેને કાંઠે આવેલું અણહિલપુર પાટણ જોઈ શકાતા હતા. એમ કહેવાય છે. હાલ તો તેના ખંડિયેર-એક મંદિરના પાંચ સાત થાંભલા અને કમાનોજ-અવશેષ રૂપે રહેલા છે.

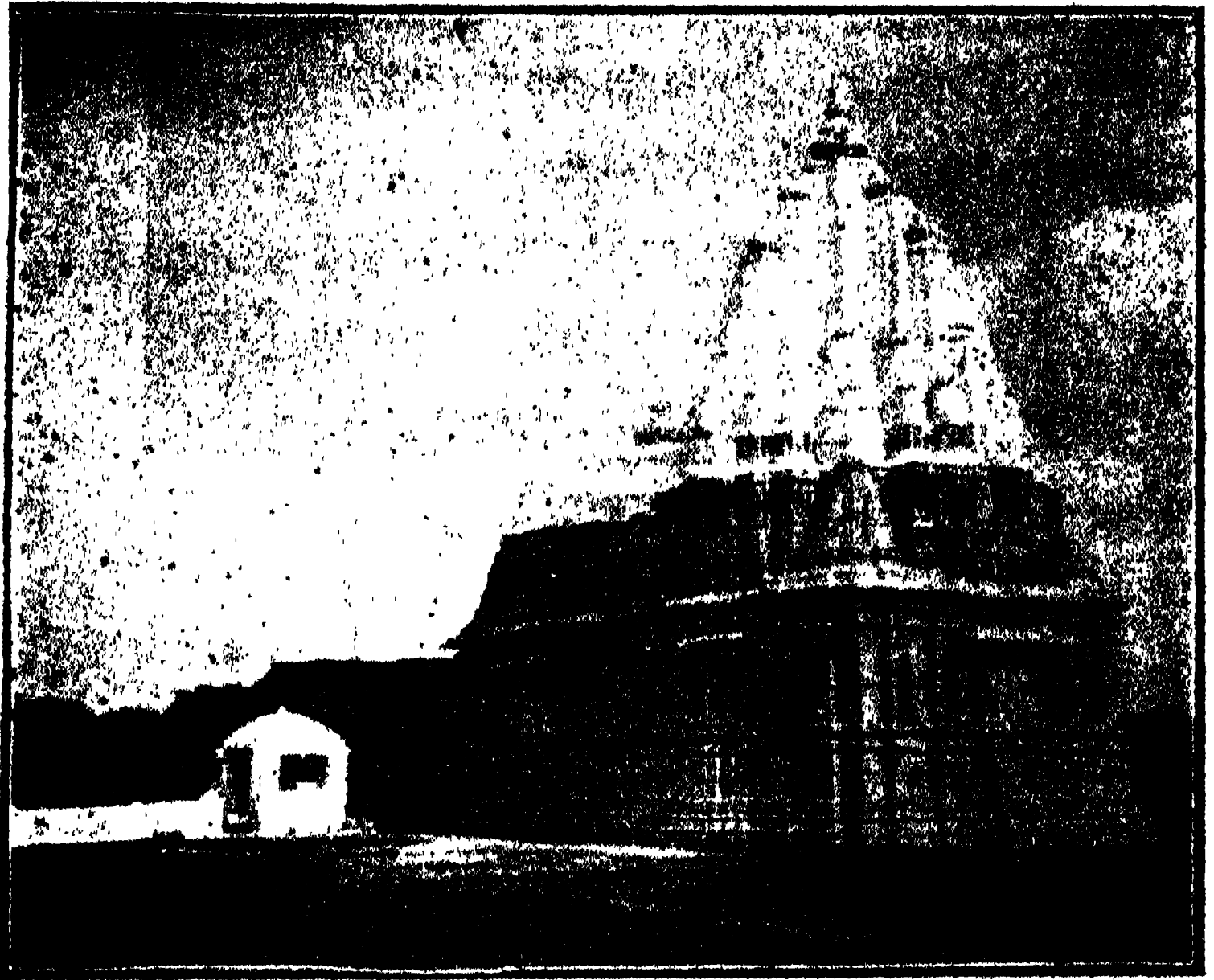
રૂદ્રમાળ

તે રૂદ્રમાળના કોરેલા થાંભલાઓ તથા તેના કંઠેરા ઉપરની સુંદર અંગમરોડવાળી પ્રતિમાઓ બારીક નકશીકામવાળા કમાન અને તોરણો, તે શૈવ મંદીરની ભૂતકાળની સમૃદ્ધિનો તથા પ્રાચીન સ્થાપત્યનો કાંઈક અચ્છો ખ્યાલ આપે છે. આ ઉપરાંત શહેરમાં બીજાં પણ મંદીરો વગેરે છે. ગુજરાતમાં સૌથી નજીકનું યાત્રાધામ સિદ્ધપુર છે, અને તેથી ગુજરાતમાં

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

“ સસ્તુ ભાડું ને સિદ્ધપુરની યાત્રા ” કરનાર માણસો વધારે હોય છે. અહીંથી તારંગાહીલ ઉપરનાં જૈન દેરાસરો જોવા (માટે) અગર તો ખડાયતાના કુળદેવ ગણાતા કોટચર્કના મંદિરે જઈ શકાય છે. અહીંથી પાટણ જમીન માર્ગે અઢાર માઈલ દુર છે. જ્યારે રેલ્વે માર્ગે જવું હોય તો મેસાણાથી કાકોસી-મેત્રાણા રોડની લાઇનમાં પાટણ જવાય છે. સિદ્ધપુર, પાટણ વીગેરે વડોદરા રાજ્યના મેસાણા પ્રાન્તમાં આવેલા થહેરો છે.

પાટણ—(અણહીલપુર) ગુજરાતનું એક વખતનું પાટ-નગર હતું, અને રજપુત યુગમાં વેપાર ઉદ્યોગનું મહાન

સૂર્ય મંદિર

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કેન્દ્ર ધણુંજ સમૃદ્ધીવાન શહેર હતું અને જૈન વિકાસોનું મુખ્ય મથક હતું. પાટણના પટોળાં અને માટીના રમકડાં હજુ વખણાય છે. જુના સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ અહીં ઘણું ઘણું જોવાનું છે. કુમારપાળ, સીદ્ધરાજ, કાકુ મુંજ અને જસ્મા ઓડણને સ્મરાવતું આ શહેર સહસ્રલીંગ તળાવના કાંઠે આવેલું છે. એમ કહેવાય છે કે આ તળાવના કાંઠે એકહજાર શીવલીંગ હતા. વળી રાણી વાવ તથા કાળી-કાનું દેવાલય અને પારસનાથનું જૈન દેવાલય જોવા જેવા છે. અહીંના જૈન લાંડારમાં સંસ્કૃત અને પાકૃત ભાષાના હસ્ત-લેખીત પુસ્તકો ઘણાં છે પાસેજ પાટણથી સત્તર અઢાર માઈલ દક્ષીણે મોઢેરા નામનું જુનું પ્રખ્યાત ગામ છે. જેનું સુર્યમંદીર,

અમદાવાદમાં એકજ અમીરીગૃહ

રહેવા જમવાની અમીરી સગવડો ધરાવતું; તેમજ પ્રમાણીક અને બાહોશ કારીગરોના મોટા સ્ટાફથી ચાલતું:—

આર્ય ગૃહ

ઠે. સ્ટેશનરોડ—કોસ લાઇન—રેવડી બજાર,
અમદાવાદ.

હિન્દુ લૉજ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીન્ટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અને પાસેનું તળાવ જોવાલાયક છે. ત્યાં મોઢ લોકોની કુળદેવીનું સ્થાનક છે.

અંબાજી તથા **બહુચરાજી**:—અમદાવાદથી કલોલ અને ત્યાંથી કડી અને કટોસણના રસ્તે બહુચરાજી જઈ શકાય છે. ત્યાં માનસરોવર અને બહુચરાજીનું સ્થાનક છે. દરેક પુર્ણિમાએ તથા ખાસ કરીને કાર્તિકી અને ચૈત્રી પૂનમે ત્યાં સંઘ જાય છે અને મોટો મેળો ભરાય છે. આ સ્થાનનો મહિમા વિશેષ છે. ત્યાં ધર્મશાળાઓની સારી સગવડ છે. આ સ્થાન ગાયકવાડ સ્ટેટમાં આવેલું છે.

અંબાજી:—અમદાવાદથી સીધા ગ્રીંધ અને દીલ્હી લાઇનમાં ૧૧૫ માઈલની મુસાફરી કરી ખરેડી અગર આબુ-રોડના સ્ટેશને પહોંચાય છે. સ્ટેશનના દરવાજામાંથી નીકળતાં સામેજ અંબાજી જવાની તથા માઉન્ટ આબુ જવાની મોટરો ઉભી રહે છે. અહીંથી આબુ પર્વત જોઈ શકાય છે, અને ઉનાળામાં ગુજરાત અને રજપુતાનાનાં રાજાઓ અધિકારીઓ અને ધનીકોનું હવા ખાવાનું એ મુખ્ય સ્થળ છે. દીવસમાં સવાર સાંજ એમ બે વખત મોટર આબુ પહાડ તરફ જાય છે. અંબાજી તરફ પણ હવે મોટરની સગવડ થઈ છે ને તેથી ચોઢ માઈલનો ગાળો સહેલાઈથી પસાર થઈ શકે છે. આ જોને રસ્તા વીકટ અને પહાડી છે. સરસ્વતી નદીનું મૂળ આરાસુરના પહાડોમાં હોવાથી અંબાજી જતાં પાંચેક વખત સરસ્વતી નદી ઓળંગવી પડે છે. અંબાજીમાં દાંતા રાજ્ય તરફથી મુંડકુ લેવાય છે. બ્રાહ્મણો અને જૈનો માટેનો દર

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેશીયલ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઓછો છે. ગામમાં અનેક ધર્મશાળાઓ છે, જેમાં રહેવા જમવા સુવા વિગેરેની સારી સગવડ મળે છે. માતાજીનું (સ્થાન) મંદીર ભવ્ય છે, ટેકરી ઉપર આવેલું છે. પાસેજ માન સરોવર છે. રોજ ત્યાં સવામણુ ધીનો થાળ થાય છે તેવું કહેવાય છે. માતાની આરતી વખતે સ્થાન મોહક અને ભક્તીભર્યું ભાસે છે. ગામથી થોડે છેટે ગજબરનો પહાડ આવ્યો છે, જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું ચૈલકર્મ કરાવ્યાનું માહાત્મ્ય છે. ગજબરનો ચઢાવ ઘણો વીકટ છે અને એક માટી શીલાની ટોચ ઉપર શ્રીકૃષ્ણના રથના ચીલાના નિશાન છે તેમ કહેવાય છે. ઉતરતાં પણ સાચવવું પડે છે, અને આવા વીકટ ચઢાણને અંગેજ કહેવત છે કે “જે ચઢે ગજબર તે થાય જજબર.” અંબાજીથી કોટેશ્વરના મંદીર તથા કુંભારીયાના દેરે મોટર રસ્તે જઈ શકાય છે.

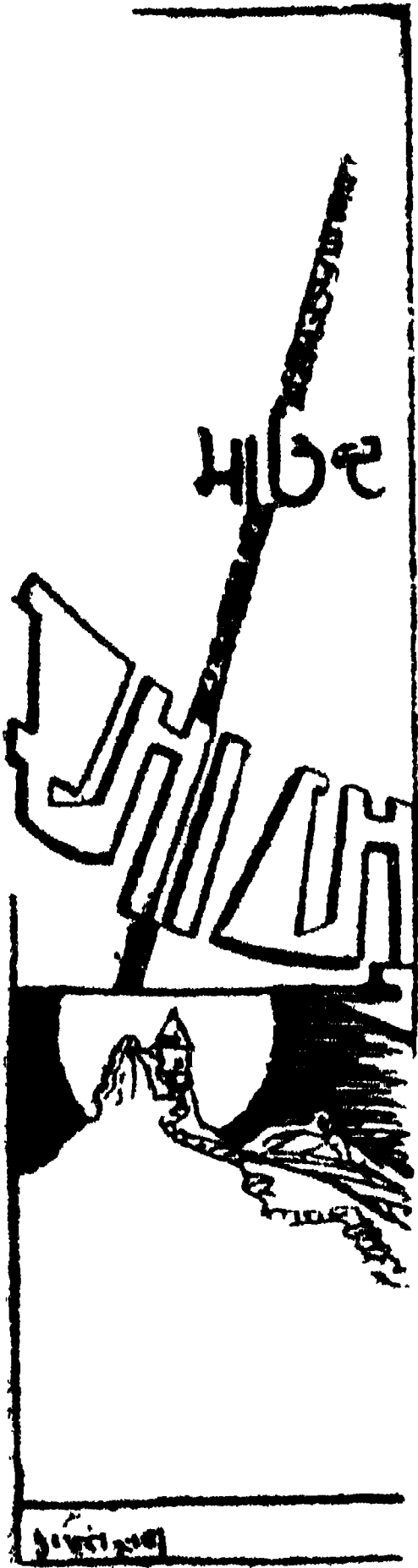
અંબાજી ગામથી ઇશાનમાં ચાર માઈલ દૂર કોટેશ્વરમાં સરસ્વતીનું મુળ છે. અને ત્યાંના સ્નાનનું મહાત્મ્ય ઘણું છે. ત્યાં શુક્ષ્માના ઉંડાં મંદીરો જોવા લાયક છે. વિમળશાએ અગ્યારમા સૈકામાં બંધાવેલા ત્રણસો સાર્ધઠ દહેરાનાં અવશેષરૂપ રહેલાં પાંચ દહેરાં છે અને બળી કુંભારીયાનાં દહેરાં માતાજીનો શ્રાપ લાગવાથી બળી ગયા છે એમ કહેવાય છે. તે દહેરાં દેલવાડાના દહેરાની વિશાળતાનો અને તેના કેતરકામનો કંઈક ઝાંખો ખ્યાલ આપે છે. અંબાજીની યાત્રા વગર ચાર ધામની યાત્રા સફળ નથી થતી એમ મનાય છે. અહીંયા દરરોજ યાત્રાળુઓનો સારો ધસારો હોય છે. અને પુનમ ઉપર તો નિયમિત અમદાવાદ જેટલા દુરના શહેરોથી પણ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

માણસો આવે છે. સંઘ આવે ત્યારે પુષ્કળ ભીડ રહે છે. આ સ્ટેટની મુખ્ય આવક યાત્રાળુઓમાંથી જ છે. અંબાજીની બાધા માનતાવાળા અનેક યાત્રાળુઓની ભીડથી દરરોજ મંદીરમાં રૂપીઆના ઢગલા થાય છે. અંબાજી તથા બહુચરાજીમાં પ્રાદક્ષિણ મંદીરના ગર્ભમાં જઈ માતાજીની પૂજા કરી શકે છે. આ ગામમાં સામાન્યતઃ તેલ વપરાતું નથી. આરાસુરનાં પહાડોમાંથી આરસ નીકળે છે. આ પહાડોમાં વાઘ વિશેષ છે અને તેથી ગુજરાત રજપુતાનાના રાજાઓ અને ગોરા અધિકારીઓ અહિંયા શિકારની સહેલગાડિ પણ આવે છે.

માઉન્ટ આબુ:—આબુરોડ એ બી. બી. એન્ડ સી. આર્થ રેલ્વેનું મુખ્ય મથક છે અને ત્યાં રેલ્વેની ઘણી એપ્રીમો

વિગેરે છે. આબુ પર્વત અહીંથી સત્તર માઈલ દુર છે, અને એક મોટા વાહના જેવો તે પહાડ અહીંથી જોઈ શકાય છે. તે આખા હિંદુસ્તાનમાં હવાખાવાના સ્થાન તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. અને અરવ-લ્લીના પર્વતોના મુખ્ય શિખર શુરશિખરે અહીંથી જોઈ શકાય છે. મોટર આ પહાડોના ઢોળાવો ઉપર ચઢે છે ત્યારે આસપાસની સુંદર ટેકરીઓ અને ખીણો વચ્ચે રમતી જતી નાની નદીઓ અને તે લીલોતરીમાંના ધોળા ટપકા જેવા ખંગલા અને ઘર બહુજ સુંદર દૃશ્ય બંધુ કરે છે. મોટરભાડું આવતા જતાનું મળી રૂ. ૩-૮-૦ થાય છે. મોટર માટે ચોવીસ કલાક આગળથી ખબર ન આપો તો અગવડ પડે છે. આબુ મ્યુનિસિપાલિટિ પણ રૂ. ૧-૦-૦ ટેક્સનો લે છે. માઉન્ટ આબુ એ રજપુતાના એજન્સીના અજમેર મેવાડા પ્રાંતનું મુખ્ય મથક છે, અને

તેથી ખરી રીતે તો તે ગુજરાતની બહાર છે. પરંતુ ગુજરાત કઠીઆવાડ રજપુતાના અને છેક મુંબઈ સુધીના અધિકારીઓ અને ધનિકો ઉનાળાની ગરમી ટાળવા

ટેલસે એન્ડ આપટ પ્રીટર્સ (રેપેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

આળુ ઉપર સહેલગાહે આવે છે. આળુ પહાડ શૈવ, રામાનુજ, વૈશ્ણવ અને જૈન વિગેરે ધર્મોનું દરેક માટે

માઉન્ટ આળુ

પવિત્ર ધામ છે. આળુ નામ અર્બુદ (સાપ) ઉપરથી પડ્યું છે, તેનું મહાત્મ્ય મહાભારત અને પુરાણોમાં પણ ગવાયું છે. ત્યાં પહેલાં એક મોટો ખાડો હતો અને વશિષ્ઠ મુનિની નંદીની ગાય, તેમાં પડી ગઈ હતી. મુનિ વશિષ્ઠે દેવી (નદી) સરસ્વતીની સહાય લઈ નંદીની અને ઉગારી અને પછી હંમેશાં આ દુઃખ દુર કરવા પર્વતરાજ હિમાચલની યાચના કરી. નગ્ન-ધીશ હિમાચલે કનિષ્ઠ પુત્ર નંદીવર્ધનને તે કામ સોંપ્યું.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

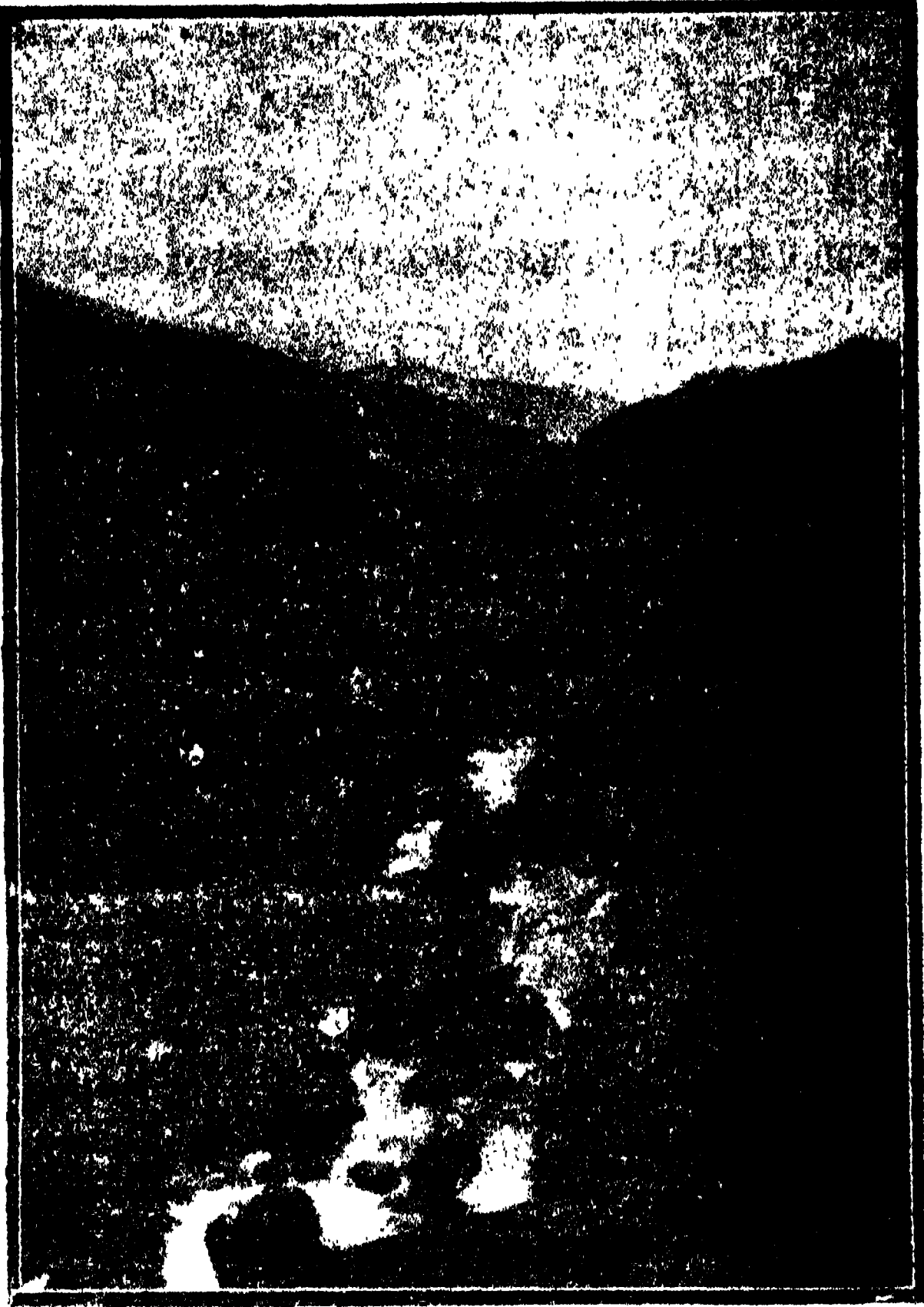
પંચ નંદીવર્ધનને અર્બુદ પોતાની ફેણ ઉપર લઈ ત્યાં આવ્યો. પણ ખાડો એટલો મોટો હતો કે અર્બુદ અને નંદીવર્ધન બંને તેમાં સમાઈ જવા લાગ્યા જેથી શ્રી મહાદેવે મદદે આવી તેમને ઉંચા ટકાવી ખાડો પૂર્યો. આ પુરાણ કથાનું ભૌગોલિક સત્ય તો કોઈ ભુસ્તરશાસ્ત્રી સમજાવે ત્યારે ખરું. પરંતુ જપ, તપ માટે નૈસર્ગીક શોભા માટે, અને જુદી જુદી જાતની વનસ્પતિ અને સ્વાસ્થ્યપ્રદ હવા માટે ખરેખર આખું હિમાલયનું સૌથી નાનું લાડીલું બચ્ચું છે. આખું (આખું સીવીલ સ્ટેશન) દરિયાની સપાટીથી લગભગ ૪૫૦૦ ફુટની ઉંચાઈએ છે. આસપાસ અનેક શુક્રાઓ, મંદીરો અને તપોવનો છે.

હોટલો—માઉન્ટ ઉપર રહેવાને મુખ્ય રાજપુતાના હોટલ છે. મોટર ઉભી રહે છે ત્યાંથી પોષ્ટ ઓફીસ થઈને જતાં રાજપુતાના હોટલ આવે છે. તદઉપરાંત નખી સરોવર ઉપરના વિશ્રામ ભુવનમાં રહેવા માટે દરેક જોઈતી સગવડ મળે છે. વળી રઘુનાથજીના મંદીરમાં અગર ધોલેશ્વર મહાદેવમાં પણ જોઈતી દરેક સગવડ મળે છે. મોટર સ્ટેન્ડથી નખી તળાવ તરફ જતાં વિશ્રામ ભુવન, અને ધોલેશ્વર આવે છે. નખી તળાવને કાંઠેજ રઘુનાથજીનું મંદિર છે. ડાક બંગલામાં પણ ૧ અઠવાડીઆ સુધી રહી શકાય છે.

જોવાલાયક સ્થળો

નખી તળાવ, રામકુંડ, આખુનો દરવાજો, ચંપાગુફા, સનસેટ પોઇન્ટ, પાલણપુર પોઇન્ટ, બેઈલીઝ બોક, જયપુરની

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

માઉન્ટ આબુનો દેખાવ

કોઠી, પોલો ગ્રાઉન્ડ, વશિષ્ઠઆશ્રમ, (ગોમુખ) અદ્ધર દેવીનું મંદીર વિગેરે છે.

નખીતલાવ:—૦૧ માઈલ લાંબુ ને ૦૧ માઈલ પહોળું છે. દેવોએ નખથી તેને કોતરી કાઢ્યું તેથી તેનું નામ નખી કહેવાય છે. તેમાં હોડીની સગવડ છે. ચારે બાજુ મોટી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ટેકરીઓ ને વચમાં આ શાંત સરોવર, સુંદર વિવિધ વનરાણ અને તે બધાનું શાંત સરોવરમાં પડતું પ્રતિબિંબ, આંખને ઘડીબર મંત્રમુગ્ધ કરે છે. સરોવરમાં સ્ત્રી, પુરુષો માટે જુદા ઓવારાની સારી ગોઠવણ છે. આબુ ઉપરના બધા રસ્તા (વોક) બહુસુંદર અને સર્પાકાર વળાંકલેતાં ઉંચાનીચા જતાં મોડક છે. પોલો ગ્રાઉન્ડથી, પશ્ચિમ દિશા તરફ ત્રણેક માઇલનો એક લાંબો રસ્તો છે, આ રસ્તાની બંને બાજુ ટેકરીઓની હાર ને સુંદર ઝાડી આવેલી છે. તે રસ્તે પર્વતના છેડે પહોંચતાં બાંધેલી પથરની બેઠકો વાળું ‘સનસેટ પોઇન્ટ’ આવે છે. અહીં બેસી આથમતા સુર્યનું દર્શન કરવા ચુકવું નહિ. ૩ હજાર ફીટ નીચેના મેદાનો અને મેદાનોમાં વહેતી નદી. આ સ્થળ ઉપરથી સુંદર દ્રશ્ય બહુ કરે છે. નાની મોટી ટેકરીઓ, પગથીયા રૂપે છુટી છવાઈ વિસ્તરેલી દેખાય છે, અને તેમાંએ સાંજે ધુમસમાં જ્યારે સુર્યનારાયણનું રક્તબિંબ નીચે ઉંડાણમાં લય થતું દેખાય છે ત્યારનું દશ્ય અદ્ભુત અને અવર્ણનીય છે. લેબકોના શબ્દો, ચિત્રકારોના ચિત્રો, અને છબીગ્રાહકોના (ફોટોગ્રાફર) છબીચિત્રો તેનું તે દશ્ય નીરૂપણ કરી સકવાનાજ નથી. પાલણપુર પોઇન્ટથી ચોકખા દિવસે પાલણપુર દેખી શકાય છે, શહેરના વાયવ્ય બુણે અર્બુદાદેવી (અદ્ધરદેવી)નું મંદીર આવેલું છે. લગભગ ૪૦૦ પગથીયાં ચઢ્યા પછી એકમંદીર આવે છે તે બિપમંદીર છે. પછી મુખ્ય મંદિર આવે છે, નાની ગુફાનું મો ઘણું જ નાનું હોવાથી નીચા પડીને અંદર જઈ શકાય છે. અંદર

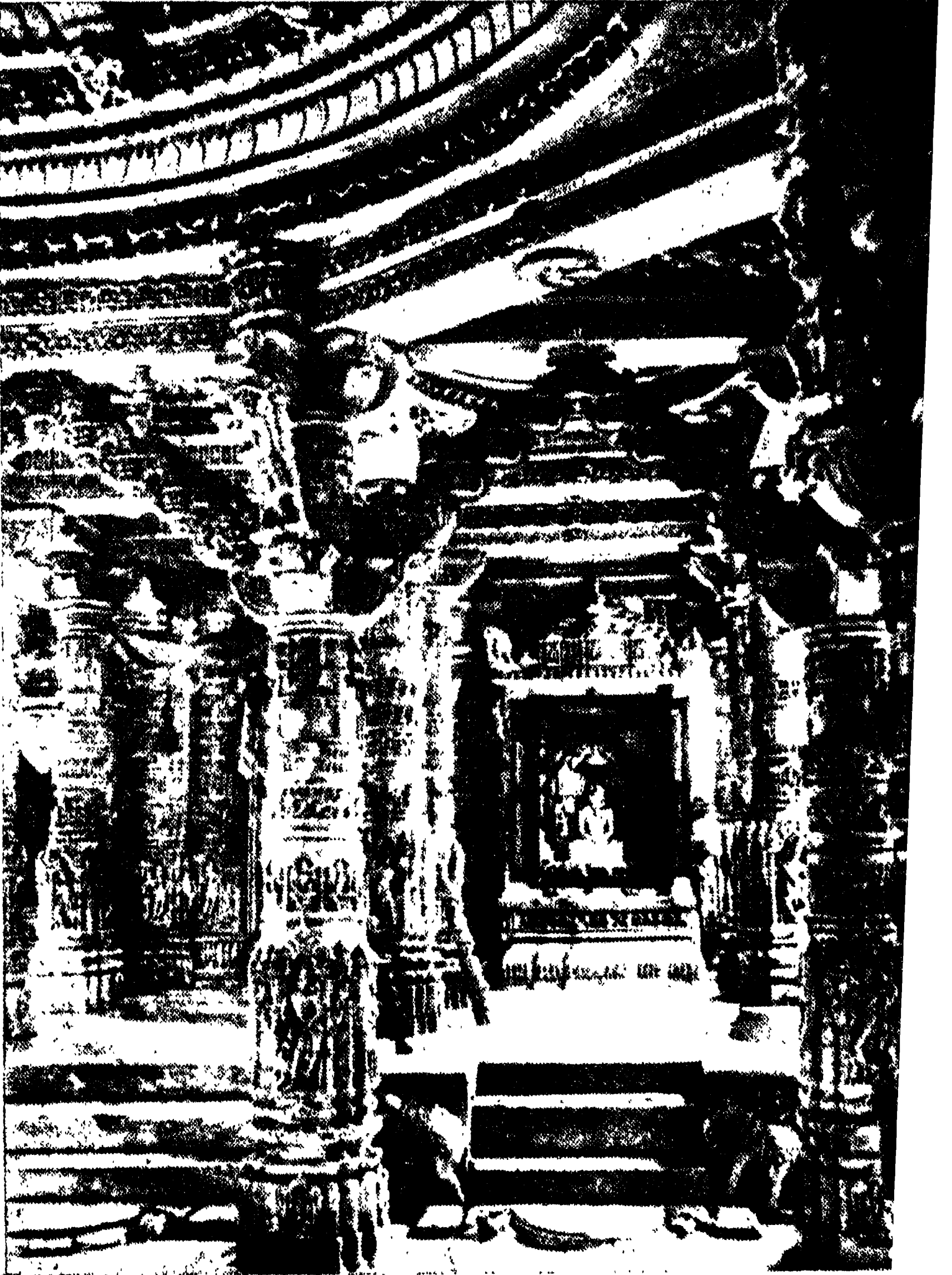
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અંધારું હોવાથી સળગતો દીવો રાખવો પડે છે. પહેલાં આ દેવી જમીનથી અદ્ધરજ રહેતાં એમ કહેવાય છે. અદ્ધર દેવીની ટેકરીની તળેટીમાં દુધીઓ કુવો આવેલો છે. પાણી વધારે ઘોળું દૂધીયું છે. તે દેવ અને ઋષિઓ માટેનો કુવો હતો; તેથી તેને દુધ બેવડી કહેવામાં આવે છે. આબુમાં લશ્કરી થાણું છે. અને આબુ કેમ્પથી લગભગ એક માઈલ વશિષ્ઠ આશ્રમ (ગૌમુખ) આવેલું છે. કેમ્પથી આબુરોડની સડક ઉપર પહેલા માઈલના પથરા પાસે ગૌમુખ તરફનો રસ્તો બતાવનારું પાટીયું છે. એ રસ્તે બેએક માઈલના ચઢાવ પછી હનુમાનજીનું મંદીર આવે છે; જ્યાંથી નીચે ૭૦૦ પગથીયાં ઉતર્યા પછી બાંધેલો એક સુંદર કુંડ આવે છે. સામેજ સતતજળ વહેવરાવતું આરસનું ગૌમુખ દેખાય છે, તેની પાસેજ સુર્યવંશના કુળગુરુ, અને પિતૃ લક્ષ્મ આદર્શ રાજારામના આચાર્ય, વશિષ્ઠ મુનીનો આશ્રમ આવે છે. વશિષ્ઠની આગળ પાછળ રામલક્ષ્મણની મુર્તિઓ છે, અરૂંધતિ તથા નંદીનીની પણ મુર્તિ છે. ત્યાંનો અગ્નિકુંડ પણ પવિત્ર મનાય છે. અહીંથી ચાર માઈલ છેટેજ અહુદ્યાની શલ્યાને સ્મરાવતો ગૌતમ આશ્રમ છે. વશિષ્ઠ આશ્રમમાં રહેવા માટે ધર્મશાળાની સગવડ છે, અષાડી પુનમે અહીં મેળો ભરાય છે.

દેલવાડાનાં જૈન દહેરાં

આબુકેમ્પ (માઉન્ટ આબુ)થી એક માઈલ દુર (દેલવાડાં) ગામ આવેલું છે. ભારતી સ્થાપત્ય અને શીલ્પકળાના ભવ્ય કલાપુર્ણ અને બેનમુન વિશ્વવિખ્યાત દેલવાડાનાં મંદીરો

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

દેસવાડાના દહેરાનો અંદરનો ભાગ

એ જોનેનું મુખ્ય યાત્રા ધામ છે. મુખ્ય પાંચ દેવળો છે. જેમાંનાં વીમળશાહના અને વસ્તુપાળ તેજપાળનાં દહેરા ખાસ જોવાલાયક છે. આદીનાથનું મંદીર ૩, ૧૮૧ લાખને ખર્ચે ઇ. સ. ૧૦૩૧ માં ભીમદેવના મંત્રી વીમળશાહે બંધાવ્યું હતું. તે વીમળશાહના મંદીરના નામથી પ્રખ્યાત છે. તેમાં આદીનાથની સુંદર હીરેમઢેલ મુર્તિ છે. તે મંદીરમાં અંબાજીનું પણ નાનું ને સુંદર મંદીર છે. વચમાં સુંદર હાથીખાનું છે પ્રખ્યાત ઇતિહાસકાર ટોડે તેની કોતરણીને સુંદર રચના જોઈ હિંદના સર્વ મંદીરોમાં ઉત્તમ અને ફક્ત તાજથીજ ઉતરતું આ મંદીર ગણ્યું છે તે સત્ય છે. દેલવાડા મોટરમાં જઈ શકાય છે. બીજું નેમનાથનું મંદીર વિશળદેવના મંત્રી વસ્તુપાળ ને તેજપાળે ૩. ૧૨૧ કરોડના ખર્ચે સંવત ૧૨૩૧ ની સાલમાં બંધાવ્યું છે. બંને મંદીરો શ્વેત આરસપહાણના બનેલાં છે. નાજુક અલંકારીક નકશી કામ, સુશોભિત કોતરણીઓ, વિંગેરે જોવા યુરોપ અને અમેરિકાના પ્રવાસીઓ પણ ખાસ આવે છે. મંદીરના થાંભલા, છત, કમાન, ટેકા, કહેરા વિંગેરે નકશી-કામથી ખીચોખીચ ભર્યા છે. નાચતી, ગાતી કે વાદ્યો વગાડતી સ્ત્રીઓની આકૃતિઓ સુંદર હાવભાવ ને અંગ મરોડ બતાવે છે. લટકતી છતનું નકશીકામ અતિ ઉત્તમ છે. શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના ને તીર્થકરોના જીવનમાંના અગત્યના પ્રસંગો આરસમાં તાદ્રશ્ય કોતરેલાં છે. અનેક પ્રકારના કુલો, હાથી ઘોડા ને હરણો, અને ચોદા ને વિરાંગનાઓની અસંખ્ય હારો, દેશી-પરદેશી મુસાફરોને સાનંદાશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મૂકે છે. મંદીરોમાં ૧૨ થી ૩ સુધી જઈ શકાય છે. અહીં ધર્મશાળા ને વિશ્રાંતિસ્થાન છે. અદ્વરદેવીથી દેલવાડાના રસ્તે જતાં રસીઓવાલમ આવે છે, તે રસીઆવાલમ બહુગરે એક રાતમાં આબુના રસ્તા બાંધી આપ્યા. પરંતુ તે છતાં જે કન્યા મેળવવા માટે તેણે આ શ્રમ ઉઠાવ્યો તે કન્યાની માએ તેને છેતર્યો ને ખોટું કુકડે કુક કર્યું. પાછળથી રસીયાને આ કપટની જાણ થતાં તેને શ્રાપ આપ્યો ને કુમારી કન્યા પથ્થર બની ગઈ. અચલેશ્વર મહાદેવ આબુથી પાંચ માઈલ દુર છે, ત્યાં મોટર જાય છે. જ્યારે અર્બુદ, અને તેની ફેણ ઉપરનો નંદીવર્ધન, ખાડામાં ડુબવા લાગ્યા ત્યારે મુનિ વશિષ્ઠની યાત્રનાથી શ્રી મહાદેવે પોતાના અચળ અંગુઠાને તેમને ટેકો આપ્યો, તેથી આ સ્થાનનું નામ અચલેશ્વર છે. મહાદેવના લીંગની પાસેજ ઉંડું બાકું છે જે પાતાળ સુધી છે તેમ કહેવાય છે. મંદીરના આંગણાંમાંજ પિત્તળનો નંદી છે જેની ઉપર ઈ. સ. ૧૪૦૭ ની સાલનો લેખ છે. મહમદ બેગડાના લશ્કરે તે નંદીરાજને તોડવા જતાં લગવાન શંકરે ભમરાનાં ટોળાં મોકલી તેમને હઠાવ્યા હતા તેમ કહેવાય છે. પાસેજ મંદાકીની કુંડ અને ભીમની ગદા આવેલાં છે. કુંડના કાંઠેજ ત્રણ મોટા પાડાની આકૃતિઓ છે જે આબુના પરમાર રાજાનો ઇતિહાસ તાજે કરે છે. પાસે ઉંચું ચઢાણ ચઢતાં અચળગઢનો કિલ્લો આવે છે જેમાં રાણા કુંભા વિગેરેની મૂર્તિઓ, શ્રાવણ ભાદરવાના કુંડ, અને આદિનાથજીનું મંદીર મુખ્ય છે. તે મંદીરમાં લગભગ ૧૫૫ હજાર મણ ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સોનાની મૂર્તિઓ છે તેમ કહેવાય છે. અહીં પાસેજ ગોપી-
ચંદની અને ભત્રીજીની ગુફાઓ ને ભીમની મોઢી છે
અહીંથી ગુરૂ શીખર જોઈ શકાય છે.

ગુરૂશીખર:—દેલવાડાથી ઓરીઆ ને અચલગઢ મોટરો
જાય છે. ઓરીઆમાં ડાક ખંગલો છે. ઓરીઆથી ગુરૂશીખર
જવા માટે ચાલતાં જવું પડે છે. આશરે બે માઈલનો તે રસ્તો
વિકટ, પહાડી, અને ઘણો એકાંત, ભયભરેલો છે. વાઘ વરૂની
બીક છે. સાથે એક સિપાઈ ઓરીઆથી આવે છે; ત્રણ મોટી

હજારો-તાળ-ફુલોની-ખડાર—
સુગંધીઓનો-સર્વોત્તમ-ભંડાર.

'આમ્પા'પ'

અસલ રજીસ્ટર્ડ

આંમળાનું તેલ નં. ૧

તથા બ્રાહ્મી, મોરસલી, ચંબેલી, ગુલાબ
વીગેરે ઉત્તમ તેલો-સમ્પલ માટે ૧
આનાની ટીકીટ મોકલવાથી મફત
મોકલવામાં આવશે.

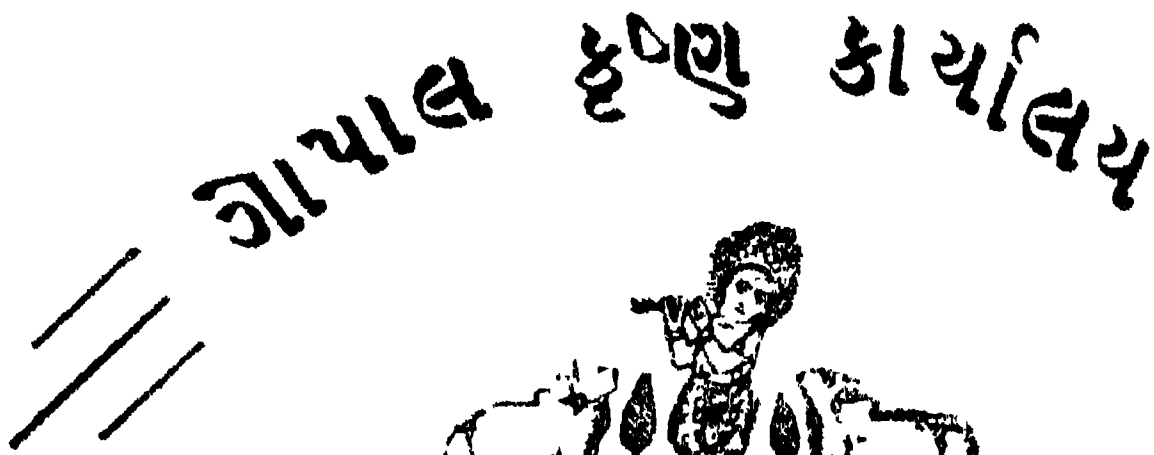
બનાવનાર—**આમ્પા કેમીકલ વર્ક્સ**

અસારવા
અમદાવાદ ૨

ટેકરીઓને ચઢીને ઉતર્યા પછી છેવટે ગુરૂશીખર આવે છે. ગુરૂશીખર શહેરથી ૧૦ માઈલ દુર આબુનું સૌથી ઉંચામાં ઉંચું શિખર દરિયાની સપાટીથી ૫૬૦૦ ફુટ ઉંચું છે. ટેકરીની ટોચે મહાદેવનું મંદીર છે જ્યાં મહાંત રહે છે. ઉતારોએ રહેવા ખાવાની સારી સગવડ મળે છે. ત્યાં રહેતા મહાંત આપણે જે જમવું હોય તે બનાવી આપે છે, અને ત્યાંથી પાછા ઉતરતી વખતે સામાન્ય રીતરિવાજ મુજબ જે કાંઈ ભેટ મુઠ્ઠીએ તે સંતોષપૂર્વક સ્વીકારે છે. આ શિખરની આસપાસનું દૃશ્ય ભવ્ય અને પાવનકારી હોય છે. શિખર ઉપર મહાદેવનું મંદિર છે, જ્યાં મહાંત રહે છે. તેની પાસેથી થોડું ચઢાણ ચઢી છેક ઉંચે એક મોટો ઘાંટ બાંધ્યો છે ત્યાં જઈ શકાય છે. ત્યાં ઉપરની દેરીમાં ગુરૂ દત્તાત્રયના પગલાં છે. ખવન સુસવાટા કરતો ઘણા જોસથી ફુંકાય છે, અને હુમણાં ઉડી પડી, નીચેની ગર્તમાં ક્યાંઈ ઉડી પડીશું તેવી ભીતિની અને મનુષ્યની હુલ્લેહતાની કાંઈક ઝાંખી થાય છે. ઘાંટ ઉપર ઈ. સ. ૧૪૧૧ નો લેખ છે. અહિંથી માઉન્ટ આબુ ઉપરાંત, અંબાજીનું મંદિર, ટૂંવર તાલ, શિરોહી અને પાલનપુર જેમી શકાય છે. ઉપર રામાનંદના પગલાં પણ છે. આ ઉપરાંત હુષીકેશનું મંદિર, ચંદ્રાવતીના ખડેરો, માધવાશ્રમ, ટોડરૌક, નનરૌક, ત્રિગેર. ખીખ પાણી અનેક જોવા જેવા સ્થળો છે. એકંદરે આબુ પહાડ “ગુજરાતનું મહાબળેશ્વર કે માથેરાન”નું સ્થાન લોગવે છે તે યોગ્યજ છે. આબુરોડ સ્ટેશને પાછા જવાનું હોય તે પહેલાં ચોવીસ કલાકે મોટર-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડોડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વાળાને ખબર આપવી નહિ તો “સીઝન” દરમિયાન તમેને મોટરમાં સ્થાન મળી શકશે નહિ. આબુથી પાછા નાની લાઈનમાંજ પાલનપુર, સિદ્ધપુર અને મહેસાણા થઈ વીરમગામ જઈ શકાય છે. વીરમગામ કાલા કપાસના વેપારનું કેન્દ્ર છે, ત્યાં ત્રણ મીલો છે. ગામમાં મિનલસર (મુનસર) તળાવ સુંદર છે. સિદ્ધરાજની માતા મીનળદેવીએ કાંઠે ત્રણસો સાર્ધક દહેરીવાળું પાકા બાંધેલા પગથીઆ અને ચોવારાવાળું આ સુંદર તળાવ બંધાવેલું છે. તે ત્રણસો સાર્ધક મંદિરોની મધ્યમાં આરપાર કાણા છે. એક સળંગ દોરીથી ચા તારથી બાંધેલો દરેક મંદિરનો ઘંટ,—મધ્યના માતાજીના મંદિરનો ઘંટ આરતી વખતે વગાડતાં સાથે વાગતો એમ કહેવાય છે. તે

આર્યુદવેદીક સપ્રમાણીક દવા મળવાનું એકજ ઠેકાણું.

દરેક જાતના રસો, ભખ્મ, ગોપાલસિદ્ધ મકરંદવજ ગુદીકા તથા બ્રાહ્મી આંબલા ઓઇલ.

દરેક જાતના વિમાના કામ માટે અમેને મળો:—

વૈદ્ય ગોપાલદાસ સેવકરામ

હરિપુર : પો.
રેલ્વેપુરા અમદાવાદ.

તળાવના કાંઠા ઉપરની આરતી અને ઘંટારવનું સુંદર દૃશ્ય હાલ તે કલ્પનામાં ચીતરવુંજ રહ્યું.

શૌર્યભોમ સૌરાષ્ટ્ર:—કાઠિયાવાડના દ્વિપકલ્પમાં રેલ્વે માર્ગે કાંતો વીરમગામ તરફથી ચાતો ધંધુકાના માર્ગે જઈ શકાય છે. ખ્રીટીશ રાજ્યની હદ અહિં પૂરી થતી હોવાથી તે બંને સ્ટેશનો પર જકાતનું દુઃખ ખુબ છે. કાંઈપણ જકાતી માલ સાથે હોય તો પાસ કઠાવી લેવો જરૂરી છે નહિ તો વળતી વળતે વગર ગુન્હાની ટ્રેનમાં બેસી રહેવાની સર્વ સામાન્ય સાદી સજ્જ થવા ઉપરાંત કાંઈક વધારે સજ્જ સ્વીકારવી પડશે. પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ અને ચન્દ્રગુપ્તમૌર્ય વિ.ના સમયથી પણ પ્રખ્યાત આ વીરભૂમિમાં અનેક ઐતિહાસિક સ્થળો આવેલ છે. પ્રખ્ત બહાદુર ખડતલ અને સાહસિક છે. કહ્યું છે કે

“સુદૃઢ, તીખા, શોખી, શાણા મતલબી ખટપટવાળારે,
મીઠા તો મધથી પણ અદકા, લોક આણીકોર ભાળ્યા.
રમીએ ગુજરાતેરે.”

નાનામોટા ઘણા દેશી રાજ્યો ભાવનગર, જુનાગઢ, જામનગર, મોરબી, ગોંડલ, પાલીતાણા, ધાંગધા વિ. છે. દારિકા અને અમરેલી વિ. ગાયકવાડના પ્રાંત છે. સપ્તપુરીમાંનું દારિકાધામ અને દ્વાદશજ્યોતિર્લીંગમાંનું પ્રભાસ પાટણનું સોમનાથનું મંદિર, સૌરાષ્ટ્રની ધાર્મિક મહત્તાના પ્રતીકસમા છે. હાલમાં હુન્નરઉદ્યોગોની અને બંદરોની ખીલવટ પણ સારી એવી છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વીરમગામથી નાની (મીટર ગેજ) ગાડીમાં વઢવાણકેમ્પ આવવું. ત્યાંથી એક ક્ષંટો દક્ષિણે ભાવનગર તરફ લઈ જાય છે. જ્યારે બીજો ક્ષંટો પશ્ચિમે વાંકાનેર, રાજકોટ અને ત્યાંથી છેક જામનગર અને દારિકા લગી જાય છે. રાજકોટથી દક્ષિણના ક્ષંટાદ્વારા ગોંડલ, જુનાગઢ અને પ્રભાસપાટણ જઈ શકાય છે. વઢવાણ કેમ્પ ભોગાવાના કાંઠા ઉપર છે. ભોગાવાના બીજે કાંઠે ત્રણેક માઈલ દૂર વઢવાણ શહેર છે જ્યાં માધવ પ્રધાને અંધાવેલી ભવ્ય અને સુંદર સાતકુટવાળી માધાવાવ દેશદ્રોહના પાતકનું પ્રાયશ્ચિત સ્મરાવતી હજી ઉભી છે. સતી રાણકદેવીનું મંદિર છે, અને તેની પાસેજ સતીના શ્રાપથી નિર્જળ રહેતા ભોગાવાનો રેતાળ પટ હજીપણ જુના ઈતિહાસ વાજ કરાવતો મોજુદ છે. સ્વામીનારાયણનું મંદિર સારું છે. શહેરમાં નવા જુના મહેલ પણ સામાન્યતઃ હીટ છે. વઢવાણ કેમ્પથી એક ક્ષંટો ધ્રાંગધ્રા જાય છે. ત્યાં પત્થરની ખાણો છે, અને આદકલી વકર્સ જોવા જેવું છે.

વઢવાણકેમ્પથી રાજકોટ જંકશન ઉપર માર્ગલ છે. વચમાં સુળી રોડ, થાન, અને વાંકાનેરના સ્ટેશનો સુગમ છે. સુળીમાં સ્વામીનારાયણનું મોટું મંદિર છે. થાનનું માર્ગમાન વખણાય છે, ત્યાંથી સૂરજદેવલ તથા તરણેતર જઈ શકાય છે.

રાજકોટ અને ગોંડલ:—રાજકોટ કાઠિયાવાડની મધ્યમાં આવેલું એજન્સીનું થાણું છે. રાજકોટ સ્ટેટ જેની લડતે કાઠિયાવાડની રાજબટપટને અને કાવાદાવાને હિંદ મશહુર બનાવેલ છે તે સ્ટેટની અને એજન્સીની બંનેની હકુમતો

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ક્ષીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ત્યાં લેગી થાય છે. ખરી કાઠિયાવાડી ભાષાનો પરિચય પણ અહિં થાય છે. રાજકોટ, રાજકોટ જંકશન, અને રાજકોટ ટાઉન એ ત્રણ સ્ટેશનો છે. વાહનમાં મોટર (ટેક્ષી) તથા ગાડીઓ મળે છે. કાઠિયાવાડના વ્યાપાર ઉદ્યોગનું તે કેન્દ્ર છે. સુંદર પહોળા ડામરના રસ્તા, નવી બાંધણીના સુંદર મકાનો વિ.થી શહેર કાંઈક સુંદર લાગે છે. શહેર વચ્ચેથી ટ્રેન જાય છે. કાઠિયાવાડ વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટ એજન્સીના રેસીડન્ટ, એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર વિ. અત્રે રહે છે. કૉલેજનું મકાન સારું છે. પૉસ્ટલ મ્યુઝયમ, સર લાખાજીરાજ હોલ, વિ. જોવા જેવાં છે. શહેર મોટું છે અને સારી બજાર છે. કાઠિયાવાડના ઘણા રાજ્યોના અત્રે ઉતારા છે.

ગોંડલ રાજ્યે ડામરના સુંદર સળંગ રસ્તાઓ અને વીજળી તથા તારટેલીફોન કરી પ્રજાહિતમાં સુંદર પ્રગતિ કરી છે, અને ચામડાનું કારખાનું તથા ટેકનીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ સ્થાપી હુન્નરઉદ્યોગ અને પ્રજાકેળવણીમાં પણ સુંદર કાળો આપ્યો છે. રાજકોટથી ગોંડલ રેલ્વેદ્વારા ગોંડલ થઈ જુનાગઢ જઈ શકાય છે. ગોંડલ રેલ્વેના તથા તે રાજ્યના નોકરોનો પહેરવેશ સુપૂર્ણ દેશી ઢાંઢનો હોય છે. માથે ગોંડલની પાઘડીથીજ તેમની જાણ થઈ શકે છે.

જુનાગઢ, ગિરનાર, અને પ્રભાસ:—ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પુરાત્વની દૃષ્ટિએ કે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ ગિરનારની અને જુનાગઢની મહત્તા ઘણી છે. એ વૃદ્ધ ગિરિરાજે સમ્રાટ અશોકની ચડાઈઓ, અને રા'બેંગાર અને સિદ્ધરાજની

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

લડાઈઓ, ઘણી ઘણી ચડતીપડતીઓ જોઈ છે. ગીરની ભૂમિ સુંદર ફળકુલ અને વનસ્પતિથી સભર ભરી છે. ગીરની મતવાલી લેંસો પ્રખ્યાત છે. જ્યારે વનરાજ સિંહ—“ નવહથ્થા” સિંહ ફક્ત ગીરના જંગલોમાં જ મળે છે. જુનાગઢ સ્ટેટ રેલ્વેનું મુખ્ય મથક છે તથા રાજ્યની રાજધાનીનું શહેર છે. શહેરમાં ઉંચા શિક્ષણ માટે બહાઉદ્દીન કેલેજ પણ છે. શહેરમાં બે નાની વાવો છે. શહેર પર્વતની તળેટીમાં છે. તળેટી તરફ બે માઈલ ચાલતાં મુદક મશહુર અશોકનો શિલાલેખ આવે છે. રસ્તા ઉપર સીતાફળના ઝાડો ફળથી લચી રહેલા હોય છે. શિલાલેખ પાસેજ મૃગીકુંડ અને દામોદર કુંડ આવેલા છે. તળેટી શહેરથી ચાર માઈલ છે. ત્યાંથી

અસલના જુના ન જાણીતા

સંગ્રહણીના

ખાસ વૈદ્ય

માણસાવાલા

માસ્તર કે. જે. પટેલ એન્ડ સન્સ

કે. માસ્તર એન્ડ સન્સનું દવાખાનું
કાળુપુર, દાંડીગરાની પોળ, અમદાવાદ.

દરદીએ સ્વાલપત્રનું ફોર્મ મફત મંગાવી
લેવું. અને તે ભરીને મોકલવું.

ટેલી એડ્રેસ—

માણસાવાલા.

ટેલીફોન નં. ૩૨૨૧.

ધાતુક્ષય-પ્રમેહ ચાંદી,
સુવારોગ, પ્રદર અતિ-
સાર વગેરે દરદોની
સલાહ મફત આપવામાં
આવે છે.

બહારગામ દવા વી. પી.
થી મોકલવામાં આવે છે.

સંખ્યાબંધ સારા કરેલા
દરદીઓનાં નામનું લીસ્ટ
મંગાવો.

પહાડપર ચડવા માટે પગથીઆ બાંધેલા છે. પહેલા શિખરે જૈનોના દહેરા, ગૌમુખી ગંગા, અને અંબાજી આવે છે. જૈન મંદિરોની શિલ્પકળા અને ઝીણી કેતરણી ઘડીજર મુગ્ધ કરે છે. રા'ખેંગાર મૃત્યુ પામતાં જ્યારે ગિરનારની શિલાઓ પડવા માંડી ત્યારે સતી રાણકદેવીએ તેને પડતાં અટકાવવા હાથ દીધો હતો તે સતીના હાથની નિશાનીવાળી મનાતી શિલા હજી રસ્તામાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પાસેજ પથ્થરચટ્ટી છે; નીચે ભરતવન છે. આગળ જતાં ભૈરવજપનો પહાડ આવે છે, જ્યાંથી નીચે કુદી પડતાં મોક્ષ મળતો એમ માની ઘણું લોક આત્મસમર્પણ કે આપઘાત કરતા હતા. ત્યાંથી આગળ વધતાં ગોરખનાથનું શિખર, આવે છે. ત્યાં ધર્મ-પાપની ખારી (મોક્ષયોનિ) છે જેમાંથી ખુબ જાડા મનુષ્ય સિવાય બીજા બધા પુન્યશાળી જીવો સળંગ નીકળી જઈ, પોતે પુણ્યાત્મા હોવાનું ગૌરવ લે છે. અને ખુબ જાડા મનુષ્યો તો આટલે ચડવાની તસ્દી લેવાનાજ નથી કે લઈ શકવાના નથી, તેથી કોઈનું મન દુઃખ કરવાનો તો પ્રસંગ પણ નથી. ત્યારબાદ ગુરૂ દત્તાત્રયનું શિખર આવે છે. નીચે ઉડી ખીણો છે અને તે ખીણોમાંના લાખાવન અને શેષાવનમાં કોઈવાર કોઈ રાની પ્રાણીઓ પણ ફરે છે. થોડું નીચે ઉતરી પછી બીજા શિખરનું ચડાણ ચડવું પડે છે. આ રસ્તો વધુ વિકટ છે, તેથી આ કાળિકાના શિખરે બહુજ ઓછા માણસો જાય છે. દાતારની બીજી ટેકરી પણ પાસે છે. ગિરનાર ઉપર નાની મોટી અનેક ગુફાઓ છે જ્યાં તપસ્વીઓ તપ કરી શકે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

નાના સ્વરૂપ જળના ઝરા પણ છે, અને તેથીજ મણિકાન્તની “ગુફા ગિરનારની ગોતી અહા અહાલેક જગાવા દે”ની ઉક્તિ ખુબ પ્રચલિત થઈ છે.

ઉપરકોટ:—પુરાણપ્રસિદ્ધ ગિરનાર ઉપરાંત મધ્યકાલીન યુગના રજપુત યુગના અનેક અવશેષોના ભંડારરૂપ ઉપરકોટ

ઉપરકોટનો કિલ્લો જુનાગઢ

ખાસ જોવા જેવો છે. ગિરનારનો તે અલેચ કિલ્લો હવુ પણ

ટેલ્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મજબુત ઉભો છે. તેમાં જુના કોઠારો, તથા દેશજીવિશાળની બારીઓ, દરબાર માટે ભોંયરાઓ, અડીકડીની વાવ, નવધણુ કુવો વિ. જોવા જેવાં છે. કોઠારમાં જુના વખતના દાણા સંઘરેલ છે. તે અડીકડીની વાવ ઘણી ઉંડી વિશાળ અને ભવ્ય છે. તેટલાં પગથીઆ ઉંડે ઉતરી પાણીની હેલો ભરી ભરીને તે ભાર સાથે અડી જતી સોરઠની સુંદરીઓની તંદુરસ્તી અને તાકાત કેમ સારાં ન હોય ! હાલ તો નળેથી પાણીની ડોલ ભરી લાવતાં પણ નાજુક રમણીઓની કેડ લગ્યકાઈ જાય છે અને નોકરો રાખવા પડે છે. એક લોક કહેતી છે કે:—

“અડીકડીની વાવ ને નવધણુ કુવો,
ન જોયા તે જીવતો મુઓ.”

ગઢમાં ખાપરા કાઢીઆના ભોંયરા, રા'ખેંગારના મહેલ, રાણુક-દેવીના મહેલ અને મોટી તોપ છે. ગઢની આસપાસ ખાઈ છે, અને ગઢ ઉંચો અને મજબુત છે. તદ્દઉપરાંત સકરબાગ, મોતીબાગ, અને વીલીંગ્ડન બંધ જોવા જેવાં છે. સકરબાગમાં

● અસંકરની આદર્શ ●

ટેઈલરીંગ ફર્મ

સસ્તું અને આકર્ષક કામ
સુંદર સીલાઈ બકિતવને આપ આપે છે.
પ્લીઝ વાંચીટ

★ ★ **રાવલ એન્ડ કો.** ★ ★
ટેઈલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ શીટર્સ

પ્રો:—સુરેન્દ્ર રાવલ. (લંડન ડીપ્લોમાર્સ્ટ)

રતનપોળ નાકા, રીન્ગ્રોડ, અમદાવાદ.

ગીરનારના સિંહ તથા ચિત્તા વિગેરે રાખે છે. બગીચાની અંદર રસુલખાનજી સંગ્રહસ્થાન છે જેમાં કાચનો ચોરડો જેવા જેવો છે. ત્યાં સ્થિતિસ્થાપક (elastic) પથર વિ. જુદી જુદી જાતનું ઘણું રસપ્રદ અને જાણવાજેવું છે. “નરસિંહ મહેતાનો ચોરો” તથા મંદિર પણ જેવા જેવાં છે. અહિં નરસિંહ મહેતાનું જન્મસ્થાન છે. ઇન્દ્રેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે. ત્યાં નરસિંહ મહેતાએ શંકર ભગવાનને પ્રસન્ન કરેલા.

વેરાવળ એ જુનાગઢ રાજ્યનું મુખ્ય બંદર છે. અહિંથી પ્રભાસ પાટણ ત્રણ માઈલ દૂર છે, અને મોટર રસ્તે ઘોડા-ગાડી કે ટ્રામથી ત્યાં જઈ શકાય છે. સમુદ્રકાંઠેજ સોમનાથનું

સોમનાથનું મંદિર, પ્રભાસ-પાટણ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પુરાણપ્રસિદ્ધ જીનું મંદિર છે. મહમદ ગીઝનીએ તેની સમૃ-
દ્ધિથી આકર્ષાઈ ચડાઈઓ કરી અને છેવટે તે શિવલિંગને
તોડી નાંખ્યું તેનો મોટો ગોળ ખાડો તે મંદિરમાં શિવલિંગને
સ્થાને છે. નવું મંદિર બેએક ખેતરવા દૂર છે. તે પણ વિશાળ
અને ભવ્ય છે, પરંતુ તેનું ખરું શિવલિંગ તો નીચે લોંચરામાં
છે. આ મંદિર મહારાણી અહલ્યાબાઈએ બંધાવેલું છે.
પ્રભાસપાટણમાં દ્વાદશ *જ્યોતિર્લિંગમાંનું સોમનાથનું જ્યોતિ-
ર્લિંગ છે તેથી, અને શ્રીકૃષ્ણપ્રભુનું મોક્ષધામ ત્યાં પાસેજ

ધોળકાના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ રવીશંકર જટાશંકર
દ્વિવેદીની અનુભવસિદ્ધ પ્રખ્યાત દવાઓ

મદન સંજીવન ગોળીઓ:- શરીરમાં લોહી અને
વીર્યને પુરતા પ્રમા-
ણમાં રાખવા સારૂ ઉત્તમોત્તમ છે. કી. ગોળી ૬૦ની ૩ખી ૧ના ૩. ૨)

હરસ અથવા મસાની દવા:- ૨૪ કલાકમાંજ આરામ
ખુની મસા, પુંઠે આવતી
ચળ, સોજો, લોહીનું ઝરવું, હરસનું આંચળ માફક કુલી જવું,
ખાવા તથા ચોપડવાની દવા કી. ૩. ૩)

સ્ત્રીરોગનિવારણ ગોળીઓ:- રૂતું અનિયમિત-
પણું, ધાતુ ક્ષય,
ખાંસી, ઝાડાની કબજિયાત, હીસ્ટીરીઆ, આંખોમાં અગન બળવી પેટનો
દુઃખાવો, કમરનો દુઃખાવો વગેરે માટે અકસીર છે. શરીરમાં કાવત
લાવી કસુવાવડ અટકાવી ગર્ભનું રક્ષણ કરે છે. કી. ૩ખી ૧ના ૩. ૩)

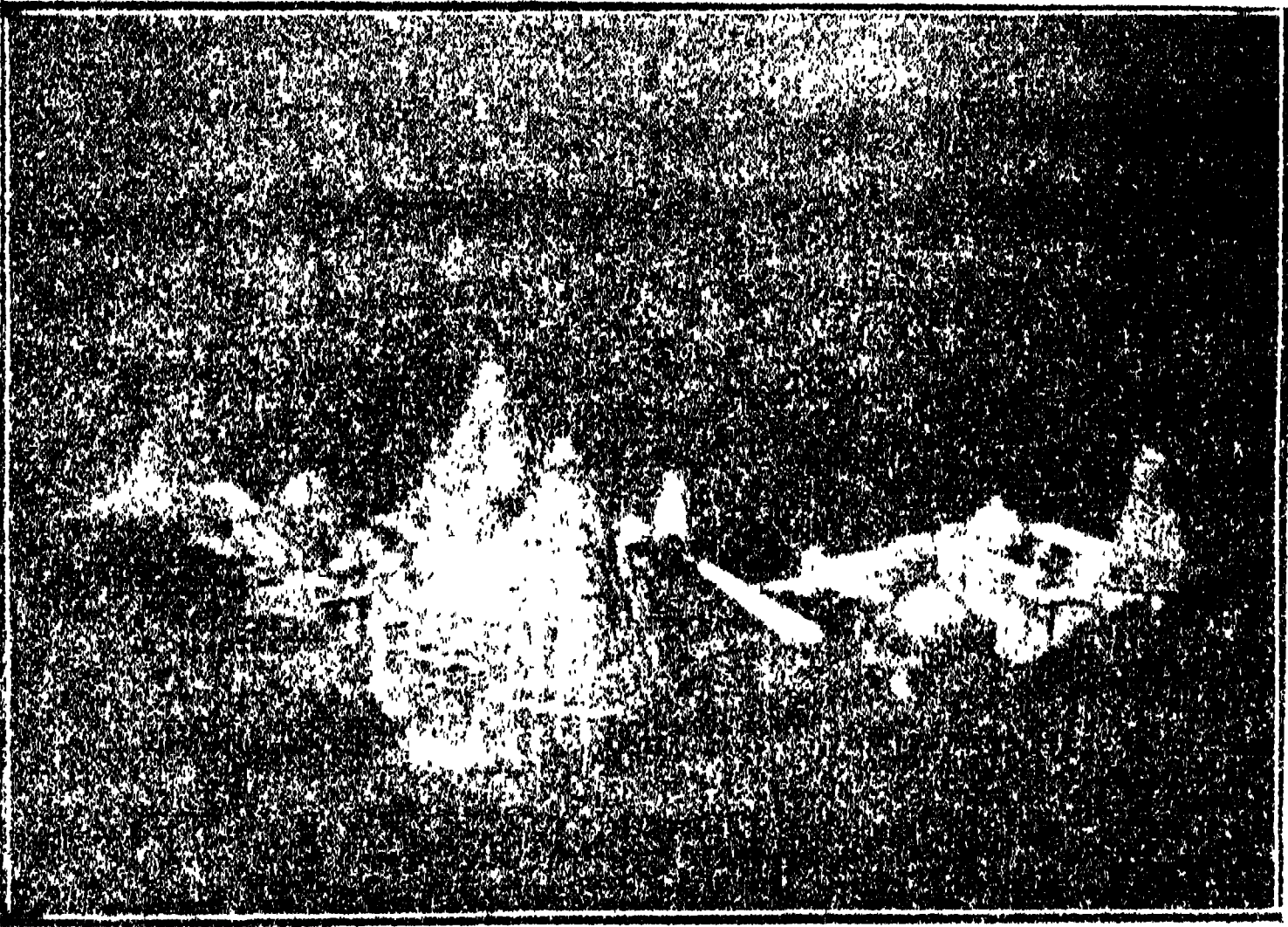
વૈદ્ય રવીશંકર જટાશંકર દ્વિવેદી.

મુ. ધોળકા, જી. અમદાવાદ.

* દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગની વિગત આ પ્રકરણને અંતે આપી છે તે જોવી.

છે તેથી, શૈવો અને વૈષ્ણવો બંને માટે આ સ્થળ અતિ પવિત્ર છે. ભાટીયાની ધર્મશાળામાં સગવડ સારી છે. જૂનાગઢમાં પણ જીવરાજ દયાળ ભાટીયાની ધર્મશાળામાં સારી સગવડ મળે છે. બ્રાહ્મણો અંદર જઈ મહાદેવજીને અભિષેક (સ્નાન) કરી શકે છે.

વેરાવળથી માર્ગલેક દૂર ભાલકાતીર્થ આવેલું છે જ્યાં શ્રીકૃષ્ણપ્રભુને તીર વાગેલું અને તેમણે દેહોત્સર્ગ કરેલો. ત્યાં પગમાં બાણ વાગેલી શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ છે. પ્રભાસ પાસેજ ત્રિવેણી સંગમ આવેલો છે જ્યાં ગિરનારમાંથી નીકળતી ત્રણ

ગીરનાર ઉપરના જૈન દહેરાં, જૂનાગઢ નદીઓ હિરાણ્યા, કપિલા, અને સરસ્વતીના પુનિત સંગમ થાય છે. ગ્રામીણીપણો પંદરેક માર્ગલ દૂર છે અને મોટરરસ્તે ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જઈ શકાય છે. વળી વેરાવળથી દેલવાડા તરફ જતી ટ્રેઈનમાં બેસી પ્રાચીરોડ સ્ટેશનેથી પણ પ્રાચી જઈ શકાય છે. અહિં માધવરાયનું મંદિર છે. અહિં શ્રાદ્ધક્રિયા કરવાનું ઘણું મહાત્મ્ય છે. બળરાયજીની ગુફા જ્યાંથી બળરાયજીએ પાતાળપ્રવેશ કરેલો તે પણ જોઈ આવવી. રણમુક્તેશ્વર અને બાણેશ્વર મહાદેવના મંદિરો સુંદર છે. સમુદ્રતટ પર સાંજે પશ્ચિમ સમુદ્રમાં સૂર્યનારાયણ લય પામે છે ત્યારે તે સ્થળ અને તે દૃશ્યના તરંગે ચડેલું મન યુગપુરુષ, ભારતના પૂર્ણાવતાર, જ્ઞાનનિધિ, શ્રીકૃષ્ણપ્રભુના અંતિમ નિર્વાણની કાંઈક ઝાંખી કરે છે. દેલવાડા સ્ટેશનથી એક માર્ગલ દૂર ગુપ્ત પ્રયાગનું સ્થળ છે જ્યાં મહાપ્રભુજીની બેઠક છે. ઉના અને દેલવાડામાં જેનોના પંચતીર્થીનાં દહેરાં છે. ઉનાથી તુલસી શ્યામ પણ જઈ શકાય છે. જ્યાં શ્યામસુંદરનું મંદિર છે અને ઉના પાણીના ઝરા છે. દેલવાડાથી દીવબેટ ચાર માર્ગલ દૂર છે અને મોટરરસ્તે જઈ શકાય છે. વળી ચારવાડ રોડ સ્ટેશનેથી આરોગ્યધામ ચારવાડમાં પણ જઈ શકાય છે. ટાડિયાવાડનું તે સર્વથી સુંદર અને આરોગ્યપ્રદ સ્થળ છે.

પોરબંદર, જામનગર અને મોરબી:—વેરાવળથી પાછા જેતલજર આવી ત્યાંથી ગોંડલ રેલ્વે મારફત ધોરાજી થઈ પોરબંદર (સુદામાપુરી) જઈ શકાય છે. આફ્રીકા અને મુંબઈના વહાણો આ બંદરેથી ઘણો માલ લઈ જાય, લાવે છે. સ્ટેશનની પાસેજ એક ધર્મશાળા છે. શહેરમાં સુદામાજીનું સંગેમરમરનું મંદિર જોવા જેવું છે. મહાત્મા ગાંધીજીનું આ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (રેપેન્ડીંગ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જન્મસ્થાન છે. મીઠા, અને સીમેન્ટના કારખાના, જાંબુવંતી શુક્રાઓ વિ. જોવાલાયક છે.

જામનગરમાં ઘણા મંદિરો છે અને તેથી કેટલાક તેને કાઠિયાવાડની “ છોટી કાશી ” કહે છે. મહાપ્રભુજીની બેઠક, કાશીવિશ્વનાથનું મંદિર, અને સ્વામીનારાયણના મંદિરો તથા પ્રણામી પંથનું ખીજડામંદિર અહિં છે. જૈન લોકોના મંદિરો સુંદર સ્થાપત્ય અને કલાના નમુનારૂપ છે. રાજકોટથી જામનગર ૫૧ માઈલ થાય છે. બેડીબંદરે આક્રીકા અને મુંબઈની સ્ટીમરો આવે છે. સ્ટેશને ઉતરવા માટે “ રીટાયરીંગ રૂમ ” છે, તેમજ સ્ટેશન પાસે પણ ચારેક ધર્મશાળાઓ છે. જામનગર દ્વારકા રેલ્વેનું મુખ્ય કેન્દ્ર અને નવાનગર રાજ્યની રાજધાની આ શહેર છે. તેના સુંદર, પહોળા ડામરના રસ્તા, અને સુંદર બજાર તથા અદ્યતન પદ્ધતિના સુશોભિત મહેલો વડે પ્રીન્સ રણજીતે તેને ઘણું આકર્ષક બનાવ્યું છે. કચ્છ અને દ્વારકાના મુસાફરો માટે જામનગરનોજ રસ્તો અતિ સુલભ છે. અહિંનું સૂર્યોપચાર મંદિર (સોલેરીયમ) ખાસ જોવા જેવું છે. પૂર્વના ગોળાર્ધના દેશોમાં તો હજી આ પ્રથમજ સાહસ છે. તેમાં સૂર્યના કિરણો વડેજ જુદા જુદા દર્દોની ચિકિત્સા કરી તે મટાડવામાં આવે છે. કાઠિયાવાડ એર સર્વોસીઝના એરોપ્લેન (હવાઈ જહાજો)ના આવવા જવાના માર્ગ ઉપર આ શહેર આવેલું છે. જોવાલાયક સ્થળો નીચે મુજબ છે:—

૧ ઇસ્પતાલ અને સોલેરીયમ. સોલેરીયમમાં એવી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (રપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ગોઠવાણુ છે કે જેથી બેઠેલ અગર સુતેલ દરદી સાથે આખો પલંગ સૂર્યની ગતિની સાથેસાથજ ફરે છે અને દરદી હોય તે સ્થિતિમાંજ કીરણો ઝીલી શકે છે.

૨ તળાવની વચ્ચે આવેલો લાખોટાનો કિલ્લો અને પાસેજ આવેલો કોઠો ખાસ જોવા જેવા છે.

૩ પ્રતાપ વિલાસ મહેલ અને પીકચર ગેલેરી.

૪ ભાવેન્દ્ર વિલાસ મહેલ.

૫ વિભા વિલાસ મહેલ.

૬ પ્રાણીસંગ્રહાલય જેમાં “લાઈગર” વિગેરે પ્રાણીઓ છે.

૭ બેડી બંદર અને રોઝી બંદર વિગેરે. તદ્ઉપરાંત, દીવાસળી, અને મોટર ટાયરના કારખાના, મીલ વિગેરે છે અને વેપાર તથા હુન્નર ઉદ્યોગમાં આ શહેર ખુબ આગળ ધપતું જાય છે.

“મચ્છુ કાંઠાની મોરબી” એ મોરબી સ્ટેટનું મુખ્ય શહેર છે. વઢવાણુ જંકશનથી રાજકોટ જતાં વાંકાનેર જંકશન આવે છે. વાંકાનેરથી રાજકોટ તરફ દક્ષિણે મોરબી રેલ્વેનો એક ક્ષેત્રો જાય છે; જ્યારે ઉત્તરે બીજો ક્ષેત્રો મોરબી અને છેક નવલખી બંદર સુધી જાય છે—વચ્ચેમાં રક્ષાણેશ્વર સ્ટેશન આવે છે, ત્યાં શિવનું સુંદર મંદિર છે ત્યાં રાજા મયુરધ્વજની રાજધાની હતી એમ કહેવાય છે. મોરબીમાં નદી ઉપરનો જૂલો પુલ, વીલીંગડન સેક્રેટેરીયરની ભવ્ય અને આલિશાન મહેલાત, લખધીર બાગ અને તેની અંદરનું વૉટસન કલબનું સુંદર કળામય મકાન, અને જુના મહેલો, તથા દરવાજાઓ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જોવા જેવા છે. સ્ટેશન પણ સુંદર સગવડભર્યું છે. રીટાયરીંગ રૂમ્સ (વિશ્રામગૃહ) ની પણ સગવડ છે; તદ્દિરાંત સ્ટેટનું રેસ્ટ હાઉસ (અતિથિ ઘર) તથા ધર્મશાળાઓ પણ બાણી છે. શહેરમાં કાચનું કારખાનું પણ છે.

કાઠિયાવાડના બંદરો

જામનગરના બેડી બંદર અને રોઝી બંદર તથા ભાવનગરનું બંદર, નવલખી, અને ઓળા બંદર એ વેપાર ઉદ્યોગ માટે ખીલતા કાઠિયાવાડના બંદરોમાંના મુખ્ય છે. વાંકાનેરથી મોરબી અઢાર માઈલ દૂર છે. જ્યારે બીજા અઠ્ઠાવીસ માઈલ પછી નવલખી બંદરે જવાય છે. બંદરમાં માલના ચડઉતર માટે ગોડાઉન, વિ. તથા મુસાફરોની સવડ માટે ચાલુ જમાનાની જરૂરીઆતો બધી છે. અહિંથી દરરોજ કંડલા (કચ્છ) સ્ટીમર જાય છે. આ રસ્તે અઢી કલાકમાં કચ્છ પહોંચી શકાય છે. અહિંથી ટંકારા આર્યસમાજના સ્થાપક સ્વામી દયાનંદના, જન્મસ્થાને પણ દ્રાવે મારફત જઈ શકાય છે. ફરીને પાછા વાંકાનેર થઈ રાજકોટ પહોંચી જવું અને ત્યાંથી જામનગર અને દારકા રેલ્વે મારફતે જામનગર થઈને સીધા પુણ્યધામ દારિકાપુરીમાં પહોંચી જવું. જામનગરથી આશરે નેવું માઈલને અંતરે દારિકાપુરી આવેલ છે. ગાયકવાડનું ઓળા બંદર પણ દારિકાથી ઓગણીસ માઈલ દૂર આ રેલ્વેના છેક છેડા ઉપર છે. દારિકા એ ગુજરાતનું—કરાંચી પછીનું, સમસ્ત હિંદનું પશ્ચિમનું સીમા ચિન્હ છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

“ પશ્ચિમે દારિકા, પૂર્વે કાળી, ઉત્તરે અંબામાત રે,
દક્ષિણે કુંતલેશ્વર એ છે ચારે ચોકી ગુજરાત,
રમીએ ગુજરાતે રે ”

તદ્ઉપરાંત મહુવા અને પોરબંદર વિ. બંદરો પણ છે પરંતુ કાઠિયાવાડના બંદરોનો વેપાર ખ્રીટીશ હિંદના મુંબઈ અને કરાંચી બંદરોએ હસ્તગત કરી લીધો છે એટલે ધોમી પ્રગતિ છે.

યાત્રા ધામ દારિકા

યુગપુરુષ પ્રાતર્વેદનીય શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુની રાજધાનીનું શહેર દારામતી એ ચાર ધામ પૈકીનું એક છે. સપ્તપુરીમાંની એક જુગજુની નગરી છે. અને શ્રી શંકરાચાર્યનું પશ્ચિમનું જ્ઞાન-કેન્દ્ર શારદાપીઠ ત્યાં છે. આ મોક્ષદાયક ધામમાં વૈષ્ણવો અને શૈવો,—અનેક યાત્રાળુઓ—બારેમાસ આવે છે. દરેક હિંદુએ જીવનમાં એક વખત તો દારિકાની યાત્રા કરવીજ જોઈએ એવી માન્યતા સુપ્રચલિત છે. દારિકા બે છે, ગોમતિદારિકા કે નગરદારિકા કે જ્યાં દારિકાધીશનું વિશાળ જગતમંદિર છે તે—તથા બીજી બેટદારિકા. દારિકાએ ગાયકવાડ સ્ટેટની હકુમતમાં છે; જામનગર અને દારકા રેલ્વે મારફતે ત્યાં જઈ શકાય છે. જામનગરથી આશરે એંશી માઈલ દૂર છે, એટલે ચારેક કલાકનો રત છે. સ્ટેશન પાસેજ હજારીમલ દુહવાવાળાની ધર્મશાળા છે; વળી મંદિરની પાસે વનંતલાલ દુહવાવાળાની, તથા શ્રાઉજી પ્રેમજીની વિગેરે ધર્મશાળાઓ પણ છે. શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ દાનવરાજ સનાતન પછી પશ્ચિમ સમુદ્રના કાંઠે ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વસાવેલ આ નગરીની આસપાસ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના અદ્ભુત અને વીરતાભર્યા મહાન કૃત્યોને સ્મરાવતા અગણિત સ્થળો આવેલાં છે. સમુદ્રતટ પરની આ નગરીની શિતળ આનંદ દાયક હવા અને તે હવામાં ફરફરતી ઊંચા જગતમંદિરની ધ્વજ, પાસેનો સમુદ્રતટ વિગેરે દ્રશ્ય આપણી સમક્ષ સુંદર દ્રશ્ય ખડું કરે છે, અને જૂનો ઇતિહાસ અને ભૂત કાલીન સમૃદ્ધિ

જગત મંદિર, દારકા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીન્ટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સ્મરાવી, સુવર્ણદારિકા અને તે દારિકાના સ્થાપનાર શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના જીવનની કાંઈક ઝાંખી કરાવે છે. પ્રખર ઉનાળામાં પણ અહિંની આબોહવા શીતળ અને સુખપ્રદ હોય છે, અને તેથી ઉનાળામાં એછા ખર્ચે હવાખાવા આવનારા માણસો પણ અહિં મળી આવે છે. વાહનોમાં મોટરો તથા ઘોડાગાડીઓ મળી શકે છે.

શ્રી રણછોડરાયનું જગતમંદિર :

★ બી. જે. પટેલ એન્ડ સન્સ. ★

★
—: પ્રોપ્રાયટર :—

મારતી શર્માસી.

માતૃશય, સંપ્રહણી,

વીરશૈલ, ચાંદી પ્રમેહ

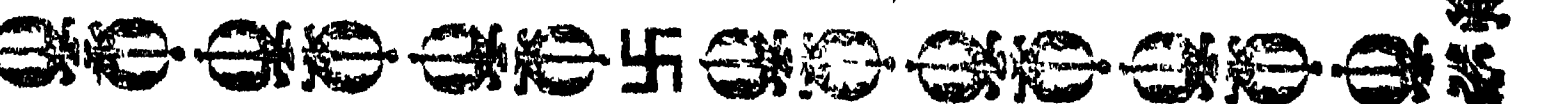
અને મુત્રાશયના

ખાસ વૈદ્ય

વૈદ્ય છોટાલાલ ભોળીલાલ એન્ડ સન્સ.

સરસપુર નાની સાળવીવાડ, —અમદાવાદ—૨

આ મંદિર વિશાળ અને લગ્ન છે; તેને સાત માળ છે અને તેની હંચાઈ દોઢસો ફીટથી વધુ છે. મંદિરનું બાંધકામ જુની ઢળનું અને ઉત્તમ કારીગરીવાળું છે. નિજમંદિરના સાત-માળને ચારે બાજુ ઝરૂખા છે. આ મંદિરની આસપાસ બીજા અનેક મંદિરો છે અને તેમની આસપાસ કોટ છે, મથુરા અને વૃન્દાવન એ કૃષ્ણ પ્રભુની બાલલીલાના સ્થાનો છે, જ્યારે દ્વારામતી તો શ્રીકૃષ્ણે કંસનો વધ કરી પશ્ચિમ સમુદ્ર કાંઠે આવી સ્થાપેલી તેમની રાજધાનીનું નગર છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં તેનો મહિમા ખુબ ગાયો છે. તેની રચના દેવોના સ્થપતિ વિશ્વકર્માએ કરી કહેવાય છે. આ મંદિર પણ શ્રીકૃષ્ણના પૌત્રે હજારો વર્ષ પર બંધાવ્યાનું કહેવાય છે. અહિં ગોમતી નદી જે સ્થળે દરિયાને મળે છે ત્યાં ગોમતીતીર્થ કે સંગમ-તીર્થ છે. પાસેજ સંગમનારાયણનું મંદિર છે. અહિં પ્રભુના દર્શન માટે કર નથી પરંતુ ગાયકવાડ સરકાર તરફથી ગોમતી સ્નાન કરો તો રૂ. ૧-૧-૦ નો કર-મુંડકું લેવાય છે, વળી ગોમતી કુંડ ઉપરાંત હરિકુંડ, નારાયણ બલિઘાટ વિ. કુંડ, અને વાવો છે. શ્રી હારિકાધિશનું મંદિર મોડી રાત સુધી દર્શનાર્થે ખુલ્લું રહે છે, વૈષ્ણવ પુષ્ટિમાર્ગ મુજબ સમયનાજ દર્શન થતા નથી. મંદિરને બે દાર છે, એક ગોમતી કિનારા તરફનું અને બીજું ગામ તરફનું; ગોમતી તરફના દારથી સીત્તેર પગથીયાં ઉતરવા પડે છે. આ બાજુથી મંદિરનું દૃશ્ય અપ્ર-તિમ અને અવર્ણનીય લાગે છે. ૧૦૪ ફુટ લાંબી ધજા અરબી સમુદ્રના પવનમાં ફરફરાટ કરતી ફરફી રહી હોય છે. આ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

ધનનું મહાત્મ્ય પણ ઘણું છે. સમુદ્ર કાંઠાપરની નાની ટેકરી પરની આ ધન દરિયામાં ઘણું દૂરથી જોઈ શકાય છે. આ ધન ચડાવનાર યાત્રાળુએ બેહુનર પ્રાપ્તિને જમાડવા પડે છે; ધન ચડાવવાના દિવસે ખુબ ધામધુમ થાય છે. તદ્ઉપરાંત અહિં દર વર્ષે મુખ્ય પાંચ મેળાઓ ભરાય છે. દારિકા એ તો ઉત્સવોની નગરી છે. બેસતાવર્ષે અન્નકુટનો વસંત પંચમીના રોજ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ લક્ષ્મી નરસિંહની હુંડી સ્વીકારી તેનો, ધુળેટીના રોજ કુલડોલનો એટલે હોળી રમવાનો, અને જન્માષ્ટમીને દિવસે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના જન્મનો એ પાંચ ઉત્સવ પ્રસંગોએ હજારો યાત્રાળુઓ ત્યાં ઉભરાય છે, અને શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના દર્શન કરી પાવન થાય છે. તદ્ઉપરાંત ગ્રહણે પણ મેળા ભરાય છે. અહિંયા પશ્ચિમની શંકરાચાર્યની ગાદી શાર-

જ્યોતિષમાં ન માનનારાઓને

આપન ચેલેન્જ

આજેજ આપનું વર્ષફળ સાચન પદ્ધતિથી અમારા કાર્યાલયમાં બનાવનારાઓ જે બાર માસમાં આપને તેનાથી પંચોત્તર ટકા ઉપરાંત સંતોષ ના થાય તો લીધેલા પૈસા ગેરંટીથી પાછા આપવામાં આવશે.

વર્ષફળની ફી રૂપીઆ પાંચ અને દશ

લાઈફ રીડીંગ ફી રૂપીઆ ૫૦) ૧૦૧ અને ૫૦૧

આજેજ મલો અગર લખો:—

પ્રો. જી. પી.

સારંગપુર ચકલા, મસ્જીદ સામે, અમદાવાદ.

દાપીઠ છે; ત્યાં જગદ્ગુરુ શ્રી શંકરાચાર્યે તેમનું જ્ઞાનક્ષેત્ર સ્થાપ્યું હતું. વળી પટરાણીઓના મંદિરો સત્યભામાજીનું મંદિર, રાધિકાજીનું મંદિર, રૂક્મણીજીનું મંદિર જાંબુવતીનું મંદિર વિ. અનેક મંદિરો છે. તે તે મંદિરના પુજારીઓ તે તે પટરાણી પરના પ્રભુના અધિક પ્રેમ વિષેની અનેક રસપ્રદ અને અદ્ભુત વાતો કહે છે. અહિંયા એક ઘણો જુનો પણ હાલતો બહુજ ઓછો થઈ ગયેલો એવો એક રિવાજ “ દારકાની છાપ ” લેવાનો છે. પ્રભુના આયુષો શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મની છાપવાળા લોઢાના બીજાં તથાવી શરીર પર ડામ દારિકાથી બેટ તરફ પગે ચાલીને જતાં આરંભડા ગામે દે છે, અને તે છાપ બેઠેને ચમદુત પાછા જાય તેવી માન્યતા પહેલાં પ્રચલિત હતી. હાલ તો આ ધૃણુસ્પદ અને કૃષ્ણપ્રદ છાપ બહુજ ઓછા મનુષ્યો લે છે તે કલિકાળનો જ મહિમા છે કે પછી પાપી મનુષ્યો વધ્યા એટલે છાપ ભુંસાતી જાય છે તે તો મશ્વર જાણે ! આ મંદિરની પાસે બીજા લક્ષ્મીનારાયણ, ગોપાળજી; નરસિંહ મહેતો; શામળશા, મીરાંબાઈ વિ.ના તથા બ્રહ્માજી અને રામચંદ્રજી વિગેરેના અનેક મંદિરો છે. દારિકાથી બેટ શંખોદ્ધાર આશરે વીસેક માઈલ દૂર છે; અને ઓખાબંદરે થઈને ત્યાંથી—આશરે ત્રણેક માઈલની બાડી દેશી મહવામાં બેસી ઓખાંગી—બેટ પહોંચી શકાય છે. ઓખાબંદર જામનગર દારકા રેલ્વેનું છેલ્લું સ્ટેશન (ટર્મિનસ) છે. દારિકાની સીમેન્ટ ફેક્ટરી જેવા લાયક છે, રોજના અઢીસો ટન સીમેન્ટ ત્યાં બનાવાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

PORT OF OKHA

The new Gateway to Western, Northern and Central India, is the cheapest and most modern port equipped with unrivalled facilities.

Quick and safe discharge of goods including heavy machinery and breakable articles, direct into wagons.

Extensive sheds, warehouses and open storage accommodation at moderate charges.

Best sites and all modern facilities for factories available at very cheap rates.

Write for particulars to:—

**Port Officer,
OKHA**

Tele : Add.
" Portal "

**Director of Commerce,
BARODA.**

Tele : Add.
" Commerce "

ઓખા બંદર

વર્તમાન વહાણવટાને અનુકુળ મથક

ઓખા એ રાજ્યનું મુખ્ય બંદર છે પરંતુ તે શિવાય પણ દારકા, બેટ, મુળદારકાં, વેલણ, નવસારી અને બીલ્લીમોરા એ પણ આપણા રાજ્યનાં ધ્યાન ખેંચે એવાં બંદરો છે.

છેક સને ૧૮૮૨ ની સાલથી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનું લક્ષ ઓખા બાજુએ એક બંદર ઉભું કરવા માટે દોરાયું હતું. મુશ્કેલીઓ અને તેમના ઉકેલને અંતે સને ૧૯૨૨ માં ઓખા બંદર સ્થાપન કરવામાં આવ્યું. ત્યાંની પરિસ્થિતિ એવા પ્રકારની હતી કે વ્યાપારની ખીલવણી અર્થે આ બંદર લોહમાર્ગની સાથે કાઠીયાવાડ અને ગુજરાતની સાથે જોડવુંજ પડે. એટલે જામનગર રેલ્વેની સાથે તેનું જોડાણ કરવામાં આવ્યું.

મોટી સ્ટીમરો ઉભી રહી શકે એને માટે ૪૦૦ ફીટ લાંબો એક ડકકો પણ બાંધવામાં આવ્યો. વગી વખારો અને બીજી વ્યાપારીઓને જોઈતી સગવડો પણ ત્યાં કરવામાં આવી અને વિધિસર સને ૧૯૨૬ માં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના શુભ હસ્તે ઓખા બંદર ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું.

આ બંદર મુંબઈ અને કરાંચીના સિધ્ધા દરીઆઈ માર્ગમાં પડે છે અને કાઠીયાવાડના વાયવ્ય ખુણામાં તે આવેલું હોઈ વર્ષના કેઈ પણ ભાગમાં આવતી જતી સ્ટીમરો લાંગરી શકાય એવી સગવડવાળું છે. યુરોપથી આવતી સ્ટીમરો પણ રસ્તો બદલ્યા શિવાય અને વખતનો વ્યય કર્યા શિવાય અહિં આવી શકે છે. બંદરમાં વખારો, મોટર લોંચ, કેઈન વિગેરે અત્યારના યુગને જોઈતી બધી સગવડો પુરો પાડેલી

છે. લોહમાર્ગનો ફાંટો પણ છેક ડહા સુધી વધારેલો છે. ત્યાં વિજળીની, ટેલીફોનની, પીવાના પાણીની પણ વ્યવસ્થા પુરતી છે. લોહમાર્ગનો ફાંટો પણ છેક ડહા સુધી વધારેલો છે. ત્યાં વિજળીની, ટેલીફોનની, પીવાના પાણીની પણ વ્યવસ્થા છે. વ્યાપારીઓ માટે સગવડ થાય એ અર્થે વડોદરા બેન્કે પોતાની એક શાખા ત્યાં ખોલેલી છે.

આ બંદર ઉઘડવાથી નીચે જણાવેલાં કારખાનાં શરૂ થયેલા છે

સીમેન્ટનું કારખાનું—દ્વારકાં સામેન્ટ કંપની બંધ થયા પછી વડોદરા સરકારે એમના લેણા પેટે એ કારખાનું ખરીદ કર્યું હતું. અને પાછળથી તે એખા સીમેન્ટ કંપનીને ૧૯૨૬ ના સાલમાં વેચવામાં આવેલું ત્યારથી કારખાનાએ સતત પ્રગતિ કરી છે. હવે એ વાર્ષિક ૧,૦૦,૦૦૦ ટન સીમેન્ટ બનાવી શકે એવી સ્થિતિમાં છે, આ સીમેન્ટ પશ્ચિમ કિનારાનાં ચીતાગોંગ, કલકત્તા, અને બીજાં બંદરોએ ચઢે છે.

મીઠાનું કારખાનું—દરિયાના પાણીમાંથી મીઠું પકવવાનું આ બીજું મોટું કારખાનું છે, અને તેનું ધોરણ મીઠું કલકત્તા અને ઇસ્ટ આફ્રિકા જેવા પ્રદેશમાં પણ મોકલવામાં આવે છે. એખા સોલ્ટ વર્ક્સે ૪૩,૯૯૬ ટન મીઠું પકવ્યું તેમાંથી ૪૨,૧૫૬ ટન ૧૯૩૭ ૩૮ દરમિયાન બહારગામ ચઢાવ્યું. ઇસિમ સોલ્ટ, મેગ્નેઝીઅમ ક્લોરાઇડ જેવી મીઠાની ઉપ પેદાશો બનાવવા માટે પાયોનીઅર મેગ્નેઝીયા વર્ક્સ ૧૯૩૦ માં મીઠાપુરમાં ખોલવામાં આવ્યું છે અને કારખાના-

માંથી ૧૯૩૭-૩૮ માં ૪,૪૭૪ હંદ્રવેટ માલ જર્મની અને ૧૪,૯૨૫ હંદ્રવેટ માલ યુનાઈટેડ કિંગડમ મોકલવામાં આવ્યો.

ખીજાં કારખાનાં—ઉપર જણાવેલાં કારખાનાં શિવાય ઓખામાં એક ખરફ બનાવવાનું, એક દળવાની ઘંટીનું અને એક તેલ કાઢવાનું એવાં કારખાનાં છે. હજી પીત્તળનાં વાસણો ટીનનાં વાસણો, કાગળની પેટીઓ અને કારખાનાં ઉભાં કરી શકાય એમ છે.

ઓખા ખંદરની આધુનિક ખીલવણીમાં જણાવવા જેવું ખર્ચા હોલ ઓઇલ સ્ટોરેજ એન્ડ ડિસ્ટ્રોબ્યુટીંગ કંપની ઓફ ઇન્ડીઆ લીમીટેડ તરફથી તેલ ભરવાની ટાંકી ખાંધવામાં આવેલી તે છે. આ ટાંકી ખાંધવાનો ખર્ચ આશરે રૂ. ૧૫ લાખ થશે. ૧૯૩૯ ની શરૂઆતમાં આ કામ પુરું થશે એવી ધારણા છે. ત્યાં પેટ્રોલીઅમમાંથી બનતી ચીજો પેટ્રોલ, ઘાસ-તેલ, ડીઝલ ઓઇલ વિગેરે સંગ્રહી રાખવામાં આવશે. તે શિવાય ઘાસતેલના ડબ્બા બનાવવાનું કારખાનું ખંધાય છે. તેલની સ્ટીમરોમાંથી તેલ ગ્રીધુ ટાંકીઓમાં ભરાશે અને તેમાંથી રેફવે મારફતે ટાંકીમાં, પીપોમાં અને ડબ્બામાં વહેંચાશે.

દરિયાઈ વહાણોની અવરજવર

હંસા, હોલેન્ડ—બ્રિટીશ ઇન્ડીઆ, કલેન, એન્કર, બ્રિટીશ-ઇન્ડીયા, એક્સરમેન, વીલ્સન એન્ડ સીટી હોલ લાઇનનાં વહાણો નિયમિત રીતે પરદેશી માલ માટે આવે છે અને એશીયાટીક, ઓમ્બે સ્ટીમ નેવીગેશન અને સિંધીઆ સ્ટીમ નેવીગેશનનાં વહાણો સ્થાનિક ચીજોનો માલ આણે છે.

દરિયાઈ અને કિનારે ફરતાં અનેક વહાણો ઓખા ખંદરે આવે છે.

પરિણીત સ્ત્રી પુરૂષોનું

માર્ગદર્શક પુસ્તક

વાત્સ્યાયન કામસૂત્ર

૫૦૦ પાના
પાકું પુકું

મુદ્ર્ય રૂા. પાંચ

આફ્રિકા માટે
૧૦ શીલીંગ.

સુંદર બોક્સમાં પેકબંધ મળશે.

કામશાસ્ત્રના આ શાસ્ત્રીય પુસ્તકમાં અપાયેલા
૨૫૦ વિષયોમાંથી થોડાક નીચે આપ્યા છે.

ધર્મ, અર્થ, અને કામ.

પરસ્ત્રીગમન નીંદનીય છે.

સ્ત્રીઓએ કામસૂત્રજ્ઞાણનું જરૂર છે. કામ-વિકારની દશ અવસ્થાઓ.
કામશાસ્ત્રની ૬૪ કલાઓ.

સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરવા માટેનાયક શું કરેછે?

સંબંધ બાંધવા યોગ્ય સ્ત્રીઓ.

દ્વતી ને તેનું કાર્ય.

સ્ત્રી-પુરૂષની કામવાસના.

શ્રીમંતો અને રાગ્યોનાં કૂત્સિત કર્મો.

સ્ત્રીની કામેચ્છા કેવી હોય છે ?

અંતઃપુરની વિલાસ લીલા.

આલિંગન, સુખન.

સ્ત્રીઓની પરિક્ષા કેવી રીતે કરવી
જોઈએ ?

નખક્ષત, દન્તદર્શન.

આસનો વિષે.

વેશ્યા-સમાજનું એક કલંક.

પ્રહાર અને સીતકાર

વેશ્યાની પરિચર્યા.

વિપરીત ક્રિડા.

સૌંદર્ય પ્રયોગો.

મુખ-મૈથુન એક છૂણિત કૃત્ય.

સુંદરતા મેળવવા માટેના પ્રયોગો.

સંભોગ પહેલાંનું અને પછીનું કર્તવ્ય.

વશીકરણ પ્રયોગ.

લગ્ન, સોહાગ રાત.

વાજીકરણ પ્રયોગો.

ગાન્ધર્વ-વિવાહ.

નપુંસકતા નિવારણ પ્રયોગો.

ગૃહિણીનું કર્તવ્ય.

સન્તાન પ્રાપ્તિના પ્રયોગો.

લખો:

એન. એમ. ઠક્કરની કંપની

૧૪૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ : ૨

ઓખાખંદર

કાઠિયાવાડના વાયવ્ય ખુણે આવેલું ગાયકવાડ સ્ટેટનું આ ખંદર છેલ્લા દસેક વર્ષથી તો ખુબ સુંદર પ્રગતિ કરી રહ્યું છે. મહુમ સર સયાજીરાવની દીર્ઘદ્રષ્ટિએ આ ખંદરની ભૌગોલિક ઉપયોગીતા શોધી અને તેને સુસમૃદ્ધ અને પુરતી સગવડવાળું બનાવવા તેમણે અથાગ શ્રમ લીધો. ખારે માસ સંરક્ષાયેલું એવું એ કુદરતી ખંદર છે; તદ ઉપરાંત નકર મજબૂત કોંક્રીટનો ચારસો ફુટ લાંબો દરિયામાં જતો પાકો કુડદો બાંધવામાં આવેલ છે. વળી તેની આગળ પાંચસો ફુટનો મોટો બંધ બાંધેલ છે. મોટી સ્ટીમરો પણ કુડદાની દરેક બાજુએ નાંગરી ગ્રીધો માલ વેગનોમાં ઉતારી શકે છે. યુરોપ આફ્રિકા વિના માલની ચડઉતર માટે આ ખંદર સસ્તું અને ચાલુ જમાનાની દરેક સગવડવાળું છે જેથી વેપારીઓને ફાયદાકારક છે. આ ખંદરેથી સને ૧૯૩૮-૩૯ ના વર્ષ દરમિયાન લગભગ બેંનેર લાખનો માલ ચડઉતર થયો હતો. ઓખા પાર્ટથી મછવામાં બેસી શંખોદ્ધાર બેટ જઈ શકાય છે. ખાડી નજીક ખારવાળો શંખ વિગેરે વેચે છે.

બેટ શંખોદ્ધાર (બેટ દારકા)

બેટમાં રહેવા માટે બે ધર્મશાળાઓ મુખ્ય છે, પ્રથમ નાની પણ સ્વચ્છ સત્યભામાજીની ધર્મશાળા અને બીજી અચારજીની ધર્મશાળા. દિલ્લામાં પુરાણી પદ્ધતિની રચનાવાળું શ્રી રણછોડરાયનું ભવ્ય મંદિર છે. તેની આસપાસ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ચારે બાજુએ ચાર પટરાણીઓના—સત્યભામાજી, રાધિકાજી, જાંબુવંતીજી, અને લક્ષ્મીજીના મંદિરો છે. આ મંદિરમાં પુણીમાર્ગ અનુસાર સમય સમયના દર્શન થાય છે, અને વળી દર્શન માટે કર આપવો પડે છે, ચરણ સ્પર્શનો પણ કર લેવાય છે. તદ્ઉપરાંત બેટમાં પ્રભુની પ્રેમલીલાના કાસદ પુજારીઓ હજુ પણ પ્રતિમા પ્રભુના સંદેશા લઈ પટરાણીઓને સુણાવવાની ચેષ્ટા કરે છે. અહિં મંદિરના નીચલે માળે તેમજ ઉપલા માળે શીશાની અંદર શ્રીજીની અસલ મૂર્તિ બંને જગાએ

ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં એકે અવાજે વખણાયેલી

અમીરી ખાંસીની રામબાણુ ગોળી વાપરે.

આ દીવ્ય ગોળીનું સેવન કરવાથી વીજળીવેગે અસર કરે છે. ગમે તેવી જીનામાં જીની ખાંસી, દમના માટે રામબાણુ ઈલાજ છે. તેમજ નાના બાળકોને થતા ઉંટાટીયાને બેજ દીવસમાં મટાડે છે નાનાં બચ્ચાઓ માટે આ ગોળી એક આશીર્વાદસમાન છે.

કાયદો ન થાય તો પૈસા પાછા આપવાની ગેરંટીથી વેચાય છે

અમારી જગપ્રસિદ્ધ ઉમદા બનાવટો.

અમીરીકાથો. હંસછાપકાથો, અમીરી સુખવીલાસ, અમીરી પાવડર, અમીરી રજીષ્ટર સોપારી, અમીરી કેસરી સોપારી, અમીરી અગરબત્તી વીજેરે.....

લખો:— કે. એમ. જોશી. અમીરી કાથાવાળા.

પીરમશા રોડ— અમદાવાદ.

તા. ક.—દરેક શહેરમાં એજન્ટો જોઈએ છે.

દેખાય છે. જિંબ પ્રતિજિંબની વૈજ્ઞાનિક કરામતનો જાણકાર ભક્ત પુજારીઓએ સારો લાભ ઉઠાવ્યો લાગે છે ! અહિંથી નીકળતાં ઓખાથી દારકા તરફ જતાં પહેલું સ્ટેશન આરંભડા આવે છે, ત્યાં દારિકાની છાપ શંખચક્રની મેળવી શકાય છે. બેટમાં ઘણા પવિત્ર તળાવો છે, જેમાં શંખ તળાવ, રણુછોડ તળાવ, પંચકુર્ષ વિ. મુખ્ય છે. બેટથી દોઢેક માઈલ દૂર શંખોદ્ધાર તીર્થ છે અહિં શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ શંખાસુરનો ઉદ્ધાર કરેલો. શંખ તળાવની બાજુમાંજ સંખનારાયણ અને આદિકેશવના સુંદર મંદિરો છે તદઉપરાંત ધીંગણેશ્વર, નીલકંઠેશ્વર, કલ્યાણ ત્રિવિક્રમજી વિ.ના પણ સારા મંદિરો છે. આરંભડા પછી બીજું સ્ટેશન મીઠાપુર આવે છે. ત્યાં મીઠું પુષ્કળ પાકે છે. ગાયકવાડ રાજ્યે સીમેન્ટના, મીઠાના તથા તેવાજ બીજા હુન્નર ઉદ્યોગોનો રાજ્યમાં સારો પ્રચાર કરેલો છે; ઓખાબંદરે જર્મણિયનો મોટો ભંડાર-ઢોડી છે, તેમજ મોટર હાઉસ લીમીટેડ (ગુજરાત) નું પણ ત્યાં કારખાનું છે. એકંદરે આ બંદરે ઘણી સારી પ્રગતિ સાધી છે.

દારિકાના મેળાઓ અને ગોપીતળાવ

દારિકા એંતા ઉત્સવોની નગરી છે દર વર્ષે ભરાતા મેળાઓમાં મુખ્ય નીચે મુજબના છે. ૧ અન્નકુટ. સમય કાર્તિક સુદી પડવે. નીજ મંદિર વિ. અન્નકોટની સામગ્રીથી શણગારે છે, અનેક યાત્રાળુઓ આવે છે. ૨ વસંત પંચમીનો મેળો માઘ સુદ પાંચમના રોજ નરસીંહ મહેતાની હંડી શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ દારિકામાં સ્વીકારી હતી. ૩ તેના કુલડોલનો મેળો.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ફાગણ વદ પડવે હોળી ખેલવા, તથા રણછોડરાયની ઝાંખી વિ. માટે હજારો યાત્રાળુઓ ઉતરી પડે છે. ૪ જન્માષ્ટમીનો તથા અક્ષયતૃતીયાનો અને દેવપોઠી એકાદશીનો, અહિયુનો વિગેરે.

ગોપીતળાવ જતાં રસ્તામાં નાગેશ્વરનું મંદિર આવે છે, તે દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગમાંનું એક છે; પરંતુ આ સ્થાન નિર્ણય વિષે મતભેદ છે. નિઝામ હૈદરાબાદમાં ચોંડી સ્ટેશનથી ૧૩ માઈલ દૂરના ઓઠા ગામનું શિવલિંગ તે નાગેશ્વર છે એમ કેટલાક વિદ્વાનોનું કહેવું છે જ્યારે ત્રીજા મત મુજબ અદમોરાથી સત્તર માઈલ દૂર યોગેશ્વરનું ધામ છે તે નાગેશ્વરનું જ્યોતિર્લિંગ છે એમ પણ કેટલાકનું કહેવું છે. અહિંયા હજુ પણ કામાઓનું (તુંટારાઓનું) જોર ઠીક ઠીક છે. ગર્વેખંડક ગોપી તળાવ હજુ પણ છે અને,

“સમય સમય બળવાન છે નહિ પુરુષ બળવાન,

કાળે અર્જુન તુંડીયો, એહિ ધનુષ એહિ બાણ”

એ ઉક્તિ સ્મરાવતું, અને કૃષ્ણસખા અર્જુન સાથે મથુરાથી આવતી ગોપીઓ તે સરોવરમાં શ્રીકૃષ્ણ નામ લઈ જળસ-માધિ પામી તે દ્રશ્ય સ્મરાવતું હજી ઉભું છે. હજુ પણ ગોપીઓના તે નિઃસ્વાર્થ પ્રેમનું સૂચક ગોપીચંદન આ તળાવની માટીમાંથી પ્રસાદાર્થ મેળવી લોકો પાવન થાય છે. ખરે-ખર દારિકા એ શ્રીકૃષ્ણની પ્રિય ભૂમિ છે, હિંદુઓના ચાર ધામની યાત્રા કરનાર માટે હિંદની ભૂગોળ ભણવાની રહેતી નથી.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ચાર ધામ

રેલ્વે શરૂ થઈ તે પહેલાં પણ ઉત્તરે બદ્રીનાથ, દક્ષિણે રામેશ્વર, પૂર્વે જગન્નાથપુરી અને પશ્ચિમે દ્વારિકાની યાત્રા ભગવાનની આજ્ઞા થતાં હજારો શ્રદ્ધાળુ યાત્રાળુઓ ગાડા રસ્તે કે પગપાળા કરતાં અને હુનિયાના વ્યવહારમાં અને વિધવિધ ભાષા અને વિષયોમાં પારંગત થઈ સ્વદેશ પાછા આવતાં.

સપ્તપુરી

અયોધ્યા, મથુરા, માયા, કાશી કાંચી, અવન્તિકા ।

પુરી દ્વારામતી ચૈવ સપ્તૈતા મોક્ષદાયકાઃ ॥ ૧ ॥

અયોધ્યા, મથુરા, માયા (હરદ્વાર), કાશી, કાંચીવરમ, ઉજ્જન અને દ્વારિકા એ સાત નગરો મોક્ષદાયક છે. દ્વારિકા માટે તો સ્કન્દ પુરાણમાં કહ્યું છે કે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુની સેવાથી પ્રસન્ન થઈ દુર્વાસા મુનિએ, તથા મુનિના તપથી પ્રસન્ન થઈ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ આમનસામન વરદાન આપ્યા, અને તે આપેલ વરદાન મુજબ શ્રીકૃષ્ણે દ્વારિકાનો ત્યાગ ન કરવા સ્વીકાર્યું અને ગોમતીસંગમ-ને મોક્ષદાયક બનાવ્યો. પશ્ચિમ સમુદ્રને કાંઠે આવેલા એ તીર્થસ્થળોએ જતાં હજુ પણ આપણને હિંદનો સૂર્યસ્થ સમરાવે છે અને ફરીને ભારતનો સૂર્યોદય થઈ હિંદ જગન્નાથ જગદીશ જેવું ક્યારે બને એવી દિલ્હા પ્રેરે છે. ભોખલકા અને ભાટીઆ સ્ટેશનેથી મોટર દ્વારા પીંડારા જવાય છે. પીંડતારક પીંડારા ક્ષેત્રમાં કુંડ છે; શ્રદ્ધ કરી પિંડ તે કુંડમાં નાંખવાથી પાણીમાં તરે છે તેમ કહેવાય છે. વળી ભાટીયાથી મોટર દ્વારા હર્ષદ માતાના મંદિરે પણ જઈ શકાય છે. તે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સ્થાન શ્રીકૃષ્ણને તથા છપનકોટી ચાદવોને માતા અંબાજીએ સમુદ્ર ઉપર જમીન ઉપરના રસ્તાની જેમ લઈ જઈ જે દિશાસૂચન તથા સહાય કર્યા તેને સ્મરાવે છે. પુરૂષ અને પ્રકૃતિની અરસ્પરસ સહાય અને સહાનુભૂતિનું સૂચક તે દ્રષ્ટાંત છે. પીંડારા તીર્થમાં મહાપ્રભુની બેઠક છે. કાઠિયાવાડનું શ્રાદ્ધ-તીર્થ હોવા ઉપરાંત અહિં શ્રીકૃષ્ણપ્રભુએ જે મહામુનિનો રથ બેંચેલો તે, દુર્વામા ર્ષિનો પુરાણો આશ્રમ પણ અહિં છે. ઉપર જણાવેલ સ્થળો ઉપરાંત તુલસી શ્યામમાં સાત ઊના પાણીના ઝરા છે, દેલવાડાથી એક માઈલ દૂર હમણું હમણું તકરારી જગાવાળું તીર્થસ્થાન, ગુપ્તપ્રયાગ વગેરે અનેક સારા સ્થળો આવેલાં છે.

કચ્છ

હિંદમાં મોટા પહાડો, મેદાનનો ક્ષણરૂપ પ્રદેશ અને સુકા રણ પણ આવેલા છે. સિંધ થરપારકર, રજપુતાના, અને કચ્છનો કેટલોક પ્રદેશ તદ્દન નિર્જળ સુકો રેતાળ રણનો છે. નવાનગર સ્ટેટના બેડીબંદર અને રોઝી બંદરેથી તથા મોરબી સ્ટેટના નવલખી બંદરેથી રોજ સ્ટીમર રસ્તે કચ્છમાં જઈ શકાય છે. મુંબઈથી પણ દર બુધવારે સ્ટીમર કચ્છ માટે ઉપડે છે. તે બંદરોનું સ્થાન ગુજરાત, રજપુતાના અને મધ્યહિંદના પ્રદેશોની વચ્ચે છે અને તેથી તેમની વ્યાપારી અગત્ય વધતી જાય છે.

માંડવી, ભુજ વિ. શહેરો મુખ્ય છે, પરંતુ તે સુકા ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડાડ) ખાંચકુવા, અમદાવાદ.

પ્રદેશ તરફ ન જતાં આપણે સીધા વઢવાણ પહોંચી ત્યાંથી ભાવનગર સ્ટેટ રેલ્વે મારફત ભાવનગર તરફ ઉપડીએ.

સ્વામીનાગઢડા, શિહોર અને પાલિતાણા

વઢવાણથી બોટાદ અને નિંગાળા થઈ ત્યાંથી ગાડી બદલી સ્વામીના (સ્વામીનારાયણના) ગઢડા જઈ શકાય છે. ત્યાં સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયનું નોટું મંદિર છે. નિંગાળાથી ધોળા ભાવનગર રેલ્વે મારફતે પહોંચી ત્યાંથી ઢસા અને ખીજડીયા થઈ અમરેલી જઈ શકાય છે, જ્યારે ધોળા અને ત્યાંથી સીધા શિહોર અને ભાવનગર જઈ શકાય છે. શિહોરથી પાલિતાણા માટે ગાડી બદલવી પડે છે. પાલિતાણા જૈનોનું ગુજરાતનું મુખ્ય યાત્રાધામ છે. ધનિક જૈનો અમદાવાદ અને પાટણથી સંઘ કાઢે છે અને હુબરો યાત્રાળુઓ ગાડીમાર્ગે અને પગે ચાલીને પાલિતાણા અને શત્રુંજય તીર્થ ઉપર જાય છે, સંઘમાં અઢગક દ્રવ્યનો ખર્ચ થાય છે. શત્રુંજય ઉપરના જૈનોના દહેરાં જોવા લાયક છે ત્યાં ધનિકોએ દ્રવ્યનો સહવ્યય કરી આત્મકલ્યાણનો કાંઈક માર્ગ ગ્રહણ કર્યો લાગે છે. શેત્રુંજની ટેકરી ઉપર સાતેક નાનામોટા ગઢ અગર કિલ્લા છે અને તેની અંદર મોટાં વિશાળ ભવ્ય મંદિરો છે તેમાં જૈનોએ લાખો રૂપીયા ખર્ચી સોના રૂપા અને હીરા-માણિકથી જડેલી અનેક મૂર્તિઓ સ્થાપી છે ચિત્રકામ, કોતરકામ ઘણાંજ સુંદર છે અને દરેક મંદિરોની રચના પણ એક નાના નગર જેવી છે. મંદિરની તમામ વ્યવસ્થા ચોક્કીપહેરો

ટેક્સર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

હિન્દુ મંદિર, પાલિનાગો

અને તમામ વહીવટ જૈનોના હસ્તક છે. પહાડ ચઢવા માટે પગથીયા છે. ઉપર એક મહાકાય મૂર્તિ છે જે છે તો તીર્થંકરની પણ પ્રચલિત નામથી ભીમની મૂર્તિ તરીકે ઓળખાય છે. મંદિરોમાં લાખો રૂપીયાના દાગીના, રત્ન અને આભરણ હોવાથી રાત્રે ત્યાં રહી શકાતું નથી અને ગઠ અને ચોક્કી પહેરો સુંદર છે. શત્રુંજયના મંદિરો સ્કેન્ડે જે એક માઈલ દૂર છે, અહીંથી પાંડવો અને આઠ કરોડ મુનિઓ મોક્ષે ગયા હતા એવી માન્યતા પ્રચલિત છે. ગુજરાતના નહિ પણ બદકે સારાયે હિંદના જૈનો અહીં યાત્રાર્થે આવે છે. શિવપકામ ઘણુંજ સુંદર છે, અને આટલા વિશાળ અને ખર્ચાળ છતાં આવા સુંદર મંદિરો જોવા ભુલવું જોઈએ નહિ. ટેકરી ઉપરથી ઉપર નીચેના મોટા નાના મંદિરો અને ઝરણાં વીગેરેનું દ્રશ્ય સુંદર અને હૃદયંગમ લાગે છે.

અશક્ત માણસો માટે ચડવા માટે ડોળી પણ મળી શકે છે.

શિહોર સ્ટેશનથી પાસેજ ટેકરી ઉપર શિહોર ગામ છે. તેનો જુનો ગઠ જોવા જેવો છે. અહીંના પેડા વખણાય છે, અહીંથી શેત્રુંજના દર્શન થઈ શકે છે.

ભાવનગરથી તળાબ દ્વારે મારફત તળાબ, ગોપનાથ, અને મહુવા બંદરે જઈ શકાય છે. ગોપનાથ હવાખાવાનું દરિયાકાંઠા પરનું સુંદર સ્થળ છે. જ્યારે તળાબ (તાલધ્વજ-ગિરિ) ઉંચી ટેકરી ઉપરનું સુંદર શહેર છે; તે જૈનોનું તીર્થ સ્થળ છે. ટેકરી ઉપરના મંદિરો સુંદર છે. નજીકની ગુફાઓ વિગેરે પણ જોવા લાયક છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ભાવનગર, સારંગપુર અને ભીમનાથ

ભાવનગર એ ભાવનગર સ્ટેટની રાજધાનીનું શહેર છે. તેની વ્યાપારી અગત્યા હતી, તેમાં થોડાંક વર્ષથી ખંદર ખુલતાં તેની અગત્યા વધતી જાય છે.

રાજ્ય ખંદરી સગવડ વધારી વ્યાપારવણુજ વધારવા સુંદર કોશીષ કરી રહેલ છે. “કાઠિયાવાડ એર સર્વીસીઝ” વિગેરે ના એરોપ્લેન અહીં ઉતરે છે. “કૃષ્ણનગર” નામનું સુંદર નવું પરં વસાવવામાં આવેલ છે. અહીંથી ઘોઘા જઈ શકાય છે. ભાવનગરમાં શહેરની વચ્ચે સુંદર તળાવ છે. સ્ટેશન પાસે જ ધર્મશાળાઓ છે. નવું શામળદાસ કોલેજનું તથા હોસ્ટેલનું મકાન, તથા પીલગાર્ડન તથા તેની અંદરનું પ્રાણી-સંગ્રહાલય વીગેરે જોવા લાયક છે. તખ્તેશ્વરની ટેકરી ઉપર સુંદર દેવાલય છે. જ્યાંથી દરિયો જોઈ શકાય છે; તે બાજુ શહેરનો વિસ્તાર વધારી ખંગલા ખાંધવામાં આવેલ છે. વીક્ટોરીયા ગાર્ડન તથા તેની પાસેનો મહેલ, અને ગૌરીશંકર સરોવર (બોડ તળાવ) વીગેરે જોવા લાયક છે. શહેરની મધ્યના તળાવ કાંઠે દરરોજ ગુજરી ભરાય છે. સ્ત્રીઓ માટેનો બુદ્ધો ખાસ બગીચો ત્યાં છે. ભાવનગર સ્ટેટ એક પ્રગતિશાળી દેશી રાજ્ય છે. શહેરની મધ્યમાં બાર્ટન પુસ્તકાલય સુંદર છે. શહેરની વિશાળ બજારમાં આસપાસની ઘણી ચીજો વેચાવા માટે આવે છે. શહેર વચ્ચે તળાવકાંઠે જશોનાથ મહાદેવનું મંદિર છે. મોટર રસ્તે ઘોઘા જઈ શકાય છે. તે બ્રિટિશ હુદનું ગામ છે અને હવાખાવા માટે કોઈવાર અમલદારો ત્યાં ટેલર એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) ખાંચકુવા, અમદાવાદ.

બહારગામ રહી વેપાર કરનાર ગ્રાહકો માટે ખાસ સગ-
વડતાઓ છે. તાર-ટપાલ અને જાણવાજોગ સમાચારો
મોકલાવી આપવામાં આવે છે.

રૂઠિ, શેર, ચાંદી તેમજ બીયાં.

બજારનું તમામ પ્રકારનું વાવટાનું કામકાજ વ્યાજબી
કમીશનથી અને આડતથી કરી આપવામાં આવે છે.

રૂા. ૧૦૦ અને ૫૦ ની મુડી

શેકનારનો રૂઠિની ૧૦ અને ૨૦ ગાંસડીઓનો
વેપાર કરવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે મલો યા લખો:—

તારનું શરનામું
“ નસીબ ”

ફોન નં.
૩૨૧૧

જશવંતલાલ એન્ડ કંપની

રૂઠિ, શેર બીયાંના દલાલ અને કમીશન એજન્ટ
રતનપોળ, શેઠની પોળના નાકે-અમદાવાદ

ઉનાળો ગાળે છે. ભાવનગરથી ખોટાદ થઈને ત્યાંથી ધંધુકા અને અમદાવાદ જઈ શકાય છે. ખોટાદ પછી સારંગપુર રોડનું સ્ટેશન આવે છે ત્યાંથી સારંગપુરના હનુમાન જઈ શકાય છે, તે હનુમાન ખુબ શક્તિશાળી લેખાય છે અને તેમની માન્યતા ખુબ થાય છે. ભીમનાથ સ્ટેશનથી ભીમનાથના મંદિરે જઈ શકાય છે, ધંધુકાથી અમદાવાદ જતાં રસ્તામાં અરણેજ, ગોધાનેશ્વર અને ધંધુકા આવે છે. અરણેજમાં ખુટ માતાનું મંદિર છે. ઘોળકાનું મલાવ તળાવ જુના રાજ્યકર્તાઓની ઉદાર ભાવના અને પ્રજાપ્રેમ દર્શાવતું હજુ મોજુદ છે. આ રસ્તે ભાવનગરથી સીધા અમદાવાદ આવી શકાય છે; એલીસપ્રીજ, સાબરમતી, અને અમદાવાદ થઈ ગુજરાત અને સમસ્ત હિંદમાં જઈ શકાય છે. ધંધુકામાં વીરમગામ જેવું જ કસ્ટમનું થાણું છે અલબત્ત ત્યાં હાલાકી વીરમગામ કરતાં ઓછી છે.

મહેમદાવાદ, ખેડા, નડિયાદ, અને કપડવંજ.

અમદાવાદથી ગુજરાત કે કાઠિયાવાડ મેઈલમાં અગર તો લોકલમાં બેસી મુંબઈ તરફ જઈ શકાય છે. રસ્તામાં અમદાવાદથી અગીયાર માઈલ દૂર ખારેજડીનું સ્ટેશન છે, સ્ટેશનની પાસે જ ખારેજડીની ગંજીફરાક અને કાગળ વીગેરેની મીલ, આવલી છે. જ્યારે ત્યાંથી આગળ જતાં મહેમદાવાદ (ખેડા-રોડ) સ્ટેશન આવે છે. સ્ટેશનથી ગામ માઈલ એક દૂર છે. અહીંથી દરરોજ મોટરો ખેડા, માતર તથા નડિયાદ જાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ખેડા જીલ્લાનું મુખ્ય ગામ ખેડા, રેલ્વે સ્ટેશન ગામ ઉપર નથી, તેથી હવે નડિયાદની અગત્યતા વધતી ગઈ છે. મહેમદાવાદથી ખેડા સહેજે ચૌદેક માઈલ દૂર છે, મોટર રસ્તો સારો છે, અને ખેડા ચરોતરનો પ્રદેશ ક્ષણરૂપ હોઈ બંને બાજુની વૃક્ષરાજીથી મોટર રસ્તા ઉપર ઠંડક રહે છે. મહેમદાવાદથી ખેડા જતાં રસ્તામાં ભમરીયો કુવો આવે છે. કુવો જુનો જીર્ણ થઈ ગયેલો છે. પરંતુ સરકારે હમણાંથી મરામત કરી ટકાવી રાખેલ છે જેથી તેમાં ઠંડક ખુબ રહે છે. કુવાની ચારે બાજુથી ઉતરવા ચડવાની ગોળ નિસરણી છે, અને છેક પાણીને અડકી શકાય છે; હાલ તો છોકરાઓ સંતાકુકડીની કે પકડવાની રમત ત્યાં રમે તેવી તે ગોઠવણ લાગે છે! મહમદ બેગડાનો મહેલ પણ અહીં પાસે જ છે, આ શહેર મહમદ બેગડાએ વસાવેલું. અહીંથી અગ્યારેક માઈલ રેલ રસ્તે આગળ જતાં નડિયાદ આવે છે. નડિયાદમાં પણ ગાડી મળી શકે છે, અહિંથી પણ મોટરો હંમેશા કપડવંજ, માતર, ખેડા અને મહેમદાવાદ તરફ જાય છે. ચરોતરની ક્ષણરૂપ જમીનની વચ્ચે આવેલા આ શહેરનો વેપાર સારો ચાલે છે. શહેરની એક બાજુએ નાનું સુંદર તળાવ છે. શહેરમાં લાંજ વિગેરેની સગવડ સારી છે. મોટું બજાર ભરાય છે. અહીંનું સંતરામનું મંદિર, અનાથાશ્રમ વીગેરે જાણીતા છે. નડિયાદથી ગુજરાત રેલ્વેમાં બેસી એકવીસ માઈલ દૂર આવેલા કપડવંજ સ્ટેશને જઈ શકાય છે. કપડવંજમાં સાબુ સારા બને છે. તે રસ્તે આગળ ન જતાં

ટેસર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

નડિયાદથી સીધા મુંબઈ તરફ દરેક માર્ગલ જતાં આણંદ જંકશન આવે છે. વચમાં બોરીઆવી સ્ટેશન આવે છે. જ્યાંથી રેલ્વે બદલી વડતાલ (સ્વામીનારાયણ) જઈ શકાય છે. સ્વામીનારાયણપંથનું ત્યાં મોટું મંદિર છે; તે સંપ્રદાયનું યાત્રાનું સ્થળ વડતાલ ગણાય છે.

આણંદ, ડાકોર અને ખંભાત.

આણંદથી એક ક્ષેત્ર ડાકોર, ટીંબારોડ, અને ગોધરા તરફ જાય છે. જ્યારે બીજો ક્ષેત્ર પેટલાદ અને ત્યાંથી ખંભાત જાય છે. પેટલાદથી બીજ તરફ પણ ગાયકવાડ રેલ્વેનો ક્ષેત્ર જાય છે. ખંભાત એ બહુ પ્રખ્યાત બંદર છે. તે ઐતિહાસિક સ્થાન છે તેનું મૂળ નામ સ્તમ્ભતીર્થ હતું.

ડાકોર એ વૈષ્ણવનું ગુજરાતનું મુખ્ય યાત્રા ધામ છે, અને વૈષ્ણવોના પાંચ મહાતીર્થોમાંનું એક છે. સ્ટેશનેથી ઘોડાગાડીઓ મળી શકે છે, ભાદું ઠરાવી રામબાગ, અગરતો અમદાવાદવાળાની ધર્મશાળાઓ જવું. શહેરમાં બીજી પણ અનેક ધર્મશાળાઓ છે. અને બધે સુવા પાથરવા વીગેરેની સગવડ મળે છે. શહેરની મધ્યમાંજ રણછોડરાયનું મોટું ભવ્ય મંદિર છે. બજાર સુંદર અને મોટું છે, અને તે બજારની એકબાજુપર ગોમતી તળાવ મંદિરની સામેજ આવેલું છે. તળાવ સુંદર છે અને વચમાંજ એકનાની વાવ છે જેમાં શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુને લાવીને લક્ષ્મી બોડાણાએ સંતાડ્યા હતા એમ કહેવાય છે. તળાવને કાંઠેજ ત્રાજવા છે. અને આ જગ્યાએ શ્રી કૃષ્ણપ્રભુની દ્વારિકાથી ઉપાડી લાવેલી મૂર્તિના

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જેટલું જ સુવર્ણ લક્ષ્મણે જોડાણાએ દારિકાના ગુગલી
પ્રાક્ષણેને આપવા કબુલેલું પરંતુ લક્ષ્મણે સદા રણછોડરાયે
પોતાનું વજન લક્ષ્મણનીની વાળી જેટલું હલકું બનાવી દીધું
અને તે રીતે લક્ષ્મણના દોરે બંધાઈ દારિકા છોડી ડાકોરમાં વાસ
કર્યો. દર પુનમે અહીંયાં હજારો યાત્રાળુઓ દર્શનાર્થે આવે છે.
અહીં પ્રભુને માખણ, સાકર, મગજના લાડુ, તુલસીપત્ર
વીગેરે ચડાવે છે. ગોમતીમાં સ્નાન કરી પૂજા માટે મંદિરમાં
જઈ શકાય છે. આ મંદિરમાં પુષ્ટી માર્ગ મુજબ સમય
સમયના દર્શન થાય છે. રથજત્રા અને માણિકઠારી પુનમ
ઉપર ખુબ ગીડદી રહે છે. અમદાવાદથી ડાકોર તથા ડાકોરથી
અમદાવાદ માટે દરરોજ મોટર પણ ઉપડે છે. નિજમંદિરમાં
પ્રદક્ષિણા તથા પાદસ્પર્શ માટે પાછળનાદ્વારથી દાખલ થવું

દરેક ચીજો પુરાબોથી ભરપુર છે

અમારે ત્યાં બનતી ચીજોના ભાવ
મનહર કાથાના ડાખાનાના ગ્રો. ૧ ના રા. ૧૮૫. ડાખા મોટા ગ્રોસ ૧ ના
રા. ૩૬. તેજસ્વી મુખવાસ-તોલા ૫ ના ડાખા ડાખન ૧ ના રા. ૯),
રતલી ડાખા ૧ ના રા. ૫). તાંબુલ ગોળી-બાટલી ગ્રોસ ૧ ના રા. ૨૪
અમર કાથાના-નાના ડાખા તો. ૫) ના ગ્રોસ ૧ ના રા. ૫૪.

—: મનહર કાથો :—

ભાવ નીચે મુજબ છે.

ટેબલેટ ડાખી-ગ્રોસ ૧ ના રા. ૧૫. ટેબલેટ-૧ રતલી ડાખા
ડ. ૧ ના રા. ૩૬ ટેબલેટ નં. ૨ ના ૧ રતલીના ડાખા ડ. ૧ ના રા.
૧૫) ૦૧ રતલીના ડાખા ડ. ૧ ના રા. ૪૫

ડેબોલ દાંતના દરેક રોગ માટે ડાખન ૧ ના રા. ૨૧

બનાવનાર:—એમ. બી. શાહ.

ડે. ધનાસુતારની પોળમાં, સરૈયા પોળ-અમદાવાદ.

પડે છે. તે માર્ગે ખુબ અંધારું હોય છે. પાદસ્પર્શ કરતી વખતે પાસેથી મૂર્તિનું દ્રશ્ય અદ્ભુત અને મનોહર લાગે છે. તે શ્યામ રમ્ય મૂર્તિ ઉંચી અને મોટી છે. સામેથી પણ દર્શન થઈ શકે છે. ગોમતી તળાવને કાંઠે અનેક ધર્મશાળાઓ તથા મંદિરો આવેલાં છે. ગોમતી કાંઠાપર ચંદ્ર-મૌલેશ્વર મહાદેવમાં શારદાપીઠના શ્રી શંકરાચાર્ય રહે છે. અહીંયા બીજા તીર્થસ્થળોની જેમ “ગોરને ત્યાં પડયા”ને ત્યાં ઉતરી શકાય છે. મંદિરમાં સ્ત્રી પુરૂષો માટેની અલગ અલગ દર્શનની વ્યવસ્થા રાખી છે. ગોમતીને કાંઠે ડંકેશ્વર મહાદેવ છે, અને અહીંયા પહેલાંના વખતમાં ડંક નામના રૂપિએ તપશ્ચર્યા કરેલી અને તેથી આ ગામનું નામ ડંકપુર હતું એમ કહેવાય છે. ડાકોરના “ગોટા” વખણાય છે. ડાકોરથી ઠાસરા અને ટીંબારોડ થઈ ગોધરા પહોંચાય છે. બીજા કાંટો મુંબઈ અને વડોદરાથી ગોધરા થઈને સીધો દિલ્હી તરફ જાય છે. ગોધરાથી લુણાવાડા પણ જઈ શકાય છે. મુંબઈ અને ગોધરા થઈ આગળ દાહોદ અને રતલામ થઈને ક્રુન્ડીયર મેઈલ દિલ્હી પેશાવર તરફ જાય છે. “ગુજરાતનો બગીચો” અહીં તેની સમૃદ્ધિની કાંઈક ઝાંખી કરાવે છે. આણંદથી મુંબઈ તરફ જઈએ તો વાસદ આવે છે અને ત્યાંથી બોચાસણ અને કથાણા જઈ શકાય છે. તે લાઈનમાં વચમાં બેરસદ અને પછી રાસ ખેડાનું વીરગામ આવે છે. સત્યાગ્રહની લડતમાં જે ખેડુતોએ તેમની પ્રાણપ્રિય જમીન ન્યોછાવર કરી દીધી હતી તે જમીન પાછી તેમનેજ જ

ટેલેર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મળી અને તે રીતે આત્મભોગ અને સત્યનો છેવટે વિજય થયો. વાસદ પછી આગળ મુંબઈ તરફ જતાં બે સ્ટેશનો મુકી વડોદરા સ્ટેશને પહોંચાય છે. અહીંના સ્ટેશન ખુદાર ઘોડાગાડીના અડ્ડા છે, તદ ઉપરાંત મોટર અને ટેક્ષીઓ પણ મળી શકે છે. વડોદરા, વિશ્વામિત્રી, અને ગોયાગેટની મોટર સર્વિસ નિયમિત દોડે છે. વિશ્વામિત્રી સ્ટેશનથી ગાયકવાડ રેલ્વે મારફત ડભોઈ, આંદોદ વિગેરે સ્થળે જઈ શકાય છે. ગુજરાતના દેશી રાજ્યોમાં વડોદરા ખાસ આગળ પડતું સ્ટેટ લેખાય છે.

વડોદરા ડભોઈ અને આણોદકરનાલી

વડોદરા ગાયકવાડ સ્ટેટનું મુખ્ય રાજધાનીનું શહેર છે અને અમદાવાદથી મુંબઈ જતાં દર માઈલ દૂર આવેલું છે. બી. બી. એન્ડ સી. આઈ રેલ્વેનું જંકશન સ્ટેશન છે.

તારનું સરનામું (યુનીઅન)

ઓફીસ ટેલીફોન નં. ૨૫૦૪

રેસીડન્સી નં. ૫૦૬૦

ધી ટ્રોપીકલ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

ચેરમેન સુભાસચંદ્ર બોઝ

કાયર, મોટર, મરીન, વિગેરેના વિમા માટે

મળો યા લખો:—

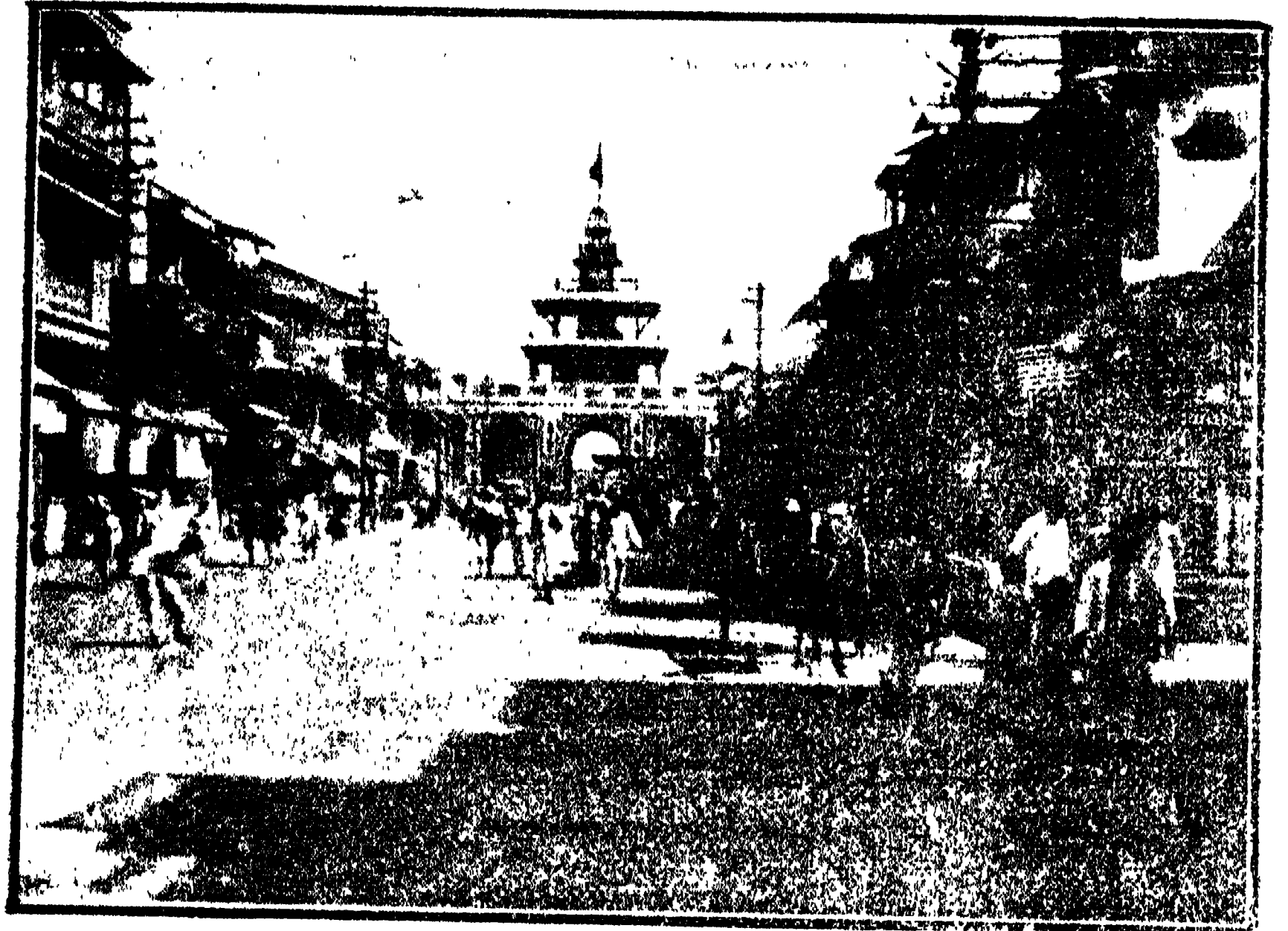
આર. એસ. ઝવેરી પ્રાન્થ મેનેજર

૫૭૧/૨ રીડ રોડ—અમદાવાદ.

મહેનતુ અને સારી લાગવગ ધરાવનારા હોંશીયાર

એજન્ટો બોધ્યે છે.

અને મુંબઈથી દીલ્હી જતી લાર્ઝન અહીંથી ગોધરા અને રતલામના રસ્તે દીલ્હી અને ત્યાંથી પેશાવર તરફ જાય છે. વડોદરાના ત્રણ સ્ટેશનો છે, વિશ્વામિત્રી સ્ટેશનથી જંબુસર

વડોદરાના મહોદ્દાનો દેખાવ

અને ચાણોદ તરફ જઈ શકાય છે. અહીંથી ચાણોદ જતાં વચમાં ડભોઈ આવે છે. તે પુરાણું શહેર છે. વડોદરામાં ઉતરવા માટેના સાધનો નીચે મુજબ છે. કૃષ્ણનિવાસ, દામાજીરાવ ધર્મશાળા, ગાર્ડનનિવાસ, બરોડા હોટલ, વોગેરે વળી સ્ટેશનની સામેજ સ્ટેટ ગેસ્ટ હાઉસ આવેલું છે ગાર્ડનનિવાસ એ સારી અને ઉતરવાલાયક લોજ છે. તેના ૨૪ કલાકના ખાવા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

સાથે રૂ. ૧૧ લે છે. મરહુમ સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ એક મહાન સુધારક અને પ્રગતીશીલ રાજવી હતા. સ્ટેશનથી શહેર તરફ જતાં માર્ગમાં ટાવર આવે છે અને તે ટાવરમાં બધા આંકડા હિન્દીમાં લખેલા છે. ગાયકવાડ સ્ટેટ, ગોંડલ સ્ટેટ વીગેરે રાજ્યોની એવી રીત છે કે બંને ત્યાં સુધી સ્વદેશની ભાષાજ વાપરવી તેથી ન્યાય-મંદીર, વરિષ્ઠ અદાલત અને ગાડીના અડા વિગેરે શબ્દોનો ઉપયોગ પ્રચલિત છે. મરહુમ સર સયાજીરાવે જુના શહેરની સુરત તદ્દન ફેરવી નાંખી છે. હાલનું વડોદરા શહેર પહોળા રસ્તાવાળું ઠેર ઠેર બગીચાઓવાળું અને સુંદર આલીશાન ઇમારતવાળું આ શહેર ગુજરાતનું નાક છે. અને પુરાણા પેશ્વાના સમયને સ્મરાવે છે. સ્ટેશનની સામેજ સ્વર્ગસ્થ મહારાજને હીરકમહોત્સવને સ્મરાવતું સર સયાજીરાવનું પુતળું છે. પછી માર્ગમાં આગળ જતાં બીજા ઘણા જોવાલાયક સ્થળો આવે છે. શહેરની વચમાં વિશ્વામિત્રી નદી વહે છે. સ્ટેશનથી માંડવી અઢી માઈલ દૂર છે.

વાહન

સ્ટેશનથી માંડવી સુધી એક આનામાં મોટર દોડે છે. સ્ટેશનેથી ટાંગા અને ટેક્સીઓ મળી શકે છે. શહેરમાં બરોડા હાઈસ્કુલ, બરોડા કોલેજ, સયાજી સાયન્સ ઇનસ્ટીટ્યુટ વગેરેના મકાનો જોવા જેવા છે. લક્ષ્મીવિલાસ મહેલમાં મહારાજ રહે છે. આ મહેલ હિંદુસ્થાનના સર્વોત્તમ મહેલમાંનો એક છે. તેનો સુંદર ઘાટીલો દરવાજો અને રમ્ય વિશાળ બગીચો તે આલીશાન ભવ્ય મહેલની શોભામાં વધારો કરે છે. અને

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિ ફીટર્સ (સ્પેન્ડોડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વડોદરાનો કુલતો પુલ

સ્વદેશી માલને ઉત્તેજન આપો.

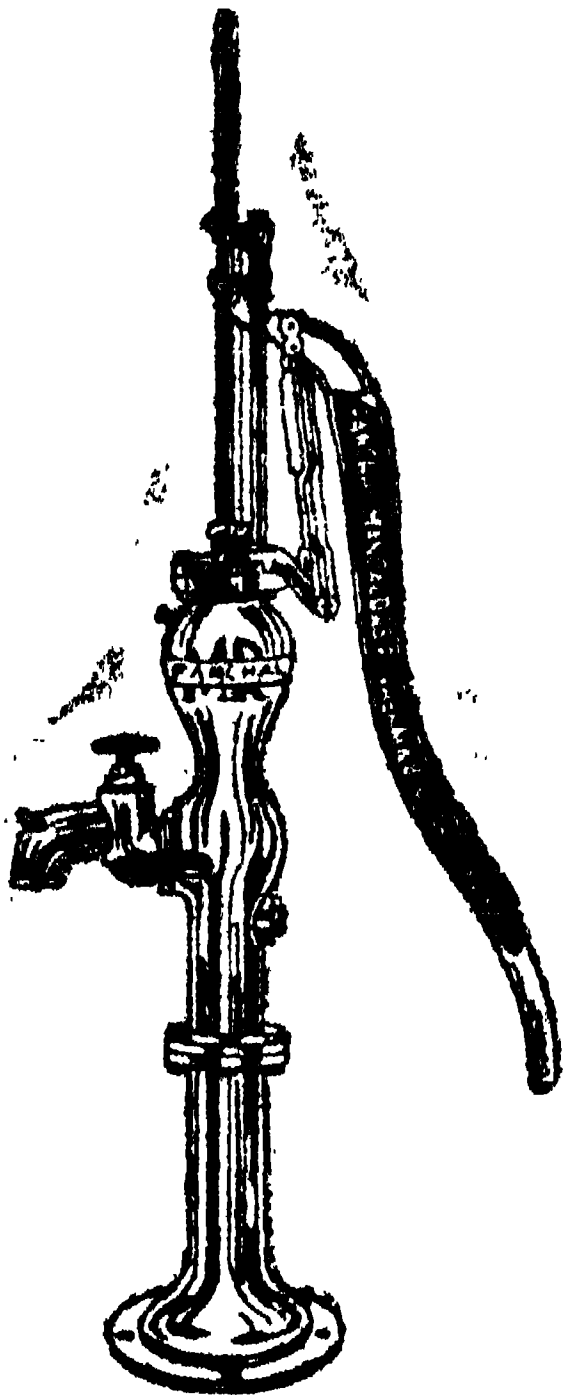
અમારા કારખાનામાં દરેક જાતની મશીનરી જેવી કે ડ્રીલીંગ મશીન, પંચીંગ મશીન, પ્રેસ, ગેલી પ્રેસ, બ્લોઅર, સેગરા, હેન્ડ પંપ, પીકર્સ પ્રેસ ડાઇઝ, તેમજ બોરીંગના દરેક જાતના ઓળરો બનાવનાર તથા દરેક જાતની મશીનરી માલીકની જાતીદિખરેખ નીચે સંપૂર્ણ કાળજી પૂર્વક કામ કરી આપવામાં આવે છે. ગ્રાહકોનો સંતોષ એજ અમારો મુદ્રા લેખ છે.

ડ્રીલીંગ મશીન

અમારો આ પંપ.

કુચા અગર બોરીંગમાંથી ૧૫૦ ફુટની ઉંડાઇએથી પાણી ખેંચી ૪૦ ફુટ ઉંચે પાણી આપે છે ગ્રાહકની સગવડતા અને સંતોષ આપેતેવા પંપો બનાવનાર અને કોન્ટ્રેક્ટી બોરીંગ કરી આપનાર.

હેન્ડ પંપ

રૂબરૂ મગો અગર લખો.
રામવિજય આયન વર્કસ
પ્રો. પંચાલ મંગળદાસ રેવાભાઈ
એન્ડ બ્રધર્સ. (પંપ મેકર્સ એન્ડ
બોરીંગ કોન્ટ્રાક્ટર્સ.)

૬૬૪, ઘીકાંટારોડ, ન્યુ શામળ બેચર ચાલ
અમદાવાદ.

મહેલમાં મોટા આરસના કુવારાઓ કરેલા છે. અને ભીતોનું સુશોભન ઘણું રમ્ય અને આકર્ષક છે. વડોદરાના સારા મકાનો ઉપર મોટા ધુમટો હોય છે. રાણીબાગ ખાસ જોવા જેવો છે. તે બગીચાની વચ્ચે થઈ વિશ્વામિત્રી નદી વહે છે. તેની અંદર જાતજાતના પ્રાણીઓ રાખેલા છે. સાંજે આ બાગની મઝા ઓર હોય છે, બગીચામાં વિશ્વામિત્રી ઉપર ઝુલતો પુલ, સંગ્રહ સ્થાન, ચિત્રભંડાર, છત્રપતી શિવાજીનું બાવડું, વીગેરે જોવા લાયક છે. અહીંના સંગ્રહસ્થાનમાં અને કલાભવનમાં ઘણીજ સુંદર અવનવી ચીજો જોવા લાયક છે. નવું કીર્તીમંદીર તથા તેની સામે સર સયાજી હાસ્પીતાલ વીગેરે જોવા જેવા છે. શહેરની વચમાં પાકું બાંધેલું અગીયારસો ફુટ લાંબું અને છસો ફુટ પહોળું સુરસાગર તળાવ આવેલું છે. બાગમાં સુંદર બેન્ડ સ્ટેન્ડ છે. જ્યાં રવિવારે અને મંગળવારે બેન્ડ વાગે છે. અત્રે સુરસાગર તળાવ ઉપરના સીનેમા અને રસ્તા ઉપરના લીવાનું પ્રતિબીંબ તળાવમાં પડે છે, અને કાંઠા ઉપરના વિશાળ રસ્તા ઉપર ફરતાં વિશાળ જનસમુહ દૃષ્ટીગોચર થાય છે. સુરસાગરના કાંઠે માંડવી તરફ જતાં ઉંચા મીનારાવાળું ન્યાયમંદીર આવેલું છે. માંડવીનો ચોક મુફી આગળ જતાં મોટી બજાર આવે છે અને ત્યાંથી આગળ જતાં સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી આવે છે. પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિમાં વડોદરા આગળ પડતું દેશી રાજ્ય છે. ગ્રામ્ય પુસ્તકાલય અને ફરતા પુસ્તકાલયની યોજના સર સયાજીરાવે શરૂ કરેલી. આ પુસ્તકાલયમાં

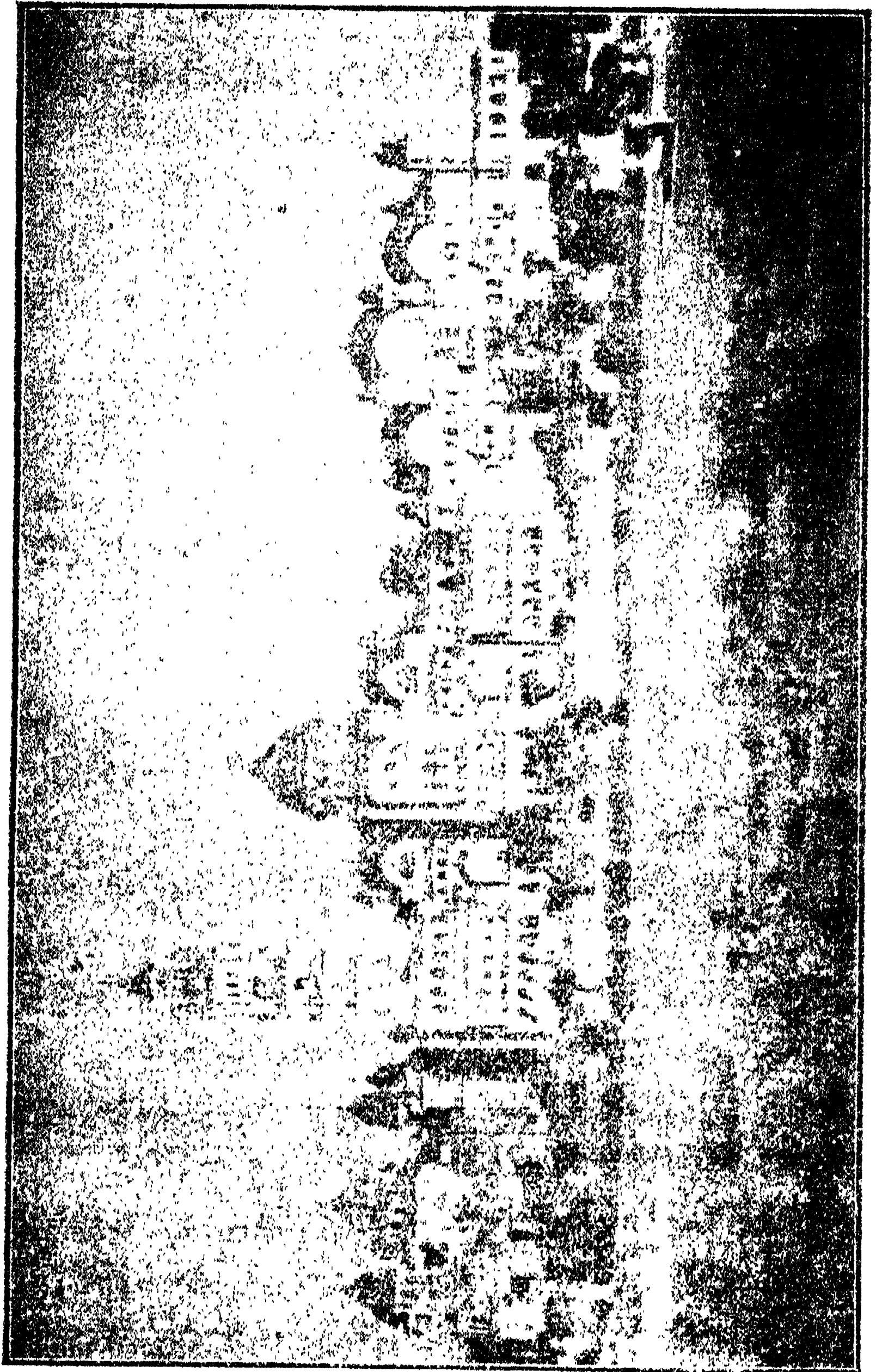
ટેલર્સ બેન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સુવ્યવસ્થીત યોજનાસર લાખો પુસ્તકો અને હસ્તલિખિત પ્રતો વીગેરે રાખેલાં છે.

કોઠી બીદડીંગમાં સરકારી કચેરી છે. અને તેની પાસે જ પુરાણા તત્ત્વમાં અને જુના ઐતીહાસીક શંસોધનમાં પ્રખ્યાત થએલું એરોએન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ છે તેમાં ઘણા કિંમતી હસ્ત લેખીત સંસ્કૃત પુસ્તકો વીગેરે છે. લક્ષ્મી વિલાસ મહેલ ઉપરાંત, પ્રતાપવિલાસમહેલ, અને મકકરપુરા અને નઝરબાગના મહેલો જોવા જેવા છે. બધા મહેલો આધુનીક છેલ્લામાં છેલ્લી ઢબના ફરનીચરથી, ભીંત ઉપરના સુંદર સુશોભીત અને કિંમતી ઝુમરો અને ઝવેરાત વિગેરેથી સુસમૃદ્ધ છે. મક્કરપુરાના મહેલની આસપાસ પણ સુંદર વિશાળ બગીચો છે, અને તેમાં સુંદર કુવારા, ઝેન્ડસ્ટેન્ડ, તથા આરામગૃહો છે. કળાભુવનમાં ઓલોગીક શિક્ષણ આપવામાં આવે છે; જેમાં ઇલેક્ટ્રીકલ, મીકેનીકલ, અને સીવીલ એન્જીનીઅરીંગ, ચીત્રકામ અને ફોટો-ગ્રાફીક, રસાયણીક હુન્નરઉદ્યોગો, વીગેરેનું શિક્ષણ અપાય છે. કળા ભુવનની દુકાન (સીવીલ ડેપો) અને તેનો શો રૂમ જોવા લાયક છે.

વડોદરામાં ચાર સુતરની અને એક ઉનની મીલ છે. તદ્ઉપરાંત “ એલેમ્બીક કેમીકલ વર્ક્સ ” “ સયાજી આયર્ન વર્ક્સ ” વીગેરે જોવા જેવા છે. અહીંયાં આર્ય કન્યા વિદ્યાલય અને હિંદ વિજય જીમખાના પણ જોવા જેવા છે. પ્રોફેસર “ માણેકરાવ ” નો અખાડો ગુજરાતમાં વ્યાયામ પ્રવૃત્તિમાં પ્રથમ અને મુખ્ય છે. મરહુમ સર સયાજીરાવે પણ “ પ્રવૃ-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીન્ટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

લક્ષ્મી-નિવાસ મહેલ (વડોદરા)

તિને સારૂ પોષણ આપ્યું હતું. આગળ જતાં મોટો ગઠ અને હાથીખાનુ વીગેરે આવે છે, તેની અંદર સાઠમારીનું મેદાન જેવા જેવું છે. રાજ્યાલિપેકના અગર તેવા અગત્યના દિવસે ત્યાં હાથીઓને ગાંડા કરી લડાવે છે અને સામેના મહેલમાં બેસી રાજા મહારાજાઓ તે દ્રષ્યો જુએ છે. ઉતુંગ માતંગ હાથીઓના ખરાડા, હાથી દાંતોની સામ સામી ભીસ અને લોહી લુહાણ થતાં પણ પાછા ન ફરતાં અડગ નિશ્ચયથી લડતા હાથીઓનું તે દ્રષ્ય ભલભલાનું દિલ કંપાવે તેવું હોય છે. જીવનમાં આવા દ્રષ્યો જેવા બહુજ ઓછા મળે છે. વળી તોપખાનું તથા સેના રૂપાની તોપો જેવા લાયક છે. અહીંની દશેરાની સવારી પ્રખ્યાત છે. અહીંથી “આજવા” ૧૪ માઈલ દૂર છે. ત્યાં સર સયાજીરાવનું બંધાવેલું સુંદર સરોવર છે; અને તે સરોવરની વચમાં છત્રી ઉભી કરી પાણી લઈ તે પાણીને ગળી વડોદરા શહેરને તે પાણી પુરું પાડવામાં આવે છે. મજ્જર-પુરા વડોદરાથી મુંબઈ તરફ જતાં વિશ્વામિત્રીથી બીજું સ્ટેશન છે, ત્યાંનો બગીચો અને મહેલ જેવા લાયક છે.

ડભોઈ:—વડોદરાથી ૧૭ માઈલ દૂર આવેલું છે. વિશ્વામિત્રી અગર ગોયાગેટથી ગાયકવાડ સ્ટેટ રેલ્વેમાં બેસી ડભોઈ જઈ શકાય છે. વળી મીયાંગામ સ્ટેશનેથી પણ ડભોઈ જઈ શકાય છે. ડભોઈમાં કાળીકાનું સુંદર સારા કેતરકામવાળું દેવાલય છે. અને ડભોઈનો કિલ્લો અને તેમાંય ખાસ કરીને હિરાભાગોળનો દરવાજો ખાસ જેવાલાયક છે. હિરા નામના કડીઆએ અપ્રતિમ કારીગરીનો તે સુંદર દરવાજો

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ખનાવેલો અને તેવો ખીજો દરવાજો ન ખનાવે તે માટે તેને જીવતો ત્યાં ચણી લેવામાં આવ્યો હતો. કવો દયારામનું આવતન હતું. ડભોઈથી ૧૦ માઈલ દૂર ચાંણોદ આવેલું છે. તે નર્મદા નદીને કાંઠે આવેલું પવિત્ર સ્થળ છે. તે ગુજરાતનું શ્રાદ્ધ તીર્થ છે. કોટિ સંગમને ઘાટે શ્રાદ્ધ થાય છે. અહિંયાં પાસેજ ટેકરી ઉપર સુખદેવજીનું મંદીર તથા અનસુયાજીનું મંદીર વિગેરે આવેલાં છે, અહિંયાં નર્મદા નદીનું સુંદર દ્રશ્ય નજરે પડે છે. પાસેજ કાશી વિશ્વનાથનું નાનું સુંદર દેવાલય છે, નહાવાના માટે બાંધેલો સુંદર “ મલાહરાવઘાટ ” છે, અહીંથી હોડીમાં બેસી કર્નાલી ગામ જઈ શકાય છે. ચાંણોદમાં શેષશાયી લગવાનું સુંદર મંદીર છે. વડોદરાથી ત્રીસ માઈલ દૂર પાવાગઢ પર્વત આવેલો છે. મુંબઈથી દિલ્હી જતાં વચમાં ચાંપાનેરરોડ સ્ટેશન આવે છે, હાલ તો ચાંપા નામના વાણીઆએ વનરાજને આપેલી મદદને સ્મરાવતું એક ખંડેરનગર ત્યાં છે. ત્યાંથી ૧૨ માઈલ દૂર પાવાગઢ આવેલ છે. પાવાગઢ ઉપર મહાકાળીનું મંદીર છે. ત્યાં યાત્રા-જીઓ જાય છે.

વિશ્વામિત્રી અને ગોવાગેટ સ્ટેશનેથી વડોદરા રેલ્વે મારફત ડભોઈ ચાંણોદ અને છોટાઉદેપુર તરફ જઈ શકાય છે. ગોવાગેટથી પાદરા પણ જઈ શકાય છે. વડોદરાથી આગળ મુંબઈ તરફ જતાં વીસેક માઈલ દૂર મીયાંગામ સ્ટેશન આવે છે. અહીંથી ગાડી બદલી ગાયકવાડ સ્ટેટ રેલ્વે દ્વારા માલસર જઈ શકાય છે. માલસર નર્મદા કાંઠે હવા ખાવાનું સુંદર ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સ્થળ છે. મીયાંગામથી આગળ બી. બી એન્ડ સી. આઈમાં મુસાફરી ચાલુ રાખીએ તો વીસ માઈલ દૂર ભરૂચ સ્ટેશને પહોંચીએ છીએ. ભરૂચ, ભૃગુકચ્છ એ ગુજરાતનું પુરાણું શહેર છે. અને કપાસનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે. ભરૂચની આસપાસ કપાસનો પાક સારો થાય છે. આ શહેરમાં ઘણાં જીન અને એક મીલ છે. શહેરનો જીનો કિલ્લો તથા તેની અંદર આવેલા મ્યુનિસિપાલ્ટી વીગેરેના મકાનો અને કચેરીઓ જોવા લાયક છે કિલ્લો સહેજે સોએક કુટ ઉંચો છે. ભરૂચ સ્ટેશન મુક્યા પછી નર્મદા નદીનો નવો પુલ આવે છે આ લાઇન ઉપરનો આ પુલ મોટામાં મોટો પુલ છે. અને કૌશલ્યભરો ઇન્જેન-રીનો સુંદર નમુનો છે. જીનો પુલ અહીંથી સામે દેખી શકાય છે. નર્મદા નદી ઉપર પુલ બાંધતાં બી. બી. એન્ડ સી. આઈ રેલ્વેને ઘણુંજ ખર્ચ થયું છે અને તેથી તેને સોનાનો પુલ (ગોલ્ડનબ્રીજ) કહે છે. ભરૂચ નર્મદા કાંઠે પાઘડી પને આવેલું છે આ શહેરમાં રઘુરખિનીવાડી, મોહનબાગ, કીશોરબાગ, જ્યુબીલીટાવર, જુમ્મામસીદ, દાદાભાઈ, બગીચો, વલંદાની કબર વીગેરે જોવા જેવા છે. શહેરમાં વેપાર ધંધો ઠીક છે, અને લાગ્યું તોએ ભરૂચ એ કહેવત સ્મરાવતું આ સુંદર શહેર જોવા જેવું છે. શહેરમાં ધર્મશાળા અને લૉજો છે. ઘોડાગાડી તથા ટેકસીઓ ભાડે મળી શકે છે. અહીંથી શુકલતીર્થ જવા માટે મોટરો મળી શકે છે; અગર તો હોડીમાં બેસીને પણ શુકલતીર્થ જઈ શકાય છે. ગુજરાતમાં નર્મદા મૈયા ગંગા મૈયા જેટલી પવિત્ર મનાય

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સુરપાણનો ઘોધ. (જ્યાંથી નર્મદા નદી નીકળે છે.)

છે અને તેથી મુંબઈ જતાં અનેક ભાવોક મુસાફરો પુલ ઉપરથી (નર્મદાના નીર ગંભીર ગાળે છે) તેના દર્શન કરી પાવન થાય છે. અહીંથી એક નાની ગાડીનો એક કાંટો જંબુસર તરફ અને ત્યાંથી કાવી તરફ જાય છે. શુકલતીર્થ ભરૂચથી દશ માઈલ દૂર છે અને ત્યાં નર્મદા કાંઠે ઈશ્વરેશ્વર મહાદેવનું મંદીર છે. અહીં કારતીક પુનમના દીવસે મેળો ભરાય છે. ત્યાં નર્મદાના જળ વચ્ચે આવેલા એક બેટ ઉપર પ્રખ્યાત કળીરવડ આવેલો છે. કળીરજીના દાતણની ચીરીના પ્રભાવથી અગર ગમે તે કારણે આ વડની વિશાળતા અને મુંદર ઘટા અજોડ છે. તેથી શીતળ ઘટામાં સહેજે પાંચથી સાત હજાર માણસો આરામ લઈ શકે છે. ભરૂચથી મુંબઈ જતાં પહેલું સ્ટેશન અંકલેશ્વર આવે છે. અહીંથી જતી લાઈનમાં રાજપીપળા જઈ શકાય છે. ભરૂચથી સીધા મુંબઈ તરફ જઈએ તો કેસમ્બા, ડીમ, અને ત્યારપછી સુરત શહેર આવે છે. વચમાં તાપી નદીનો પુલ આવે છે. અંકલેશ્વરથી મોટર રસ્તે ઓરવાડ અને ત્યાંથી દાંડી જઈ શકાય છે. બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. ઉપર આવેલા ભરૂચ અને સુરત વચ્ચે આવેલા સાયણ સ્ટેશનેથી પણ પગ રસ્તે દાંડી, જઈ શકાય છે. મહાત્માજીની દાંડી કુચથી દાંડી ગામ પ્રખ્યાત બન્યું છે.

સુરત, નવસારી, સોનગઢ, અને ઉદવાડા.

સુરત—સુરત બંદરેથી ચાર પાંચ સૈકા પૂર્વે યુરોપ, આફ્રિકા, વીગેરે દેશો તરફ ધમધોધાર વેપાર ચાલતો હતો.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અહીંથી ટાપ-ટી-વેલી રેલ્વે નંદરબાર થઈને અમલનેર તરફ જઈ શકાય છે. અને ત્યાંથી આગળ જળગામ, અને ભુસાવલ, થઈ નાગપુર કે જળલપુર અને દીલ્હી તરફ જઈ શકાય છે. સુરત બંદરનો વેપાર હમણાં લગભગ નષ્ટ થઈ ગયો છે. અને શહેર ભેતાં કેઈ વિવેકી નીરીક્ષકને “ આ તે શા તુજ હાલ સુરત સોનાની સુરત ” એ શબ્દો યાદ આપે છે. અહીંયા તાપી કાંઠે સુંદર કિલ્લો છે. અહીંનું રેશમ તથા જરીનું (કસબનું) કામ વખણાય છે. સુરતનું જમણુ અને કાશીનું મરણુ, એવી કહેવત ગુજરાતમાં પ્રખ્યાત છે. સુરતી લોકો ખાધે પીધે શોખીન હોય છે. સુરતની બરફી અને ઘારી વખણાય છે. અહીંનું પાપડીનું શાક, ઉધીયું વિગેરે ઘણી સુંદર બનાવટો ગુજરાતમાં જાણીતી છે. જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે અને કપાસ

સો વર્ષના જુના અને જાણીતા પ્રખ્યાત બરફીવાળા

રાણુછોડદાસ વનમાળીદાસ

બરાનપુરી ભાગીજી — સુરત.

હમારે ત્યાં માવાની બરફી, પેંડા, કેસરી કાપરાપાક, દુધીનો હલવો, માવાના મસાલાના ઘુવરા, બદામ પીસ્તાની બરફી તથા દરેક જાતના હલવા વગેરે મળશે.

તા. ક:—લમ પ્રસંગે તેમજ પાર્ટીઓમાં એડર મુજબ માલ બનાવી આપશું.

[શીખંડ તથા બાસુદી મળશે.]

લોઢવાના જુનેા તથા ઁક મીલ પથુ છે. સ્ટેશન ઉપર ઘોડા-ગાડી મોટરો વગેરે મળી શકે છે. તેનું મૂળ નામ સૂર્યપુર હતું, પથુ તે ગામને વેપારી સુમદ્ધ બનાવનાર ગોપીની સ્ત્રી સુરતાના નામ ઉપરથી સુરત નામ પડયું તેમ કહેવાય છે. વીર કવિ નર્મદનું આ જન્મ સ્થાન હતું. અને હમણાંજ તેમનું સ્મારક ત્યાં થયું છે. તાપીને કાઠે આવેલો જુનેા કિલ્લો

સુરતનો કિલ્લો

નદી ઉપરનો હોપપ્રીજ, વીનચેસ્ટર, મ્યુઝીઅમ, ટાવર, જુમ્મામસીદ નવાબની વાડી, હુન્નરશાળા, દરિઆમહેલ અને અંગ્રેજોનું કબ્રસ્થાન અને કાઠી જોવા લાયક છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફાટર્સ, (સ્પેન્ડીડ પાંચકુત્રા, અમદાવાદ.

અહીંથી ડુમ્મસ અને હજીરા તરફ મોટરો દોડે છે. ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીએ અહીંયા તેમની કોઠીઓ નાખેલી અને સરટોમસરો અહીં ઉતર્યો હતો. ડુમ્મસ ભીમકેર અને હજીરા હવા ખાવાનાં સુંદર સ્થળો છે. સુરતથી ત્યાં મોટર રસ્તે જઈ શકાય છે, સુરતથી ટાપ્ટીવેલી રેલ્વે મારફતે ખારડોલી મઢી, વ્યારા, સોનગઢ, નંદરખાર અને અમલનેર જઈ શકાય છે. **ખારડોલી** તેની ના કરની લડતથી પ્રખ્યાત બન્યું છે. તે સુરતથી વીસ માઈલ દૂર છે. આ લાઈન ઉપર આગળ જતાં મઢો સ્ટેશનથી વીઠલનગર જઈ શકાય છે. ત્યાં છેલ્લી ગુજરાતમાં ભરાયેલી મહાસભા મળી હતી. વ્યારા અને સોનગઢ વડોદરા રાજ્યના શહેરો છે. અને તેના જંગલો પ્રખ્યાત છે. સોનગઢનો કિલ્લો તથા વજપુરનો કિલ્લો જુનો અને પ્રખ્યાત છે. ચીંચવાડા સ્ટેશનથી સલહુરના ઉંચા શિખર ઉપરના કિલ્લે જઈ શકાય છે. સોનગઢના ઐતિહાસીક કિલ્લાપર ચઢી આસપાસનું દૃષ્ય જોવા જેવું છે. કિલ્લે સોનગઢના સ્ટેશનેથી કિલ્લો માઈલ દૂર એક ઉંચા ડુંગરપર આવેલો છે. ચઢાણ અઘરું છે. કિલ્લાની બાંધણી સુંદર અને પુરાણી છે. આ કિલ્લો ગાયકવાડનો પ્રથમ કિલ્લો ગુજરાતમાં હતો તેમાં ચિલાજીરાવની ગાદી, માતાજીનું મઢીર અને જુની તોપો વીગેરે જોવા જેવું છે.

નવસારી, ઉદવાડા, દમણ, અને ધરમપુર

સુરતથી મુંબઈ તરફ આગળ જતાં બાવીશ માઈલ ઉપર નવસારી સ્ટેશન આવે છે. ગાયકવાડી રાજ્યના નવસારી

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

તાલુકાનું આ મુખ્ય શહેર છે. તે વેપારી મથક છે. તેમાં બે મીલો છે. તે પારસીઓનું પવિત્ર સ્થાન ગણાય છે. ત્યાંની અગીયારીનું મકાન ભવ્ય અને જોવા લાયક છે. તે ઉપરાંત મહાવરાવ ગાયકવાડનો મહેલ, સંગ્રહસ્થાન, બગીચો વીગેરે જોવા લાયક છે. હિંદના દાદા દાદાભાઈ નવરોજીનું વતન અહીંયા હતું. અહીંયા પારસીઓની વસ્તી વિશેષ છે; અને આદર માસમાં આતસબહેરામ (પુરાણા અગ્નિની) પુજા માટે અનેક પારસી યાત્રાળુ અહીં આવે છે. નવસારીથી આગળ મુંબઈ તરફ જતાં બીલીમોરા અને વલસાડના સ્ટેશનો આવે છે. બીલીમોરાથી ગાયકવાડ સ્ટેટ રેલ્વે દ્વારા ગણદેવી અને ઉનઈ જઈ શકાય છે. ઉનઈ વાસદારોડનું સ્ટેશન છે. ઉનઈમાં ઉના પાણીના કુંડો આવેલા છે. પાણી ૧૨૨ થી ૧૨૪ ડીગ્રી ગરમ રહે છે અને કેટલાક રસાયણોને લીધે અમુક રોગો મટાડે છે. ચૈત્રી પુનમે અહીં મેળો ભરાય છે. ગણદેવીનો ગોળ વખણાય છે. ત્યાં ખાંડનું કારખાનું છે અને અહીં કેરીનો પાક સારો થાય છે. નવસારીનો કપાસ પણ વખણાય છે.

તમારી તંદુરસ્તીનો આધાર તમારા દાંત અને મોઢાની સ્વચ્છતા પર રહેલો છે.
મહાત્મા ગાંધીજી.

શુદ્ધ અને શાસ્ત્રોક્ત

“રમણ દન્ત મંજન”

આ મંજન તદ્દન વનસ્પતિ જન્ય પદાર્થમાંથી બને છે. એની સર્વ શ્રેષ્ઠતા માટે સંશય જ નથી,

કિં ૦-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ અલગ.

રમણ દન્ત ઉપો ઉનાઈ જી. સુરત.

વલસાડ—વલસાડ મોટું સ્ટેશન છે. અને ત્યાંથી તિથલ ત્રણ માઈલ દૂર છે. વળી અહીંથી પારનેરાનો કિલ્લો પણ ચાર માઈલ દૂર છે. સ્ટેશનથી બંને સ્થળોએ મોટર તથા ઘોડાગાડીઓ જાય છે. તિથલ અરબી સમુદ્ર ઉપરનું હવા ખાવાનું સ્થળ છે ઉનાળામાં મુંઝવેથી ઘણા શ્રીમંતો અહિં હવા ખાવા માટે આવે છે. પારનેરાનો કિલ્લો હાલ તો ખડેર છે. તેમાં જુની તોપો અને થોડાક પાણીના કુંડો છે. કિલ્લો ચારસો પાંચસો ફીટ ઉંચી ટેકરીપર આવેલો છે અને તેની આસપાસનું સુષ્ટીસુદર્શ્ય મનોહર અને શાંતિ દાયક લાગે છે.

ઉદવાડા—ઉદવાડા પારસીઓનું સૌથી પવિત્ર મથક ગણાય છે. ઉદવાડા સ્ટેશનથી ગામ ત્રણ એક માઈલ દૂર છે દરિયા કાંઠે આવેલું છે. પારસીઓ ઈરાન છોડી હિંદમાં આવ્યા ત્યારે તેમની સાથે તેમના ઈષ્ટ દેવ આતશબહેરામને બારસો વર્ષ પહેલા ચેતવેલા અગ્નિને સાથે લેતા આવેલા તે અસલ આતશબહેરામને ઉદવાડામાં જલતો રાખવામાં આવ્યો છે. પારસીઓની અગીયારી તથા તેમનો દફન

Indian Labour, Indian Capital, Indian Industry Manufactures of :—

Silk Warp and Waft in all Colours and Varities from
raw silk produced in China, Japan, & India.
Sample free.

**Tribhovandas Purshotamdas Patel,
Silk Merchant.**

Mahidharpura, Bhutsheri, Surat.

કરવાનો કુવો વીગેરે જોવા જેવા છે; પરંતુ પારસી સીવાય અન્ય કોમને સામાન્ય તહ દાખલ કરતાં નથી અહીંયા ચીકુ, કેરી; વીગેરેનો પાક સારો થાય છે. ઉદવાડા સ્ટેશનથી ગામમાં આવવા સારૂ મોટરો ફરે છે.

દમણ—દમણ રોડ સ્ટેશનેથી મોટરમાં બેસી દમણ જઈ શકાય છે. તે પોર્ટુગીઝ સંસ્થાન છે. નાની દમણ અને મોટી દમણ વચ્ચે ખાડી આવેલી છે, મોટી દમણમાં હોડીમાં બેસી જવાય છે. બન્ને દમણ ના કિલ્લાખાડીના કીનારા ઉપર મોજુદ છે. જેમાં મોટી દમણનો કિલ્લો વધારે લગ્ય લાગે છે. મોટી દમણમાં ગર્વનરનો બંગલો, કોર્ટ, જેલ, અને સંતમારીટઝનું દેવળ ખાસ જોવા લાયક છે, અહીં ઘણી વસ્તુઓ સસ્તી મળે છે. ટપાલનો દર પણ ઘણો ઓછો છે. પોર્ટુગીઝ ટીકીટો વાપરવી પડે છે. દમણ અને ઉદવાડા વચ્ચે એક નાની ખાડી આવેલી છે ત્યાંથી આગળ મુંબઈ તરફ જતાં સંજાણનું સ્ટેશન આવે છે. તે પારસીઓનું તિર્થ ક્ષેત્ર છે. ઇરાનમાંથી પોતાના ધર્મની ખાતર નાશી આવી કેટલાક જરથોસ્તીઓએ ઇસ્વીસન આઠમા સૈકામાં ગુજરાતને પોતાનું વતન બનાવ્યું અને ત્યાં આતસબહેરામની પધરામણી કરી સ્ટેશનથી ત્રણ એક માઈલ દૂર અને ધર્મ ખાતર હીજરત કરનારાઓની યાદમાં એક સ્થંભ ઉભો કરવામાં આવ્યો છે.

વલસાડથી ધરમપુર મોટર જાય છે. ધરમપુર કૃષ્ણદ્રુપ દેશી રાજ્ય છે. એ રીતે ગુજરાતમાં ઉપર જણાવેલા સ્થળો.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઉપરાંત વડોદરાથી હીલ્ડી તરફ જતાં ગોધરા, દોહદ વીગેરે જાણીતા સ્થળો આવેલા છે. વળી કપણવંજ અને ડાકોરની વચ્ચે લસુંદરાના ઉના પાણીના કુંડ આવેલા છે. બન્ને સ્ટેશનોથી મોટરો લસુંદરા જાય છે. દેવગઢ બારીઆ, લુણાવાડા, જાંબુધોડા, રાજપીપળા, મેવા, સંખેડા વીગેરે ઘણા નાના રાજ્યો આસપાસ આવેલા છે. દોહદ બે પ્રાંતની હદ વચ્ચે આવેલું છે. ત્યાં બી. બી. એન્ડ સી. આર્થ રેલ્વે કંપનીની એન્જીનો માટે મોટી ફેક્ટરી છે. આ ઉપરાંત ગરવી ગુજરાતમાં બીજા ઘણા નાના મોટા જાણીતા શહેરો અને વ્યાપારના મથકો આવેલા છે. શૌર્યભોમ સોરઠમાં પણ કાદુ મકરાણી તથા નૌગઢ અને બીજા અનેક વીરોના ધીંગાણાથી પ્રખ્યાત થયેલા શહેરો અને ગામડાંઓ આવેલા છે.

—: દેશી માલને ઉત્તેજન આપો :—

અમારા કારખાનામાં દેશી તથા ચીનાઈ રેશમના દરેક જાતના તાળા, વાળા, રંગેલા તેમજ કોરા અને દરેક રંગના સાડીના પલ્લવના વાકડા, કાકડા તથા અશારા સુનેરી તેમજ રૂપેરી મોટા જથામાં તૈયાર થાય છે. બહારગામના ઓર્ડર પર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે.

પા. ત્રીભોવનદાસ પરસોતમદાસ રેશમવાલા

ટે. મહીધરપુરા મુતશેરી—સુરત.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીન્ટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

મુંબઈ અને તેનાં પરાં અને આસપાસના સહેલ-ગાહના સ્થળો.

અમદાવાદથી મુંબઈ જવાને માટે ગુજરાત મેલ અગર કાઠીયાવાડ મેલ અનુકળ પડે છે. બીજી લોકલ ટ્રેઈનો પણ છે. સુરતથી “ ઉડતી રાણી ” દ્વારા મુંબઈ જઈ શકાય છે. આપણો પ્રવાસ દમણથી દક્ષિણે ચાલુજ રાખીએ તો વચમાં સંજાણ, ગોલવડ, પાલધર આવે છે. ત્યારપછી વીરાર અને વસઈ રોડથી મુંબઈની શરૂઆત થઈ જાય પણ ખરેખર મુંબઈ વાંદરા, દાદર, અને બોમ્બે સેન્દ્રલ આવતાં આવે છે. સંજાણ પછી આગળ જતાં ગોળવડ સ્ટેશન આવે છે. અહીંથી બોરડીનો દરિયા કીનારો માઈલ એક છેટો છે. ત્યાં ઘણા સુંદર બંગલાઓ છે અને મુંબઈથી રજાઓ ગાળવા ઘણા ધનિકો અહીં આવે છે. ગુજરાત અને કાઠીયાવાડ મેલ દ્વારા મુસાફરી કરનાર મુસાફરો પાલધર સ્ટેશને આવે છે, અને મુંબઈ માટેની તૈયારીઓ કરે છે. સવારની ૨૬ મુસાફરો ઘણું કરીને અહીંયા લે છે. વીરાર સ્ટેશનથી ત્રણ એક માઈલ દૂર અગાસીનું જૈન તિર્થ આવેલું છે. વસઈ રોડ સ્ટેશનથી જઈ શકાય છે. ટ્રેઈનમાંથી પણ વસઈનો પુરાણો કિલ્લો જોઈ શકાય છે ત્યાં ખ્રીસ્તી દેવળો જોવા જેવા છે. દરીયા બાજુનો મોટો દરવાજો દેવળ અને કબરોના બંદર સત્તરમા સૈકાના લેખવાળા છે. પોર્ટુગીઝોના વખતની કોઠી પણ છે વસઈ રોડ સ્ટેશનથી શહેર ચાર એક માઈલ દૂર છે. સ્ટેશન ઉપરથી મોટરો મળી શકે છે. ઐતિહાસિક અગત્યથી તેમજ સુંદર

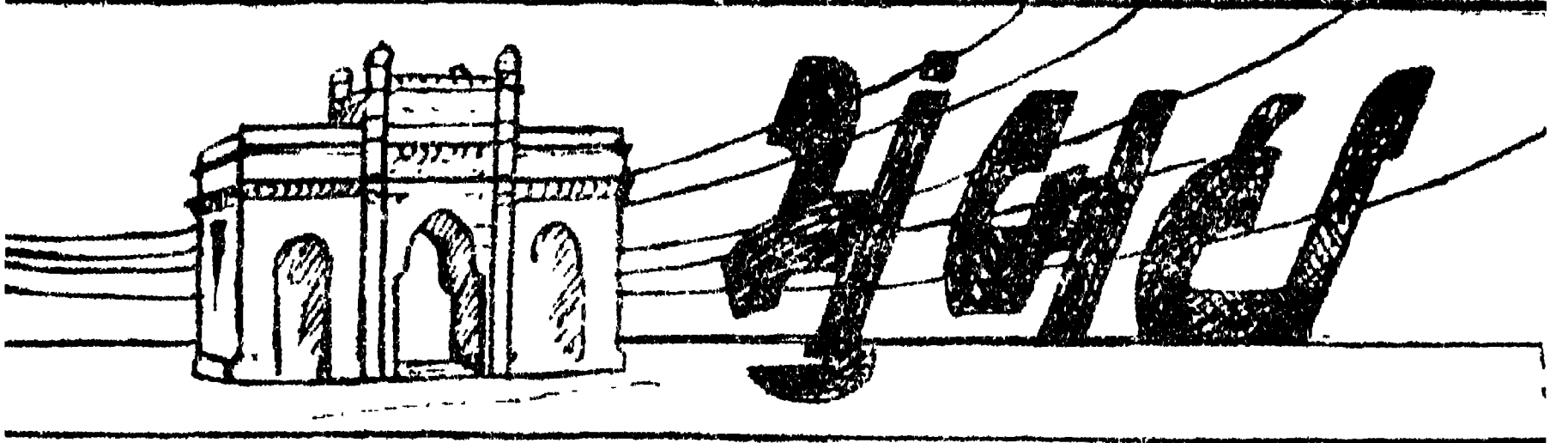
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સહેલગાનું સ્થળ હોવાથી વસઈએ ઠીક ઠીક મહત્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે. વસઈની ખાડી આવતાં સમુદ્રના આછા દર્શન થાય છે. વસઈરોડ સ્ટેશનથી વજ્રેશ્વરી જવાની મોટરો મળી શકે છે. વસઈથી વજ્રેશ્વરી અઢાર માઈલ દૂર છે. પશ્ચિમઘાટની ગિરી-માળાઓનું સૃષ્ટી સૌન્દર્ય ખડું કરે છે. અહીંયા વજ્રેશ્વરી માતાનું સુંદર મંદિર છે. પદ્મ પુરાણમાં જણાવ્યા મુજબ આદી માયા ચંડીકાએ કાલિકાળ રાક્ષસને અહીંયા મારી ઈન્દ્રને બચાવ્યો હતો. પાસેજ તનસા નદીનું સુંદર અને સુભગ દર્શન થાય છે. વજ્રેશ્વરી મંદીરનો દરવાજો પચાસ એક પગથીયાં ચડ્યા પછી આવે છે. પાસેજ ઉંચી દીપમાલ છે. મંદીરની સામેજ રામેશ્વર મંદીર છે અને ત્યાં ઉના પાણીના ત્રણ મોટા કુંડો આવેલા છે. તનસા નદીના કિનારા ઉપર પણ ઘણા નાના મોટા ઉના પાણીના કુંડો છે. કોઈ કોઈ કુંડમાં પાણી ઘણું જ ગરમ હાથણ જેવું હોય છે, પશ્ચિમઘાટ, સંધીવા લોહીનું દબાણ વીગેરે રોગો ઉપર આ પાણી સુંદર અસર કરે છે અને તેથી ઘણા દરદીઓ અહીંયાં આવી રહે છે. અને શરીર સ્વાસ્થ્ય મેળવે છે. અહીંયાં સાધુઓ પણ ઘણા રહે છે. ચૈત્રી અમાસના દીવસે તથા શિવરાત્રી ઉપર અહીં પુષ્કળ ગડદી જામે છે. મુંબઈથી શની રવીની રત્નમાં અનેક મોટરો અને સહેલાણીઓ અહીંયાં આનંદ માટે આવે છે, વસઈથી નવ માઈલ દૂર તુગારનો ડુંગર છે ચાર માઈલ સુધી સારી મોટર માટેની સડક છે; પછી પહાડનું ચઢાણ આવે છે. ઉપર તુગારેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે. વસઈની

ટેસર્લ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઉત્તરે ચાર માઈલ દૂર નિર્મળ આવેલું છે. ત્યાં નિર્મળેશ્વરનું મંદીર અને શંકરાચાર્યની સમાધી આવેલાં છે. પરસુરામે અહીંયાં વિમળાસુરનો વધ કર્યો હતો એમ કહેવાય છે. વળેશ્વરી નિર્મળ વીગેરે પરસુરામ ક્ષેત્રમાં આવેલાં છે. પદ્મ પુરાણમાં તેની ખ્યાતી ગવાઈ છે. સરોવરને કાંઠે મંદીર છે અને કાર્તિક મહિનામાં અહીં મોટો મેળો ભરાય છે. બોરિવલી સ્ટેશનેથી પાંચ એક માઈલ દૂર કન્હેરીની ગુફાઓ આવેલી છે. કૃષ્ણગિરીનું અપભ્રંશ કન્હેરી શબ્દ છે. પહાડ સુધી જવા ઘોડા ગાડીઓ મળી શકે છે. પ્રાચીન ભારતની કળા અને સંસ્કૃતીની સામવાણી સમીઆ બુદ્ધ ગુફાઓ જેવા જેવી છે. કુલ ગુફાઓ ૧૦૯ છે અને કેટલીક ગુફાઓ ઇ. સ. પૂર્વેની કેતરી કાઢેલી છે. જ્યારે બીજી ચોથાથી નવમા સૈકા સુધીમાં કેતરી કાઢેલી લાગે છે. ગુફાઓમાં ભગવાન બુદ્ધ, પ્રાણીઓ અને વૃક્ષો સુંદર કેતરી કાઢવામાં આવ્યા છે આ બધી બૌદ્ધ ગુફાઓ છે. બૌદ્ધ ગુફાઓમાં બે વિભાગો છે. ધર્મ મનન માટેના વિહારો અને ધર્મોપદેશ સભા મંડપ વીગેરે માટેની ચૈત્યો ટેકરી અથવા પછી બૌદ્ધોનું સુંદર વિહાર દષ્ટિગોચર થાય છે અને ઘણીવાર સ્તબ્ધ કરી દે છે. મોટી મહાકાય મૂર્તિઓ સ્થાપિત અને વિહારોનું કેતરકામ કળામય અને રસપ્રદ છે. ગુફાઓમાં બારે માસ ભરપૂર રહેતાં પાણીના ટાંકાઓમાં સ્વચ્છ પાણી હર હંમેશા ભરેલું હોય છે. આ ગુફાઓનું આસપાસનું સૃષ્ટી સૌન્દર્ય પણ મોહક છે અને ઘણા મહેલાણીઓ દલા રસીકો અને અભ્યાસીઓ અહીંયાં આવે છે. મહા શિવરાત્રીએ અહીં મેળો ભરાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૭ મું.

મુંબઈ, તેનાં પરાં, સહેલગાહના સ્થળો તથા
મુંબઈ ઇલાકો

મુંબઈ એ “હિંદનું પ્રવેશદ્વાર” છે પરદેશી મુસાફરો આ બંદરેથી હિંદમાં પ્રવેશ કરે છે. વ્યાપાર વાણિજ્યમાં પણ મુંબઈ બંદરનું મહત્વ સમસ્ત હિંદમાં મુખ્ય છે, તે ખ્રીષ્ટીય સામ્રાજ્યમાં બીજા નંબરનું અગત્યનું શહેર છે, અને પશ્ચિમ હિંદનું મોટી આગબોટો આવી શકે તેવું પાકા બાંધેલા કુરજવાળું આધુનિક છેલ્લી ઢગની સગવડો વાળું બંદર છે.

મુંબઈમાં મિલો અને બીજાં અનેક કારખાનાં, મોટી મહેલાતો, અને તાજમહેલ વીગેરે હોટલો, મ્યુઝીયમ અને રાણીબાગ, હેન્ગીંગગાર્ડન અને ઉદ્યોગ કેન્દ્રો, રસપ્રદ સ્થળો, અને ચોપાટી વીગેરે અનેક હવા અને સહેલગાહના સાધનો આવેલાં છે. ખરું કહ્યું છે કે,

“ મુંબઈ તો અલબેલી કહાવે, જાણીતી જગમાંદરે;
વિદ્યા હુન્નર વેપારને રાજનું, નૂર નવલ શું ગાય,
રમીએ ગુજરાતે રે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

માણસો વિગેરે દશ્યો છે. આનુબાનુ કાચની બારીમાંથી આ દેખાવો જોઈ શકાય છે. ત્રીજા માળ ઉપર પણ જવાય છે ત્યાંથી પણ બીજા માળના દેખાવો જોઈ શકાય છે. તદ્ ઉપરાંત સ્વર્ગમાં ઉડતા વીમાનો વિગેરે સુંદર દશ્યો જોવા

સોનીનું મંદીર (અજમેર)

લાયક છે. જૈન મત મુજબની સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અયોધ્યા અને પ્રયાગ તથા વિમાનોમાં ઉડતા દેવ વિગેરે તાદૃશ્ય વસ્તુઓ, હિંદમાં હજુ પણ આવી કારિગરી પડી છે તેનો અચ્છો ખ્યાલ આપે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આ “અલખેલી નગરીમાં” ગુજરાતીઓ, દક્ષિણીઓ ઉપરાંત, કચ્છી, સિંધી, પંજાબી, અને મદ્રાસી અનેક ભાષાઓ મળી આવે છે; પારસી, લોહાણા, મેમણ, પઠાણ, કાબુલી, ઇરાની, ચહુદી, અને યુરોપ તથા ચીન જાપાનના પણ અનેક મનુષ્યો ધંધાર્થે અહીં વસવાટ કરી રહ્યા છે; અગર તો થોડા દિવસ ધંધાર્થે રહી જાય છે. મેઇલ-સ્ટીમરના દિવસે બંદર ઉપરની ધમાલ ખુબ હોય છે. તેમની નાની કાળી ટોપી અને પટાવાળા કેટવાળા ખલાસીઓ (સેઇલર્સ), મોતીનો વેપાર કરતા ઇરાનીઓ, ચીનાઓ, અને ભાત ભાતના લોકો અહિં મળી આવે છે. જુદી જુદી જાતની અનેક બોલીઓ મુંબઈમાં જાણવાની મળી શકે છે. જેમ અમદાવાદ તેના વ્યાપારી માનસ માટે પ્રખ્યાત છે, તેમ મુંબઈવાસી પણ “મુંબઈગરા” ના ઉપનામથી ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ છે. આમ છતાં હુન્નર ઉદ્યોગની બાબતમાં કે શિક્ષણ સંસ્થાઓના કંડમાં, સત્યાગ્રહની લડતમાં, કેળવણીની અવનવી યોજના કે મોટર અને હવાઈ જહાઝોના ઉત્પાદનની વેપારી યોજના બાબતમાં બધી જગોએ મુંબઈના નાગરિકોએ ઉદાર હાથે મદદ કરી સમસ્ત હિંદમાં પ્રથમ પંક્તિનું સ્થાન સંપાદન કર્યું છે.

આપણે વીરાર સ્ટેશને પહોંચીએ ત્યારથી જ લોકલ ગાડીઓની દોડાદોડ આપણે કોઈ નવી દુનિયામાં આવ્યા છીએ તેવો ખ્યાલ આપે છે. બોરીવલી સ્ટેશનથી કન્હેરીની ગુફાઓ જોવા જઈ શકાય છે. વળી તે સ્ટેશનથી સાતેક માઈલ દૂર ઘોડ બંદર આવેલું છે. તેનું કાંઈક ઐતિહાસિક

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મહત્ત્વ છે. ત્યાં ટેકરી ઉપર એક મુસલમાન પીરની કબ્ર છે. આસપાસનું સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય આદ્ભૂત છે. ગુજરાત મેઈલ, કાઠિયાવાડ મેઈલ અગર કુન્દીયર મેઈલ તો નાના સ્ટેશને ઉભી રહેતી નથી અને એક પછી એક સ્ટેશન વટાવી પાલધરથી સીધા દાદર અટકી બોમ્બે સેન્ટ્રલ સવારમાં પહોંચાડી દે છે. વચમાં જોગેશ્વરી, અંધેરી, વાંદરા, અને માહીમ વીગેરે સ્ટેશનો આવે છે. વાંદરાથી તો આપણી ટ્રેનની બંને બાજુએ લોકલ ટ્રેનો તથા ઇલેક્ટ્રીક ટ્રેનોની દોડાદોડી કોઈ નવા આગંતુકને તો ઘડીભરી સ્તબ્ધ કરી દે છે. જોગેશ્વરી સ્ટેશનેથી જોગેશ્વરીની ગુફા બહુ છેટી નથી. ઈસ્વીસનના આઠમા સૈકામાં આ ગુફાઓ કોતરાયેલી છે. ગુફા એક ટેકરીની અંદર કોતરી કહાડેલી છે અને જો કે અંદરથી તેની લંબાઈ અઢીસો ફુટ અને પહોળાઈ બસો ફુટ છે છતાં બહારનું પ્રવેશદ્વાર તો ઘણું જ નાનું છે.

અમીત મગજ માટે તથા-સૌન્દર્યનું સહાયક અને વાળનું રક્ષક

વરલકરપ્રાલી

(રજીસ્ટર્ડ) વાપરો

વરલકર,

૧૧૭-૧૧૯, જુની હનુમાન ગલી, મુંબઈ નં. ૨

ગુફાદાર પાસેજ દીપમાળ છે. ગુફામાં અંધારૂં સારૂં રહે છે. આ ગુફાનું મંદિર બ્રહ્માણુ યુગનું છે અને ઇલોરા અને એલી-કન્ડાની ગુફા સાથે બરોબરી કરી શકે તેવું વિશાળ અને સુંદર કોતરકામવાળું છે. તેનું નકશીકામ જોવું હોય તો બેટરી (ઇલેક્ટ્રીક ટોર્ચ) વીગેરે લઈ જવું. મુંબઈની સાથી નજીકની આ ગુફાઓ છે અને વળી ટ્રેનની સગવડ છે; જેથી અનેક સહેલાણીઓ, કળારસિકો અને પુરાતત્વજ્ઞો અહીં આવે છે. મહાદેવજીનું મંદિર છે અને અહીં મહાશિવરાત્રીનો મોટો મેળો ભરાય છે.

મુંબઈની લોકલ ટ્રેનમાં બેસીએ તો આ બધા સ્ટેશને ગાડી ઉભી રહે છે. જોગેશ્વરી પછી અંધેરીનું સ્ટેશન આવે છે. ત્યાંથી મરોલીની ગુફા બે માર્મલ દૂર છે. વરસોવા અને વિહાર લેઈક પણ આ સ્ટેશનેથી જઈ શકાય છે. અહીંની ગુફાઓ મહાકાળીની ગુફાના નામથી જાણીતી છે. આ ગુફાઓમાંથી કન્હેરી અને જોગેશ્વરીની ગુફાઓમાં નીકળાતું એમ કહેવાય છે. હાલ તો તેવો કોઈ રસ્તો જણાતો નથી. ગુફાઓ પાસે જ કાળાનાગકુંડ અને બીજા બે કુંડ છે. કુંડની પાસે સાતમાથાવાળા શેવનાગની મૂર્તિ છે અને કાળા નાગકુંડના પાણીથી સર્પનું ઝેર ઉતરે છે એવી માન્યતા છે. વરસોવા એ દરિયાપરની સહેલગાહનું તથા સમુદ્ર સ્નાન વીગેરે માટેનું નાનું પણ સુંદર સ્થળ છે. ત્યાં વિશ્રામ ભુવન (પીકનિક કોટેજ) ની સુંદર સગવડ છે, એથી મુંબઈના ધનિક યુવાનો અને કોઈ શોખીન પ્રોઠો પણ વરસોવામાં જઈ મનઝમતી મોજશોખ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મુંબઈમાં એકા અવાજે પ્રખ્યાત થયેલી
મીઠાઈઓ તેમજ હલવાઓની

મશહૂર દુકાન

મોહનલાલ એચ. મીઠાઈવાલા

ઝવેરી બજાર

ભુલેશ્વર રોડ

અને

ટે. નં. ૨૧૦૭૮

ટે. નં. ૨૧૬૫૫

ચોખ્ખા ધીમાં બનાવેલી મીઠાઈઓ તેમજ
દરેક જાતના હલવાના પ્રખ્યાત વેપારી

હવા ખાવાનું સ્થળ

માથેરાનમાં અમારું બાદશાહી

રીંગલ હિન્દુ હોટલ

પુર બહારમાં ચાલુ છે.

રહેવાની તેમજ જમવાની ઉત્તમ સગવડ
ફ્રીમીલી માટે ખાસ એલાયદા રૂમ્સ

લખો :: મેનેજર,

માથેરાન (ટે. નં. ૩)

વાયા નેરળ (જી. આઈ. પી.)

માલેક:

મોહનલાલ એચ. મીઠાઈવાલા મુંબઈ ૨

શાંતિ અને એકાંતથી માણી આવે છે. અંધેરીથી છ માઈલ દૂર વિહાર લેઈક આવેલું છે. સ્ટેશનેથી ગાડી અગર મોટરમાં સરોવર પર જઈ શકાય છે. મુંબઈ શહેરથી ખાર લાખની વસ્તીને પૂરું પાડનાર આ સરોવર છે. આ આખી યોજના તૈયાર કરનાર કેપ્ટન કૉર્ફીનું બાવલું વિહાર લેઈકના બંધ નજીક પ્રવેશદ્વાર પાસે મુકેલું છે. મુંબઈથી મોટર રસ્તે પણ વિહાર જઈ શકાય છે. ચોમાસાની શરૂઆતમાં આ રસ્તે સરોવરની સહિલગાહે જતાં આસપાસની રમ્ય લીલોતરી આંખને સુંદર અને મનોહર દ્રશ્ય પુરું પાડે છે.

ત્યારબાદ શાંતાક્રુઝ સ્ટેશન આવે છે. મુંબઈમાં રહેતાં છતાં તે પ્રવૃત્તિમય શહેરની ધમાલમાંથી અલિપ્ત રહેતા અનેક ધનિક અને મધ્યમ વર્ગના કુટુંબો અહીં રહે છે અને ધંધાર્થે મુંબઈ જઈ આવી રાત્રો સુખમાં અહીંયાં ગાળે છે. મુંબઈની વસ્તી ઘણું ખરું શોખીન હોય છે અને તેથી હમણાં હમણાં શોખીનોની સૈંદર્યભૂમિ જુદુ અને સાંતાક્રુઝનું મહત્વ ખુબ વધતુ જાય છે. જે એક માઈલનો રેતાળ સાગરતટના રમ્ય કિનારા પર આવેલા તાડ, નાળિયેર, અને તેવા વૃક્ષોની હાર-માળા, સમુદ્રનો શિતળ આદહાદક સમીરજ અને અઠવાડિયાની મજુરી પછી એક દિવસની મોઝ માનવા નીકળી પડેલા મુંબઈના શોખીન યુવક યુવતીઓ અને પરાં વાસીઓ સર્વે પ્રકૃતિ સૈંદર્યના આનંદમાં એર વધારો કરે છે. કોઈ કોઈવાર તો તે આનંદમાં મસ્ત બની સ્નાનાગારની હદ વટાવી સમુદ્રમાં મોજ માનતા કોઈક યુવાનો ઓટમાં ખેંચાઈ જઈ કુબી

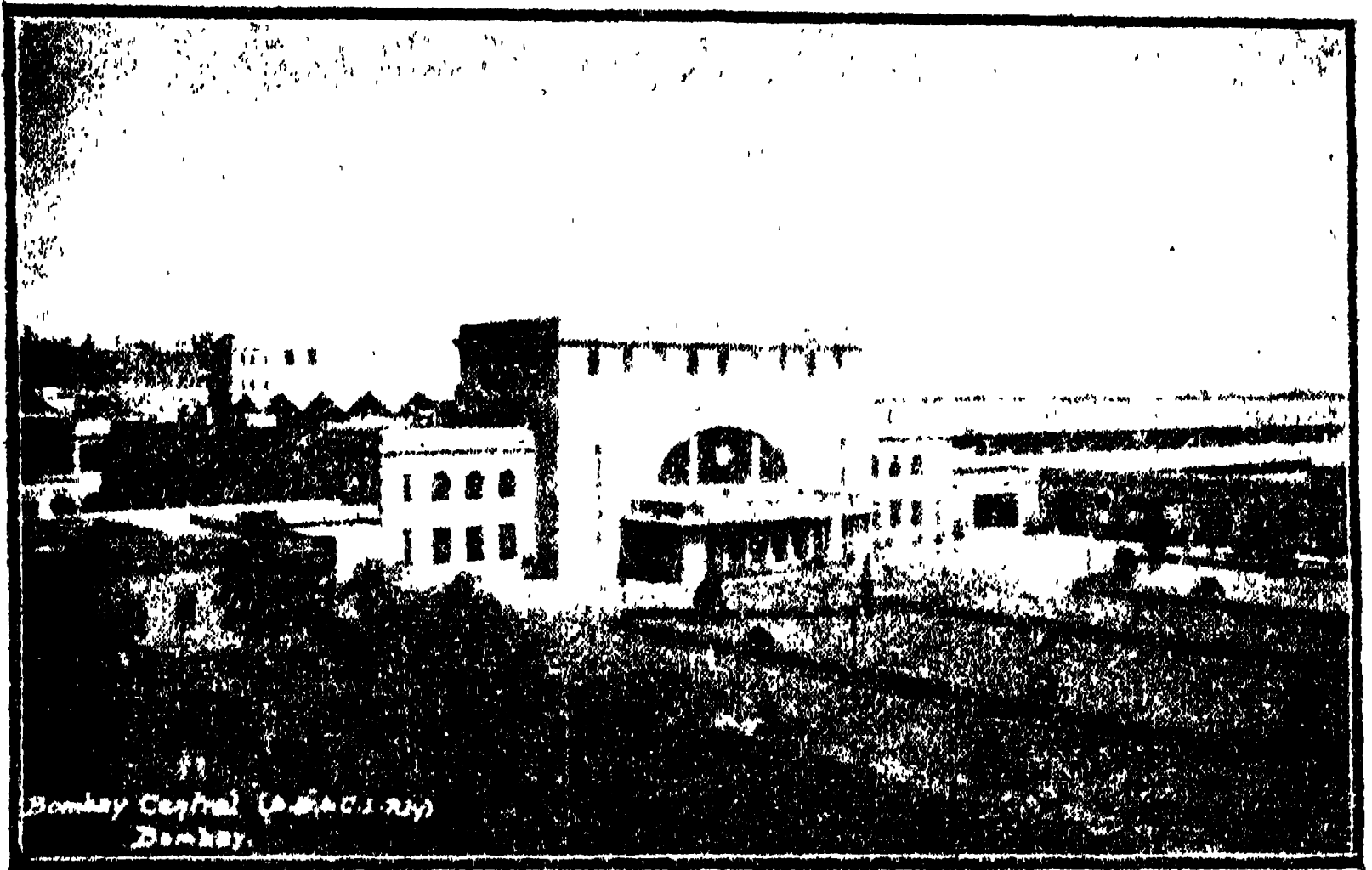
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જવાના દાખલા પણ મોજુદ છે. અહિંનાં સમુદ્ર સ્નાનને આ સુધારક યુગનો શોખીન યુવક તંદુરસ્તી અને તાજગી લક્ષનાર જીંદગીની એક અમુલ્ય દહાણુ માને છે. વિમાનોનું મથક (એરોડોમ) પણ પાસે જ છે અને ત્યાં જઈ મુંબઈ શહેર પર ઉડ્યન કરી શકાય છે. સાંજે ચારના સુમારે “ફ્લાયોંગ કલબ લોમીટેડની” ઓપ્રીસે જઈ ઉડ્યન માટેની વ્યવસ્થા કરી શકાય છે. મુંબઈ શહેર ફરતે ઉડવાના રૂપીયા પચીસ લે છે, જ્યારે દસ રૂપીયામાં હવાઈ જહાજનું ઉડ્યન કર્યાનો સંતોષ અનુભવવા માટેનું નાનું ઉડ્યન થઈ શકે છે.

વાંદરા સ્ટેશનથી ઇલેક્ટ્રીક ટ્રેનોની અજબ દોડધામ શરૂ થાય છે. આ વિજળીક ગાડીઓ મારફતે વર્ષે અઢી કરોડ ઉપરાંત મુસાફરો આવજા કરે છે. સમસ્ત હિંદમાં આ અજોડ વાહન વ્યવહાર છે અને લંડન અને તેવા દુનિયાના મોટા શહેરોના વાહન વ્યવહાર સાથે તેની સરખામણીમાં આવી શકે તેવી સુંદર આ વ્યવસ્થા છે. રોજના આવનાર જનાર મુસાફરો પાસે લઈ રાખે છે.

વાંદરાથી ખરું મુંબઈ શરૂ થાય છે અને માહીમ, માદુંગા, અને દાદર આવતાં મુંબઈની રોનકનો ખ્યાલ આવતો જાય છે. દાદરના બે સ્ટેશનો છે. બી. બી. ગ્રી. આઈનું અને જી. આઈ. પી. તું. પૂના નાશિક, મદ્રાસ કે કલકત્તા જનારા મુસાફરો અહીંયા ગાડી બદલી શકે છે. “બોમ્બે સેન્ટ્રલ” એ ટર્મીનસ સ્ટેશન છે અને બી. બી. સી. આઈ. તું મુખ્ય મથક છે, ત્યાંથી તેની રેલ્વેની શરૂઆત થાય છે એટલું જ નહિ પરંતુ ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

રેલ્વેની મુખ્ય ઓફીસો વીગેરે અહિં છે. આ સ્ટેશન નવું જ બંધાવેલું છે અને તેથી એકદમ આધુનિક દરેક પ્રકાર

(બોમ્બે સેન્ટ્રલ)

રની સગવડ અને સ્થાપત્ય કલા તેમાં સચવાયાં છે. મુસાફરોને રહેવા માટે વેઈટીંગ રૂમ્સ તથા ખાવા માટે સુંદર રેસ્ટોરાં વીગેરેની સગવડ છે. મુંબઈની લોકલ ટ્રેનો છેક ચર્ચગેટ સુધી જાય છે. જી. આર્ચ. પી. ની પણ અનેક લોકલ ટ્રેનો અને હાર્બર બ્રાંચ દોડે છે. જો કે મુંબઈનું ઐતિહાસિક મહત્વ ઓછું છે છતાં તેનું વ્યાપારી અને રાજ્યદ્રારી મહત્વ એટલું વધી ગયું છે કે દિલ્હી કે કલકત્તા કરતાં પણ તેની ધમાલ વિશેષ દેખાય છે. મુંબઈ ઈલાકાનું મુખ્ય શહેર ઈલાકા નગર (પ્રેસીડન્સી ટાઉન) છે. મુંબઈની વરિષ્ઠ અદાલત (બોમ્બે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

હાઈકોર્ટ) તથા સેન્ટ્રલ ગવર્નમેન્ટ પ્રેસ, અને મીન્ટ (ટંક-શાળ), મુંબઈ યુનિવર્સિટી અને બોમ્બે સેન્ટ્રલ ક્રીકેટ બોર્ડ અને જીમખાના વીગેરે અનેક સંસ્થાઓ, કાપડની અનેક મીલો, અને 'ટાઇમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા', 'બોમ્બે કોનીકલ', 'જન્મ-ભૂમિ' અને 'હિંદુસ્થાન' અને તેવા અનેક અખબારોનું આ ઉદ્ગમ સ્થાન છે. અનેક ધંધાદારીઓના અને વિવિધ હુન્તર ઉદ્યોગના કેન્દ્ર અહિં છે. પરદેશીઓની મોટી મોટી દુકાનો અને શો રૂમો, મોટા ઉંચા સાત સાત માળના માળાઓ અને મોટી ગોડાઉનો, મોટી એસ્ટેટો, અને કોફ્ટે મારકીટ, શેખમેમણસ્ટ્રીટ, અને મુળજી જેઠા મારકીટ, ઝવેરી બજાર અને તેવાં બીજા અનેક બજારો, બોરીબંદર, નળબજાર અને મસ્જીદ બંદર વીગેરે અગણિત વ્યાપારી કેન્દ્રોનો આ શહેર ભંડાર છે અને દરેક સ્થળે સેંકડો અને હજારો માણસોના અવરજવર અને દોડધામ દેખાય છે, એટલે આ વિરાટ માનવ સમુદાયનું મહાકેન્દ્ર છે. આ મુંબઈ બંદર મુંબાદેવીના નામ પરથી જ તેનું નામ મુંબઈ પડ્યું છે અને હજુ પણ મુંબાદેવીનું મંદિર શહેરની મધ્યમાં બજારો વચ્ચે આવેલું છે.

મીસી દેવજીભાઈ રણછોડજી.

અમારે ત્યાં દરેક જાતનું લાકડાનું કાતકામ, જેવું કે હાઈકલાસ મીલોના બાબીન, રોલ, બીલ્ડીંગના દાદરના રેલીંગ ખામલા તથા રોટલીના પાટલા, બેસવાના પાટલા, વ્યાયામના મગદળની જોડી, ડમેસ, લેઝીમ, ઇલેક્ટ્રીક પાર્કપના બુચ, સોડાના બુચ દરેક નાની મોટી સાર્થકના હેંડલ છુટક તથા જથ્થાબંધ કીફાયતે મળશે તથા ઓર્ડરથી બનાવી આપવામાં આવશે.

સાફી ભાવ. ઠેઠ જાંબળી મોહલલા, બાપુ ખોરે સ્ટ્રીટ.

દુકાન નં. ૮૧ મુંબઈ ૩.

રેલ્વે સ્ટેશનો

બી. બી. સી. આઈ. (લોકલ)

જી. આઈ. પી.

હાઈર પ્રાન્થ.

૧ વાંદરા

૧ વાંદરા

૨ માહીમ.

૨ માહીમ.

૩ માટુંગા રોડ

૩ વડાલા રોડ.

૪ દાદર

૪ સીવરી.

૫ એલ્ફ્રીન્સ્ટન રોડ

૫ કેટન ગ્રીન

૬ લોઅર પરેલ

૬ રીરોડ

૭ મહાલક્ષ્મી

૭ ડોક યાર્ડ

૮ બોમ્બે સેન્ટ્રલ (લોકલ)

૮ સેન્ટ્રલસ્ટ્રોડ

૯ ગ્રાન્ટ રોડ

૯ મસ્જીદ

૧૦ ચર્ની રોડ

૧૦ બોમ્બે (વીક-

૧૧ મરીન લાઈન્સ

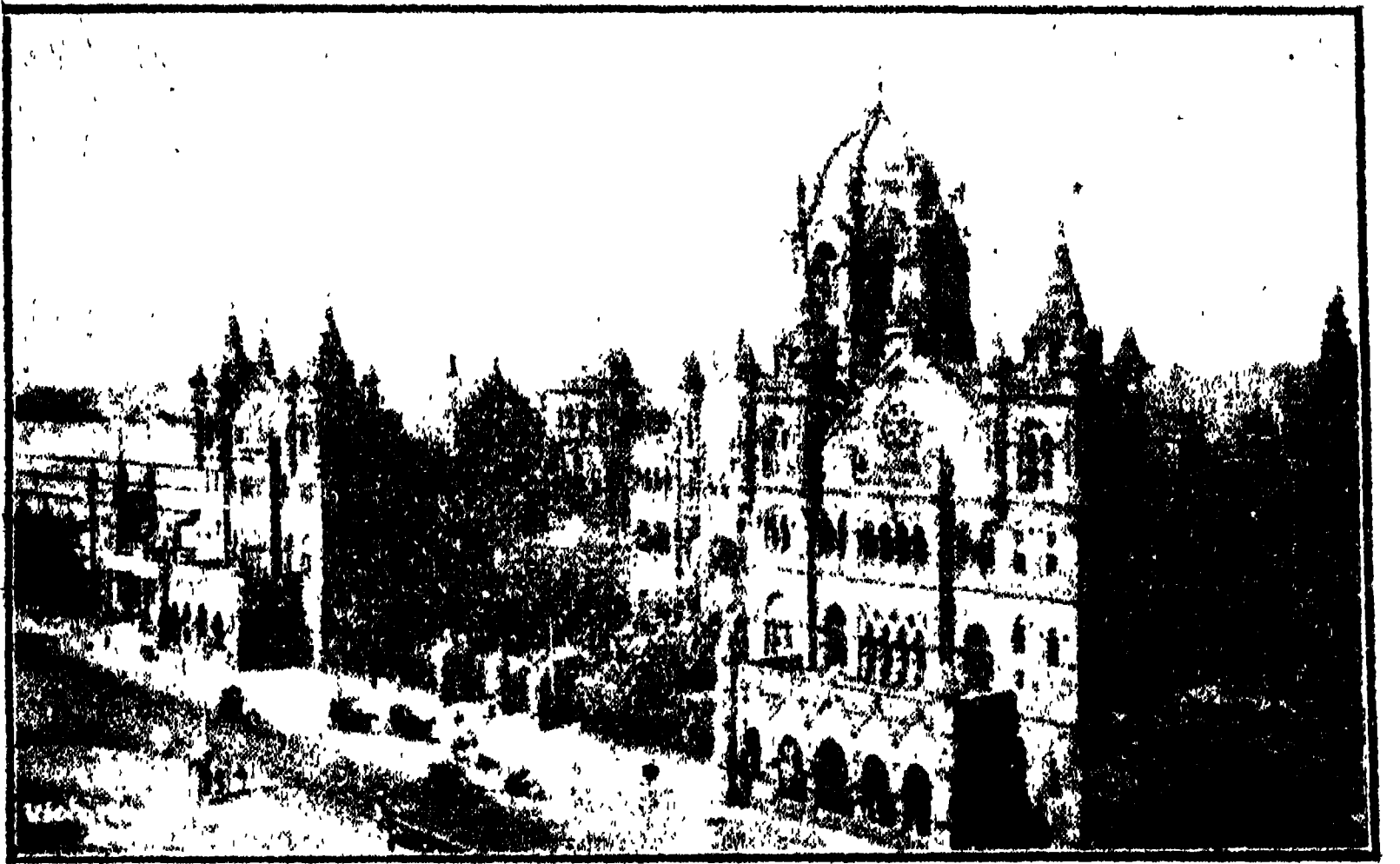
ટોરીયાટર્મીન્સ)

૧૨ ચર્ચ ગેટ

વળી બી. બી. સી. આઈની લોકલ ટ્રેનમાં વાંદરાથી આગળ જતાં ખાર, સાંટાકૂઝ, વીલેપાલે, અંધેરી, ભેગેશ્વરી, ગોરગાંવ, મલાડ, કાંદીવલી, બોરીવલી, દાહીસર, મીરારોડ, ભાયંદર, વસઈરોડ, નવાસોપારા, અને વીરાર સુધી જવાય છે. જ્યારે જી. આઈ. પી. ની મુખ્ય લાઈન મારફતે ભાયખલા, પરેલ, ચીંચયોકલી, દાદર માટુંગા અને કુર્લા થઈ થાણા અને કદ્યાણુ જઈ શકાય છે. ત્યાંથી પુના થઈ અને મદ્રાસ તરફ, દિલ્હી તરફ કે નાગપુર અને કલકત્તા તરફ જવાય છે. આ

ટેલર્સ એન્ડ આર્કિટ પ્લીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જીની કલ્યાણી નગરી તે આ કલ્યાણ શહેર એમ કેટલાક લેખકોનું માનવું છે. બોમ્બે સેન્ટ્રલના બે સ્ટેશનો છે. એક બી. બી. સી. આર્થ નું અને બીજું લોકલ ટ્રેઇનો માટે બોમ્બે સેન્ટ્રલથી ગુજરાત મેઇલ અને કાઠિયાવાડ મેઇલ અનુક્રમે અમદાવાદ અને વીર-મગામ તરફ દરરોજ ઉપડે છે. જ્યારે ક્વિન્ટીયર મેઇલ વડો-રાથી ગોધરા અને રતલામ થઈ, દિલ્હી, લાહોર અને પેશાવર તરફ જાય છે. વળી દર શુક્રવારે આગબોટમાંથી ઉતરતા મુસાફરોની સગવડ ખાતર મે.લ સ્ટેશન (બેલાર્ડ પીયર) થી ક્વિન્ટીયર મેઇલ ઉપડે છે. મુંગઈથી પેશાવર તથા દિલ્હી જવા માટે આ ટુંકામાં ટુંકો માર્ગ છે. વળી દર શુક્રવારે આ બંદરેથી જી. આર્થ. પી. નો ઇમ્પીરીયલ ઇન્ડીયન મેઇલ કલકત્તા તરફ જાય છે. જ્યારે વીક્ટોરીયા ટર્મીનસ સ્ટેશનેથી

(વિક્ટોરીયા ટર્મીનસ)

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફાટર્સ, (સ્પેન્ડીડ પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કલકત્તા મેઇલ, પંજાબ મેઇલ, પુના મેઇલ, અને મદ્રાસ મેઇલ દરરોજ તે તે પ્રદેશ તરફ જાય છે.

વાહન વ્યવહાર

મુંબઈમાં રેલ્વે ઉપરાંત બીજું સર્વ સામાન્ય વાહન વ્યવહારનું સાધન ટ્રામવે છે. બેસ્ટ નામથી પ્રખ્યાત બી. ઈ. એસ. ટી. (બોમ્બે ઇલેક્ટ્રીસીટી સર્વીસીઝ ટ્રામો એન્ડ કંપની) ની ટ્રામો મુંબઈમાં હરવા ફરવા માટેનું મુખ્ય સાધન છે.

ટ્રામના સ્ટેશનો નીચે મુજબ છે:—

૧. સાસુન ડોક	૧૦.A એમ્પેરા હાઉસ
૩. મ્યુઝયમ સ્ટેટ	૧૧. પાયધુની
૩ A મ્યુઝયમ વેસ્ટ	૧૧.A જળરીયા મસ્જીદ
૪. બેલાડી પોયર	૧૨. નળ બજાર
૫. બોરી બંદર	૧૩. સી. પી. ટેંક
૬. કૉફર્ડ મારકીટ	૧૪. આન્ટ રોડ કોર્નર
૭. ઘોબી તલાવ	૧૫. ચનીરોડ જંકશન
૭.A ઠાકુરદાર	૧૬. આન્ટ રોડ
૮. કર્ણાક બંદર	૧૭. ફેરાસ રોડ જંકશન
૯.A વાડી બંદર	૧૮. તારદેવ
૧૦. ગીરગામ ચર્ચ	૧૯. ટુ ટેંકસ
૨૦ જે. જે. હોસ્પીટલ જંકશન	૩૦ સેન્ડહુસ્ટ્રી બ્રીજ
૨૦A તુરબાગ	૩૧ ગોળપીઠા
૨૧ મઝગાંવ	૩૨ રાઉન્ડ ટેમ્પલ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

૨૨ ન્યુ નાગપાડા

૨૨A એલેક્ઝાન્ડ્રા સીનેમા

૨૩ જેકબ સર્કલ

૨૪ ભાયખલા ખ્રીજ

૨૫ વીક્ટોરીયા ગાર્ડન

(રાણીખાગ)

૨૬ લાલ ખાગ

૨૭ પરેલ

૨૮ દાદર

૨૯ ફ્લોરા ફાઉન્ટન

૩૩ ભીંડી બજાર

૩૪ રીરોડ સ્ટેશન

૩૪A ડોકયાર્ડ રોડ

૩૫ ગોવાળીયા ટેંક

૩૬ પ્રાર્થના સમાજ

૩૭ ટેંક બંદર

૩૮ પાલ્ટન રોડ

૩૯ ચકલા સ્ટ્રીટ

૪૦ કોંગ્રેસ સર્કલ

TRADE MARK

TELEGRAMS

GABAJIWALA

TELEPHONE

No. 23734

જીવું અને

જાણીતું

REGD.

No. 1289

ટોયઝ અને કટલેરીના માલનું મથક

અમારે ત્યાં કટલેરી અને ટોયઝનો મોટો સ્ટોક રાખીએ છીએ. બહાર ગામના ઓર્ડર ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. દુકાનની સુલાકાત લેવા સુકશી નહીં. પ્રાઇસ લીસ્ટ માટે લખો.

અબદુલ કયુમ ઇશુઅલી એન્ડ પ્રાઇસ

૧૯૩ અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૩.

ટ્રામ્વે સર્વીસીઝ

સર્વીસ નંબર

- ૦ મ્યુઝયમથી સાસુનડોક કોલાબા રસ્તે.
- ૧ દાદરથી મ્યુઝયમવેસ્ટ કાલબાદેવી રોડના રસ્તે.
- ૨ રાણીબાગથી બોરીબંદર અને મ્યુઝયમ કાલબાદેવી રોડના રસ્તે.
- ૪ પરેલથી ફોર્ટ અને મ્યુઝયમ મહોમેદઅલીરોડના રસ્તે.
- ૫ કીંગ્સ સર્કલથી મ્યુઝયમ સોપારીબાગ, પરેલરોડ અને મહોમેદઅલીરોડના રસ્તે.
- ૬ દાદરથી મ્યુઝયમ, સોપારીબાગ, પરેલ, ચનીરોડ અને ગીરગામના રસ્તે.
- ૭ પરેલથી મ્યુઝયમ " " "
- ૮ ઓપેરા હાઉસથી ફ્લોરા ફાઉન્ટન (ગીરગામ)
- ૧૦ મઝગાવથી ગોવાલીયાટેંક
- ૧૨ સી. પી. ટેંકથી જેકબ સર્કલ.
- ૧૩ તારદેવથી મ્યુઝયમ ક્રાફ્ટ મારકીટ લાઈન.
- ૧૬ ગોવાળીયા ટેંકથી મ્યુઝયમ આન્ટરોડ અને ક્રાફ્ટ મારકીટના રસ્તે.
- ૧૯ બેલાડ પીયરથી સેન્ડહુસ્ટ પ્રીજ વાડીબંદર, અને સેન્ડહુસ્ટ રોડના રસ્તે.
- ૨૦ ઘોખીતળાવથી વાડીબંદર, ક્રાફ્ટ મારકીટ, ફેરે રોડના રસ્તે.

ટેસર્લ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

૨૧ સેન્ડહુસ્ટ્રી પ્રીજથી ટાંકબંદર સેન્ડહુસ્ટ્રી રોડ અને રીરોડ થઈને.

દ્રામ્બે સર્વીસીઝની જુદી જુદી લાઈન માટે જુદા જુદા રંગની દ્રામો છે. આ ઇલેક્ટ્રીક દ્રામો અદ્યતન પદ્ધતિની છે અને સુવ્યવસ્થિત વ્યવહારને અંગે તથા મુસાફરીને ખુબ સગવડ કર્તા અને ઉતાવળે પહોંચાડનાર વાહન હોવાથી તેનો ઉપયોગ પણ ખુબ થાય છે. ટીકીટનો સામાન્ય દર એક આનો છે, વધુમાં વધુ બે આના તથા ટુંકા અંતરો માટે અર્ધા આનો દર છે. વળી કેટલાક દ્રામ્બે સ્ટેશનો વચ્ચેના અંતર માટે રવિવારે આખો દિવસ તથા બીજા દિવસોએ સવારના ૮ થી ૧૧ સુધી અને સાંજના ૪ થી ૮ સુધી અર્ધા આનાના દરે જઈ શકાય છે. એ બધી હકીકત માટે દ્રામ્બે કંપનીની ઓફીસથી વિગત મળા શકશે. અહીંની દ્રામો બખ્ખે માળની હોય છે અને સ્ટેશન સિવાય બીજે ઉભી રહેતી નથી એટલું જ નહિ પણ સ્ત્રીઓ માટે ઇલાયદી બેઠક રાખેલા હોય છે, ઉતરવા ચડવાના માર્ગ જુદા હોય છે અને “કંડકટર્સ” વિવેકી અને સભ્ય હોય છે. દરેક દ્રામની ઉપર તે ક્યાં જાય છે તે સ્થળનું નામ તથા સર્વીસ નંબર લખેલા હોય છે. જો મુસાફર અંગ્રેજી જાણતો ન હોય અને મુસાફરીનો ભોમીયો ન હોય તો મુંબઈ પહોંચતા તે જરૂર મુંબાવાનો જ. સ્ટેશનેથી ક્યાં જવું અને ક્યા રસ્તે જવું તેની તેને સહેલાઈથી ખબરજ ન પડે અને માનવસમુદાય તો અવિરત ચાલુ જ રહે. આરામ, સગવડ અને સહિસ-લામતીની બધી દૃષ્ટિએ દ્રામ્બે વધારે ઈષ્ટ છે, વળી ટ્રાન્સફર

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ટીકીટો મળી શકે છે અને તેથી જો તમારા નિયત સ્થળે મજકુર ટ્રામ સીધી ન જતી હોય તો ‘કંડક્ટર’ તમને ટીકીટ આપતાં જે જંકશને તમારે ટ્રામ બદલવાની હોય છે ત્યાં છેદ પાડી ‘કલ્લીપ’ કરે છે, એટલે તે જોઈ સમજી આપણે ત્યાંથી તે ટ્રામમાંથી ઉતરી બીજી ટ્રામમાં જેસી મુસાફરી કરી શકીએ છીએ. વળી સીત્તેર ટીકીટો અગર તેથી વધુ સંખ્યા માટે ટ્રામ રીઝર્વ કરી શકાય છે. તદ્-ઉપરાંત જેસ્ટની મોટર બસો પણ શહેરનાં ઘણાં વિસ્તારોમાં દોડે છે. તે મોટરો પણ જે માળની અને સગવડતાવાળી હોય છે. મોટરોનો દર એક આનાથી માંડીને છ આના સુધીનો છે.

આ મોટરો રીઝર્વ કરી આવતા જતાની, પરાંની અગર નાની મુસાફરી થઈ શકે છે. છત્રીસ મુસાફરોની સવડવાળી મોટરોનો ચાર્જ વાંદરા તથા ખાર જવાઆવવાનો મળી રૂ. સત્તાવીસ શાંતાકુંઝના અઢાવીસ, જુહુના ત્રીસ, તથા અંધેરીના બત્રીસ એ રીતે છે. મોટરો ત્રણ કલાક આપણા માટે નિયત સ્થળે થોભે છે, વધુ રોકાણ થતાં કલાકે દોઢ રૂપીયા લેખે આપવું પડે છે. રેઈસના દિવસો દરમ્યાન હોટલ ફ્રેન્ચેસ્ટીક અને ક્લોરારા ફાઉન્ટનથી મહાલક્ષ્મીના રેઈસકોર્સ સુધી મોટરો દોડે છે. આવવાનો અગર જવાનો રૂપીયો એક પડે છે. મહાલક્ષ્મીનું શરતનું મેદાન એ પૂર્વના શરતના મેદાનોમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. તેની ઘોડા દોડમાં અનેક યુરોપીયનો અને ના. આગાખાન જેવા અનેક ઘોડાના શોખીનો ઘોડા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

દોડાવરાવે છે, અને “ રેઈસ ”ના બીજા અનેક ખેલાડીઓ લાખોની હારજીત કરે છે. મોટરના મુખ્ય માર્ગો નીચે મુજબના છે:—

- રૂટ A અફઘાન ચર્ચથી માહીમ, જઈ શકાય છે.
- રૂટ B બેલાર્ડ પીયરથી વાર્ડરોડ, બ્રીજકેન્ડી થઈને તારદેવ જઈ શકાય છે.
- રૂટ C કોલાબા પોપ્ટ ઓફીસથી ચર્ચગેટ સ્ટેશન અને ચોપાટી જઈ શકાય છે.
- રૂટ D કોલાબા બસ સ્ટેશનથી લાલબાગ થઈને વરલી અને સેનચુરી મિલ જઈ શકાય છે.
- રૂટ E પાયધુની (મુંબાદેવી)થી ચોપાટી, બાબુલનાથ વાલકેશ્વર અને મલબાર હિલ, જઈ શકાય છે.
- રૂટ F ઇલેક્ટ્રીક હાઉસથી ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ બોરી—બંદર કાર્ડ માર્કેટ અને પરેલ થઈને માહીમ.
- રૂટ G મ્યુઝિયમથી, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, ફ્લોરા ફાઉન્ટન અને બોરીબંદર થઈને ફ્લેરે રોડ બદલીને તારદેવ જઈ શકાય છે.
- રૂટ H કોલાબાથી ગિરગામ થઈને ત્રણજત્તીએ ઉતરી બર ગામહીલ જવાય છે.
- રૂટ I પરેલ સયાણીરોડ, એલફ્રીસ્ટન રોડ પરેલ ટ્રામ ટરમીનસ થઈ વરલી જઈ શકાય છે.
- રૂટ J B. B. C. I. ના દાદર રેલ્વે સ્ટેશનથી તીલક-બ્રીજ મંજેરજી બેશી રોડ પર થઈને કીંગ સર્કલ જઈ શકાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

રૂટ K બોરીબંદરથી ફ્લોરા ફાઉન્ટન ધોબી તળાવ, કાલબાદેવી રોડ, મઝગાંવ પોલીશ કોર્ટ ડોકયાર્ડરોડ થઈને કોટન-ગ્રીન જઈ શકાય છે.

રૂટ L સ્ટીમ લોંચો અને નાની હોડીયો મારફતે મસ્જીદ બંદર રેલ્વે સ્ટેશનથી ફ્લોરે રોડ જઈ શકાય છે.

રૂટ M ચોપેરા હાઉસથી ગિરગાંવ અને કર્નાક રોડ જઈ શકાય છે.

તદ્ ઉપરાંત મુંબઈથી બોરીવલી, જોગેશ્વરી, ઝુહુ, વરસોવા, વિહાર અને અંધેરી તરફ ઈસ્ટ સર્વીસ કંપનીની મોટર દોડે છે, પરંતુ ૨૦ પેન્સેન્જરથી વધારે સંખ્યા હોય તોજ આ સગવડ આપવામાં આવે છે. તેનો દર અંતર પ્રમાણે આવવા જવાના રૂ. ૧૮ થી રૂ. ૩૩ પ્રમાણે છે. આ મોટરો ત્રણ કલાક સુધી મુસાફરો માટે થોભવાને બંધાએલી હોય છે. વધારે વિગતો ૨૬૦૨૪ નંબરને ટેલીફોન કરવાથી મળી શકે છે.

વળી દરેક સ્ટેશન પાસે તેમજ ભાડાની ટેક્ષીઓના સ્ટેન્ડે અનેક ભાડે ફરતી ટેક્ષીઓ ઉભી હોય છે તેનો દર શહેરની અંદર એક માઈલના ૦-૬-૦ અને ત્યારબાદ દર પા માઈલે ૦-૨-૦ લેખે હોય છે. કલાક રોકાવાના ૧-૧૪-૦ લે છે. વિક્ટોરીઆ માટે જ્યાં જવું હોય તે સ્થળનું ભાડું ઠરાવી લેવું અગર તો કલાક પ્રમાણે ભાડું ઠરાવવું (કલાકના ૧-૧૨-૦) લેખે હોય છે.

મુંબઈ ઇલાકાની રાજધાની અને પશ્ચિમ હિંદનું બંદર

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

હોવાથી છેલ્લામાં છેલ્લી યુરોપીઅન ઢબની તથા હિંદી ઢબની પણ સંપૂર્ણ સગવડતાવાળી અનેક હોટલો અને લૉન્સ છે. વળી નવા થએલા બોમ્બે સેન્ટ્રલ સ્ટેશને જી. આઈ. પી. ના વિક્ટોરીઆ ટરમીનસ સ્ટેશને સુંદર સગવડ ભર્યા વેઈટિંગ રૂમ્સ અને રીટાયરીંગ રૂમ્સ છે; તેમાં ચોવીસ કલાક રહેવાનો ચાર્જ નીચે મૂજબ છે.

વિક્ટોરીઆ ટરમીનસ રૂ. ૫) બે માણસ સુધી અને ત્યાર પછી દરેક માણસના રૂ. ૨) લે છે.

બોમ્બે સેન્ટ્રલ, એક માણસના રોજના રૂ. ૩) અને બે માણસના રૂ. ૫) અને પછી દરેક માણસના રૂ. ૩) વધારે લે છે.

યુરોપીઅન ઢબની હોટલોમાં યુરોપની હોટલો મૂજબ સ્નાન, નાચ વિગેરે તમામ સગવડો મળે છે. તેમાં સાથી ભવ્ય અને પ્રખ્યાત “તાજમહાલ હોટલ છે.” તેનું આલીશાન અને ભવ્ય મકાન કોલાબા ઉપર છેક બંદર પાસે હિંદના પ્રવેશદ્વાર આગળ આવેલું છે; અને તેની ટોચની બત્તી દરીઆમાં કેટલાક માઈલ દૂરથી દેખાય છે અને આગ-બોટો હિંદ પહોંચવા આવી છે તેવો મુસાફરોને વિશ્વાસ આપે છે. “તાજમહાલમાં” એક દિવસ રહેવા ખાવાના રોજના રૂ. ૧૭ થાય છે. તદ્ઉપરાંત યુરોપીઅન ઢબની હોટલો તથા તેના દર નીચે મૂજબ છે.

(૧) ગ્રીન હોટલ એપોલો બંદર પાસે રોજના રૂ. ૧૨

(૨) મેજેસ્ટીક હોટલ મ્યુઝીઅમ પાસે રોજના રૂ. ૧૧

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

(૩) રીડઝ હોટલ એપોલો ખંદર રોજના રૂ. ૧૧

(૪) ગ્રાન્ડ હોટલ બેલાર્ડપોઅર રોજના રૂ. ૧૦

તે ઉપરાંત ગ્રાન્ડરોડ ઉપરની લાંડન હોટલ વિગેરે અનેક વિદેશી ઢળની હોટલો છે. સ્ટીમરો અને એરોપ્લેનમાં અનેક હિંદ જોવા આવતા વિદેશી મુસાફરો ઘણું ખર્ચે મુંબઈમાં જ પહોંચા ઉતરે છે. અને હિંદ માટેનું તેમનું મુખ્ય સ્થળ મુંબઈને જ રાખે છે તેથી આવી ખર્ચાળ હોટલો નહીં રહે છે.

હિંદી ઢળની હોટલો નિચે મૂજબ છે. રહેવા ખાવા સાથેના દર નિચે મૂજબ છે.

૧ ભારતી નિવાસ કાલબાદેવીરોડ રોજના આશરે રૂ. ૨-૪-૦

૨ સરદાર-ગૃહ કાર્ડ-મારકેટ પાસે રોજના રૂ. ૨-૮-૦

૩ માધવાશ્રમ ગિર-ગાંવ (ફક્ત હિંદુઓ માટે) રોજના રૂ. ૧-૮-૦

૪ શ્રી કૃષ્ણ બોર્ડિંગ હાઉસ દાદર, ગિરગાંવ, લોનાવલા રોજના રૂ. ૧-૧૨-૦

૫ કાશ્મીર હોટલ ધનમહાલ ધોળી તળાવ રોજના રૂ. ૨

૬ એમ્પાયર હિંદુ હોટલ (ફક્ત હિંદુઓ માટે) રોજના રૂ. ૨-૮-૦

<p>ટેલીફોન-૨૧૧૧૦</p>	<p>ટેલીગ્રામ-કમ્ફર્ટ</p>	<p>સ્વપ કાલબાદેવી રોડ - મુંબઈ. ૨.</p>
<p>રહેવા જમવા માટે શ્રેષ્ઠ સ્થાન</p>	<p>ભારતીય નિવાસ - હિન્દુ લૉજ -</p>	<p>સ્વપ કાલબાદેવી રોડ - મુંબઈ. ૨.</p>

૭ આર્ય-નિવાસ કાલબાદેવીરોડ રોજના રૂ. ૨-૪-૦

તે ઉપરાંત વેલકમ હોટલ નેશનલ મોર્ન હિંદુ હોટલ વિગેરે અનેક હોટલો તથા લોન્ડે છે.

મુખ્યમાં ઘણી ધર્મ-શાળાઓ પણ છે, પરંતુ તે શોધવી મુશ્કેલ છે અને અજાણ્યા માણસને પૂછતાં તેઓ લોજનીજ લલામણુ કરવાના અને આપણને ત્યાં લઈ જઈ લોજના માલીક પર ઉપકાર ચઢાવવાના.

મુખ્ય ધર્મશાળો—૧ હીરાબાગ સી. પી. ટેક ગિરગાંવ

૨ માધવબાગ સી. પી. ટેક ગિરગાંવ

૩ સુખાનંદની ધર્મશાળા સી. પી. ટેક પાંચે

૪ બિરલાની ધર્મશાળા ફણસવાડી

૫ પંચાયતી ધર્મશાળા પાંજરાપોળ બીજી ગલી

છેલ્લી ધર્મ-શાળાઓમાં રહેવા માટે મારવાડી બજારમાંથી અનુક્રમે બળદેવદાસ શિવનારાયણ તથા તારાચંદ વનશ્યામ દાસની પેટીઓથી ચિઠ્ઠી લાવવી પડે છે. ધર્મશાળામાં રહેવાના કંઈ પણ પૈસા લેવામાં આવતા નથી.

તેલ ૧૨/૧૧/૪૦
ફોન ૨૩/૩૬

આર્ય
૨૭૨૨૬

કાલબાદેવી રોડ,

હિંદુ લૉક

વિશાળ સ્થાન
અમીર ભોજન

નિવાસ

મુખ્ય નં. ૨

RAMNIK.

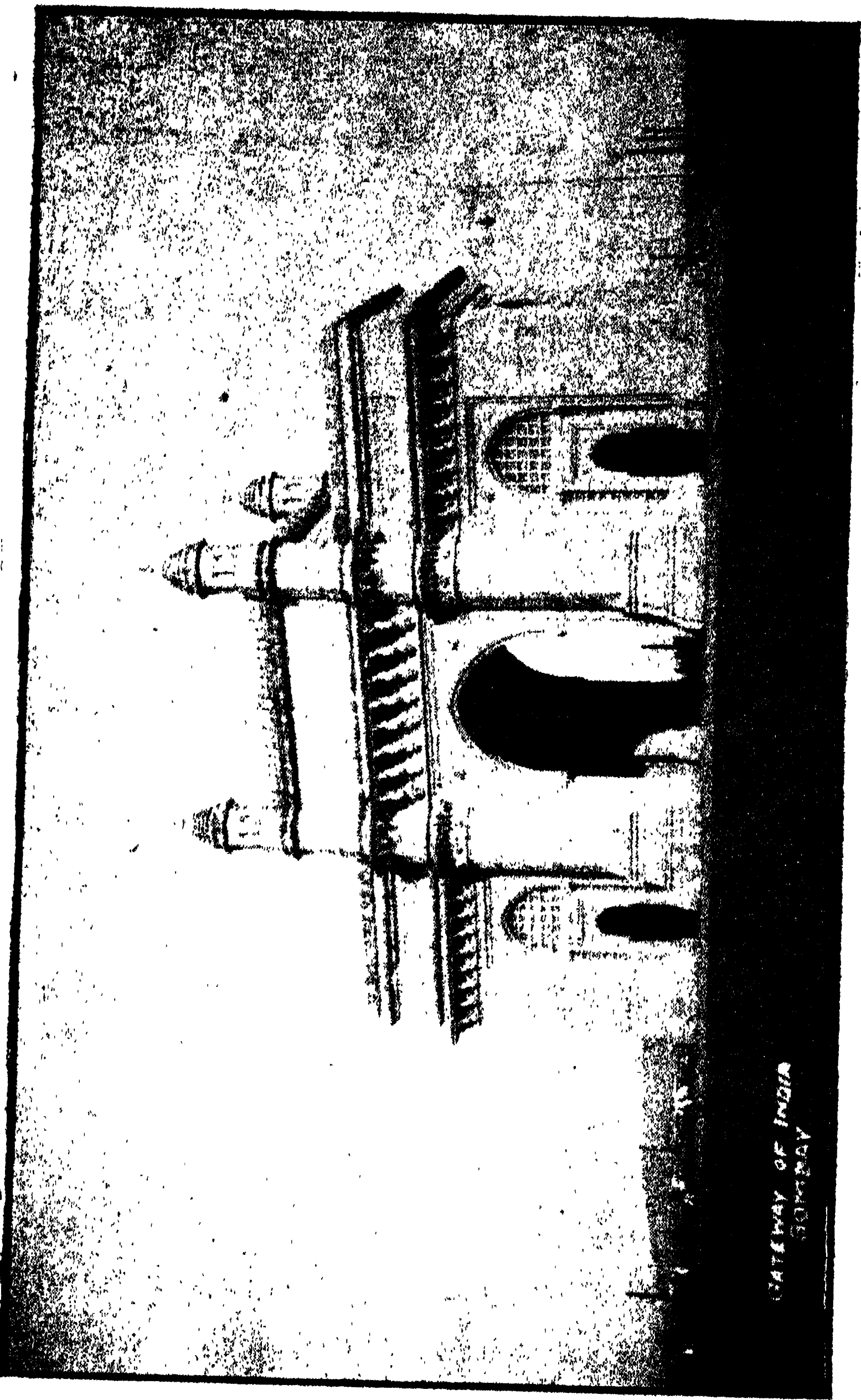
મુંબઈના જોવા લાયક સ્થળો

૧ ગેટવે ઓફ ઇંડીઆ અથવા હિંદનું પ્રવેશદ્વાર મુંબઈમાં ફોર્ટનો લત્તો એ વ્યાપારી અને ઘણાજ ધનાઢય અને સુસંકૃત લત્તો લેખાય છે; અને હિંદી ભાઈઓ માટે તો એ વ્યાપારનું કેન્દ્ર છે; પરંતુ દુનીઆના લગભગ દરેકે દરેક દેશમાંથી અનેક વેપારીઓ, સાહસીકો પૃથ્વી પર્યટન કરનારાઓ અને મોટા અમલદારો દરિયાઈ માર્ગે સામાન્ય રીતે મુંબઈમાં આવે છે; તેથી જ્યારે પંચમ જ્યોર્જ અને મહારાણી મેરી સને ૧૬૧૧માં હિંદમાં આવેલા ત્યારે તેમના આગમનના કાયમના સ્મારક તરીકે સમુદ્ર કાંઠે પથ્થરનો એક સુંદર, મોટો દરવાજો ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો.

હિંદના હાકિમ વાયસરોય અને ગવર્નરો તથા બીજા મોટા રાજ્યના અમલદારો અહીં મુંબઈમાં રહે છે.

એપોલો જંદર—દેશી અને વિદેશી મુસાફરોને, ધંધાદારીઓને અને મજૂરોને કે ખત્રાસીઓને દરેકને અગત્યનું સ્થાન તે એપોલો-જંદર છે. દરરોજ અવનવા પોષાક-વાળા અને અવનવી બોલીચાલી અને રીતભાતવાળા અનેક માણસો આ જંદરે જોવામાં આવે છે. દર શુક્રવારે મેઈલ સ્ટીમર આવે છે અને દર શનિવારે મેલ સ્ટીમર ઉપડે છે એટલે શનિ રવિના દિવસોએ તો જંદર માણસોથી ભરચક હોય છે; જ્યારે સાંજે ગેટવેથી શરૂ કરીને કોલાબા પોઈન્ટ અને આ બાજુએ એપોલો જંદર સુધી માણસો ખુલ્લી હવામાં ફરવા નિકળ્યા હોય છે. સમુદ્રમાં દેશી હોડીયો, સ્ટીમરોંચો

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (રેપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

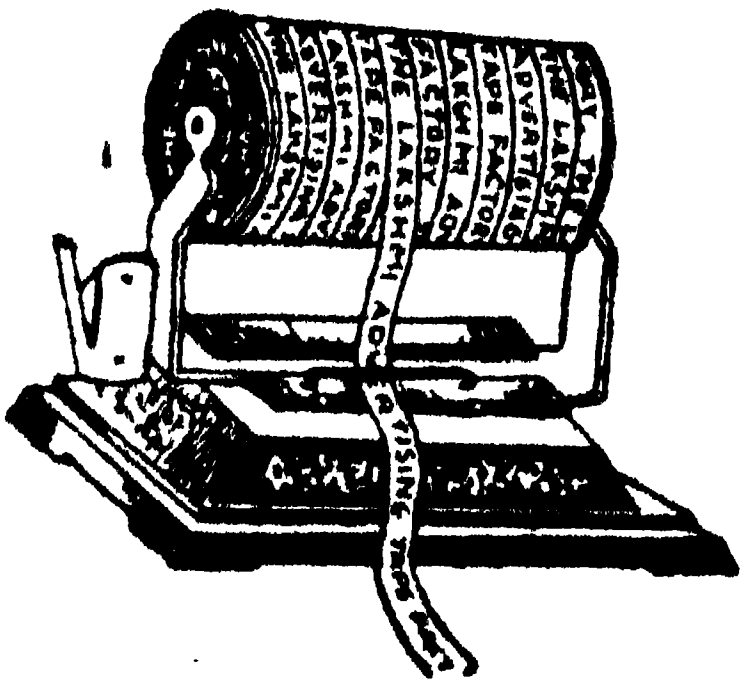
GATEWAY OF INDIA
MUMBAI

ગર વ ઝાકે મનીય

સ્ટીમરો, વીગેરે નાનામોટા વહાણો મછવાઓ અને મોટી આગબોટો આમ તેમ જળમાં ડોલી રહી હોય છે.

સમુદ્ર પરના સૂર્ય અસ્તનો દેખાવ લાંબો વખત ન ભૂલી શકાય તેવો હોય છે.

ગેટવેથી આગળ જતાં ટ્રામ શરૂ થાય છે તે જગ્યાએ આવતાં ઍસ્ટ કંપનીનું ઇલેક્ટ્રીક હાઉસ આવે છે અને ફોર્ટ તરફ આગળ જતાં પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ મ્યુઝીયમ આવે છે. ત્યાંથી એસપ્લેનેડ રોડ શરૂ થાય છે. મ્યુઝીયમની આસપાસ પણ સુંદર બગીચો છે; પંચમ જ્યોર્જ જ્યારે વડા-કુંવર તરીકે ૧૯૦૫ માં હિંદમાં આવ્યા ત્યારે તેમણે આ મ્યુઝીયમનો પાયો નાખ્યો હતો. વિદેશી મુસાફરો આ દરવાજેથી હિંદમાં

**Wellknown Cotton Mills,
Renowned Manufacturers
Prominent Stores, and
others are using**

‘LAKSHMI’ TAPES.

Why Dont You?

**Wrapp all your packages with ‘Lakshmi’
Tapes, It creates Market, Popularizes,
and adds Dignity to your goods.**

Apply for Samples and Rates:-

**The Lakshmi Advertising Tape Factory
73, Apollo Street, Fort, BOMBAY**

પ્રવેશ કરે છે. (ગેટવે ઓફ ઈન્ડીયામાંથી) દરવાજાનું શિલ્પ કામ સુંદર છે. તે બંધ દરવાજો સમુદ્રમાં ઘણો દુરથી દેખાય છે. ત્યાં પથ્થરના પગથીયા બાંધી ઘાટ જેવું બનાવ્યું છે અને અહિંથી સ્ટીમ લોંચ મારફતે દિવાદાંડીની પ્રદક્ષિણા કરવા જઈ શકાય છે. સાંજે કોલાબા ઉપર અનેક મુંબઈવાસિઓ ફરવા નિકળે છે અને ખુલ્લો સમુદ્ર અહિં સતત જોરથી ધ્રુધવાટા કરતો જણાય છે. પ્રવેશદ્વારની સામે જ તાજની આલીશાન મહેલાત છે. તેમાં એકલા વિદેશીઓજ નહિ પરંતુ મુંબઈના ધનાઢ્યો અને આખા હિંદના સારા સુધરેલા દેખાતા રાજા-મહારાજાઓ, દિવાનો અને અમલદારો અહિં ઉતરે છે. તેનું સ્થાનજ એવું મહત્વનું છે કે તેથી તે મુંબઈની અને આખા હિંદની માનીતી હોટલ થઈ પડી છે. શિલ્પ અને સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ પણ મોટા ધુમટ અને વિશાળ ખંડોવાંળી તે મહેલાત અનેાખી જ છે.

આ તાજમાં અનેક રાજ્ય ખટપટોનાં બીજ રોપાયાં હશે અને અનેક અવનવા હુન્નર ઉદ્યોગોની અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના રક્ષણની અનેક યોજનાઓ તાજના ટેબલ ઉપર જ રચાઈ હશે.

પા તા લ તું બ ડી તે લ.

બહિરાપણું, કાનમાંથી રસી જવી, છારી થવી,
હાંત આવતી વખતે કાનનો દુખાવો વગેરે
કાનના દરેક દરદોને તુરત આરામ કરે છે.

કી. બા. ૧ ના આના આઠ.

કી મ તી વ ન સ પ તી સ્ટો ર.

૪૧૨, પાયધુની, મુંબઈ નં. ૩

પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ મ્યુઝિયમ:—ભૂસ્તર-શાસ્ત્રના, પશુ, તથા પક્ષીના જીવનના સૈકાઓ જુના વિરાટ-કાય પશુઓના અનેક કીંમતી અતિ ઉત્તમ અને ન મળી શકે તેવા અવશેષે. અને નમુનાઓ સંગ્રહવામાં આવેલા છે. આ સંગ્રહ સ્થાનમાં ત્રણ વિભાગ છે.

પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ મ્યુઝિયમ-મુખ્ય

કળા વિભાગ, પુરાતત્વ અમે સ્થાપત્ય વિભાગ તથા કુદરતી અને સંશોધન વિભાગ, ચિત્રકળા અને શિલ્પ કળાના અનેક સુંદર અપ્રતિમ નમુનાઓ છે. આ સંગ્રહ સ્થાનમાંથી આબાલવૃદ્ધ સૌને હિંદ અને હિંદની કળા, હિંદના પ્રાણીઓ તેની વનસ્પતિ અને ઉદ્યોગો વિષે ઘણું જાણવાનું મળે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

ટાઉનહૉલ અને મુંબઈનો કિલ્લો—મ્યુઝીયમ ઈસ્ટથી સિધા આગળ ફેરેરોડ જતાં ટાઉનહૉલ આવે છે. ટાઉનહૉલનું મકાન અદ્યતન પ્રકૃતિનું અને વિશાળ છે. પગથીઆની હારમાળા ચઢી આપણે સભાગૃહની પરશાળામાં આવીએ છીએ. સામેજ એલફ્રીડસ્ટોન સર્કલ છે અને પરશાળામૂકીને અંદર દાખલ થતાં એક મોટો ગંજાવર હૉલ આવે છે. તેમાં રોયલ એસીઆ-ટીક સોસાયટીના કળા નમુનાઓ વિગેર વસ્તુઓ અહીં સંગ્રહવામાં આવી છે અને અનેક સુંદર પ્રતિમાઓ અહિં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. બોમ્બે એસીઆટીક સોસાયટીના ચિત્રો અને તેનું પુસ્તકાલય પણ આ હૉલમાં છે.

ટંકશાળ—ટાઉનહૉલની પાસે બેલાર્ડ-રોડ અને મીંટ રોડના છેડા ઉપર સરકારી ટંકશાળનું મકાન આવેલું છે. ટંકશાળ જેવા માટે કરન્સી ઓફીસના સંચાલકની મંજૂરી લેવી પડે છે. ટંકશાળ આગળથી વળતાં આપણે બેલાર્ડ પીઅર દેખી શકીએ છીએ. પાસેજ પોર્ટ ટ્રસ્ટનું મોટું કાળા પથ્થરનું મકાન છે. બંદર પાસેજ ઉંચું અને ભવ્ય કસ્ટમનું મકાન છે અને તેમાં સરકારી કસ્ટમની ઓફીસ છે. બેલાર્ડ રોડ ઉપરજ મેકીનોન મેકનઝીની ઓફીસ છે. પરદેશ જવા માટેનો પાસ પોર્ટ તથા બીજી તમામ સગવડ આ કંપની કરી આપે છે. સામે જ મૉલબંદરનો મુખ્ય દરવાજો છે; તેમાંથી બંદર તરફ જઈ શકાય છે.

જુનો કિલ્લો—ટાઉનહૉલની પાછળ ગેટવે તરફ

ટેસર્લ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (રેપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મુંબઈનો જુનો કિલ્લો છે. હાલમાં તો તેમાં દારૂગોળો અને હથિઆરો રાખવામાં આવે છે. અહિંથી વહાણોને નિશાનીઓ સૂચવવાનો મોટો વાવટો છે.

આ કિલ્લો લગભગ ૫૦૦ વર્ષ જુનો છે; અને પોર્ટુગીઝ, ડચ અને આરબ ઇતિહાસના અવશેષોના સ્મારક તરીકે ઉભો છે. કિલ્લાનો દરવાજો, કેદખાનું અને છાયા-ચંત્ર (Sun Dial) જોવા જેવાં છે.

જનરલ પોસ્ટ ઓફીસ—ખંદર તરફથી ફોર્ટ તરફ આગળ જતાં જનરલ પોસ્ટ ઓફીસનું ઉંચું મોટા થાંભલાવાળું આલીશાન મકાન રસ્તાની લગોલગ આવેલું છે.

ફોર્ટના બીજા બધા મકાનોમાં તે એકદમ તરી આવે છે. થોડા પગથીયાં ચઢી દાખલ થતાં એક વિશાળ ધુમંટની નિચે વિશાળ ઓરડો આવે છે. આ મકાન ૧૯૧૧ માં બંધાયું હતું. મકાનને ત્રણ માળ છે અને ધુમંટ નિચે જ ભોંય તળીએ ફરેલી ઓફીસોની ગોઠવણ સુંદર અને સગવડ ભરી છે. આખા ઇલાકાની ટપાલનું આ વડું મથક છે. હવાઈ માર્ગની અને દરિયાઈ માર્ગની ટપાલ માટે ભોંય-તળીએ જ ગોઠવણ છે, જ્યારે મનીઓર્ડર, સેવીંગ બેંક વિગેરે પૈસાની લેવડદેવડનું કામ બીજે માળે થાય છે. આ ટપાલ ઓફીસની પાછળ સેન્ટ જ્યોર્જ ઇસ્પીતાલના એક ખૂણામાં જુના સેન્ટ જ્યોર્જના કિલ્લાના અવશેષો દેખાય છે. થોડે દૂર સામે ભાટીયા બાગ આવેલો છે અને તેમાં મહુમ સર દીનશા પેટીટ વિગેરેના બાવલાં છે.

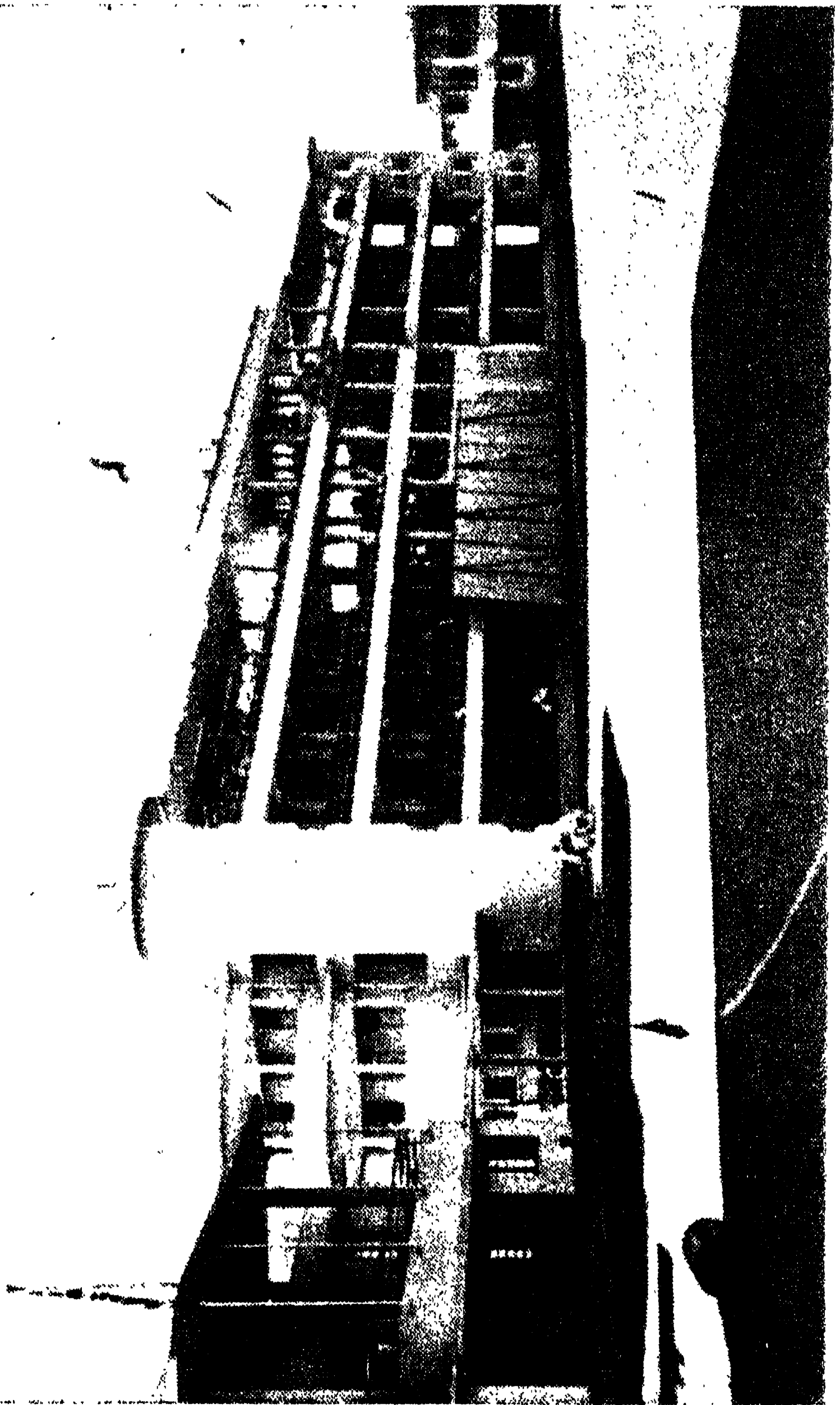
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વીક્ટોરીયા ટરમીનસ અથવા (બેરીઝંદર) અને મ્યુનિસિપલ બીલ્ડીંગ—સાડીયા બાગની સામે જ બેરીઝંદરનું સ્ટેશન આવેલું છે. સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ દુનીઆના સર્વ સ્ટેશનોમાં આ સ્ટેશન સુંદર ગણાય છે. તેમાં અનેક મોટરોને ઉભા રહેવાનો અફો (Park) હિંદુ તથા મુસ્લીમ હોટલો રેસ્ટોરાં અને વેઈટીંગ રૂમ્સ વિગેરે ઉપયોગી દરેક સગવડ અહીં છે. આ સ્ટેશનને તેર પ્લેટફોર્મ છે. તેમાંના એકથી આઠ લોકલ ગાડીઓ માટે છે. જ્યારે બાકીના પ્લેટફોર્મ ઉપરથી હિંદના બુદા બુદા ભાગની ગાડીઓ દોડે છે. પાસે જ એકાઉન્ટ ઓફીસનું મોટું મકાન આવેલું છે. આ સ્ટેશન ઉપર હિંદના ઘણા ઉદ્યોગપતિઓએ તેમના માલની જાહેરાત સુંદર રીતે કરેલી છે. એજન્ટની ઓફીસ પણ અહિં છે. બેરીઝંદર સ્ટેશનની સાથે જ મ્યુનિસિપલ ઓફીસ આવેલી છે. મ્યુનિસિપાલિટીનું ઉંચું સાતમાળનું મકાન સહેજે જોનારને નજરે તરી આવે છે. તેનો ઉંચો ધુમટ ફોર્ટમાં ઘણે દૂરથી જોઈ શકાય છે. બોમ્બે કોરપોરેશનના સભાસદોની મિટીંગ અહીં ભરાય છે. આ મકાનની પાસે સર ફીરોઝશા મહેતાનું બાવલું છે. જ્યારે સામેજ ઉદ્યોગપતિ જમશેદજી તાતાનું બાવલું છે. તેની પાસેથી વોર્ડબી રોડ પર જતાં કેપીટલ ટાકીઝ, રતનમહાલ અને બોમ્બે જીમખાના આવેલા છે. આગળ જતાં મેયોરોડ થઈ અને સેન્ટ્રલ ટેલીગ્રાફ ઓફીસે જઈ શકાય છે. અહિંથી દેશમાં તથા પરદેશ દરિઆઈ માર્ગે ટેલીફોન વહેવાર થઈ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

શકે છે. આ રસ્તે બી. બી એન્ડ સી આર્થ ના ચર્ચ-ગેટ સ્ટેશને જઈ શકાય છે. ચર્ચ-ગેટ સ્ટ્રીટ અને ક્વીન્સ-રોડ ભેગ થાય છે ત્યાં બી બી એન્ડ સી આર્થની ઓવીસો આવેલી છે. આ રસ્તે છેક દરિયા કિનારે જઈ શકાય છે. ક્વીન્સરોડના એક છેડેથી ચોપાટી શરૂ થાય છે. ચોપાટીનો દેખાવ શાંતિદાયક અને મનોહર હોય છે. પાસેજ વાલકેશ્વર બેન્ડસ્ટેન્ડ અને બાબુલનાથનું મંદીર, હેર્મીંગ ગાર્ડનની ટેકરી દેખાય છે. અહીંના રેતાળ પટમા સાંજે અનેક મુંબઈવાસીઓ ફરવા માટે આવે છે અને દરિયાની શિતળ, સુખપ્રદ હવાનો આનંદ માને છે. અહિંથી છેક કોલાબા લગી જરોબર દરિયાની સમાંતરે મોટર રસ્તો આવેલો છે. રાત્રે પણ આ રસ્તે ઉપરનાં દિવાનું પ્રતિબિંબ નિચે સમુદ્રમાં પડે છે અને સુંદર સળંગ ચત્ર આંખ સમક્ષ જાડું કરે છે. ભરતીને દિવસે આ બાંધેલા બંધ ઉપર બેસી સમુદ્રનો ધુધવાટ સાંભળવો અને છેવટે પૂનમની ચાંદનીમાં મોજથી છંટકાઈ લિજ્જત જવામાં આરંભ મઝા રહેલી છે.

બેઝોનસ્ટેડીઅમ અને રાજબાઈ ટાવર—ક્વીન્સ રોડથી કોલાબા તરફ જતાં ફ્લીયાના સૌથી સુંદર ક્રીડાંગણોમાંનું એક બેઝોન સ્ટેડીઅમ આવેલું છે. તે હિંદની ક્રિકેટ ક્લબે બંધાવેલું છે તેમાં ક્રિકેટની, તરવાના હોજની, ટેનીસ રમવાની અને બીજી ઘણી સગવડો છે. ક્વીન્સરોડથી બેન્ડસ્ટેન્ડ આવતાં હાઈકોર્ટનું મોટું ઉંચું મકાન આવે છે. હાઈકોર્ટની ઉત્તરે નાનો સુંદર બગીચો છે. તેમાં સરલૉરેન્સ

બેંચોન સ્ટેડીયમ

જેનકીંગ્સનું અને મહુમ સર મુલ્લાના ખાંવલાં આવેલા છે. હાઇકોર્ટ ખીજે માળે બેસે છે. જ્યારે વધારાના જજની કચેરીઓ ખાણુ પર છે. અહિં આ બેરીસ્ટરો અને એડવોકેટોની ઓફીસો પણ છે. આજ રસ્તા પર આગળ ચાલતાં યુનીવરસીટીના મકાનો અને રાજા-ખાઈ ટાવર આવે છે. તેની આસપાસ નાનો સુંદર બગીચો છે. અને તે બગીચામાંથી તાજ સ્નાતક થએલા વિદ્યાર્થીઓની પદવીદાન પહેલાની કૃચ શરૂ થાય છે.

રાજા-ખાઈ ટાવર—મુંબઈનું સૌથી તરી આવતું મકાન

રાજાખાઈ ટાવર

રાજ-બાઈ ટાવર છે; તે ૨૬૦ ફુટ ઉંચો છે અને યુનીવર્સિટીના પુસ્તકાલયમાંથી ત્યાં જઈ શકાય છે. પ્રખ્યાત હિંદી વહેપારી પ્રેમચંદ રાયચંદના પત્નીની યાદગીરીમાં આ ટાવર બાંધવામાં આવ્યો હતો. યુનીવર્સિટીના મકાનોમાં કૌનવોકેશન હોલ અને સાયન્સ ઇન્સ્ટીટ્યુટ જેવા જેવાં છે. અહીંયા વિજ્ઞાનની કેળવણી ઉપરાંત વિજ્ઞાનીક શોધખોળ અને હુન્નર ઉદ્યોગનું કામ પણ થાય છે. બંને બાજુની પાંખોને જોડતો સર કાવસજી જહાંગીર હોલ આવેલો છે. જેમાં રહેજે ૧૨૦૦ માણસોનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

કોલબો તરફ આગળ જતાં અફઘાન ચર્ચ આવેલું છે વળી બેકબે ઉપર તરવાના હોજવાળી ઘણી કલબો આવેલી છે. વળી કૌનવોકેશન હોલની નજીક સરકારી કચેરીઓ આવેલી છે. (ગવર્નમેંટ સેક્રેટરીઅટ)

મુંબઈના ગવર્નર અને પ્રધાનોની ઓફીસો અહીંયા છે; અને અગત્યના સરકારી દસ્તાવેજો પણ અહીંયા રહે છે.

તાજ-મહાલ હોટલથી રીગલ થીએટર તરફ જતાં ધારાસભા ગૃહ (લેજિસ્લેટીવ કાઉન્સિલ હોલ) આવેલો છે.

એ ઉપરાંત કોર્ટમાં અને તેની આસપાસ ઘણા મોટા વેપારી લક્ષાઓ અને મારકીટો આવેલી છે. મુંબઈનું સ્ટોક એક્સચેંજ દેશપરદેશમાં પ્રખ્યાત છે.

આ બજારનું કામકાજ ૧૨થી ૩ વાગ્યા સુધી ચાલે છે અને દલાલો અને વહેપારીઓથી આ મહોલો ઉભરાઈ જતો લાગે છે. સ્ટોક એક્સચેંજથી થોડેક જ દૂર ઇમ્પીરીયલ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

બેંક, બરોડા બેંક, અલહાબાદ બેંકનાં મકાનો આવેલા છે. સ્ટોક એક્સચેંજનું આખું નામ અને સરનામું ઇંડીયન શેર અને સ્ટોક બ્રોકર્સ એસોસીએશન દલાલસ્ટ્રીટ કોર્ટ મુંબઈ છે. તેનું નવું મકાન ભવ્ય અને સુંદર છે. જ્યારે પાછળના જુના મકાનમાં દલાલોની ઓફીસો વીગેરે આવેલા છે. એપોલો સ્ટ્રીટના બીજા ખૂણે રાજા બહાદુર બંસીલાલનું આલીશાન મકાન આવેલું છે. તેની બાંધણી સુંદર છે અને

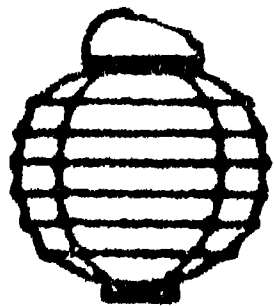

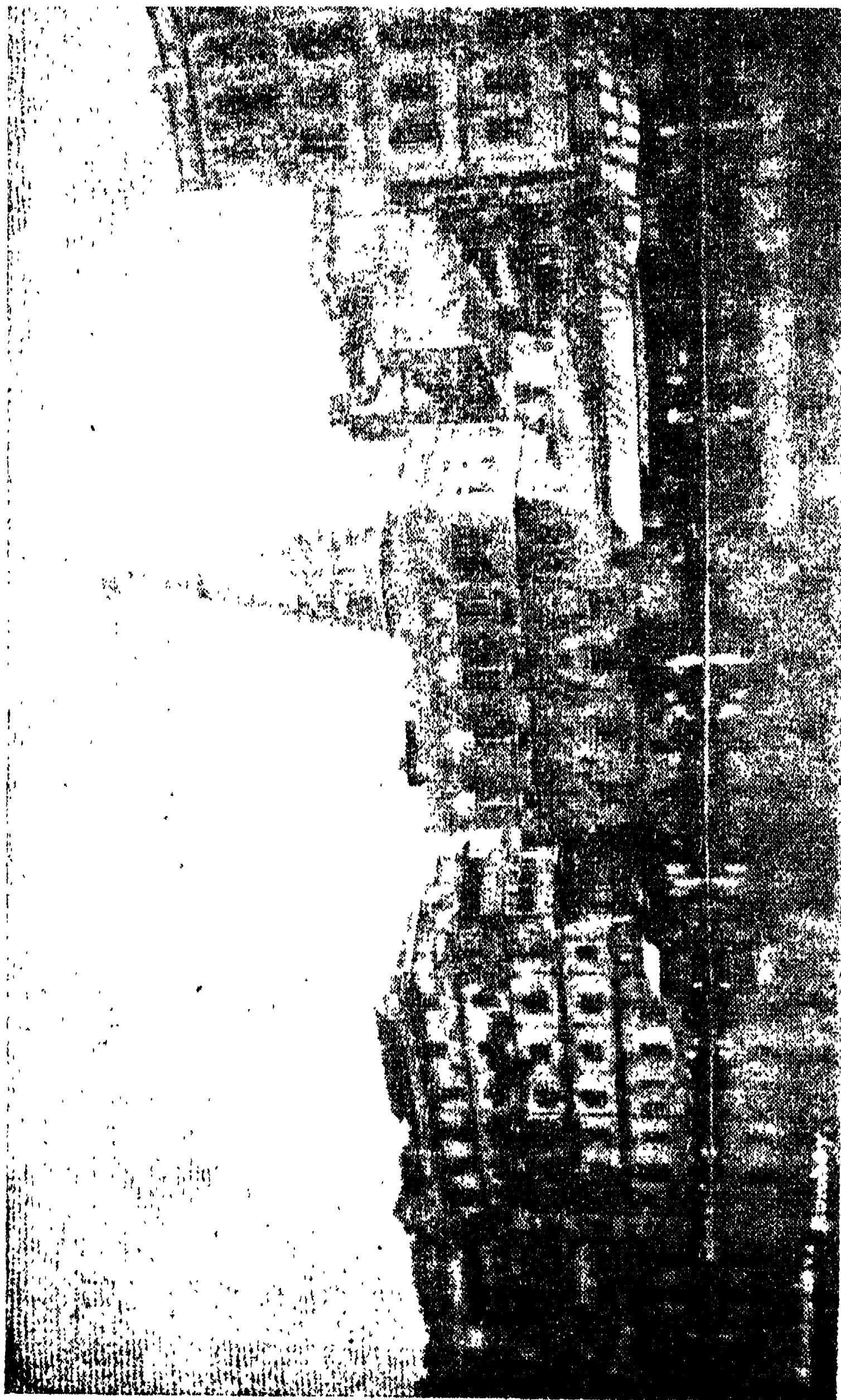
મ્યુનિસીપલ કોર્પોરેશન હોલ

પહેલાં ત્યાં ગર્વનરનું રહેઠાણ હતું. મ્યુઝીયમથી ફ્લોરા ફાઉન્ટ અને ત્યાંથી આગળ જતાં એસ્પેનેડરોડ ઉપર વાઈટવે લેડલો અનેક બીજી અનેક વીદેષી કંપનીઓના સુંદર શોરૂમ્સ અને દુકાનો છે. તે રસ્તાપર અનેક બેરીસ્ટર અને એડવોકેટની ઓફીસો છે. જ્યારે સોલીસીટરોની ઓફીસો પાસે મેડાઝ સ્ટ્રીટમાં આવેલી છે. વળી ક્રાંટમાંથી મ્યુલિસિપલ ઓફીસ અને ત્યાંથી આગળ જતાં ટાઈમ્સઓફ ઈંડીઆની ઉંચી અને વિશાળ ઇમારત આવે છે. ત્યાંથી આગળ જતાં પાલટન રોડથી પાયધુની તરફ જતાં કાર્ડ્સ મારકીટનું મકાન અને તેનો ટાવર આવેલાં છે. કાર્ડ્સ મારકીટ એ મુંબઈની મોટામાં મોટી માર્કીટ છે. ત્યાં કર્નાકરોડ અને હોર્નબીરોડ લેગા થાય છે અને આ મારકીટમાં અને તેની આસપાસમાં જોઈતી તમામ વસ્તુ મળી શકે છે. કાર્ડ્સ મારકીટથી ધોબી તળાવ તરફ જતાં ગોકુલદાસ તેજપાલ ઇસ્પીતાલ અને પોલીસના રહેઠાણો આવેલાં છે. પોલીસ રહેઠાણની સામે જ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ આવેલી છે. તે મુંબઈનું અગત્યનું ઉદ્યોગીક કેન્દ્ર છે. શેખ મેમણ સ્ટ્રીટથી પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ તરફ જતાં રસ્તા ઉપર અનેક નાની મોટી દુકાનો આવેલી છે. આ નાની દુકાનોના વચ્ચેના ખાંચામાંથી મંગળદાસ કાપડ મારકીટમાં જઈ શકાય છે. મંગળદાસ કાપડ બજારની દુકાનોનો રસ્તો અંધારીઓ ગંધાતો અને કચરાપટ્ટીવાળો છે અને ફક્ત માણસો જ જઈ આવી શકે છે. રજના દિવસે જ્યારે લોકો ખરીદી માટે આ બજારમાં ટોળે વળે છે ત્યારે બજારનો દેખાવ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફાટર્સ, (સ્પેન્ડીડ પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઉભરાતા કીડીઆરા જેવો લાગે છે. આ બજારનો બીજો દરવાજો પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટના ખુણા પાસે આવેલો છે. બોમ્બે ચેમ્બર્સ અને વેસ્ટન ઈંડીયા એટોમોબાઈલ એસોસીએશન વિગેરે બીજી અનેક વેપારી સંસ્થાઓ મુંબઈમાં આવેલી છે. શોપ-મેમણ સ્ટ્રીટમાં સોના ચાંદીની અને ઝવેરીઓની દુકાનો આવેલી છે. આગળ જતાં મુળજી જેઠા મારકીટ આવે છે અને બુલીયન એક્સચેન્જ તરફ થઈને આગળ જતાં મુંબઈની અધિષ્ઠાત્રી “ મુંબાદેવીનું ” મંદીર આવે છે. આગળ જતાં રૂની અને સફાની બજારો આવે છે અને કાલબાદેવી રોડને ખુણે નવું ઈસ્ટ ઈંડીયા કોટન એસોસીએસનું ભવ્ય મકાન આવેલું છે. દાણાબજાર અને બીયાં બજાર પશુ આ રસ્તા પર આવેલાં છે. પાચધુનીથી આગળ પરેલ તરફ જતાં ભીંડી-બજાર અને જે. જે. હોસ્પીટલ આવે છે. તેમાં અનેક દર્દીઓને રહેવા, ખાવા તથા સારવારની સુંદર સગવડ છે. હોસ્પીટલથી આગળ જતાં ભાયબલા બ્રીજ અને ત્યાંથી આગળ જતાં રાણીબાગ (વિક્ટોરીઆ ગાર્ડન) આવે છે.

ઉદ્યોગશાળા

રાણીબાગ—મુંગઈમાં આ બાગ બંરોબર મધ્યમાં આવેલો છે. તેમાં અનેક જુદી જુદી જાતના પ્રાણીઓ રાખવામાં આવ્યા છે. બગીચામાં હાજર થતાં એક ટાવર આવે છે ત્યાંથી આગળ જતાં ઉત્તર તરફ વિક્ટોરીયા અને ચાલ બર્ટ મ્યુઝિયમ આવે છે આ સંગ્રહ સ્થાનમાં મુંગઈના જુના ઈતિહાસીક અવશેષો વિગેરે સાચવી રાખવામાં આવેલા છે. કાલબા દેવીના રસ્તાનું નામ કાલબત્તા મંદીર પરથી પડ્યું છે એમ કહેવાય છે. આ બગીચામાં જંગલી રાત્રી પશુઓ ઉપરાંત એક મોટો લાલ મહેડાનો આફ્રીકાનો ઉરંગ ઉટાંગને મળતો બાંદરો રાખવામાં આવ્યો છે સિંહ, બાઘ, રિંછ, મગર, સાહુડી, ચાકમૃગ, જીરફ કાંગારૂ વિગેરે અનેક પ્રાણીઓ અહીં રાખવામાં આવ્યા છે. જંગલના પ્રાણીઓ માટે જુદું સ્થાન રાખવામાં આવ્યું છે. જુદાજુદા પરીક્ષેક જાતના મોર, પોપટ, સસલાં વિગેરે પ્રાણીઓ આ સંગ્રહસ્થાનમાં મળી આવે છે. આ બાલ વૃદ્ધ સૌને મ્યુઝિયમ અને પ્રાણી સંગ્રહસ્થાનમાંથી ઘણું જાણવું મળે છે અહિં આ ઉંટ કે હાથી પર સ્વારી કરવી હોય તો કરી શકાય છે. ટ્રામમાં આગળ જતાં લાલબાગ, પરેલ અને હાદર આવે છે. પરેલથી એડવર્ડ રોડ તરફ જતાં હાફીનઈન્સ્ટીટ્યુટ આવે છે.

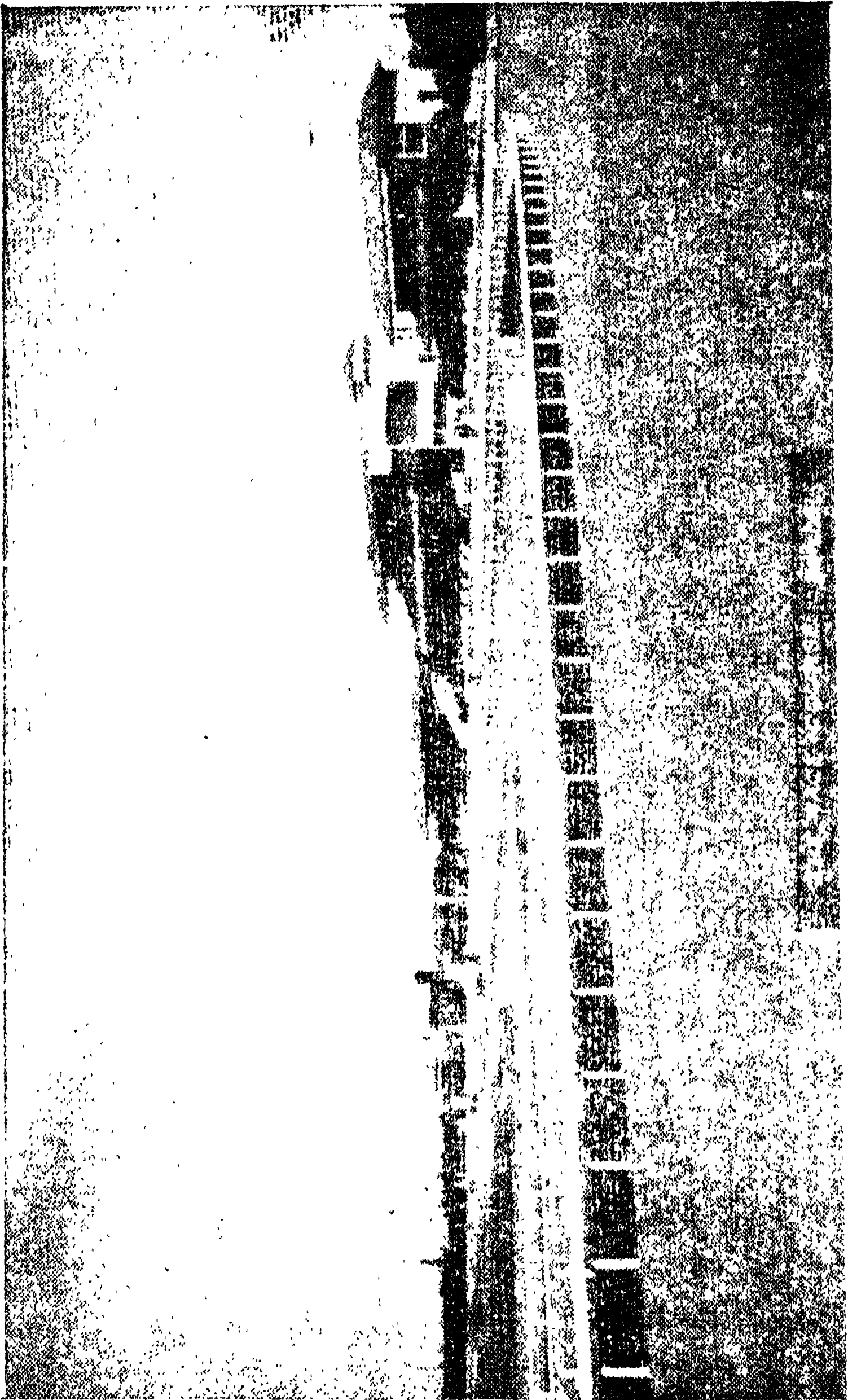
ત્યાંથી ટેક બંદર અને ગેલ્ફના મેદાને જઈ શકાય. હાદરથી તીલકરોડ ઉપર થઈને માટુંગા અને લોઈવાડા જઈ શકાય છે. હાદરથી આગળ ટ્રામટીંગમર્ફલ જઈને ઉભી રહે છે. તે ટ્રામનું જડ્યું સ્ટેશન છે ત્યાંથી ધારાવી કે ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

માહીમ જઈ શકાય છે. માહીમનો જુનો કિલ્લો સમુદ્ર કાંઠે આવેલો છે. માહીમનું મૂળ નામ મહીકાવતી હતું

આ શહેર અંગ્રેજોને પહિરામાણીમાં મળેલું. પશ્ચિમ હિંદના મુસલમાનોના પવિત્ર તીર્થ તરીકે પ્રખ્યાત છે. શેખ-મખતુબ અલીપાદ્શની દર્ગા અહિં છે અને દર મુસલમાની રજબ મહીનામાં અહીં મોટો આરતી ભરાય છે. માહીમથી કેડલ-રોડને રસ્તે વહી તરફ જઈ શકાય છે. દાદર, પરેલ, વહી અને એ જાણુએ વણી મીલો આવેલી છે. મુંબઈ મીલ ઉદ્યોગનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે.

મહાલક્ષ્મીનું શરતનું મેદાન—મુંબઈનું શરતનું મેદાન એ દુનીયાના સર્વોચ્ચ મેદાનોમાંનું એક છે ત્યાં દર વર્ષે હજારો અને લાખો યોદ્ધાઓ નવેશ્વરથી માર્ચ સુધીમાં શનિ, રવિ અને રજના દિવસોમાં અનેક ઘોડાઓ દોડાવે છે અને લાખો રૂપિયાની ઉચ્ચપાથલ કરે છે. શરતના દિવસે આ મેદાન માટે ખાસ મોટો દોડ છે. ટ્રામ રસ્તે મહાલક્ષ્મીના મેદાને જઈ લેઈ તો જેકબસર્કલે ઉતરવું પડે છે. શરતના મેદાનથી આગળ કલાકરોડ તરફ જતાં વિલીંગડન સ્પોર્ટ ક્લબ, તારદેવરોડ અને મહાલક્ષ્મીનું મંદીર આવે છે. મહાલક્ષ્મીના મંદીરથી સીધા વોર્ડનરોડ તરફ જતાં દરિયા કાંઠે સહેલગાની સુંદર ખેડકો બનાવેલી છે. અહીંના સ્નાન-ગૃહ (શ્રીચ કેન્ડી સ્વામી જ બાથસ) મુંબઈમાં સુવિખ્યાત છે. જેકબ સર્કલથી આર્થર રોડ તરફ જતાં તારદેવ આવે છે ત્યાંથી બોમ્બે સેન્ટ્રલ જઈ શકાય છે. આ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફાટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

ગામડે—પ્રશાસન મંત્રાલય

બાબુનું દ્રામ ટરમીનસ જેકબ સર્કલ અને તારદેવ છે. તારદેવ રોડથી આગળ ગોવાળીઆ ટંક રોડ તરફ જઈ બાબુલનાથ, વાલકેશ્વર અને હેગીંગ ગાર્ડન તરફ જઈ શકાય છે. આ બાબુના દ્રામના સ્ટેશનો ગિરગાંવ, ચોપેરા હાઉસ, સેન્ડર્સ બ્રીજ તથા ગોવાળીઆ ટંકના છે. બાબુલનાથનું મંદીર ઉંચી ટેકરીપર આવેલું છે. અને ત્યાં ચોપાટી મુંબઈની ઉંચી, નીચી નાની મોટી મહિલાતો પાસે જ ધુધવટો સમુદ્ર વીગેરે દરયો સુંદર અને આદ્ધાદ્ધ છે. પાસે જ વાલકેશ્વર અને હેગીંગ ગાર્ડન આવેલા છે. હેગીંગ ગાર્ડન ઉંચી ટેકરીપર આવેલો છે અને ત્યાંથી પણ મુંબઈ અને આસપાસનું દૃશ્ય સુંદર દેખાય છે. ઉંચી ટેકરી પર આવેલા સુંદર પણ નાના બગીચામાં બાળકોને રમત ગમતના સુંદર સાધનો રાખવામાં આવેલો છે. આ ટેકરીની નીચે મુંબઈની પાણીની વહેંચણી કરવાની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી છે.

હેગીંગગાર્ડન મલબાર હીલ પર આવેલા છે અને તેને ખુણે ગર્વમેન્ટ હાઉસ આવેલું છે. ત્યાં મુંબઈના ગર્વનર રહે છે. હેગીંગ ગાર્ડનના પ્રવેશ દ્વાર પાસે મોટો ચિત્રેલો મુંબઈનો નકશો નજરે પડે છે, આ ટેકરી ના રસ્તે પારસીઓનો દફનનો કુવો આવેલો છે. રીજરોડ ઉપર મુંબઈના અનેક ધનાઢ્યોની મહિલાતો આવેલી છે.

મુંબઈના બેન્ડ સ્ટેનડ (૧) કોટમાં મેયોરોડ પર. (૨) ચોપાટી સમુદ્ર કાંઠે (૩) મરબાલહીલ પર સરફીરોઝશા મહેતા ગાર્ડન્સમાં (૪) મઝગાંવ હીલ પર બેપ્ટીસ્ટ ગાર્ડનમાં (૫) ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ભાયખલમાં રાણીબાગમાં (૧) દાદરમાં પારસી કોલોનીમાં
(૭) દાદરમાં કીંગસર્કલ ગાર્ડનમાં

“ દરિયાઇ સહેલગાના સ્થળો ”

ધારાપુરી અથવા એલીફંટા—મુંબઈથી અમ્મિ ખૂણામા છ માઈલ દૂર ધારાપુરી અથવા એલીફંટાનો ટાપુ આવેલો છે. એપોલો બંદરથી હોડી અગર મોટર લોંચ મારફતે અગર તો ઍલેકઝાંડ્રાકોકથી સ્ટીમર મારફતે ત્યાં જઈ શકાય છે. ધારાપુરી એ જુના મૌર્ય વંશનું મથક હતું. ધારાપુરીની ગુફાઓ સનાતની શૈવ સંપ્રદાયની છે. આ ટાપુ ઉપર ઉતરવાની જગ્યાએ પહેલાના વખતમાં એક મોટો હાથી હતો પણ પાછળથી તે હાથી તૂટી ગયો અને તેના ટુકડાને વિક્ટોરીઆ ગાર્ડમાં લઈ જઈ ઉભો કરવામાં આવ્યો છે. આ હાથીની પ્રતિમાને લીધે આ ટાપુની ગુફાને એલીફંટા કેવ કહેવાય છે. ગુફાઓની દિવાલોનું અને મૂર્તિઓનું કોતરકામ સુંદર છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહેશની એટલે જગતના ઉદ્ધાપક, રક્ષક અને લક્ષક એવા ત્રય સ્વરૂપની શિવની મૂર્તિ સુંદર અને જોવા જેવી છે. કુલ પાંચ ગુફાઓ છે અને લગભગ આઠમા સેકાની હોવાની મનાય છે.

ઉરણુ—એપોલો બંદરથી નહાવા સ્ટીમર લાઈનના રસ્તે જતાં પહેલું બંદર ઉરણુ આવે છે. અહીંયા પારસીઓની વસ્તી વિશેષ, સુંદર બગીચો અને પ્રાણી સંગ્રહસ્થાન આવેલા છે. પારસીઓની અગીઆરી અને ભારત ટાઈલ્સની ફેક્ટરી અહીં આવેલી છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કાલિદ્રુમ કુમ્ભ સ્થાપત્ય

નહાવા—ઐલેકઝાંડ્રા ડોકથી નહાવા જઈ શકાય છે એ ૧૦ માઈલ દૂર છે.

પાણી અને ધરમતાર—મુંબઈથી દરિયાઈ માર્ગે ધરમતાર જઈ ત્યાંથી મહાબળેશ્વર અને પંચગનિ જઈ શકાય છે. ત્યાંથી ઉનાળામાં દરરોજ મહાબળેશ્વર અને પંચગનિ મોટર દોડે છે. પાણી ધરમતારથી ૨૨ માઈલ દૂર છે અને ત્યાં ત્રણ ઉના પાણીના કુંડો છે અને દરેકમાં પાણી વતું ચોઈ ગરમ છે.

“ મુંબઈથી દુકી મુઆફરીના સ્થળો ”

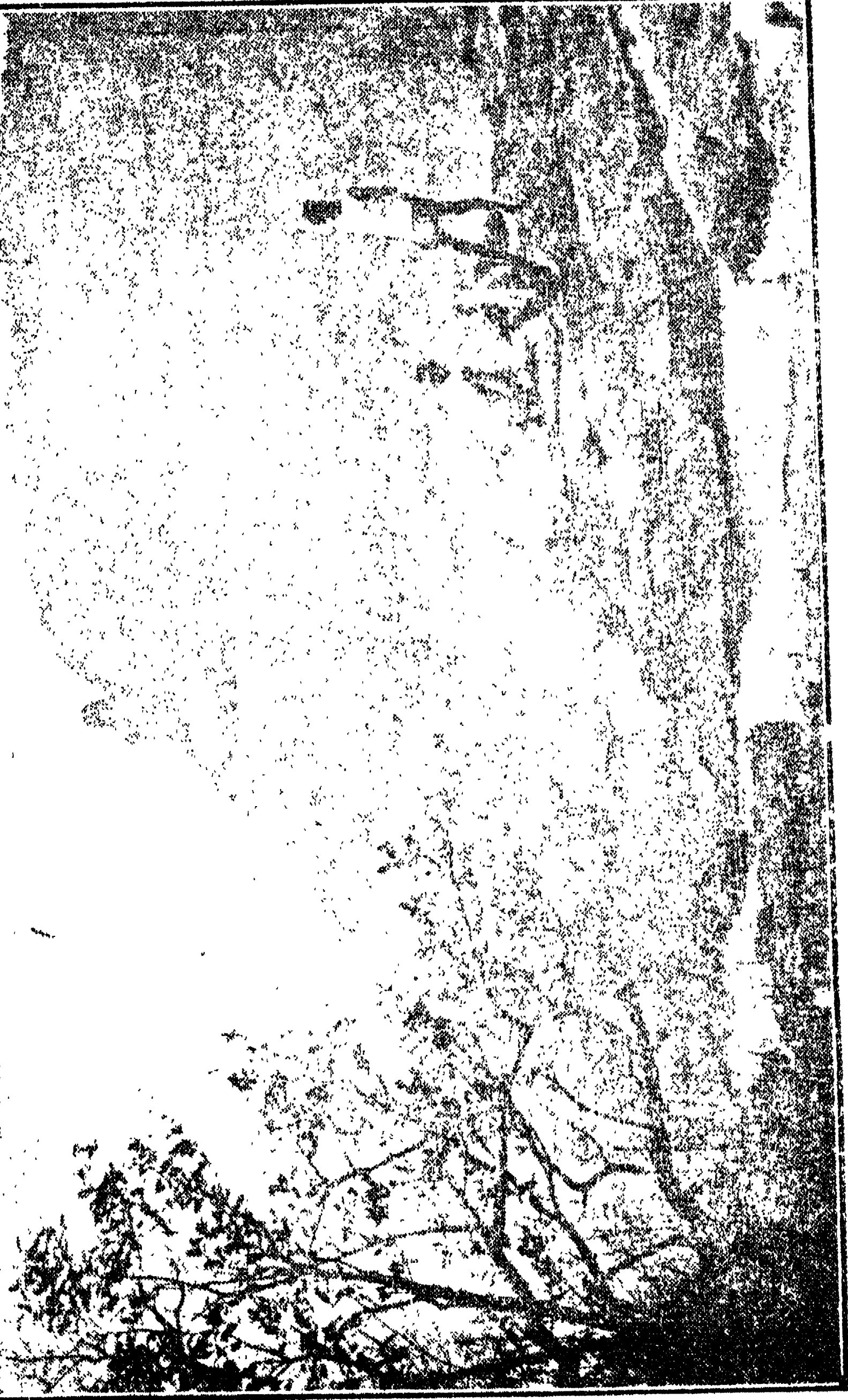
મુંબઈથી છ. આઈ. પી. રેલ્વે મારફતે કલ્યાણ, પૂના અને મદ્રાસ જઈ શકાય છે. છ. આઈ. પી. રેલ્વેના મુખ્ય સ્ટેશનો વિક્ટોરીયા ટર્મીનસ અને દાદર છે ત્યાંથી આગળ જતાં ચાણા અને કલ્યાણ આવે છે. આ કલ્યાણ એ ચાણક્યોની રાજધાની કલ્યાણી નગરી છે એમ કેટલાક વિદ્વાનો માને છે. ત્યારબાદી અંબરનાથનું સ્ટેશન આવે છે. સ્ટેશનથી અંબરનાથનું મંદીર થોડું દૂર છે અને તાની નદીના કાંઠે આવેલું આ નાનું સુશોભીત સ્થળ મંદીર શાંતિદાયક લાગે છે. આગળ જતાં મુંબઈથી ૫૪ માઈલ દૂર નેરલ સ્ટેશન આવેલું છે. અહીંથી માથેરાન લાઈટ રેલ્વેદ્વારા માથેરાન જઈ શકાય છે. નેરલ સ્ટેશનથી માથેરાન જવા માટે ટકુ અગર રિક્ષા મળી શકે છે.

માથેરાન—નેરલથી માથેરાનનું ભાડું ફર્સ્ટ ક્લાસના રૂ. ૫) સેકન્ડ ક્લાસના રૂ. ૩) અને થર્ડ ક્લાસના રૂ. ૨) ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ମାହାତ୍ମା—କଳାତ୍ମା ମହାତ୍ମା

Louisa Point, Malheran

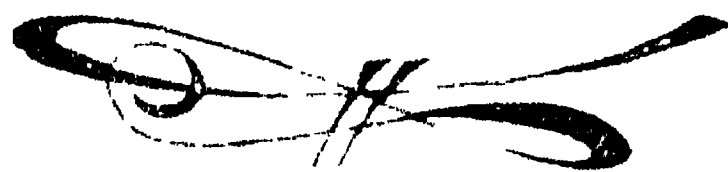

છે. માથેરાન એ મુંઝઈની નજીકનું હવાખાવાનું સ્થળ છે. મુખ્ય હોટલો નિચે મુજબ છે. રીંગલ હિંદુ હોટલ (ટે. નં. ૩ માથેરાન) રોયલ હિંદુ હોટલ, લક્ષ્મી હિંદુ હોટલ યુરોપીઅન ઠળની પણ ઘણી હોટલો છે. સામાન્ય રીતે રહેવાનો ચાર્જ રોજના રૂ. ૨) છે જ્યારે મોસમમાં રોજના રૂ. ૪) લે છે. આસપાસનું સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય સુંદર છે, અહીંના તથા ચાર લોટ સરોવરના કાંઠે ફરતાં અજબ આનંદ અનુભવાય છે.

નેરલથી લુધસા પોઇંટ અને બીજા ત્રીસેક વિહારમાર્ગ (વૉકસ) તેત્રીસ પોઇંટ આગળ જતાં કરજન, ખંડાલા અને લોનાવલાના સ્ટેશનો આવે છે. ખંડાલા ભોરવાટની ટોચ નજીક આવેલું છે. આ રસ્તે ટ્રેન પહાડના કોતરેલા બુગદામાંથી પસાર થાય છે. આસપાસના ઘાટ અને સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય સુંદર છે. ડયુકસનોઝ (Dakes Nose) ના નામથી પ્રખ્યાત થએલો પર્વત સુંદર છે. લોનાવલાના સ્ટેશનેથી કારલાની ગુફાઓ જોવા જઈ શકાય છે. ખરેખર મુંઝઈ અને તેની આસપાસ પ્રાચીન ભારતના વૈરાગ્ય વૈભવના વારસારૂપી અનેક ગુફાઓ કાનેરી, જોગેશ્વરી, ધારાપુરી, કારલા અને ભાજના ગુફાઓ, વેરૂળ અને કલાધામ અજંટાની ગુફાઓ, નાસિકની પાંડવ ગુફાઓ આ બધી ગુફાઓ આપણા પ્રાચીન સંન્યાસીઓ અને તપસ્વીઓની સાદાઈ કુદરત સાથેની એક તાનતા, સંયમ અને નિરુપૃહિ જીવનના સ્મારકરૂપે હજીયે ઉભી છે અને આધુનિક કલાકારોની કલાકૃતિઓને માટે નમુના રૂપ બની રહી છે. એક દૃષ્ટાંતે ભવિષ્ય ભાખ્યું છે કે એ વૈરાગ્ય વૈભ-

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વના વારસામાંથી “ ભારતીય જીવન ફરીથી જાગી ઉઠવાનું છે. ” લોનાવલાથી કાર્લાથી ગુફાઓ ૬ માઈલ દૂર છે. કાર્લાની ગુફાઓ બુદ્ધ સંપ્રદાયની સૌથી સુંદર કલાકૃતિઓ તરીકે ગણાય છે. ગુફાનું કેાતરકામ સુંદર છે. લોનાવલાથી આગળ જતાં મલવલી સ્ટેશન આવે છે. ભાજની ગુફાઓ જેવા માટે અહીંથી જઈ શકાય છે. લોહગઢથી શિવાજીનો પ્રખ્યાત કિલ્લો લોનાવલા સ્ટેશનથી છ માઈલ દૂર આવેલો છે. મનવલી પછીના કામશેટ સ્ટેશનથી ચાર માઈલ દૂર બેદસાની ગુફાઓ આવેલી છે. કલ્યાણ જંકશનેથી સીધા ઇશાન તરફ ધૃગત-પુરી, મનમાડ અને ભુસાવલને રસ્તે દિલ્હિ તરફ અગર તો ભુસાવલ સીધા નાગપુર અને ત્યાંથી કલકત્તા જઈ શકાય છે. કલ્યાણથી બીજો ફાંટો અગ્નિ ખુણામાં પુના અને મદ્રાસ તરફ જવાય છે. કામશેટથી આગળ જતાં તલેગાંવ, દેહુરોડ ખડકી, શિવાજી-નગર અને પુના જઈ શકાય છે. દેહુરોડ સ્ટેશનથી દેહુગામ જવાય છે ત્યાં વિઠોબાનું મોટું મંદીર અને સંત તુકારામનું મંદીર આવેલા છે. અહિં તુકારામે ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરેલો એમ મનાય છે. પૂનાથી પંચગનિ અને મહાબળેશ્વર જવાય છે.

“ પુના ”—પુનાએ જી. આર્ચ. પી અને મદ્રાસ અને સધર્ન મરાઠા રેલ્વેનું જંકશન સ્ટેશન છે. મુંબઈના ગવર્નર ઉનાળાના છ માસ અહિયાં રહે છે અને તેથી જાધી આફ્રીસો પણ છ માસ માટે અહિ આવી છે. પુના દક્ષિણનું મુખ્ય શહેર છે; અને પેશ્વાઓની રાજધાનીનું શહેર છે. હમણાં હમણાં પૂનાની ઉદ્યોગીક કેન્દ્ર તરીકે અને કેળવણીના કેન્દ્ર તરીકે તેની ઉપયોગીતા ખુબ વધી છે. પુના શહેર મૂળા અને મૂઠાનદીઓના સંગમ ઉપર આવેલું છે. મૂળા, મૂઠાનો તે સંગમ દગડી-પૂલનો નક્કર બંધ નદીના સુંદર ઘોષ લગડી પુલ અને એવા બીજા સુંદર પૂલો, સુંદર બગીચાઓ વીગેરે પુનાના સૌંદર્યમાં એક વધારો કરે છે. સ્ટેશન ઉપર જ ઘોડાગાડીઓ મોટરો અને વિક્ટોરીઆ ભાડે મળી શકે છે.

પુના

ધર્મશાળા અને હોટલો—

સ્ટેશનની સામેજ સારી સગવડવાળી અને ભરોસાપાત્ર દરે હિંદુ હોટલ આવેલી છે, અને સ્ટેશનની પાસે તેજપાલ ગોકુલદાસની ધર્મશાળા આવેલી છે. ગ્રાન્ડ હોટલ, પુના હોટલ અને નેશનલ હોટલ આવેલી છે. રોજનો ચાર્જ ખાવા પીવા સાથે રૂ. ૪) થી રૂ. ૮ હોય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જોવા લાયક જગ્યાઓ—પુના શિક્ષણ સંસ્થાનું કેન્દ્ર છે, હિંદુ કેમ્પીજ છે. અહિં ખેતીવાડીની કોલેજ, એન્જનીયરીંગ કોલેજ, વિગેરે ઉપરાંત ફર્ગ્યુસન કોલેજ વિગેરે આવેલ છે. પ્રભાત પ્રેસેસ સ્ટુડીઓ, ચિત્રશાળા પ્રેસ વિગેરે પણ જોવા લાયક છે. બંગાર્ડન અને બોટ ક્લબ ખાસ જોવા જેવા છે. શહેરની નૈરૂત્યમાં પાર્વતીની ટેકરી ઉપર પાર્વતીનું સુંદર મંદીર આવેલું છે. ટેકરીની તળેટીમાં હીરાબાગ નામનો સુંદર બાગ આવેલો છે. ચરવડાની જેલ અને પશ્ચિમ હિંદુ સરકારી દારૂખાનાનું મથક કાઉન્સીલ હાલ અને દફતરખાનું પણ અહીંયા છે. સરકારી વેદશાળાનું મકાન જોવા જેવું છે. શનવારવાડા અને ભંડારકરની સંશોધન સંસ્થા તથા ડેકન કોલેજ જોવા જેવા છે. પુનામાં બીજી કોલેજો અને છત્રપતિ શિવાજી મહારાજનું

પુનામાં આરામ અને આનંદ માટે એકજ સ્થળ

દવે હિન્દુ હોટલ

સ્ટેશન સામેજ મોરારજી ગોકુળદાસ સેનેટેરીઅમના બંધ્ય મકાનમાં સર્વ આધુનિક સુખ સગવડ સાથે ખોલવામાં આવ્યું છે. પુનાની સહેલગાહે પધારો ત્યારે અવશ્ય મુલાકાત લેશો.

મહાબળેશ્વરમાં સીઝનમાં

દવે હિન્દુ હોટલ

પુરબહારમાં ચાલુ રહે છે.

ખાવલું જોવા જેવું છે. ખાસ કરીને પુના હાલના જમાનામાં શરતના મેદાનને અંગે પ્રખ્યાત થયું છે. શરતોના દિવસે મુંબઈથી શરત માટે ખાસ સ્પેસીઅલ ટ્રેનો દોડાવવામાં આવે છે અને મુંબઈના ધનિકો, અમલદારો અને અનેક રાજા મહારાજાઓ ઉનાળો અહીં ગાળતા ગાળતા તેઓનું નસિબ શરતના મેદાનમાં અજમાવી જુએ છે. મૂળા મૂઠાનો બંધ જોવા જેવો છે. શિવાજીનો સિંહગઢ અહીંથી ૧૫ માઈલ દૂર છે. જ્યારે પુરંધરનો કિલ્લો આશરે ૨૦ માઈલ દૂર છે. અહીંથી મહાબળેશ્વર અને પંચગનિ તરફ મોટરો દોડે છે.

જુનું અને જાણીતું અગરબત્તીનું ગંજવર કારખાનું
સ્થાપના ૧૮૭૨

અમારા કારખાનામાં ઉત્તમ અગરબત્તી, સુવાસિક તેલો, અત્તરો ગુલકંદ, સુગંધી અરગળો, સુગંધી કાથો, તમાકુ, વિગેરે વસ્તુઓ કીકાયત ભાવે જથ્થાબંધ તથા છુટક મળી શકે છે.

અમારી અગરબત્તી (રજીસ્ટર્ડ)

નં. ૧૦૦૪, ૧૦૦૬, ૧૦૦૮, ૧૦૧૦ અને રાજદરબારી ધાર્મિક અને સામાજિક પ્રસંગોએ અમારી રાજદરબારી અગરબત્તી અને ખીજી ખુશખોદાર વસ્તુઓ તમારા મહેમાનોના દિલરંજન કરી ઉત્સવની મોજમાં અધિક ઉત્સાહ અને આનંદ લાવશે.

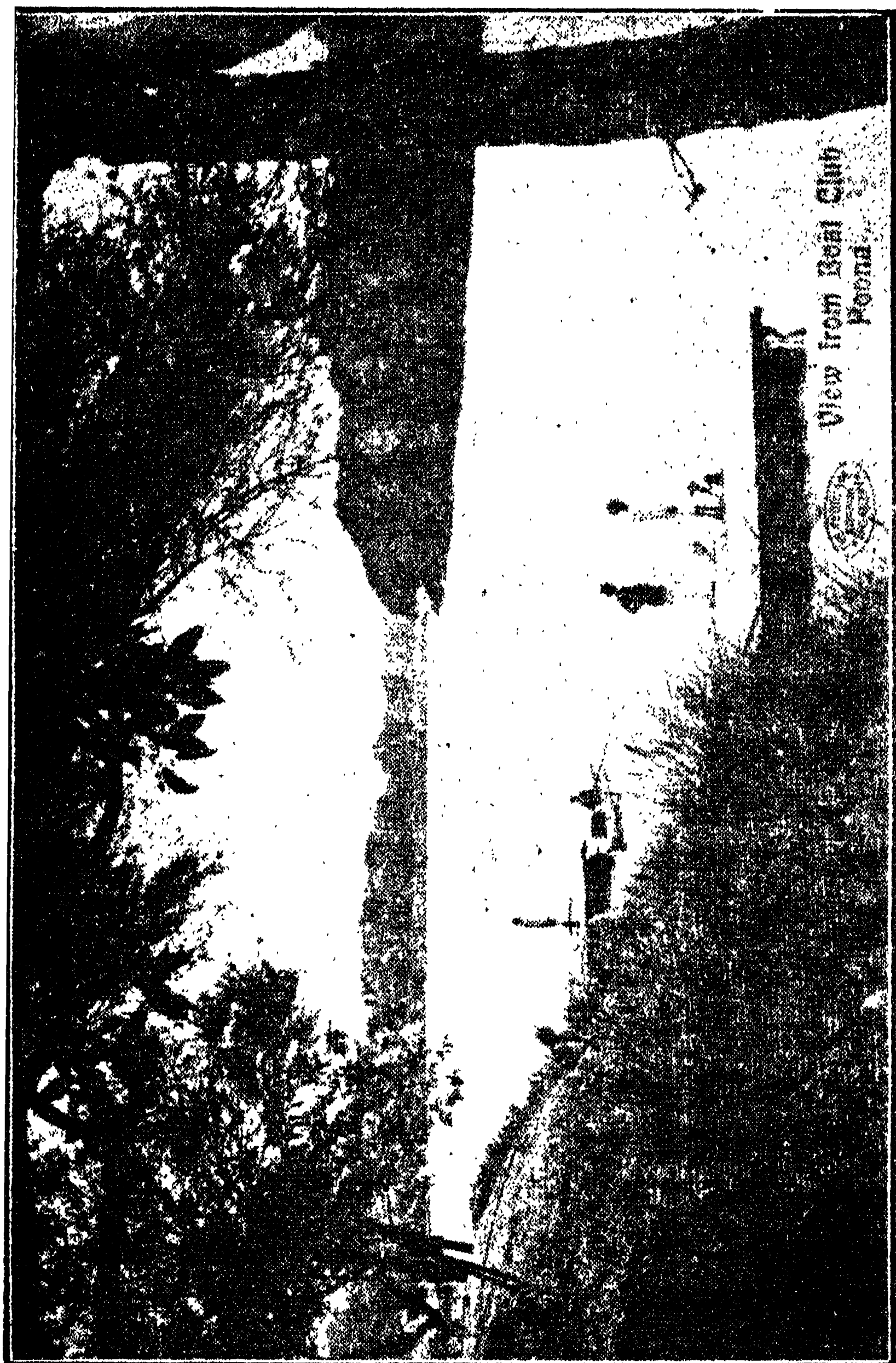
—:એક વખત અજમાયશ કરવા લખો યા મળો:—

દામોદરદાસ ભગવાનદાસ સુગંધી.

રવિવારપેઠ ધર નં. ૭૬૧, ભાજીઆળા પુના નં. ૨

Bund Gardens & River, Poona

બંડ ગાર્ડન (પુના)

View from Bear Club
Pond

બાર કલ્પનો એક દેખાવ (પુના)

આલંદી-પુનાથી મદ્રાસ એન્ડ સધર્ન મરાઠા રેલ્વેની નાની લાઇન પુના હરિહર લાઇન દ્વારા આલંદી, સંતજાને-શ્વરના નિવાસસ્થાને જઇ શકાય છે.

ખોપોલી-તાતા ઇલેક્ટ્રીક પાવર હાઉસ

મુંબઈથી પુના જતાં રસ્તામાં કરજટ જંકશન આવે છે. ત્યાંથી ગાડી બદલી ખોપોલી જઇ શકાય છે. અહિંનું તાતા હાઇડ્રોઇલેક્ટ્રીક પાવર હાઉસ જોવા જેવું છે. લગભગ પંદરસો ફુટ ઉંચેથી નદીનો પ્રવાહ વહેવડાવી વીજળી ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે અને આ વીજળીથી મુંબઈ શહેર રાત્રે પણ સુશોભિત રમ્ય નગરી દીસે છે.

પંચગની અને મહાબલેશ્વર

પુનાથી પંચગની મોટર રસ્તે સાઈઠેક માઈલ દૂર છે અને ભાડાની મોટરો દરરોજ દોડે છે. તદ્ઉપરાંત મુંબઈથી દરિયામાર્ગે ધરમાતાર થઈ ત્યાંથી આનંદ મોટર સર્વીસ મારફતે પણ પંચગની અને મહાબલેશ્વર જઈ શકાય છે. ઉંડાણમાં આ સર્વીસ નિયમિત દરરોજ દોડે છે. વળી પુનાથી ટ્રેન બદલી મદ્રાસ એન્ડ સધર્ન મરાઠા રેલ્વે મારફતે પુના હરિહર શાખા મારફતે વથાર સ્ટેશને ઉતરી ત્યાંથી પંચગની જઈ શકાય છે. વથાર સ્ટેશનેથી નિયમિત દોડતી મોટરદ્વારા પણ મહાબલેશ્વર જઈ શકાય છે. મુંબઈના ગવર્નર

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઉન્હાળો ગાળવા મહાબળેશ્વર આવે છે. મુંબઈના ધનિકો અને અમલદારો પણ ઉન્હાળામાં મહાબળેશ્વરની દહેર માને છે. ધરમતારથી આનંદ મોટર સર્વિસદ્વારા પણ મહાબળેશ્વર જઈ શકાય છે. વળી પુનાથી પણ પંચગની થઈ મહાબળેશ્વર મોટરદ્વારા જઈ શકાય છે. પુનાથી મહાબળેશ્વરના સામાન્યતા મોટર ભાડુ રૂપીયા પાંચ, અને પુનાથી પંચગનીના રૂપીયા ચાર છે, વાથરથી પંચગનીના રૂપીયા ત્રણ અને મહાબળેશ્વરના રૂપીયા ચાર ભાડુ છે. પંચગનીની નિશાળો અને શિક્ષણ વખણાય છે. પંચગનીની હિંદુ હાઈસ્કૂલમાં રાજ-રજવાડાના કુંવરો ભણે છે. વળી જે યુરોપિયન અમલદારો તેમના બાળકોને દેશમાં ન મોકલી શકે તેમના માટે રહેવા ભણવા માટેની યુરોપિયન ઢબની બોર્ડીંગ સ્કૂલો પણ અહિં છે. આસપાસના જંગલ, અને સૃષ્ટિસૌંદર્ય જોવાં જેવાં છે. અહિંના જંગલોમાં વાઘ કેઈવાર મળી આવે છે. સુરત હિંદુ લૉજ અને બીજી વિદેશી ઢબની હોટલો અનેક છે. પંચગનીની આબોહવા ખુબ સ્વાસ્થ્ય વર્ધક છે તેથી ક્ષય તથા બીજા રોગના દર્દીઓ અહિં આવી રહે છે. અહીંયા એક સ્વાસ્થ્યાગાર (સેનીટોરીયમ) છે. પંચગની અને મહાબળેશ્વર સમુદ્રની સપાટીથી આશરે ચારેક હજાર ફીટ ઉંચે ટેકરી પર આવેલાં હવાખાવાના સ્થળો છે અને ગરમીના વખતે મુંબઈવાસીઓ અહીં સહેલગાહ માટે ઉતરી પડે છે.

મુંબઈવાસીઓ માટે મહાબળેશ્વર એ સૌથી નજીકનું હવાખાવાનું સુંદર સ્થળ છે, તેના સુંદર સ્વચ્છ રસ્તા અને ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

Dhobie Glen, Mahableshwar

ધોબી ગ્લેન. (મહાબળેશ્વર)

તે પર ફરતી મોટરો, ધોબીગલેન, ઝામ્બે પોઇન્ટ, અને બીજા પોઇન્ટો, આસપાસના જંગલો અને કોંકણનો રમ્ય ઉંચોનીચો પ્રદેશ આગંતુકને ઘડીભર મુગ્ધ કરી દે છે. મહા-અળેશ્વરનું મંદિર પુરાતની છે, અને કૃષ્ણાનદીનું મુળ અહીં મનાય છે. પાસેના કેટલાક જળધોધ તથા પ્રતાપગઢનો કિલ્લો જોવા જેવાં છે, અને હિંદુ શૌર્યના સ્મારકનો તે કિલ્લો પુનરુત્થાન માટે આપણને હજીયે આંગળી ચીંધી રહ્યો છે, અને શિવાજીના “વાઘ નખ” વાળો બનાવ સ્મરાવતો હજી ઉભો છે. કિલ્લામાં માતા ભવાનીનું મંદિર છે અને જે અફઝલખાંનને શિવાજીએ મારી નાંખેલ તેની કબર પણ અહિં જ છે.

સતારા, ઔંધ, અને પંઢરપુર

વથાર સ્ટેશનેથી આ લાઇનમાં જ (પુના હરિહર લાઇનમાં જ) દસેક માઈલ આગળ જતાં સતારા રોડ સ્ટેશન આવે છે. સતારા શહેર સ્ટેશનેથી દસેક માઈલ દૂર છે. સ્ટેશન પાસે જ કુપર એન્જીનીયરીંગ વર્ક્સનું ખેતીના અદ્યતન પદ્ધતિના હથિયારો વીગેરે બનાવવાનું મોટું કારખાનું છે. તેમાં જીંદીજીંદી જાતના હળ, રાંપણી, ઘાંણી, ખાંડણીયા વીગેરે તથા લોઢાના બાંકડા વીગેરે બને છે. સતારામાં શિવાજીના દિકરા શાહુએ રાજધાની સ્થાપેલી હતી. અહિંના સંગ્રહસ્થાનમાં મરાઠા ઇતિહાસને લગતા લેખ વીગેરે મળી આવે છે. પાસે જ અજંજનગઢનો જીનો કિલ્લો જોવા જેવો છે. હનુમાનજીનું મંદિર એક ટેકરી પર આવેલું છે, ગોવર્ધન પર્વત લઈ જતાં શ્રી હનુમાનજીના હાથમાંના પર્વતમાંથી પડેલી કાંકરી તે આ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ટેકરી છે એમ લોકો માને છે. આ રસ્તે સતારાથી ઔંધ રાજ્યમાં જઈ શકાય છે. અહિંના રાજા શ્રીમન્ત બાલા સાહેબ પંતપ્રતિનિધિ મહાન સુધારક અને વ્યાયામ પ્રિય આદર્શ રાજવી છે. તેમણે દેશી રાજ્યના વહીવટમાં પ્રજાને સત્તા સોંપી સુંદર પહેલ કરી છે. આ રસ્તે આગળ જતાં કિર્લોસ્કરવાડી સ્ટેશન આવે છે. ત્યાં લોઢાના ખેતીના હથીયારો બને છે. ઔંધના રાજ્યે તેમની પ્રજામાં પણ સૂર્યનમસ્કારનો સારો પ્રચાર કર્યો છે. સવારમાં ઉઠીને રાજકુટુંબનો દરેક સભ્ય મૂળપીઠ પર જઈ કસરત કરી દુધબદામ પ્રજાજનો સાથે લે છે. કિર્લોસ્કરવાડીથી આગળ જતાં મીરજ જંકશન આવે છે. અહિંથી બાસી લાઇટ રેલ્વેદ્વારા પંઢરપુર અને ત્યાંથી કુર્દુવાડી જઈ શકાય છે. પુનાથી જી. આઇ. પી. રેલ્વેદ્વારા ઘોંડ અને કુર્દુવાડી થઈ ત્યાંથી બાસી લાઇટ રેલ્વેદ્વારા પણ પંઢરપુર જઈ શકાય છે. ભીમા નદીને તીરે આવેલા આ નગરમાં વચ્ચોવચ્ચ આવેલું શ્રી વિઠોબા અગર પાંડુરંગનું મંદિર મુખ્ય છે. અહિંયા લક્ષ્મી પુંડરીકને શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને મનુષ્યરૂપે દર્શન આપી કૃતાર્થ કરેલો એમ કહેવાય છે. અષાડી એકાદશીએ અહિંયા દોઢેક લાખ યાત્રાળુઓ ભેગા થઈ પાંડુરંગાને ભજે છે. વિઠોબાના મંદિરનું સ્થાપત્ય પણ સુંદર છે. કાર્તિકી એકાદશીએ બીજો ભેગો ભરાય છે ત્યારે પણ અનેક યાત્રાળુઓ અહિં આવી પ્રભુના દર્શન કરી ભીમાસ્નાન કરી કૃતાર્થ થાય છે.

સોલાપુર, બીજાપુર

જી. આઇ. પી. દ્વારા મુંબઈથી રાયપુર અને મદ્રાસ જતાં

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પુના પછી ઘાંઠ, કુર્દવાડી અને સોલાપુરના જંકશનો આવે છે. સોલાપુર, એ મુંબઈ ઈલાકાના દક્ષિણ વિભાગનું મોટું ઔદ્યોગિક કેન્દ્ર છે. તેમાં છ કાપડની મીલો છે. હમણાં હમણાં તો આ શહેર તેના હુલ્લડોથી પ્રખ્યાત થયું છે. શહેરની વસ્તી સાઈઠથી સીત્તેર લાખની છે. સોલાપુરથી તુલજાપુર મોટર રસ્તે જઈ શકાય છે. અહિં માતા તુલજાલવાની શિવાજી મહારાજની ઈષ્ટદેવીનું મંદિર છે. અહિંથી મદ્રાસ એન્ડ સ્થાન મરાઠા રેલ્વેનો એક ફાંટો ગદગ સુધી જાય છે. વચમાં બીજાપુર (વિજયપુર) આવે છે. આ શહેર ઈસ્વીસનના ૧૫મા સૈકાથી ૧૭મા સૈકા સુધી દક્ષિણ હિંદનું મુખ્ય નગર હતું. બ્રાહ્મણી રાજ્યના અંત પછી આદિલશાહી રાજ્ય શરૂ થયું અને છેવટે ઔરંગઝેબે ૧૬૮૯ માં તેને સર કર્યું. જી. આઈ. પી.ના હોટગી સ્ટેશનથી ગાડી બદલી બીજાપુર પહોંચાય છે. સ્ટેશન પાસેથી જ મોટર કે એકા મળી શકે છે. ગુજરાતી સત્ય વિજય હોટલ સ્ટેશનથી દોઢ માઈલ દૂર છે, જ્યારે ઉડુપી હોટલ બે માઈલ દૂર છે. તેના દર અનુક્રમે એક રૂપિયો અને તેર આના છે.

બીજાપુરમાં જોવાલાયક સ્થળો નીચે પ્રમાણે છે

જોવા લાયક સ્થળો—ગોળ ધુમ્મટ સ્ટેશનથી શહેરની દિવાલમાં દાખલ થતાં જ સામે ચાર મિનારવાળો એક લંબ મોટો ધુમ્મટ દેખાવ દે છે. દુનિયામાં આવા મોટા ધુમ્મટ બહુ જ થોડા ગણ્યાગાંઠ્યા છે. સહેજે તેની ઉંચાઈ આશરે બસો ફીટ જેટલી છે. તેની અંદર જઈ એકદમ ધીમે અવાજ કરવાથી પણ તેનો અનેકગણો પડઘો પડે છે. આ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ગુંબજમાં મહમદ અદીલશાહની કબર છે, અને તદ્દઉપરાંત તેમાં જુની ઐતિહાસિક વસ્તુઓનું સુંદર સંગ્રહસ્થાન પણ છે. આ ગોળ ગુંબજના ચારે ખુણે સાત માળના મિનારા આવેલા છે અને તેમની ટોચે ચારે ખુણે ચાર નાના ધુમ્મટ છે, અને વચ્ચેમાં સવાસો ફીટના વ્યાસનો મોટો ગોળ ઉંચો ધુમ્મટ છે જે પચીસ માઈલ દૂરથી પણ દેખી શકાય છે. બીજાપુર એ જલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે.

સ્ટેશનથી એક માઈલ દૂર અશરમહાલ આવેલો છે, ત્યાં મહમદ પયગમ્બર સાહેબની દાઢીના બે બાલને જાળવી રાખેલા છે એમ કહેવાય છે. એક કાચની નળીમાં હાથીદાંત અને સોનાની નાની પેટી છે, અને તેમાં લાકડાની પેટીમાં તે રાખવામાં આવ્યા છે. અહિંના દક્ષિણના ફત્તેહ દરવાજા પાસેની કેટલીક તોપો જોવા જેવી છે. જ્યારે શેરેખુર્જ ઉપર માલિકે મેદાનની તોપ ચૌદ ફીટ લાંબી છે. તેના નાળાચામાં એક માણસ સુખેથી બેસી શકે છે. પાસેના ઉપરી ખુર્જ અગર હૈદર ખુર્જમાં પણ બે મોટી તોપો જોવા જેવી છે. ઔરંગઝેબ બાદશાહે આ શહેર જીતી લીધું તે વખતના લેખ વીગેરે અહિં મળી આવે છે. તાજબોરી વૉટરવર્ક્સ, મહેતરમહાલ, જુમ્મા મસ્જીદ, જંજીરી, જોડ ગુંબજ, મોટી ગુંબજ વીગેરે જોવા લાયક છે. અહિંની જુમ્મા મસ્જીદ દક્ષિણની સર્વ મસ્જીદોમાં મોટી છે, અને પહેલા અદિલશાહે તે બાંધવાનો આરંભ કરેલો અને ઔરંગઝેબે પણ તે કામ જારવી રાખેલું, હાલ પણ બાંધકામ અધુરું જ છે સંપૂર્ણ થયું નથી. જલમંદિર, અક-

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કિલ્લા અને તેની અંદરના ચીનીમહાલ, ગગનમહાલ, આનંદ મહાલ અને શતમંજીલી ખાસ જોવા જેવાં છે. શતમંજીલીને સાત માળ હતા તેમ કહેવાય છે. અહિંથી આખું બીજાપુર સારી રીતે જોઈ શકાય છે. આ રેલ્વે મારફતે જ આગળ ગદગ તરફ જતાં સીત્તેરેકમાઇલ દક્ષિણે જતાં બગલ કેટ જંકશન આવે છે, અને ત્યારબાદ કટગેરી અને બદામીના સ્ટેશનો આવે છે. અહિંના જૈન મંદિરો અને ગુફાઓ ખાસ જોવા લાયક છે. ગુફાઓમાં જવા માટે પગથીયાની હાર-માળાઓ ચડવી પડે છે. જૈન ગુફા આશરે છસો ચોરસ ફુટના ક્ષેત્રફળમાં ફેરી ઠાઠેલી છે. ગુફાઓના થાંભલા ઉપરની મનુષ્ય આકૃતિઓ, નરસિંહ અવતાર વીગેરે મૂર્તિઓ શિલ્પકળાના સુંદર નમુના છે. ગુફા સ્ટેશનથી ત્રણેક માઈલ દૂર છે અને આગળથી સ્ટેશન માસ્તરને બળર આપવાથી ગાડા મળી શકે છે, તેનો દર આઠ આના છે. આ રસ્તે બદામીથી દક્ષિણે ગદગ જંક-શને જવાય છે. વચમાં જામખંડીનું દેશી રાજ્ય રસ્તામાં આવે છે. ગદગથી ગાડી બદલી હુબલી અને ત્યાંથી પશ્ચિમે ધારવાડ અને લોંડા અને ત્યાંથી વેસ્ટ ઇંડિયા પોર્ચુગીઝ રેલ્વે મારફત પંજીમ જઈ શકાય છે. પુના હરિહર લાઈનમાં જતાં હુબલી ધારવાડ વીગેરે આવે છે. ધારવાડ એ ધારવાડ જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે. ધારવાડથી જમીનમાર્ગે કારવાર બંદરે પણ જઈ શકાય છે. લોંડાથી પંજીમ જતાં રેલ્વે ટ્રેન એકદમ ત્રણ હજાર ફીટ નીચે ઉતરે છે, આસપાસનું દૃશ્ય બહુ જ સુંદર છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પંજીમ, ગોવા, મામગોવા અને દુધસાગર

હિંદમાં પોર્ચુગીઝોના ત્રણ સંસ્થાનો છે. દીવ, દમણ અને ગોવા; જેમ દમણમાં તેમ અહિંયા દાણલીલા તો આડી આવવાની જ ! ગોવાની આસપાસનું સૃષ્ટિસૌંદર્ય સુંદર છે. નદીમાં હોડીઓમાં ફરી શકાય છે. પંજીમ અને મામગોવાના બંદરોની સગવડ સારી છે જેથી મુંબઈના એલેક્ઝાન્ડ્રા ડોકથી નિયમિત બ્રીટીશ સ્ટીમ નેવીનેશન કંપની વીગેરેની સ્ટીમરો અહિંયા આવે છે. અહીંનો પોષાક કાંઈક વિચિત્ર છે. અહીંયા દારૂનું તથા “ગોવા લોટરી”નું જોર ખુબ છે. નવાં ગોવા (પંજીમ)માં સરકારી કચેરીઓ છે. ત્યાં સંત ફ્રાંસીસ કોઝેવીયરનું મંદિર છે. જ્યાં તેમના મૃતદેહને સાચવી રાખેલ છે. મંગેશીનું તથા બીજા હિંદુ દેવળો પણ જોવા લાયક છે. મુંબઈથી ઉપડેલી ગોવા લાઈનની તથા બીજી પરદેશી આગબોટો અહીં આવે છે એટલું જ નહિ પણ મુંબઈથી ત્રીવેન્દ્રમ જતાં બલુનો પણ અહીં ઉતરે છે. અહીંયા એરોડ્રોમ છે. પાછા જતાં કેસલ રોક અને કોલેમ વચ્ચે દુધસાગર સ્ટેશન આવે છે તેની પાસેના જળધોધ સુંદર છે.

કારવાર, આંકોલા, હોનાવર અને ગેરસખ્પાનો ધોધ

ધારવાડ જંકશનેથી જમીનમાર્ગે ઉત્તર કાનડાના મુખ્ય શહેર કારવાડ બંદરે જઈ શકાય છે. મુંબઈથી મેંગલોર જતી આગબોટ દ્વારા પણ કારવાર જઈ શકાય છે. આ શહેર ઘણું જ સુંદર છે અહિં વરસાદ ખુબ પડે છે. અહિંથી

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ ફાટર્સ, (સ્પેન્ડીડ પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આગળ જમીન માર્ગે દક્ષિણે જતાં સત્યાગ્રહની લડાઈમાં પ્રખ્યાત બનેલું આંકોલા ગામ આવે છે. ત્યારપછી ગોકર્ણ

ગેરસપ્પાનો ધોધ.

મહાબળેશ્વર અને છેલ્લે મુંબઈ ઇલાકાની દક્ષિણનું બંદર હોનાવર આવે છે. અહિંથી હોડીમાં બેસી શરાવતી નદી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

માર્ગે ગેરસપ્પાનો ધોધ જોવા જઈ શકાય છે. શરાવતીને નદીને અહિંયા ભારંગી (બારગંગે) કહે છે. ગેરસપ્પાનો આ ધોધ મ્હૈસુર રાજ્ય અને મુંબઈ ઈલાકાની સીમા ઉપર આવેલો છે. મ્હૈસુર સ્ટેટ રેલ્વેના શીમોગા સ્ટેશનથી પણ ત્યાં જઈ શકાય છે, અને સ્ટેશનથી તે ૬૨ માઈલ દૂર છે, અને મોટરો જાય છે. વળી મ્હૈસુર રેલ્વે હવે લાંબાઈ છે અને તેના છેલ્લા સ્ટેશન સાગરાથી ધોધ ૧૯ માઈલ દૂર છે.

શરાવતીના માર્ગે ઘાટા જંગલો આવે છે, મુંબઈથી કુમઠા બંદરે અને ત્યાંથી સીત્તેર માઈલ મોટર રસ્તે જઈ શકાય છે. મ્હૈસુર રાજ્યના તથા મુંબઈ સરકારના અતિથિ-ગૃહો (ગેસ્ટહાઉસીઝ) છે.

ખરેખર આધોધ એ દુનિયાના બધા ધોધમાં અદ્વિ-તીય અને અદ્ભુત જ છે.

પ્રખ્યાત કેળવણીકાર અને હિમાલયના યાત્રી શ્રી. કાકા કાલેલકરે સાચું જ કહ્યું છે કે “આખી દુનિયાએ કબુલ કર્યું છે કે અશોક જેવો બીજો સમ્રાટ નથી. ભૂગોળમાં પણ લોકોએ સ્વીકારવું જોઈએ, કે ભવ્યતામાં ગેરસપ્પાની હારમાં બેસે એવો એકે ધોધ નથી.” જગવિખ્યાત નાયગરા ધોધથી છ ગણો ઉંચો એ જળધોધ માઈલો સુધી સતત ગર્જના કરી આકાશ ભેદી નાખતો લાગે છે. સાહિત્યરસિક વાંચકે તો “લોકમાતા”માંનું શ્રી. કાલેલકર કાકાનું આખું વર્ણન વાંચી જવા ભલામણ છે. અને છતાંય જેમ તેમને તેમ હરેક મુસાફરને જળધોધ અપ્રતિય અને અવનવોજ લાગવાનો

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીઝ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

આધોધ જોવાનો ખરો આનંદતો કાર્તિકથી મહા માસ સુધીમાં હોય છે. ધોધની ઉત્તરે મુંબઈનું અતિથિગૃહ છે. જ્યારે દક્ષિણે મહેસુર રાજ્યનું ગેસ્ટહાઉસ (અતિથિશાળા) છે. આગળથી શીમોગાના ડેપ્યુટી કમીશ્નરને લખી જણાવવાથી ઉતરવાની સારી સગવડ રહે છે. શરાવતી નદીનો જળપટ અહિં (પહોળાઈ) આશરે સાતસો આઠસો ફીટની છે, અને આશરે હજાર ફીટની ઉંચાઈએથી અર્ધા માઈલ પહોળા ખડકોમાં તે એકદમ કુદી પડે છે. રામના બાણ (શર)ના ધામાંથી શરાવતીનો ઉદય થયો મનાય છે.

ધોધને જોવા માટે ખાસ નિરીક્ષણ ઓટલી ઉભી કરવામાં આવેલી છે ત્યાંથી દ્રશ્ય ઘણું જ ભવ્ય લાગે છે. કુલ ધોધ ચાર છે. ડાબી બાજુથી અનુક્રમે રાજ, રૂદ્ર (Roarer) વીરભદ્ર, (Rocket) અને પાર્વતી (La Dame Blanche) તેમાં સાથો મોટો રાજ ધોધ એકદમ સીધો ખડક પરથી નવસો ફીટ નીચેજ કુદી પડે છે, અને મોટો જળધોધ સતત નીચે પછાડતો અદ્ભુત રીતે વહ્યા કરે છે. જળધોધ ફેંકેજ જાય છે. નીચે ઝાકળ અને ઘાટું ધુમ્મસ છવાયલું હોય છે. પાસે જ મોટો અવાજ કરતો ફીણ ઉડાડતો રૂદ્ર આવેલો છે. જે બે કટકે નીચે કુચે કુદી પડે છે. જ્યારે કુવારાની ધોળી સેડો ઉડાડતો વીરભદ્ર અને નાનો પણ સુંદર પાર્વતી ધોધ પણ સતત અમાપ જળને વહાવતા દોડ્યા કરે છે. ખડકની ટોચેથી દ્રશ્ય સુંદર લાગે છે, જ્યારે નીચે ખડકની તળેટીમાંથી જોતાં ધુમ્મસ વધારે ઘાટું લાગે છે. છતાં પણ સાંજની

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

શીતળ જગની ઉડતી શીકરો, અને તે સતત ભીષણ ગર્જના મેઘધનુષ્યના સમરંગી ઉડતા જળખિંદુઓ કે મોટા કુવારા, અને તે બધા વચ્ચેથી કેાઈ કેાઈવાર સ્પષ્ટ થઈ આવતાં ધો-ધના દર્શનનું વર્ણન અધુરું અસંતોષકારકજ રહે છે, કેટલાંક દ્રશ્યો જ એવાં હોય છે કે જે જોઈ આનંદ શાંતિ સંતોષ મેળવી શકીએ તેનું વર્ણન થઈ શકેજ નહિ. એ દ્રશ્ય આપણને ઘડી બે ઘડી નહિ પણ ત્યાં જોતાં રહો ત્યાં સુધી મંત્રમુગ્ધ બનાવી મૂકે છે. ખરેખર, દરેક હિંદીએ એ રોમાંચક દ્રશ્ય અવશ્ય જોવા જેવું છે.

આ રીતે આપણે મુંબઈની છેક દક્ષિણ સીમાએ પહોંચ્યા છીએ તેથી હવે આગળ ન જતાં પાછા હોનાવર કારવાર, અને ધારવાડ થઈ લોંડા જંકશને આવી ત્યાંથી હરિહર પુના લાઇનમાં પાછા મુંબઈ આવવા નીકળી પડીએ.

બેલગામ, મીરજ, સાંગલી, કોલાપુર અને રતનાગિરિ

ધારવાડથી પંચોતેર માઈલ ઉત્તરે બેલગામ આવે છે. બેલગામ જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે અને દક્ષિણ વિભાગના

બેલગામના પ્રવાસી, વેપારી, વિદ્યાર્થી માટે ઘર પ્રમાણે

જમવાની તથા રહેવાની ઉત્તમ સગવડવાળું એકજ ઠેકાણું

આનંદાશ્રમ

ઠે: બોગારવેસ-બેલગામ

માલિક : બહા મેના ગોડકર.

કમીશનર જીલ્લા જજ, વિગેરે અમલદારો પણ અહિંજ રહે છે. અહિં લશ્કરી થાણું પણ છે. જુનો કિલ્લો તથા નિશાળો બિગરાજ કોલેજ વિગેરે જેવા લાયક છે. આ કાનડા જીલ્લામાં કાનડી અને મરાઠી ભાષા સામાન્યતા બોલાય છે. અહિંથી સાવંતવાડી રાજ્યમાં જઈ શકાય છે. બેલગામથી ઉત્તર તરફ રેલ્વે રસ્તે આગળ જતાં ગોકાક રોડ આવે છે. અહિંથી ગોકાક જળધોધ જેવા જઈ શકાય છે. ટ્રેન રસ્તે આગળ જતાં મીરજ જંકશન આવે છે, સાંગલી અને કોલ્હાપુર જઈ શકાય છે.

કોલ્હાપુર એ જુનું પ્રખ્યાત નગર છે. અહિંનો ગોળ વખણાય છે. શહેરમાં મહાલક્ષ્મીનું સુંદર મંદિર છે. જુના બોલકામમાંથી ઇ. સ. પૂર્વે ત્રણ સૈકાના અશોક વિગેરેના શિલાલેખો મળી આવેલા છે. અંબાલવન, મહારાષ્ટ્ર હોટલ સ્ટેશનથી એક માઈલ દૂર છે. રહેવાખાવાનો એક દિવસનો ચાર્જ રૂપીયા દોઢથી બે લે છે. અંબાબાઈનું મંદિર, મ્યુઝીયમ, શાલિની નિવાસ મહેલ, તથા શહેરથી દશ માઈલ દૂર જેતીબા

ઝેન્ડા કેમીકલ વર્ક્સ બેલગામ (M. & S. M. Ry.)

એરંડીઆ રહીત કૃમિનાશક પડીકાં

પડખવ

અમારી સ્પેશીયાલીટી સીવાય દરેક જાતની સ્પેશીફીક

દવા, શાહી, તથા યુકેલીપ્ટસ ઓઇલ બનાવનાર.

ટેકરી આવેલો છે. જોતીબા ગ્વાલીયરના સીંધીયાના કુળ-
દેવી છે.

કોલ્હાપુરથી રત્નાગિરી એંસી માઇલ દૂર છે અને
મોટર રસ્તે જઈ શકાય છે. મુંબઈના એલેક્ઝાન્ડ્રા ડોકથી
પાણુ બ્રિટિશ સ્ટીમર નેવીગેશન કંપનીની અને બીજી આગ-
બોટ ઉપડે છે અને રત્નાગિરી બંદરે લાંગરે છે. બંદરની
સગવડ સારી છે. વળી અહિંનો જુનો કિલ્લો, તથા પતિત
પાવનનું અને ભાગેશ્વરનું મંદિર, અને બર્માના રાજા થીબોનો
મહેલ જોવા જેવો છે. હવે તો પાછા આપણે કોલ્હાપુર,
મીરજ અને ત્યાંથી પુના અને છેક કલ્યાણ લગી આવી
જઈએ. કલ્યાણથી આપણે મુંબઈ તરફ ન જતાં ઇગતપુરી,
મનમાડ, નાસિક, દેવલાદી અને અહમદનગર તરફ જઈ
આવીએ. આ રસ્તે જતાં ટ્રેનને બે એંજીન લાગે છે અને
લોરવાટના બુગદામાં અંધારામાં દીવા કરી ગાડી ચાલે છે.
આવા પંદરેક બુગદા આવે છે. માઇલ અર્ધો માઇલ પહાડને
કોરા આ લોહ માર્ગ બનાવેલો છે. પહાડ પર ચડતીઉતરતી
ટ્રેન અને તેની આસપાસનું અદ્વિતીયોન્દર્ય આદ્ભૂતજનક લાગે
છે. કલ્યાણ પાસે બે ટેકરીઓની વચ્ચે ત્રણસો ફીટ ઉંચો
પૂલ બાંધેલો છે. બધે રસ્તે સારી ઝાડી અને ટેકરીઓ
આવે છે.

કોલ્હાપુરમાં રહેવા-જમવાનું આદર્શ નિવાસ સ્થાન

ધાં ગુજરાત હિંદુ લોજ

મહાદ્વાર રોડ કોલ્હાપૂર

Prop:-H. N. THAKKAR

નાશિક, ત્ર્યંબક, દેવલાલી અને અહમદનગર

ઈગતપુરી સ્ટેશન મુંબઈની નજીક હોવાથી મુંબઈથી માણસો સહેલગાડે આવે છે. પાસે અર્ધો એક માઈલ દૂર સુંદર સરોવર છે અને અહિંનું સ્વાસ્થ્યગૃહ (સેનીટોરીયમ) સુંદર છે. દેવલાલી પણ મુંબઈની નજીકનું હવાખાવાનું સ્થળ છે. ત્યાંની સુંદર સ્વાસ્થ્યદાયક આબોહવાને અંગે ક્ષય વિગેરે રોગના દરદીઓ અનેક આવે છે. અનેક સ્વાસ્થ્યગૃહ (સેનીટોરીયમ) આવેલાં છે. દેવલાલીમાં છાવણી છે. ઈગતપુરીથી મનમાડ તરફ જતાં એટલે કે મુંબઈથી દિલ્હી કે નાગપુર જતાં દેવલાલી અને નાશિકરોડના સ્ટેશનો આવે છે. દેવલાલી તથા નાશિક પુનાથી મોટર રસ્તે પણ જઈ શકાય છે.

૧૧.

નાશિકરોડ સ્ટેશનેથી શહેર પાંચેક માઈલ દૂર છે. સ્ટેશન ઉપર ગાડી, મોટર અને ટ્રામ મળી શકે છે. ગોદાવરી તટ પરના એ પવિત્ર તીર્થસ્થળનો મહિમા પુરાણોમાં વર્ણવ્યા મુજબ અદ્ભુત છે. ગોદાવરી મૈયા એ દક્ષિણની ગંગા મનાય છે અને તેનો કાંઠો શ્રી રામચન્દ્રજીના પવિત્ર પગલાંથી પાવન થયો હોઈ આ સ્થળ રામાયણ મહાભારતના અનેક કથા પ્રસંગોના કેન્દ્ર સમું બની ગયેલ છે. અને અહિંથી પંચવટી પાંડવગુફા અને ત્ર્યંબકેશ્વર જઈ શકાય છે. અહિં માયાદીઠ ચાર આના ચોકીના આપવા પડે છે. સ્ટેશનની પાસે જ પ્રીન્સન સેનીટોરીયમ આવેલું છે. ઉતરવાની સગવડ પંચવટી પર સારી છે. ત્યાં કપુરથળાના મહારાજાની ધર્મશાળા આવેલી છે ત્ર્યંબકમાં બાર વર્ષે જ્યારે સિંહના ગુરૂ થાય છે. ત્યારે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કુંભ મેળો ભરાય છે અને લાખો યાત્રાળુઓ અહિં આવી ગોદાવરી સ્નાન અને પિંડદાન કરે છે. નશિકમાં ઉતરવા

ગોદાવરી તટ.

માટે ભટજીનો મઠ, નારાયણ સ્વામિનો મઠ, શંકરાચાર્યનો મઠ, અનગર બુવાનો મઠ અને કૈશવ મહારાજનો વિગેરે મઠ ત્યાં ઉતરવા રહેવા વીગેરેની સગવડ સારી છે.

પંચવટીમાં સહુથી પહેલું રામકુંડમાં સ્નાન કરી, કપિત્રેશ્વર મહાદેવ, કાળારામ, ધોળારામ વિગેરેના દર્શન કરવા. કાળારામના મંદિરના બાંધકામમાં દસલાખ રૂપીયાનો ખર્ચ થયાનું કહેવાય છે. પંચવટીની પાસે જ સીતાગુફા આવેલી છે, તે બહુ જ સાંકડી છે. તેમાં સીતાજી તથા મહાદેવજીની

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મૂર્તિઓ છે. જાડા માણસે તેમાં પેસવા જેવું નથી. આ પાંચ-વડ અને પાસે વહેતી પુણ્યસલિલા ગોદાવરી રામાયણના સુવર્ણમૃગની અને રાવણે કરેલા સીતાહરણની હજીયે યાદ આપી આખો કથાપ્રસંગ તાજો કરે છે. નાશિક શહેરથી દૂર આગ્રા મુંબઈ રસ્તે થઈ પાંચેક માર્ગલ જતાં પાંડવગુફાએ પહોંચી શકાય છે.

લક્ષ્મણકુંડ, ધનુષ્યકુંડ વિગેરે બીજા અનેક પવિત્ર કુંડ અહિં છે. નદીના કાંઠા ઉપર પણ ગોદાવરી, વિઠોબા, રામ-મંદિર, ગંગાજીનું મંદિર વીગેરે અનેક નાનાં મોટાં મંદિરો આવેલાં છે. શહેરમાં વિક્ટોરીયા પુલ પાસેનું સુંદર નારાયણનું મંદિર તથા બદ્રિકાસંગમ, ઉમામહેશ્વર વિગેરેના અનેક મંદિરો છે. પંચવટીથી તપોવન જઈ શકાય છે. પાસે જ રામચંદ્રની અને લક્ષ્મણજીના મંદિરો છે. અહિંયા શુર્વણાનું નાક લક્ષ્મણજીએ કાપ્યું હતું. અહિં ગોદાવરી અને કપિલાનો સંગમ થાય છે ત્યાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ મહેશના ત્રણ કુંડ છે અને એકમાંથી બીજામાં અને ત્યાંથી ત્રીજામાં જવાય છે. આને મોક્ષયોનિ પણ કહે છે. અંદર કાદવ વધુ હોય છે જેથી સ્નાનની અપેક્ષા વગર જ પુનિત કાર્યથી જ મોક્ષની આશા રાખવી હિતાવહ છે.

શહેરની પશ્ચિમે ત્રણેક માર્ગલ દૂર પહાડ પર પાંડવ-ગુફા આવેલી છે. વચમાં બજાર અને નાશિકનો ચોક છે. જેનો કુવારો જોવા જવો છે નાશિકમાં તાંબા પિત્તળનાં વાસણો

ટેસર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ખનાવવાનો ઉદ્યોગ સારો ખીલ્યો છે. અહિંનાં વાસણો સારાં ટકાઉ મજબુત અને ઘાટીલાં હોય છે. પહાડ પર ચડવા માટે ડોળી મળે છે. ઉપર તેવીસ ગુફાઓ છે. તેમાં પથ્થરમાંથી કોરેલી મોટી મૂર્તિઓ છે. કહેવાય છે કે પાંડવો બાર વર્ષના વનવાસ દરમ્યાન અહિં રહ્યા હતા અને આ મૂર્તિઓ તેમની છે. ગુફાઓ બૌદ્ધ ધર્મની ગુફા લાગે છે. કારણકે તેમાં ચોરડીઓ વાળા મોટા સભાસ્થાનો, પાણીના કુંડો, તથા સ્તુપો અંદર મળી આવે છે. નાશિકમાં કાર્ડ ક્વર, ટીકીટો, કોઈના સ્ટેમ્પ વિગેરે છાપવાનું મોટું સરકારી કારખાનું છે. શહેરથી પાંડુગુફા ઘોડાગાડીમાં જઈ શકાય છે. નાશિકરોડ સ્ટેશનથી અગર શહેરથી ત્ર્યંબકેશ્વરની મોટરો મળે છે.

ત્ર્યંબકેશ્વર દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગમાંનું એક છે. દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગ નીચે મુજબ છે.

સૌરાષ્ટ્રે સોમનાથં ચ શ્રી શૈલેમલ્લિકાર્જુનમ્ ।
 દુજ્જયિન્યાં મહાકાલમેાં ઑંકારમમક્તેશ્વરમ્ ॥ ૧ ॥
 પરલયાં વૈજનાથં ચ હાકિન્યાં ભીમશંકરમ્ ।
 સેતુબંધે તુ રામેશં નાગેશં દાસકાવને ॥ ૨ ॥
 વારાણસ્યાં તુ વિશ્વેશં ત્ર્યંબકં ગૌતમી તટે ।
 હિમાલયં તુ કેદારં ઘુસ્મણેશં શિવાલયે ॥ ૩ ॥

એટલે કે ૧ સોમનાથનું જ્યોતિર્લિંગ કાઠિયાવાડમાં (પ્રભાસપાટણ) જ્યારે ૨. શ્રી શૈલ મદ્રાસ પ્રાંતના કૃષ્ણા જીલ્લામાં આવેલું છે. તે રેલ્વે સ્ટેશનથી છત્રીસ માઈલ દૂર છે અને નંદ્યાલ સ્ટેશનથી ત્યાં જઈ શકાય છે. તેની વિગત

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

મદ્રાસ ઇલાકામાં જોવી. ૩ ઉજ્જનમાં મહાકાલનું મંદિર છે. જ્યારે ૪ ઓંકારેશ્વરનું મધ્યહિંદ એજન્સીમાં ઉજ્જન પાસે છે. વિગત પાછળ તે વિભાગમાં આવશે. ૫. વૈજનાથ ધામ માટે બે મત છે. દક્ષિણના પરલી ગામમાં અગર બિહારમાં બંનેની વિગત પાછળ આવે છે. ૬ ભીમશંકરનું જ્યોતિર્લિંગ ક્યાં છે તે માટે પણ બે મત છે. પ્રથમ મત મુજબ આસામ પ્રાન્તમાં કામાખ્યાનની પાસે જ્યારે બીજા મત મુજબ પુનાથી તલેંગાવ અને નેરલ જંકશન પાસે પણ ભીમશંકરનું મંદિર આવેલું છે તે જ્યોતિર્લિંગ મનાય છે. ૭ રામેશ્વર છેક દક્ષિણે જ્યારે ૮ નાગેશ્વર દારૂકવનમાં આ જ્યોતિર્લિંગ માટે પણ ત્રણ ભિન્ન ભિન્ન મત છે. પ્રથમ તો નિઝામ હૈદરાબાદમાં ચૌંડા સ્ટેશનની પાસે અગર તો કાઠિયાવાડમાં દારિકાની પાસે, અગર તો હિમાલયમાં અદમોરાની પાસે, ૯ કાશીવિશ્વનાથ કાશીમાં બિરાજે છે જ્યારે ૧૦ ગોદાવરી તટ ઉપર ત્ર્યંબકેશ્વરનું જ્યોતિર્લિંગ છે. ૧૧ હિમાલય ઉપર કેદારનાથ બિરાજે છે, જ્યારે ૧૨ ધૃરણેશ્વર વેરૂળમાં નિઝામના રાજ્યમાં છે. એ રીતે આ પાદશ જ્યોતિર્લિંગો પુરાણકાળથી સુપ્રસિદ્ધ છે અને ચુસ્ત શૈવસંપ્રદાય ઉપરાંત બીજા અનેક ભક્તો પણ તેમની ઉપાસના કરે છે.

ત્ર્યંબકેશ્વરનું તીર્થ નાશિકથી પંદરેક માઈલ દૂર પહાડ પર આવેલ છે. અહિં ગોદાવરી નદીનું મૂળ છે. ત્યાં ત્ર્યંબકેશ્વરનું તથા ગોદાવરીનું મંદિર આવેલાં છે. ફક્ત સંધ્યા બાણુનારા પ્રાણણે જ મહાદેવજીનું પુજન કરી શકે છે. બીજા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

લોકોએ તો દર્શન સુખથી જ સંતોષ પામવાનું હોય છે. બ્રહ્મગિરિ પહાડ ઉપર ગંગાદ્વાર જવા માટે પગથીયાં ચડવાનાં છે. પગથીયાં પહોળાં છે અને સાત માણસો સાથે ચડી શકે છે. ઉપર ગૌમુખી કુંડ અને ગૌરખનાથની ગુફાઓ આવેલી છે. ત્ર્યંબકેશ્વર આગળ શ્રી મહાદેવજીએ જટા પછાડી ગોદાવરી ગંગાને ઉત્પન્ન કરેલી તેમ કહેવાય છે અને ત્ર્યંબક પાસેના પહાડોની દિવાલમાંથી જ ગોદાવરીનો ઉદ્ભવ થાય છે. પાસે નીલગિરી પર્વત છે. ત્યાં અહિં રાવણ અને મહીરાવણનું દેવીનું મંદિર છે. જ્યાં શ્રી રામચન્દ્રજીને અસુરો લઇ ગયેલા. અહિંયાં લીલી દ્રાક્ષ સારી અને સસ્તી મળે છે. નાશિકથી પાંચ માઈલ દૂર ગંગાપુરના ઘોષ જોવાલાયક છે.

નાશિકથી આગળ મનમાડ જંકશને જવાય છે અને ત્યાંથી નિઝામ સ્ટેટ અને રેલ્વે દ્વારા નિઝામના રાજ્યમાં જઈ શકાય છે. મનમાડથી આગળ દિલ્હી કે નાગપુર જતાં ચાલીસ ગામ અને ભુસાવળ આવે છે. ચાલીસગામથી ધુળિયા જઈ શકાય છે. મનમાડથી જી. આઈ. પી. નો એક ફાંટો દક્ષિણે અહમદનગર થઈ ત્યાંથી ધોંડ જાય છે. ચાંદખીખીની શૌર્ય-ગાથાને સ્મરાવતો અહમદનગરનો જુનો કિલ્લો અને ખાઈ જોવા જેવાં છે. ત્યાં લશ્કરી છાવણી છે. સ્ટેશન પાસે જ ધર્મશાળા છે. ગામમાં ચાંદખીખીનો મહેલ વિગેરે જોવા જેવાં છે. નગર સ્ટેશનથી ત્રણ માઈલ દૂર છે. એ રીતે આપણે મુંબઈ ઇલાકાનો સમગ્ર પ્રવાસ લગભગ પૂરો કરી નાંખેલ છે. અલખત્ત તેમાં લસુન્દ્રા કે ઉનાઇના કુંડની અને તેવી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઝીણી ઝીણી વિગતોને અને સુરપાણનો ધોધ. જેવો કોઈ અગત્યની વસ્તુને પણ સ્પર્શી શક્યા નથી, પણ સમસ્ત હિંદની લાંબી મુસાફરી કરવાની છે. તેથી આપણે હવે મુંબઈ ઇલાકાનો પ્રવાસ પુરો કરી રજપુતાના અને સિંધ તરફ ઉપડી જઈએ.

પ્રકરણ ૮ મું

વીરભોમ રજપુતાના, અને સિંધ

મુંબઈ ઇલાકામાંથી દિલ્હી તરફ જે માર્ગે જઈ શકાય છે. પ્રથમ તો વડોદરા અને ત્યાંથી ગોધરા, દાહોદ, રતલામ, દોટા, ભરતપુર મથુરા માર્ગે ક્રન્ટીયર મેઇલદ્રારાં, અગર તો અમદાવાદથી સીંધ અને દિલ્હી મેઇલદ્રારા મહેસાણા, આણુ, મારવાડ, અજમેર, જયપુર, અને બાંદીકુઈદ્રારા મુંબઈથી જનારા ઉતાડચોને ક્રન્ટીયર મેઇલનો રસ્તો અનુકુળ અને ટુંકો છે, તે ખ્રાડગેજ છે. જ્યારે અમદાવાદથી ઉપડનાર મુસાફરને મીટરગેજનો આણુનો રસ્તો વધુ અનુકુળ છે. આપણે મુંબઈ ઇલાકાના પ્રવાસ દરમ્યાન માઉન્ટ આણુની સહેલગાહે જઈ આવ્યા છીએ અને રજપુતાનાના તે સુંદર પર્વતનો જરાક ખોટી રીતે પણ ગુજરાતમાં સમાવેશ કરી લીધો હોય હવે આણુ રોડથી અધુરી મુસાફરી જ આગળ ધપાવીએ.

રજપુતાના એ ખરેખર વીરોની ભૂમિ છે. સૂર્યવંશી રજપુતાના અને એક ટેકીલા મહારાણા પ્રતાપના વંશજોની ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

એ ભૂમિમાં હજુએ ખડતલ, સાહસિક, બહાદુર સૈનિકો અને ઘોડેસ્વારો તથા અમીર ઉમરાવો અનેક મળી આવે છે. રજપુતો એ લડાયક કેમ છે. ક્ષત્રિયોએ વર્ણવ્યવસ્થા મુજબ દેશ સંરક્ષણનું કામ હાથ લીધું. ત્યારના તેઓએ પોતાનું ક્ષેત્રજ સંભાળ્યું છે. રજપુતોના કેસરીયાં અને રજપુતાણીઓનાં જોહુર, વીર પ્રતાપ અને પદ્મિની વીગેરે અનેક ઇતિહાસને તાજ કરતાં આ રાજસ્થાનનો પ્રદેશ હજુએ હલ્દીઘાટના અને બીજા અનેક યુદ્ધોને સ્મરાવે છે.

આબુરોડ સ્ટેશનથી ઉપડ્યા પછી પ્રથમ જંકશન મારવાડનું આવે છે. અહિંથી સિંધ અને હૈદરાબાદ જઈ શકાય છે. કાઠિયાવાડની ટ્રેનોમાં પણ હૈદરાબાદ સીધા જતા ડબ્બા જે મહેસાણાથી આ ટ્રેનને જોડવામાં આવે છે. એ રીતે મારવાડથી લુણી અને ત્યાંથી જોધપુર રેલ્વે દ્વારા મીરપુર ખાસ અને સિંધ હૈદરાબાદ જઈ શકાય છે. અને ત્યાંથી એન. ડબલ્યુ રેલ્વે મારફતે કરાંચી જઈ શકાય છે. ગુજરાતમાંથી કરાંચી જવાનો આ માર્ગ છે. વીરમગામથી સીધા ઓરંગેજને ત્રાંબાવી કરાંચી પહોંચાડવા માટે માપ લઈ કામ શરૂ કરવાની વાટાઘાટ ચાલેલી પણ હાલ તો આ એક માર્ગેજ સિંધની મુસાફરી કરવાની રહે છે. આ મુસાફરી દરમિયાન થરપારકરના સુક્કા રણના રેતાળ પટમાંથી ટ્રેન પસાર થાય છે. શિયાળાની રાત્રે સખ્ત ઠંડી વાય છે. જ્યારે ઉન્ડાળાની ગરમી અસહ્ય હોય છે અને રેત પણ સારી ઉડે છે. કરાંચી અમદાવાદથી સ્ટેન્ડે છસો સાતસો માઈલ દૂર છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આબુરોડ અને મારવાડની લગલગ ખરાખર વચ્ચે કાલનાનું સ્ટેશન આવે છે. અહિંથી સાદડીના મંદિરોએ જઈ શકાય છે. કાલનાથી મોટર દ્વારા સાદડી પહોંચી ત્યાંથી ગાડીમાં જેસી છ માઈલ દૂર આવેલા રાણકપુરના મંદિરે જઈ શકાય છે. ત્યાં ધર્મશાળાની સારી સગવડ છે. આ વિશાળ જુના અને ભવ્ય મંદિરની સ્થાપત્ય કળા સુંદર છે. તેને બાંધતા એંસી વર્ષ થયેલા અને ચૌદ કરોડ રૂપીયાનું ખર્ચ થયેલું. આ મંદિરના સ્તંભોની તથા મંદિરમાં આવતા પ્રકાશની ગોઠવણ સુંદર અને મૌલિકતા ભરી છે. પંદરમા સૈકામાં બાંધાયેલા આ મંદિરની પ્રકાશની સુંદર રચનાનું ત્યાર પછી બીજા મંદિરો તથા મસ્જિદોમાં અનુકરણ જ થયું છે. ત્રણ માળના આ ભવ્ય સુંદર મંદિરમાં પંદરસો સુંદર નકશીવાળા સ્તંભો છે અને ચાર્યાસી ભોંયરા છે. આ ભવ્ય મહાન મંદિર દુનિયાના મોટા મંદિરોમાંનું એક અને જૈનોની ધર્મપ્રીતિ અને ઉદાર માનસનું પ્રતીક છે. મારવાડથી લુની અને ત્યાંથી જોધપુર પણ જઈ શકાય છે. પરંતુ આપણે જોધપુર કે સિંધ હૈદરાબાદ તરફ હાલ જવું નથી તેથી મારવાડથી સીધા જ આગળ વધીએ. મારવાડથી સીધા જઈએ તો ખ્યાવર અને ત્યારપછી અજમેર જંકશન આવે છે. બીજી બાજુ લુની અને ત્યાંથી જોધપુર કે સિંધ હૈદરાબાદ જવાય છે. જ્યારે ત્રીજે ફાંટો કાંકરોલી, નાથદ્વારા અને માવલી જંકશન અને ત્યાંથી ઉદેપુર કે ચિત્તોડગઢ તરફ જાય છે. આ ફાંટો ઉદેપુર ચિત્તોડગઢ રેલ્વેનો છે. મારવાડથી માવલી જતાં સીત્તેર માઈલ દૂર કાંકરોલી સ્ટેશન આવે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કાંકરોલી, શ્રીનાથજી, ઉદેપુર, એકલિંગજી અને ચિતોડગઢ

કાંકરોલીમાં શ્રી મહાપ્રભુજીની બેઠક છે અને વલ્લભસંપ્રદાયનું તે અગત્યનું ધામ છે.

સામાન્ય રીતે ગોંસાઈજી મહારાજોને લણવા વિગેરે માટે આ સ્થળે પ્રબંધ કરવામાં આવે છે. અહિંયા ઉતરવા માટે અનેક સગવડવાળી ધર્મશાળાઓ છે. ઉદેપુર, શ્રીનાથજી, કાંકરોલી, એકલિંગજી વિગેરે સ્થળો વચ્ચે મોટર રસ્તે પણ જઈ શકાય છે. મોટર રસ્તો પહાડી અને ઘણાજ ઉંચા અને વિકટ ચડાણ ઉતરાણવાળો હોવાથી ભયભરેલો છે. જો કે હવે સડક સારી બાંધી છે. કાંકરોલી રાયસાગર સરોવરને કાંઠે આવેલું છે. તેના મંદિરની અટારીઓ સરોવર ઉપરજ પડે છે. આ મંદિરો મોટા રાજમહેલ જેવાં છે. ગોંસાઈઓના રહેવાના મકાનોની પણ મોટી મહેલાતો છે. અને અનેક બાગબગીચા. વાહન, હાથીઘોડા, રથ, વિગેરે છે. મંદિર સ્ટેશનથી બે માઈલ દૂર છે. દારિકાનાજીની સાત ગાદીમાંનું શ્રેષ્ઠ મંદિર અહિંનું છે. દારિકાનાથજીના મુખ્ય મંદિર ઉપરાંત, શ્રી વિકૃલનાથજી, મથુરાનાથજી, છોટે દારકાનાથજી, દાઉદજી, ગોવર્ધનનાથજી વિગેરેના મંદિરો પણ ઉંચા પહાડ પર આવેલી મોટી હવેલીમાં છે. મંદિરની નજીકમાંજ અમદાવાદવાળા શાહ નાનાલાલ મનસુખરામની તથા ભાટીઆની એમ બે ધર્મશાળાઓ સારી સગવડ વાળી છે.

અહિંથી શ્રીનાથજી જવાને સડક છે. મોટર અને ગાડીવાળા આઠ આને સ્વારી લઈ જાય છે. ખડક પહાડના ઉંચા-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ

નીચા રસ્તે જાય છે. જ્યારે રેલ્વેદારા શ્રીનાથદારા સ્ટેશનનું ભાડુ ફક્ત સવા બે આનાજ છે. રાયસાગરને બંધાવતા સોળ વર્ષ થયાં હતાં અને કરોડ રૂપીઆ ખર્ચાયા હતા તેમ કહેવાય છે. પાસેજ નવ ચોકીનું સુંદર સ્થળ છે. જેની કળામય શિલ્પવાળી છત્રીઓ જોવા જેવી છે. આબુરોડથી સામાન્ય રીતે મારવાડી બોલી શરૂ થાય છે. અહિંના દ્વારકાધીશની મૂર્તિ વ્રજમાંથી ઔરંગઝેબના ભયે લાવેલી અસલ મૂર્તિ છે, એમ કહેવાય છે.

શ્રીનાથજીનું યાત્રાધામ નાથદારા સ્ટેશનથી સાત માઈલ દૂર છે. પાછી સડક છે, અને મોટર તથા ગાડીવાળા પાંચ છ આને સ્વારી લઈ જાય છે. પુષ્ટિમાર્ગનું વલ્લભસંપ્રદાયનું આ મુખ્ય યાત્રા તીર્થ છે.

શ્રીનાથજી બનાસ નદીને કાંઠે આવેલું છે, અને નદીમાં વીરડા ગાળી નાવા ધોવાનું પાણી લાવવું પડે છે. પીવાના પાણીનું દુઃખ છે. તેથી કુવાવાળી ધર્મશાળામાં જ ઉતરવું. દિલ્હીવાળાની તથા દેલવાડાવાળી ધર્મશાળામાં તે સુખ છે. બીજી ધર્મશાળાના કુવામાં સારું પીવાનું પાણી મળતું નથી. ગામમાં શ્રી વલ્લભસંપ્રદાયના ઇષ્ટદેવ શ્રીનાથજીનું મંદિર મુખ્ય છે. અને તેને ફરતાં બીજાં સાત મંદિરો છે. (૧) નવનીત-પ્રિયજીનું, (૨) મહનગોપાળજીનું, (૩) વિકૃતનાથજીનું, (૪) ગીરધરલાલજીનું, (૫) કલ્યાણરાયજીનું, (૬) ગોપાળલાલજીનું, અને (૭) વનમાળીલાલજીનું, તે સૌમાં શ્રીનાથજીનું મંદિર શ્રેષ્ઠ છે. વૈષ્ણવસંપ્રદાયના સંસ્થાપક શ્રી વલ્લભાચાર્યજીએ આખા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીન્ટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

હિંદની ત્રણવાર મુસાફરી કરી વૈષ્ણવ ધર્મની સ્થાપના કરેલી. આ મંદિરની મૂર્તિ રમ્ય અને ભક્તિપ્રેરક છે. તે ત્રણ હજાર વર્ષની જુની છે એમ કહેવાય છે. અહિં સમય સમયના દર્શન થાય છે. એટલે કે મંગલાશયન, રાજભોગ વિગેરે આઠે સમયના જુદા જુદા દર્શન ઘણાજ રાજશાહી ઠાઠથી અહિંયા થાય છે તે નીચે મુજબ છે:—

૧ મંગળાના દર્શન સવારે સાત વાગે

૨ શાશુગારનાં દર્શન લગભગ સાડા આઠ વાગે

૩ ગોપાળ દર્શન— „ સાડાનવ વાગે

૪ રાજભોગ દર્શન—સવારે સવાઅગીયાર

પછી ભગવાન શયન કરે છે અને મંદિર બંધ થાય છે. તે છેક સાંજના ચાર વાગે પ્રભુ ઉઠે છે.

૫ ઉથાપનના દર્શન સાંજે ચાર સવાચાર વાગે

૬ ભોગ સમાના (સાંજના ભોગના)

૭ આરતીનાં, અને

૮ શયન સાંજે છ વાગે.

અહિંયા દરરોજ સવારે રૂ. ૧૨૫૦)નો અને સાંજે રૂ. ૭૫૦) નો એમ મળી કુલ રૂ. ૨૦૦૦)નો રાજભોગ દરરોજ શ્રીનાથજી ભગવાનને ધરાવે છે. આ મંદિરની વ્યવસ્થા મોટા રજવાડાં જેવી છે. કેશર, બરાસ, કસ્તુરીની ધમક ઉડે છે. ને કિંમતી વસાણા ને દળવા માટે સોનારૂપાની વંટીઓ ઘી તેલના મોટાં ટાકાં છે. ધરાવેલો પ્રસાદ વેપારીઓ ખરીદી લે છે અને પછી યાત્રાળુઓને વેચે છે. મુંબઈના ભાટીયા વિગેરે અનેક

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ધનિકો અહિં યાત્રાથે આવે છે. અહિં ધન ચડાવવાના રૂપીયા સવા પાંચસો લે છે. યાત્રાગુઓ ઘણી વખત મંદિરના પ્રસાદથી પણ ગુજરાન ચલાવી શકે છે. પ્રસાદના ભાવતાલ નીચે મુજબ છે:-

સવારના ભોગની પતરાળી ત્રણ આનામાં

(કઢી, ભાત, ચોપડી રોટલી બે, મગ, ચારપાંચ જાતના શાક, દુધપાકનો કટોરો, રાયતું તથા અથાણું વિગેરે)

જાડો ઠોર, મોટો, આઠ આના

અર્ધો જાડો ઠોર-ચાર આના

જાડા રોટલા જંવો ઠોર-બે આના.

ઠોર; ખુબ ધીમાં તળેલો અને ઉપર ખાંડવાળો હોય છે. બહુ કડક હોય છે અને માસ બે માસ સુધી બગડતો નથી. તદ્ઉપરાંત ફરસીપુરી, શાકના પડીયા, દુધપાક અને ખાસુદીના કટોરા, દુધના લોટા, માવાના લાડુ, વિગેરે પણ સસ્તાભાવે મળે છે. કોઈ કોઈવાર તો તે માત્ર ઘણા દિવસનો વાસો પણ હોય છે. જેથી તેના વધુ પડતો મહાવરો સુચવવા યોગ્ય નથી. મંદિરો ઉપરાંત સંસ્કૃત કોલેજ, લાલબાગ, કચવાલ બાગ, મોતીમહેલ. વિગેરે જોવા લાયક છે. શ્રીનાથજીના મંદિર ઉપર ગોંસાઈજીની સત્તા છે જ્યારે રાજ્ય ઉદેપુરનું છે. આ મૂર્તિની પ્રથમ શ્રોમદ્વલ્લભાચાર્યે મથુરામાં સ્થાપના કરી હતી. ત્યાંથી ગોવર્ધન અને ત્યાંથી ઔરંગઝેબના ભયે મેવાડના રાણા રાજસિંહે લાવી અત્રે સ્થાપના કરી એમ કહેવાય છે. મંદિરમાં હરહંમેશ ભીડ સારી હોય છે. મેળા કે ઉત્સવોના

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પ્રસંગે ઘણા યાત્રાળુઓની ગીરદી જામે છે. મુખ્ય મેળા નીચે મુજબ છે:—

૧. જન્માષ્ટમી, ૨ અન્નકુટ, ૩ છપ્પનભોગ, ૪ વસંત-પંચમી અને ૫ ધનગરિના ઉત્સવો મુખ્ય છે. ગીરદીને હઠાવવા માટે “ઝાપોટીઆ” રહે છે જે લોકો લુગડાના ગોટીલા બનાવીને મારી લોકોને હઠાવે છે. મંદિરમાં અનેક નોકર ચાકરો, જળગરીયા વિગેરે છે. ઠાકોરજીના શૃંગાર પણ કિંમતી છે. જે યાત્રાળુ સારીસેટ આપે છે તેને પ્રસાદ મળે છે. જો કે રીસીવરોનો વહીવટ આવતાં કનડગત ખુબ ઓછી થઈ છે એમ કહેવાય છે. અહિંથી એકલિંગજી મોટર રસ્તે જઈ શકાય છે.

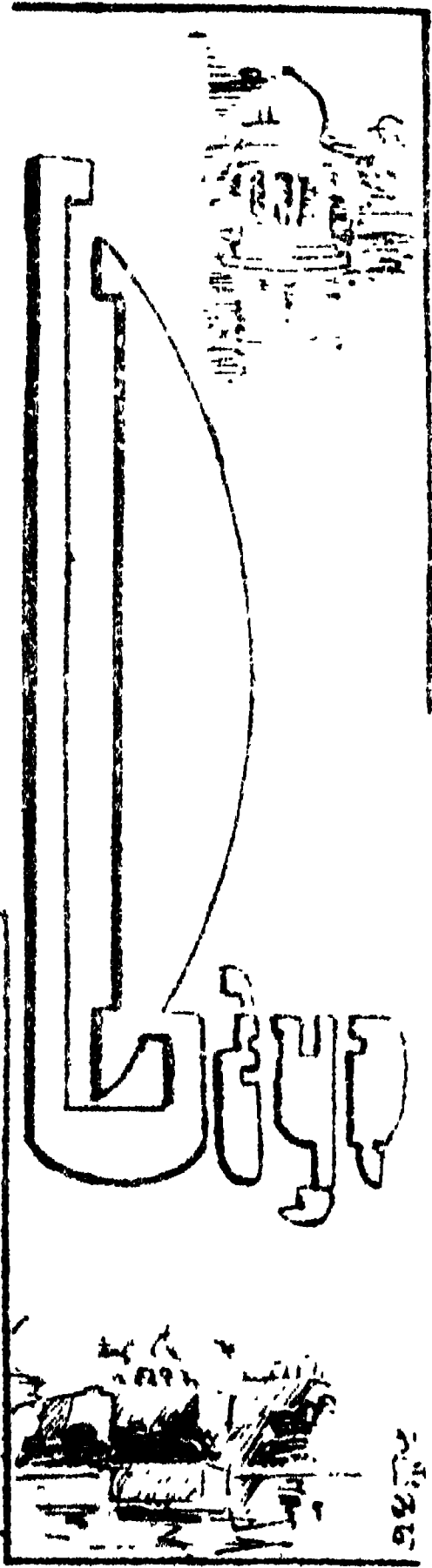
ઉદેપુરથી પણ એકલિંગજી મોટર યા ગાડી મારફતે જઈ શકાય છે. તે ઉદેપુરથી તેર માઈલ, અને નાથદ્વારાથી સત્તર માઈલ દૂર પહાડોમાં આવેલું રમણિય સ્થળ છે. શ્રીનાથજીથી ભાડુ જવા આવવાનું જાર આનાથી એક રૂપીયા સુધી લે છે. શ્રીનાથજીથી સવારે નીકળવું જેથી એકલિંગજીના દર્શન સવારના દસથી જાર સુધી થાય છે, તે વખતે પહોંચી જવાય. અહિં રાજ્ય તરફથી ધર્મશાળા બાંધવામાં આવેલ છે. સીસોદીયા વંશના આદ્યરાજ્ય સંસ્થાપક બાપ્પા રાવળે આઠમા સૈકામાં ચણાવેલું પ્રાચીન અને પ્રખ્યાત એકલિંગજીનું આ શિવાલય છે. મંદિર ઘોળા આરસનું છે. આસપાસના પહાડો અને ઝાડી અને તેની વચ્ચે આવેલું ઈંદ્રસાગરનું સરોવર તેના કાંઠા પરના શ્રી ગણપતિજી, મહાદેવજી, અને પાર્વતીજીના મંદિરો અને તે સર્વ ઐશ્વર્ય શ્રી એકલિંગજીનું મોટું મંદિર, આ આખું ચે ચિત્ર ચિત્તમાં અજબ શાંતિ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીન્ટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અને ભક્તિભાવના પ્રેરનારું છે. મંદિરનો ગામનો દરવાજો મુખ્ય છે. જ્યારે બીજો રસ્તેથી સરોવર પર જઈ શકાય છે. એકલિંગજીના મંદિરમાં મહાદેવની ચતુર્ભુજી મૂર્તિ છે, ત્રણ આંખ છે અને રંગે કૃષ્ણ છે. ખરી રીતે શંકરનો પ્રસાદ “શિવનિર્માદ્ય” ગણાય છે અને લેવાતો નથી. જ્યારે અહિયાં મહાદેવજીનો પ્રસાદ લેવાનો બાધ નથી. શ્રીનાથજીના રાજભોગ પહેલાં એકલિંગજી મહારાજને ભોજન લેવા બોલાવ્યા પછી જ રાજભોગ થાય છે. અહિંના મંદિરનો ઠાઠ પણ સુંદર છે. મેવાડ રાજ્યના ઈષ્ટદેવનું એ મંદિર છે. તેથી પુજા સેવા પણ સુંદર અને નિયમિત રીતે થાય છે. મંદિર ઉપર સુવર્ણ-કળશ, છત્ર તથા ચાર ધ્વજો છે. મુખ્ય મંદિરના વિસ્તારમાં જ મીરાંબાઈનું વિગેરે મંદિરો છે. સોમવારે મહાદેવજીની ઠાઠમાઠથી પુજા કરી શણગાર ધરાવે છે અને નંદીને પણ સોનાની સીંગડીઓ તથા કડા સાંકળા પહેરાવે છે. મહાદેવજીની પુજા રોજ ઝવેરાતથી થાય છે. સોમવારે હીરાથી, મંગળવારે માણેકથી, બુધવારે મણીથી, ગુરુવારે નીલથી, શુક્રવારે મોતીથી, શનિવારે શનીથી, રવિવારે પોખરાજથી પુજા થાય છે. મંદિરમાં એક મોટો પિત્તળનો નંદી છે. જ્યારે બીજો નંદી ચાંદીથી મઢેલો છે. લાખો રૂપીયાના શણગારો મહાદેવજીના છે. મહાદેવજીના ખર્ચ માટે ચોવીસ ગામો મહાદેવજીને અર્પણ કરેલાં છે. એકલિંગજીથી મોટર કે ગાડી દ્વારા ઉદેપુર જઈ શકાય છે, અગર તો નાથદ્વારાથી પણ સીધા માવલી જંકશને જઈ ત્યાંથી ઉદેપુર જઈ શકાય છે. માવલી જંકશન ઉદેપુર અને ચિતોડગઢની વચ્ચે આવેલું છે. ઉદેપુ-

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

રથી ઉદેપુર ચિતોડ રેલ્વે દ્વારા માવલી અને ચિતોડગઢ થઈ ત્યાંથી રતલામ તરફ જઈ શકાય છે. અને તે ફાંટો અજમેર રતલામની ખી. ખી. સી. આઈ. લાઇનને ચિતોડગઢ સ્ટેશને મળે છે. માવલીથી ઉદેપુર પચીસ માઈલ દૂર નૈરૂત્યમાં આવેલું છે. જ્યારે ચિતોડગઢ પશ્ચિમે ચાલીસેક માઈલ દૂર છે. એકલિંગથી ઉદેપુર તેર માઈલ દૂર છે.

ઉદેપુર, કેશરીયાળ અને ચિતોડ

ઉદેપુર એ મેવાડના રાજ્યની રાજધાનીનું શહેર છે અને ઉદેપુર ચિતોડગઢ રેલ્વેનું ટર્મીનસ છે. મહારાણા ઉદયસિંહને ચિતોડથી નીકળવું પડ્યું ત્યારે તેમણે ઉદેપુર વસાવ્યું. હિંદના સૌથી સુંદર શહેરોમાંનું એ શહેર ગાંધી શકાય. તે વિચિત્ર સરોવરને ઢાંઢે વસેલું છે. તેથી તેને “સરોવરની નગરી” કહે છે. ચારે બાજુ પહાડો છે. કુદરતી પહાડોથી રક્ષાયેલું આ શહેર સરોવર ઢાંઢે વસ્યું છે. શહેરમાં ધર્મશાળાઓ તથા હોટલો છે. જેમાં સૂરજપોળમાં મહંત માધવદાસજીની ધર્મશાળા સારી છે. વિદેશી ઢગની હોટલોમાં ઉદેપુર હોટલ અને લેઈકવ્યુ હોટલ મુખ્ય છે. તેનો દર રહેવા ખાવા વિગેરે માનેળી અનુક્રમે રાજના રૂપીયા

દશ અને આઠ છે. પીચોલા સરોવરનો ઘેરાવો બેથી ત્રણ માઈલ ઉપરાંતનો છે. સરોવરની વચ્ચે નાના ત્રણ ચાર સુંદર બેટ છે અને તેની ઉપરના સુંદર બગીચા, મહેલ વિગેરેથી તેની શોભામાં ચોર વધારો થાય છે. શહેરની ચારે બાજુ કેટ છે. આ શહેરના વિશાળ જળાશયો આજુબાજુની સુંદર ટેકરીઓ અને સરોવર કાંઠાના સુંદર ભવ્ય આરસના મહેલો વગેરેના કારણે આ શહેરને “વેનીસ ઓફ ધી ઈસ્ટ” કહે છે. હિંદમાં તો કાશ્મીર પછી કુદરતી સૌંદર્યમાં તેનો નંબર બીજો આવે છે.

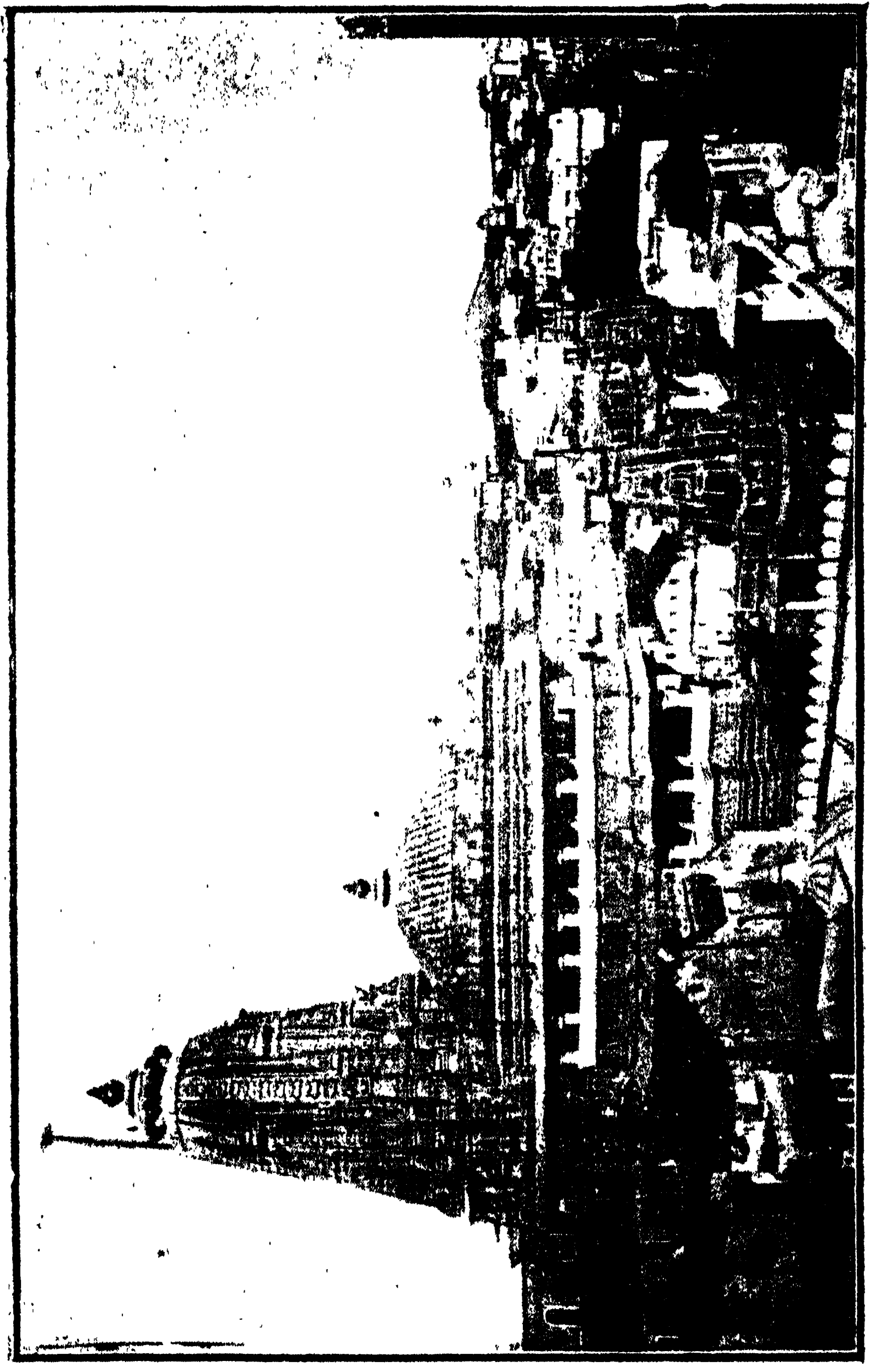
જોવા લાયક સ્થળો નીચે મુજબ છે:—

દુધ તળાવ અગર પિચોલા સરોવર, અને તેની અંદરના ટાપુઓ:—બેટમાં જવા માટે હોડીઓ તૈયાર ઉભીજ હોય છે. જગનિવાસ એક દ્વીપ મહેલ છે, તેનો હોજ કુવારો વિગેરે સુંદર છે. પાસેજ બીજા ટાપુ પર જગમંદિર આવેલું છે. આ બંન્ને આરસના બાંધેલા મહેલનું જળાશયમાં સુંદર પ્રતિબિંબ પડે છે. જગનિવાસનો વિસ્તાર તો ચાર એકર જેટલો છે. પીચોલા અઢીમાઈલ લાંબું અને દોઢ માઈલ પહોળું સરોવર છે.

શ્રી જગદીસજીનું મંદિર અહિંના સર્વ મંદિરોમાં મોટું છે. આ મંદિર સુંદર જોવા જેવું છે. તેની અંદરના આરસના હાથી, ઘોડા, દેવદેવીઓ વિગેરેનું કેતરકામ જોવા લાયક છે. પિત્તળનો એક મોટો સુંદર ગરૂડ છે.

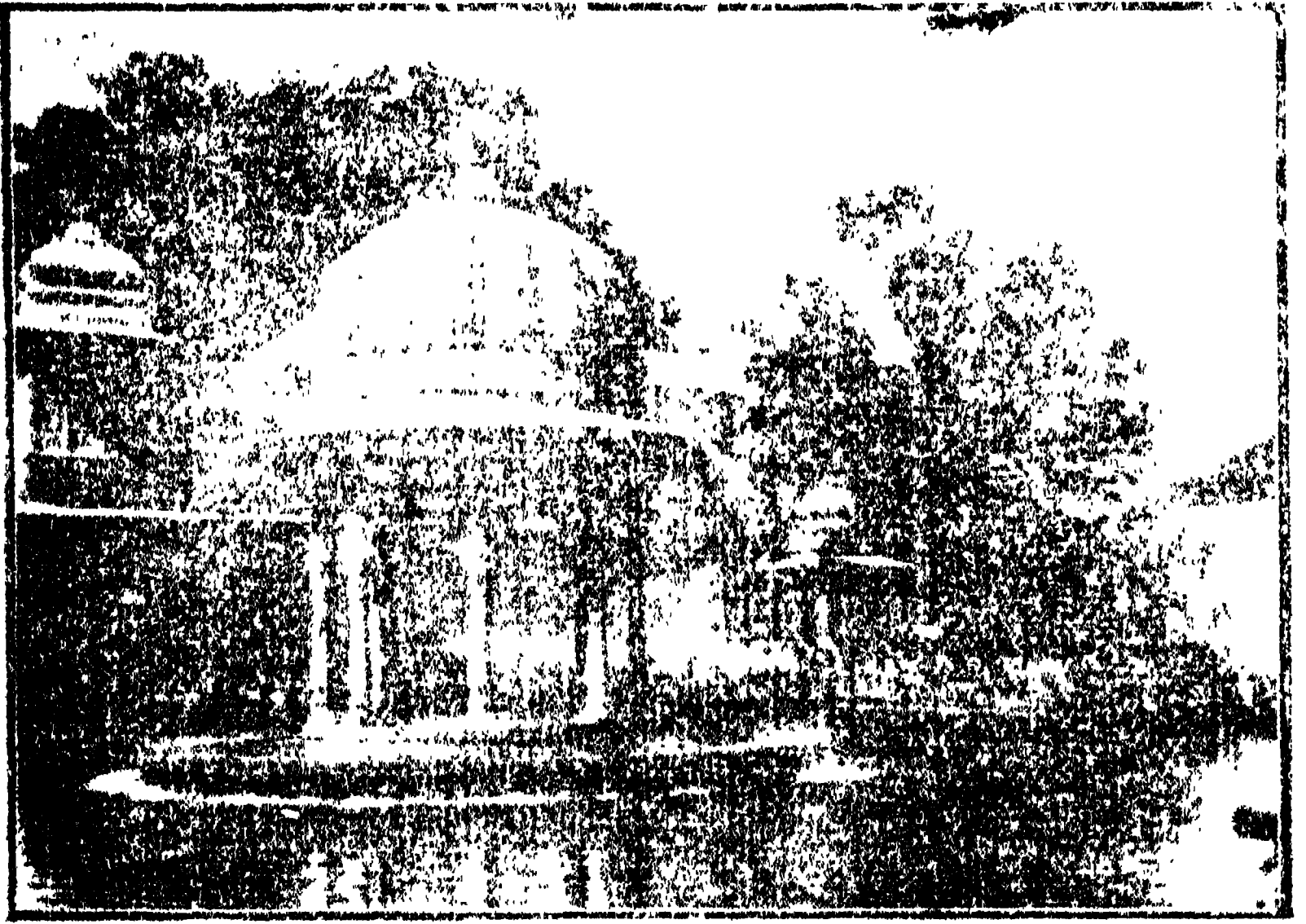
રાજમહેલો:—હાથીપોળ દરવાજો થઈને મુખ્ય બજારમાં થઈને રાજમહેલમાં જવાય છે. દિલ્હી દરવાજા કે સૂર્યપોળ-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઉદયપુરના મંદિરો. (ઉદયપુર)

માંથી બજારમાં થઇને ગુલાલબાગ જવાય છે. ત્યાં તળાવ, બાગ અને સડકો જોવા લાયક છે. ગુલાલબાગથી પીચોલા જવાય છે. “સજ્જનગઢ”ના મહેલમાં ગણેશ દારમાંથી પેસાય છે, તે સ્કેન્ડે હજારેક શ્રીટ ઉંચો સુંદર મહેલ છે. ઉદેપુરથી ચારે બાજુ બાર બાર ગાઉ ફરતો ડુંગર ઉપર કિલ્લો છે. શહેર પાસે માર્મલ એક દૂર બંધાવેલ ફતેહ સાગર અને તેના બાંધ

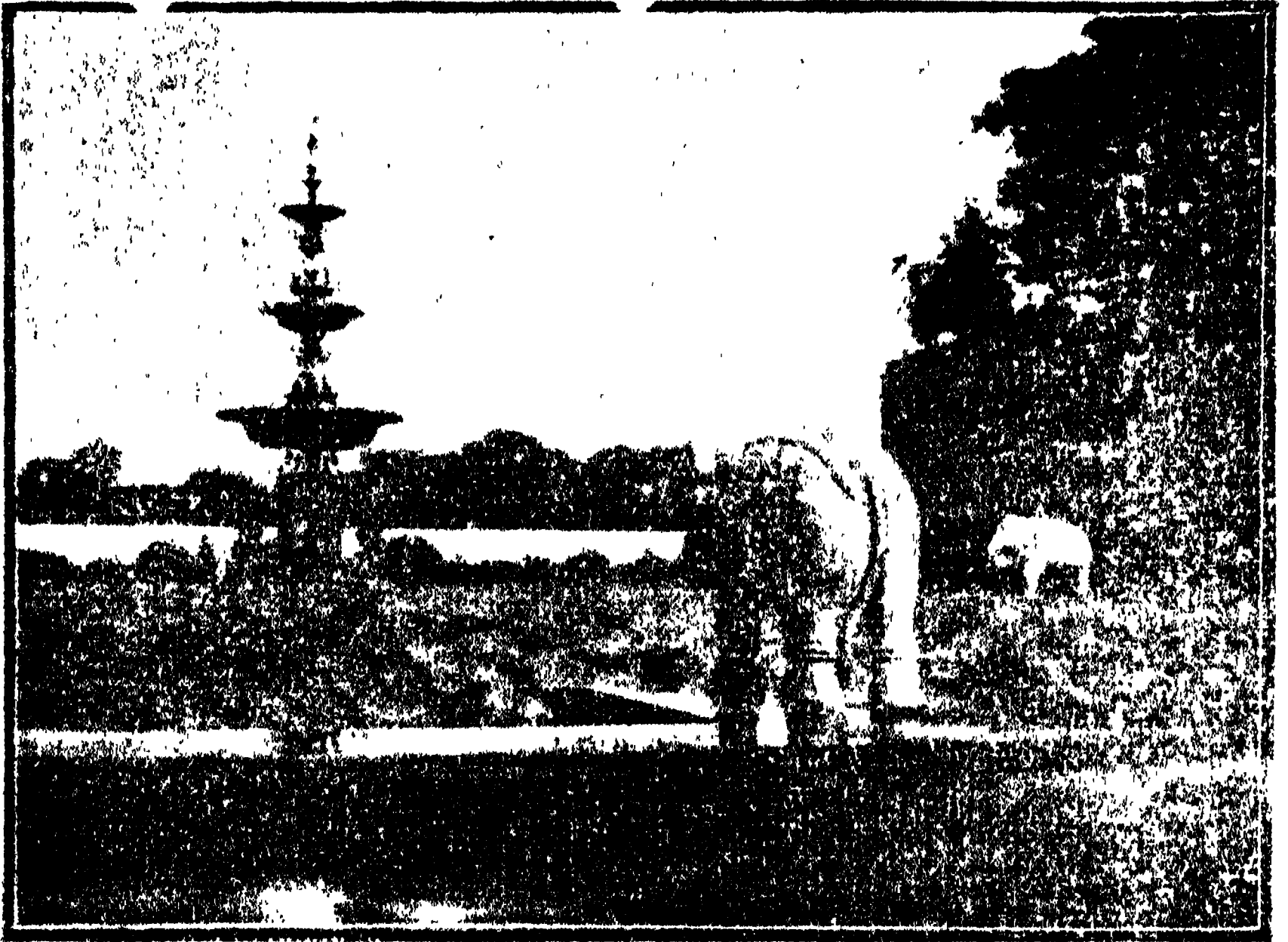

સાહેલીયાવાડી. (ઉદેપુર)

નીચેના સાહેલીયાવાડી અને તેના સુંદર અપ્રતિમ કુવારાની ગોઠવણુ બાસ જોવા જેવી છે. ગુલાલબાગમાનું જનાવરખાનું (ઝુ) અને વિક્ટોરીયા હાલ સંચકુસ્થાન, રાજમહેલના દરવાજા ઉપરનો સોનાનો સૂર્ય, તથા સૂર્ય મંદિર મહેલની અંદરના

ટેલસે એન્ડ આઉટ શ્રીટ્સ (રેપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મહારાણા પ્રતાપસિંહ, સંગ અને હમીરની સુંદર પ્રતિકૃતિઓ જોવા જેવી છે. જુના હથિયારો વિગેરેનો પણ અહિંયાથી સુંદર ખ્યાલ આવી શકે તેમ છે.

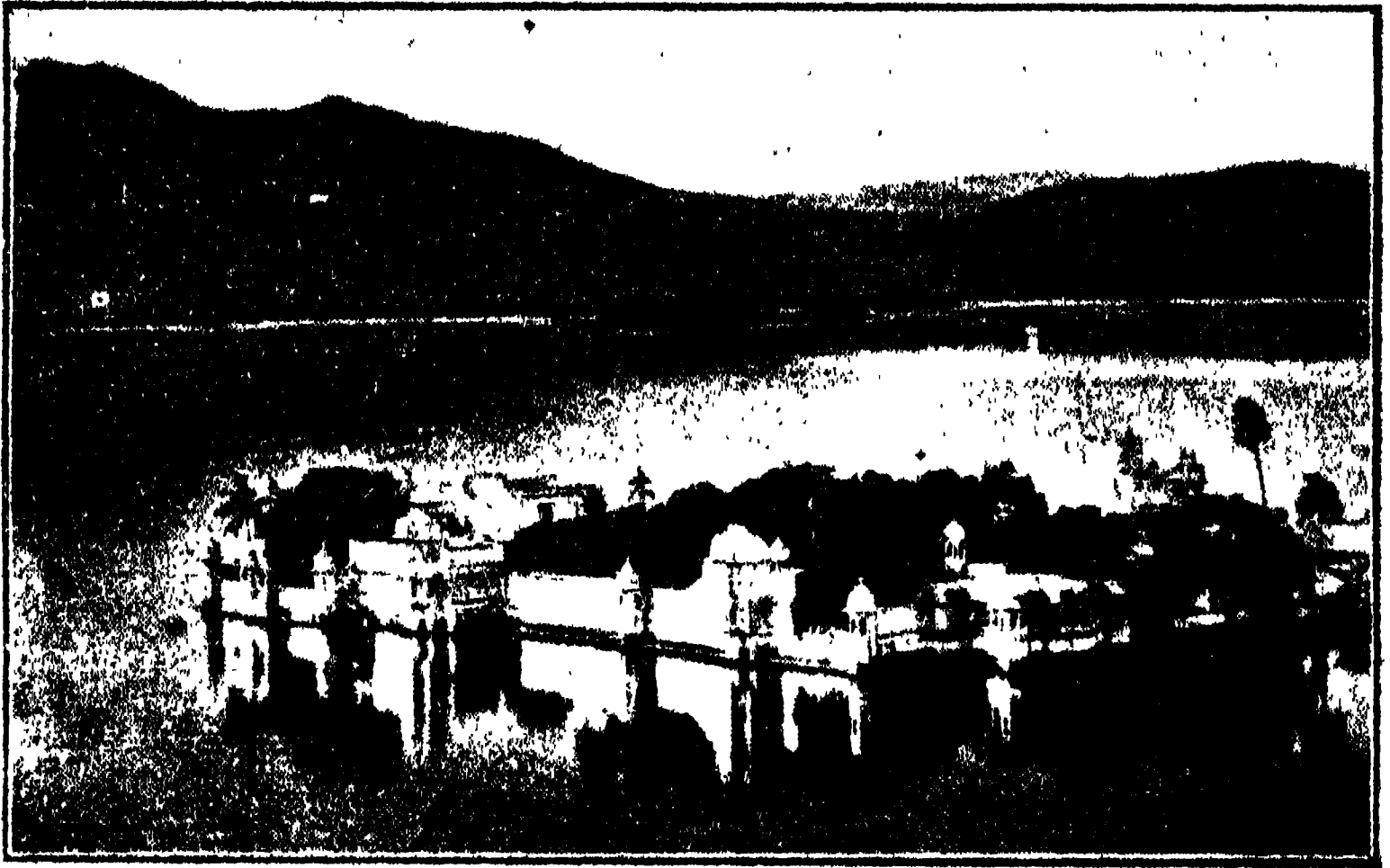
સહેલીયાની વાડીનો એક દેખાવ. (ઉદેપુર)

સરોવરની વચ્ચે જળમહેલ (લખોટા) છે. તેમાં ન્હાવાને માટે કુંડ છે. જોડે એક બંગલો છે કે જે ફક્ત સવાસો મોટા પથરનોજ બાંધેલો છે. શહેરથી છોટે નટીની દેવડી શ્રીવલ્લભનાથજીના મંદિરો વિગેરે જોવા લાયક છે.

જયસમુદ્ર (ઢેબર સરોવર) શહેરથી બત્રીસ માઈલ દૂર છે અને મોટર રસ્તે ત્યાં જઈ શકાય છે. દુનિયાના બં-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ધાવેલા માનવકૃત જળાશયોમાં સૌથી મોટું લગભગ એકત્રીસ ચોરસ માઈલના ઘેરાવાનું આ તળાવ છે. તેને બાંધવામાં પંચોતેર લાખ રૂપીઆનો ખર્ચ થયેલ છે. તેનું પાણી રોકવાને માટે બારસો શ્રીટ લાંબો અને સો ફીટ ઉંચો એક બાંધ બાંધાવેલો છે, તે બધો આરસનો છે. તેની પાછળ બીજો એક બાંધ એટલો જ ઉંચો બાંધેલો છે. અહિંથી ઉદ્દેપુર શહેર, નાની મોટી આરસની મહેલાતો, દુધતળાવ, ચારે બાજુના પહાડો અને ઝાડીઓ વિગેરે કોઈ અદ્ભુત દ્રશ્ય પુરું પાડે છે. આ સરોવરમાંથી સાબરમતી નદીનો ઉદ્ગમ થાય છે.

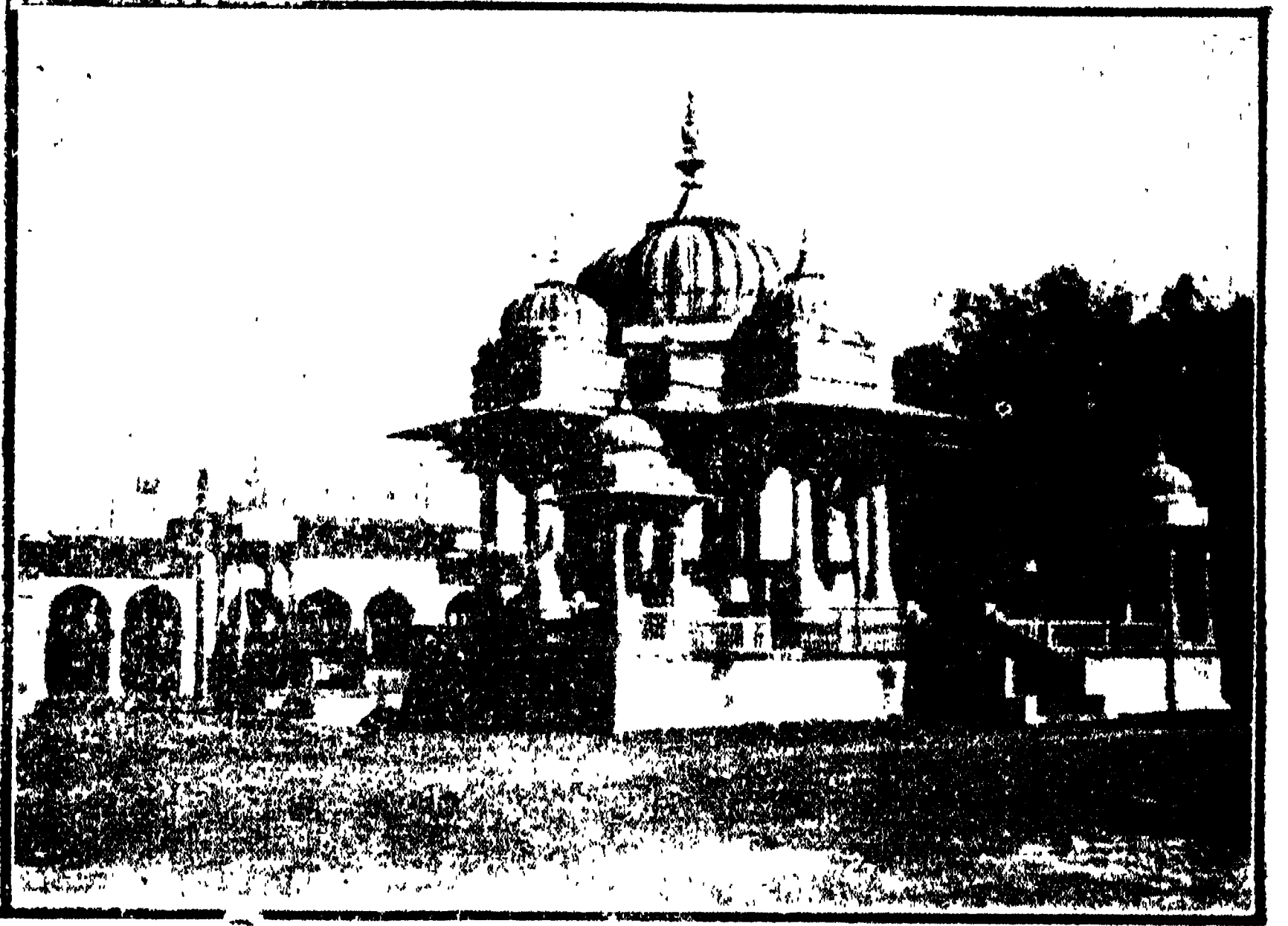

આરસનો મહેલ, બેટ અને બગીચો. (ઉદ્દેપુર)

અહીંથી કેસરીયાળ જવાને માટે મોટરો મળે છે. કેસરીયાળ અહીંથી ચાલીસ માઈલ દૂર છે. તે જોનાનું તીર્થ સ્થળ છે. ત્યાં મહાદેવનું મંદિર છે. તેમને પુષ્કળ કેસર ચડે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ શ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ

છે. જૈન સિવાય બીજા લોકો પણ અહીં યાત્રાર્થે આવે છે. અહીયા રાણીની સમાધી જોવા લાયક છે. તેનું કોતર કામ ઘણું સુંદર છે.

રાણીની સમાધી. (ઉદ્દપુર)

ઉદ્દપુરથી ચિતોડ જતાં વચમાં માવલી જંકશન આવે છે. ત્યાંથી આગળ જતાં કરેડા સ્ટેશન આવે છે. ત્યાં પાર્શ્વનાથનું સુંદર મંદિર છે. જૈન લોકોનો પોષ માસમાં મોટો મેળો ભરાય છે.

ચિતોડગઢ એ ખરેખર રાષ્ટ્રીય તીર્થ છે. હિંદુત્વની ભાવના વાળા દરેકને ગારવાન્વિત કરનાર નવા યુગનું યાત્રા-
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ધામ છે. મીરાંબાઈ, પદ્મિની, અને વીર અટંકી મહારાણા પ્રતાપનું જીવંત સ્મારક છે. ખરું કહ્યું છે કે:—

“ગઢ તો ચિતોડગઢ ઓર સખ ગઢૈયાં
રાણી પદ્માવતી ઓર સખ ગઢૈયાં”

સ્ટેશન પરથી જ ટેકરી ઉપરનો આ મુઠ્ઠક મશહુર કિલ્લો

નજરે પડે છે. રજપુતાણની એટલે હિંદુત્વની સ્વતંત્રતાની અનેક લડાઈ-ઓનું સ્મારક ચિતોડ, ભક્ત કવયિત્રી મીરાંબાઈ, મહારાણા પ્રતાપ, રાણી પદ્મિની, કુંભારાણા, વિમળશા મંત્રી અને જયમલ, સંગરાણા અને ગેવા અગણીત વીર નરનારી રત્નોચ્ચ આ શહેરનો ઉજ્જવળ ઇતિહાસ રચ્યો છે. આ વીર ભૂમિમાં, સ્વધર્મ, સ્વદેશ અને શિયળની રક્ષા માટે અનેક નીરનરોએ કેસરીયાં કર્યા છે અને અનેક વીર રમણીઓ જોહુર કરી હિંદનો અપ્રતિમ ઉચ્ચ ભાવનાની ખાત્રી કરાવી છે. આ કિલ્લો સમસ્ત

હિંદમાં સૌથી મજબુત લેખાતો; વળી પહાડપર આવેલા તે હિલ્લામાંજ જળ સ્થળની ખુબ છુટ હોવાથી અને ત્યાંજ ખેતીથી પાક ઉત્પન્ન થઈ શકે તેમ હોવાથી જહાર જવાની જરૂર રહેતી નહિ જંથી વર્ષો સુધી તેનો ઘેરા ચાલે તો પણ ચિતા રહેતી નહિ.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મીટરગેજ અને ઓડોમેટરના સ્ટેશન ઉપરથી ગાડીઓ અને મોટરો મળે છે. ગાડીનો દર શહેરમાં જવા માટે બે આના છે, જ્યારે ગઢ પર જવાના આઠ આના છે. શહેર બે માર્ઘલ દૂર છે જ્યારે ગઢ ચાર માર્ઘલ દૂર છે. આ પહાડી ભૂમિ ઉપર અહિંના ઘોડાજ અડી શકે, ગુજરાતના ઘોડા આ અડાણમાં કામ લાગે નહિ. સ્ટેશન પાસેજ ધર્મશાળાઓ છે. ડાક બંગલો પણ પાસે જ છે. શહેરમાં જતાં વચમાં ગંભીર નદી આવે છે. તે વાડચ નદીની શાખા છે. પૂલ પાસેજ પૂલ દરવાજો આવેલ છે ત્યાંથી નવા ચિતોડમાં તાજલ થવાય છે. આ નવું શહેર તળેટીમાં વસ્યું છે; તળેટી પૂરી થતાં રાજ્યની કચેરી આવે છે. ત્યાંથી અનુમતિપત્ર (પાસ) લઈ પછીથીજ કિલ્લો જોવા જઈ શકાય છે. પાસેજ અહીં રાણીનો વાવ છે. પાડનપોલના દરવાજો પ્રથમ આવે છે. ચિતોડગઢના બધા દરવાજા ભવ્ય અને વૃન્દા છતાં મજબુત દેખાય છે. કુંડવાય છે કે એક ગુનગાર લડાઈમાં લોહીની નદીઓ વહી અને તેમાં એક પાડો તણાતા આવ્યો જ અહીં અટક્યો તંથી આ પોળનું નામ પાડનપોળ પડ્યું. પાસેજ ચિતોડના બચાવમાં જીવ હોમનાર રાવત વાઘસિંહજીનો અમુતરો છે. પાસેજ કિલ્લા ઉપરના સાસુવહુના કુંડમાંથી પડતુ ઝરણું શિવલિંગને નહુવરાવ્યા કરે છે. બીજો દરવાજો ભૈરવપોળનો છે. અહીં ભૈરવદાસ સોલંકી માર્યા ગયા હતા. આ પોળને નવી પોળ કે કૂતેહ પોળ પણ કહે છે. આગળ જતાં વીર કલાજીની અને જયમલ રોઠોડની છત્રીઓ આવે છે ત્યાર પછી હનુમાન પોળ આવે છે. આ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

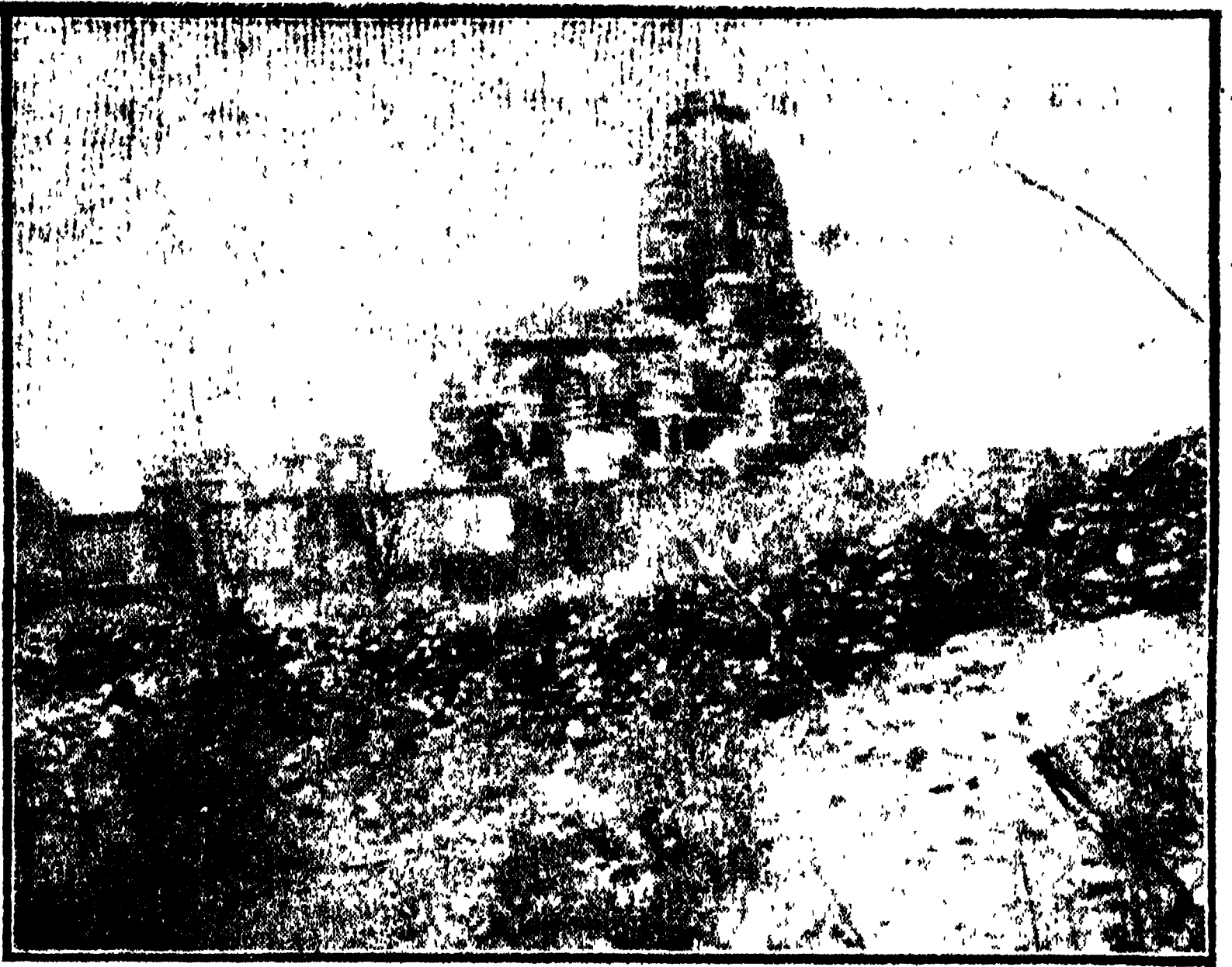
ત્રેવડા ગઢ વટાવી ચોથો ગણેશપોળનો દરવાજો આવે છે. આ રીતે સાત સાત દરવાજા વટાવી પછી ચિતોડમાં પહોંચાય છે.

કિલ્લાની ચારેપાસ સાત માઈલના ઘેરાવામાં કેટલાંધેલ છે. ત્યારપછી પાંચમો દરવાજો જોડલા પોળ છટ્ટો લક્ષ્મણ પોળ, અને સાતમો અગર છેલ્લો રાયપોળનો દરવાજો આવે છે. અહીંયા ખુલ્લું યોગાન આવે છે અને જુનું ચિતોડ અહીંથી શરૂ થાય છે. રામપોળ પાસેજ વીર કૃતાજીનો અખુતરો છે. પછી તુળજામાતાનું મંદિર અને નવલખા ભંડાર આવે છે. પછી નવકોઠા અગર તોપખાનું આવે છે, જેમાં ઘણી જુની તોપો છે. ગર્ભગંજન અને દુશ્મનભંજન નામની બે મોટી તોપો જોવા લાયક છે. સામેજ દેશને માટે સર્વસ્વ હોમનાર મંત્રી ભામાશાનો મહેલ આવે છે. પાસેજ શૃંગારચોરી નામનું જેનોનું સુંદર કારીગરી અને નકશી કામ વાળું નાનું મંદિર આવેલું છે. પાસે મહારાણા કુંભાનો મહેલ છે. આ મહેલમાંથી ભોંયરું છેક ગોમુળ કુંડ સુધી જતું અને તે ભોંયરાના ચોકમાં જોડર થયેલો એમ કહેવાય છે.

ગીજા મત મુજળ સમિધેશ્વર મહાદેવ (મોકલજી) ના મંદિરની પાસે સતી સ્થાન આવ્યું એમ મનાય છે. અહીંયા હજારો રજપુતાણીઓએ રાણાની હારની જાણ થતાં શિયળરક્ષા કાળે અગ્નિમાં ઝંપલાવી જોડર કર્યા હતા. આગળ જતાં સંગરાણાનો દેવડો અને કૃતેહપ્રકાશ નામનો નવો મહેલ આવે છે. પછી મીરાંબાઇનું અને કુંભશ્યામનું મંદિર આવે છે. તે

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મંદિર લબ્ધ અને સુંદર છે, તેમાં મીરાંબાઈની અને કુંભ-શ્યામની મૂર્તિઓ સુંદર છે. મેવાડ અને ચિતોડમાં વસ્તી પ્રાતઃસ્મરણીય સાધ્વી રાણી મીરાંબાઈ રાજપાટ છોડી હરિ-ભક્તો સાથે બાવા સાથે મળી ભજન ધુન મચાવી ગાવા માંડ્યું કે “ મેરે તો ગિરિધર ગોપાલ દુસરા ન કેઈ ”

મીરાંબાઈ મંદિર. (ચિતોડ)

રાણાજી રૂઢયા અને તેમણે ઝેરના ખ્યાલા મોકલ્યા, રાણી મીરાં તે ઝેર પી ગઈ પણ જેને ત્રિભુવનનાથની સાહ્ય હોય તેને ઝેર પણ અમૃત બન્યાં, છેવટે મીરાંબાઈ ત્યાંથી નીકળી દારિકા આવ્યા અને એ રીતે મેવાડની એ રાણીએ ગુજરાતને અનેક

ટ્રેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

ભક્તિભાવ ભર્યાં પદો સમર્પ્યાં તે મીરાંબાઈનું આ મંદિર અવશ્ય જોઈ દરેક ગુજરાતીએ કૃતાર્થ થવું.

અહિંથી થોડેજ દૂર રાણા કુંભાએ માળવા અને ગુજરાતના સુવ્રતાનોને હરાવી પોતાના વિજયના સ્મરણમાં પંદરમા સૈકામાં નેવું લાખ રૂપીઆના ખર્ચે ઉભો કરેલો, નવ માળને! સવાસો શ્રીટ ઉંચો જયસ્થંભ આવેલો છે. તેને બાંધતાં દસ વર્ષ લાગ્યાં હતા. આરસપહાણુ જેવા સફેદ પથ્થરના આ સ્થંભને ચડવા માટે સવાસો પગથીઆની પેચદાર સીડી છે છતાં દરેક માળે પાછું એક ચક્કર લઈનેજ આગળ બીજા માળે જઈ શકાય છે. તેની અંદર તથા બહાર બંને બાજુનું કોતર કામ સુંદર છે. દરેક માળે ચારે તરફના ગોળાકામાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ વિગેરેની સુંદર મૂર્તિઓ છે. છેક છેલ્લે માળે ચડી જોવાથી આસપાસનું સુંદર દ્રશ્ય નજરે પડે છે. આગળ જતાં સમીધેશ્વર મહાદેવનું મંદિર, ગૌમુળ, સાસુવહુના કુંડ, તથા તેની પાસેનું કેળનું લીલું ઝાડ જોવા જેવું છે. બાવા નિર્ભયનાથની પ્રસાદી રૂપે તે ઝાડ ઉનાળામાં ઝરણું સુકાઈ જાય છે છતાં લીલુંજ રહે છે. આગળ જતાં હાથીકુંડ કાંતણવાવ, જયમલની હવેલી, કાલિકાદેવીનું મંદિર અને સૂર્ય-કુંડ આવે છે. કાંતણવાવ એક વાણીયાણુ બાઈએ રૂ કાંતવાના પૈસામાંથી બાંધાવેલી છે એમ કહેવાય છે. સૂર્યવંશી ક્ષત્રિય અણુનમ વીર મહારાણા પ્રતાપને મદદ કરવા દરરોજ એ કુંડ-માંથી એક ઘોડેસ્વાર આવતો પરંતુ તે કુંડને ગારજ્જાથી બ્રહ્મ કર્યો તેથી તે બંધ પડ્યું તેવી દંતકથા છે. ત્યાંથી થોડે જ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

દર પંચીનીનો મહેલ ભીમલત, અદબદળ (અદ્ભુત) નું મંદિર અને કીર્તિ સ્થંભ આવેલા છે.

ચિતોડમાં ત્રણેકવાર જોડર થયેલાં છે અને તેર ચૌદ હજાર સ્ત્રીઓ ચિતામાં કુદી પડી આત્મસમર્પણ કરેલાં જેથી આળા કિલ્લામાં ઘણી ઘણી જગોએ તેમ બન્યું લેખાય છે. ઉપર જણાવેલ સ્થળો ઉપરાંત ભીમલત અને રાવ રણમલની હવેલી વચ્ચેના સ્થાનમાં પણ જોડર થયેલાં તેમ કહેવાય છે.

કીર્તી-સ્થંભ. (ચીતોડ)

કીર્તિસ્થંભ ચૌદમા સૈકામાં જૈન ધનિકે બંધાવેલો છે. તે એંસી ફુટ ઉંચો છે, કોતરકામ સુંદર છે. તદ્ઉપરાંત ભીમગોડી (વાવ) નિલકંઠેશ્વર, કુકડેશ્વર મહાદેવ, વિંગેરે સ્થાનો.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફાટર્સ, (સ્પેન્ડીડ પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પણ જોવા જેવાં છે. કુકડેશ્વર કુંડમાં લાલ માછલીઓ જોવા જેવી છે. તે કુંડ વિષે તથા ચિતોડગઢ વિષે એવી લોકોક્તિ છે કે પાંડવો રાજસૂયયજ્ઞ કરતા પહેલાં અત્રે આવેલા ત્યારે જોગી નિર્ભયનાથ પાસેના પારસમણિની માગણી કરેલી. યોગીએ ફરમાવ્યું કે એક રાતમાં આ પહાડ ફરતો કિલ્લો કરી નાંખો તો તે મણિ આપું. બલરાન ભીમે કામ આરંભ્યું અને લગભગ કિલ્લો પૂરો થવા આવ્યો ત્યાં બીજા યોગી મારફતે કુકરેકુક બોલાવવાથી ભીમે સવાર થયું જાણી ક્રોધમાં પાટુ મારી જેથી આ ભીમલત, અને આ કુકડેશ્વર મહાદેવ. એટલે આ રીતે ચિતોડગઢનો કિલ્લો ભીમે બાંધેલો છે એમ મનાય છે. ખરેખર ચિતોડ એ આપણું રાષ્ટ્રીય તીર્થ છે, અને શુરવીરતા, દિલ્લેરી, હિંદુ નારીત્વ અને વક્ષાદારીનું જીવંત પ્રતીક છે. ચિતોડગઢ થો બી. બી. સી. આર્મ પ્રાડગેજ દ્વારા આપણે દક્ષિણે રતલામ, ફતેહાબાદ અને ખંડવા જઈ શકીએ છીએ અગર તો તેજ રેલ્વેદ્વારા ઉત્તરે અજમેર જઈ શકીએ છીએ. અને ત્યાંથી દિલ્હી જઈ શકીએ છીએ. ચિતોડથી સીધા અજમેર એકસો સોળ માઈલ થાય છે. જ્યારે માવલી અને ત્યાંથી મારવાડ થઈ લાંબે રસ્તે સહેજે બસો માઈલ થાય છે.

અજમેર, તીર્થરાજ પુષ્કર અને સાવિત્રી.

અજમેરનો ઇતિહાસ પણ મહાભારત જુનો છે. ગુરુ દ્રોણાચાર્ય અહિં રાજ્ય કરતા હતા અને આ સ્થળ દ્રોણ-દુર્ગ કહેવાતાં, પરંતુ ગુરુદ્રોણના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના ચિરં-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જીવી પુત્ર અશ્વત્થામાએ આ સ્થાનનો ત્યાગ કરી વિન્ધ્યમાં વસવાટ આદર્યો અને આ શહેરની પડતી થઈ. પછી ઘણે કાળે અજયપાળ ચૌહાણે અહિં કિલ્લો બંધાવી અજમેર વસાવ્યું.

અજમેર શહેરની પાસેનો તારાગઢ અગર “ગઢખિટલી” નો કિલ્લો બેવા જેવો છે. તે રાજપુતાનાની ચાવી લેખાય છે. ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ વીર પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ અહિંનો ઇતિહાસ તાબે કરાવે છે. શહેર જુનું અને જાણીતું છે. આસપાસના પહાડો વચ્ચે સરોવરોથી ભરપુર આ શહેર હિંદુભરમાં પ્રખ્યાત છે. શહેરને ફરતો કોટ છે. સ્ટેશનની પાસેજ ધર્મશાળાઓ છે. ૧ મુંબઈના ભાટીયાની, ૨ અજમેરના વકીલની ૩ તીકમચંદ સોનીની, અને રોલવાળાની તથા એડવર્ડ મેમોરીયલ ધર્મશાળા છે. તદ્ ઉપરાંત અનેક હોટેલો છે. અજમેર જંકશનેથી ચિતોડ અને રતલામ દ્વારા જી. આર્થ. પી. તરફ જઈ શકાય છે. બી. બી. સી. આર્થ રેલ્વેનું આ મુખ્ય મથક છે. અહિંયા એંજીનો અને ગાડીઓનું મોટું કારખાનું છે. આ શહેરની ધાર્મિક અગત્ય પણ ઓછી નથી. હિંદુઓનું તીર્થરાજપુત્ર અહિંથી સાત માઈલ દૂર છે. વળી શહેરમાં ખ્વાજા પીરની દરગાહ છે, જેની યાત્રાએ સમસ્ત હિંદના અનેક મુસલમાન યાત્રાળુઓ આવે છે. જૈનોનું સુંદર મંદિર અહિં છે. જ્યારે મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતીએ અહિં દેહત્યાગ કર્યો હોઈ આર્યસમાજીઓ માટે પણ આ તીર્થસ્થળ છે.

ટ્રેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

હોટેલોમાં અમ્પાયર હોટલ, હિંદુ હોટલ, અજમેર હોટલ, અને શેઠ છગનમલની હિંદુ હોટલ એ મુખ્ય છે. સ્ટેશન-પાસેથીજ મોટરો, ગાડીઓ વિગેરેની સગવડ મળે છે. પુષ્કર જવા આવવાનું ભાડુ આઠ નવ આના લે છે.

જોવા લાયક સ્થળો નીચે મુજબ છે:—

ખવાજ સાહેબની દરગાહ, હિંદ આખામાં મશહુર છે અને મુસલમાનોનું પાક મથક છે. ઈસ્વીસનના ૬ ફા સૈકાના

ખવાજ પીરની દરગાહ (અજમેર)

આ ઓલીયાનું સ્થાન મુસ્લીમ ઓલીયામાં પ્રથમ છે. તેઓ 'આફતાબે મુહક હિંદ' કહેવાય છે. તેમની માનતા મુસલમાનો તેમજ હિંદુઓ પણ માને છે. બાદશાહ અકબર આ સ્થળની જિયારતે આગ્રાથી પગે ચાલીને આવેલા. તેની અંગમૂત ઈમારતોમાં, અકબરે ચણાવેલી મસ્જિદ, શાહજહાંનો બંધાવેલો દરગાહ ઉપરનો સુંદર ધુમટ અને આરસની જુમ્મામસ્જિદ, નિઝામે હમણાંજ બંધાવેલો બુલંદ દરવાજો, મીઠો કેસરીયો ભાત રાંધવાના બે મોટા દેગ, વિગેરે જોવા લાયક છે. તે દેગમાં સીતેરમણ તથા પચીસ મણની ખીચડી રંધાય છે. દરગાહની અંદરની કબર તથા તેનું કેતર કામ જોવા લાયક છે. રજબ માસમાં (શ્રાવણ આસપાસ) અહિં મોટો મેળો ભરાય છે. હિંદના ફરતા જુદા જુદા પ્રાંતોમાંથી અનેક મુસ્લીમભાઈઓ યાત્રાર્થે આવે છે.

નસિયાંજી (મુળચંદ-સોનીનું) જૈન મંદિર, સ્ટેશનથી ત્રણેક ફ્લાંગ દૂર દીગમ્બરી જૈનોનું આ મંદિર આવેલું છે. તે બાંધના વિગેરેમાં રૂપીયા પચાસ લાખનો ખર્ચ કરેલો છે. મંદિરની રચના સુંદર ભવ્ય અને રસપ્રદ છે. લાલ પત્થરના આ મંદિરના પાછલા ખંડમાં ઘણી સુંદર દેશી કારીગરીની અદ્ભુત બનાવટોનો સંગ્રહ કરેલો છે. તેમાં નીચલા ભાગમાં પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ છે. જ્યારે પાછલા ભાગમાં હાથી, ઘોડો, રથ, પાલખી વિગેરે તથા લાકડાના સુંદર કેતરકામવાળા વાડનો રાખેલા છે. વચલા ભાગમાં સમોવસરણના-મહાવીર રવામી જન્મ્યા તે વખતના દેખાવો-વસ્ત્રોડામાં જતા આવતા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાચકુવા, અમદાવાદ.

“અઢાઈ દિનકા ઝોંપડા.” ખારમા સૈકામાં વિશળદેવે અહિં વિદ્યાલય બંધાવેલું તેને શાહબુદ્દાનઘોરીએ તોડી મસીદ બનાવી. તે ઇમારતના થાંભલાની પાંચ હારો હવે રહી છે, પરંતુ તેમાં હિંદુ સ્થાપત્ય એટલી સુંદર રીતે રજુ થયેલ છે અને તેમાં એટલું વૈવિધ્યવાળું નકશીકામ છે કે કોઈએક થાંભલાની કોતરણી એક સરખી નથી. એ મસીદમાં અઢી દિવસ નો મેળો ચાલતો તેથી ઉપર મુજબનું નામ પડ્યું છે.

ગઢખિટલી (તારાગઢ) અને તેનો બુલંદ દરવાજો જોવા જોવાં છે.

મેગેઝીન (અકબરનું દોલતખાનું) તેમાં હાલ રજપુતાના મ્યુઝીયમ છે તે જોવા જેવું છે.

ઉપરાંત તેનો પંચ્યાશી કુટ ઉંચો વિશાળ દરવાજો, પણ જોવા લાયક છે. અહિંયા સરદોમસરો અને જહાંગીરની મુલાકાત થયેલી. નૂર અશ્મા અને તેની પાસેના ત્રણ બુરજ, રાજકુમારો માટેની મેયોકોલેજ, અને દોલતખાગ જોવા જોવાં છે.

અન્નાસાગર તળાવ પહાડોની વચમાં આવેલું અગ્યારસો કુટ લાંબુ સુંદર સરોવર છે. પાસેજ જહાંગીરે બનાવેલો દોલતખાગ, તથા અકબરનો મહેલ આવેલાં છે. તેનો સુંદર કુવારો, તથા સંગેમરમરનો બાંધેલો કિનારો, પાંચ ઘોળી ખારાદરીઓ વિગેરે અનુપમ દ્રશ્ય બતાવે છે. આ સરોવર શહેરની ઉત્તરે આવેલું છે. વળી ફેસાગર વિગેરે પણ જોવા લાયક છે. આદિતિર્થ પુષ્કરરાજ જવા માટે પાકી બાંધેલી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સડક છે. પહાડોની વચ્ચે સુંદર બાંધેલા ઘાટવાળું અને મંદિરોની હારવાળું આ સવાચાર ગાઉના ઘેરાવાવાળું સરોવર ખરેખર તીર્થરાજ છે. ખરું કહ્યું છે કે “સખ તીરથ કે હૈ શુરૂ શ્રી પુન્કર મહારાજ” ગામમાં સિંધી શુજરાતી તથા માર-

અત્રાસાગર (અજમેર)

વાડીની ધર્મશાળાઓ છે અને ગોરને ત્યાં પણ ઉતરી શકાય છે. કાર્તિકી પુનમે અહિં મોટો મેળો ભરાય છે. તેમાં અનેક ઘોડા, ગાય ઉંટ બળદ વિગેરે પશુઓ વેચવા માટે લાવે છે. સરોવરમાં સ્નાનઘાટ ઘણા છે પણ માંછલાં અને મગરનું જોર પણ સારું છે, તેથી કાંઠે બેસીને ન્હાવું હિતાવહ છે. મુખ્ય ઘાટ, વરાહઘાટ ગૌઘાટ, અને બ્રહ્માઘાટ છે. પુન્કરરાજનો

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રાફ્ટ્સ (સ્પેન્ડીઝ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મહિમા પદ્મપુરાણમાંથી ગવાતો આવ્યો છે અને કહ્યું છે કે અહિં બ્રહ્માજીએ યજ્ઞ કર્યો હતો. રામાયણ મહાભારતમાં પણ તેનો ઉલ્લેખ છે. સાંચીના ઇસ્વીસનપૂર્વેના શિલાલેખોમાં પણ

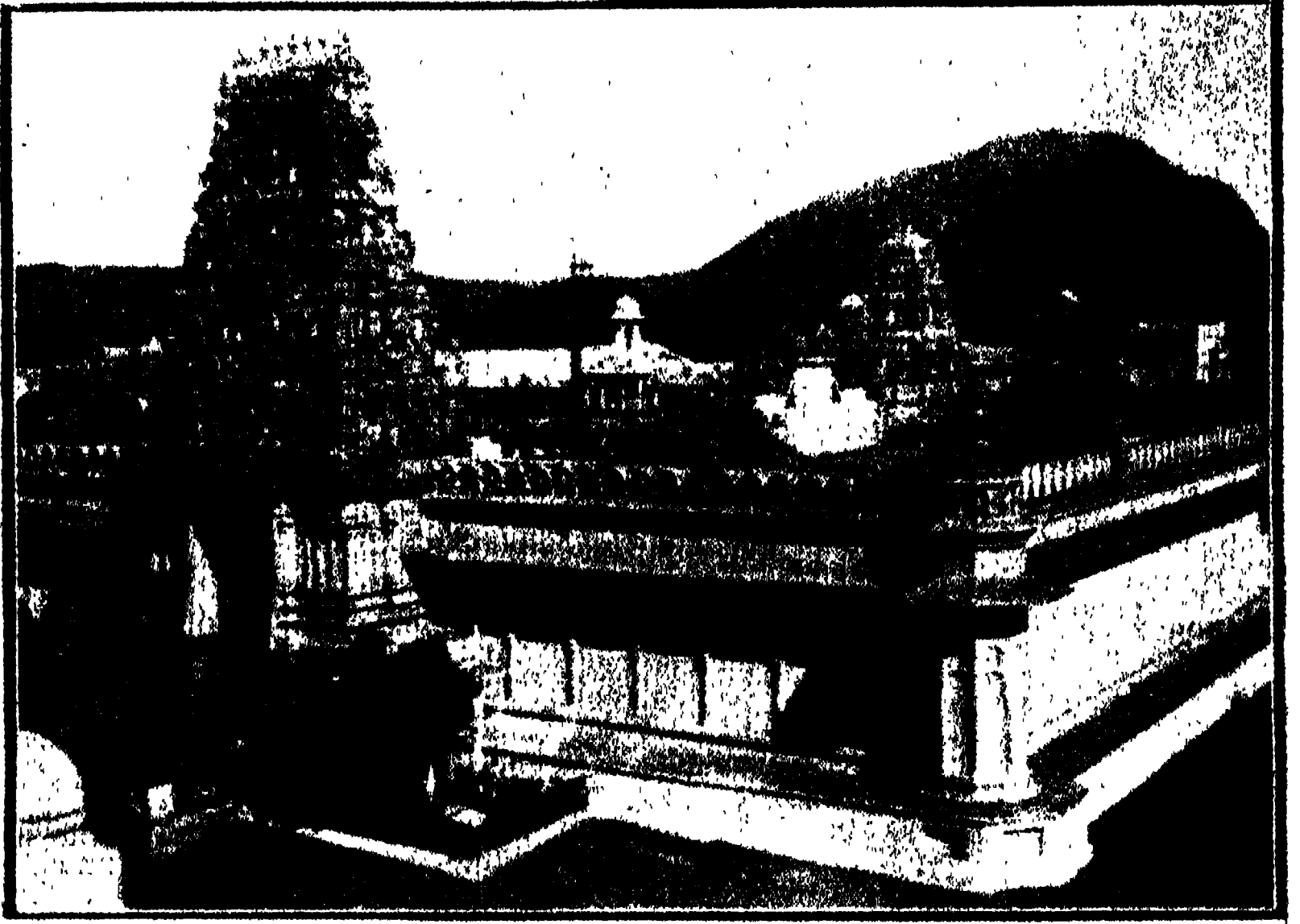

કે સાગર (અજમેર)

તીર્થરાજ પુષ્કરનો ઉલ્લેખ છે. અહિં રાજામહારાજાઓએ અનેક ઘાટ અને મંદિરો બાંધાવ્યા છે પણ મુખ્ય મંદિર તો બ્રહ્માજીનું છે. આખા હિંદમાંથી બ્રહ્માજીનું મંદિર આ એકજ છે, તેમાં બ્રહ્માજીની ચતુર્ભુજ મૂર્તિ છે. મંદિર જળા માટે ઉંચા પગથીયાં ચડવા પડે છે. તેમાં મુખ્ય મંદિરમાં પાસેજ ઇંદ્રરાજા અને કુબેરના દર્શન થાય છે. અહિં નારદજી,

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિફીટ્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મહાદેવજી અને ગુરૂદત્તના પગલાં છે. તદ્ઉપરાંત સાવિત્રીજી, લક્ષ્મીજી, બદરીનારાયણજી, વારાહજી, અને અટમદેશ્વરજીના મંદિરો પણ દર્શન કરવા જેવાં છે. નવા મંદિરોમાં રંગનાથ અને

લક્ષ્મીજીનું મંદિર (અજમેર)

અંકદેશના ઘણા ખર્ચે કરેલા ભવ્ય મંદિરોની આંધારી તથા કેતરકામ સુંદર છે. સરોવરની પ્રદક્ષિણા ચોવીસ ગાઉની છે તેમાં અનેક ઉપતીર્થ આવે છે.

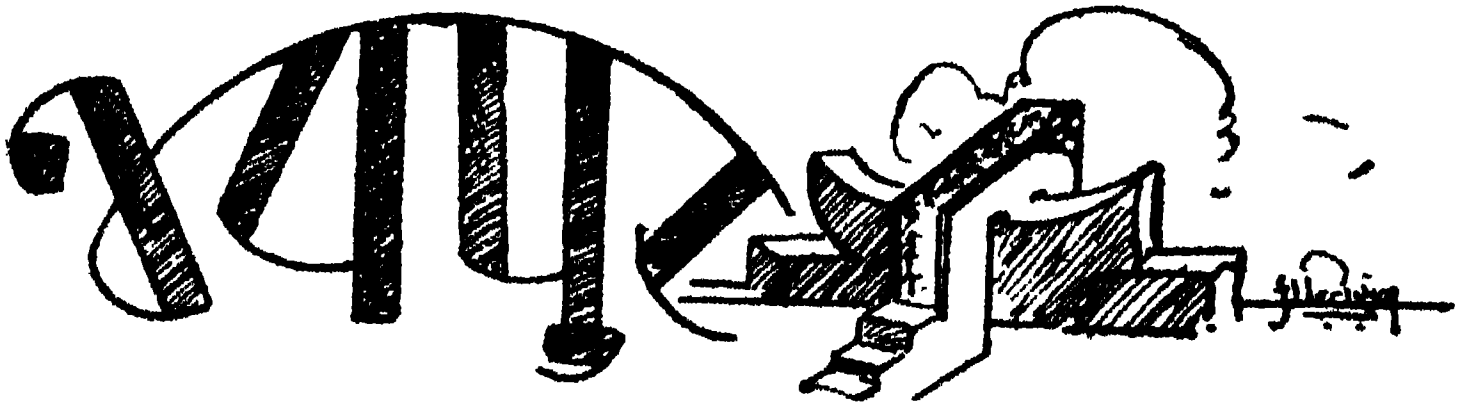
વૈશાખી, મંગળાચોથ, સોમવતી અમાસ, ગ્રહણ વિગેરેના મેળાઓ મુખ્ય છે. અહિંથી સાવિત્રીનો પહાડ થોડો દૂર છે. તે ટેકરી ઉપર સાવિત્રીનું મંદિર છે, માર્ગ રેતાળ અને કપરો છે.

યમરાજને પાછા કહાડી પોતાના સ્વામીને ફરીને

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (રેપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

સજીવન કરનાર એ સતી સાધ્વીના મંદિરે જવાનો માર્ગ રેતાળ અને કપરો છે. બંગાળી સ્ત્રીઓ અખંડ સૌભાગ્ય માટે ત્યાં દર્શને ખુબ આવે છે. તેમની પાસેથી ચરણસ્પર્શના રૂ. ૧-૬-૦ લેવાય છે.

જોધપુર, જયપુર, બિકાનેર અને સાંભર

મારવાડ જંકશનેથી સિંધ તરફ જતાં લુણી જંકશન આવે છે અને ત્યાંથી સિંધ હૈદરાબાદ તરફ અગર તો ઉત્તરે જોધપુર તરફ જઈ શકાય છે. મારવાડથી જોધપુર રેલવેદ્વાર મુસાફરી કરવાની હોય છે અને ચાસઠ માઈલ દૂર જોધપુર આવેલું છે. રજપુતાનામાં તે સૌથી મોટું રાજ્ય છે, રજપુતાનામાં મેવાડ, અલ્વર, બુંદી, કોટા, બિકાનેર જેસલમેર વિગેરે અનેક નાનામોટાં રાજ્યો છે. આ શહેર તે જોધપુર રાજ્યની રાજધાનીનું શહેર છે. જોધારાજ્ય પંદરમા સૈકામાં તે વસાવેલું. જેમ ચિતોડના સીસોદીયા તેમ જોધપુરના રાઠોડો સૂર્યવંશી રાજાઓ વિવસ્વત મનુ અને ઇક્ષ્વાકુના વંશજો છે. ઉંચા બહાડ પરનો મજબુત છ માઈલનો કિલ્લો જોવા જેવો છે અને છોટેથી ભવ્ય દ્રશ્ય બહુ કરે છે. જોધપુર જંકશનેથી સીધા બી. બી. સી. આઈ ના કુલેરા જંકશને જઈ શકાય છે. વચ્ચે મેડતા રોડ જંકશન આવે છે. ત્યાંથી ચીલો અને બિકાનેર,

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ખિકાનેર રેલ્વે દ્વારા જઈ શકાય છે. સીધા ઉભા ખડકપરનો તે ઉંચો કિલ્લો અને તેનો અંદરના મહેલો વિગેરે જુનું રાજસ્થાની વાતાવરણ ખડું કરે છે. શહેરમાં ગિરદીકોટ માર્કીટ વિગેરે મકાનો મોટા અને સુંદર છે. શહેરની વચ્ચેમાં ઉંચા ખડક પરનો કિલ્લો અને તે કિલ્લાની સો સવાસો ફુટ ઉંચી

જોધપુરનો કિલ્લો અને સરોવર (જોધપુર)

સીધી લેખડ ઉપરના મહેલો ઘડીભર દિગ્મૂઢ કરે છે. દિલ્લાને સાત દરવાજા છે અને કેાટની અંદર કેાટ આવેલા છે. પાસે શુલાળસાગર, પદ્મસાગર અને બીજા સરોવરો આવેલાં છે. સ્ટેશન પરજ ઘોડાગાડી મળે છે. વસંત જાડેજી વિલાસની ધર્મશાળા સ્ટેશનથી ફર્લાંગ દૂર છે. જ્યારે કેસરીયાજીની ધર્મશાળા પાસે જ છે. જશવંત સરાઈમાં પણ ઉતરવાની સગ-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

બડ છે. કિલ્લાની અંદરના રાજ્યના ઝવેરાત સિવાયનો વિભાગ પાસ વગર સવાર સાંજ જોઈ શકાય છે. શહેરથી દૂર પ્રતાપસાગર (કૈલાણા) અને બાલસમંદ સરોવરો આવેલા છે. મહામંદિર નામનું મોટું સો થાંભલાવાળું મંદિર પાસે પરામાં આવેલ છે. જ્યારે શહેરથી ત્રણ માઈલ દૂર મંડોરનો જુનો પ્રખ્યાત કિલ્લો છે, ત્યાં જુની રાજધાની હતી. તેની ભવ્ય મહેલાતો, અને ગત રાજા મહારાજની છત્રીઓ, અને હવા-મહાલ ઉપરાંત ત્રીસકોડ દેવતાનું મોટું મંદિર અને તેમાંની ગંભીર અગણિત દેવોની મૂર્તિઓ જોવા જેવી છે. વીલીંગ્ડન ગાર્ડન તથા તેની અંદરનું ઉમેદ પુસ્તકાલય અને સરદાર સંગ્રહસ્થાન (મ્યુઝીયમ) જોવા લાયક છે. વળી નવો ચિતર-હીલ પેલેસ, તથા મહાકમા ખાસ (દરબારી કચેરી)નું રાજ-પુત સ્થાપત્ય અને સુંદર ઢળનું મકાન જોવા જેવું છે. જોધ-પુર તો ખાસ કરીને એરોડોમ માટે પ્રખ્યાત છે. કરાંચીથી કલકત્તા જતાં વચ્ચે વિમાનો અહિં ઉતરે છે. છ અઠવાડિયે ઉમ્મીરીયલ એરમેલના, K. L. M. લાઈનના તથા એરઓરી-એન્ટના વિમાનો અહિં આવે છે. પાસેજ સ્ટેટ હોટલ છે. અહિંયા રેશમી ખેસ, હાથીદાંત વિગેરેનો ઉદ્યોગ ઠીક ચાલે છે.

જોધપુરથી મેડતારોડ અને કુચમન રોડ થઈ કુલેરા જવાય છે. મેડતારોડથી ખિકાનેર ૯૦ માઈલ દૂર છે. ખિકા-નેરનો કિલ્લો, જૈન મંદિરો, અને રાજમહેલો જોવા જેવાં છે. ખિકાનેરના મહારાજા રમતગમતના શોખીન છે અને તેથી તેમણે બધાવેલું ફીડાંગણ (સ્ટેડીયમ) વિશાળ અને સુંદર છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

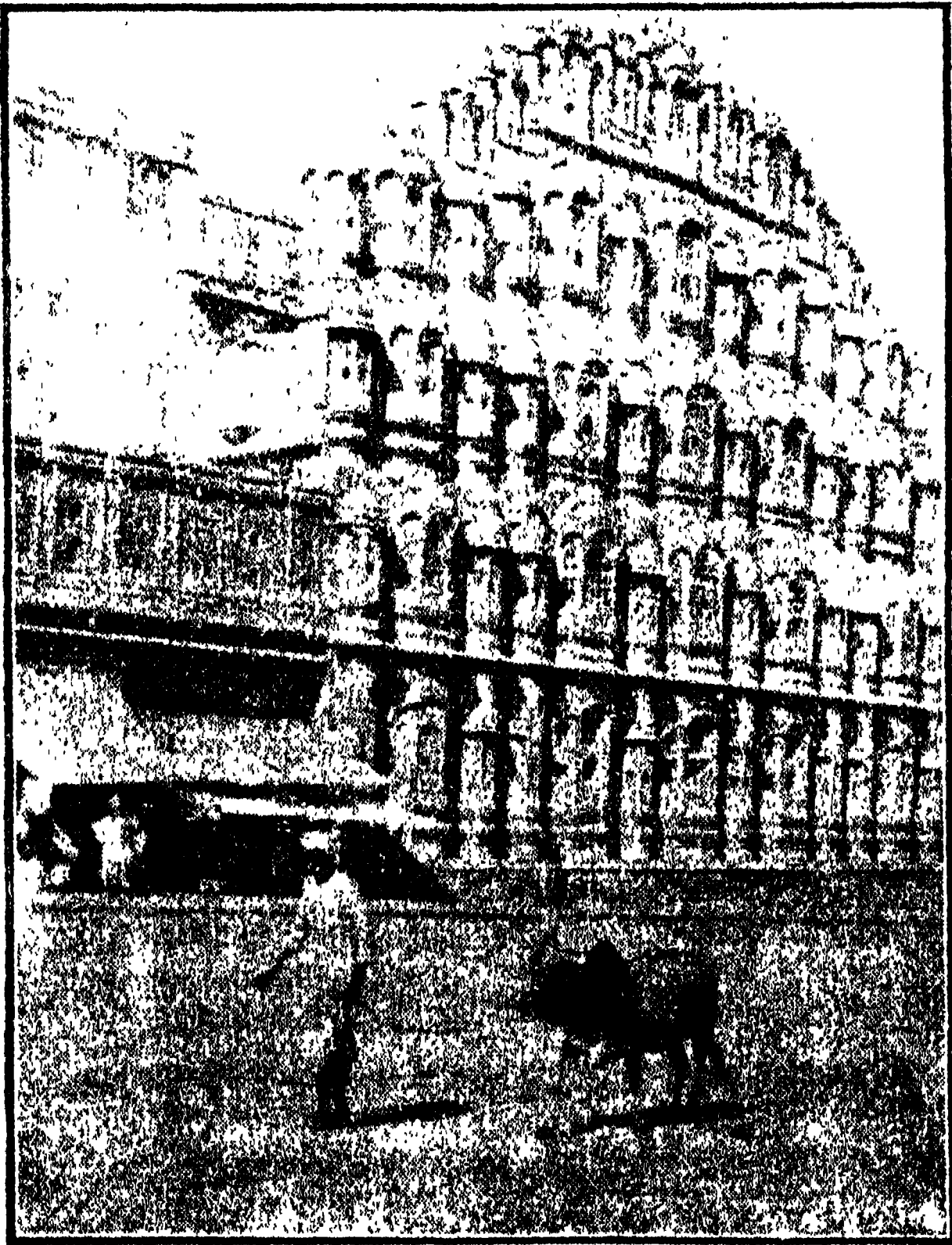
પછીના લાલગઢ જંકશનેથી લાલગઢ મહેલે જઈ શકાય છે. બિકાનેરના સ્ટેશન પાસે જ મોતી રામજીની ધર્મશાળા છે. અહિંથી બત્રોસ માર્ગ દ્વારા શ્રી કોલાયતજીનું સ્થાન છે. બિકાનેરથી સીધા ભટીંડા પણ જઈ શકાય છે, પરંતુ આપણે તો પાછા મેડતારોડ અને ત્યાંથી કુલેરા આવીએ. વચમાં સાંભરલેઈક સ્ટેશન આવે છે. અહિંથી સાંભર સરોવર જઈ શકાય છે. કુલેરાથી આગળ દિલ્હી તરફ જતાં જયપુર સ્ટેશન આવે છે. અહિંથી જયપુર સ્ટેટ રેલ્વે શરૂ થાય છે.

લંડન, મુંબઈ, કે કલકત્તાની ગીરદી અને રોનક વગરનું પણ “પૌર્વાત્ય દેશોની લબ્યતાનો તાદૃશ્ય ચિતાર આપનાર” જયપુર જેવું અન્ય કોઈ શહેર હિંદુસ્તાનમાં નથી.” ડામરના રસ્તા ઘણા પહોળા અને સુંદર છે. જયપુર રેલ્વેમાં જતાં બીજું સ્ટેશન જયપુર વેસ્ટ આવે છે. સ્ટેશનની પાસેજ પંચાયતી ધર્મશાળા છે. જ્યારે બક્ષીજીની ધર્મશાળા શહેરમાં છે અને માર્ગ સાહેબની ધર્મશાળા ચાંદપોળમાં છે. અજમેરી દરવાજા પાસે એડવર્ડ મેમોરીયલ છે. તદ્દઉપરાંત જયપુર હોટલ, કૈસરહિંદ હોટલ, વિગેરે અનેક હોટલો છે. સ્ટેશનથી શહેર દોઢેક માર્ગ દ્વારા છે અને ગાડીવાળા સ્વારીનો એક આનો લે છે. રસ્તા સો સવાસો પ્રીટ પહોળા તો કોઈ પચાસેક ફીટ પહોળા અને સીધા છે. બંને બાજુની દુકાનો વિગેરે અમુક ઢબની તથા રાતા રંગની જ છે.

રજપુતાનામાં અગર સારા હિંદમાં તે એક સૌથી સુંદર શહેર લેખાય છે. જયસિંહે તે શહેર ઇ. સ. ૧૭૨૫માં વસાવેલું. તે પહેલાં અંબર (આમેર) એ રાજધાનીનું શહેર હતું.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

શહેરની આબુખાબુ ગેરૂઆ રંગનો કેટ છે. શહેરનો મુખ્ય માર્ગ આંદપોળ અને સુરજપોળના દરવાજા વચ્ચેનો છે તેને નારગઢ કહે છે ત્યાં લશ્કરી થાણું છે અને નાગા બાવાઓ રાજ્યના ઝવેરાતની રક્ષા કરે છે એમ કહેવાય છે. અહિંના મકાનોને છાપરાં હોતા નથી કારણુ વરસાદ ઓછો હોય છે. વળી અહીં એક વિચિત્ર રિવાજ એ છે કે શૌચવિધિ મકાન ઉપરની ઉંચી અગાશીમાં જ પતવાય છે અને સૂર્યના પ્રખર તાપમાં

હવામહેલ (જયપુર)

અગાસીઓમાં ગીધ સમડાં ઉડ્યા કરે છે. શહેર વચ્ચે માણે-કથોક છે તેની દક્ષિણે જૈહરી બજારની સડક, ઉત્તરે હવા-મહેલની સડક, પૂર્વે રાજગબજારની સડક, પશ્ચિમે ત્રીપોળી-આ અને ચાંદપોળની સડક છે. અહિંથી ચારે દરવાજા જોઈ શકાય છે. સડક સુંદર છે પણ વચમાં પક્ષીના ચણ માટે ચબુતરા, ઓટલા, પાણીની પરબ કે હનમાન અને મહાદેવના મંદિરો આવેલાં છે. સડક પરનો હવા મહેલ સુંદર અને અનોખી બાંધણીનો છે તે ખાસ જોવાલાયક છે. શહેરની વચ્ચે રાજમહેલ છે, તે વિશાળ ઈમારતે શહેરનો સાતમો ભાગ રોકી લીધો છે. તેમાં ઘણું જોવા જેવું છે, દિવાને ખાસ, દિવાને આમ, ચંદ્ર મહેલ, બાદલ મહેલ, વેદશાળા (જંતર-મંતર, જ્યોતિષયંત્રાલય) જોવા જેવાં છે. જયપુરમાં ખરી

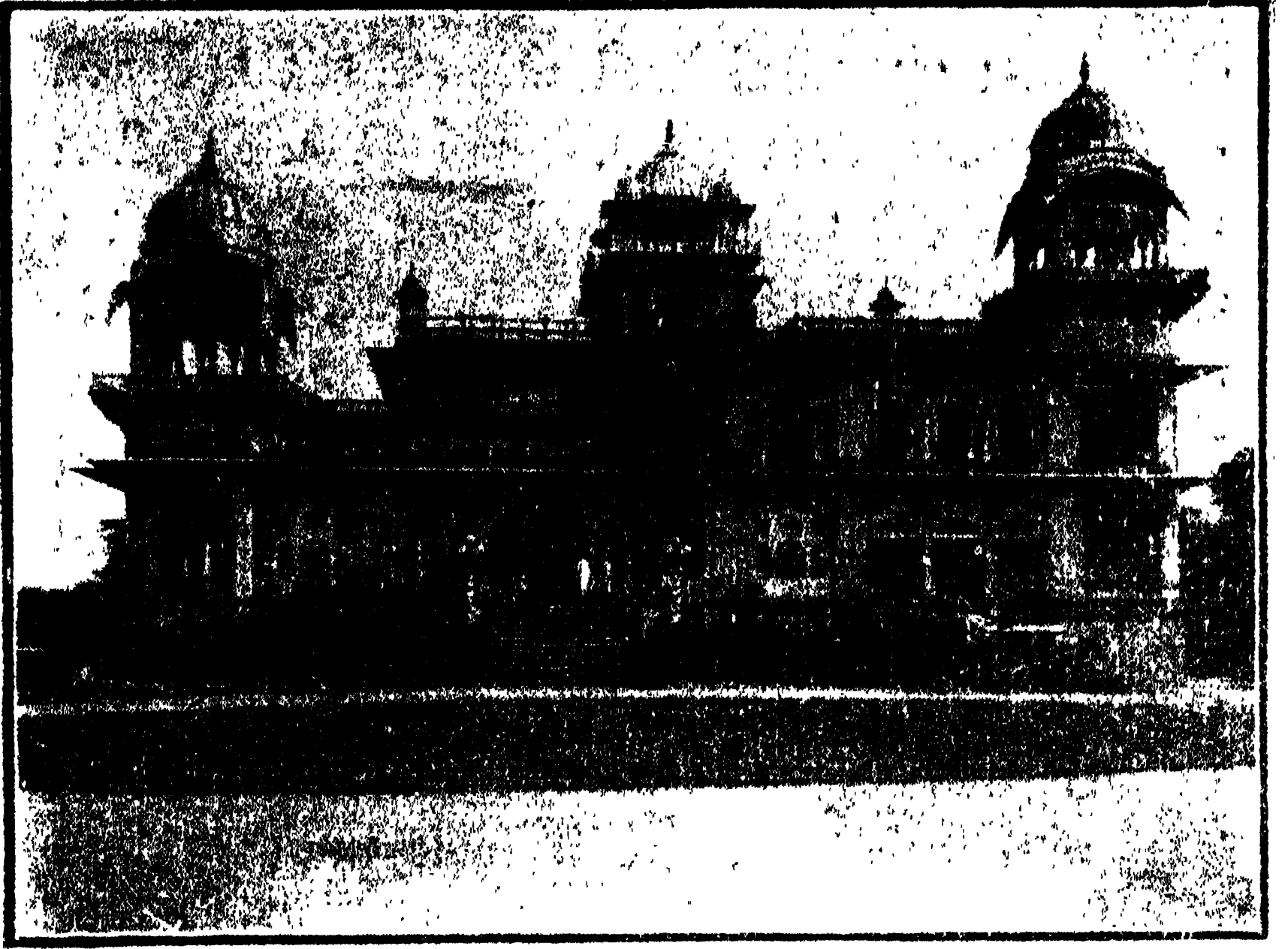

જયસીંહ ઓખજર્દરી (જંતરમંતર)–(જયપુર)

જોવાની તો વેધશાળા (જ્યોતિષયંત્રાલય) છે. આપણા પૂર્વ-જોએ હજારો વર્ષ પહેલાં કેટલી ઝીણવટથી ચંદ્ર સૂર્ય અને તારાની ગણતરી ગતિ કરી માપેલી, તે જોઈ ખરે આપણે ઘડીભર અવાક થઈ જઈએ છીએ. આ બધું જોવા માટે પરવાનો મહકમાખાસમાંથી મેળવી લેવો પડે છે. અહિંયા છુટક છુટક વીસેક, એટલી ઝીણવટભરી ગણતરી અને રચનાવાળા યંત્રો ગોઠવ્યા છે કે જેથી કલાક કે ઘડી પણ કહી શકીએ એટલું જ નહિ પણ દિશાઓનું તથા રાત્રીને વખતે દિશાઓનું જ્ઞાન પણ મેળવી શકાય, તેમ જ બરાબર મધ્યાન્હ ક્યારે થયું ગણાય તે વિગેરે પલ્લભ્ય, શંકુ, અને બીજા યંત્રોની મદદથી નક્કી થઈ શકે અને કયો ગ્રહ ક્ષિતિજમાં અત્યારે કઈ રાશીમાં, કેટલા અંશ, અને પણ વિપળે છે તેની સાચા પદ્ધતિથી સ્પષ્ટ ગણતરી થઈ શકે. મુખ્ય યંત્રો સમ્રાટયંત્ર, કપાલી-યંત્ર, રાશિવલયયંત્ર, રાત્રિદિગંશયંત્ર, જયપ્રકાશયંત્ર, નાડીવલયયંત્ર, કાન્તિવૃત્તયંત્ર, યંત્રરાજ વિગેરે છે.

આદખર્ટ મ્યુઝિયમ હિંદના સંગ્રહસ્થાનોમાં પ્રથમ સ્થાન લઈ જાય તેવું છે. તેમાં પ્રથમ ભાગમાં જુદા જુદા હુન્નર ઉદ્યોગોને લગતી વસ્તુઓ અને સાધનો છે. જ્યારે બીજા ભાગમાં જુના ઇતિહાસના અવશેષો મમી (હાડપિંજર)થી માંડીને રજપુત યુગ સુધીનાં ભેગાં કરેલાં છે. જ્યારે ત્રીજા ચોથા વિભાગમાં અનુક્રમે શિક્ષણ વિષયક અને આર્થિક માહિતિઓ ખુબ ખુબ પુરી પાડી છે—દેશદેશાવરના જાતંજાતના ચિત્ર કળા, કારીગરી વિગેરેના નમુના, હથીયારો, યંત્રો, જુના

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

આલખર્ મુઝીયમ (જયપુર)

વસ્ત્રો, પાઘડીઓ વિગેરે છે. કલકત્તા, મુંબઈ કે વડોદરાના અજ્ઞ યજ્ઞ ધર કરતાં પણ વધુ જ્ઞાન અહીંથી મેળવી શકાય તેમ છે—રામનિવાસ બાગ સીત્તેર એકરના વિસ્તારમાં આવેલો છે. બાગમાં શ્રાવણ બાદરવો નામના બે ઉત્તમ મહેલ વર્ષાધર આવેલ છે. તેમાં નકત્તી પહાડ, ઝરણુ વિગેરે બનાવેલાં છે. બાગની પાસેજ ચિડીયાબાનું છે તેમાં અનેક પશુ પક્ષીઓ છે. હાથી-બાનું પણ જોવા લાયક છે. નારગઢની નીચે ગેટોરના સમ-શાનમાં રાજવીઓની છત્રીઓ છે. અંબરનો કિલ્લો સાત માઈલ દૂર પહાડ પર છે પણ પાકી સડક છે. આ કિલ્લો પ્રાચીન

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

વિખ્યાતિવાળો છે અને તેનો ગણેશપોળનો મુંદર દરવાજો મુલ્ક મશહુર છે. કાલીનું મંદિર, દિવાને આમ, સુખ નિવાસ અને તેના સુખડ, હાથીદાંત અને છીપના જડતરકામવાળાં ખારણા વિગેરે જોવા લાયક છે. આ કિલ્લો રાજપુત નગરરચના અને સ્થાપત્યનો આદર્શ નમુનો છે. કિલ્લો જોવા માટે પાસ લેવો પડે છે. જયપુરથી દિલ્હી તરફ જતાં સાંગાનેર સ્ટેશન આવે છે. ત્યાં જોનોના મંદિર તથા ખંડિયેરો જોવા લાયક છે. જયપુરની ખાંધણીઓ વખણાય છે.

માણેકચોકમાંથી સામેજ ગળતાનો પહાડ દેખાય છે. તે શહેરથી બે માઈલ દૂર છે. આખો પહાડ ચડી ઉતરતાં ગાલવતીર્થ આવે છે. ત્યાં પરીકુંડ, સૂર્યકુંડ અને ગોપાળકુંડ નામના ત્રણ કુંડ છે. ગાલવરૂષિએ અહીં સાઠ હજાર વર્ષ તપ કરેલું. સાંગાનેરથી આગળ દિલ્હી તરફ જતાં ખાંદીકુર્મ જંકશન આવે છે. ત્યાંથી ભરતપુર, અહનેરા, અને આથા ફોર્ટ જઈ શકાય છે.

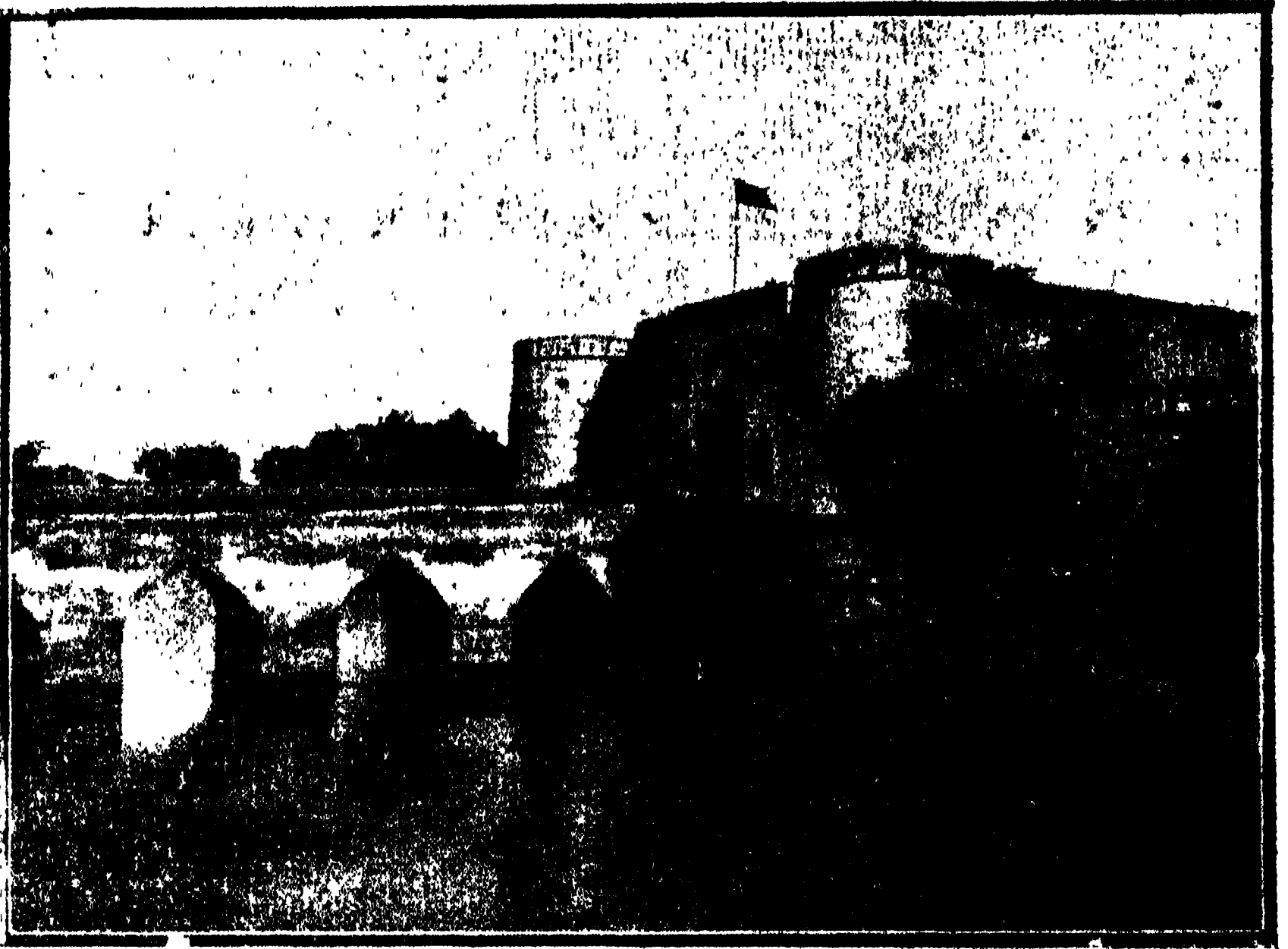
જયપુરથી જયપુર રેલ્વે દ્વારા સવાઈ માધવપુરા થઈ ત્યાંથી કોટા અને બુંદી જઈ શકાય છે. ખાંદીકુર્મથી એક ફાંટો દિલ્હી જાય છે. તે તરફ જતાં અહ્વર રસ્તામાં આવે છે. જ્યારે આથા તરફ જતાં ભરતપુર અને ઇંદગાહ આવે છે.

ભરતપુર, અહ્વર, અને બુંદીકોટા

જયપુરથી સાંગાનેર અને ત્યાંથી સવાઈ માધવપુરા થઈ મુંબઈથી દિલ્હી લાઈન કુન્દીયર મેઈલના રસ્તે જ્યાના અને

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ભરતપુર પહોંચી શકાય છે—એ રીતે જયપુરથી ભરતપુર સવાસો માઈલ દૂર છે. એ રસ્તે ભરતપુરથી આગળ જતાં મથુરા અને દિલ્હી પહોંચાય છે. જ્યારે સવાઈ માધવપુરથી મુંબઈ તરફ જતાં સવાઈ માધવપુરથી સાર્ધ ૪ માઈલ દૂર ખુંદીરોડ અને કોટા જંકશન આવેલાં છે.

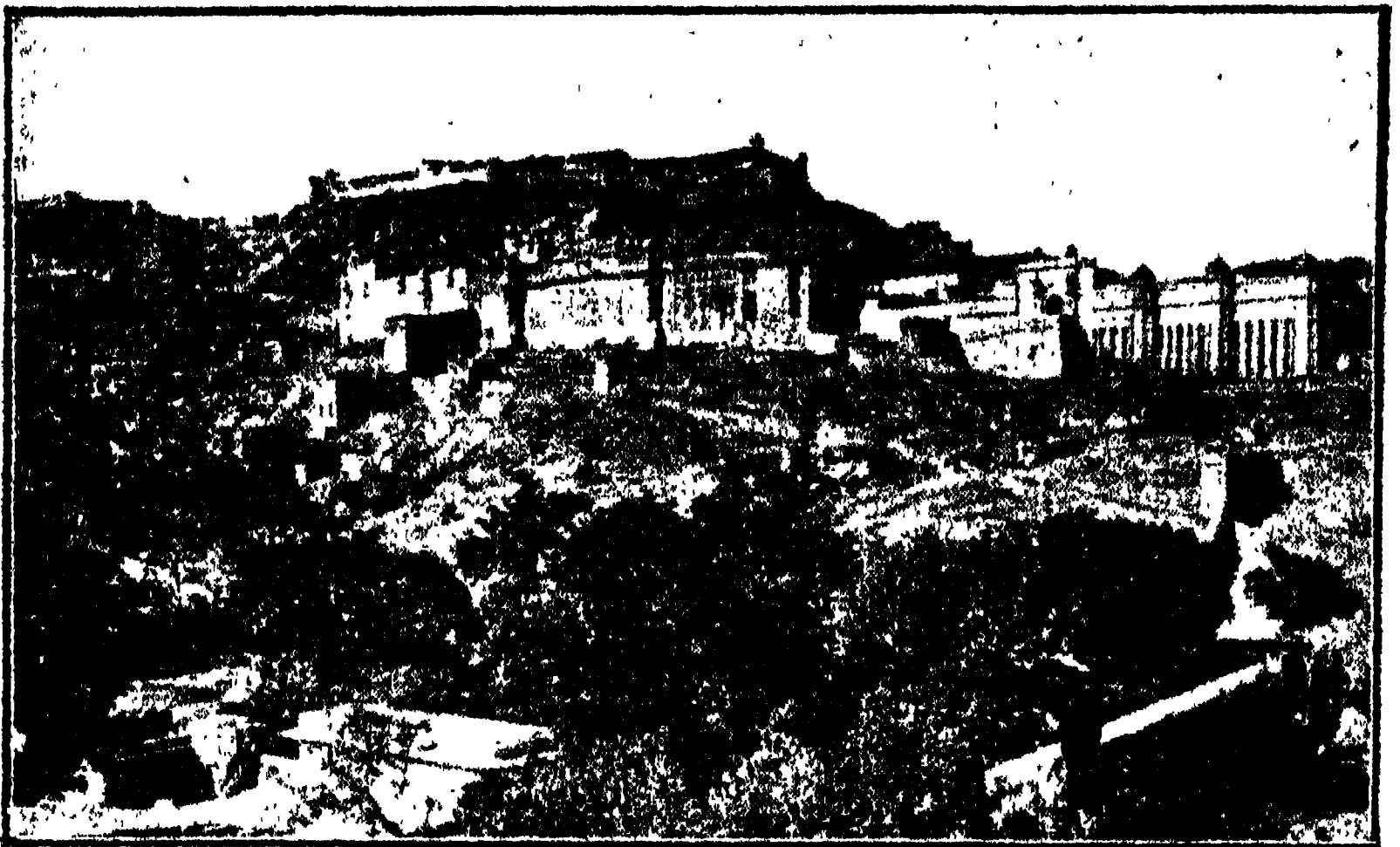

ભરતપુરનો કીલ્લો.

ભરતપુર સ્ટેશનથી શહેર બે માઈલ છેટે છે. ભરતપુરનો કિલ્લો હિંદના ઇતિહાસમાં ખુબ પ્રસિદ્ધ છે. અહિંથી આગ્રા ફક્ત તેત્રીસ માઈલ દૂર છે. કિલ્લાની ફરતે ઉંડી ખાઈ, તથા માટીનો કોટ (પરકોટા) કરેલો છે, જેણે અંગ્રેજોને પણ લાંબો ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વખત હંફાળ્યા હતા. ગંગારાણીનું મંદર કમરા ખાસ (દર-
બારી કચેરીનો ઓરડો) વિગેરે જોવાલાયક છે અહિંથી તેનીસ
માઈલ દૂર દીગ, ભરતપુરની જુની રાજધાનીનું નગર આવેલું છે.
પાકી સડક છે અને મોટર ભાડુ આઠ આના થાય છે અહિંથી
વૃન્દાવન અને વ્રજ પાસે પડે છે. દીગમાં જવાહીર ખુરજ, તથા
સાંચાકામ દ્વારા જેમાં વર્ષાદ વરસાવવાની ગોઠવણ છે, તેવું
કેશવ ભવન, આરસના હિડોળા વિગેરે સુંદર અને જોવા
લાયક છે.

વડોદરા અને રતલામને માર્ગે દિંદો જતાં કોટા આવે
છે. તે ચંબલ નદીને કાંઠે આવેલું સુંદર કિલ્લેખંધ શહેર

અંબરનો કિલ્લો

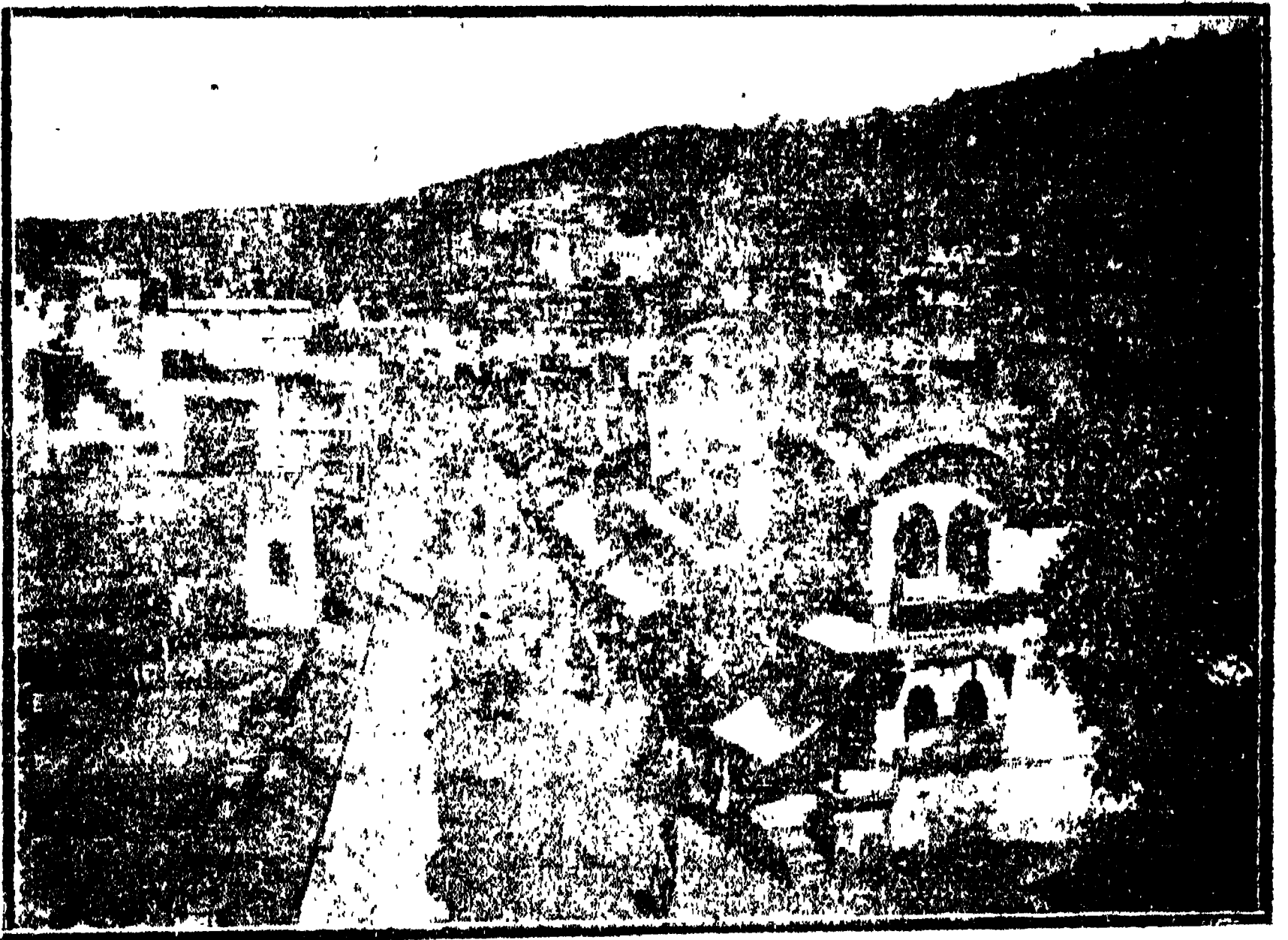
છે. કોટાથી ટ્રાન્સજ દ્વારા બી. બી. સી. આઈ મારફતે દક્ષિણે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

શુદ્ધીના કિલ્લો.

નાગડા ઉજ્જૈન તરફ, કે પછી મથુરા કે આગ્રા તરફ ઉત્તરે જઈ શકાય છે. જ્યારે જી. આઈ પી. દ્વારા બીના અને ત્યાંથી ઝાંસી કે કટની જઈ શકાય છે. કોટામાં ઉમેદ ભવન (નવો રાજમહેલ) જુના રાજમહેલ, રાજાની છત્રીઓ, તથા બગીચો સુંદર છે. અંહિથી બુંદી પચીસેક માઈલ દૂર છે.

બુંદીના મહોલ્લાનો દેખાવ.

બુંદીરોડ સ્ટેશનેથી પણ બુંદી જઈ શકાય છે. તે બુંદી રાજ્યની રાજધાનીનું શહેર છે અને તેનો કિલ્લો, અને તે ટેકરી ઉપરનો રાજમહેલ સુંદર અને જોવાલાયક છે. જયપુરથી દિલ્હી જતાં અલ્વર સ્ટેશન રસ્તામાં આવે છે અને દિલ્હીથી પચીસેક

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

માઈલ દૂર છે. સંજામાઈની ધર્મશાળા, અને બીજી અનેક ધર્મશાળાઓ છે. જોવા લાયક સ્થળોમાં મુખ્ય તો કિલ્લાની ટેકરીના તળેટી પાસેનું સાગર તળાવ, મુશી મહારાણીની (અગર તો શ્રી બખ્તાવરસિંહજીની) છત્રી, કુંતડજંગની કબરનો ધુમ્મટ, શહેરનો મધ્યનું ત્રીપોલીયા, જયસમંદ તળાવનો બંધ બંને વિલાસ મહેલ, સ્ટેટ પુસ્તકાલય, તથા મથુરાધીશનું મંદિર એ ઘણા સુંદર છે. મુશી રાણીની છત્રીનું તથા મથુરાધીશના મંદિરનું કાતરકામ સુંદર છે. અહિંથી આપણે સંયુક્ત પ્રાંતની હદમાં ન જતાં પાછા મારવાડ જંકશને જઈ ત્યાંથી લુણી થઈ, રણ પસાર કરી સિંધમાં પહોંચીએ. એકંદરે રજપુતાના એ સુકો ટેકરીયાળ પ્રદેશ છે. લુણી પછી સમદડી; વાલોત્રા વિગેરે જંકશનો થઈ ખોખરોપાર સ્ટેશને પહોંચાય છે. ત્યાંથી રજપુતાનાની હદ પૂરી થઈ ટ્રેન સિંધમાં પ્રવેશ કરે છે. એ માર્ગ તદ્દન રેતાળ અને શુષ્ક નિર્જળ જોવો છે. સિંધ એ સિંધુ નદીના મુખ પાસેનો પ્રદેશ છે, જેથી કાંઈ કે ફળદ્રુપ બનેલ છે, બાકી આ રેતાળ રણમાં તો વર્ષાદ તદ્દન જુજ પડે છે અને લાષા પણ સિંધી વાપરે છે. તેમનો પહોરવેષ પણ જુદો જ છે. જો કે સિંધ હૈદરાબાદમાં અને ખાસ કરીને તો કરાચીમાં ગુજરાતીઓની વસ્તી ઘણી છે. વધારે વસ્તી મુસલમાનોની છે, હમણાં આ પ્રાંતને મુંબઈથી જુદો સ્વતંત્ર પ્રાંત બનાવવામાં આવેલ છે. ખોખરાપાર પછી એંસી માઈલ પર મીરપુર ખાસ જંકશન આવે છે અને ત્યાંથી આગળ સિંધ હૈદરાબાદ આવે છે. ત્યાંથી નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે દ્વારા કેટરી અને કરાચી જવાય છે.

ટલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

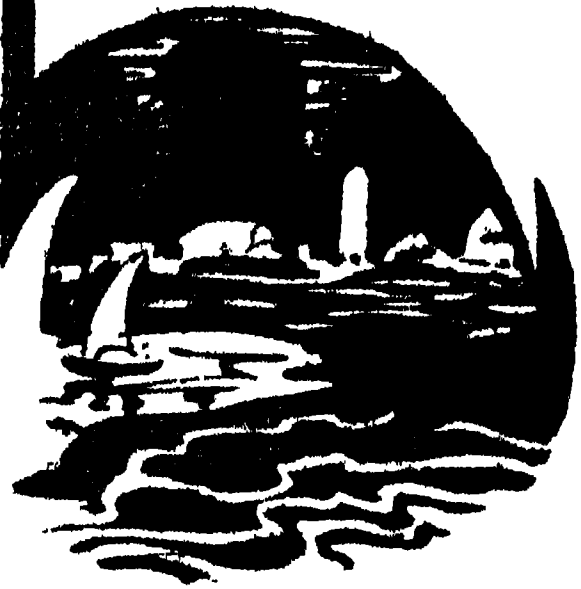
હૈદરાબાદ એ સિંધની જુની રાજધાનીનું શહેર હતું. ત્યાં મોટી છાવણી છે. સિંધુ નદીના એક ટાપુ ઉપર આ શહેર વસ્યું છે. અહિંયા અનેક વિદેશી ઢબની હોટલો છે. શહેરનો જુનો કિલ્લો પ્રખ્યાત છે અને જોવા જેવો છે. સ્ટેશન પાસેનો ક્વીન્સ ગાર્ડન, તથા અહિંથી પંદર માઈલ દૂર આવેલું પેરીસની ઢબનું સુંદર ૫૩' ગીદુ બંદર જોવા લાયક છે. હૈદરાબાદથી કેટરી જઈ ત્યાંથી એક બાજુએ કરાંચી બંદરે જવાય છે જ્યારે ઉત્તર તરફ જતાં તીરથલાકી, સંકર, રોહરી અને મુલતાનના માર્ગે લાહોર અને રાવલપિંડી તરફ અગર તો પશ્ચિમે કવેટા તરફ અને ત્યાંથી પણ આગળ ઝહિદાન સુધી જઈ શકાય છે. તીરથલાકીના કુંડના પાણીથી પગ સડી જવાનો રોગ મટી જાય છે એમ કહેવાય છે. કેટરાથી સીતેર માઈલ ઉત્તરે ડાકરી સ્ટેશન આવે છે. ત્યાંથી નવેક માઈલ દૂર મોટર રસ્તે મોહનજોદારોના ખોદકામ જોવા જઈ શકાય છે. તેમાં હમણાં હમણાં નીકળેલા અવશેષોએ એ બતાવી આપ્યું છે કે ઘણા સૈકાઓ પહેલાં એક સુંદર સુસમૃદ્ધ અદ્યતન પદ્ધતિની સગવડો જેવી સગવડવાળી એક મોટી નગરી ચારપાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વે અહિંયા હતી. અહિંયા એકપર બીજી તેમ પાંચેક નગરીઓ એક પછી એક એમ દટાયેલી પડી હતી.

કરાંચી

કરાંચી

સિંધ પ્રાંતનું પાટનગર કરાંચી, ગવર્નરનું અને બીજા સરકારી અમલદારો અને કચેરીઓનું મુખ્ય મથક છે અને હુવાઈ માર્ગને રસ્તે હિંદના પ્રવેશ દ્વાર સમું આવેલું છે. કરાંચી બંદરની અગત્ય પણ ઓછી નથી. તે “ પૂર્વની મહારાણી ” અગર “ હિંદના લીવરપુલ ” તરીકે પ્રખ્યાત છે. વસ્તી ત્રણ ચાર લાખની છે અને વ્યાપાર વાણિજ્યમાં આ બંદરની પ્રગતિ ઘણી જ સુંદર છે. દ્રીઘરોડ પરનું હુવાઈ મથક, કયામારી પરનું કરાંચી બંદર, કલીફ્ટન અગર હુવાબંદર અને મંધાપીર વિગેરે સ્થાનોને લીધે તેની મહત્તા સાર્થક થાય છે.

મલીર અને દ્રીઘરોડના સ્ટેશનથી કરાંચીમાં પ્રવેશ થયો.

લેખાય, જો કે ખરી રીતે તો કરાંચીના બે સ્ટેશન છે. પહેલું સ્ટેશન કરાંચી કેન્ટોનમેન્ટ અને બીજું કરાંચી સીટીનું સ્ટેશન છે. આગળ આ લાઇન (નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે) છેક કયામારી બંદર સુધી પહોંચે છે.

મલીરથી કરાંચી અગીયાર માઈલ દૂર મલીર નદીના મુખ પર આવેલું ગામ છે. ત્યાં કરાંચીના ધનિકોના સુંદર

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (રેપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમહાવાદ.

બંગલાઓ છે અને શેઠ દેવધર પ્રાગજી હિંદુ આરોગ્યલવન (સેનોટોરીયમ) ત્યાં આવેલું છે. કરાંચીથી નજીકનું સહેલગા-હનું સ્થળ છે, તેથી રજાઓમાં ઉબાણી કે પર્યટન માટે કરાંચીથી શોખીનો અત્રે આવે છે. અહિંથી કરાંચીની નિયમિત મોટર સર્વીસ દોડે છે. એક મુસાફરનું ભાડું દોઢ આનો છે.

કરાંચી કેન્ટોનમેન્ટ સ્ટેશનની પાસે જ નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેનું મેટ્રું કારખાનું (વર્કશોપ) આવેલું છે સ્ટેશનની પાસેજ હોટલોની લગ્ન આલિશાન ઈમારતો આવેલી છે. જ્યારે સામેજ શરતનું મેદાન અને ફ્રિયર ટાઉન આવેલાં છે. વસ્તીમાં મુખ્યત્વે સિંધી, પઠાણ, વિગેરે મુખ્ય છે. ગુજરાતીઓ મદ્રાસી અને બંગાલી વસ્તી પણ સારા પ્રમાણમાં મળી આવે છે. દેશી વિદેશી ઢબની હોટલો તથા ધર્મશાળાઓ અને મુસાફરખાનાં વિગેરે પણ છે. મુખ્ય હોટલો નીચે મુજબ છે:—

પ્રીન્સીપલ હોટલ, બોસ્ટન મારકીટ પાસે, સેન્ટ્રલ હોટલ કાર્લટન હોટલ, કીલાની હોટલ, મરીના હોટલ વિગેરે. દેશી ઢબની હોટલોમાં ભારતવિજય હિંદુ લોજ, કચેરીરોડ; અંબિકા ભોજનગૃહ કચેરી રોડ, કૃષ્ણવિલાસ હિંદુ હોટલ, બંદરરોડ અને અન્નપુર્ણા હિંદુ લોજ અને હોટલ નેપીયર રોડ, તથા રોયલ કેપીટલ અને ન્યુ પંજાબ હોટલો મુખ્ય છે.

સ્ટેશનેથી ટેક્ષી, મોટરકાર કે ઘોડાગાડી દ્વારા શહેરના

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

જુદા જુદા ભાગોમાં જઈ શકાય છે. અહિંયા માલ લઈ જવા લાવવા માટે બેલગાડી, ઉપરાંત ઉંટગાડી, અને ગધાડા ગાડીઓ પણ ફેરે છે. ઉપરાંત શહેરના વિસ્તારમાં જવા આવવા માટે સુંદર ટ્રામ સર્વીસ પણ છે. એકંદરે આ શહેર તેની સ્વચ્છતા માટે સારાથે હિંદમાં મશહુર છે. અહિંની બગી (વાકટોરીઆ) તથા બીજી ગાડીઓમાં ગાદી વિગેરેની સારી સગવડ હોય છે.

ટ્રામના સ્ટેશનથી સદર અને બોલ્ટન મારકીટ સુધીનું ભાડુ ફક્ત બે પૈસા છે. જ્યારે સદરમાં ઉતરી ત્યાંથી બીજી ટ્રામમાં બેસી એક યા બે આના વધુ ખર્ચી શહેરમાં ગમે ત્યાં જઈ શકાય છે. સદર બજાર જંકશનેથી કયામારી (બંદર) સુધીનું ભાડુ પાંચ પૈસા તથા સોલ્જર બજારનું ભાડું બે પૈસા છે. મોટર સર્વીસ પણ નિયમિત સુવ્યવસ્થિત રીતે હોડયા કરે છે અને બંદરરોડ, અગર મહાત્મા ગાંધી ગાર્ડન વિગેરે માટેનો દર પોણા આનો છે.

કરાંચીના મુખ્ય એકવીસ વિભાગો નીચે મુજબ છે:—
 ૧ જુનું શહેર (બોલ્ટ ટાઉન) ૨ મચ્છી મીચાણી ૩ દ્યારી
 ૪ સેન્ટ્રલ જેલ ૫ રણછોડ લાઈન ૬ રામસ્વામી ગાડીખાતા
 ૭ ગાર્ડન ૮ સોલ્જર બજાર ૯ જમશેદ ક્વોર્ટર્સ ૧૦ પ્રીડી
 ૧૧ સદર બજાર ૧૨ રામ બાગ ૧૩ સિરાઈ ૧૪ ફેરે ટાઉન
 ૧૫ રેલ્વે ક્વોર્ટર્સ ૧૬ કયામારી ૧૭ પોર્ટ ટ્રસ્ટ ૧૮ કલી-
 ફ્ટન ૧૯ નેપીયર રોડ ૨૦ માર્કીટ ૨૧ સીવીલ લાઈન્સ તેમાંના

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સદર બજાર, સોલ્જર બજાર, મહાત્મા ગાંધી ગાર્ડન વિગેરે બગીચા તથા બંદર રોડ તથા રામ સ્વામી ગાડીખાતાના મુસાફરો અત્રે ઉતરે છે. સ્ટેશનથી સદર બજાર, કેમ્પ, અને સીવીલ લાર્ડન્સ તથા સેક્રેટરીયટના મકાનો તરફ જઈ શકાય છે. જ્યારે અહિં ન ઉતરતાં આગળ જઈએ તો ટ્રેન પાસેથી મ્યુન્સીપાલિટીનું ઉંચું મકાન પસાર થાય છે અને આપણે કરાંચી સીટી સ્ટેશને પહોંચીએ છીએ. ત્યાં પણ ઘોડાગાડી, બગી, ટ્રામ અને ટેક્ષી મળી શકે છે. અહિંના જેવી સારી ઘોડાગાડીઓ બીજા શહેરોમાં ઓછી હોય છે. અહિંથી મોટર (ટેક્ષી) તથા ઘોડાગાડીનો દર મુસાફર દીઠનો સામાન્યતઃ નીચે મુજબનો છે:—

ટેક્ષી	ઘોડાગાડી.
ઓલ્ડટાઉન, લ્યારીને	૦-૧૨-૦
મીઠાધર માટેનો રા. ૧-૦-૦	
મોટર	ઘોડાગાડી
જોડીયા બજાર અને મીસન રોડ	૦-૧૨-૦
રામબાગ	૦-૮-૦
રામસ્વામી ગાડીખાતા, રણછોડ લાર્ડન ગાર્ડન બગદાદી વિ.	૧-૮-૦
	૧-૦-૦

આગળ જતાં ત્રીજું અને છેલ્લું બંદર આવે છે, ત્યાં ક્યામારી સ્ટેશન છે. અને ટ્રેન ચકાવો લઈ પછી કેન્ટોનમેન્ટ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સ્ટેશને પહોંચે છે. ત્યાં મોલ (ખંદર) અને તેલની મોટી ગોદામો આવેલી છે. અહિંથી ટ્રામ રસ્તે બોલ્ટન મારકીટ અગર સદર બજાર સુધી જઈ શકાય છે. લાડુ અનુક્રમે ત્રણ પૈસા અને પાંચ પૈસા છે. મોટર બસ દ્વારા અહિંથી કલીફટન (હવા ખંદર) જઈ શકાય છે. લાડુ સવા બે આના છે.

મક્લીર અને કરાંચી વચ્ચે દ્રીધરોડનું સ્ટેશન આવે છે, ત્યાં કરાંચીનું હવાઈ માર્ગનું મથક (સ્ટેશન) છે. કરાંચી એ હિંદનું હવાઈ માર્ગનું પ્રવેશ દ્વાર છે. ઇંગ્લાંડ, યુરોપ અને આફ્રિકા વિગેરે દેશમાંથી આવતા મુસાફરો અત્રે હિંદને કિનારે પ્રથમ પગ મુકે છે. અહિંથી પશ્ચિમમાં ઇંગ્લાંડ,

નેશનલ ઇલેક્ટ્રીક રૂઝીંગ વર્ક્સ

સ્થાપીત. ૧૯૨૦

ડાયરીઝ એન્ડ કેલેન્ડર્સ મેન્યુફેક્ચર્સ.

વીમા કંપનીઓ, મીટ્રો, બેન્કો, તથા દરેક વેપારીઓને ભેટ આપી જાહેરાત કરવા માટે એક જ તક:-

તમારી જાહેરાત માટે અમારી ફેક્ટરીની ખનાવેલી સુંદર પોકેટ ફેન્સી ડાયરીઓ, પાકીટવાળી ડાયરીઓ, તેમજ દરેક જાતના કેલેન્ડરો જુદી જુદી ડીઝાઇનમાં તમારા સોનેરી નામ સાથે છપાવી તમારા ગ્રાહકોને ભેટ આપી સારૂ બીજને મેળવો.

-: લખો યા મળો :-

નેશનલ ઇલેક્ટ્રીક રૂઝીંગ વર્ક્સ.

આદમજી બીરડીંગ, ક્રાઉચર રોડ,
કરાંચી સીટી.

ફ્રાન્સ, જર્મની, ઓસ્ટ્રીયા વિગેરે યુરોપીય દેશો તરફ તથા આફ્રિકા, તથા ચીન જાપાન વિગેરે અને ઓસ્ટ્રેલીયા તરફ જઈ શકાય છે. બંદર રોડ, અને મેકલોડ રોડ પરની થોમસ કુકની અને તેવી બીજી વિદેશી તથા નેપીયર રોડ અને ગાર્ડન પાસે આવેલી સીંધીઆ સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની, મદ્યાર સ્ટીમશીપ કંપની વિ.ની ઓફીસોથી સવિસ્તર માહિતી મેળવી લેવી. અહિંથી ઇમ્પીરીયલ એર સર્વીસ ઉપરાંત, ફ્રેંચ, ડચ લાઈનરો પણ આવજા કરે છે. વળી કરાંચીથી અમદાવાદ, મુંબઈ અને કોલ્કોતા તરફ તાતા કંપનીના, તથા કરાંચીથી લાહોર દિલ્હી અને દલકતા તરફ પણ વિમાનો ઉડે છે. સિંધ અને પંજાબનો ઘઉં વિગેરેનો વેપાર કરાંચી બંદરેથી ચાલે છે.

જોવાલાયક સ્થળો:-દ્રીધરોડનું એરોડ્રોમ શહેરથી આઠનવ માઈલ દૂર છે, પણ મોટરો આવજા કરે છે અને પાસેજ મંઘાપીરનું સહેલગાહનું સ્થળ આવેલું છે. કરાંચીની એક બાજુએ દૂર સિંધુ વહે છે જ્યારે બીજી બાજુ હુબનદી વહે છે. જ્યારે કરાંચીને વેધીને તો નાની નદી દ્યારી વહે છે. હુબવિસ્તારમાં હાજી મંઘાપીરની જગા આવેલી છે, કોઈ કહે છે કે મંઘો એ તો સિંધનો કોઈ ભક્ત કવિ હતો તેથી તેનું નામ મંઘાપીર પડ્યું. વળી ત્યાં ઉના પાણીના કુંડ આવેલા છે અને તેના ગંધકવાળા પાણીમાં નહાવાથી ચામડીના ચેપો રોગો મટી જાય છે. ત્યાં ફરતે નાના તળાવ પણ છે. અહિંયા કુંડ વિ. માં મગરો ખુબ છે

દેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

તેથી પણ લોકો તેને મંધાપીર કહેતા હોય. અહિંથી શહે-
રમાં મોટરસ્તે પણ જઈ શકાય છે ભાડુ ફક્ત ત્રણ આના
જ છે અહિંનું વાતાવરણ શાંત અને આદહાદજનક છે.

ગાંધી ગાર્ડન:—કરાંચીમાં ઘણા જાહેર બગીચા
છે, બર્ન્સ ગાર્ડન, સદર બજાર ગાર્ડન, લાલાલજીપતરાય
ગાર્ડન, વિગેરે પરંતુ તેમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ મહાત્મા ગાંધી ગાર્ડન
છે. આ તમામ વિસ્તાર ગાર્ડન ક્વોર્ટર્સ તરીકેજ પ્રસિદ્ધ છે.
અહિંનું પ્રાણીઓનું સંગ્રહસ્થાન સુંદર અને જોવાલાયક છે.
જુદી જુદી જાતના પશુ પંખીઓ ઝુલતો પુલ વિ. ખાસ
જોવા જેવાં છે. સદર બજારના વિસ્તારના છેક છેલ્લા ખુણા
ખાસે બાગો આવેલા છે. જ્યારે કેન્ટોનમેન્ટ સ્ટેશન અને
ત્યાંથી પણ આગળ જતાં કલીફ્ટન (હવા બંદર) આવે છે.

કલીફ્ટન (હવાબંદર):—ખરેખર, તે હવાનુંજ બંદર છે.
અહિં અરબી સમુદ્રનો શિતળ સમીર આદહાદની અવધિ કરે છે.
અહિં કરાંચીના ધનીકોએ સુંદર બગીચા વિગેરે બંધાવ્યું છે
અને સુંદર સુશોભિત સ્વચ્છ રસ્તા પર લટાર મારતાં ગમે
તેવું શ્રમિત થયેલું મન પણ પ્રફુલ્લિત થઈ જાય છે. જેમ
મુંબઈમાં ચોપાટી તેમ કરાંચીનું હવા બંદર પ્રખ્યાત છે.

વીક્ટોરીયા મ્યુઝયમ અને બર્ન્સ ગાર્ડન:—આ
બગીચો સુંદર અને છેલ્લામાં છેલ્લી આધુનિક ઢબનો છે, તેમાં
શોભરાજ ચેટુમલ ટેરેસ તથા તેની નીચેનું શેઠનું બાવલું, તથા તે
બગીચામાંનો ગુલાબી અંશુરો જોવા લાયક છે. આ બગીચામાં
જ આવેલું સંગ્રહસ્થાન ખાસ જોવા જેવું છે. તેમાં મૃત
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

માનવજાતીના નમુનાઓ (મમી) તથા પશુપક્ષી, ફળ, ફુલ, વિજ્ઞાન અને ભૂગોળ, વિ.ને લગતી ઉપયોગી માહિતી આપતી વસ્તુઓ સંગ્રહિત છે.

ફેરે હોલ:-પાછા સ્ટેશને આવી બજારતરફ જતાં સીધા ફેરે હોલ જઈ શકાય છે. સ્ટેશનની સામેજ સદર (સીવીલ લાઇન્સ) આવેલ છે. પાસેજ મહારાણી વિક્ટોરીયા, તથા મહારાજ એડવર્ડના બાવલાં છે.

કયામારી, મનોરા ટાપુ અને દીવાદાંડી.

કરાંચીનું બંદર કુદરતી રીતે રક્ષાએલું આધુનિક સગ-વડોવાળું સુંદર બંદર છે. એ કરાંચી બંદરનું નામ કયામારી છે. એક મોટો વિશાળ ધક્કો બાંધેલ છે. અહિંથી સામા કાંઠા પરના મનોરા, લાલા, ભીટ, વિગેરે ટાપુઓ પર મોટર-લોંચ અને મછવાઓ દ્વારા જઈ શકાય છે. કરાંચી બંદરને સોળ સત્તર ધક્કા છે તથા લશ્કરી વહાણો તથા સમુદ્રના વિમાનોને ઉતરવાના સ્થળો પણ છે. મનોરાની દીવાદાંડી જોવા લાયક છે. જેમ મુંગઈની તાજમહાલ હોટલનો દીવો અને ધુમટ સાગરમાં ઘણે દુરથી જોઈ શકાય છે તેમ આ મનોરાની દીવાદાંડી અરબી સમુદ્રમાં ઘણે દુરથી આગબોટના મુસાફરોને કરાંચી બંદર પાસે આવ્યાની ખાત્રી કરાવે છે. કયામારીથી શહેરમાં જવાનું ટ્રામ ભાડુ ત્રણ પૈસા છે, જ્યારે મોટર ભાડુ સવા આનો છે. મનોરાટાપુ પર શિવનું અને હરિયાલાલનું સુંદર મંદિર છે. ત્યાં ચૈત્રો પુનમે મેળો ભરાય છે. મનોરામાં એફ્રીસો વિગેરે છે. (મીલીટરી) લશ્કરી બંદર

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વિ. અહિં છે. કયામારીથી મનારા જવાનું મોટરલોન્ચ યા મછવાનું ભાડુ એક આનો છે. ત્યાં કિલ્લો તથા ટેલીગ્રાફ-વર્ક શોપ વિ. છે ભાભાનો ટાપુ મનોરાથી ઉત્તરે આવેલો છે. સદરથી હવાખંદરના રસ્તે સ્નાનગૃહ (બાથસ) તરફ પણ જઈ શકાય છે વળી વેસ્ટ વાર્ક પાસે પણ સ્નાનગૃહ (બાથસ) આવેલાં છે.

**મેરી વેધર ટાવર, નેટીવજેટી, દરિયાલાલ, અને
ઓખ્ખર્વેટરી:—**

ખંદરરોડ પર જતાં જ્યાં મેકલોડ રોડ તેને મળે છે તે જગોએ એક ત્રિકોણાકાર મોટું સુંદર કગામય ટાવર બંધાયેલ છે. નેટીવજેટી એ દેશી મછવાએનો માલ ઉતારવા લઈ જવાનો ધક્કો છે. વેસ્ટ વાર્ક પર ચાર ધક્કા છે અને આગબોટો ત્યાં લાંગરી શકે છે. કયામારી, વેસ્ટવાર્ક, અને નેટીવજેટી એ બધા પોર્ટ ટ્રસ્ટના વહીવટમાં છે. ખંદરરોડ ઉપર પોર્ટ ટ્રસ્ટનું આલિ-શાન મકાન આવેલું છે તે, તથા તેજ રસ્તાપરનું મ્યુનિસિપાલિટીનું ઉચું ભવ્ય મકાન પણ જોવા લાયક છે. નેટીવજેટી એ વહાણવટા માટેનું સ્થળ છે. એ ઉપરાંત ત્યાં સાંજે માણસો હરવા ફરવા પણ આવે છે અને માછલાંને લોટની ગોળીઓ નાંખી જીવદયાનું કાર્ય કરી તેમનો ગેત્ર જોઈ આનંદ મેળવે છે. ત્યાં દરિયાલાલનું પુરાણું મંદિર છે અને કાર્તિકી, ચૈત્રી અને અષાઢી અને શ્રાવણી પુનમે ત્યાં સારો મેળો ભરાય છે.

કેન્ટોનમેન્ટ સ્ટેશનથી ફેરે હોલ અને ત્યાંથી આગળ જમણે હાથે દુર સુધી ચાલતા વાયરલેસ સ્ટેશન આવે છે. અને ત્યાંથી વેધશાળા (ઓખ્ખર્વેટરી) એ જઈ શકાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ

જમશેદજી, ક્વોર્ટર્સ સિંધ કોલેજ, રામસ્વામી ગાડીખાતા, અને સેક્રેટેરીયેટ

ગાર્ડનરોડ જંકશન પાસેથી છેક જેલ સુધીનો લત્તો હમણાં હમણાં ખીલ્યો છે. કરાંચીના અગ્રણી નેતા શ્રી જમશેદજી મહેતાએ એ વિભાગની ખીલવણી કરી નવી ઢબના સુંદર બંગલાઓ અહિં બંધાવ્યા છે. તેથી તેમના નામના સ્મરણાર્થે તેને જમશેદ ક્વોર્ટર્સ કહેવામાં આવે છે. અહિંથી શહેરમાં જવા આવવા માટે નિયમિત મોટરો દોડે છે. લાડાનો દર એક આનો છે.

કચેરી રોડ ઉપર કચેરી, ડી. જે. સિંધ કોલેજ, તથા બીજા મોટા સુંદર મકાનો આવેલા છે. ત્યાંથી આર્ટિલરી મેદાન તરફ જતાં સેક્રેટેરીયટ આવેલું છે. જ્યારે રામસ્વામી ગાડીખાતા એ લોરેન્સ રોડ અને સદર બજાર તથા ગાર્ડન્સની વચ્ચે આવેલો લત્તો છે. તે લત્તામાં આપણા ગુજરાતીઓની સારી વસ્તી છે.

આ સ્થળો ઉપરાંત પંચમુખી હનુમાન, કાળકામાતાની ટેકરી, લાલજીની વાવ, મારીપુર વિગેરે દુરનાં સ્થળો પણ જોવા લાયક છે. હનુમાનજીનું મંદીર સોલ્જર બજારની પાસેજ છે. દર શનિવારે અનેક ભાવિક ભક્તો ત્યાં દર્શનાર્થે આવે છે. મારીપુરમાં મીઠાના અગર છે. આ રીતે આપણે સિંધના પાટનગરનો પ્રવાસ લગભગ પૂરો કર્યો. સિંધુ નદી એ તો નાનકડો સમુદ્ર છે. હિંદુસ્થાનને નામ આપનારી લોકમાતા તે છે. સિંધના સુકા નિર્જળ વરસાદ વિહોણા રણપ્રદેશને

ટેલર્સ એન્ડ આર્કિટેક્ટ્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પણ કાંઈક ફળદ્રુપ સિંધુએ અહિં કુદરતી રીતે બનાવેલ છે. જ્યારે બ્રીટીશ સરકારે મનુષ્ય યત્નથી તેને ફળદ્રુપ કરવા માટે વીસ કરોડ રૂપિયા ખર્ચી કરાંચીથી ઉત્તરે છેક સક્કર પાસે લોઈડઝ બેરેજ ચાને સક્કર બેરેજ બંધાવેલ છે.

કરાંચીથી ઉત્તરે સીધા સો માઈલ તરફ પાછા જતાં કોટડી જંકશન આવે છે. ત્યાંથી એક ફાંટો હૈદરાબાદ જાય છે. જ્યારે બીજો ફાંટો ઉપર ઉત્તરે બસો માઈલ રૂક જંકશન સુધી જાય છે. રૂક જંકશનેથી એક ફાંટો જેકોબાબાદ અને કવેટા તરફ જાય છે. જ્યારે બીજો ફાંટો સક્કર અને રોહરી તરફ જાય છે. રોહરી જંકશને હૈદરાબાદથી આવતો બીજો સીધો ફાંટો પણ ત્યાં મળે છે. એ રીતે કોટડીથી સક્કર અને હૈદરાબાદથી રોહરી એ બે લોહમાર્ગો સિંધુ નદીના બંને કિનારાને સમાંતરે દોડ્યાં કરે છે. જેકોબાબાદમાં અસહ્ય ગરમી અને ખુબજ ઠંડી પડે છે. કરાંચીની આબોહવા દરિયો નજીક હોવાથી સમશિતોષ્ણ અને સુખકર છે. જ્યારે જેકોબાબાદની ગરમી અને ઠંડી હિંદમાં તો શું પણ દુનિયાભરમાં અતિશય લેવાય તેવી છે. કવેટા લશ્કરી થાણું છે. ત્યાંના ધરતીકંપથી તે ખુબ જાણીતું થયેલ છે.

સક્કર

સક્કર બેરેજ, સક્કરનો સિંધુ ઉપરનો પૂલ, અને સાધુ-બેલાના ટાપુ પરની ટેકરી પરતું સુંદર મંદિર, એ ત્રણ વસ્તુઓ સક્કરમાં જોવા જેવી છે. સિંધુ નદીનો પૂલ લશ્કરી મહત્વનો છે, તે સંકેલી શકાય તેવો છે. પૂલ સંકેલી લેનાં સક્કર નદીની એક બાજુ, અને રોહરી શરીફ બીજી બાજુ રહે છે, નવા સક્કરથી બે એક માઈલ દુર સિંધુ નદીની વચ્ચેવચ્ચ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (રેપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

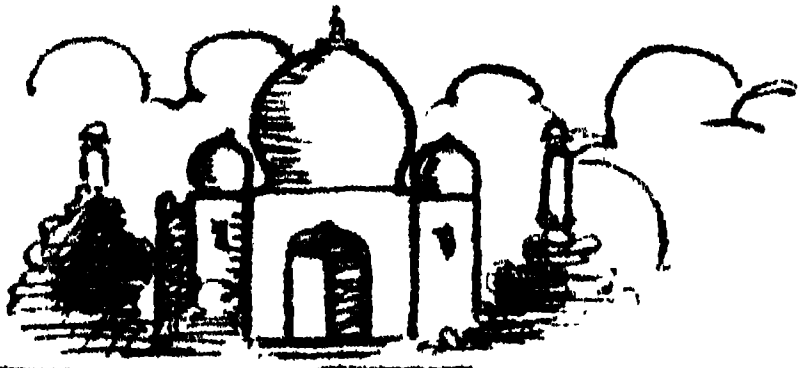
સક્કર બેરેજનો એક માર્બલ લાંબો સાઈઠ કુટ પડોળો બંધ છે, અને તેમાંથી નાની નહેરો કહાડી સિંધને ફળદ્રુપ બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. સાધુબેલાના ટાપુ પરથી આસપાસનું દ્રશ્ય સુંદર લાગે છે. સિંધુનો વિશાળ જળપ્રવાહ ઉતાવળો છે. ગંગાની જેમ ધીરગંભીર નથી તેથી મુખમાં થોડે દુર સુધી મોટા વહાણો જઈ શકે છે, ગંગામૈયાની જેમ લાંબો પ્રવાસ મોટા વહાણો દ્વારા થઈ શકતો નથી. ચોમાસામાં તેમજ ઉનાળામાં બરફના ઓગળવાથી મોટા પુર આવે છે. બરેબર સિંધુ એ તો સિંધુ (દરિયો) જ છે અને કોઈ સુહિણી મહેર જેવા પ્રેમમસ્ત માનવીઓ સિવાય તેને તરી જવું લગભગ અશક્ય છે.

બલુચિસ્તાન

અહિંથી કવેટા જતાં બોલનઘાટના માર્ગે આપણે મુસાફરી કરવી પડે છે. આ બાબુ સુલેમાન અને હાલાર પર્વતો હિંદનું રક્ષણ કરે છે. કવેટા, ફોર્ટ સંડિમન વિગેરે મજબુત કિલ્લા દ્વારા પણ હિંદની સરહદોનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે. કવેટા રાજધાનીનું શહેર છે, ૧૯૩૫ ના ધરતીકંપમાં ઘણાં ભાગ નાશ પામેલો જેથી તેની પુનર્રચના ચાત્રી રહી છે.

કવેટાથી પશ્ચિમે ઈરાન તરફ ઝડીદાન વિગેરે સ્ટેશને જઈ શકાય છે. જ્યારે રોડરીથી નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે દ્વારા ઉત્તરે જઈ સમાસટ્ટા શેરશાહ અને મુલતાન તથા મોંટ ગોમરી થઈ લાહોર પહોંચી શકાય છે. પરંતુ આપણે અલ્વરથી અધુરો મુકેલો બી. બી. સી. આઈ નો પ્રવાસ ચાલુ કરી યુક્ત પ્રાંતમાં જઈ આવી પછી જ પંજાબ તરફ ઉપડીયે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આગ્રા

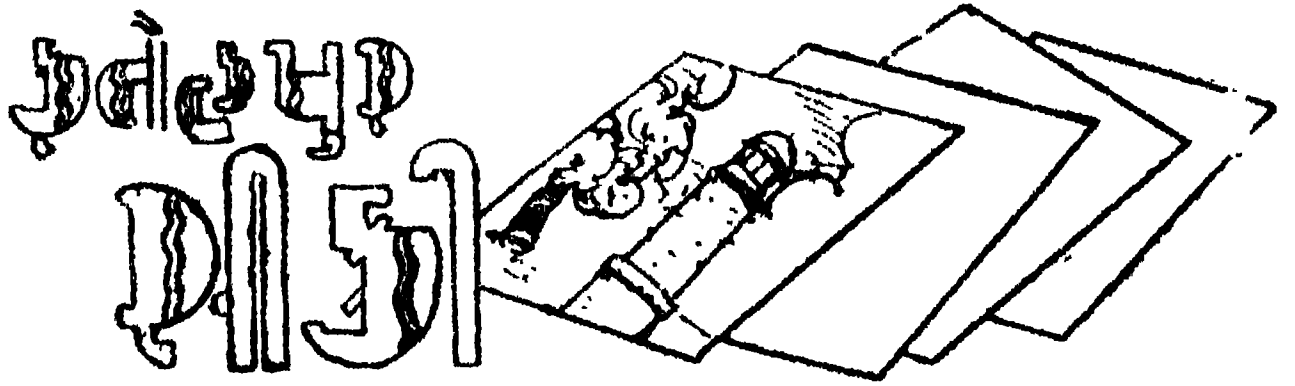
પ્રકરણ ૯ મું.

આગ્રા, અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતો, દિલ્હી, અને પંજાબ.

જેમ કેઈ પવિત્ર મહાત્માના દર્શનથી પાપી હૃદય પણ ઉન્નત ભાવો ધરાવતું થઈ જાય છે. તેમ ગંગામૈયા અને યમુનાના નિકટ સહવાસમાં આવતાં જ રજપુતાનાની મરૂ-ભૂમિ પણ ફળદ્રુપ અને રસાળ બનતી જાય છે. આગ્રા અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતોમાં ગંગા યમુના અને તેની શાખા પ્રશાખાઓ તથા નહેરો વહે છે અને સુંદર પાક ઉગાડે છે. આ પ્રાંતમાં હુન્નર ઉદ્યોગો સારા છે અને અનેક તીર્થધામ, ઐતિહાસિક સ્થળો, અને ઉદ્યોગકેન્દ્રો તથા હવા ખાવાના સ્થળો આવેલા છે. વ્રજભૂમિ અને શ્રી રામની અયોધ્યા અહીં છે. આ પ્રદેશ પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુના તીર્થનો ભંડાર છે, ગોકુળ મથુરા અને વૃંદાવન અહીં છે. આગ્રા અલ્હાબાદ, અને ફત્તેહપુર સીક્રી જેવાં ઐતિહાસિક સ્થળો અહિં છે. અહિં છ એક વિદ્યાપીઠો છે. આ પ્રાંતની ઉત્તરે ગિરિરાજ હિમાલય ગંગા યમુના વહાવી આ પ્રદેશને પાવન કરી રહ્યો છે. બી. બી. સી. આઈના અજમેર અને બાંદીકુર્ષ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીન્ટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

સુધીના પ્રવાસને લાંબાવી રેવાડી જંકશને થઈ નાની લાઈન દ્વારાજ અમદાવાદથી દિલ્હી, દિલ્હી મેઇલ દ્વારા જઈ શકાય છે. જ્યારે મુંબઈથી આવતો ફ્રંટીયરમેઈલ જયાના, ભરત-પુર અને મથુરા થઈ દિલ્હી લઈ જાય છે. અમદાવાદથી આગ્રા જનારા મુસાફરે બાંદીકુઈ જંકશને ગાડી બદલી ભરત-પુર અછનેરા થઈ આગ્રા જવું. જ્યારે મુંબઈના મુસાફરોએ જયાનાથી આગ્રા માટે ગાડી બદલી. જયાનાથી આગ્રાફોર્ટ પચાસ માઈલ દુર છે. લગભગ બરાબર વચ્ચે ફત્તેહપુર સીક્રીનું સ્ટેશન આવે છે.

ફત્તેહપુર સીક્રી, ઈદગા અને આગ્રા

ફત્તેહપુર સીક્રી ઐતિહાસિક સ્થળ છે. મહાન અકબરે તે શહેર સ્થાપેલું. તેનો બુલંદ દરવાજો, હિરણ્મિનાર, તુર્કી-સુલતાનનો ચોરડો વિગેરે જોવા લાયક છે. અહિંનો કિલ્લો વિશાળ ભવ્ય અને સર્વ મોગલાઈ કિલ્લામાં કળા અને મૌલિકતામાં પ્રથમ પંક્તિનો છે. તેમાં પાણીની સગવડ કલામય રીતે કરવામાં આવી છે.

અહિંથી આગ્રા તરફ નિયમિત મોટર સર્વીસ આવજા કર્યા કરે છે. બીરબલનો મહેલ, દિવાને આમ, દિવાને ખાસ, ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પંચમહાલ, અને જોધખાઈ નો મહેલ પણ જોવા લાયક છે. ફત્તેહપુર સીક્રીમાં શેખસલીમ ચીસ્તીની દુઆથી રંગમહેલમાં બાદશાહ અકબરને ત્યાં સલીમ (જહાંગીર)નો જન્મ થયેલો. અહિંનો બુલંદ દરવાજો ૧૭૬ ફીટ ઉંચો છે. અને દુનિયામાં સૌથી ઉંચો આ દરવાજો લેખાય છે. તેનું ચિત્રજ આપણને તેની લવ્યતાનો ખ્યાલ આપશે. બધી ઈમારતોમાં તુર્કસુલ્તાનનો ઓરડો સર્વશ્રેષ્ઠ છે. તેનું બારીક કોતરકામ અદ્ભુત છે. ફુલવેલ અને પંખીઓની કળામય આકૃતિઓ ઘડીભર મગમુગ્ધ કરી મુકે છે. પંચમહાલ ઉપરથી આસપાસનું સુંદર દ્રશ્ય જોવા મળે છે હિરણુ મિનાર પણ અકબર બાદશાહિ પાંચસોએક વર્ષ પૂર્વે તંમના માનિતા હાથીના સ્મરણાર્થે ચણાવેલો છે, તે ૬૬ ફુટ ઉંચો છે. ચડવા માટે ત્રે મન ગોળાકાર પગથીયાં છે અને તે મિનારની ચારે બાજુ એ હાથીદાંત જેવા ખીલા મારેલા છે તે મિનાર કરબત્તા ચરીફના મિનાર જેવો છે, ઉંચી બેઠક પર ગોળ બાંધેલો છે. બીરબલનો મહેલ કિલ્લામાં છે. તેના સ્થંભો, કમાનો વિગેરે સુંદર કારીગરીવાળા છે.

શેખ સલીમ ચીસ્તીના સફેદ સ્ફાટિકની દરગાહ મોગલાઈ સ્થાપત્યનો સુંદર નમુનો છે. જુમ્મા મસ્જીદના ચોકમાં આ સુંદર કળામય ઈમારત ઓર રીતે શોભી ઉઠે છે. પાસેજ સુંદર કોતરકામવાળો આરસનો મંડપ અને સીસમના લાકડાનો ઇસ્લામખાનનો ધુમ્મટ છે. તેમનું છીપનું કામ ઘણુંજ આકર્ષક છે. અનેક મુસ્લીમો અહીં જિયારતે આવે છે. તફ્તિપરાંત નોબતખાનું, ટંકશાળ, મરિમમનો મહેલ, ચોસઠ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

ખંબા, ફ્રેજનો મહેલ, અબુલફઝલનો મહેલ, શીશમહાલ (અરીસાભુવન) વિગેરે જોવા લાયક છે. અહિંથી ઇંદગાહ અને આગ્રા ફોર્ટ પચીચેક માર્ગલ દુર છે.

આગ્રા, દુનિયાની સર્વશ્રેષ્ઠ કળાકૃતિ તાજ, આગ્રાનો કિલ્લો વિગેરે

બી. બી. સી. આઈની નાની લાઈનથી બાંદીકુઈથી સીધા દિલ્હી ન જતાં ભરતપુર અને અછનેરાના માર્ગે આગ્રા જઈ શકાય છે. આગ્રામાં બી. બી. સી. આઈ, જી. આઈ. પી અને ઇસ્ટ ઇન્ડીયા ત્રણે રેલ્વેઓ ભેગી થાય છે. અને તેથી આગ્રા ફોર્ટ, આગ્રા કેન્ટોનમેન્ટ. આગ્રા સીટી, રાજમંડી ઇંદગાહ, વિગેરે ઘણા સ્ટેશનો છે. ઇસ્ટ ઇન્ડીયા અને બી. બી. સી. આઈના રસ્તે મુખ્ય સ્ટેશન આગ્રા ફોર્ટ છે. એ સ્ટેશનથી એક બાબુએ લાલ પથરનો આગ્રાનો ભવ્ય કિલ્લો છે. જ્યારે બીજી બાબુએ જુમ્મા મસ્જીદ છે. અહિંનું સ્ટેશન પણ મોટું રોનકદાર છે. સ્ટેશન પાસેથી મોટરો, ઘોડાગાડીઓ વિગેરે મળી શકે છે. જી. આઈ. પી ના મુસાફરોને આગ્રા કેન્ટોનમેન્ટ સ્ટેશને ઉતરવું, ત્યાંથી પણ વાહનો મળી શકે છે.

ધર્મશાળા અને હોટલો

લાલા રામકીશનદાસની ધર્મશાળા ફોર્ટ સ્ટેશનની પાસે છે. જ્યારે રાથીકીમંડી સ્ટેશન પાસે અબ્રવાલ પંચાયતી ધર્મશાળા તથા ઉત્તમ જૈન દિગંબર ધર્મશાળા છે. આગ્રા સીટી સ્ટેશનની પાસે રાયબહાદુર વિશ્વંભરનાથની ધર્મશાળા છે. જ્યારે હોટલ સેસીલ, એમ્પ્રેસ હોટલ ઇમ્પીરીયલ હોટલ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વિગેરે કેન્ટોનમેન્ટમાં આવેલી છે. શહેરમાં તાજની શંખજી-રાની સુંદર પ્રતિકૃતિઓ મળે છે. બજાર મોટું છે અને બજાર વચ્ચે સુંદર વિશાળ જુમ્મા મસ્જિદ આવેલી છે. સ્ટેશનથી બીજી બાજુ પર આગ્રાનો સુંદર અને મજબુત લાલ પથ્થરનો કિલ્લો જોવા જેવો છે. અકબરે તે બંધાવેલો અને અકબર-બાદ પરથી આગ્રા નામ પડ્યું છે એમ કહેવાય છે.

તાજમહાલ એ દુનિયાની સાત અજાયબીમાંનું એક છે. (Seven wonders of the world) ત્યાં જવા માટે ઘોડાગાડીના બે આના લે છે. ફાઈસ્ટેશનથી તે માઈલેક દૂર યમુનાના જમણે કાંઠે છે. જ્યારે કિલ્લો સ્ટેશનની સામેજ છે. કિલ્લાની ફરતી ત્રીસ ફુટ પહોળી અને પાંત્રીસ ફુટ ઉંડી ખાઈ છે અને તેમાં યમુનાનું જળ ભરી દઇ કિલ્લો સુરક્ષિત કરી શકાય છે. હાલમાં તો કિલ્લામાં લશ્કરી થાણું છે અને તેમાંની બાદશાહી ઇમારતો વિગેરેના અંગે ખરી મુગલાઈનો અચ્છો ખ્યાલ આવે છે. કિલ્લામાં જવા માટે અમર-સિંહ દરવાજેથી ટીકીટ લેવી પડે છે, જેનો દર ફક્ત બે આના છે. આ કિલ્લાને બંધાવ્યા પાંચસો વર્ષ થયાં છતાં હજુએ નવા જેવોજ લાગે છે. તેની અંદર મોતીમસ્જિદ, મીના બજાર, જોધખાઈનો મહેલ, મચ્છીલવન, દિવાને આમ, દિવાને ખાસ, નગીના મસ્જિદ, હુમામશાહી, અંગુરીબાગ, શીશમહેલ, અકબરી મહેલ; શાહજહાંમહેલ, જહાંગીરીમહેલ શાહઆલમનો ઝરખો વિ. ઐતિહાસિક અગત્યની સુંદર કારિગરીવાળી અનેક મોટી મહેલાતો જોવા જેવી છે. સયન ખુરજ, અમરસિંહનો ઘોડો અને કટારી વિગેરે અનેક ઐતિહાસીક

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વીરતાના સ્મારક ત્યાં ઉભા છે, તે બધા જોવાજ રહ્યાં. આ એકલો આ કિલ્લો અગર એકલો તાજ પણ આપણને મોગ-લાર્થ સ્થાપત્ય અને શિલ્પનો સુંદર ખ્યાલ આપી, તે વખ-તના દરબાર અને સલાગૃહોને સ્મૃતિપટમાં તાજ કરે છે. દિવાને આમ, અને દિવાને ખાસ તથા બીજી અનેક મહે-લાતોના કોતરકામ અને કળાકૌશલ્ય સુંદર છે, ઘડીભર મંત્ર મુગ્ધ કરીદે છે.

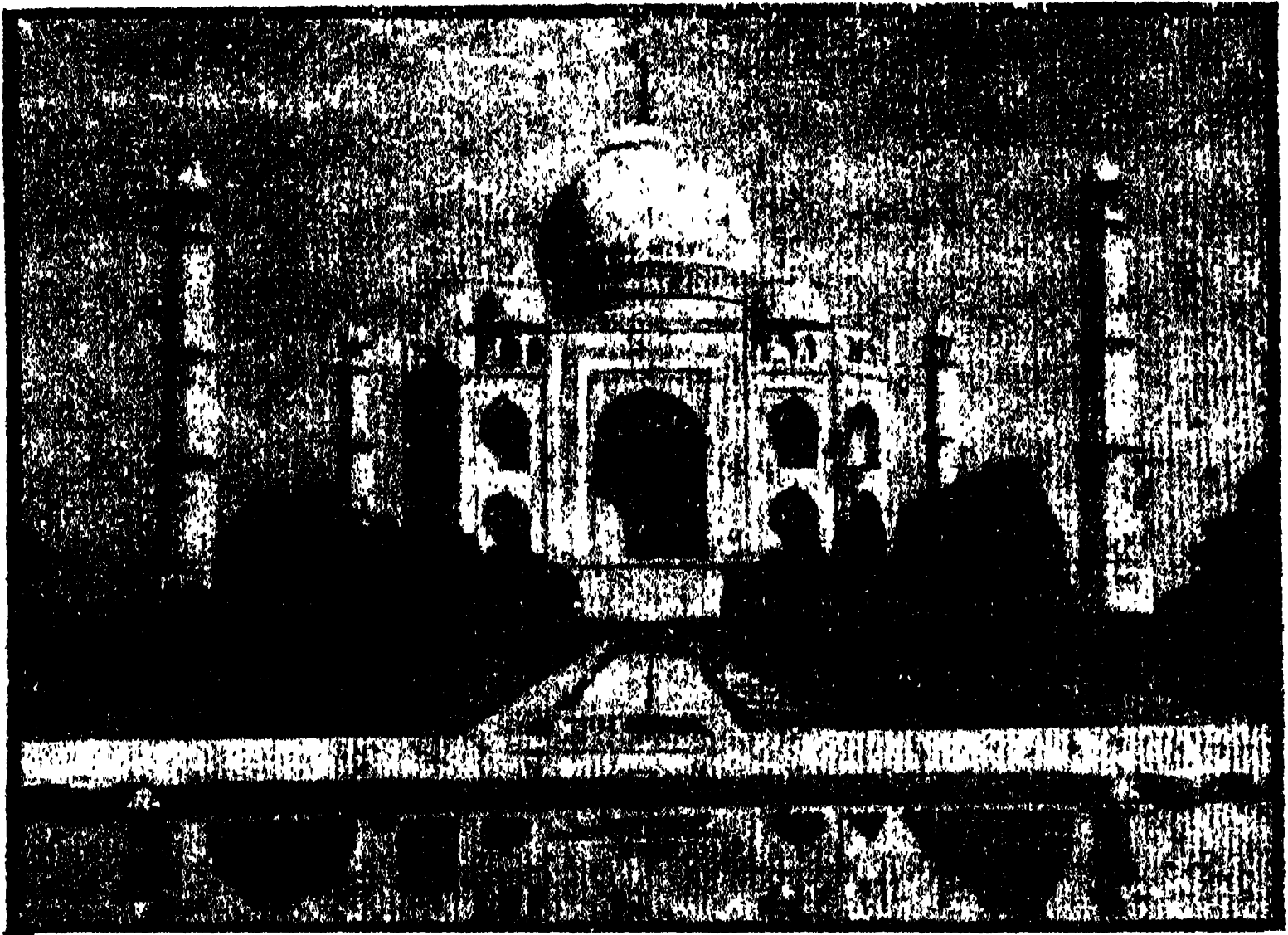
અહિંયા એક ઝરૂખો છે જ્યાં શાહઆલમને ઔરંગઝેબે કેદ રાખેલ, અહિંથી તાજના દર્શન થાય છે અને તેની ભીંતમાં ચોડેલા અરીસાના ટુકડામાં પણ તાજના દર્શન થઈ શકે છે. અહિં મૃત્યુ શૈય્યા પર પડ્યા પડ્યા શાહ આલમે પોતાની પ્રિયતમા મુમતાઝને સ્મરતાં સ્મરતાં અને તો પ્રિયતમાના પ્રેમસ્મારક રૂપે તાજના દર્શનથી પવિત્ર થતાં થતાં તેનો દેહ છોડેલો.

બેનમૂન તાજ

જેનો દુનિયામાં ક્યાંઈ જોટો મળી શકે નહિ તેવો અદ્-ભુત અપ્રતિમ પ્રેમસ્મારક સફેદ આરસનો તાજ ચમુનાના વહેતા જળ પાસેજ સુંદર રીતે શોભી ઉઠેલો, દૃષ્ટિને રોકી લે છે. દુનિયાભરમાંથી તેના દર્શને અનેક મુસાફરો હર-હંમેશ આવે છે. તે સુંદર સફેદ આજ ત્રણસો વર્ષે પણ તદ્દન નવા જેવોજ તે તાજ, તેની આસપાસના ચાર સુંદર મિનારા અને વિશાળ બગીચો કેઈ અવર્ણનીય દૃશ્યજ ખડું કરે છે. પાસે જઈ તાજને જોવાની મઝા તો રાત્રીની ચાંદનીમાં છે એ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

રસ પીતાં તમે ધરાવજ નહિ હર વખતે કાંઈ જુદું સાંઘ્યું જુદી જ કળા, અને રસિકતા તેમાં ભાસે છે. શ્રી. કાલેલ-કર કાકાએ યથાર્થજ કહ્યું છે કે “ઘડીકમાં ચાર બાજુના ચાર મિનારા તરફ ધ્યાન જાય છે, ઘડીકમાં કમાન ઉપર ચડાવી ઉજવલ કરેલા તાજમહાલના મુખચંદ્ર તરફ ધ્યાન જાય છે.

તાજ મહેલ (આગ્રા)

ઘડીકમાં એ અષ્ટકોણ કૃતિ ઇમારતના લવણ્યથી મન મોહાઈ જાય છે, તો ઘડીકમાં પાછળના ભવ્યમહાદ્વાર તરફ દૃષ્ટિ વળે છે. આમ દૃષ્ટિ ગમે તેટલો સ્વચ્છંદ વિહાર કરે તોયે ફરી ફરી દૃષ્ટિને તાજમહાલના એ મનોહારિ શિખર તરફ ગુંજજ તરફ જોવુંજ પડે છે. કેટલી મોહક એની આકૃતિ ! કેટલું

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીન્ટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

શુદ્ધ એનું પ્રમાણ ! કેટલી સંયમી એની કેમળતા ! ગાય
નમાં જેમ ધ્રુપદ ફરી ફરી આવે છે અને એક જાતની તૃપ્તિ
અર્પે છે તેમ તાજમહાલના સૌંદર્યની પૂર્તિ એ ગુંબજમાંજ
થાય છે ” ખરેખરે તાજની લગોલગ જઈ પુનમની ચાંદ-
નીમાં તેના દર્શન કરતાં તો કવિશ્રી ન્હાનાલાલના

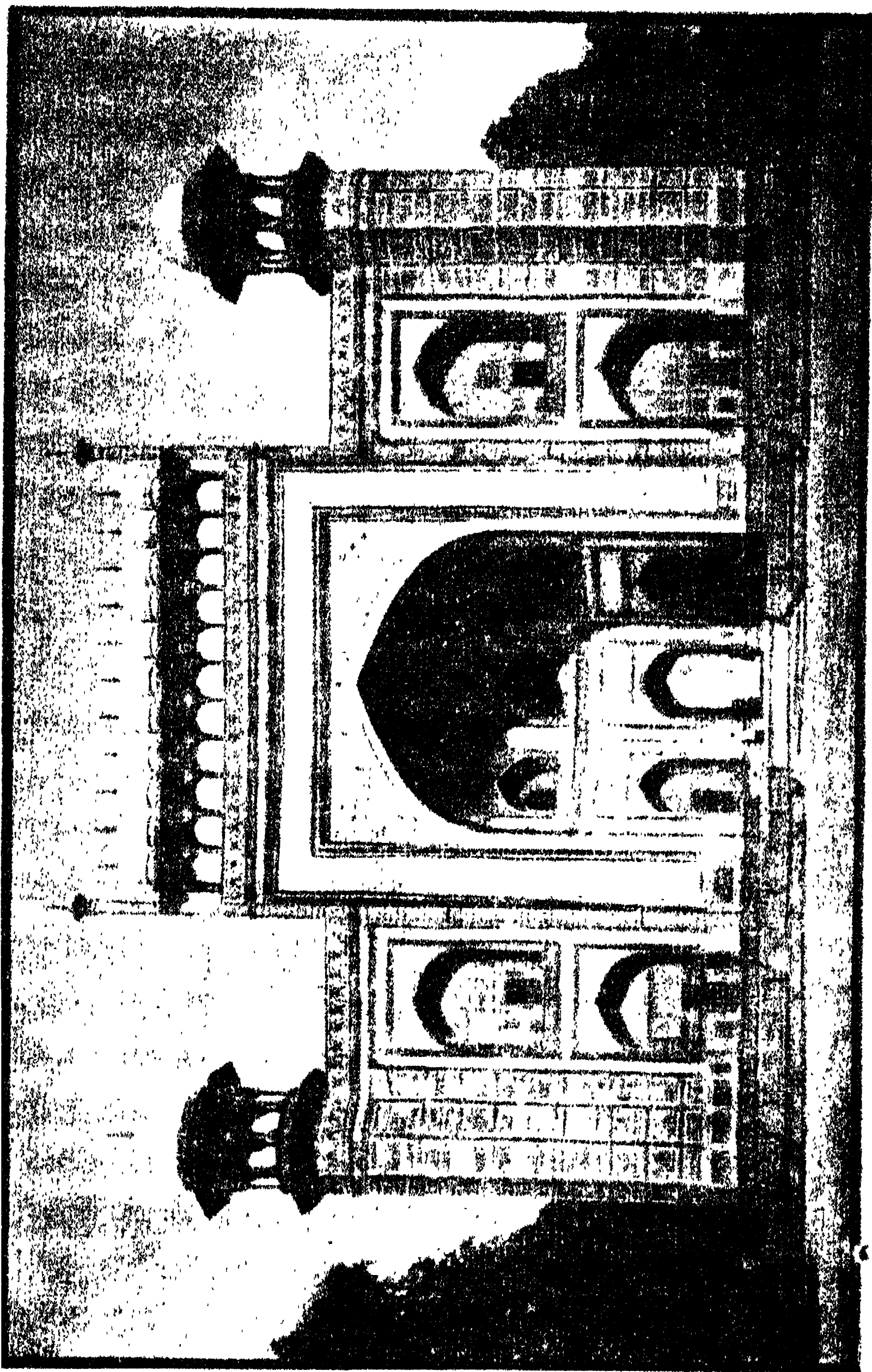
“પ્રેમની દિવિતા કેરો ? કે એ જાહોજલાલીનો ?
સૌંદર્યનો ? કલાનો ? કે તાજ આ મુગલાઈનો ? ”

એ શબ્દો ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રેમીના મુખમાં તો
અમુક સુરવાનાજ. અને બેગમ મુમતાજ પ્રત્યેના બાદશાહના
કેન્દ્રિત સ્થગિત થયેલા પ્રેમના એ સ્મારકને આપણે પણ
જરૂર કહેવાના કે:-

“ પૂર્ણિમા કેરી જ્યોત્સ્નામાં જ્યોત્સ્નાના પુંજ શી, સખે !
દંપતી પ્રેમની નિત્યે પૂર્ણિમા તપ જો જ તં. ”

મુમતાઝ બેગમનું અકાળ અવસાન થતાં કળા પ્રેમી
શાહજહાંને સખત આઘાત થયો અને તેણે આ પ્રેમમંદિર
બંધાવવું શરૂ કર્યું. તાજને બાંધતા સત્તર વર્ષ ઉપરાંત
થયેલા, અને બહારનો ભાગ તો વીસ બાવીસ વર્ષ પૂરા
થયેલો. તેમાં દરરોજ વીસ હજાર માણસો કામ કરતા હતા.
અને ઠરોડો રૂપીયાના ખર્ચે, હિંદની સ્થાપત્યની સર્વ શ્રેષ્ઠ
કળાકૃતિ તાજ તૈયાર થયેલ છે. તેનો લાલ પથ્થરનો મોટો
ત્રણ માળનો લગ્ન દરવાજો સો ફીટ ઉંચો છે, જ્યારે
સવાસો દોઢસો ફીટ લાંબો પહોળો છે. તાજનો સુંદર

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ता ७५ मछिअनु प्रवेशद्वार (ग्रीष्म)

બગીચો હજારેક ચોરસ વારમાં વિસ્તરેલો છે. દરવાજેથી તાજ તરફ જવાના માર્ગની બંને બાજુના તળાવ, કુવારા, અને સુંદર અવનવા વૃક્ષોની હારમાળા તેની શોભામાં કાંઈ ઓર વધારો કરે છે. “ લાલ પથરાની પવિત્ર દેખાતી દિવાલોનો તે વિસ્તીર્ણ પ્રાકાર, પ્રેમ સૌંદર્યના દુઃખિત સ્મરણના ગાંભીર્યને છાજે એવો અંદરનો બગીચો, વિરહી હૃદયના અરીસા જેવા અંદરના તળાવ, અને ફરી ફરી છુટતી દુઃખ નિરાશાની સેરોસમાન કુવારાઓ અને સરૂના ઝાડો, એની અસર કેવી થાય છે ” એની કદપના ગમે તેટલી કરો, પણ અનુભવ તે સર્વ કદપનાને ક્યાંઈ ચઢી જાય છે, ખોટી ઠરાવી દે છે. તેમાં જયપુરનો સફેદ આરસ મુખ્યત્વે વપરાયો છે. પરંતુ તદઉપરાંત સીંકીનો રાતો પથ્થર અને ચીન, ટીબેટ, અરબસ્તાન અને ઇરાનથી જુદા જુદા રંગના પથ્થરો. તથા હીરામાણેક લાવી આ મહાલયને હીરામાણેક મોતીથી શણગાર્યો છે. ખરેખર હિંદમાં તો શું પણ સમસ્ત વિશ્વમાં સ્થાપત્ય અને કળામાં આ તાજ અદ્વિતીય જ રહ્યો છે અને રહેશે. તાજ તથા તેના ચારે ખુણા પરનાં ચાર મિનારા એક ઈંચા પહોળા મોટા ઓટલા અગર પીઠીકા પર આવેલા છે. તે મિનારા પર ચડી જોવાથી, તાજ તથા પાસે વહેતી યમુના અને આસ-પાસનું કુદરતી સૌંદર્ય અજબ જેવું લાગે છે. ઓટલા પર ચડવા માટે સંગેમરમરના પગથીઆ છે. ત્યાં તાજનું ખરૂં પ્રવેશદ્વાર આવે છે, તે કમાનની ફરતે કુરાનના વચનો

આલેખેલાં છે. અંદર જઈ નીચે ઉતરી સાચી કબર જોઈ શકીયે છીએ. કબર પરના કુલો એટલા સુંદર છે, તેના રંગ રૂપ, નાની કળી, પાંદડું અને પાંદડા અને કુલની ઝીણી નસોતું પણ એટલું તાદ્દશ્ય નિરૂપણ કરેલું છે કે જાણે તે કુદરતી જ પુષ્પો લાગે છે. સંગેમરમરમાંની આટલી સુંદર કળાકૃતિઓને કિંમતી પત્થરોથી વધારે રોનકદાર બનાવી છે. વળી આ ધુમટમાં મૃદુ સ્વરથી ગાઈએ તો તેનો રણુકાર પણ સુંદર જામે છે, એ સ્વરવાહકત્વ પણ ખાસ નોંધવા લાયક છે. “આ સુંદર ઈમારતની ભવ્ય અને કલાપૂર્ણ રચના, સંગેમરમર ઉપર કોતરેલા વેલકુલોની શોભા, સુશોભિત જાળીઓ ધવલ આરસમાં રંગ ઝેરંગી પત્થરના ટુકડાઓ જડીને બતાવેલા વિવિધ પ્રકારના કુલો અને આકૃતિઓ” આ સર્વ ખરેખર અદ્ભુત છે. આખો તાજ તદ્દન આરસનો બનાવેલો છે.

તઉદ્ધપરાંત નુરજહાંના પિતા ઈતમદૌલાની કબર જમુનાના ડાબે કાંઠે આવેલી છે. તે નાનકડી કબર પણ સૌંદર્ય અને કળાથી ભરપૂર છે. તેના મિનારા પરનું કોતરકામ વિગેરે સુંદર છે. યમુનાના પુલ પર થઈને ત્યાં જવાય છે.

ઈતમદૌલાની કબરની જાળીઓ વિગેરેનું કોતરકામ પણ સુંદર છે. અહિંથી સાડા પાંચ માઈલ દૂર સિકંદરા ગામે મોટર રસ્તે જઈ શકાય છે. મુંબઈથી જી. આઈ. પીના રસ્તે આગ્રા અને

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

મથુરા વચ્ચે સિકંદરાનું સ્ટેશન છે. અહિંયા અકબરની સુંદર કબર છે.

આ પાંચ માળની ઈમારત છે, સૌથી ઉપલા માળમાં અપ્રતિમ કળાકૌશલ્યથી ભરેલી સંગેમરમરની જાળીઓ જેવા જેવી છે. કબર પર વેલ, પુષ્પ, અને શુભ વચનામૃતો કેરેલાં છે. એ કબર બાંધતાં રૂપીયા પંદર લાખનો ખર્ચ થયેલો. ત્યાં કૈલાસમંદિર જેવા જેવું છે. આગ્રાથી મોટર રસ્તે દયાળબાગ જેવા જેવું છે. તે રાધાસ્વામી મતનું કેન્દ્ર છે અને અવનવા હુન્નર ઉદ્યોગની ત્યાં સરસ પ્રગતિ થયેલી છે. મોજાં, તેલ, વેસેલીન, સાબુ, નિગેરે ઘરગથ્થુ વસ્તુઓની “હોમ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ” ની બનાવટનું તે કેન્દ્ર છે આગ્રા ઔદ્યોગિક કેન્દ્ર છે. અને તેમાં કાપડની મીલો ઉત્તરાંત બીજા હુન્નરઉદ્યોગો પણ સારા ચાલે છે. અહિંથી સીધા જી. આર્થ. પી દ્વારા મથુરા થઈ ત્યાંથી દિલ્હી જઈ શકાય છે.

સંયુક્ત પ્રાંત એ તો તીર્થોનો ભંડાર છે. મોક્ષદા સત્ત-પુરીમાંની ચાર નગરી તો અહિં જ છે. તેમાં હરદ્વાર અને કાશી, ગંગામૈયાના પુનિત જળથી પાવન કરે છે. જ્યારે મથુરા, પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુની, અને અયોધ્યા આદર્શ રાજા રામની યશોગાથા સ્મરાવી આપણને જીવનપથમાં માર્ગ-દર્શક બને છે.

મથુરા

મથુરા

શ્રી કૃષ્ણની જન્મભોમ મથુરા, વૃન્દાવન, ગોવર્ધન,
ગોકુળ, અને વ્રજચોર્યાશી.

મથુરા જંકશન બી. બી. સી. આઈ અને જી. આર્મ.
પી રેલ્વેનું જંકશન સ્ટેશન છે. કુલ મથુરાના ચાર સ્ટેશન
છે. ૧ મથુરા છાવણી, (કેન્ટોનમેન્ટ) ૨ મથુરા જંકશન,
૩ મથુરા સીટી (મસાની) ૪ ભૂતેશ્વર. દરેક સ્ટેશનેથી ઘોડા
ગાડીઓ મળી શકે છે. જંકશન સ્ટેશને ઉતરવું સુલભ પડે
છે. ત્યાંથી વિશ્રામઘાટ દોઢેક માઇલ દૂર છે. ત્યાં અગર
ખજારમાં જવા માટેનું ભાડુ સ્વારી દીઠ એક આનો લે છે.

મથુરા એટલે શ્રી કૃષ્ણપ્રભુનું જન્મ સ્થળ. ગોકુળ,
વૃન્દાવન, અને મથુરા આખુંયે વ્રજ-ખરેખર, શ્રી કૃષ્ણમય
છે. અહિંયા “ સખી ભૂમિ ગોપાલકી ” અક્ષરશઃ સત્ય છે.
વૃષ્ણીઓનો ઉલ્લેખ રૂગ્વેદમાં છે, ત્યારબાદ પદ્મપુરાણ, તથા
વરાહપુરાણમાં જેનો મહિમા અપ્રતિમ રીતે ગવાયો છે. અને
શ્રીમદ્ભાગવતમાં જેનું અનેક વખત વર્ણન કરેલું છે. તે
મથુરા નગરી પવિત્ર સાત નગરીમાંની એક છે. વરાહપુરાણમાં
કહ્યું છે કે:—

“ વિંશતિ યોજનાર્નાં ચ માથુરાં મમ મંડલમ્ ।

પદેપદેઽશ્વમેધાનાં ફલં પ્રાપ્નોત્યસંશયમ્ ॥ ૧ ॥

ટેલેર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીઝ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આવી આ પવિત્ર લોમમાં યમુનાના વિશ્રામઘાટને-
આરે શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુજીએ દાનવરાજ કંસને મારી વિશ્રાંતિ
લીધેલી, કાલિય સર્પનું અહિંયા દમન કરેલું, અને બાળવય-
માં પુતના અને અઘાસુરનો આ વ્રજ લોમમાં નાશ કરેલો.
મથુરા એ વ્રજનું કેન્દ્ર છે. આસપાસની રસાળ જમીન પર
હજારો અને લાખો ગાયો ચર્ચા કરે છે. કૃષ્ણચંદ્રના અને
ગોપ અને ગોપીઓના આ સ્થાનોની યાત્રા દરેક હિંદુ હવે
સહેલાઈથી કરી શકે છે. મથુરાંથી આસપાસના બધા સ્થળો
મોટરો દોડ્યા કરે છે. ખાસ કરીને વલ્લભી સંપ્રદાયના અનુ-
યાયિઓનું અને હિંદુઓ તમામનું આ તીર્થધામ છે.

શહેરમાં ધર્મશાળાની સગવડ સારી છે. ચાલીસેક ધર્મ-
શાળાઓ છે. જેમાં મુખ્ય નીચે મુજબ છે:—

૧ આવાગઢના મહારાજની, યમુના પુલનો પાસે, ૨
ભરતપુરના મહારાજની, ૩ તિલોઈની રાણીની, બંગાલી ઘાટ
પાસે, ૪ બિહારીલાલ કલકત્તાવાળાની, બંગાલીઘાટ, ૫ અમ-
દાવાદવાળાનું દામોદરભવન, છાતા બજારમાં, ૬ શેઠ ગોકળ-
દાસ તેજપાલની, મારૂપલી, ૭ હરમુખરાય હાથરસવાળાની,
સ્વામી ઘાટ પર, ૮ શેઠ ઘનશ્યામદાસ ભાટીયાની, વિક્ટોરીયા
પાર્ક, ૯ જબલપુરવાળાની ધર્મશાળા, શતઘરા, ૧૦ કાલુજી
ભાર્ગવની, વૃન્દાવન દરવાજા પાસે, ૧૧ માહેશ્વરી ધર્મશાળા,
વૃન્દાવન દરવાજા પાસે, વિગેરે વિગેરે. તથા દેશી અને વિદેશી
ઢબની અનેક હોટલો આવેલી છે. તેમાં કેન્ટોનમેન્ટ રેલ્વે
સ્ટેશન પાસેની મોડર્ન હોટલ વિગેરે મુખ્ય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મથુરાનું મૂળ નામ મધુપુરી હતું અને તે નગરની હદ છેક મહોલી ગામ જે પાંચેક માર્ગલ દૂર છે ત્યાં સુધીની હતી તેમ કહેવાય છે. મધુ દૈત્યનો શત્રુદને વધ કરી આ મથુરા નગરી કરી સ્થાપેલી, તેમ લોકો કહે છે.

આ નગરી ઉપર શક, દ્રૌણ અને યવનોના અનેક હુમલા થયા છે. બાદશાહ ઔરંગઝેબે કંસનો અખાડો તથા મંદિરો તોડી ફેંડી ત્યાં મસ્જિદ બંધાવેલી જે હજુ પણ મોજુદ છે.

યમદ્વિતીયા પર યમુના સ્નાનનો મહિમા મોટો છે, જેથી લાખો યાત્રાળુઓ ત્યાં લાઇખીજના રોજ સ્નાન કરે છે. “ ગંગાનું સ્નાન અને યમુનાનું પાન ” એ કહેવત મુજબ બંને લોકમાતાની પવિત્રતા હિંદમાં મશહુર છે. અહિંયા લશ્કરી છાવણી છે અને જંકશનથી બે માર્ગલ દુર કેન્ટોન-મેન્ટ સ્ટેશન છે.

જેવા લાયક સ્થળો:—

૧ વિશ્રામઘાટ. યમુનાપર ચોવીસ ઘાટ છે, તેમાં ઘેઠ અને સૌથી પવિત્ર ઘાટ આ છે. સવારે પાંચ વાગે અને સાંજે સાત વાગે યમુનાજીની આરતિ થાય છે અને દીપ પૂજન (વહન) થાય છે. કહેવાય છે કે તે વખતે મિનીટ બે મિનીટ માટે યમુના જળ થંભી જાય છે. અહિંયા શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુએ પોતાના મુકુટ અને પાદુકાઓ મુકેલી જેની પૂજા અઘાપિ પર્યંત થાય છે. તે સમયની પૂજના દર્શન દુર્લભ લેખાય છે. યમુનામાં કાચબા પુષ્કળ હોય છે. હોડીમાં બેસી તીર્થસ્થ-

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

યોગ્યે જઈ શકાય છે. તદ્વત્પરાંત સ્વામીઘાટ, કૃષ્ણગંગા ઘાટ, અહુરઘાટ વિગેરે અનેક ઘાટ બાંધેલા છે.

વિશ્રામ ઘાટ (મથુરા)

વિશ્રામ ઘાટપર ઘણા રાજાઓએ સુવર્ણ તુલા કરાવી તે સુવર્ણનું દાન કરેલું છે.

દ્વારિકાધીશનું મંદીર અને સ્વામીઘાટ. આ મંદિર વિશાળ અને સુંદર છે, બહાર મોટો સલામંડપ છે, ત્યાં

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પ્રભુની મૂર્તિના સમાસમાના દર્શન થાય છે. આ મંદિર શેઠ ગોકલદાસ પારેખ ગ્વાલીયરના ખજાનચીએ ચણાવેલું છે. પાસેજ ગોવિંદજીનું તથા શ્રી કિશોરી રમણજીનું મંદિર છે. વરાહજીના મંદિરમાં વરાહજીની પૃથ્વીને ઉંચકેલી મૂર્તિ છે; તે અસ-કુણ્ડાઘાટ પાસે આવેલ છે. અહિં રાધેશ્યામજીનું મંદિર છે. સ્વામીઘાટનું બીજું નામ વાસુદેવઘાટ છે.

૩ ધ્રુવક્ષેત્ર, ધ્રુવટીલા, અને સપ્તર્ષિટીલા:—શહેર બહાર ધ્રુવ ટેકરી પર ધ્રુવજીના પગલાં છે. નારદજી ધ્રુવજીને મળ્યા; અને આ બાળલક્ષ્મીને મધુવનમાં પાંચ વર્ષની તપ-શ્રયા કરી અવિચળ પદ મેળવ્યું અને પ્રભુદર્શન કર્યા.

૪ કંકાલી ટીલા, કેશવકટરા, અને પોતરાકુંડ, કંસકાળી (કંકાલી),—દેવકીની જે કન્યા કંસના હાથમાંથી છટકી જઈ આકાશવાણી રૂપે ભવિષ્ય ભાષેલી તેની ટેકરીપર તથા કેશવ-કટરા પર ખોદકામ કરતાં જુના ઐતિહાસિક અવશેષો મળી આવ્યા છે, જે પુરાતત્વવેત્તાઓને કામના હોઈ, છાવણી પાસેના લોર્ડ કર્ઝન સંગ્રહાલયમાં સાચવી રાખવામાં આવેલ છે. પોતરા કુંડમાં પ્રભુના બાળોત્પાદો ધોવાયેલા એમ કહેવાય છે.

મ્યુઝીયમ. વેધશાળા, રાવણટીલા, બલિટીલા, સતી-જુર્જ, સરસ્વતીનાલા, કંસનો અખાડો, રામલીલાનું સ્થાન અને દુર્વાસા રૂષિનો આશ્રમ.

મ્યુઝીયમ છાવણી પાસે કેમ્પીયર પાર્કમાં છે. તેમાં ઇ. સ. પૂર્વે બસો વર્ષના શિલ્પના સુંદર નમુના છે. હિંદસમ-

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સ્તમાં વેધશાળા પાંચ શહેરોમાં છે. ૧ જયપુર ૨ ઉજ્જૈન, ૩ દિલ્હી, ૪ કાશી અને ૫ મથુરા, અહિંની વેધશાળા નાની છે, છતાં પણ પ્રાચીન જ્યોતિર્વિદ્યાના જ્ઞાન આગળ આપણને ઘડીભર લજવી દે છે. કંસઅખાડાને તોડી ત્યાં મસ્જીદ બંધાવી છે. એમ કહેવાય છે. રાવણે રાવણલીલામાં તપ કરેલું અને બલિટીલામાં બલિરાજાએ યજ્ઞ કરેલો, વિગેરે અનેક લોકવાયકા છે.

તદ્ ઉપરાંત મથુરાની ચારે બાજુ ભૈરવની-શિવની ચોકી છે, પશ્ચિમમાં ભૂતેશ્વરનાથ, પૂર્વમાં પિપ્પલેશ્વર, દક્ષિણમાં રંગેશ્વરનાથ અને ઉત્તરે ગોકર્ણેશ્વરનાથ મહાદેવ. મથુરા અને તેના આસપાસના તીર્થોની મળી વ્રજ ચોર્યાસોની યાત્રા થાય છે.

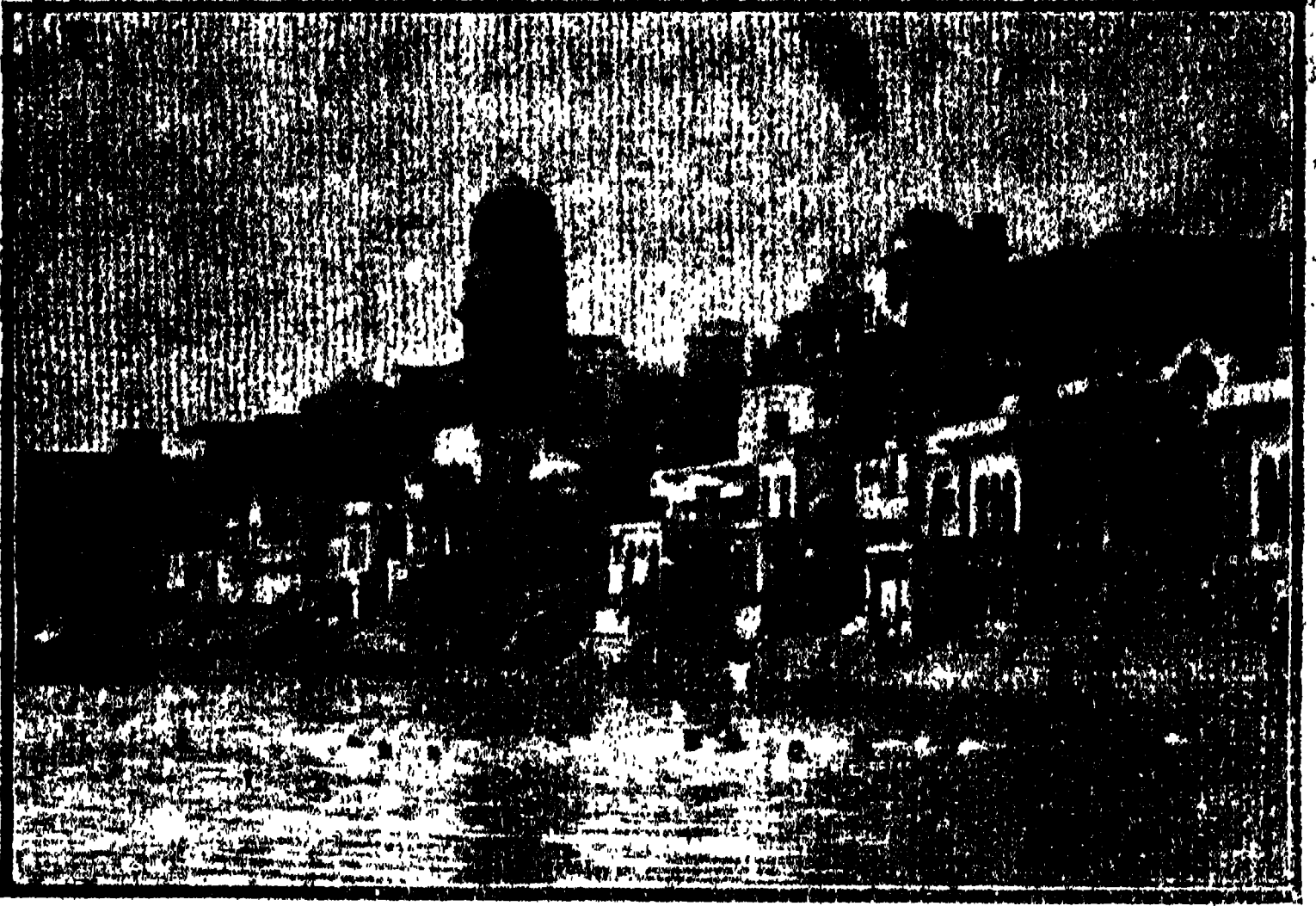
જંકશન સ્ટેશનેથી દોઢેક માઈલ દુર જુનું મથુરા છે. ત્યાં ભુતેશ્વરનું મંદિર છે અને વાસુદેવ દેવકીને જે કેદખાનામાં પુર્યા હતા તે કેદખાનું અને મંદિર પણ ત્યાં છે.

મધુવન-એ શબ્દ જ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુની લીલા આપણી સમક્ષ ખડી કરે છે. “મધુવનમેં સ્યામ જુલે હીંડાળા” અને “મથુરામેં સહી, ગોકુલમેં સહી, મધુબનમેં સહી” એ લોકલોગ્ય ગીતોની કડીયો પ્રભુની બાળલીલાને હજુ પણ સ્મરાવે છે. આ વનમાં શત્રુઘ્નનું, ધ્રુવજીનું અને શ્રીકૃષ્ણનું એ ત્રણ મંદિરો છે. શહેરથી ચાર પાંચ માઈલ દુર છે. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણકુંડ અને મહા પ્રભુજીની બેઠક છે.

વૃન્દાવન:- મથુરાથી પાંચ છ માઈલ ઉત્તરે છે. ત્યાં જવાને શાટે મથુરા જંકશનથી ઘોડાગાડીઓ મળે છે, સ્વારી

ટ્રેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીંગ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

હીઠ છ આના લે છે. મોટરો પણ જાય આવે છે. વૃંદાવનમાં ઘેરઘેર મંદિર છે. ત્યાંનું કુદરતી સૌંદર્ય મોહક અને

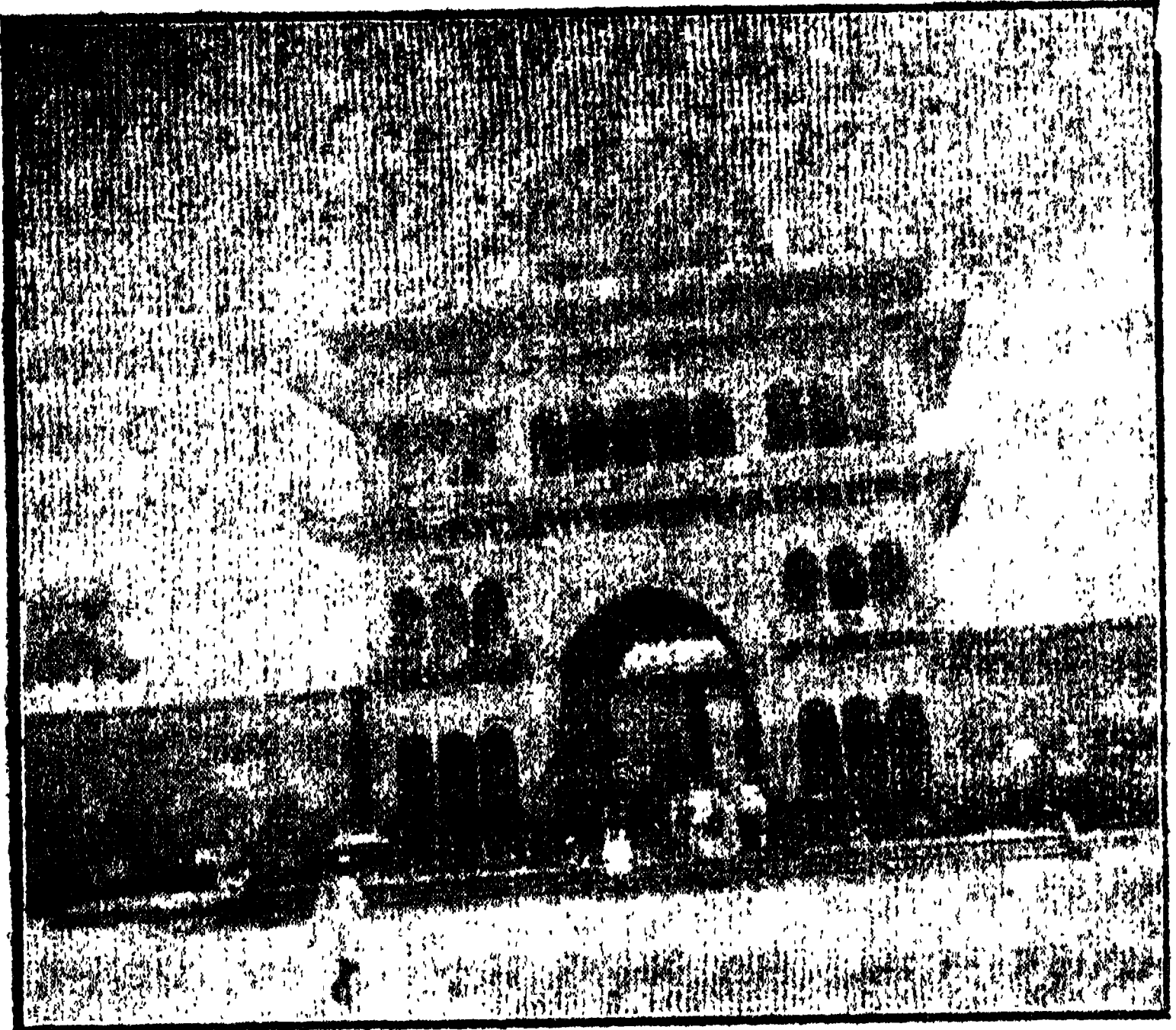

(વૃંદાવન)

લક્ષિતપ્રદ છે. વૃંદાવન એ શ્રીકૃષ્ણનું બાલ્યકાળની ક્રીડાનું ધામ છે, તેથી તેનો મહિમા ઘણો છે. કેટલાંક મંદિરોની મોટી ઈમારત, સુંદર વિશાળ બાંધણી, અને કોતરકામ અવશ્ય મુલાકાત લેવા જેવાં છે. વૃંદાવનમાં ચાર ગલીઓ છે, દાનગલી, માનગલી, યમુના ગલી, અને કુંજગલી અહિંયા રાજા મહેન્દ્ર પ્રતાપનું પ્રેમ વિદ્યાલય પણ જોવા લાયક છે. ત્યાં હુન્નર ઉદ્યોગ વિગેરેનું સુંદર શિક્ષણ અપાય છે. અહિં ગોવિંદજી (શ્રીરંગજી) નું મોટું મંદિર છે. તે દક્ષિણના મોટા મંદિર જેવું છે, વિશાળ દરવાજો અને ત્રણ ચાર કોટ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મૂકી છેલ્લે મુખ્ય મંદિરે પહોંચાય છે. એ મંદિર રામાનુજ સંપ્રદાયની કીર્તિરૂપ છે, બાંધકામ અનુપમ છે. નિજમંદિરની

(વૃંદાવનના મંદીરનો દરવાજો)

સામેજ સાડાબાર ગજ ઉંચો ગરુડનો સુવર્ણ સ્તંભ છે. દરવાજાને દક્ષિણના મંદિર માફક મોટા ઉંચા ગોપુરમ છે.

કાલિયાણાદ જ્યાં શ્રીકૃષ્ણે કાલિનાગનું મર્દન કરેલું તે સ્થળ યમુના કાંઠે જ છે. ત્યાં ભગવાનના તથા નાગના દર્શન કરવાં. પછી યુગલઘાટપર યુગલ કિશોરજી તથા શ્રી બાંકે-બિહારીજીના દર્શન કરવાં. પછી મદનમોહનજીનું મંદિર

ટેલસ એન્ડ આઉટ પ્રીટસ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આવે છે, તેનું કોતરકામ સુંદર છે. થોડે દુર સેવાકુંજ છે. ત્યાં રાધા શ્યામનું મંદિર તથા કાળું તમાલ વૃક્ષ છે. આ સ્થળ પ્રભુની નિત્યક્રીડાનું સ્થાન હતું અને હજુ પણ ત્યાં રાત્રે રહી શકાતું નથી એમ લોકો માને છે. અહિં સવા-મણના શાલિત્રામનું મંદિર છે, અને લખનોના શાહ બિહારીલાલનું આરસનું રાધારમણનું મંદિર છે. રાસલીલાનું તમામ દ્રશ્ય આરસના રંગબેરંગી વસ્ત્રોવાળા પુતળાં દ્વારા ખડું કર્યું છે. તેના વળાંક વાળા સુંદર સફેદ આરસના થાંભલા, પુતળીઓ, જાળીઓ વિગેરેનું કોતરકામ સુંદર છે અને ઘણા ખર્ચે તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. એ મંદિર જોવા ભુલવું નહિ. પછી રાધારમણનું મંદિર અને રાસમંડળનો ચોતરો જોવો. શૃંગારવટ અને બંસીવટ તથા બંસીવટ એ નજીકજ શ્રી. ગોપીનાથજીનું મંદિર છે. યમુના અને બંસીવટ કાનુડાની મનમોહક બંસરીનો સ્મારક છે. પાસેજ ગોપેશ્વર મહાદેવ છે. પ્રભુની રાસલીલાના દર્શન કરવા શ્રી મહાદેવ ગોપીરૂપે આવ્યા, પણ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ તુરતજ પિછાન્યા અને કહ્યું “આવો ગોપેશ્વર” એવી આખ્યાયિકા છે અને તેનું આ મહાદેવનું સ્થાન છે. લાલબાબુના મંદિર પર સુદર્શન ચક્ર છે. પ્રભુની રાસલીલાનો એક ભકત અને સમજી વિવેચકે સુંદર ખુલાસો કર્યો છે, જે જોતાં આપણને અત્યારનો સુધરેલા વિચારના માણસોને યુગાવતાર શ્રી કૃષ્ણના આરિત્રમાં કાંઈક સંદેહાત્મક લાગે તેના નાશ થાય છે, તેથી ઘણો ઉપયોગી છે. રાસલીલા તો જગતનો ક્રમ છે “એક મુખ્ય કેન્દ્રના આકર્ષણ અનુસાર તેની ચારે બાજુના ગતિ-

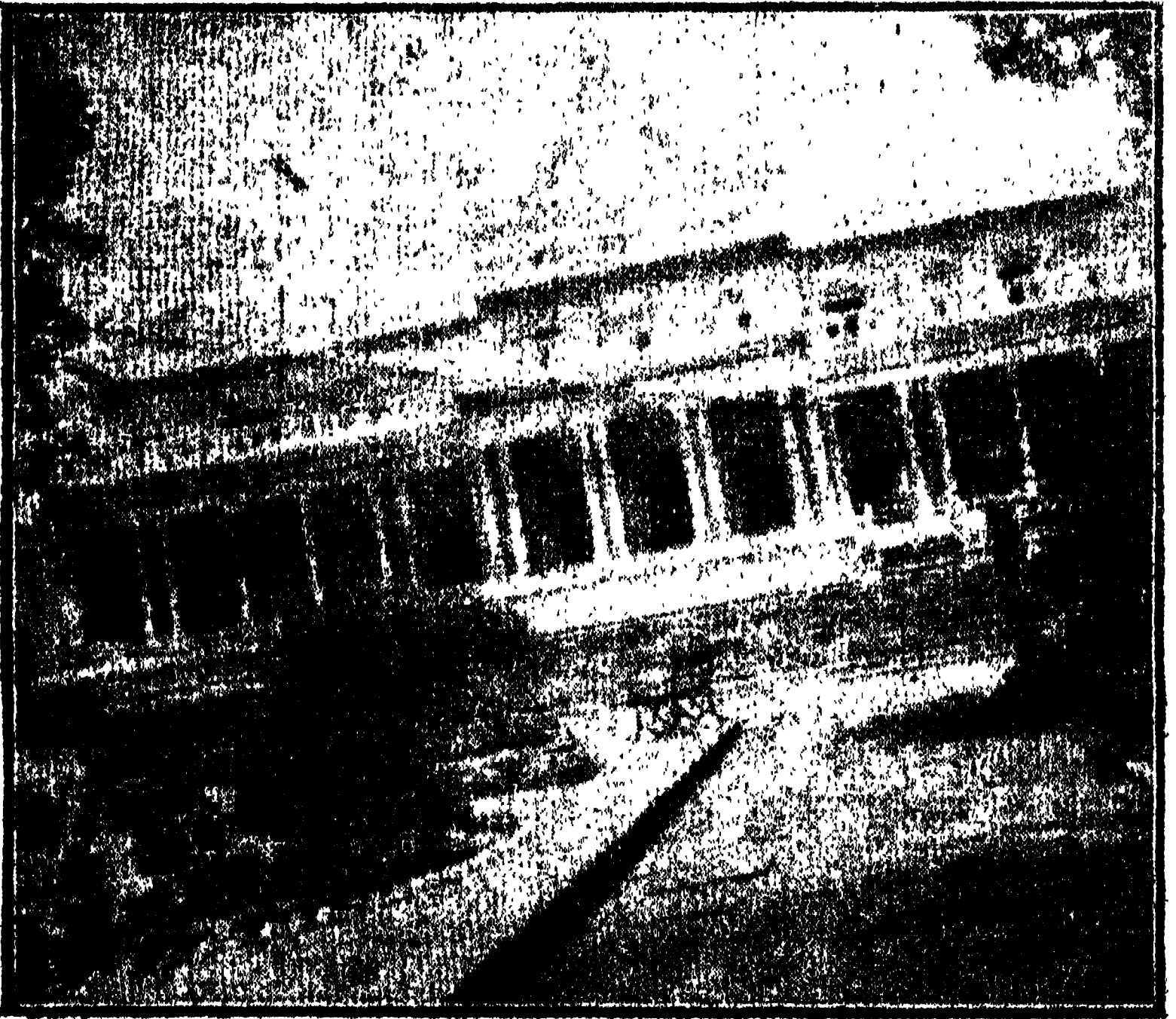
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મંત આશ્રિતોની જે ઉચિત ગતિ થાય છે તેને રાસ કહે છે. જેમ સૌર જગતમાં સૂર્ય કેન્દ્ર છે; તેની આસપાસ ગ્રહો અને ઉપગ્રહોનું મંડળ છે, જે પોતાના કેન્દ્ર સૂર્યના આકર્ષણ અનુસાર પોતાની ખાસ ગતિથી ગતિમાન છે. તેની એ ગતિ તે તેની રાસલીલા છે. ” “ મનુષ્યના શરીરમાં તેનું હૃદય કેન્દ્ર છે અને જુદા જુદા અંગો, તેથી શક્તિ મેળવી કામ બજાવે છે તેમની પણ એક રાસલીલા છે. એ પ્રમાણે વિશ્વવર્તુલમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પરમકેન્દ્ર છે. પ્રકૃતિ એની પરિધિ છે અને જીવાત્માસમૂહ નાના પ્રકારની રેખાઓ છે, જે કેન્દ્રમાંથી નીકળી પરિધિ તરફ ગઈ છે. આ જીવાત્માઓનું પ્રકૃતિ તરફ જવું તે પ્રાકૃતિક લીલા છે. જીવાત્મા સમૂહ આ પ્રાકૃતિક ચક્રમાં પડીને પોતાને તથા કેન્દ્રને તદ્દન ભુલી ગયેલા છે. પછી જ્ઞાનદ્વારા તેની આત્મ વિસ્મૃતિ દૂર થાય છે. અને એ જીવાત્મારૂપ સરળ રેખાઓ પરિધિનો ત્યાગ કરીને પોતાના કેન્દ્રના આકર્ષણથી ખેંચાઈને કેન્દ્રની તરફ આવે છે. આ પોતાના કેન્દ્રની તરફ આવવું તેજ વિશ્વની આધ્યાત્મિક રાસલીલા છે. ” કેટલી ઉચ્ચ ભાવના અને છતાં કેટલું સ્પષ્ટ સુરેખ સુંદર નિરૂપણ !

પછી રાજા માનસિંહનું બંધાવેલું લાલ પથ્થરનું મોટું ગોવિંદ દેવજીનું મંદિર આવે છે. હાલમાં ખંડેર જેવું છે. પહેલાં તે એટલું ઉંચું હતું કે એની ઉપરનો દીવો દિલ્હીથી દેખાતો. જ્ઞાનગુહડી (બજાર) માં હવે તો માખણ, રબડી, પુરી અને પકોડી મળે છે ! યમુના પુલિનની સુંદર રેતી,

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

કિશોરમણુજીનું મંદિર, કેશીઘાટ તથા ચીરઘાટના દર્શન કરવા. ચીરહરણ વિગેરે બાબતમાં પણ જો કે તે વખતે પ્રભુની વય ઘણી નાની હતી છતાં પણ તેમાં કામાચાર નહિ પણ કુપ્રથાનો ત્યાગ કરી, સર્વસ્વમાં શ્રીહરિ છે અને તેથી લોક મર્યાદાને રક્ષવા બાતર અને ગોપીઓની પ્રેમ ભક્તિ ચકાસવા બાતરજ આમ બન્યું હોય. એ મહાપુરુષને આપણે વામનરાજે આપણી બુદ્ધિથી માપીએ અને દોષ દર્મ્યે તે કરતાં તેનું રહસ્ય સમજવા પ્રયત્ન કરીએ તો કેવું સારું ! આ ઘાટ પાસે જ કદંબનું વૃક્ષ છે.

વૃંદાવનમાં તદ્દન આરસનો મહેલ

ગોવર્ધન મથુરા જંકશનથી તેર માઈલ દૂર છે અને મોટર અગર ઘોડાગાડી દ્વારા જઈ શકાય છે. રસ્તે અનેક યાત્રાળુઓ “ગિરિરાજધરણુકી જે” પુકારતા પુકારતા જતા હોય છે. આ પર્વત હાલમાં તો લાંબો સુતેલો છે. પર્વત પાસેજ મોટો કુંડ બાંધેલો છે તેને માનસીગંગા કહે છે. ત્યાં પર્વતનું મુખારવિંદ છે અને મુગટ જેવો આકાર છે. આ તે ગોવર્ધન પર્વત છે કે જેને શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુએ આંગળી પર તોલી, તે નીચે ગોપાલો અને ગાયોની મુખજવાર બારે મેઘમાં રક્ષા કરેલી. માનસીગંગાનો કિનારો બાંધેલા પગથીઆનો છે, ટાંઠાપર ખાસ મહેલ છે.

વળી આગળ ગિરિરાજ પહાડના રસ્તે કુસુમ સરોવર વિગેરે આવે છે. માનસીગંગા નજીકમાં જ ગોવર્ધન ગામ છે, ત્યાં ધર્મશાળાઓ છે. પાસે જ દાનઘાટી તથા દાનરાયજીનું મંદિર છે. ત્યાં પ્રભુએ દાણ લીધેલું. અહિંથી ત્રણેક માઈલ દૂર અડીંગ ગામ છે. ત્યાં રાધાકુંડ છે; જે શ્રી રાધિકાજીએ શ્રી કૃષ્ણપ્રભુના પાપમોચન સ્નાન માટે ખોદેલો. ત્યાં અરિષ્ટાસુર જે બળદના રૂપમાં આવેલો તેનો શ્રી કૃષ્ણે નાશ કરેલો છે. ત્યાં કૃષ્ણકુંડ અને મહાપ્રભુની બેઠક છે. પહેલાં શ્રીનાથજી અત્રે હતા, પછીથી મેવાડમાં ચવનોના કારણે લઈ જવામાં આવેલા.

મથુરાથી મસાની અને વૃન્દાવન સુધી બી. બી. સી. આઈ નો એક ક્ષેટો જાય છે. વૃન્દાવન રેલ્વે રસ્તે દસ માઈલ દૂર છે. મથુરાથી ગોકુળ મોટર યા ઘોડાગાડી દ્વારા જવાય

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

છે. ગોફુળ ફક્ત ચાર માર્ઘલ દૂર છે. જ્યારે નંદગાવ અને ખરસાના અનુક્રમે તેવીસ અને અઠાવીસ માર્ઘલ દૂર છે. ગોફુળ નાનું ગામ છે, ત્યાં ઠકુરાણી ઘાટ, બેઠકો અને નાના સુંદર મંદિરો છે. ગોફુળ બે છે, નવું અને જુનું, જુના ગોફુળથી દાવજી-દાઉદજી (બળદેવજી, બે ઉદરમાં વૃદ્ધિ થયેલી તે ઉપરથી) જવાય છે. બળદેવગામમાં ક્ષીરસાગર તળાવ સુંદર છે. બળદેવજીમાં અને ઘણે ખરે સ્થળે મુખ્ય ભોગ માખ-જીમિશ્રીનો હોય છે.

નંદગાવ અને ખરસાના ગાડી રસ્તે, મોટર દ્વારા કે ઘોડાગાડીથી જવાય છે. નંદગાવ એ નંદરાજની રાજધાનીનું શહેર છે. ત્યાં શ્રી રાધાજી તથા શ્રી કૃષ્ણના પગલાં, અંબનશિલા જેવા જેવાં છે. ટેકરીપરનું ગામ તથા મંદિરો સુંદર લાગે છે. જ્યારે ખરસાના (વૃષભાનુપુર) એ શ્રી રાધાજીનું ગામ છે. બે ટેકરી વચ્ચેના આ ગામમાં શ્રી લાડલીજી (રાધાજી)નું સુંદર મંદિર છે. હોળીનો ઉત્સવ અહિં ફાગણમાં ધામધુમથી ઉજવાય છે અને અનેક યાત્રાળુઓ આવે છે. નંદગાવ અને ખરસાના વચ્ચે પ્રેમ સરોવર નામનું સુંદર મોટું બાંધેલું સરોવર છે, ત્યાં રાસચોતરો અને પ્રેમ વિહારીનું મંદિર જેવા લાયક છે.

ગોફુળની પાસે મહાવન છે, જ્યાં રમણુરેતી શ્રી કૃષ્ણપ્રભુ રમ્યા હતા તે રેતી વિગેરે છે. કામવનમાં ભોજનથાલી વિગેરે પણ બને તો જોઈ લેવા, એ રીતે વ્રજમાં અનેક યાત્રાધામ છે. હવે પાછા મથુરા જઈ ફરીને યમુનાના મુખપરથી એ નગરીના દર્શન કરી આગળ વધીએ. મથુરામાં માંકડા ખુબ છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ

મથુરાથી જી. આઈ. પી રેલ્વે શરૂ થાય છે. બી. બી. સી. આઈ નો ફ્રન્ટીયર મેઈલ વિગેરે જો કે આ લાઈન પર દોડે છે ખરા; આ રસ્તે મથુરાથી વીસ માઈલ પર છાતા અને કોસીઠલાના સ્ટેશનો આવે છે. ત્યાં શ્રી કૃષ્ણે છત્રધારણ લીલા કરેલી, તેથી છાતા નામ પડ્યું છે. કોસીમાં કપાસની મોટી બજાર છે, (કુશસ્થત્રી) અને કુલડોલનો મોટો ઉત્સવ ચૈત્ર માસમાં થાય છે. મથુરાથી નેવું માઈલ દૂર દિલ્હી આવેલું છે.

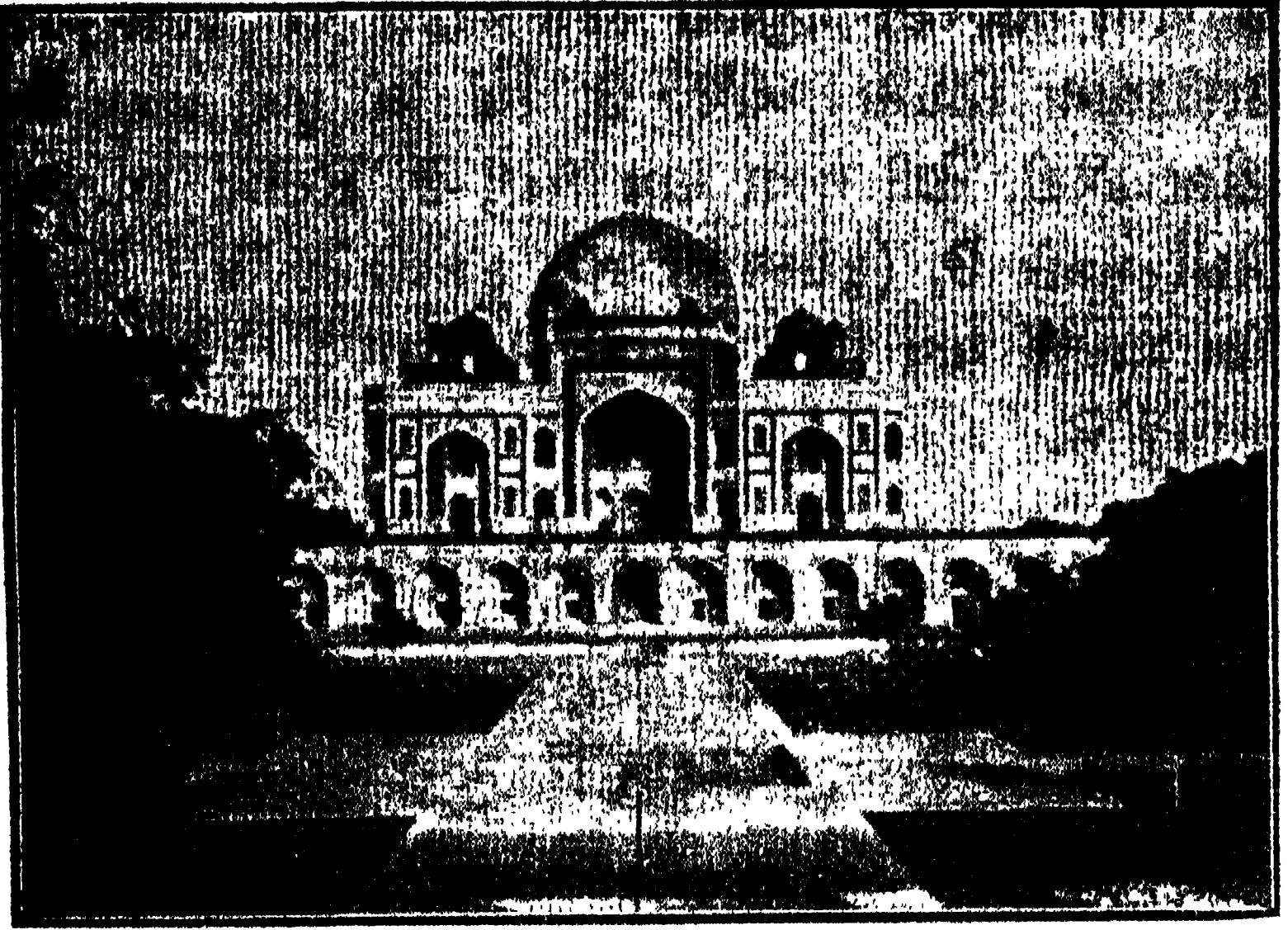
હિંદનું પાટનગર દિલ્હી

દિલ્હી એ દુનિયાના ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ જુના નગરો-માંનું એક છે. સૈકાઓ પહેલાનું હિંદનું તે પાટનગર હજુએ બ્રિટીશ રાજનું પાટનગરજ રહ્યું છે.

હિંદના હાકેમ વાઈસરોયની, ગવર્નર જનરલની, કચેરી તથા રહેઠાણ અહીં છે. મહાભારતના કાળથી તે આજ પર્યંત દિલ્હી શહેરે અનેક ચડતી પડતી ભાળી છે. નાદિરશાહે તેને ભસ્મીભૂત કર્યું છતાં, બ્રિટીશરોએ કલકત્તામાં રાજધાની કરી છતાં, દિલ્હીજ ફરી ફરીને રાજધાનીનું નગર બનેલ છે અને ભારતીય તત્વોની,—ઈસ્લામની સુદ્ધાં—પરાકાષ્ટા સમું, હિંદના હૃદય રૂપ એ શહેર આજે તેરમી વખતે પણ નવું બંધાવવામાં આવ્યું છે. તે નવું શહેર ન્યુ દિલ્હી તરીકે પ્રખ્યાત છે. મુંબઈથી દિલ્હી જતાં હઝરત નિઝામુદ્દીનનું સ્ટેશન આવે છે, પછી ન્યુ દિલ્હી અને ત્યાર બાદ દિલ્હી આવે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

હઝરત નિઝામુદ્દિનમાં ઉતરી દરગાહ તથા હુમાયુની કબર જોવા જવું.

હુમાયુની કબર (દિલ્હી)

હુમાયુની કબર અને નિઝામુદ્દિન ઓલિયાની કબર.

હઝરત નિઝામુદ્દિનની દરગાહ તે સમસ્ત હિંદના મુસ્લીમોનું પાક મથક છે. કબર પરનું સોનેરી નકશી કામ, ચંદનની છત વિગેરે જોવા લાયક છે. દરગાહ સફેદ સંગેમરમરની છે અને તેનું કોતરકામ સુંદર છે. પાસેજ શાહજહાંની પુત્રી જહાનઆરા, તથા જહાંગીરની કબરો છે. ફરતી બારિક કોતરકામવાળી આરસની બાગીચું કોતરકામ પ્રશંસનીય છે.

આ ઓલિયાએ બેવલી કુવો (જખીંગ વેલ) બંધાવેલો.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જે દોઢસો બસો કુટ પહોળો ઉડો છે. અને જ્યારે ગ્યાસુદીન તબલખે તેલનો અટકાવ કરી મજૂરોને કામ કરતા રોક્યા ત્યારે આ પાણી ઓલિયાના શ્રાપથી તેલ માફક બળવા માંડેલું એમ કહેવાય છે. પાસેજ અઝીમખાંના ચોસઠ સ્થંભ આવેલા છે.

પાસેજ હુમાયુની કબર છે. તે કબરનું બાંધકામ સોળ વર્ષ ચાલેલું અને પંદર લાખ રૂપીયા ખર્ચ થયેલું. વળી હુમાયુએ તેના જે વઝીરને પોતાની કબર કરવા આજ્ઞા કરેલી તેણે હુમાયુની કબર સાથે સાથ પોતાની પણ એથીએ વધુ સુંદર કબર કરી નાંખી ! મુગલાઈ સ્થાપત્યના સુંદર નમુના રૂપ આ કબર હજુ આજે પણ આટલા વર્ષે તદ્દન નવા જેવીજ લાગે છે.

દિલ્હીમાં ચાર રેલ્વેઓ ભેગી થાય છે. જી. આર્મ. પી. બી. બી. સી. આર્મ, ઈસ્ટ ઈન્ડીયા અને નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે, એ ચારે રેલ્વે માર્ગોના ટર્મિનસ રૂપ અગર કેન્દ્ર રૂપ દિલ્હી શહેર છે.

તેના મુખ્ય રેલ્વે સ્ટેશનો નીચે મુજબ છે:—

૧. દિલ્હી જંકશન. ૨. દિલ્હી (કેન્ટોનમેન્ટ-છાવણી)
૩. દિલ્હી કિશનગંજ ૪. ન્યુ દિલ્હી ૫. દિલ્હી સરાઈ રોહિલા. ૬. દિલ્હી શહાદ્રા. તેમાં દિલ્હી જંકશન, દિલ્હી સરાઈ રોહિલા, અને દિલ્હી કેન્ટોનમેન્ટ બી. બી. સી. આઈ લાઈન પર છે. જ્યારે ન્યુ દિલ્હી અને દિલ્હી જંકશન જી. આર્મ. પી. પર છે. દિલ્હી જંકશન અને દિલ્હી શહાદ્રા નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે પરના સ્ટેશનો છે એટલે જંકશને ત્રણે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ, (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ગાડીઓ મળે છે. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા રેલ્વે ગાઝીયાબાદ જંકશનથી શરૂ થાય છે. જો કે હાવરા દિલ્હી વચ્ચે દિલ્હીમેઈલ, તુફાન એક્પ્રેસ, વિગેરે છેક દિલ્હી જંકશન સુધી દોડે છે. શહાદરા સહરાનપુર લાઈટ રેલ્વે શહાદરાથી શરૂ થાય છે.

દિલ્હી જંકશન સ્ટેશન પાસેથીજ મોટર, ઘોડાગાડી, ટ્રામ વિગેરે સગવડ મળી શકે છે. દેશી વિદેશી ઢબની અનેક હોટલો છે. ધર્મશાળાઓ પણ ઘણી છે. મુખ્ય નીચે મુજબ છે:—

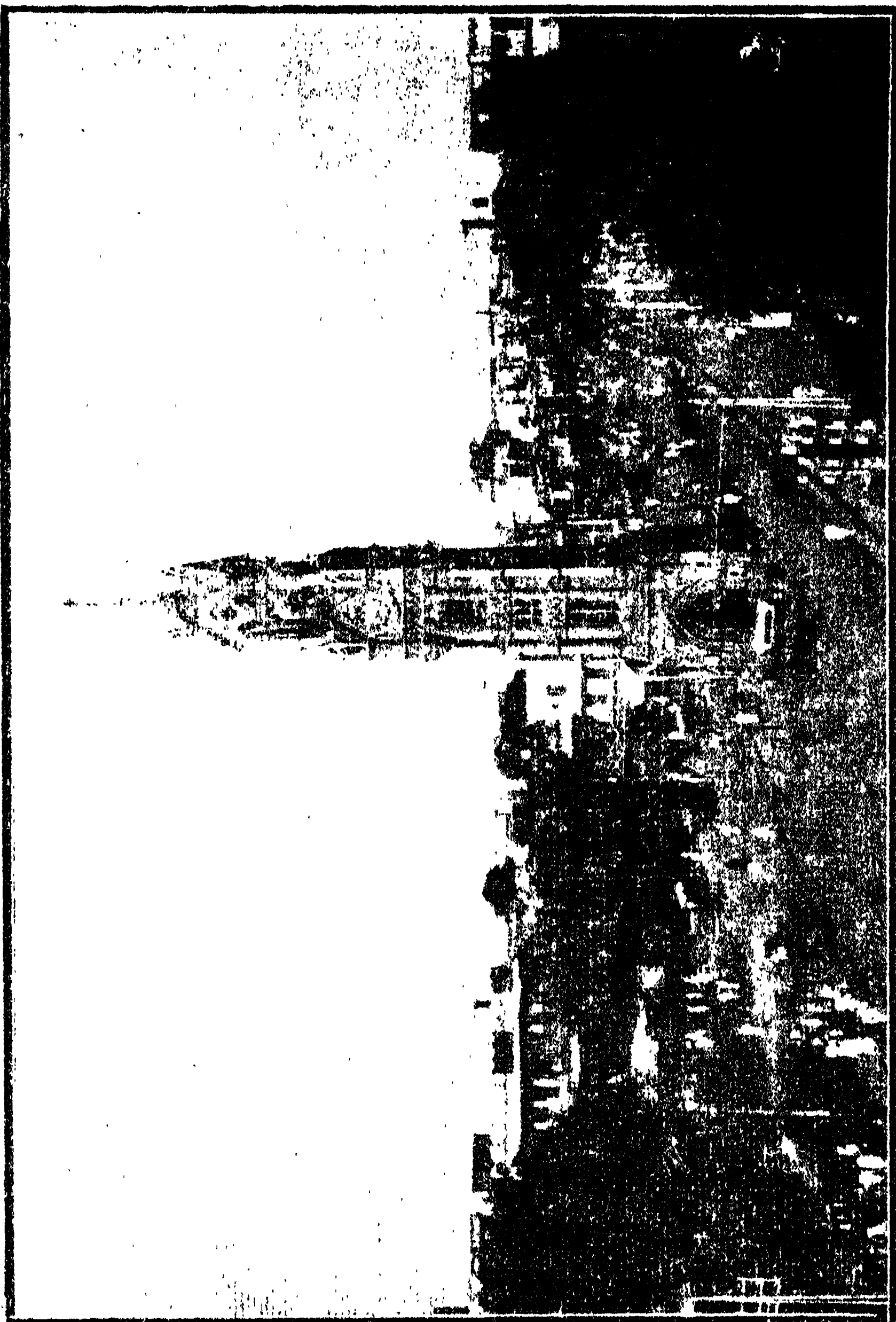
૧ લાલા છન્નામલની ધર્મશાળા, સ્ટેશનની પાસે, ૨ પન્નાલાલ માધવપ્રસાદની, સખારામ બજારમાં, ૩ ગુજરાતી સેવાસમાજ, બાગદિવા, ૪ લાલા લક્ષ્મીનારાયણની કૃતેહપુરી બજાર, તથા મારવાડીઓની, પંજાબીઓની, તથા બીજી અનેક નાની મોટી ધર્મશાળાઓ છે. પરંતુ ગુજરાતીઓ માટે તો સર્વોત્તમ સ્થાન ગુજરાતી સેવાસમાજ, બાગદિવારમાં આવેલું છે. સ્ટેશનથી ફક્ત ત્રણ મીનીટનોજ રસ્તો છે છતાં જો ઘોડાગાડી કરો તો આખા દિલ્હીને ચક્કર મારી, છેવટે સેવાસમાજને દરવાજે આપણને ઉતારી રહેજે ગાડીવાળા બે રૂપીયા લેવાના. એજ રીતે લૉજવાળાની પણ ધનોપાર્જન પદ્ધતિ (હિંસિઆરી કે લુચ્ચાર્થ નહિ) એવીજ છે. લૉજમાં રોજના રૂમનું ભાડુ આઠ આના નક્કી કર્યું હોય સાત આઠ દિવસ રહીએ અને જતી વખતે રૂપીઆ પચીસનું બીલ હાથમાં મૂકે, જેમાં રૂમભાડુ, ગાદલાભાડુ, ગોદડાભાડુ, પલંગભાડુ, નાવાનું પાણી, લુંગડાં ધોનાર નોકર, ફરનીચર, લાઈટ વિગેરે ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વિગેરે અનેક વિગતો લખી રોજના બે થી ત્રણ રૂપીયા કરે છે; માટે ગુજરાતી સેવાસમાજમાં ઉતરવું. ગુજરાતીઓ માટે તો તે એક અનોડ આશીર્વાદ સમાન સંસ્થા છે. ફક્ત એક નિયમ છે; તે એ કે રાત્રે દશ વાગતા સુધીમાં સુવા માટે આવી જવું. આ નિયમ સૌ માટે હિતકર છે, બહારગામમાં અને તેમાંયે દિલ્હીમાં મોડી રાત સુધી ફરવું હિતકર નથી. “નહિ તો દિલ્હીનો ઠગ” એ પ્રચલિત ઉક્તિ સકારણ છે; તેવો સ્વાનુભવ થશે. સ્ટેશનથી સેવાસમાજ પગે ચાલીને જઈ શકાય તેટલું જ છેલ્લું છે, છતાં કેાઈ ધનિકોને આરામ માટે વધુ ખર્ચ કરીને રહેવું હોય તો નીચે મુજબની દેશી પદ્ધતિની હોટલો છે.

(૧) ઇંડીયા હોટલ, કેનોટ પ્લેસ, ન્યુ દિલ્હી, દરરોજનો દર રૂ. ૫) અને વધુ. (૨) તાજમહાલ દરરોજના રૂપીયા ત્રણ, (૩) રોયલ હોટલ, ક્વીન્સ રોડ (૪) પંજાબ હોટલ ફતેહપુરી. (૫) લક્ષ્મી હોટલ, આંદની ચોક વિગેરે મુખ્ય છે. જ્યારે વિદેશી ઢબની હોટલોમાં (૧) ઈમ્પીરીયલ હોટલ, ન્યુ દિલ્હી (૨) મેઈડન્સ હોટલ, (૩) વુડલેન્ડઝ હોટલ, (૪) હોટલ સેસીલ, ચેકર્સ, એલીઝથમ વિગેરે અનેક હોટલો છે. જોનો દર રોજના દસથી પંદર રૂપીયાની લગભગનો છે.

દિલ્હી જંકશનની પાસે જ ક્વીન્સ રોડ છે અને પછી દક્ષિણે થોડું ચાલતાંજ આંદની ચોક આવે છે. દિલ્હી જંકશનેથી એન. ડબલ્યુ આરના બીજા ફાંટાદ્વારા પાણીપત, કુરૂ-ક્ષેત્ર, અંબાલા અને કાળકા થઈ સીમલા જઈ શકાય છે. દિલ્હીના

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ચાંદની ચોક. (દિલ્હી)

ખીખ બે વધુ સ્ટેશનો એ તરફ છે. સખ્મી મંડી અને ક્રીગ્ઝ છે. ઉત્તરહિંદમાંના બજારને મંડી કહે છે. આ શહેરે અનેક રાજવંશીઓ જોયા છે.

શાહજહાનનું દિલ્હી હાલનું દિલ્હી તે બારમી વખત સ્થપાયેલું શહેર છે, જ્યારે તેરમું નવું દિલ્હી પણ પાસે જ વસાવ્યું છે. તે અગાઉની દિલ્હીઓ વસી અને નાશ પામી છે. પાંડવોનું ઇંદ્રપ્રસ્થ, પૃથ્વીરાજનું દિલ્હી, તઘલખ બાદશાહનું તઘલખબાદ, જહાંપનાહ, સિરી ફિરોજશાહનું ફિરોજબાદ, શાહજહાંનું શહાજહાંનાબાદ, વિગેરે સાતેક દિલ્હીની તો ઇતિહાસમાં વધુ જાણીતી વાત છે. એ શહેરોના ખંડેરો ચાલીશ પીસ્તાલીસ માઇલના વિસ્તારમાં વિખરાયેલા છે. જંકશન સ્ટેશન પાસેનો ચાંદની ચોક એ તો હિંદનો અરે-એશિયાનો સૌથી વધુ સમૃદ્ધ લત્તો લેખાય છે. તે જુના ઇતિહાસનું કેન્દ્ર આધુનિક વેપારવાણિજ્યમાં પણ આગળપડતું જ રહ્યું છે. ચાંદની ચોકથી આગળ પૂર્વે જતાં સદરબજાર આવે છે જ્યારે પશ્ચિમે યમુના કાંઠે ઐતિહાસિક લાલ કિલ્લો આવેલો છે.

શાહજહાંનો લાલ કિલ્લો, દિવાને આમ, દિવાને ખાસ, મોતી મસ્જીદ, અને બીજી બાદશાહી ઇમારતો.

દિલ્હીનો કિલ્લો હિંદના પાટનગરને ચોભે તેવો સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. મુલ્ક મશહુર મયુરાસન અહિંના દરબારને ચોભાવતું હતું. મુગલ બાદશાહતની જહોજલાલી અને કળા-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ, (સ્પેન્ડાડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

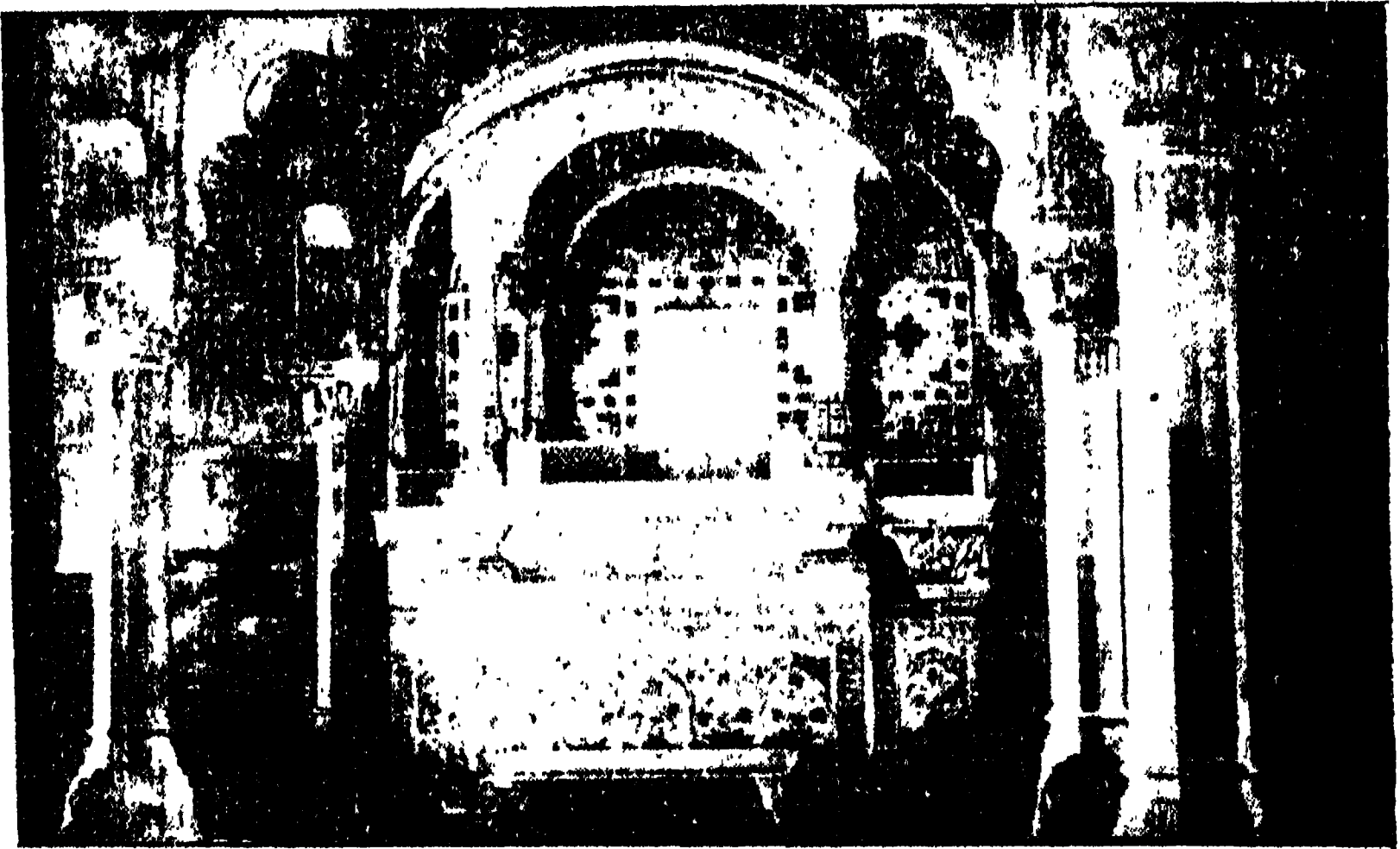
કૌશલ્યના પ્રતિક સમો આ કિલ્લો હજુ પણ આપણને ઘડી-ભર મંત્રમુગ્ધ કરી દે તેવી સુંદર લવ્ય કળામય ઈમારતો ધરાવતો ચારસો વરસ થયા છતાં તદ્દન નવા જેવો ઉભો છે. કિલ્લો જેવા માટે સાંજે સાડાત્રણથી છ સુધી જઈ શકાય છે. લાહોરી દરવાજેથી પાસ લેવો પડે છે. તેનો દર ફક્ત બે આના છે. કિલ્લાનો ઘણોખરો ભાગ અંગ્રેજ લશ્કર તથા ઓપ્રીસાથી ભરપુર છે. આગ્રાના કિલ્લાની માફક જ આ કિલ્લાને પણ ફરતી ખાઈ છે જે સમય આવતાં યમુનાના જળથી ભરી દઈ શકાય છે. આ ખાઈ પંચોત્તર ફુટ પહોળી ને ત્રીસેક ફુટ ઊંડી છે. કિલ્લામાં મોગલ રાજ્યના વખતની મસ્જિદો, નોખતખાનું, બેગમના હમામખાના, મુસમ્મન બુર્જ, શાહબુર્જ મુનતાઝ મહેલ, સલીમગઢ વિગેરે જેવા લાયક છે. કિલ્લાનો આકાર અષ્ટકોણ જેવો છે અને દિવાલોની ઉંચાઈ સાઈટથી સો ફુટ ઉપરાંતની છે, પરિઘ દોઢ માઈલ છે; જ્યારે લંબાઈ પહોળાઈ બેથી ત્રણ હજાર ફીટ છે. આ કિલ્લો બાંધતાં એક કરોડ રૂપીયા ખર્ચ થયેલું અને સવાનવ વરસે તે પુરો બાંધાઈ રહેલો.

કિલ્લામાં દાખલ થવાનો પશ્ચિમનો લાહોર દરવાજો ત્રણ માળવાળો એ લવ્ય દરવાજો અને તેની આગળનું પ્રવેશ-દ્વાર એ લાલાકિલ્લાની શોભામાં ચોર વધારો કરે છે.

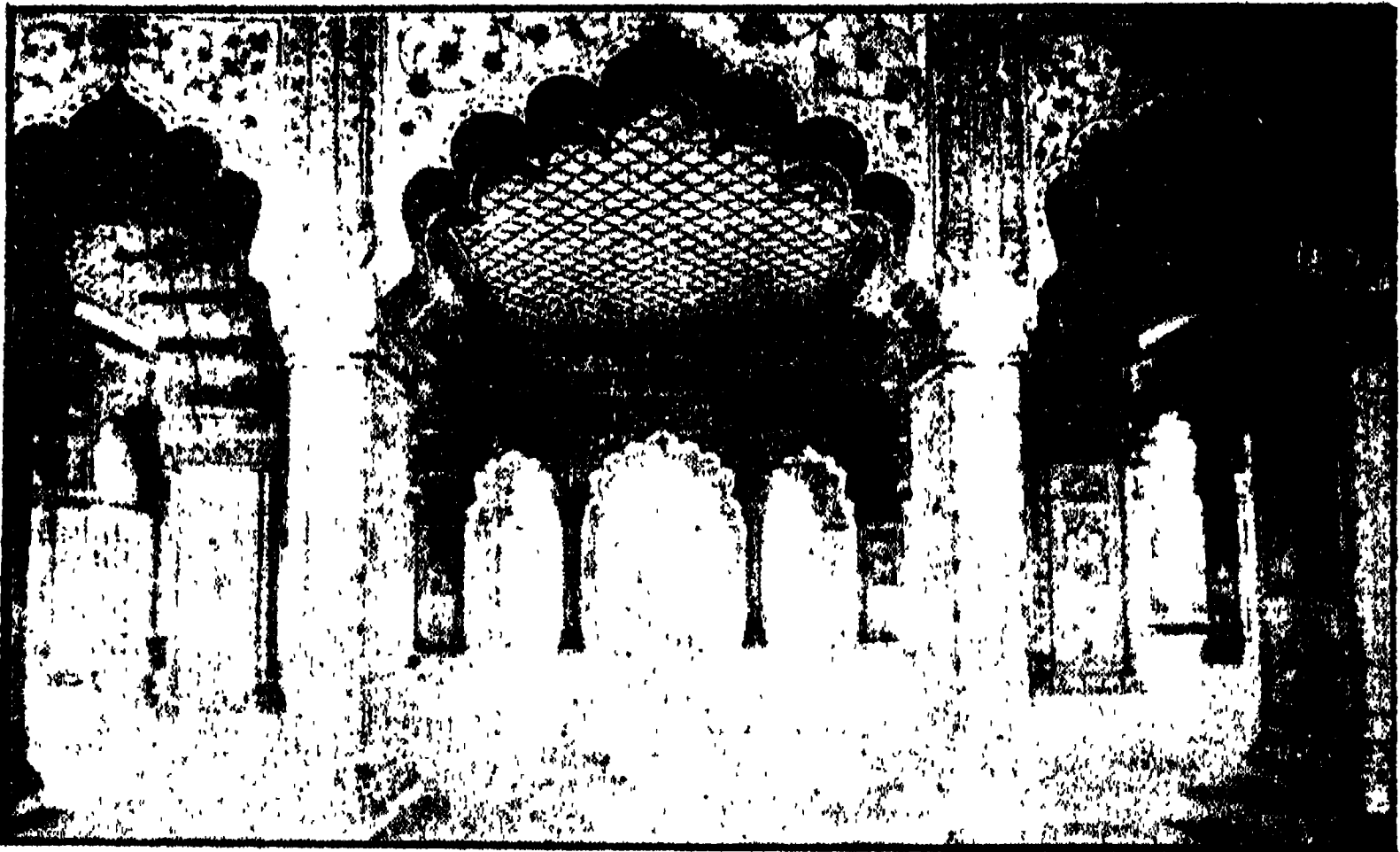
દક્ષિણે દિલ્હી દરવાજો પણ સુંદર છે. બાદશાહોનું લવ્ય સંગીત લવન, નોખતખાનું તે વખતની કળાસમૃદ્ધિનો ખ્યાલ આપે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

દિવાને આમ

દીવાને આમ. (દિલ્હી)

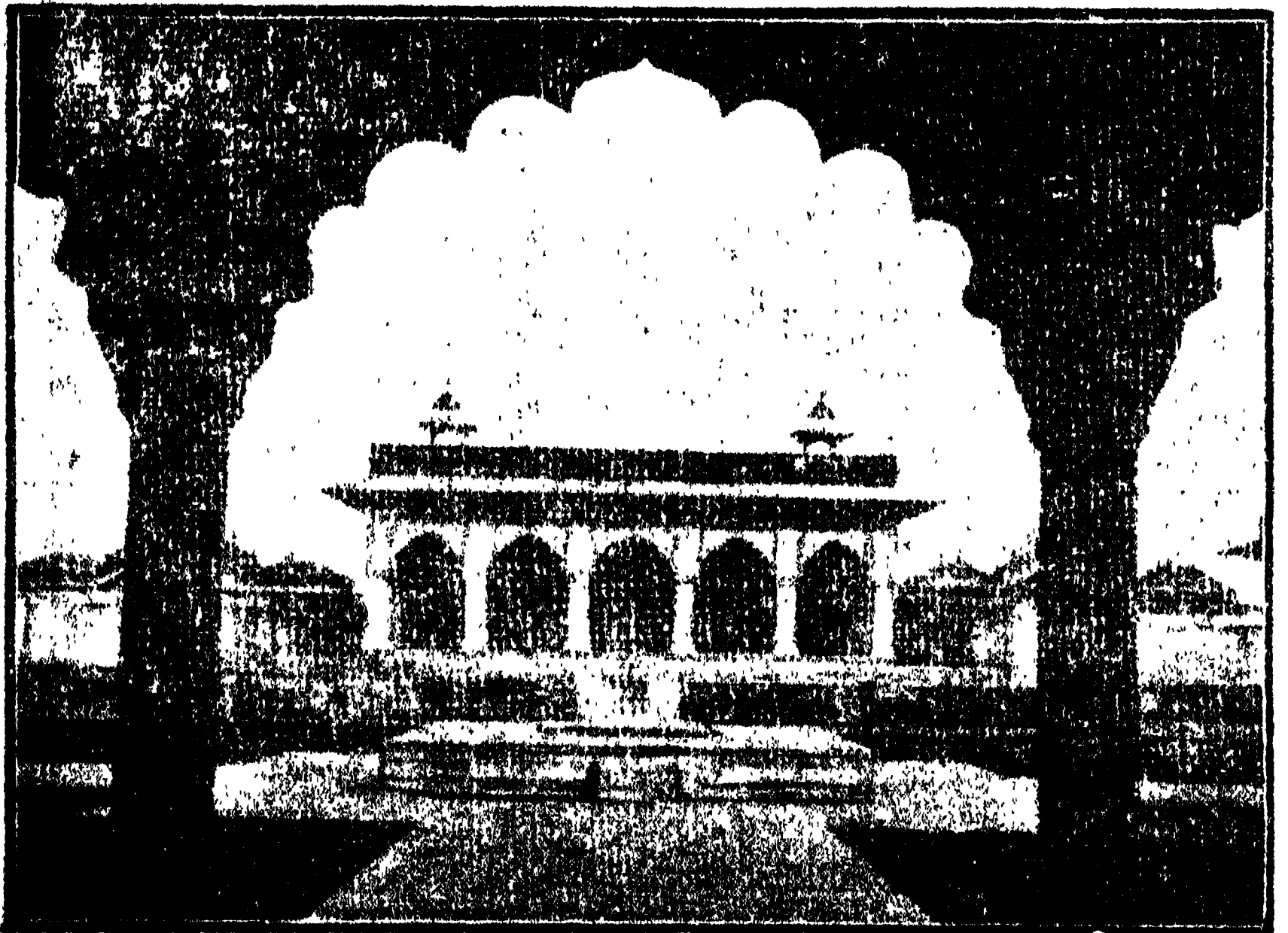

દીવાને આમની આરસની ગાદી. (દિલ્હી)

પાંચસો શીટ લાંબુ અને ત્રણસો શીટ પહોળું આ પ્રજાનું આમવર્ગનું સભાગૃહ (House of Commons) છે. વચમાં આરસની આવી સુંદર મહેલાતોમાં તે કાળે પ્રજા વર્ગની સભા મળતી અને બાદશાહને અરજી રજુ કરી ન્યાય મેળવતી. આ વિશાળ સભાગૃહના સુંદર ઝરૂખામાં કલાપૂર્ણ રંગબેરંગી પથ્થર અને આરસનું જડતર કામ તથા કારીગરી જોવા લાયક છે.

રંગમહેલ તથા તેની અંદરનું સુંદર આરસનું તળાવ બહુજ મનોહર છે. તેની વચ્ચે આરસનું એક ગુલાબ બનાવેલું છે, તેમાં મુગલાઈના વખતમાં હીરામાણેક જડેલાં હતા અને તેમાંથી કુવારા ઉડતા હતા.

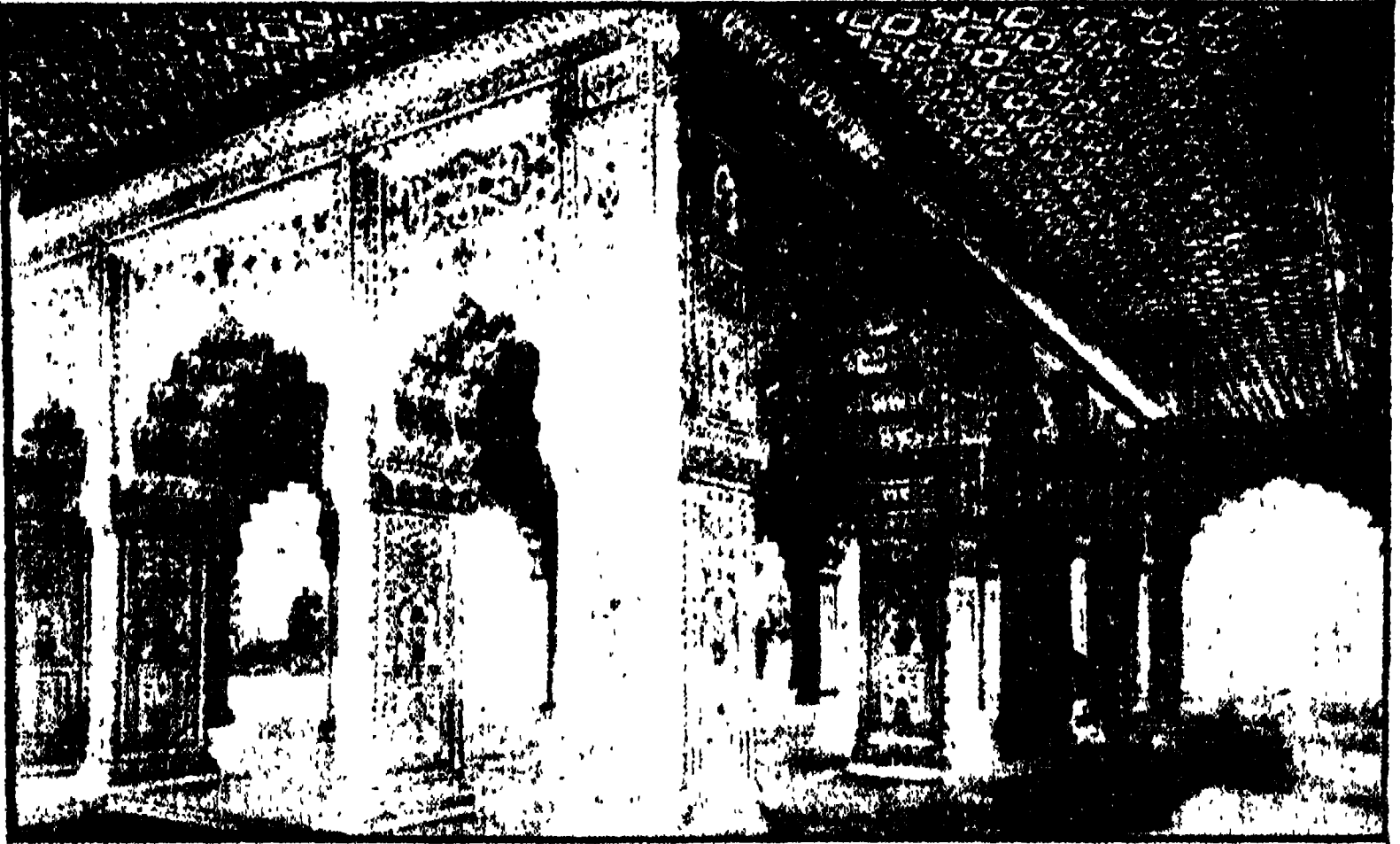
દિવાને ખાસ

દિવાને ખાસ. (દિલ્હી)

દિવાને ખાસ:-અગર અમીરોનું સભાગૃહ (House of Lords) સોએક ફીટ લાંબા પહોળા સુંદર સુશોભિત આરસના ચોરડા અગર મહેલાતની કળા અને શણગાર અપ્રતિમ છે. અહિંયા એક મોટો બાજોઠ છે જેની ઉપર ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ અમુદ્ય ઝવેરાત જડેલું મયુરાસન રહેતું અને તે પર બાદશાહ બિરાજતા નાદીરશાહ બખ્તના સાથે તખ્તે તાઉસને પણ અહિંથી ઉપાડી ગયેલ. તેની કિંમત પંદર કરોડ રૂપિયા હતી અને તેની બંને બાજુ સુંદર સાચા જેવાજ રત્નજડિત મયુરો હતા. અહિંયા અરબી કવિની ઉક્તિ કોતરી છે કે

“ અગર ફીરદોસ બર રૂએ ઝમીનસ્ત,
હમીનસ્તો હમીનસ્તો હમીનસ્તો ”

દિવાને ખાસ ફોર્ટ. (દીલ્હી)

(દુનિયાપર જો કયાંઈ સ્વર્ગ હોય તો તે અહિંયાજ છે અહિંયાજ છે અહિંયાજ છે) અને ખરેખર આ સુંદર સભાગૃહ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આપણને જુદી દુનિયામાં લઈ ગયેલ હોય તેવું જ દેખાય છે દિવાને ખાસનું છતનું જડતર કામ ખાસ જોવા લાયક છે. બાદશાહના સમયમાં આ છત સોના રૂપાથી મઢેલી હતી તેમ કહેવાય છે.

મોતી મસ્જિદ નાની પણ સુંદર છે તેના એકદમ સફેદ સ્વચ્છ ધુમટ મોતીના દાણા જેવા ચમકે છે, ખાસ મહેલ, હુમામખાના (સ્નાનગૃહ) વિગેરે જોવા લાયક છે. હુમામખાના સફેદ આરસના છે; તેમાં ફુલવેલ કોરેલાં છે; એટલું જ નહિ પણ આરસની નીકોમાં રતનજડિત માછલીઓ કોરી કાઢેલી અને તે પર થઈ પાણી વહેતું.

હીરામહાલ, સલીમગઢ, હયાતબક્ષ બાગ અને તેની વચ્ચેથી વહેતી યમુનાની સુંદર નહેર વિગેરે દર્શનીય છે.

દિવાને આમની નજીકમાં જ દિલ્હી એન્ડ મેમોરીયલ મ્યુઝીયમ (સંગ્રહસ્થાન) છે તેમાં ઔરંગઝેબની મોટી તલ-વાર, શિલાલેખ વિગેરે છે.

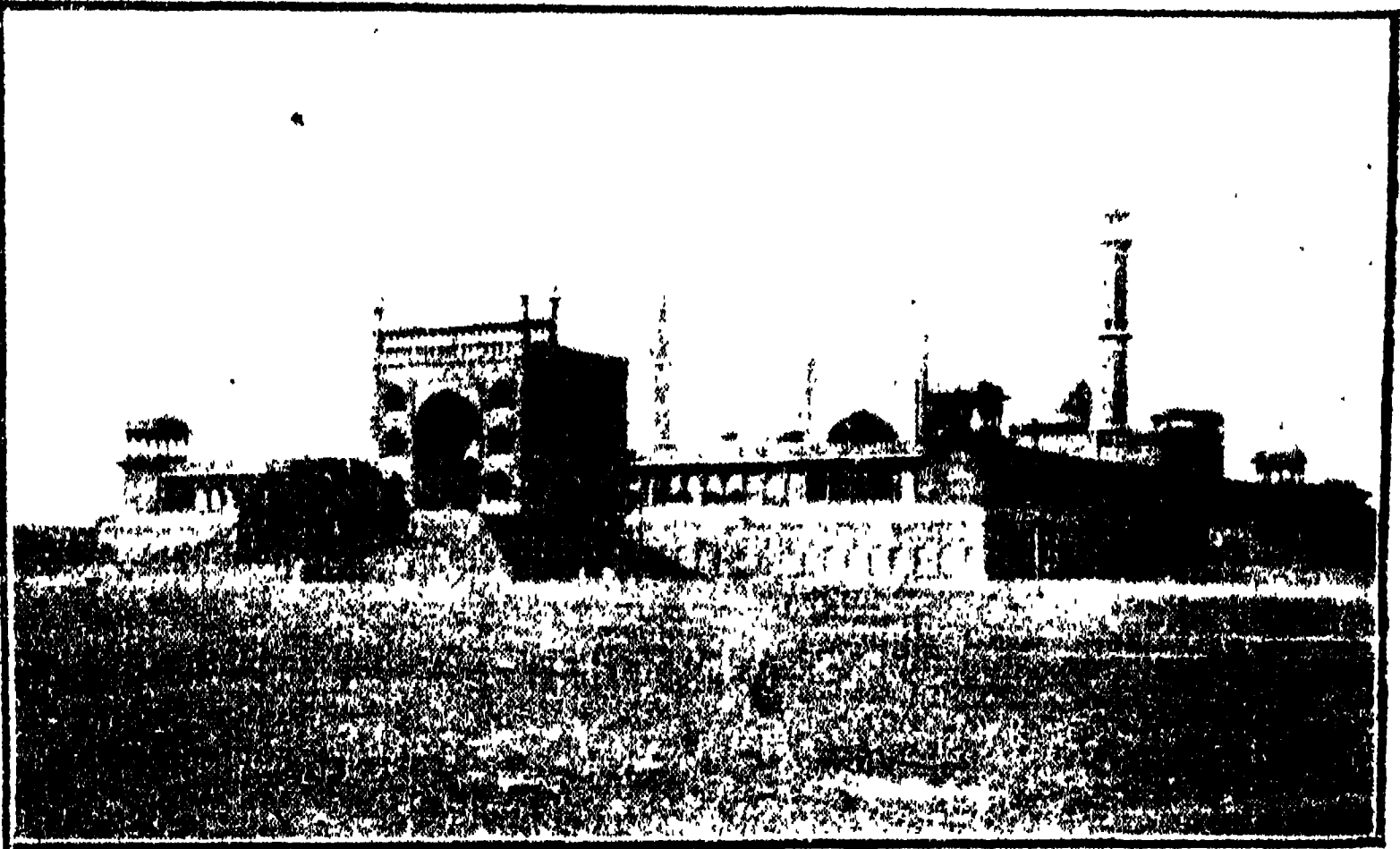
વાયરલેસ સ્ટેશને અને લડાઈના શસ્ત્રસરંજામનું પ્રદર્શન પણ જોવા લાયક છે, અને સુધરેલા કહેવાતા આ જમાનામાં આ શસ્ત્રો ઉપરાંત અવનવી જાતના અનેક શસ્ત્રાસ્ત્રોથી જે લડાઈ ચાલી રહી છે તેથી આવો બુદ્ધિનો અને વિજ્ઞાનનો સદુપયોગ (?) અહિંસાના ઉપદેશથી વિલય પામશે કે કેમ તેવી શંકા ઉભી કરે છે ?

કિલ્લામાંથી બહાર નીકળી સામે જુમ્મામસ્જિદ જોવા જવું.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જુમ્મામસ્જીદ

જેમ આગ્રાની લબ્ધ લાલ જુમ્મામસ્જીદ સ્ટેશનથીજ ટ્રેનમાંથી દેખાય છે, તેમ અહિંયા આ કિલ્લામાંથી બહાર આવતાંજ ઉંચી લબ્ધ ત્રણ મોટા ધુમટવાળી આલિશાન જુમ્મામસ્જીદ નજરે ચડે છે. તેના બંને મિનારા સો સવાસો ફીટ ઉંચા છે, જ્યારે વચ્ચે ચોક સહેજે બસો ફીટ લાંબો અને સો ફીટ પહોળો છે તેની પૂરણી દસેક ફીટ ઉંચી છે, તેની આસપાસ નીચે દુકાનો કરેલી છે. તેનો વચ્ચે ધુમટ

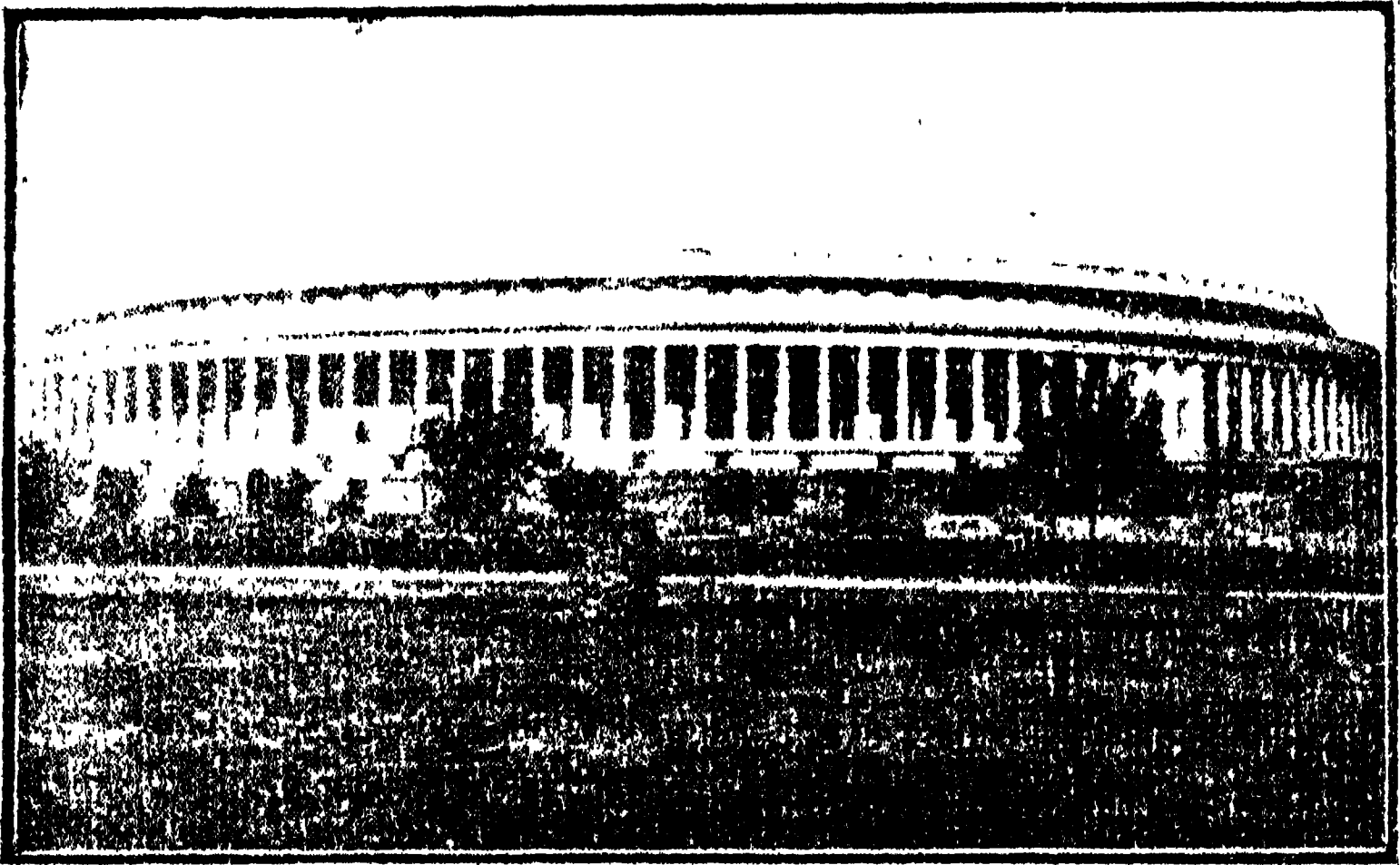
જુમ્મામસીદનો દરવાજો. (દિલ્હી)

અને બંને મિનારા નવા દિલ્હીથી જોઈ શકાય છે. આ મસીદને બાંધતા ચૌદ વર્ષ થયેલાં, અને દસ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ થયેલું, દુનિયાની શ્રેષ્ઠ મસ્જીદોમાં તેની ગણના થાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સોનેરી મસીદના સોનેરી રંગના ધુમટ અને મિનારા પરથી તેનું નામ સોનેરી મસીદ રાખ્યું છે. બીજા જોવા લાયક સ્થળોમાં કલાં મસ્જિદ, અદલાઉદ્દીન દરવાજો, કાશ્મીર દરવાજો તથા જયસિંહની વેધશાળા (જંતર મંતર) છે. તે નવા દિલ્હીના રસ્તે જતાં આવે છે. નવું દિલ્હી જુના દિલ્હી શહેરથી ત્રણ માઈલ દૂર છે, વેધશાળામાં જયપુરની વેધશાળા માફક સૂર્ય, ચંદ્ર અને બીજા ગ્રહોની ગતિ, રાશી, અંશ, કળા, વિકળા, તિથિ દિવસનો સમય કલાક કે ઘડીપળ, તથા રાત્રિનો વખત, લગ્ન તથા, નક્ષત્ર વિગેરે સમજવાના યંત્રો છે.

નવું દિલ્હી

ઇન્ડિયન પાર્લામેન્ટ (ન્યુ દિલ્હી)

આ શહેરની નગરરચના આધુનિક છેલ્લામાં છેલ્લી ઢબ મુજબની કરેલી છે. તેમાં ઘણા સુંદર, બગીચા વિગેરે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

રસ્તા સુંદર સ્વચ્છ અને વ્યવસ્થિત છે. વિશાળ રસ્તાની બાજુ પર લીલોતરી અને વૃક્ષરાજિની વ્યવસ્થા ઘણીજ સુંદર રીતે છે. વડી ધારાસભાનું સભાગૃહ, કાઉન્સિલ હાલ, સેક્રેટેરીયટ, વાઈસરોયનો મહેલ વિગેરે સુંદર અને નવી બાંધણીના મોટા મકાનો જેવા લાયક છે. બધા મકાનો સફેદ છે જ્યારે સેક્રેટેરીયટ, કાઉન્સિલ, હાલ વિગેરે લાલ પથરનાં છે. વાઈસરીગલલૉજ, વાઈસરોયની-હિંદના હાકે-મની મહેલાત તેનો સુંદર બગીચો, અને ઉપરનો ધુમ્મટ વિગેરે સુંદર દ્રશ્ય રજુ કરે છે. પ્રીન્સીઝ પાર્કની વચ્ચે જ વૉર મેમોરિયલ આર્થ (લડાઈ સ્મારક કમાન) આવેલી છે. કોનોટ પ્લેસ એ નવા દિલ્હીની મુખ્ય બજાર છે.

આ શહેર બાંધવામાં ચૌદ કરોડ રૂપીઆ ખર્ચ થયેલ છે.

નવા દિલ્હી પાસે જ સફ્ફરજંગની કબર તથા લોહી બાદશાહની કબરો આવેલી છે. વળી દિલ્હીનું હવાઈ બંદર વિલીંગ્ડન એરોડ્રોમ પણ અહિં નજીકમાંજ છે, જે ઈમ્પીરીયલ એર સર્વીસઝ વિગેરેનું મુખ્ય સ્ટેશન છે.

સામે જ ઇંદ્રપ્રસ્થ આવેલું છે, ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં પુરાણો કિલ્લો છે. આ પાંડવોનું હસ્તિનાપુર કે ઇન્દ્રપ્રસ્થ દિલ્હીથી બે એક માઈલ દૂર છે. ઉંચી જગાપર કિલ્લો પથ્થરથી બાંધેલો છે. તેને ત્રણ દરવાજા છે અને દરેક દરવાજાને બે માળ છે. કિલ્લાને ફરતી અંદરના ભાગમાં બેવડી પડાળો ઠેઠ સુધી છે. કોઈ કોઈ જગોએ કિલ્લો પડી ગયેલ છે. આ દિલ્હીમાં

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

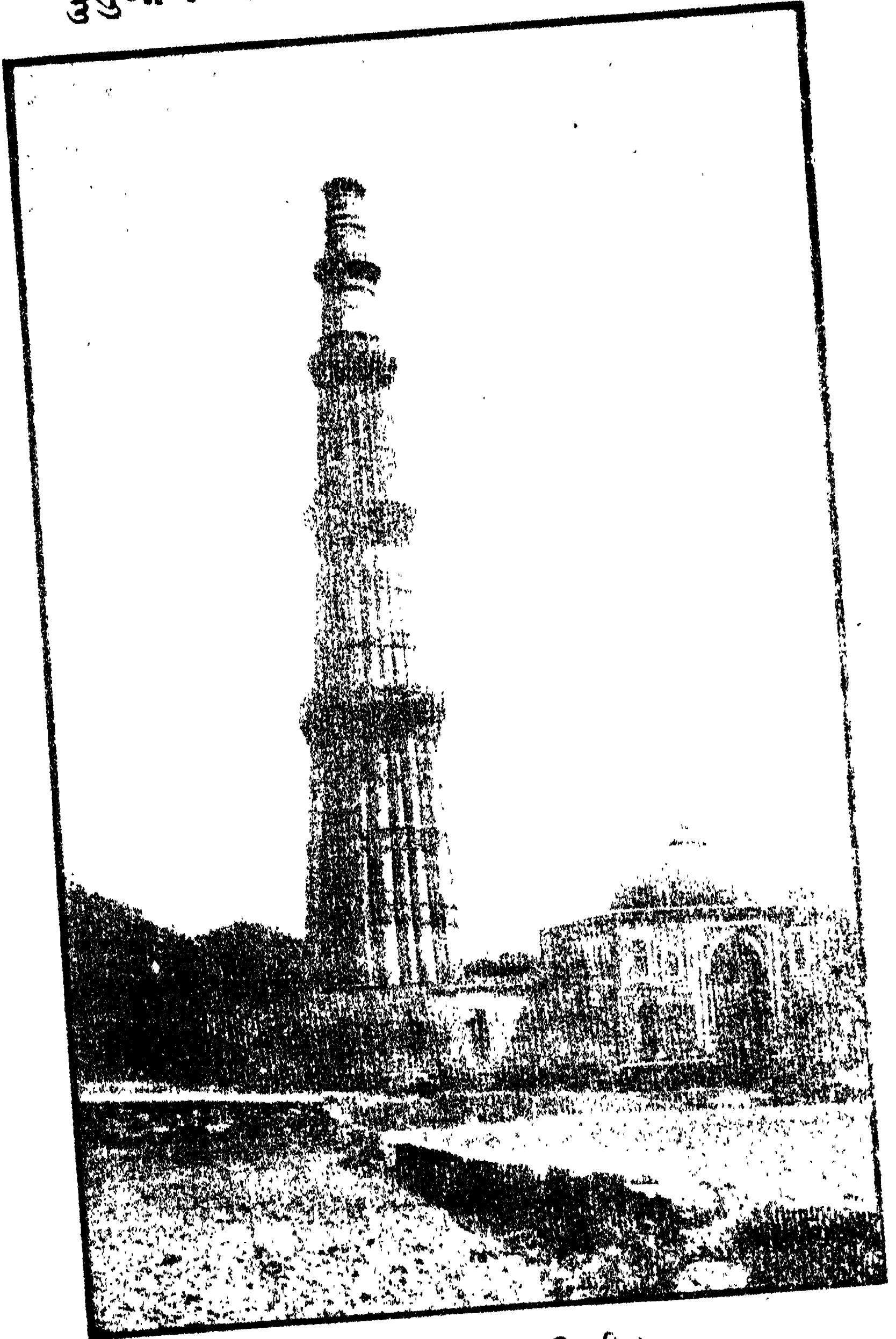
સૌથી પ્રાચીન સ્થળ છે. છેલ્લા પંદરસો વર્ષનો ઇતિહાસ આ પથરોએ નિહાળ્યો છે. અર્જુન, ભીમનું હસ્તિનાપુર, શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુનું સમાધાન માટે સમાગમ, દૌરવ પાંડવોનું મહા-ભારતનું યુદ્ધ, પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ અને ઘોરી બાદશાહનું યુદ્ધ, હુમાયુ, અકબર, કળાપ્રિય ઉદાર દિલ શાહજહાં અને ઔરંગઝેબના જીવન પ્રસંગો પેશ્વાઈના હુમલાઓ, અને અંગ્રેજોનું સામ્રાજ્ય, સત્તાવનનો બળવો અગર સ્વાતંત્ર્યની દાવપેચભરી લડાઈ વિગેરે કાંઈકાંઈ અવનવા દ્રશ્યો દિલ્હી શહેરે નિહાળ્યા છે. પાસે વહેતા યમુના જળની જેમ-કેટલાયે રાજવંશો અને રાજવીઓ આવ્યા અને ગયા પણ સ્થિતપ્રજ્ઞ શું આ શહેર યમુના કાંઠે સમાધિસ્થ અખંડ ઉભું છે. આ કિલ્લો ઇ. સ. પૂર્વે પંદરસો વર્ષ પહેલાં ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે બંધાવ્યો છે એમ કહેવાય છે. પાંડવોની રાજસભાના સ્થળે શેરશાહે શેર મસ્જીદ બંધાવી અને કિલ્લો બંધાવ્યો. પાંડવોના યજ્ઞકુંડને સ્થાને શેર મંડળ હતું. ત્યાં હુમાયુએ કિતાબખાનું બંધાવેલું. તે પુસ્તકાલયની સીડીના પગથીઆ પરથી પડી જવાથી હુમાયુનું મરણ થયેલું. ચોકમાં કુંતામાતાનું મંદિર છે. ત્યાં કુંતાજી તથા દ્રૌપદીજીનાં મંદીરો છે.

ચ્યુઝીયમ અને યમુનાજીના ઘાટ

ચાંદની ચોકની બાજુમાં થોડે છેટે સંગ્રહસ્થાન છે. યમુના પર ઘણા ઘાટ બાંધ્યા છે. યમુનાનું જળ કાશીથી વધુ સફેદ છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કુતુબમિનાર અને રાજા ધવનો વિજય સ્થંભ

કુતુબમીનાર. (દિલ્હી)

હિંદની સાત અબ્બયખીઓમાં જેની ગણના થાય છે તેવો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ કુતુબમિનાર દિલ્હીથી નૈરૂ-ત્યમાં અગીયાર માઇલ દૂર આવેલો છે. ઇ. સ. ૧૨૦૦ માં આ મિનારો બાદશાહ કુતુબુદ્દિને બંધાવવો શરૂ કર્યો અને સમસુદ્દીન અલ્તમશે તે વીસ વર્ષે પૂરો કરાવ્યો. તે પથ્થરનો બાંધેલો અઢીસો ફુટ ઉંચો છે. તેને સાત માળ હતા. પણ ઉપલા બે માળ પર વિજળી પડતાં તે ઉતારી લઈ પાસેની કુતુબમસ્જીદમાં મૂકેલા છે. બાકી તો સાત સૈકા વહી ગયા છતાં આ મિનાર એવો જ અબંડ છે. મિનારનો નીચેનો વ્યાસ (ડાયમીટર) પચાસ ફીટ જેટલો છે, જ્યારે પાંચમા માળની પહોળાઈ દસેક ફીટ હશે. ચડવા માટે ગોળ સીડી છે જેના લગભગ ત્રણસોએંસી પગથીઆ ચડી છેક ઉપરે મજલે જઈ આસપાસ જોવાથી સુંદર વિહંગદ્રશ્ય નજરે પડે છે; અહિંથી યમુના મૈયાના દર્શન થાય છે.

આ મિનારના બાંધનાર વિષે બે ત્રણ દંતકથાઓ છે. પૃથ્વીરાજની પુત્રીને યમુનામૈયાનું દર્જન કરવાનો નિયમ હતો અને તેના માટે આ સ્તંભ બંધાવ્યાનું કહેવાય છે જ્યારે ત્રીજા માળ સુધી તો મિનારાની બહારની બાજુએ કુરાને શરીફની સુરાઓ ટાંકેલી છે. વળી ઠેક ઠેકાણે અજવાળા તથા હવા માટે નાની નાની બારીઓ મુકેલી છે. તથા દરેક માળે ચારે તરફ ફરતી આસપાસ નાની અગાશીઓ છે. પાંચમે માળે પિત્તળનો કઠેરો બાંધ્યો છે અને ત્યાં લાઈટ છે, અને વિજળી સંવાહકતાર છે. પાસે જ નાનું કુતુબ ગામ છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ શ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

મિનારો ઉતરતાં પાસે જ એ મિનારાથી પણ જુનો અને આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોને પણ અજ્ઞાયક કરી દે તે એવો રાજા ધવનો વિજય સ્થંભ છે. તે સ્થંભમાં લોહ, તાંબુ, કાંસુ વિગેરે જુદી જુદી સાત ધાતુઓ એવી મિશ્રિત કરી છે કે ઇ. સ. ૩૧૯ નો કેતરેલો સંસ્કૃત લેખ તેની ઉપર હજુએ એવો ને એવો સ્પષ્ટ અને સુરેખ છે, અને આ સ્થંભને જરાયે કાટ લાગ્યો નથી તે થાંભલો તેર કુટ ઉંચો છે. તેની બનાવટમાં ધાતુઓની મેળવણી કયા પ્રમાણમાં કેવી રીતે કરેલી તે જાણવા માટે વૈજ્ઞાનિકોએ પૃથક્કરણ કરવા પ્રયત્નો કરેલા છતાં તેનો હજુ સુધી નિર્ણય થઈ શક્યો નથી. અને રસાયણવિદ્યામાં આટલો આટલો પારંગત હોવા છતાંય જોણે વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ વિનાશ માટે નથી કર્યો તે હિંદુ આજે વિજ્ઞાનમાં પાછળ પડી જઈ અધોગતિ અને પરાધીનતા સેવી રહ્યું છે એવો ખ્યાલ સહૃદય નિરીક્ષકને તો જરૂર આવશેજ. “અંદ્રગુપ્ત મૈર્યે” આ ભરેલા લોહાનો નક્કર સ્થંભ પોતાના ભારતવર્ષના વિજયચિન્હ તરીકે બનાવેલો, તેવો બીજો મત પણ છે. પાસેજ હિંદુ મંદિરો તથા ખંડેરો છે. કુતુબથી પાછા દિલ્હી જતાં રસ્તામાં ગ્યાસુદીન તઘલખનું તઘલકાબાદ કિલ્લો તથા તેની સુંદર કબર આવે છે, જ્યારે અલાઉદ્દીનનું સીરી કુતુબની પાસે જ છે. શહેરમાં બીજા જોવા લાયક સ્થળોમાં પાર્શ્વનાથનું જૈનમંદિર, યુનીવર્સિટી બીલ્ડીંગ અને બિરલા મંદિર છે. એખલા ગામ મુંબઈથી દિલ્હી જતાં હઝરત નિઝામુદ્દીન પહેલાનું સ્ટેશન છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ

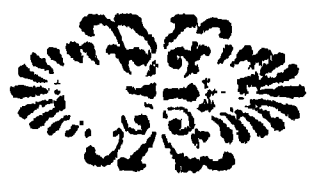
આ બધા સ્ટેશનો દિલ્હીના એક નાના જુદા પ્રાંતના હદમાં આવેલાં છે. દિલ્હીમાં રાણીબાગ પણ જોવા લાયક છે. મિરત (મેરઠ) રૂડકી, હરદ્વાર, હૃષીકેશ, દહેરાદુન, અને મસુરી.

દિલ્હીથી આપણે એન. ડબલ્યુ રેલ્વે દ્વારા પંજાબ પ્રાંતમાં પ્રવેશ કરી કુરૂક્ષેત્ર, પાણિપત અને કાલકા તથા ત્યાંથી સીમલા જઈ શકીએ છીએ વળી પંજાબમાં લાહોર, અમૃતસર કે રાવળપિંડી તથા કાશ્મીર તરફ પણ આ રસ્તે જવાય છે પણ હાલ તુરત તો યુક્ત પ્રાંતમાંજ નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેનો બીજો ફાંટો જાય છે તે દ્વારા પ્રવાસ શરૂ કરીએ, તે માર્ગે દિલ્હી, સહરાનપુર અને ત્યાંથી અંબાલા થઈ લાહોર અને પેશાવર તરફ જઈ શકાય છે. દિલ્હી શહાદ્રાથી સહરાનપુર લાઈટ રેલ્વે દ્વારા પણ સહસનપુર જઈ શકાય છે. તે ઇ. આઈ. રેલ્વે સાથે સંકલિત છે પણ જો નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે મારફતે જ પ્રવાસ આદરીએ તો તો દિલ્હી શહાદ્રા અને ત્યાંથી ગાઝીયાબાદ જંકશન આવે, દિલ્હીથી કલકત્તા તરફ જતી ઇસ્ટ ઇન્ડીયા રેલ્વે અહિંથી જુદી ફાંટાય છે; જ્યારે નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વે ઉત્તરે મેરઠ (મીરત) મુઝફરનગર, સહરાનપુર અને અંબાલા જાય છે. મીરત સીટી સ્ટેશનથી મીરત છાવણી સ્ટેશન ત્રણ માઈલ દૂર છે. મીરત સીટી સ્ટેશન દિલ્હીથી પીસ્તાલીશ માઈલ દૂર છે. મીરતમાં મોટી છાવણી છે. અહિંથી ખુબ જઈ શકાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સહરાનપુર એ ઇસ્ટ ઇન્ડીયા રેલ્વે અને નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેનું જંકશન સ્ટેશન છે. શહરાનપુરથી મોગલસરાઈ જતી સીધી ઇસ્ટ ઇન્ડીયા રેલ્વેમાં બેસી આપણે લકસર, અને લકસરથી હરિદ્વાર અને દહેરાદૂન જઈ શકાય છે. હરિદ્વારથી એક ફાંટો જુદો હુપીકેશ તરફ જાય છે. સહરાનપુરથી દહેરાદૂન, હુપીકેશ અને હરિદ્વાર માટે સીધી ગાડીઓ પણ દોડે છે. સહરાનપુર અને લકસર વચ્ચે રૂડકીનું સ્ટેશન આવે છે. રૂડકીમાં ગંગા નદીની નેહરોનું મથક છે. વળી સોલના નદી પણ ત્યાંજ વહે છે. તે નદી ઉપર પૂલ બાંધીને તે પરથી ગંગા નદીની નહેર વહે છે. આ રીતે નદી પર નદીનું વહેવું એ અશક્ય મનાતી વસ્તુ, ત્યાં હાલના કારીગરોએ-ઈજનેરોએ શક્ય કરી બતાવેલ છે. “ભગીરથ વિદ્યામાં પાણીના પ્રવાહ લઈ જવાના છ પ્રકાર છે, એમાં અદ્ભુત અને અઘરામાં અઘરો પ્રકાર એ, એક પ્રવાહ પર ઘઈને બીજો પ્રવાહ લઈ જવાનો છે.” રૂડકીમાં ભગીરથ વિદ્યાની મહાશાળા (કોલેજ) પણ જોવા જેવી છે.

હરિદ્વાર સ્ટેશન, લકસરથી સત્તર માઈલ અને દિલ્હીથી કુલ એકસો સીત્તર માઈલ દૂર છે.

યાત્રાધામ હરિદ્વાર

હરિદ્વારે કુશાવર્તે બીલ્વકે નીલ પર્વતે ।

સ્નાત્વા કનચલે તીર્થે પુનર્જન્મો ન વિચતે ॥૧॥

સપ્તપુરીમાંની આ “ માયા ” પુરી, જ્યાં ગિરિરાજ હિમાચલમાંથી ગંગા મૈયા બહાર નીકળી સપાટ અવનિ પર ઉતરે છે, તે નગર ભવ્ય ભક્તિભાવપ્રેરક, ગંભીર સૃષ્ટિ-સૌંદર્યની વચ્ચે પુણ્યસલિલા ગંગા કાંઠે આવેલું છે. પદ્મ પુરાણમાં કહ્યું છે કે પતિતપાવની ભગવતી ગંગામૈયાનું મિલન બધી જગ્યાએ કઠિન છે પણ પ્રયાગ, હરિદ્વાર અને ગંગા સાગરમાં તો સહુથી વધુ કઠિન છે. “ હરદ્વારમાં, કુશવર્ત ઘાટ ઉપર, બિલ્વકેશ્વર મહાદેવ પાસે, નીલ પર્વત પાસે, કે કનચલ ગામે સ્નાન કરવાથી મનુષ્યના સર્વ પાપ નાશ પામે છે અને તેને પુનર્જન્મ લેવો પડતો નથી. ” ઉત્તર હિંદના સર્વોત્તમ, સૌથી પવિત્ર તીર્થધામમાં હરદ્વારની ગણના થાય છે. દરેકે દરેક હિંદુને ગંગા મૈયામાં એક વખત સ્નાન કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા હોય છે. સ્વર્ગમાંથી ભગીરથ તપવડે ભગીરથ રાજાએ નીચે આમંત્રેલી દેવાધિદેવ મહાદેવના શીર પરથી નીકળતી ગંગા

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મૈયાનું એક ટીપું પણ મૃત્યુ વખતે દરેક હિંદુના મુખમાં રેડવાનું ઘણું મહાત્મ્ય છે તેથી તેનો મોક્ષ થશે તે માન્યતા છે. હરિ (બદરીનારાયણ) નું આ દ્વાર છે, મુખ્ય માર્ગ છે; તે રીતે હરનો (શંકર ભગવાનનો) પણ આ મુખ્ય માર્ગ છે કારણ કે મહાદેવ હિમાલયમાં જ રહે છે. તેને હરદ્વાર અને ગંગાદ્વાર પણ કહે છે. અહિંથી હિમાલયની યાત્રા શરૂ થાય છે અને ગંગોત્રી, જમ્નોત્રી, કેદારનાથ અને બદ્રીનાથનો યાત્રાળુ ગિરિરાજ હિમાલયમાં અહિંથી પ્રવેશ કરે છે.

હરદ્વાર સ્ટેશનથી બહાર નીકળ્યા પછી ડાબા હાથે જતાં પોણોક માઈલ દૂર પ્રખ્યાત તીર્થ સ્થળ હરકી પેઠી (પાયરી) અને બ્રહ્મકુંડ આવેલા છે.

ધર્મશાળાઓ:—હરિદ્વારમાં ચાળીસેક ધર્મશાળાઓ છે. તેમાં વિલાસપુરના મહારાજની, કપુરથલાના મહારાજની, કાશ્મીરના મહારાજની, સદાસુખ ગંભીરચંદ બિઠાનેરવાળાની, કરોડીમલની ધર્મશાળા, શેઠ ખુશીરામ અગ્રવાળની ધર્મશાળા, ચંચાયતી ધર્મશાળા, તથા મારવાડી સિંધી વિગેરે લોકની ધર્મશાળાઓ છે. ઘણીખરી તો સ્ટેશનની પાસે જ છે. કનખલમાં શેઠ સુરજમલ રૂઠ્યાની સુંદર ધર્મશાળા છે. કુંભ મેળા પર અહિંયા લાખો યાત્રાળુઓ આવે છે તે વખતે ખુબ ભીડ રહે છે, બાકી તો ધર્મશાળા વિગેરેની સવડ સારી છે. વળી અહિં સાધુઓને અન્નક્ષેત્રની સવડ હોય છે અને યાત્રાળુઓ પણ ભોજન લેવા ઇચ્છે તો લઈ શકે છે. ઉત્તર હિંદમાં આતિથ્ય સત્કાર

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

ખુબ હોય છે. હિમાલયના એટલે કે ખઠરી કેદાર વિગેરે ના યાત્રાળુએ તો કાંખળ, મફલર, તથા લાકડી, છત્રી, દવા, રેથ વિગેરે હરદ્વારથી જ ખરીદી લેવું. વાહનોમાં એકા, અને ટાંગા મળી શકે છે.

જોવાલાયક સ્થળો નીચે મુજબ છે.

૧ હરકી પેઢી (હરકી પાયરી) ગંગાનો સૌથી પાવન કારી ઘાટ છે. અહિંયાના સ્નાન ઉપરાંત પિંડદાન અને તર્પણ

હરકી પેઢી. (હરદ્વાર)

(શ્રાધ્ધ) તથા અસ્થિ નાંખવાનું (મૃત શરીરના કુલગંગામાં વહેવરાવવાનું) પુણ્ય ઘણું મનાય છે. આ શ્રાધ્ધ તીર્થમાં જેમના

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (રેપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

હાડકાં નાંખે છે તે સીધો સ્વર્ગમાં જાય છે તેવી માન્યતા છે. આ ઘાટ પથરનો બાંધેલો છે. તેની ઉત્તર તરફ ભગવાન વિષ્ણુના પગલાં છે.

આ ઘાટ પર દરરોજ સાંજે છ થી સાત વાગ્યા સુધી. માં ગંગાજીની આરતી થાય છે, જે જોવા હજારો ભાવિક ભક્તો ભેગા થાય છે. અહિં કુલ તથા દીવાના પડીયા પૈસાના બે મળે છે. જેમાંનો દીવો સગાવાની લોકો ગંગા મૈયાની આરતી ઉતારી ગંગાજીમાં તરતો મૂકે છે. એ દીપવડન અને તે વખતની આરતી તથા મંદિરોની ઝાલરનો રણકાર આપણને કોઈ સ્વર્ગીય ભૂમિની ઝાંખી કરાવે છે. પાસે ગંગેશ્વર, શંખેશ્વર વિગેરેના મંદિરો છે. ગંગાનું વહેણ પ્રબળ છે. જેથી ઘાટ બાંધેલ છે.

બ્રહ્મકુંડ:-હરકી પાયરીથી થોડા પૂર્વ તરફ ગંગામૈયાની ધાર તથા પુલ અને કુંડ આવે છે. તે બ્રહ્મકુંડને બાંધેલા પગથીઆ છે. નદીનો પ્રવાહ જોરદાર છે તેથી વાળીને ઘાટ કરેલો છે. પ્રવાહની વચમાં મનસાદેવીનું મંદિર છે જેની પ્રદક્ષિણા સાંકળ પકડી પકડીને કરવી પડે છે. અહિંયા બ્રહ્મા જીયે યજ્ઞ કરેલો જેથી અહિં ગંગાજીનું મહાત્મ્ય ધણું છે. અહિંનું ગંગાજળ પણ એટલું સ્વચ્છ છે કે તે ગમે તેટલાં વર્ષ રહે છતાં બગડતું નથી, અને હાડકાં (અસ્થિ) ને તરત ગાળી નાંખે છે. તથા જંતુન છે-તેમાં જંતુ વિનાશક તત્ત્વ (બેક્ટીરીયોફેજ) ધણું છે તે વાત ડૉ. હેરેલ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

ડો. હેરીસન, અને ડો. નેલ્સન વિગેરેયે સાબિત કરેલું છે. તેથી જ કહેવત છે કે ઔષધં જાન્હવી તોયં । ચારે બાજુ “હરહર ગંગે,” “જય ગંગે”નો ધ્વની, સાયંકાળની આરતી ઉપરાંત ઠેકઠેકાણે સાધુ સંતોની જ્ઞાનચર્ચા, ઉપદેશકોના વ્યાખ્યાનો, ઘાટ પરની દસબાર ભગવત્કથા, ભજન, કીર્તન, વિગેરે ગંગામૈયાના પવિત્ર વાતાવરણને ઓર પવિત્રતા બક્ષે છે અને ઘડીભર આપણને મંત્ર મુગ્ધ કરે છે. પાસે ગંગાજીનું તથા બીજાં મંદિરો છે. હરદ્વારનું શિલાજીત વખણાય છે, બીજી દુર્લભ વનસ્પતિઓ પણ મળી શકે છે. વળી શંકરાચાર્ય ભગવાનનો શૃંગેરી મઠ પણ અહિં છે.

કુશાવર્ત-ગંગાજીના બાર ઘાટ છે. તેમાં હરકી પેઢીની દક્ષિણે આવેલો આ ઘાટ શ્રાધ્ધ માટે પ્રખ્યાત છે. હરકી પિંડીથી છસો ગજ દૂર શ્રવણનાથનું મંદિર છે. તેમાં શિવની પંચમુખી મૂર્તિ છે અને આરસનો નન્દી છે. મંદિર પાસે બિકાનેર મહારાજનું બંધાવેલું ગંગાજીનું મોટું મંદિર છે. વળી હનુમાનજી, ભૈરવ, શ્રીકૃષ્ણ, રામ વિગેરેના મંદિરો છે. આ કુશાવર્તમાં તપસ્વી દત્તાત્રયનો દાલડો (કુશ) ગંગામાં તણાતાં તપના પ્રભાવે તે વર્ષો લગી ધુમરી (આવર્ત) ખાતો જ રહ્યો તેથી તેનું નામ કુશાવર્ત પડ્યું. બીજા પણ ગોઘાટ, સૂર્યઘાટ, વિષ્ણુઘાટ, શ્રવણઘાટ વિગેરે છે.

બિલ્વકેશ્વર તીર્થ હરપીંડીથી આશરે એકાદ માઈલ પશ્ચિમ તરફ પહાડીની નીચે આવેલું છે. બિલ્વકેશ્વરનું શિવ-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

લીંગ લીમડાના વૃક્ષ નીચે છે, જ્યારે મંદિરમાં બિલ્કેશ્વર મહાદેવ છે તેમના મહાત્મ્ય અંગે ગરૂડ પુરાણમાં કહ્યું છે કે “ यस्य दर्शन मात्रेण शिवतां याति मानवः ” પાસે ગણેશ જીની મૂર્તિ છે. ત્યાંથી આગળ પહાડની પાસે ગૌરીકુંડ નામનો કુવો છે. અહિં બિલીના વૃક્ષ ઘણા છે.

હરદ્વાર અલકનંદા અને ભાગીરથીના સંગમ નજીક આવેલું છે.

નીલ પર્વત અને ચંડીદેવીનું મંદિર-સ્ટેશનથી આશરે બે ત્રણ માઈલ છેટે નીલ પર્વત અને નીલધારા આવેલા છે. આ માર્ગ પહાડી અને વિકટ છે અને હિમાલયના યાત્રાળુઓને કેવા માર્ગ આવવાના છે તેનો કાંઈક ખ્યાલ આપે છે. હિમાલયની-બદરી, કેદાર વિગેરેના કપરા માર્ગ માટેની કહેવત છે કે “ નવદિન ચડે અઢાઈ કોશ ” તે મુજબ ખુબ ચડ ઉતર કરી સામે દેખાતા સ્થળ માટે દસેક માઈલ સહેજે નીકળી જાય છે, અને પહાડ પછી પહાડની અનંત હારમાળા, અને જંગલોનો વિસ્તાર, ગિરિરાજના યાત્રાળુઓને કોઈવાર ખુબ થકવી નાંખે છે, પણ ટેકરી પર જઈ જતાં પ્રકૃતિનું સુંદર રમ્ય દૃશ્ય બધો થાક ભુલવી નાંખે છે. પહાડની તળેટીમાં કાળીમાતાનું મંદિર છે. પહાડ પર જતાં માઈલ એક ગંગાજીના બેટમાં પથર પર ચાલવું પડે છે. માયા પુરી હરદ્વારથી એક માઈલ દૂર ગંગાજીના જમણે કિનારે આવેલું ગામ છે. તેમાં “ માયાદેવી ”નું, “ ભૈરવ ”નું અને “ નારાયણ ”નું

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

એમ ત્રણ મંદિરો છે. માયા દેવીને ત્રણ માથા અને ચાર હાથ છે તેની પાસે અષ્ટભુજ મહાદેવની મૂર્તિ છે. આ સાત મોક્ષપુરીમાંની માયાપુરી છે. ગંગાની નહેર માયાપુર અને કનખલની વચ્ચે થઈ જાય છે.

માયાપુરથી દક્ષિણે ગંગા ઉપર લાકડાનો પૂલ છે તે રસ્તે નીલ પર્વત માયાપુર જઈ શકાય છે, હોડકાં પણ ચાલે છે. કનખલ હરદ્વાર સ્ટેશનેથી આશરે બે એક માર્ગલ દૂર જમણા હાથ તરફ જે સડક આવે છે તે કનખલ જાય છે. ત્યાં જવા માટે ઘોડાગાડી મળે છે ભાડુ સવારી દીઠ આનાથી બે આના લે છે. ત્યાં સાધુ સંન્યાસીના મઠ ઘણા છે. ધર્મ-શાળાઓ પણ છે તેનાં સુરજમલ રૂઠિયાની વિગેરે મુખ્ય છે. રસ્તામાં આવતી ગંગા કેનાલ (નહેર)નું બાંધકામ ખાસ દર્શનીય છે.

કનખલમાં બ્રહ્મેશ્વર અને દક્ષેશ્વર મહાદેવ તથા રાધા કૃષ્ણના સુંદર બાંધણીના મંદિરો જોવા લાયક છે—અહિંયા દક્ષ પ્રજાપતિનો ઘાટ છે ત્યાં સતી કુંડ છે કે જ્યાં સતી પાર્વતી પોતાના પતિ મહાદેવનું અપમાન થતું જોઈ પોતાના પિતાના યજ્ઞમાં બળી સતી થયાં હતાં. પાસે હનુમાનજીની મોટી પાંચ હાથની મૂર્તિ છે. કાંગડી ગુરુકુળ (પહેલાં કાંગડીમાં હતું તે નામથી હાલ પણ પ્રખ્યાત છે) એક આદર્શ પ્રથમ પંક્ષિતનું લેખાતું ગુરુકુળ છે, તે આર્યસમાજની શિક્ષણ સંસ્થા છે જ્યારે હરદ્વાર અને જવાલાપુર વચ્ચે સનાતનીઓ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

નું રૂષિકુળ પણ સારું છે. વળી હરદ્વાર સ્ટેશને અને રૂષિકુળ વચ્ચે મુનિમંડળ આશ્રમ વિગેરે જોવા લાયક છે ઉત્તરમાં આવી અનેક શિક્ષણસંસ્થાઓ આર્થ સમાજોઓ તથા સનાતનીઓએ કરી, સુંદર પ્રગતિ સાધી છે. “ જુની પદ્ધતિના અખાડાઓ, ગુફાઓ, અને સાધુઓની કેઠીઓ તો અહિં જોઈએ તેટલી છે. શીખ ધર્મશાળાઓ, ઉદાસી પંથના મકાનો શાંકર મતના દસનામી અખાડાઓ ” વિ. અનેક છે. “ હરદ્વાર એટલે યાત્રાળુઓનું નગર, જવાળાપુર એટલે પંડ્યાઓનું નગર અને કનખલ એટલે સંન્યાસીઓનું નગર. ” હરદ્વારને કપિલ સ્થાન પણ કોઈ કહે છે. અહિંથી હિમાલયની યાત્રા શરૂ થાય છે, તેની વિગતો જાતે પગપાળા મુસાફરી કરી આવેલા સમર્થ લેખક શ્રી કાકા કાલેલકર જેવાયે “ હિમાલયના પ્રવાસ ”માં આપી છે, તે રસપ્રદ છે અને ભક્ત હૃદયના ઉભરા રૂપ હોઈ હિંદના લાખો યાત્રાળુઓ તે ગિરિરાજની યાત્રાએ જતાં શા શા વિચારોથી પ્રેરાય છે વિગેરેનું સુંદર નિરૂપણ તેમાં છે તે જ જોઈ લેવું. આ ગિરિરાજ દુનિયાનો મોટામાં મોટો પર્વત છે. દુનિયાનું છાપરું અહિં છે. એક નાની ટેકરી પર ચડી જઈ આસપાસનો મુલક જોતાં કેટલો સંતોષ અને આનંદ થાય છે. તે પર્વત રાજના જેટલાં વર્ષુન કરો તેટલાં ઓછા છે શ્રી કાલેલકર કાકાના નીચેના વચનો જ તેની કાંઈક સુંદર ઝાંખી કરાવશે “ હિમાલય જવાની વૃત્તિ હિંદુ માત્રને સ્વાભાવિક હોય છે. સિંધુ ગંગા, બ્રહ્મપુત્રા, અને એમની બહેનપણીઓ બધી જ હિમા-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

લયની હીકરીઓ છે એટલે દરેક નદીભક્ત કોકવાર દાદાને ત્યાં લહેર કરવા જવાનો જ. હિમાલયનો વૈભવ દુનિયાના તમામ સમ્રાટોના સમસ્ત વૈભવ કરતાંયે વધારે છે. હિમાલય એજ આપણો મહાદેવ છે. આખા વિશ્વની સમૃદ્ધિ ખીલવતો છતાં અલિપ્ત, વિરક્ત, શાંત અને ધ્યાનસ્થ હિમાલય જઈ એનેજ હૃદયમાં ધારણ કરવાની શક્તિ હોય તેજ જીવન જીત્યો. એને અનંત પ્રણામ હોજે ”

કનખલ હરદારથી મોટું છે ત્યાં મોટી બજાર છે. લંઠારવાળી રાણીની છત્રી, કળામય અને જોવા લાયક છે. કનખલમાંથી નીકળેલી નહેર સાડા છસો માઈલના પ્રદેશને કળદ્રુપ બનાવી, જળસીંચી કાનપુરમાં પાછી ગંગાને મળે છે. અહિંથી આપણે ટ્રેન માર્ગેજ આગળ રૂપીકેશ જઈએ.

રૂપીકેશ અને લક્ષમણ જૂઠા.

હરદારથી રૂપીકેશ, પંદરમાઈલ દૂર છે. પાકી સડક છે અને મોટર બસનું ભાડું જવાના છ આના, અને આવવાના ચાર આના છે. ટ્રેન રસ્તે પણ જવાય અવાય છે. ટ્રેનમાં જવાના ત્રણ આના અને આવવાના ત્રણ આના થાય છે; પણ ટ્રેન રૂપીકેશથી પોણા માઈલ દૂર ઉભી રહે છે જ્યારે મોટર છેક ગામમાં જાય છે. મોટર રસ્તે જતાં રસ્તામાં સત્નારાયણની ચટ્ટો આવે છે. હિમાચળના યાત્રાના રસ્તાઓમાં ઠેરઠેર ચટ્ટીઓ (આશ્રમ સ્થાનો) (હુકાનો) આવે છે. રૂપીકેશનો રસ્તો ગંગા મૈયાને કિનારે હિમાદ્રિની તળેટીમાં સુંદર

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વનરાજિ વચ્ચેથી છે. ચટ્ટીઓમાં લોજન સામગ્રી મળી શકે છે. અહિંથી આગળ બદરીનારાયણ એંસી માર્મલ દૂર છે. પગ રસ્તો ડુંગરાળ વિકટ પણ સુંદર છે. હૃષીકેશ એક ઉંચી ટેકરી પર ગંગાકાંઠે આવેલું સુંદર સ્થળ છે. હિમાલયના બદરી કેદારના યાત્રાળુઓ સિવાય બીજા મનુષ્યોનું તો એ યાત્રાનું અંતિમ સ્થાન લેખાય છે.

મોટર રસ્તે જતાં રસ્તામાં ભીમગોડા (ભીમઘોડા) આવે છે. હૃષીકેશમાં કાળી કમલીવાળાની સુંદર સગવડવાળી ધર્મ-શાળા તથા પંચાયતી ક્ષેત્ર છે. બીજું સિંધપંજબ ક્ષેત્ર છે. બંને જગોએ રહેવા ખાવાનું મફત મળે છે. અહિં ભરતજીનું મંદિર છે ત્યાં ભરતજીએ તપ કરેલું તેમ કહે છે. અહિંથી થોડે દૂર બાબુ આત્મપ્રકાશજીનો સુંદર સ્વર્ગાશ્રમ જોવાલાયક છે. ભરતમંદિર એ વિષ્ણુનું છે તેમપણ બીજો મત છે ઉત્તર હિંદમાં ધર્મશાળામાં યાત્રાળુઓનો અતિથિ સત્કાર ખુબ હર્ષભરે અને ખરા હૃદયથી થાય છે, જોઈતા સાધનો વિ. મળે છે. કાળી કમલીવાળાનાં પ્રતાપે બદરી કેદારના યાત્રા રસ્તે ઠામ ઠામ અન્નક્ષેત્ર વિગેરેની સવડ થઈ છે. અન્ન ક્ષેત્રમાં ભગવા વસ્ત્ર ધારી તમામ સાધુ સંન્યાસીઓને સવારે દસ વાગે લોજન આપવામાં આવે છે, અને બાવા તથા ગરીબોને આટો વહેંચવામાં આવે છે. કમલીવાળાના આશિર્વાદથી એક વેપારી સારું ધન કમાયો અને તેણે તેનો સદ્-વ્યય તેમની પ્રેરણાથી આ રીતે કર્યો છે. બદરીનારાયણ જવું હોય તો તે યાત્રાનો નકશો પણ અહિંથી મફત મળે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

છે. હૃષીકેશથી લક્ષ્મણજૂલા ત્રણેક માઇલ દૂર છે. હૃષીકેશમાં અનેક સાધુ પુરૂષો સુખશાંતિથી નિશ્ચિંતે રહી શકે છે, માટે શ્રી. કાલેલકર કાઢાયે તેને “ સાધુઓનું પિયર ” યથાર્થ જ કહેવું છે.

લક્ષ્મણજૂલા (હૃષીકેશ)

એકલી ઉત્તરાખંડની યાત્રા પાછળજ કેટલાંયે પુસ્તકો લખાયાં છે, લખી શકાય તેમ છે પરંતુ આપણે તો સુખ-સગવડ શોધવાવાળા હવે ટુંકામાંજ પતાવીએ, અને સીધા લક્ષ્મણજૂલા જઈએ. અહિંથી લક્ષ્મણજૂલા આશરે અઢી ત્રણ માઇલ દૂર છે, મોટરો જાય આવે છે અને જવા આવવાના

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આઠ આના લે છે; પણ ચાલીને જનાર માટે બહુ દૂર નથી રસ્તો. પણ સારો છે. રસ્તામાં ઠેરઠેર માંકડા બેઠા હોય છે. રસ્તામાં રામ, ભરત, શત્રુઘ્ન અને લક્ષ્મણજીના એમ ચાર મંદિરો આવે છે. મોટરમાંથી ઉતર્યા પછી લક્ષ્મણજીનું મંદિર આવે છે ત્યાં દર્શન કરી પછી લક્ષ્મણજીના પુલ તરફ જવાય છે તે પુલની પાર જઈ સામી બાજુએ ગંગાજીમાં સ્નાન કરી ડાબા હાથે બદ્રીનારાયણના રસ્તો બદ્રીનારાયણનું મંદિર છે ત્યાં દર્શન કરી લક્ષ્મણજીના જતાં રસ્તામાં શ્રી કૈલાસ સ્થાન આવે છે. ત્યાં શ્રી શંકરાચાર્યની મૂર્તિ છે. આ સ્થળમાં ગંગામૈયાનો મહિમા ઘણો છે. અહિંથી ચંદ્રશેખરના મંદિરે જવાય છે. તે સ્વયંભૂ મહાદેવ નદીના પટ વચ્ચે છે. યાત્રામાં લક્ષ્મણજીનું મંદિર તથા આસપાસના બીજા નાના મંદિરો છે. રાવણના વધ પછી બ્રહ્મહત્યાના પાતકને નિવારવા માટે રામ લક્ષ્મણે હિમાલયમાં તપ કરેલું, રામે ઋષીકેશમાં અને લક્ષ્મણે લક્ષ્મણજીના પાસેના તપોવનમાં. લક્ષ્મણજી દોરડા વતી અહિંયા ગંગાપાર ગયા તેથી આ સ્થાનનું નામ લક્ષ્મણજીના પડયું. પહેલાં ત્યાં સીંકાનો પુલ હતો. સીંકાને જુલાવી એક સીંકામાંથી બીજામાં અને ત્યાંથી ત્રીજા ચોથામાં જતાં નીચે ગંગામૈયામાં પડવાનો ભય હતો. પણ કલકત્તાના દાનવીર શેઠ રાજ સૂરજમલે લોઢાના સળિયા અને લોઢાના દોરડાનો જુલતો પૂલ બંધાવ્યો છે. સામાન્ય યાત્રીઓ તો લક્ષ્મણજીના તથા પાસેના મંદિરમાંના બદ્રીનારાયણના દર્શન કરી ત્યાંથી પાછા ફરે છે. જ્યારે બદ્રીકેદારના યાત્રા-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

ળુઓ તેજ રસ્તે આગળ વધે છે. સામાકાંઠે નામ પ્રમાણે ગુણવાળું સ્વર્ગાશ્રમ આવેલું છે. બાવા કાળી કમલીવાળાના અન્નક્ષેત્રો વિગેરેની ત્યાં ખુબ સગવડ છે. એ અંગે હવે બદ્ધીકે-દારની યાત્રા સરળ થઈ છે. અહિં બે હોડીઓ રહે છે તે યાત્રા-ળુઓને મફત સામે કિનારે ઉતારે છે. ઋષીકેશથી પાછા મોટર કે રેલ્વેદ્વારા હરદ્વાર જવાનું હાય છે, હરદ્વારમાં હમણાં તાજેજ બાંધેલો બીરલાટાવર અને તેની પાસે જ ફરફરતો રાષ્ટ્રધ્વજ, હિંદમાં ધાર્મિક ભાવના સાથે રાષ્ટ્રીય ભાવના પણ સારી રીતે જાગ્રત થઈ છે તેનું સૂચક છે. હરદ્વારથી દહેરાદુન તરફ જતાં રાયવાલા અને ત્યાંથી દહેરાદુન જવાય છે.

હરિદ્વારમાં મુખ્ય મેળો કુંભનો છે. દર બાર વર્ષે જ્યારે કુંભના બૃહસ્પતિ થાય છે ત્યારે મેષ સંક્રાંતિમાં મોટો મેળો એક માસ લગી થાય છે અને લાખો યાત્રાળુઓ તથા સાધુ સન્યાસીઓ ગંગા સ્નાન માટે અહિં આવે છે. દેવ દાનવોની અમૃત કુંભ માટેની લડાઈ અને તે કુંભ તે દરમિયાન જ્યાં જ્યાં પડ્યો ત્યાં ત્યાં કુંભ પર્વ ભરાય છે, તેવી પૌરાણીક વાત છે. દેવોમાં પણ શું આટઆટલી સ્વાર્થ વૃત્તિ હશે કે પછી આસુરી તત્વો પાસે આવી અમોઘ શક્તિ જાય તો તેનો દુરપયોગ થશે માટે લોકકલ્પાણુ કાળેજ તે લડાઈ થઈ હશે ?

દહેરાદુન અને મસુરી

હરદ્વારથી દહેરાદુન પચાસેક માઈલ દુર છે. હરદ્વારથી

ઉપડેલી ટ્રેન ઘાટા જંગલો વટાવી એક પર્વતની ખીણપાસે આપણને લાવી મૂકે છે. અહિંથી મસુરી તેર માઈલ દુર છે દહેરાદુન એટલે પર્વત (દહેરા) પાસેની ખીણ (ફન) પાસેજ શિવાલીકની ટેકરી અને પર્વતરાજ હિમાલય આવેલ છે. અહિંની લશ્કરી મહાશાળા (કોલેજ) અંગે લથા હવાખાવાના સુંદર સ્થળ તરીકે આ શહેર પ્રખ્યાત છે. અહિંથી મસુરી તથા પંજાબના ચકાતા ગામે મોટરો દોડે છે, અને તે માટે પાકી સડક છે. દહેરાદુન, મસુરી અને નૈનિતાલ સંયુક્ત પ્રાંતના હવાખાવાના સુંદર સ્થળો છે.

ગગનચુંબિ શાશ્વત હિમાચ્છાદિત ગિરિશિખરો તથા વનરાજિ અને નાની મોટી વહેતી સરિતાઓનું દૃશ્ય મન-મોહક છે. ચાના બગીચાઓ તથા સાગ અને ચીડના વન-નાવન તથા ગામ વચ્ચે વળેલી અનેક નાની મોટી નદીની નહેરો વિગેરે સુંદર દૃશ્ય નજરે પડે છે. ખેતીવાડીની કોલેજ, સંગ્રહસ્થાન, વિગેરે જોવા જેવાં છે.

કન્યા ગુરુકુળ પણ જોવા લાયક છે અહિંના સંગ્રહ-સ્થાનમાં અનેક દુર્લભ વનસ્પતિના નમુના વિગેરે છે. ખેતી-વાડીના સુંદર જાતજાતના ઓળરો જીવજંતુ વિગેરેની માહિતી પણ એકઠી કરી છે. રાજકુમાર કોલેજ, લાકડાં તથા કાગ-ળના કારખાના વિગેરે પણ છે, જંગલની પેદાશનો સુંદર ઉપયોગ કરેલ છે. રાજકુમારો માટે એક કોલેજ અહિં છે. અહિંથી બત્રીસ માઈલ દુર ખાલસી ગામે સમ્રાટ અશોકનો શિલાલેખ છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

દહેરાદુનમાં ગ્રેશામ, રોયલ વિગેરે હોટલો છે. દહેરાદુનથી મસુરી મોટર માર્ગે જઈ શકાય છે, તે તેર માઈલ દૂર છે. પ્રદેશ બહુ રળિયામણો છે. અને આસપાસના સુંદર જળધોધ જોવા લાયક છે.

કાશ્મીર અને ગ્રાન્ડ ઈન્ડિયન હોટલ દેશી પદ્ધતિની છે, જ્યારે સેવોય વિગેરે વિદેશી ઢબની હોટલો છે. પાછા દહેરાદુન પહોંચી ત્યાંથી હરદ્વાર અને લકસર થઈ ફરીને ઈસ્ટ ઈન્ડિયા રેલ્વે દ્વારા સહરાનપુરથી મોગલસરાઈ (બનારસ) તરફ ઉપડીએ. આપણે નગાધિરાજ હિમાલયના દર્શન કર્યાં. એ પર્વત રાજ આઠસો ગાઉ લાંબો અને પચાસ ગાઉ પહોળો હિંદની ઉત્તરે પથરાયેલ પડ્યો છે. તેના ગગનચુંબી શિખરો હંમેશાં બરફથી ઢંકાયેલાં જ રહે છે તેના પચીસેક શિખરો તો દરીયાની સપાટીથી વીસ હજાર ફીટ ઉંચા છે. એવરેસ્ટ (ગૌરીશંકર) હજુ પણ સાહસિકોને હંકાવી રહ્યું છે. તે ઓગણત્રીસ હજાર ફીટ ઉંચું છે. નંદાદેવી, ધવલગિરિ કાંચ-નગંગા અને બીજા અનેક શિખરો કૈલાસ અને માનસરોવર, સિંધુ, ગંગા, યમુના અને બ્રહ્મપુત્ર તથા તેમની અનેક શાખા પ્રશાખાઓ, બદ્રી કેદાર અને બીજા અગણિત તીર્થ-ધામો, અખુટ બારે ભાર વનસ્પતિ, ચાના બગીચા, અને ચોખા (બાસમતી) ના ખેતરો, ચીડ અને સાગના વન અને વનમાંના નાના મોટા પ્રાણીઓ હાથી, અને કસ્તૂરી-મૃગ વિગેરે અનેક લંડાર ભર્યો આ નગાધિરાજ હિંદનું અને વિશ્વનું એક મહાન રક્ષક અને પોષક તત્વ છે. તેને પૃથ્વીનો

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

માન દંડ યથાર્થ કહેલો છે. લક્ષરથી આગળ બનારસ તરફ જતાં વચમાં નઝીબાબાદ અને ત્યારબાદ મુરાદાબાદ જંકશનો આવે છે.

બરેલી, આદમોડા, મુરાદાબાદ અલીગઢ, અને નૈનિતાલ

મુરાદાબાદ જંકશનેથી દિલ્હી તરફ એક ફાંટો જાય છે; જ્યારે બીજો ફાંટો ચંદૌસી જંકશને અલીગઢ બરેલી ફાંટાને મળે છે. તે રસ્તે અલીગઢ, હાથરસ, અને મથુરા જઈ શકાય છે. હાથરસથી મથુરા બી. બી. સી. આર્થ રેલ્વેદ્વારા જવું પડે છે. જ્યારે ઈસ્ટ ઈન્ડીયામાંજ હાથરસથી આગળ તુંદલા જઈ આગ્રા પહોંચી શકાય છે. બી. બી. સી. આર્થની તે નાની ગાડી હાથરસથી આગળ કાસગંજ અને ત્યાંથી કાનપુર સુધી જાય છે. મુરાદાબાદનો કિલ્લો, જુમ્મા મસ્જીદ વિગેરે જોવા જેવું છે. મુરાદાબાદથી ઈસ્ટ ઈન્ડીયામાં જ ચંદૌસી જવું. ત્યાંથી અલીગઢ બરેલી પ્રાંચમાં અલીગઢ જવું ત્યાંના તાજા ખાસ વખણાય છે. દિલ્હીથી હાવરા જતી મુખ્ય લાઇન પરનું એ જંકશન સ્ટેશન છે. ત્યાંની મુસ્લીમ વિદ્યાપીઠ પણ જોઈ લેવી. મલુકચંદની ધર્મશાળા સ્ટેશન પાસેજ છે. બીજી જનકીબાઈની ધર્મશાળા દુલેના પાડામાં છે, પાસે જુની રાજધાનીનું શહેર કોયલ અને તો જોઈ લેવું. અલીગઢમાં તાજા બનાવવાનું મોટું કારખાનું છે. અલીગઢથી દિલ્હી કે મથુરા જવું હોય તો હાથરસ જવું ત્યાંનો જુનો જાટનો કિલ્લો દર્શનીય છે. હાથરસથી નાની

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીઝ) પાંચકુવા અમદાવાદ

બી. બી. સી. આઈ દ્વારા કાસગંજ થઈ ત્યાંથી તેવીજ રોડોલા ખંડ અને કૂમાઉન રેલ્વેમાં બેસી બરેલી જવું. અને બરેલીથી તેજ રેલ્વેમાં કાઠગોદામ જવું. તે છેલ્લું સ્ટેશન છે. ત્યાંથી મોટર રસ્તે નૈનિતાલ પહોંચવું. સીધા ઇસ્ટ ઇન્ડીયા મારફતે મુરાદાબાદથી બનારસ તરફ જતાં બરેલી આવે છે. બરેલીમાં લશ્કરી છાવણી છે. અહિંથી તેજ રેલ્વેનો લખનૌ તરફ બીજો ફાંટો જાય છે. બરેલી અને મુરાદાબાદ રામગંગા નદી પર આવેલાં છે.

નૈનિતાલ:—એ સુંદર સ્વાસ્થ્યપ્રદ હવાખાવાનું સ્થળ છે, અને પહાડ પર છ હજાર ફીટ કરતાં પણ ઉંચે હિમાલયના શિખરો વચ્ચે સુંદર સરોવર આવેલું છે. સંયુક્ત પ્રાંતના ગવર્નરે ઉનાળો અહિંજ ગાળે છે. નૈનિ (નયનઆંખ)નું તાલ (સરોવર) બરેબર હિમાચળના નયનરૂપ સ્વચ્છ અને સુંદર છે.

કાઠગોદામથી બાવીસ માઈલની મોટરની મુસાફરી પણ રમ્ય સુંદર પ્રદેશમાંની હોઈ વખત ક્યાં ગયો તેની બબર પડતી નથી. મોટરનું ભાડું મુસાફર દીઠ દોઢ રૂપીયો છે. હિંદી તથા યુરોપીયન પદ્ધતિની હોટલો ઘણી છે હિંદુસ્થાન, હિમાલય, એમ્પાયર, અને નૈની હોટલ દેશી પદ્ધતિની છે. નૈનીનું સુંદર સરોવર એક માઈલ ઉપરાંત લાંબુ છે તેમાં હોડીઓ ફરી શકે છે. પાસેજ નૈની દેવીનું મંદિર છે. ઉંચા ઉંચા પહાડો, અને હિમાચ્છાદીત શિખરો, તેની ઉપરના લીલા વનની વનરાજી, સરોવરના તીર પરના નાના મોટા મકાનો, અને તે સર્વેનું જળમાં પડતું ચળકતું પ્રતિબિંબ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ, (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

નેનીતાલ વહાણની સફર

ઘડીભર મંત્રમુગ્ધ કરી દે છે. અંહિના ચીના શિખર તથા પાસેના બીજા શિખરો, પાસેના ભીમતાલ, મુકતેશ્વર અને તેવા બીજા ગામ તથા નંદાદેવીનું સુંદર સુધાધવલ; અને સુવર્ણમય ગિરિશૃંગ વિગેરે બને તેા જોઈ આવવાં. ગિરિરાજ હિમાલયની શોભા આ રેલ્વે રસ્તે તથા કોઈ એર રીતે દીપી ઉઠે છે. આ બાબુપર શોખના કારણે થોડા ઘણા સુધારા થયા છે છતાં હજુ પણ જોકે મોજ તે જે દ્રસ્ય રજુ કરે છે, તેના વર્ણન માટે શબ્દો પૂરતા નથી. શ્રી. કાલેકર કાકાનો નીચેનો ફકરો તે ભાવના આબેહુબ રજુ કરે છે. “હિમાલય-આર્યોનું આઘસ્થાન; તપસ્વીઓની આ તપોભૂમિ, પુરુષાર્થો લોકોને માટે ચિંતન કરવાનું એકાન્ત સ્થાન, થાક્યાં પાક્યાંનો વિસામો, નિરાશ થયેલાંઓનું સાંત્વન, ધર્મનું પિએર, મુમુર્કુઓની અંતિમ દશા, સાધકોનું મોસાળ, મહાદેવનું ધામ અને અવધુતોની પથારી છે. સાગરને મળનારી અનેક નદીઓનો એ પિતા છે એજ સાગરમાંથી ઉદ્ભવેલાં વાદળાનું એ તીર્થ સ્થાન છે. હિમાલય એ ભૂલોકનું સ્વર્ગ, યક્ષ કિન્નરનું વસતી સ્થાન છે. જગતના સર્વ દુઃખોને સમાવી લે તેવો તે વિચાળ છે; સર્વ ચિંતાગિતને સમાવીદે એટલો એ ઠંડો છે; કુખેરને પણ આશ્રય આપી શકે એવડો એ ધનાઢય છે; અને મોક્ષની સીડી બની શકે એવડો એ ઉંચો છે.” ખરેખર એજ દેવાધી દેવ મહાદેવનું સ્વરૂપ છે.

ભીમતાલ પણ એક સુંદર સરોવર છે. અને નૈનીતાલથી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

પંદરેક માઈલ દૂર છે. જ્યારે નૈનોતાલથી સીત્તેર એંસી માઈલ દૂર આદમોડા છે. આદમોડામાંથી નંદાદેવીના શિખરનું દૃશ્ય ચંડીપાઠના શ્લોકોનું વર્ણન ખરેખર તાબું કરે છે. અહિંયા સરોવરમાં પણ ગોરા લોકો આવી હોડીમાં ફેરે હરે છે અને સરોવરમાં માછલાં પકડે છે ! અહિંનો આબોહવા સુંદર સ્વાસ્થ્યપ્રદ છે જેથી ક્ષયના અનેક દરદીઓ અહિં આવી સાજા થઈ જાય છે. આપણે પણ પાછા કાઠગોદામ જઈ ત્યાંથી રોહિલખંડ એન્ડ કુમાઉં રેલ્વેમાં બેસી ખરેલી જઈએ ત્યાંથી પિલભીત જઈ લખનૌ જઈ શકાય છે. અગર તે ખરેલીથી ઈસ્ટ ઇન્ડીઆ રેલ્વે દ્વારા પણ શહાજહાંપુર, હરડોઈ બાલામઉ અને લખનૌ થઈ બનારસ જઈ શકાય છે. બાલામઉથી એક ફાંટો સીતાપુર જાય છે તે રસ્તે વચમાં નીમસાર સ્ટેશન આવે છે ત્યાંથી નૈમિષારણ્યમાં જઈ શકાય છે.

નૈમિષારણ્ય અને મિશ્રિક તીર્થ.

પૃથ્વી નૈમિશારણ્યે ઋષયઃ શૌનકાદયઃ એ સત્યનારાયણની કથાના પ્રારંભિક શ્લોકથીજ જે પવિત્ર અરણ્યની અને તેમાં તપ કરતા હજારો મુનિઓની સ્મૃતિ તાજી થાય છે તે તપોવન આ પ્રાંતમાં આવેલું છે. ગંગા ગોમતીમાં સ્નાન કરીને પાસેજ મોટો ટેકરો છે. ત્યાં હનુમાનજીના દર્શન કરવા, પછી પાંચ પાંડવોના તથા શ્રી કૃષ્ણના મંદિરના દર્શન થાય છે. તેમની પાસે મોટા અંગદજીની મુર્તિ છે જોડે બહરી નારાયણનું મંદિર છે. અને પાસે એક મહાત્માની ગુફા છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ત્યાંથી થોડેજ દૂર ચક્રતીર્થ નામનું નહાવાનું સ્થળ છે. આ સ્થળ ૮૮૦૦૦ રૂપિયોનું સ્થળ છે. આ કુંડ ગોળ ચક્રના આકારે છે. નૈમિષારણ્યમાં આ મુખ્ય સ્થળ છે. ત્યાંથી થોડેક દૂર ભગવાન વેદવ્યાસનું સ્થાન છે ત્યાં પોતે ભાગવત લખાએલું બીજા એક મંદીરમાં ભગવાન વેદ વ્યાસની એક બાજુ મૂર્તિ છે, તથા બીજી બાજુ શુકદેવજી મહારાજનું મંદિર છે વચમાં વેદ વ્યાસ ભગવાનની ગાદીનું સ્થાન છે. નીચે મનુ મહારાજની સમાધિનું સ્થાન છે. ત્યાંથી પાંચેક ગાઉ દુર બ્રહ્માવર્ત નામનું સ્થાન છે. ત્યાં બ્રહ્મકુંડ છે તેમાં સજીવન પાણી છે. પ્રવાહ સતત વહે છે. ચક્રતીર્થમાં પણ પાતાળ ફેાડીને પાણી આવે છે તેમ કહેવાય છે.

બ્રહ્મકુંડથી:—થોડે દૂર સુતજીનું સ્થાન છે. પુરાણોના બાણકાર રૂપિઓમાં સુત સર્વશ્રેષ્ઠ હતા. પાસેજ લક્ષ્મીતાદેવીનું મંદિર, તથા પંચપ્રયાગ સરોવર આવેલાં છે. રાધાકૃષ્ણના મંદિરમાં સુતજી મહારાજનું આસન છે. ત્યાં સુત પુરાણી કથા કરતા હતા. પંચપ્રયાગકુંડને સતીકુંડ પણ કહે છે.

પરિક્રમા-ચક્રતીર્થ—ચક્રતીર્થ એક ગોળાકાર પથરનો બાંધેલો કુંડ છે. વચમાં પાણી વિશેષે હોવાથી સરકારે વચમાં જાળીવાળી ભીંત બનાવેલી છે. કુંડનું પાણી ઉભરાઇને દક્ષિણના નાગાથી બહાર જાય છે. કિનારાપર કેટલાંક દેવળ છે. જેમાં ભુતનાથ મહાદેવનું મંદિર મુખ્ય છે. આ કુંડમાં સુદર્શન ચક્ર પ્રભુએ નાંખેલું અને તેણે સાત પાતાળ ફેાડી નાંખેલા

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

એમ કહેવાય છે. કુંડનો તાગ (ઉંડાઈ) મળતો નથી. પંચ-
પ્રયાગ સરોવરના કિનારે ગોવર્ધન, મહાદેવના મંદિરો તથા
જનકી કુંડ તથા લલીતાદેવીનું મંદિર છે. એક બીજા સરોવરના
કિનારે કાશીવિશ્વનાથ તથા અન્નપુર્ણા દેવીના મંદિર છે, તથા
ગોલોક કુવો, ધર્મરાજ તથા શુકદેવજીની ગાદી વિંગેરે છે.
મેદાનમાં મનુ અને શતરૂપા રાણીના ચોતરા, વ્યાસગંગા
સરોવર, પ્રજ્ઞાવર્ત નામનું સરોવર, અને ગંગોત્રી સરોવર
છે. આ ત્રણે સરોવર હાલતો રેતીથી ભરેલાં છે. પુષ્કર
સરોવર તથા ગોમતી નદી પવિત્ર મનાય છે. દશાશ્વમેધ
નામની ટેકરી ઉપર રામલક્ષ્મણનું મંદિર છે અહિં શ્રી રામ-
ચંદ્રજીએ યજ્ઞ કર્યો હતો. પાસેજ પાંડવ કિલ્લો છે, ત્યાં શ્રી
કૃષ્ણ અને પાંચ પાંડવોની મુર્તિઓ છે. વરાહકુંડ, અને
ઠેકઠેકાણે અનેક ગુફાઓ, મહાવીરની મૂર્તિઓ, જગન્નાથનું
મંદિર વિંગેરે છે. આ જંગલમાં લાખો આંખાના ઝાડ છે.
આ તપોવનમાં શાસ્ત્ર, ધર્મ અને જાતિની અનેક ચર્ચા
થતી અને સત્ય રહસ્ય શોધી પરમાત્માની ઝાંખી કરવા
માટે લાખો મનુષ્યો જીવનભર તપ આચરતા હતા.

મીશ્રીકતીર્થ—નૈમિષારણ્યથી પાંચ માઈલ દૂર છે.
મીશ્રીક તીર્થ સ્ટેશનેથી ત્યાં જવાય છે. ત્યાં દધીચિકુંડ
નામનું સરોવર છે અને ત્યાં દધિચિ રૂપિનું જીનું મંદિર છે.
અહિંયા દધીચિરૂપિઓ દેહોત્સર્ગ કરતાં પહેલાં દેવોનો તમામ
તીર્થોનું જળ એકઠું કરવા કહ્યું અને તે મુજબ સર્વ તીર્થોનું

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમઢાવાદ.

જળ દેવો લઈ આવ્યા અને અત્રે લેણું કર્યું, તેથી આ કુંડનું નામ મિશ્રિક તીર્થ કહેવાયું. એમાં સ્નાન કરી દેવોને મદદ કરવા ખાતર દધીચિ રૂષિએ પોતાના હાડકાં દેવોને અર્પ્યાં. આવીજ ઉક્તિ સાબરમતી માટે પણ આગળ જોઈ ગયા છીએ. સિંહના બૃહસ્પતિ હોય ત્યારે ગોમતીમાં સ્નાન કરવાથી મોક્ષ મળે છે એમ કહેવાય છે. હત્યાહરણતીર્થમાં સ્નાન કરવાથી હત્યાનું પાતક નાશ પામે છે. અને નૈમિષારણ્ય તીર્થ બધા પાપોનો નાશ કરી મુક્તિ અર્પનાર તીર્થ છે એવું રામાયણ, મહાભારત અને પદ્મપુરાણમાં કહેલું છે. આવા તીર્થ સ્થળો આપણા તેવા અઘોર પાતકને સ્મરાવી સાચા હૃદયથી આપણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરીએ તે માટે જ યોગ્યતા હશે. બાકી શું દર વર્ષે શ્રાવણીપર “હેમાદ્રિ સંકલ્પ” કરીએ એટલે આપણા તમામ પાપ તે જળની સાથે જ શું ભસ્મ થઈ જવાના હતા? સંધ્યાનું અઘમર્ષણ એ તો આપણી સત્કર્મ દુષ્કર્મની નિત્યનોંધ છે. આવઠ જાવકનો હિસાબ રાખનાર આપણે, હમણાં હમણાંથી રોજના સત્કર્મ દુષ્કર્મનું થોડુંઘણું સ્મરણ રાખતાં મહાત્માજી જેવાની પ્રેરણાથી થોડુંક શિખ્યા છીએ, પરંતુ તે પૂર્વે હજારો વર્ષ પહેલાં આપણા દેશમાં તો તેવું પાપ પુણ્યનું રોજનામું, વાર્ષિક સરવૈયું, અને છેવટે જીવનભરનું સરવૈયું થતું અને તેના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે તીર્થસ્થળમાં આપું જીવન તપ અને પ્રાયશ્ચિત્તમાં વીતાવતા હતા. અહિંયા મુખ્ય દાન આંખાનું છે. આ પ્રદેશમાં આંખા ખુબ થાય છે જેથી પંડયા અને

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

શાસ્ત્રીઓ રૂા. સવા કે બેમાં આંબો વેચે છે અને તે દાન તરીકે તેઓ પાછા સ્વીકારે છે.

નેમીસારથી સીતાપુર ન જતાં, પાછા બાલામઉ આવી ત્યાંથી લખનૌ પહોંચી જઈયે. લખનૌ એ ગોમતી કાંઠે આવેલું સુંદર શહેર છે. અહિંનું રેલ્વે સ્ટેશન હિંદના બધા સ્ટેશનોમાં સૌથી સુંદર લેખાય છે.

લખનૌ

લખનૌ, કાનપુર, અને (પ્રયાગ). અલાહાબાદ

લખનૌ એ “બગીચાના શહેર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, લખનૌ જંકશને ઘણી ટ્રેનો ભેગી થાય છે. ઐંધ પ્રાંતનું તે મુખ્ય શહેર છે અને વેપારી મથક છે. અહિંની બડા ઈમામવાડા તથા છોટા ઈમામવાડાની બે મોટી ઈમારતો જોવા લાયક છે એક કેલેજ છે, અને સંગ્રહસ્થાન, વેધશાળા તથા ગવર્ન-મેન્ટ હાઉસ પણ જોઈ લેવા. જુનું રેસીડન્સીનું બંડર છે કે જ્યાં સત્તાવનની લડાઈમાં ખુબ ઝનુની યુદ્ધ થતાં સુધી પણ અંગ્રેજોયે સુંદર ટકાવ કરેલો. મોતીમહાલ અને બીજા મહેલો પણ જોવા લાયક છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

લખનૌ

લખનૌ રેલ્વેનું મોટું જંકશન સ્ટેશન છે. ત્યાંથી બી. એન. રેલ્વે મારફત કાનપુર, અગર તો ગોંડા, ગોરખપુર અયોધ્યા અને કટિહાર સુધી જઈ શકાય છે. ઇસ્ટ ઇન્ડીયા રેલ્વેના પણ ત્રણ ચાર ફાંટા બનારસ, અલ્હાબાદ, કાનપુર અને શહરાનપુર વિગેરે તરફ દોડે છે. લખનૌ શહેર ઘણું મોટું છે. ગોમતી નદીના બંને કાંઠે તે વસેલું છે. સ્ટેશનથી ગોમતી નદી દોઢ માઈલ દૂર આવેલી છે. ગોમતી નદીનો ઘાટ પથરથી બાંધેલો છે, તેના ઉપર મહાદેવજીનું મંદિર છે. સ્ટેશન પરથી જ મોટર, ગાડી, ટાંગા વિગેરે વાહનો મળી શકે છે. હિંદી ઢબની હોટલોમાં ન્યુ પ્રીન્સ હોટેલ, ઇમ્પીરીયલ હોટેલ, એમ્પાયર હોટેલ, બેંગાલ હોટેલ, લખનૌ હોટેલ વિગેરે છે રોજનો દર ફક્ત રહેવા માટેનો જ રૂ. ૧ થી રૂ. ૬-૮ સુધીનો છે, તે નક્કી કરી લેવો.

ગોમતી નદીને અહીં અવરોધ કરી રોકેલી હોવાથી શહેર પાસે જળ ઉંડું છે. ગોમતી ઘાટથી ત્રણ માઈલ દૂર બડા મહાવીરનું સુંદર સ્થાન છે. શહેરમાં પણ બીજાં બે ત્રણ મહાવીરનાં સ્થાનકો છે. શહેરમાં ગણેશગંજની પાસે માન-સીંહની ધર્મશાળા છે, અને ચોકની પાસે બાબા હઝારાની ધર્મશાળા છે. મોટા સ્ટેશનની પાસે જ શાહગયાપ્રસાદની અને મુન્નેલાલજીની ધર્મશાળા છે. અમીનાબાદ પાર્ક તથા અહિયાગંજ વિગેરેમાં પણ બીજી ધર્મશાળાઓ છે. આ શહેરમાં મુસલમાનોની વસ્તી વિશેષ છે. ત્રણ સવારીના ટાંગા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

માટે શહેરમાં બધી જોવા લાયક જગ્યાઓ ખતાવવાનો દર દોઢ રૂપીયો છે, જ્યારે એક ઘોડાવાળા એક્કાનો સામાન્ય દર રૂપીયો એક છે. લખનૌ જંકશન, લખનૌ સીટી, ઔશ બાગ વિગેરે સ્ટેશનો છે, મુખ્ય સ્ટેશન પાસેનો જ ચાર બાગ, તથા સિકંદર બાગ, મુસા બાગ અને જંગલ તથા ખેતીવાડી ખાતાના બગીચા જોવાલાયક છે. તદ્ ઉપરાંત જોવાલાયક સ્થળો નીચે મુજબ છે:—

કાઉન્સીલ ચેમ્બરનું મોટું આરસનું મકાન. તેમાં ખુરશીઓ, સુંદર ઝુમર અને ગાલીચા વિગેરેની સુંદર સુખકર સગવડ પણ છે. ચીડીયાખાનામાં વાઘ, રીંછ વિગેરે જુદી જુદી જાતનાં પશુ પક્ષીઓ રાખ્યાં છે.

બડા ઈમામબારા અને છોટા ઈમામબારા.

આ બાદશાહી વખતની સુંદર મોટી ઈમારતો છે. બડાઈમામબારામાં બાદશાહની કબર છે જ્યારે છોટાઈમામબારામાં રાણીની કબર છે. અયોધ્યા પ્રાંતનું આ મુખ્ય શહેર છે અને અયોધ્યાના નવાબોના વખતમાં આ શહેરની જાહોજલાલી કાંઈ ઓર હતી. બડાઈમામબારાની પાસે સુંદર મસીદ છે. મકાનને મોટું કંપાઉન્ડ છે. મકાન પથર, ઇંટો અને ચુનાનું બંધાવેલું છે પણ ભવ્ય અને રોનકદાર છે. તેમાં લાકડા કે લોઢાનું નામ નિશાન નથી. તેમાં મીણનું તાબુત, સુખડના લકડાનું તાબુત, જાતજાતના ઝુમરો, બાદશાહનો મુગટ, ચાંદીનું સિંહાસન, ચાંદીના ઘરેણાં વિગેરે જોવાલાયક છે, તેનો મધ્યભાગ પણ ખુબ વિશાળ અને ભવ્ય

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

છે. મધ્યનું સભાગ્રહ (હોલ) ૧૬૦ ફીટ લાંબું, ૬૦ ફીટ પહોળું, અને ૧૦૦ ફીટ ઉંચું છે છતાં પણ તેને એકપણ ટેકો નથી. તેમાં બેગમોને બેસવા માટે ઉપરના ભાગમાં ઝરૂખા, રવેશો, તથા ગોખ આવેલા છે. ઉપરના ભાગમાં ભુલભલામણી જેવા રસ્તાઓ છે.

સંગ્રહસ્થાન અને વીંગફીલ્ડ પાર્ક:—અન્યબધર (મ્યુઝયમ)નું મકાન મોગલાઈ ઢબનું છે. તે સંગ્રહસ્થાન ઘણું જ સુંદર જોવાલાયક છે. તેમાં મરેલા વાઘ, રીંછ, ગેંડા, લોંકડી, સિંહ, મગર, માછલી તથા જુદા જુદા અનેક પશુપક્ષી તથા મમી (પુરાણા મૃતદેહ)થી માંડીને જુદી જુદી માનવજાતના પણ મૃત કલેવરો વિગેરેનો મસાલો ભરી સંગ્રહ કરેલ છે. તથા પત્થર ઉપરના સુંદર કોતરકામ, જુના લેખો, હથિયારો, ચિત્રકામ, સાપ વીંછીઓની જુદી જુદી જાતો, રેશમી તથા જરીના કાપડનું કામ, પિત્તળનું ભરતકામ, ચીનાઈ માટીનાં દેશપરદેશનાં જુદા જુદા ઘાટનાં વાસણો વિગેરે ઘણું જોવા જેવું છે. જોવાની કાંઈ ફો લેવાતી નથી. ચિત્રશાળા (પિકચર ગેલેરી)માં બાદશાહોનાં મોટાં તૈલચિત્રો છે.

મોતીમહેલ:—ભવ્ય અને સુંદર છે. તેમાં આરસનાં પુતળાં તથા છબીઓ વિગેરે જોવાલાયક છે, તેની સામે જ ત્રણસો સાર્ધઠ બેગમોનો મહેલ છે. તદ્ ઉપરાંત ચોકબજાર, કેસર-બાગ, હુસેનાબાગ, મસ્જીલવન મહેલ, જુમ્મા મસ્જીદ, દિલ-ખુશ અને ફરહલક્ષ મહેલ વિગેરે નવાબોની જુનો સમૃદ્ધિનો અને તે વખતના સ્થાપત્યનો સુંદર ખ્યાલ આપે છે. વળી

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

છતર મંઝીલ, બેલીગાર્ડ, અને લખનૌ યુનિવર્સિટીના કૉલેજ વિગેરેના મકાનો પણ દર્શનીય છે. હાલમાં લખનૌનું મહત્વ ખુબ વધતું ગયું છે, પરંતુ આશ્રા અને અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતોનાં બે મુખ્ય શહેર તે તો આશ્રા અને અયોધ્યા અનુક્રમે હતા. તેથી આપણે સીધા પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રી રામચંદ્રજીના ધામમાં જઈ આવીએ અને પછીથી લખનૌ થઈ કાનપુર તરફ જઈએ.

શ્રી રામની અયોધ્યા. ફૈઝાબાદ, સહજનંદ સ્વામીનું જન્મ ગામ છપૈયા અને ગોરખપુર.

લખનૌથી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા રેલ્વેનો એક ફાંટો બારાબંકી, ફૈઝાબાદ, અકબરપુર અને જુવાનપુર થઈતે સીધો બનારસ, (મોગલસરાઈ) જાય છે, એટલે લખનૌથી મોગલસરાઈની ટ્રેનમાં બેસી બારાબંકી અને ફૈઝાબાદ થઈ અયોધ્યા જવું. લખનૌથી એંસી નેવું માર્ઈલ પછી ફૈઝાબાદ જંકશન, ફૈઝાબાદ સીટી અને અયોધ્યાના સ્ટેશનો આવે છે. ફૈઝાબાદ ગોગા નદીને કિનારે આવેલું મોટું શહેર છે, ત્યાં લશ્કરી છાવણી છે, અહીંથી અયોધ્યા નગરી ફક્ત ચાર માર્ઈલ દૂર છે.

શ્રી રામચંદ્રજીની રાજ્યધાની અયોધ્યા એ મોક્ષદા સમપુરીમાંની પ્રથમ નગરી છે. હજુ આપણા એ આદર્શ રાજા રામની આછી સરખામણીમાં ઉતરે તેવો સ્વાર્થત્યાગી, પ્રજાપાલક, પ્રજાનેજ પોતાનું સર્વસ્વ માનનાર બીજો રાજવી હજુ થયો નથી અને તેથીજ આપણું “રામ રાજ્ય” હજુ આદર્શ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

રાજ્ય રહ્યું છે. સ્વરાજ્યના કાયદા અનેક છે, પરંતુ અત્યારની સને ૧૯૪૦ની લોકશાહી અને અનેક લોકશાહીઓનો ઘડીમાં વિનાશ; અને તે છતાંય તે નષ્ટ થયેલ લોકશાહીઓનું ફરીને પુનરુત્થાન કરવાની ઘોષણા કરતું ઈંગ્લાંડ-જગત આખાની લોકશાહીનો આધાર સ્થંભ-જ્યારે જગતની વસ્તીના પાંચમા ભાગને ખસે વર્ષથી લોકશાહી વિહીન બનાવી રહેલ છે, અને હજુએ લોકશાહી, તંત્ર આપવાની ના સુણાવી રહ્યું છે જ્યારે લોકશાહીના આવા દંભ કરતાં તો આપણું રામરાજ્ય અનેક ઘણું બેદર હતું એમ કોણ નહિ કહે ? અયોધ્યા ઈસ્ટ ઇન્ડીયા રેલ્વે દ્વારા અગરતો બી. એન રેલ્વે દ્વારા જઈ શકાય છે. કટિ-હારથી ગોરખપુર અને કાનપુર જતાં રસ્તામાં મનકાપુર જંકશન આવે છે ત્યાંથી અયોધ્યા ઘાટ સ્ટેશને જઈ શકાય છે. અયોધ્યા સ્ટેશનથી ગામ આશરે દોઢ બે માર્મલ દૂર છે. તે સરયુ નદીને કિનારે આવેલું છે નદી ઉપર બાંધેલા ઘાટ છે. એકને સ્વર્ગઘાટ અને બીજાને રામ ઘાટ કહે છે. વાહન વ્યવહારમાં મોટરો, ઘોડાગાડી, ટાંગા વિગેરે મળી શકે છે. ધર્મશાળાઓ તથા હોટલો અને રહેવા માટે મકાનો પણ સસ્તા ભાડે મળી શકે છે. રાયગંજમાં રૂસીવાળી રાણીની, કનૈયાલાલજીની, છંગામલ કાનપુરવાળાની વિગેરે, સ્વર્ગદ્વાર ઘાટપર કરમસીદાસ મુંબઈવાળાની વિગેરે અનેક ધર્મશાળાઓ છે. હાલ નદી થળ ઉપર નથી પણ ઘાટથી ઘણીજ છેટી છે, તેથી રેતીમાં ચાલીને સ્નાન કરવા જવું પડે છે, સરયુની રેતી ઘણી બીણી છે તેમજ તેમાં ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

છીપ તથા અખ્રખનો ભાગ ચળકે છે. નદીમાં કાચખા પણ ખુબ છે. તથા થોડો થોડો ફીચડ પણ છે. આ ગામમાં માંકડા પણ બહુ છે, અને જો જરાકે ગફલત રહ્યા તો શ્રી કૃષ્ણના અને શ્રી રામના તે સાથીદારો જરૂર ચીરહ-રણ્ણલીલા આચરવાનાજ ! ગામ જુનું અને મોટું છે પરંતુ હાલમાં તો તેમાંનો ઘણોખરો ભાગ ખંડેર છે અને “રામ બીના મોરી સુની અયોધ્યા” જેવું લાગે છે. ગામમાં ત્રેસઠ વૈષ્ણવો અને તેત્રીસ શિવના મંદિરો છે તેમાંથી બાર પંદર મુખ્ય છે.

સ્વર્ગઘાટ ઉપર નાગેશ્વરનાથ મહાદેવનું મંદિર છે. આ ગામમાં મહાદેવનું ઘણું મહાત્મ્ય છે મહાદેવ ઘણા તો નાગ ઉપર બિરાજે છે. રામઘાટથી અયોધ્યાના રાજના મહેલ સુધી જતાં સડકની બંને બાજુએ ઘણા મંદિરો આવે છે એને સ્વર્ગઘાટથી સ્નાન કરી આગળ જતાં બીજા મુખ્ય મંદિરો આવે છે. અંહિયા મુસલમાનોએ કેટલાક મંદિરો તોડી ફેાડી અસ્તવ્યક્ત કરી મૂકેલું છે. હનુમાન ગઢીની ટેકરી ઉપર હનુમાનજીનું સુંદર લક્ષ્મીભાવ પ્રેરક મંદિર છે. યાત્રાળુઓની ત્યાં ભીડ સારી રહે છે. પાસેજ “જન્મભૂમિ”ના નામથી પ્રખ્યાત એક મંદિર છે.

કનકભુવન:—અયોધ્યામાં સર્વ મંદિરોમાં, ઉત્તમ કનક-ભુવનનું મંદિર છે. તેના પશ્ચિમ તરફના મંદિરોમાં સોનેરી સિંહાસન ઉપર રાજા જનકજીની મૂર્તિ છે. મંદિરના કમાડો ઉપર જડેલા સોના ચાંદીના પતરાંની કારીગરી ઉત્તમ છે. આ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

મંદિર ખે ત્રણ વખત ભાંગી નાંખવામાં આવેલું છે, અને તે બાબતનો શિલાલેખ મંદિરમાં ચોડેલો છે.

બીજા એક મંદિરમાં રામ લક્ષ્મણ, ભરત, શત્રુઘ્ન અને સીતાજીની મૂર્તિઓ છે. વસિષ્ઠ ગુરૂની ચરણ પાદુકા અને વિશ્વામિત્ર મુનિનું આસન છે. રત્નસિંહના સ્થાન ઉપર મંદિર છે અને તેમાં રામલક્ષ્મણ જાનકી અને વસિષ્ઠ મુનિની મૂર્તિઓ છે.

આનંદભુવનના સ્થાન ઉપર એક મંદિરમાં કૌશલ્યા માતાના ખોળામાં શ્રી રામચંદ્ર, કૈકેયીના ખોળામાં ભરત, સુમિત્રાના ખોળામાં શત્રુઘ્ન અને શ્રી દશરથ રાજાના ખોળામાં લક્ષ્મણજીની મૂર્તિઓ છે. રામકચેરીની પાણીજગો છે અને ત્યાંના મંદિરમાં રામ લક્ષ્મણ જાનકી, રાધાકૃષ્ણ, બદ્રીનાથ, બાલાજી અને ત્રણસો સાર્ધઠ સાલોચાગ છે.

કોપભુવનની જગોએ એક મંદિરમાં દશરથ કૈકેયી, રામ લક્ષ્મણ વસિષ્ઠ અને મંથરાની મૂર્તિઓ છે, તેમાં કૈકેયીની સુતેલી મૂર્તિ છે. દર્શન માટે એક પૈસો લે છે. સીતાજીના રસોડાની જગ્યાએ એક મંદિરમાં રામ જાનકી, લક્ષ્મણ ભરત, ભરતની પત્ની, બીજા ભાગમાં શત્રુઘ્ન, કૌશલ્યા, કૈકેયી, સુમિત્રા, અને જગન્નાથજીની વિગેરે મૂર્તિઓ છે. પગથીયા નીચે ખંડમાં ચુલો વેલણ વિગેરે બતાવી. ભાવિક ભક્તો પાસે દક્ષિણા મુકાવે છે, અને જોવાની પ્રીતે એક પૈસાજ રાખી છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

“જન્મભૂમિ”—રામજન્મસ્થાન કોપ લુવનથી આગળ હનુમાનગઢીથી અર્ધેક માઈલ ઉપર શ્રી રામચંદ્ર પ્રભુનું જન્મ સ્થાન છે. અંહિયા ઉજ્જનના રાજા વિક્રમે બંધાવેલ ઉત્તમ મંદિર હતું તે મુસલમાન બાદશાહ બાબરે તોડી નાખ્યું અને તેનાં ઘણા ભાગમાં મસીદ બંધાવી એમ કહેવાય છે. બહાર ચોતરા ઉપર મંદિર છે, તેમાં શ્રી રામ લક્ષ્મણની બાળવયની સુંદરનાની મૂર્તિઓ પધરાવી છે, પાસે વળી નાનાં રમકડાં પણ છે !

પરિક્રમા—અયોધ્યાની પરિક્રમા છ માઈલની છે. રામ ઘાટથી શરૂ કરી પાછા રામઘાટ આવવાનું છે. અનેક મંદિરોન વચમાં દર્શન કરવાનાં હોય છે.

દશરથ ગાદી. અયોધ્યામાં દશરથ ગાદી નામનું એક મંદિર છે. આવા અને યાત્રાના બીજા સ્થળો જેવાં કે વૃન્દાવન વિગેરેમાં કોઈ કોઈવાર પુજારીઓ ભોગ ધરાવવાનાં બહાને યાત્રાગુઓને રોડી અંતરપટ (પડદો) દૂર કરવાની દક્ષિણા માગે છે, અને તે રીતે પોતાને ધનોપાર્જન માટે પણ પ્રભુને દિવસમાં જેટલી વખત યાત્રાગુઓ આવે તેટલી વખત ભોગ ધરાવેજ જાય છે. તેનો ભક્તિભાવ અને ભગવાનના ભોજન યાત્રાગુઓની સંખ્યા મુજબજ વધતા જાય એ તેનાં આનંદનો વિષય કોઈ શ્રદ્ધાવાન ભક્તને પરેશાન કરે છે !

અયોધ્યામાં રામનો મહેલ, અને તેની અંદરની સુંદર વિષ્ણુની મૂર્તિ ભક્તિભાવજનક અને સુંદર છે. તદ્

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઉપરાંત અન્નપૂર્ણા દેવીનું મંદિર રામકોટ, સદ્ગુરુ સદન, વિગેરે જેવા લાયક છે અને રામાયણના કથા પ્રસંગોને તાજા કરે છે. અહિંયા અનેક નાગા બાવાઓ તથા બીજા અનેક લક્ષ્મી અને યાત્રાળુઓ શ્રી. તુલસીદાસજીની ચોપાઈ કે, “રઘુપતિ રાઘવ રાજારામ” ની રામધુન બજાવ્યા કરે છે. અયોધ્યાના નાગા બાવા અને હિમાલયમાં ખાખી બાવા, અને બીજા અનેક સાધુ સંતો આપણા હિંદના અનુભવી યાત્રાળુઓ અને સમાજ ઉપદેશક અને સાદાર્થના આદર્શરૂપ સમાજને હિતકારક હતા અને હજી પણ ઘણું હિત સાધી શકે તેમ છે. “રામલક્ષ્મણ જનકી જય બોલો હનુમાનકી” એવા અને બીજા અનેક જયનાદ, ઘંટારવ, વિગેરે અંગે હૃદયમાં ભક્તિભાવની અનેક ઉર્મિઓ જાગે છે. શ્રી કાશી કાલેલકરે અયોધ્યા માટે યથાર્થ કહ્યું છે કે “આંવા પ્રસંગ માણસના મન ઉપર કાયમનો કોતરાયા વિના રહે ખરો ? પાષાણ જેવી જડ સ્મૃતિ હોય તો તેના ઉપર પણ આવું સ્મરણ અશોકના શિલાલેખની પેઠે હંમેશાને માટે જડાઈ જવાનું ” અહિંથી પેલેપાર સોળ માઈલ દૂર છપૈયા નામે ગામ છે. મનકાપુર અયોધ્યાઘાટ (લક્ષ્મડમંડી) લાઈન મારફતે ટ્રેન રસ્તે છપૈયા જવાય છે. તે સરયુના કાઠાં ઉપર છે. ત્યાં સ્વામીનારાયણ ધર્મના સંસ્થાપક શ્રી સહજાનંદ સ્વામીનો જન્મ થયેલો. અયોધ્યાઘાટ (લક્ષ્મડમંડી) સ્ટેશન અયોધ્યાથી બે માઈલ દૂર છે ત્યાંથી બી. એન. રેલ્વેમાં બેસી મનકાપુર જવું કાનપુરથી કટિહાર જતાં વચમાં

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મનકાપુર આવે છે તે રસ્તે મનકાપુરથી આગળ કટિહાર તરફ જતાં સ્વામીનારાયણના છપૈયાનું સ્ટેશન આવે છે. સ્ટેશન ઉપર ધર્મશાળા છે ત્યાંથી છપૈયા ગામ અર્ધ માઈલ દૂર છે. ત્યાં શ્રી સહજનંદ સ્વામીનું નાનું મંદિર છે; તથા નારાયણ સરોવર છે. છપૈયાથી આગળ જતાં ખસ્તી અને ગોરખપુરના જંકશનો આવે છે.

ભરતકુંડ:-અયોધ્યાથી ફૈઝાબાદ જવું ત્યાંથી ઇસ્ટ ઇન્ડીયા રેલવેના એક ફાંટો અલ્હાબાદ તરફ જાય છે. આ રસ્તે જતાં ફૈઝાબાદ જંકશન પછી મસૌડા અને પછી ભરતકુંડનું સ્ટેશન આવે છે. તે અયોધ્યાથી પંદર સોળ માઈલ દૂર છે. નંદી ગામમાં ભરતકુંડ નામનું સરોવર અને ભરતજીનું મંદિર છે. શ્રી રામચંદ્રજી વનવાસ ગયા ત્યારે ભરતજી અહિં રહેતા હતા રામઘાટથી આઠ માઈલ પૂર્વ સરયુના કિનારે રાજા દશરથને આગ્નિદાહ કર્યો હતો તે સ્થાન આવે છે. અહિં પણ માંકડાનું જોર વિશેષ છે. ભરતકુંડથી આપણે સીધા પ્રયાગ અને અલ્હાબાદ જઈ શકીએ છીએ. પરંતુ આપણે લખનૌથી અધુરો રાખેલો કાનપુર અને અંસીનો પ્રવાસ ખેડી, ત્યાંથી ચિત્રદૂત તરફ જઈ તે રસ્તે જી. આર્ચ. પી. દ્વારાજ અલ્હાબાદ જઈશું.

પરંતુ ગોરખપુરની મુસાફરી લેવી ઇષ્ટ છે. ત્યાં ઉર્દૂ ખજાનામાં મહાવીર પ્રસાદ પોદ્દારની ધર્મશાળા છે. આ શહેરમાંથી ભક્તિભાવ પ્રેરક સુંદર બોધદાયક “કલ્યાણ” માસિક નીકળે છે, ત્યાંના “ગીતા પ્રેસ” અંગે તે શહેર

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (રેપ્રેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

બીજા પ્રાંતમાં વિશેષ જાણીતું છે. બસ્તી સ્ટેશનેથી સિદ્ધાર્થના ગામ કપિલ વસ્તુના અવશેષો જેવા જઈ શકાય છે. જુનું “કૌસામ્બી”ના પણ દર્શન કરવા અહિંથી જઈ શકાય છે. એટલે આ પ્રાંત શ્રી રામ, કૃષ્ણ, અને જગત ઉદ્ધારક શ્રી, સિદ્ધાર્થ (બુદ્ધ) જેવા અનેક મહાપુરુષોની કીડાભૂમિ છે.

કાનપુર, ઝાંસી અને ચિત્રકુટ.

કટિહારથી કાનપુર બી. એન. રેલ્વે દોડે છે, એટલે લખનૌ જંકશન સ્ટેશનેથી સીધા તે રેલ્વેદ્વારા કાનપુર સેન્ટ્રલ સ્ટેશને પહોંચી શકાય છે. વળી ઈસ્ટ ઈન્ડિયા રેલ્વેનો એક ફાંટો લખનૌથી કાનપુર સુધીનો દોડે છે તે રસ્તે પણ જઈ શકાય છે. કાનપુર સેન્ટ્રલ એ ઇ. આઈ. રેલ્વેની હાવરા દિલ્હી લાઇનનું મુખ્ય સ્ટેશન છે. વળી બી. બી. સી. આંઈ રેલ્વેનો એક ફાંટો આગ્રાથી મથુરા, હાથરસ ફરખાબાદ અને કનોજ થઈ કાનપુર સેન્ટ્રલે મળે છે. જ્યારે જી. આઈ. પી. રેલ્વે ઝાંસીથી કાનપુર સેન્ટ્રલ સુધી દોડે છે. એ રીતે કાનપુરમાં ચાર રેલ્વે ભેગી થાય છે. તે જંકશન સ્ટેશન છે. વળી વેપાર ઉદ્યોગનું મોટું કેન્દ્ર છે અને ગંગા નદીને કિનારે વસેલું મોટું મથક છે. ત્યાં લશ્કરી છાવણી પણ છે.

મુખ્ય સ્ટેશનો કાનપુર સેન્ટ્રલ, કાનપુર પ્રિન્સલેફ્ટ, કાનપુર અન્વરગંજ, વિગેરે છે. કાપડના જીનો અને મીલો, ઉનની મીલો, ચામડાના કારખાના, અને સરકારી ચર્મલેય, ખાંડનું કારખાનું વિગેરે ખુબ વધ્યાં છે. રેલ્વે સ્ટેશનનું મકાન

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

અદ્યતન પદ્ધતિનું ભવ્ય અને સુંદર, મુસાફરોને સગવડતા ભર્યું છે. ગંગા નદીના ઉપર વાહનો માટે બે પુલો બાંધેલાં છે.

સ્ટેશન પાસેથીજ મોટર ઘોડાગાડી, ટાંગા વિગેરે વાહનો મળી શકે છે. ધર્મશાળાઓ તથા દેશી વિદેશી પદ્ધતિની હોટલો અનેક છે. સેન્ટ્રલ સ્ટેશનની પાસેજ સેન્ટ્રલ ધર્મશાળા આવેલી છે. તુલસીરામ શિવપ્રચારની ધર્મશાળા પણ સ્ટેશન પાસે છે. જ્યારે અયોધ્યાપ્રસાદ કાથાવાલાની ધર્મશાળા કલેક્ટર ગંજમાં, અને બીજી ધર્મશાળાઓ લાઠી મોહલા, તથા બાદશાહી નાકા અને સર સૈયાઘાટ પર આવેલી છે. જુનું શહેર પણ નવા શહેરથી ત્રણેક માઈલ દૂર નદી કિનારેજ આવેલું છે. દેશી ઢબની હોટલમાં કેલાસ હોટલ, હોટલ ડી કાશ્મીર, દાનપુર હોટલ વિગેરે છે. જ્યારે વિદેશી ઢબની હોટલમાં બર્ફલી હાઉસ વિગેરે છે જ્યાં ધનાઢય ધંધાદારીઓ રહી શકે છે. વળી બીજા બોર્ડિંગ હાઉસીઝ વિગેરે સગવડ પણ છે.

શહેરમાં શ્રી પ્રયાગનારાયણનું મંદિર તથા શ્રી ગુરુપ્રસાદ શુક્લનું મંદિર દર્શનીય છે. શરાબની મોલ (ડીસ્ટીલરી) વિગેરે કારખાનાં પણે જોવાલાયક છે, શહેર એકંદરે હુન્નર ઉદ્યોગમાં ખુબ આગળ પડતું શહેર છે. મેમોરિયલ વેલ અને બગીચો, મ્યુઝીની ઘાટ અને સતીચૌરા ઘાટ વિગેરે સત્તાવનના બળવાના અગર તે સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધના સ્મારક છે. આ શહેર ખુટ અને ચામડાની બીજી વસ્તુઓનું મુખ્ય ઉત્પત્તિ સ્થળ છે. અંદિથી ૯. આઈ. પી. નો એક ફાંટો બાંદા જંકશન અને બીજો અંસી જંકશન

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મથુરીની ઘાટ. (કાનપુર)

જાય છે. મુંબઈનો ઉપડેલ પંજાબમેલ ઈટારસી, લોપાળ અને
ઝાંસી થઈ ગ્વાલીયર આગ્રા અને મથુરા થઈ દિલ્હી જાય છે.

ઝાંસીનો દિલ્લો સુંદર અને જોવા લાયક છે. ઝાંસીથી
ખાંદા, માણિકપુર, નૈનિછિઉકી અને અલ્હાબાદ જઈ શકાય
છે. શહેરનો મજબુતદિલ્લો, ગંગાધરરાવની છત્રી અને
લક્ષ્મી તળાવ, વિગેરે જોવાલાયક છે. ટાંકીની પાસેની ગોપાળ
ધર્મશાળા તથા બીજી હોટલો વિગેરે ઉતરવાની સગવડ છે.
અહિંથી મધ્યહિંદ એજન્સીમાં ન જતાં આગળ ખાંદા અને
ત્યાંથી આગળ માણિકપુર જતાં રસ્તામાં ભરતકુપ અને
ચિત્રકુટના સ્ટેશનો આવે છે. ઝાંસીથી ભરતકુપ દોઢસો માઈલ
દૂર છે. પછી તેજ રસ્તે આગળ જતાં બીજું સ્ટેશન ચિત્રકુટ
છે ત્યાંથી માણિકપુર અને અલ્હાબાદ આવે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ભરતકૂપ અને ચિત્રકૂટ—ભરતકૂપમાં એક કુવો છે. જેના જળથી સ્નાન કરવાનું મહાત્મ્ય ધણું છે. પાસે એક મંદિરમાં—રામ, લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુઘ્નની મૂર્તિઓ છે અને બીજા મંદિરમાં ભરતની મૂર્તિ છે. જ્યારે ભરતે રાજ્યાભિષેક સ્વીકાર્યો નહિ ત્યારે, તેમના અભિષેક માટે શ્રી. રામચંદ્રજીએ આણેલું અનેક તીર્થોનું જળ આ કુવામાં નાખ્યું હતું એમ કહેવાય છે અને તેથી આ કુવો અતિ પવિત્ર મનાય છે. અહિંથી દોઢેક માઈલ દૂર ગુપ્ત ગોદાવરીનું સ્થાન છે.

ગુપ્તગોદાવરી. મંદાકિનીની ઉત્પત્તિ—અત્રિમુનિ તપસ્યામાં હતા તે વખતે દશ વર્ષ સુધી લાગટ દુષ્કાળ પડ્યો હતો. જ્યારે પોતાના પતિ ધ્યાનમાંથી જાગ્રત થયે ત્યારે હું શું આપીશ એમ વિચારીને ઋષિપત્નિ અનસુયાએ પોતાના પાતિ-પ્રત્યના પ્રભાવે મંદાકિની ગંગા ઉત્પન્ન કર્યા હતાં. તેમાં સ્નાન કર્યાથી અશ્વમેધયજ્ઞ કર્યાનું ફળ મળે છે એવી માન્યતા છે. આગળ કેટલે તીર્થ છે, તેમાં સ્નાન કર્યાથી સહસ્ર ગૌદાનનું ફળ મળે છે અને ભરતકૂપના જળથી સ્નાન કરવાથી મોક્ષ મળે છે, એવું રામાયણ, મહાભારત, અને શિવપુરાણનું કથન છે.

ચિત્રકૂટ—“ ચિત્રકૂટ કે ઘાટ પર લઇ સંતનકી ભીર,
તુલસીદાસ ચંદન ઘસે, તિલક કરે રઘુવીર.

સીયાવર રામચંદ્રકીજે ”

એ ભક્ત શિરોમણી તુલસીદાસની અટલ ભક્તિને ચેતવનાર સૂચનરૂપ શ્રી. હનુમાનજીની કડીથી કેાણ અજાણ છે ? ભરતકૂપ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (રપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

પછીનું સ્ટેશન ચિત્રકૂટ છે, અને તે ભરતકુપથી આઠ માઈલ દૂર છે. ચિત્રકૂટ પછીના કરવી સ્ટેશનેથી ઉતરી મોટર કે ઘોડાગાડીદ્વારા ચિત્રકૂટ જઈ શકાય છે. મોટરનું ભાડું માણસ દીઠ ચાર આના જવાના લે છે અને બળદ ગાડીનું ભાડું માણસ દીઠ બે આના છે. કરવીથી છ માઈલ દૂર ચિત્રકૂટ ગામ છે. કરવીમાં પણ ધર્મશાળાઓ છે. ચિત્રકૂટ સ્ટેશનેથી ચિત્રકૂટ ટેકરી ત્રણ ચાર માઈલ દૂર છે, કાંઈપણ સાધન મળતું નથી અને રસ્તો વિકટ છે, માટે યાત્રાગુઓએ તો કરવીનીજ ટીકીટ લેવી. અહિંયાથી આવો તો માણિકપુર જંકશને ગાડી બદલવી પડે છે. ભાડું રૂ. ૧-૧૦-૦ થાય છે. ચિત્રકૂટમાં ઘણી ધર્મશાળાઓ છે. તેમાં સાધુરામની સિતાપુર બજારમાં અને શેઠ ગોરધનદાસની રામઘાટ પર વિગેરે મુખ્ય છે.

ચિત્રકૂટને સીતાપુર પણ કહે છે. પ્રથમ મંદાકિની ઉપર રામઘાટમાં સ્નાન કરીને પાસે રામલક્ષ્મણનું મંદિરે દર્શન કરવાનું હોય છે. બીજા કેટલાક મંદિરો નજીકમાં છે, અને ચોતરા ઉપર મહાત્મા તુલસીદાસજીની મૂર્તિ છે અને તેમની આગળ પથરનો ઓરસીયો, સુબડ અને થોડું ચંદન પડેલાં હોય છે. એ સર્વ વસ્તુ પરમ રામભક્ત શ્રી તુલસીદાસજી કે જેમણે રામાયણની પંડિતભોગ્ય વસ્તુ લોકભોગ્ય બનાવી રામચરિત્રનો અર્થાવર્તમાં પ્રચાર કર્યો તેમના શ્રીરામ પ્રત્યેના પ્રેમનું સ્મારક છે. તુલસીદાસજીની રામદર્શનની ઉત્કટ ઇચ્છા થતાં શ્રી હનુમાનજી તેમને અહિં લાવ્યા અને અહિં શ્રી રામલક્ષ્મણે આવી સ્વહસ્તે ભક્તના ઘસેલા ચંદનથી તિલક

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

કર્ણુ પણ લક્ષ્મી તો રામલજનમાં જ લીન હતા ! સ્થળ બહુજ મનોહર છે. ટેકરી ઉપર શ્રી રામચંદ્રજીની ઝુંપડી છે. તે જગ્યાએ પણ મંદિર છે. શ્રી રામચંદ્રજી લક્ષ્મણ અને સીતાજી તેમના વનવાસ દરમ્યાન અત્રે વસેલા.

ગામથી એક માઈલ ઉપર કામદનાથ (કામનાથ)નો પહાડ છે, ત્યાં પ્રથમ કામનાથનું મંદિર આવે છે. ત્યાંથી તે પહાડની પરીક્રમા સાડા ત્રણ માઈલની થાય છે. રસ્તામાં ઘણા મંદિરો આવે છે. કામનાથના પહાડની ચારે બાજુ પરીક્રમા (પ્રદક્ષિણા)ને માટે પાકી નાની સડક બાંધેલી છે. તે પર ઘણા મંદિરો છે જેમાં ભરતમિલાપનું, લક્ષ્મણ ટેકરીનું, વગેરે મંદિરો મુખ્ય અને જોવા લાયક છે. લક્ષ્મણ ટેકરી પર ચડવા માટે બસો પગથીયા છે. ઉપર રામચોતરો છે. અને લક્ષ્મણજીનું મંદિર છે. આ પહાડની પરીક્રમાના રસ્તે વાનર સેનાનો જમાવ સારો છે તેથી યાત્રાળુઓ પાંચ શેર દશશેર ચણા લેતા જાય છે, અગર રસ્તામાંથી લઈ માંકડાને નાંખતા જાય છે. કોઈ કોઈ વાર તેમાંનો કોઈ બહાદુર વાંદરો આપણને ઉદારતાનો પાઠ ભણાવવા આખી કોથળી ઉપાડી જાય છે માટે અનોદાર્ય કેળવવું હોય તો લાકડી રાખવી. પહાડ પર તથા ગામમાં બધે તેઓ તેમના સ્વામી રામચંદ્રજીની સાનિધ્યમાં હોઈ તેમનું સારું જોર છે. ચિત્રકૂટમાં મુખ્ય દેવ કામદનાથ (કામનાથ) છે. આ પરીક્રમામાં બુલા પડાય તેવું નથી, સડક નાની છે, અને રસ્તો તુરત જડે છે. વળી કામનાથના મંદિરો ઉપરાંત, સ્વામી મુખારવિંદ, સુરહી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

ગઈ, ભરતમેળાપનું મંદિર વિગેરે છે, જ્યાં ભરતજીના પ્રેમથી પથ્થર પણ પીગળી ગયા છે તે વિગેરેના દૃશ્યો નાના કુંડ પાસે છે. લક્ષ્મણ ટેકરી, રામઝૂંખો, નવાગામ, બિહારીલાલનું મંદિર, તથા કામનાથની સીડી ઉતર્યા પછી ગોહરીરાય રાજનું મંદિર, રાજ્યમંદિર વિ. સ્થળો ગામથી સાતેક માઈલ દૂર છે.

ચિત્રકૂટ ગામ ઘણું જુનું છે. વસ્તી થોડી છે. મંદાકિની નદીના ઘાટ ઉપર મહાગંજ રાજનું મંદિર, જગવેદી મંદિર, તુલસીદાસજીનું મંદિર, ગંગાજીના કિનારે બુદ્ધ હનુમાનજીનું મંદિર વિગેરે ઘણા સુંદર મંદિરો છે. એક પર્વત ઉપર કેટલાંક પગથીયાં ચડીને કોટિતીર્થમાં કુંડ પાસે જવાય છે. ત્યાં સ્નાન કરી આગળ જતાં એક પર્વત આવે છે. તે પર્વત ઉપર હનુમાનજીની એક મોટી મૂર્તિ છે, તેમના ખભા ઉપર પર્વતમાંથી જળની ધારા પડે છે તે હનુમાન ધારા કહેવાય છે. તે ગામથી દોઢેક માઈલ દૂર છે. ચિત્રકૂટથી માઈલે કંદુર મંદાકિનીને કિનારે પ્રમોદવનમાં લક્ષ્મીનારાયણનું મંદિર છે. પ્રમોદવનમાં જનકીકુંડ તથા સ્કાટિક શીલા (ફટકશીલા) નામનો મોટો પથર છે. તેના ઉપર ઈંદ્રના પુત્ર જ્યંતે કાગડાનું રૂપ લઈ સીતાજીને ચાંચ મારી હતી તે આ સ્થળ છે એમ કહેવાય છે.

ગામથી આઠેક માઈલ દૂર મંદાકિનીના કિનારા ઉપર અનસૂયાજીના પતિ અત્રિમુનિની મૂર્તિ છે. અહીંયાં પણ માકડાં ઘણાં છે. બસો પગથીયાં ચડી ઉપર જતાં સિદ્ધબાવાની પર્ણકુટી (જુંપડી) આવે છે અહીં સદાવ્રત ચાલે છે. અહીં

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કામદનાથ પર્વતની પરિક્રમા અને પદસ્વિનીનું સ્નાન મુખ્ય છે. વળી પરિક્રમા પરના ચરણ પાદુકાના મંદિરે રામલક્ષ્મણ અને જાનકીનાં પગલાં છે. કોટિતીર્થ ઉપરાંત દેવાંગના, જાનકી કુંડ વિગેરે અનેક તીર્થસ્થળો શ્રીરામના જીવનપ્રસંગોનાં સ્મારક છે, અને દસ માર્ગલના ઘેરાવામાં આવેલાં તે તીર્થો “ પંચકોશી તીર્થો ” તરીકે જાણીતાં છે.

આપણે ચિત્રકૂટ કે કરવીથી આગળ જઈએ તો નૈની અને અદ્દાબાદ પહોંચી જઈએ છીએ. એ તીર્થરાજ પ્રયાગ અને ત્યાંનો ત્રિવેણી સંગમ દરેકે દરેક હિંદુ માટે એક અનેરું સર્વોત્તમ યાત્રાધામ છે. જીવનમાં એક વખત તો સંગમ સ્નાન કરવાની ઉત્કટ ભાવના દરેક હિંદુને હોય છે. વેદકાળના સપ્તસિંધુ પછી આરણ્યક અને ઉપનિષદોનો કાળ, ગંગાયમુના કાંઠાની નજીકના પ્રદેશમાં આર્યોએ ગાળેલો. તીર્થરાજ પ્રયાગ એ આ દોઆખનું મિલનકેન્દ્ર છે.

તીર્થરાજ પ્રયાગ (અદ્દાબાદ)

ત્રિવેણીસંગમ અને અક્ષયવડ

ચિત્રકૂટ અને ભરતકુપથી આપણે જી. આઈ. પીને રસ્તે આગળ વધીએ તો નૈની સ્ટેશને આવીએ છીએ. તે પ્રયાગરાજનું સ્ટેશન છે. નૈની અને અદ્દાબાદ વચ્ચે યમુના-જીનો મોટો પુલ છે તે ડબલપૂલ છે. રેલ્વેના પુલની નીચેથી મોટરો, માણસો ઘોડાગાડી વગેરે જઈ શકે છે, જ્યારે ઉપરથી રેલ્વે ટ્રેન આવી જઈ શકે છે. પુલ જત્રીસો ફીટ ઉપરાંત લાંબો છે. અદ્દાબાદ (પ્રયાગ)-ગંગાયમુનાના સંગમપર-શાઓમાં

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

લખ્યા મુજબ ત્રિવેણી સંગમપર આવેલું ઘણું જ પુરાણું નગર છે. તેનાં રેલ્વે સ્ટેશનો નીચે મુજબ છે:—

૧. નૈની સ્ટેશન.

૨. અલ્હાબાદ જંકશન.

૩. પ્રયાગ (એલનગંજ).

૪. અલ્હાબાદ સીટી (રામબાગ સ્ટેશન).

૫. આઈઝત ખ્રીજ (હારાગંજ).

૬. ઝુંસી.

જ્યારે પ્રયાગઘાટ અને ત્રિવેણી સંગમનું સ્ટેશન પણ માધ્યેના વખતે ખુલ્લું છે.

તેમાં નૈની અને અલ્હાબાદ જંકશનેથી જી. આઈ. પી. માં જવાય છે જંકશન સ્ટેશને બધી ગાડીઓ જી. આઈ. પી., ઈ. આર. અને બી. એન. આર. ભેગી થાય છે. એટલે જંકશન સ્ટેશન હાવરા દિલ્હીની ઈ. આઈ. રેલ્વેની મુખ્ય લાઈન પરનું સ્ટેશન છે. મુખ્ય સ્ટેશન અલ્હાબાદ જંકશન છે. અલ્હાબાદ જંકશનેથી મુંબઈ તરફ જી. આઈ. પી. મારફતે જવાય છે, જ્યારે ઈસ્ટ ઇન્ડીયાનો એક ફાટો ઉત્તરે અયોધ્યા તરફ જાય તે રસ્તે જતાં પ્રયાગ અને પછી કાશી જંકશન આવે છે વચમાં ગંગા નદીનો મોટો પુલ આવે છે.

રામબાગ (અલ્હાબાદ સીટી) બી. એન. ડબલ્યુ રેલ્વેનું સ્ટેશન છે. ત્યાંથી કાશી (બનારસ-વારાણસી) અને કટિહાર સુધી જઈ શકાય છે. દરેક સ્ટેશને મોટર, ઘોડાગાડી, એકા વિગેરે સગવડ મળે છે બાડું ઠરાવી લેવું. ધર્મશાળાઓ અને

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

હોટલો. પ્રયાગ તીર્થરાજ છે. તેમાં અનેક ધર્મશાળાઓ છે. તેમાં મુખ્ય નીચે મુજબ છે:—

૧. ખિહારીલાલ સિંહાનીયાની જંકશન સ્ટેશનની પાસે.
૨. ગોઠલદાસ તેજપાળની યમુના ખીજ પાસે, ત્યાં સાધુઓને ભોજન પણ મળે છે. ૩. ગોમતીબીબીની મુઠીગંજ .૪. બાબુ રસ્તોગીનો ધર્મશાળા દારાગંજ. વળી હોટલો દેશી વિદેશી ઢબની છે. મુખ્ય દેશી હોટલોમાં કરાંચી હોટલ, કાશ્મીર હોટલ, કૃષ્ણા હોટલ, વર્મા હોટલ, કલકત્તા હોટલ વિ. છે, જ્યારે વિદેશી પદ્ધતિની હોટલોમાં એલાયન્સ, રોયલ વિગેરે છે; તેવી હોટલો મુખ્યત્વે સીવીલ લાઈન્સ (લુકરંગજ)માં છે. ગોર અગર પંડ્યાઓને ત્યાં પણ ઉતરી શકાય છે. મકાન પણ સસ્તા ભાડે મળી શકે છે.

પ્રયાગ એ હિંદના તીર્થોના રાજા છે. ત્રણ હજાર વર્ષથી અધિક પુરાણ નગર છે. સાહિત્યના અનેક ગ્રંથ, મહાભારત અને પુરાણોમાં પણ તેનો તે રીતે જ ઉલ્લેખ છે.

“સિતાસિતે યત્ર તરંગચામરે, નદ્યૌ વિભાતિ મુનિ માનુકન્યકે ।
લીલાતપત્રં વટ ણવ સાક્ષાત્સ તીર્થરાજો જયતિ પ્રયાગઃ ॥૧॥

પ્રયાગ મહાત્મ્યમાં લખ્યું છે કે—

“ગંગા અને યમુના રૂપી બે કન્યાઓ જે રાજાને પોતાના ઘોળા અને કાળા ચામરથી પંખો નાંખી રહી છે તેવા અને જેના માથા પર અક્ષય વડ રૂપી સુંદર નીલરંગનું છત્ર ધરેલું છે તેવાં આ તીર્થરાજ પ્રયાગનો જય થાવ. ”

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ગંગા યમુના અને સરસ્વતીના એ ત્રિવેણી સંગમમાં ફક્ત એકવાર ડુબકી મારી સ્નાન કરવાથી જન્મજન્માંતરના સર્વ પાપ નાશ પામે છે એવો હિંદુઓને ગંગામૈયામાં અને તેના પાવનકારી જળમાં વિશ્વાસ છે, ધાર્મિક શ્રદ્ધા છે. શહેર ઉંચાણ જમીન ઉપર આવેલું છે. શહેરમાં આલ્ફ્રેડ પાર્ક, ખુશરૂ બાગ, હાઈકોર્ટ, મેયો કોલેજ, વિગેરે જોવા લાયક છે. પ્રયાગમાં માધસ્નાનનો મહિમા વિશેષ છે. તેથી માધ-મેળામાં સારી ભીડ થાય છે. પરંતુ દર બાર વર્ષે કુંભમેળો થાય છે ત્યારે લાખો યાત્રાળુઓ ત્રિવેણી સંગમે ભક્તિભાવથી સ્નાન, પૂજન, અર્ચન, તર્પણ, પિંડ દાન અને દક્ષિણા દાન કરે છે.

પુરાણોમાંના ઉદ્દેવેષ ઉપરાંત ઇતિહાસ પણ આ નગરીની પુરાતનતા સિદ્ધ કરે છે. ઇ. સ. પૂર્વેના ઉદ્દેવેષો, સમ્રાટ અશોકનો સ્તંભ, સમુદ્રગુપ્ત અને તેનો કુવો, હુ એન સાંગના વર્ણનો વિ. આ નગરી દુનિયામાંની સૌથી પુરાણી નગરીઓમાંની એક છે. તે સિદ્ધ કરી બતાવે છે.

પ્રયાગ એ તો હિંદુઓનું વિદ્યાધામ, આર્યોનું સંસ્કાર કેંદ્ર, આર્યાવર્તનો આત્મા. પ્રયાગમાંના તીર્થો નીચે મુજબ છે.

ત્રિવેણી માધવં સોમં ભરદ્વાજઞ્ચ વાસુકિમ્ ।

વન્દેઽક્ષયવટંશેષં પ્રયાગે તીર્થનાયકમ્ ॥ ૧ ॥

૧ ત્રિવેણી સંગમ.

૨ વેણી માધવ

૩ સોમેશ્વર મહાદેવ.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

૪ ભારદ્વાજ રૂપિનું મંદિર.

૫ વાસુકિનું મંદિર.

૬ અક્ષય વડ. અને

૭ શેષ (બળદેવજી)નું મંદિર.

૧ ત્રિવેણી સંગમ પર સ્નાન અને મુંડન. ત્રિવેણી સંગમ પરના સ્નાન જેટલું જ મહત્વ મુંડનનું છે. ત્યાં મનુષ્યના જેટલા કેશનું વપન થાય તેટલા વર્ષો સુધી તે મનુષ્ય સ્વર્ગસુખ ભોગવે છે એમ પ્રયાગ મહાત્મ્યમાં લખ્યું છે. ગંગાકિનારે વેણીઘાટ આવેલો છે. શ્રાદ્ધકર્મ કરતાં પહેલાં અહિં કેશમુંડન કરાવવું પડે છે. સધવા સ્ત્રીઓએ એક લટ તોડવી પડે છે; ગામથી બે માઇલ ઉપર ત્રિવેણી સંગમ છે. ગિરિરાજ હિમાલયની આ બે પુત્રીઓ (ત્રીજી સરસ્વતી તેા શુભ રીતે મળે છે તેથી તેની વાત જતી કરીયે) સભર જળ સમૃદ્ધિથી આર્યાવર્તને સીંચી રહેલ છે. ગંગા ગંગોત્રીના શિખરમાંથી નીકળી હરદ્વારથી મેદાનમાં પ્રવેશી કનોજ, કાનપુર થઈ પ્રયાગ પાસે આવે છે. જ્યારે જમ્નોત્રીમાંથી નીકળેલી યમુના રમતી રમતી દિલ્હી, વૃન્દાવન, મથુરા, આગ્રા જઈ આવી, પ્રયાગમાં તેની મોટી બેનને દોડી ભેટી મળે છે. બન્ને ભિન્ન રંગી પ્રવાહોનું સંમિલન બહુ સુંદર છે. તે સંગમ દૃશ્ય ખરેખર અદ્ભુત અને અવર્ણનીય છે. રૂગ્વેદમાં અને રઘુવંશનાં તેરમા સર્ગમાં એ સંગમના સુંદર વર્ણનો રૂપિઓએ અને કવિકુળ ગુરુ કાલિદાસે કર્યાં છે. તેની પુનરોક્તિ કરીને વિરમું. કવિ કાલિદાસની ઉપમાને તોલે કયું વર્ણન આવે ?

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કચિત પ્રભાલેપિભિરિન્દ્રનીલૈર્મુક્તામથી યષ્ટિરિવાનુવિધ્યા ।
અન્યત્ર માલાસિતપદ્મજાનાં હન્દીવરૈરુત્થયિતાન્તરૈવ ॥ ૨ ॥

કચિત્ત્વગાનાં પ્રિયમાનાસાનાં કાદંબ સંસર્ગવતીવર્પત્તિ ।
અન્યત્ર કાલાગરુદત્તયત્રા ભક્તિર્ભુવશ્ચન્દન કલ્પિમતેવ ॥ ૨ ॥

કચિત્ત્વપ્રભા ચાંદ્રમસી તમોભિરછાયાવિલિનૈઃ શવલીકૃતેવ ।
અન્યત્ર શુભ્રા શરદભ્રલેસ્વારન્ધ્રેષ્વિવાલક્ષ્યનભઃ પ્રદેશા ॥ ૩ ॥

કચિચ્ચ કૃષ્ણોરગભૂષણેવ ભસ્માંગરાગાતનુરીશ્વરસ્ય ।
પશ્યાનવચ્ચાગિ વિભાતિ ગંગાભિન્ન પ્રવાહા યમુના તરંગૈઃ ॥૪॥

ઉપરથી પુષ્પક વિમાનમાં અયોધ્યા પાછા ફરતા રામ સીતાજીને કહે છે કે હું નિષ્પાપ સીતે નીચે આ ગંગાના પ્રવાહમાં યમુના જળ ધસી જઈને તેના પ્રવાહને ખંડિત કરે છે. તેથી તે કેવી સુંદર લાગે છે. તે જો ! કેઈ કેઈ જગોએ મોતીની માળામાં પરોવાયેલા ઈન્દ્રનીલ મણિઓ જેવી તેની શોભા બની રહી છે, જ્યારે ક્યાંક ધોળા કમળના હારમાં નીલકમળ ગુંથો લીધા હોય અને તેની જેવી શોભા હોય તેવી તે લાગે છે. ક્યાંક વળી એવું જણાય છે કે જાણે કે માનસરોવર તરફ ઉડતા ધોળા રાજહંસ સાથે કાળા કાદંબ પણ ઉડી ન રહ્યા હોય ! ત્યારે કેઈ જગોએ જાણે કે ધોળા ચંદનથી લીંપેલી જમીન પર કાળા અગરના ચિત્રો પાડ્યાં હોય તેવી તેની શોભા છે. ક્યાંક ક્યાંક તો જાણે ચંદ્રની ચાંદની સાથે છાંયડામાં લપાયેલા અંધકારની સંતાકુંકડીની રમત ચાલતી ન હોય તેમ જણાય છે. જ્યારે કેઈ કેઈ જગોએ જાણે કે શરદ રતુના ધોળા વાદળા પાછળથી ભુરું

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (રેપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આકાશ ડાકીયાં ન કરતું હોય તેવું લાગે છે ! ત્યારે વળી કોઈ જગાએ એવો ભાસ થાય છે કે ભસ્મ ચોપડેલા શંકરના શુભ દેહ ઉપર કાળા સર્પોનું આભુષણ ન પહેર્યું હોય, એવું સુંદર આ ગંગાયમુનાનું મિલન છે.” એકંદરે ગંગામૈયાનું જળ સફેદ છે જ્યારે યમુનાનું જળ લીલાશ પડતું કાળું જુદું ચોઠખા જુદા ભાગમાં થોડે સુધી દેખાય છે. અને ઉપર મુજબ પછી મિશ્રિત થતું જાય છે. સંગમની પાસે ગોર લોકોની ઘણી ઝુંપડીઓ છે. ત્યાંના પ્રયાગવાળ (પંડયાઓ)ને ઘોડા, હાથી, મોર વિગેરેના જુદા જુદા નિશાનવાળી ધન્યો હોય છે સામાન્ય રીતે આપણા ગોરની ઝુંપડીમાં કપડા ઉતારી સ્નાન કરવું. ઘણા લોકો અહિં આખો મહિનો સ્નાન કરવાનું નિયમ રાખે છે, જેને કદપવાસ કહે છે. અહિં સ્નાન, મુંડન, સંકલ્પ, પિંડદાન, ગૌદાન વિગેરેનો મહિમા સારો છે. ત્રિવેણીનું સ્નાન મકરસંક્રાંતિને દિવસે તથા અમાસને રોજ કરવાથી ઘણું પુણ્ય મળે છે. પદ્મપુરાણમાં પણ તેવું જ મહાત્મ્ય વર્ણવ્યું છે.

दर्शनान्मज्जनात्स्नानाद् गंगा यमुना संगमे ।

निष्पापो जायते मर्त्यः सेवनात्स्मरणादपि ॥ ૧ ॥

ત્રિવેણીના દર્શન, માર્જન (માથે છાંટવું કે અડકવું) અને સ્નાનથી તેમજ સ્મરણ કે પુજા કરવાથી મનુષ્ય પાપ-રહિત થાય છે.

જ્યારે બાર વર્ષે વૃષભરાષિના ગુરૂ થાય છે ત્યારે અહિં મોટો કુંભમેળો ભરાય છે. તે વખતે તમામ સંપ્રદાયના

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

અસંખ્ય સાધુસાધ્વીઓ ભેરવી અને યોગિનીઓ તથા નાગા બાવા પણ પોતપોતાના ધનપતાકા વિગેરે રસાલા સાથે સ્નાન માટે આવે છે. ત્યારે આઠ દશ લાખથી વધુ માણસો કુંભસ્નાન કરે છે.

અશ્વમેધસહસ્રાણિ વાજપેય શતાનિ ચ ।

લક્ષં પ્રદક્ષિણા પૃથ્વ્યાઃ કુંભસ્નાનેન તત્ફલમ્ ॥ ૧ ॥

“અહિં એક કુંભ સ્નાન કરવાથી હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞનું, અથવા સો વાજપેય યજ્ઞનું, કે એક પૃથ્વીની લાખ પ્રદક્ષિણા કર્યાનું ફળ મળે છે.”

અંહિ માહ માસમાં ત્રણ કરોડ અને દસ હજાર તીર્થો વસે છે. એમ કહેવાય છે.

અકબરે બંધાવેલો કિલ્લો, ગંગા યમુનાના સંગમ પાસેજ વચ્ચે સામો આવેલો છે. તેની દિવાલ વીસથી પચીસ ફીટ ઉંચી છે. કિલ્લામાં અમલદારોના બંગલા, લશ્કર, દારૂગોળો, બંદુકોનું કારખાનું છે, સિપાઈનો (સોલ્જરોનો) પહેરો છે. કિલ્લો દિવસના આઠથી પાંચ વાગ્યા સુધી ખુલ્લો રહે છે અને જોવા જવા માટે કાંઈ પણ ફી લેતા નથી. રામચંદ્ર ભગવાને અક્ષયવડના સ્થાનકે ત્રણ રાત્રી વાસો કર્યો હતો અને અંહિથીજ રામલક્ષ્મણ જાનકી ગંગાપાર ઉતર્યા હતા. રામગુહ્યકનો સંવાદ અંહિ થયેલો. કિલ્લામાં અશોકનો સ્તંભ ખાસ જોવા જેવો ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અગત્યનો છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

ખિંદુ માધવ આદિ માધવ વિગેરે પાંચ માધવના મંદિરો.

૧ વેણી માધવ-ત્રિવેણી સંગમ પાસે.

૨ મૂલ માધવ અગર તો વટમાધવ-પ્રાગવડના મૂળમાં

૩ આદિ માધવ-સોમનાથ મહાદેવ પાસે.

૪ ખિંદુ માધવ-ઝૂંસી અને છતનગામ વચ્ચે.

૫ શ્રી વેણી માધવ-દારાગંજમાં.

ગંગામાં સ્નાન કરી માધવનું પુજન કરનારના સર્વ પાપ નાશ પામે છે એમ શાસ્ત્ર કહે છે. શ્રી વેણીમાધવમાં વિષ્ણુ ભગવાનની મૂર્તિ સુંદર અને ભક્તિભાવ પ્રેરક છે.

પ્રાગવડ, (અક્ષયવડ) :—

અક્ષયવડ ભોંયરામાં છે પહેલા ત્યાં ખુબ અંધારૂં રહેતું પરંતુ હમણાંથી બે ત્રણ મોટી મોટી જાળીઓ ઉપરના ભાગમાં મૂકેલી છે એટલે આવવા જવાનો માર્ગ સારો અજવાળાવાળો બન્યો છે. કિલ્લામાં પેસતાંજ સુરંગ અથવા ભોંયરાનો રસ્તો બંધ કરેલો દેખાય છે. પ્રયાગ અને તેની આશુકા હજારો વર્ષની જુની છે, તેને પાતાળ પુરી પણ કહે છે. તે શુકાના રસ્તે છેક કાશી સુધી જવાતું પણ ભોંયરૂં હાલમાં બંધ કરી દીધું છે તેમ ત્યાંના લોકો કહે છે.

ભોંયરામાં બંને બાજુ પર મોટી મોટી દેવોની અને ઋષિઓની મૂર્તિઓ છે જેમાં ધર્મરાજ, સૂર્યદેવ, શેષનાગ, અગ્નિદેવ, યમરાજ, મહાદેવ, ગણપતી, સરસ્વતી, લક્ષ્મીજી,

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ, (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

નરસિંહાવતાર, ગુરૂ ગોરખનાથ વિગેરેના દર્શનો છે. અક્ષય-વડના બે થડ જ છે, પાંદડા નથી, ચોમાસામાં પાંદડાં ફુટે છે પણ સરકારી માણસો રહેવા દેતા નથી એમ સાંભળ્યું છે.

કિલ્લામાં ઈ. સ. પૂર્વ બસો વર્ષનો અશોકનો સ્તંભ, તથા અકબરના ચાલીસ છીટું તથા થાંભલાની કેતરણી વિગેરે જોવાલાયક છે. કિલ્લાની બહાર નીકળ્યા કે તરતજ બડા-મહાવીરનું સ્થાનક છે તેમાં હનુમાનજીની સુતેલી મૂર્તિ છે. તેના એક હાથમાં રામ લક્ષ્મણ અને બીજા હાથમાં ગદા છે. પનોતીને પણ નીચે દબાવી છે. અહિં રાવણ મહિ રાવણને અત્રે મારેલા તેમ લોકો ત્યાંના કહે છે. હનુમાન પુત્ર મકર-ધ્વજની પણ મૂર્તિ છે. અલોપી અગર ગુપ્ત દેવીનું મંદિર પણ જોવાલાયક છે.

સોમેશ્વર સંગમ પાસે કે કિલ્લામાંથી હોડીમાં બેસી જઈ શકાય છે. છતનગામમાં નાગેશ્વર મહાદેવ છે. છતનગામ ઝુંસીથી ત્રણ માઈલ દૂર છે.

સમુદ્રકુપ:—જુના કિલ્લામાં ઉંચી ટેકરી પરનો આ કુવો સમુદ્રગુપ્તના વખતનો છે એમ કહેવાય છે.
હંસતીર્થ અને દશાશ્વમેધઘાટ

સમુદ્રકુપથી અર્ધો માઈલ દૂર યોગના સાધનાઓનું તાદશ્ય નિરૂપણ કરતી મૂર્તિઓ છે; જુનું તથા નવું હંસ-તીર્થ પાસે પાસે છે. દશાશ્વમેધ ઘાટ, સ્ટેશનથી સાત માઈલ દૂર છે. ઘોડાગાડીમાં બેસીને જવાય છે. તેના સામે કિનારે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અંધેરી નગરી છે. અડબંગ રાજ્યે પ્રતિષ્ઠાનપુરીને બાળી નાંખી (“ઝોંસી” તેથી આ ગામનું નામ ઝૂંસો પડ્યું.) પ્રયાગમાં યજ્ઞયાગાદિક થયેલા, તેમાં પિતામહ બ્રહ્માજીયે વેદોની પ્રાપ્તિ કરી અશ્વમેધ યજ્ઞ અહિં કરેલો. તેથી આ ઘાટનું નામ દશાશ્વમેધ ઘાટ રહ્યું છે. આ ઘાટમાંથી ગંગા-જળ ભરી લોટાને સીલ કરાવી લેવા. સીલ કરનારા કાંઠેજ બેસે છે અને દરેક લોટાનો સીલ કરવાનો દર એક આનો લે છે. ઘોડાગાડીમાં આવવા જવાના ચાર આના લે છે. ગામમાં ભારદ્વાજ રૂપિનો આશ્રમ છે.

વાસુકિનું સ્થાન બક્ષી મહોદલામાં છે. ત્યાં શેષનાગની સુંદર મૂર્તિ છે. ત્યાંથી આગળ શેષ (બલદેવજી) નું મંદિર છે.

ચૌકબજાર, તથા ગ્રાંડ ટ્રંક રોડ જે કલકત્તાથી પેશા-વર તરફ જાય છે તે મુખ્ય રસ્તો, અને સ્વરાજ્ય ભુવન કે આનંદભુવન, (કોંગ્રેસ હાઉસ) દેશના લાડીલા યુવાન રાષ્ટ્ર-વીર જવાહીરલાલ નહેરૂનો બંગલો, વિશ્વ વિદ્યાલયના મકાનો શિવકોટી, ગૌઘાટ, વિગેરે જોવાલાયક છે.

એલનગંજ પાસેનો અકબર બંધ, ખુશરૂ બાગ અને તેનો ઐતિહાસિક દરવાજો વિગેરે જોવાલાયક છે. આલ્ફ્રેડ પાર્ક, તથા તેની અંદરનું “ગ્રીન હાઉસ” અને પુસ્તકાલય પણ જોઈ આવવા મિન્ટોપાર્ક, પુરુષોત્તમ પાર્ક શ્રી મોતી-લાલજી નહેરૂનો બંગલો, હિંદી સાહિત્ય સંમેલનનું સંગ્રહાલય વિગેરે જોવા જઈ આવવું. પ્રયાગ વિશ્વવિદ્યાલય

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

અને ઋષિ વિદ્યાલય તથા નૈની ગ્લાસ વર્ક્સ બનેતો બેઠ આવવાં. મહા પ્રભુજીની બેઠક પણ સ્ટેશનથી ચારેક માઈલ દૂર છે.

આપણે અહિંબાદ સીટી સ્ટેશનથી બેંગાલ એન્ડ નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલવેમાં બેસી માધવસીંગ થઈ બનારસ કેન્ટોનમેન્ટ સ્ટેશને પહોંચી જઈએ. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા રેલવેદ્વારા જંધર્ જંકશનથી પણ બનારસ કેન્ટોનમેન્ટ, કાશી અને મોગલ-સરાઈ જંકશને જઈ શકાય છે.

અમરાપુરી, વારાણસી.

કાશી વિશ્વનાથ મહાદેવ

કાશી એ સંસ્કૃતનું અને આર્યાવર્તની સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર છે.

મોક્ષદાસમપુરીમાંની એક નગરી છે. દ્વાદશ જ્યોતિર્-લિંગમાંનું મુખ્ય લિંગ શ્રી કાશિવિશ્વનાથ અહિં છે.

બનારસ કેન્ટોનમેન્ટ સ્ટેશનને ત્યાંના લોકો શીકરૌલ કહે છે. કાશીના મુખ્ય મોટા બજારને ચૌક કહે છે સ્ટેશનથી ચૌક જવાને મોટા એકકા ત્રણ જણા બેસી શકે તેવા મળે છે. સ્વારી દીઠ દર એક આનો લે છે. ઘોડાગાડીઓ પણ મળે છે. તેને ટાંગા કહે છે. તેના સ્વારી દીઠ દોઢથી બે આના લે છે. ચોકની પાસે મોટું બજાર, શ્રી કાશી વિશ્વનાથનું મંદિર, મણિકર્ણિકા ઘાટ, દશાશ્વમેધ ઘાટ, કંસારા બજાર, બંગડી બજાર, જરી કાપડનું બજાર વિગેરે બજારો જોવા લાયક છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

યાત્રાળુઓ કંસારા બજારમાંથી જળ ભરવાની શિરો-હીઓ, ગંગા જમુનાના એટલે ત્રાંબા પિત્તળના લેગા મેળવેલા લોટાઓ, નકશી કામવાળા લોટા, પવાલા, થાળ, ટાટ વિગેરે વાસણો સગા વહાલામાં વહેંચવા અહિંથી ખરીદી શકે છે. અહિંનું રેશમી તેમજ જરીનું કાપડ પણ ખુબ વખણાય છે. વાહનોમાં મોટર, ઘોડાગાડી, ટાંગા, પાલખી વિ. મળે છે.

ધર્મશાળાઓ

૧ અહિંયાં ગુજરાતી લોકો માટે કબીર રોડ ઉપર ટાઉન હોલ પાસે રેવાબાઈની ધર્મશાળા છે. ૨ રામજીદાસ જેઠીયાની ધર્મશાળા, મોગલસરાય સ્ટેશન પાસે. ૩ શ્રી કૃષ્ણ ધર્મશાળા, બનારસ કેન્ટોનમેન્ટ સ્ટેશન પાસે. ૪ રાધા કૃષ્ણની ધર્મશાળા, જ્ઞાનવાપી પાસે. વિગેરે ધર્મશાળાઓ તથા હોટેલો છે. દશાશ્વમેધ બોર્ડિંગ હાઉસમાં રોજનો રહેવાનો રૂા. ૧-૧૨-૦ લે છે. હિંદી ઢબની હોટલોમાં કાશ્મીર, પેરેડાઈઝ અને પંજાબ મહારાજ હોટલ મુખ્ય છે, જ્યારે વિદેશી ઢબની હોટલોમાં સેસીલ અને સીવીલ હોટલ મુખ્ય છે. વળી અક્ષયેત્ર (છત્ર) પણ ઘણું છે.

વેધશાળા અગર માનમંદિર.

અહિંની વેધશાળા (જંતર મંતર) નું નામ માનમંદિર છે, ત્યાં તારા, ગ્રહ, નક્ષત્રો વિગેરેની ગતિ તથા સ્થાન જોઈ હાલ તે ગ્રહ ક્યાં કઈ રાશીમાં ક્યા અંશે છે તે કહી શકાય છે. સ્ટેશનની પાસેજ ભારત માતાનું મંદિર છે તેમાં

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ

રેતુના ફેરફારો, નક્ષત્રોના નકશા, દેશોના નકશા, આરસપ-હાથ ઉપર કેતરીને બનાવેલા છે.

આ નગરી દુનિયાની જુની નગરીઓમાંની એક છે. બનારસ છાવણી મોગલસરખી લગભગ દસેક માઈલ દૂર છે. મોગલસરખી પાસેનો ગંગામૈયા પરનો ડફરીન બ્રીજ પોણા માઈલ લાંબો છે. પૂલ પરથી શહેરનું દૃશ્ય મુંદર લાગે છે.

બનારસ શહેર અને ઘાટ. (બનારસ)

મણિકર્ણિકાઘાટ કાશીમાં યાત્રાળુઓ પ્રથમ મણિકર્ણિકા કુંડમાં સ્નાન કરી પછી મણિકર્ણિકા ઘાટમાં ગંગાજીમાં સ્નાન કરે છે. આ ઘાટ ઘણોજ પ્રાચીન છે. ઈંદોરની મહારાણી અહિયાંબાઈએ તે બંધાવ્યો હતો. અંહિ વિષ્ણુલગવાનના

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (રેપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પગલાં છે. અહિં ગંગા ઉપર કપડાં ધોવાતાં નથી. અહિંયા તીર્થગોર જુદા અને ગંગાગોર જુદા એ રીતે બે જુદા ગોર કરવા પડે છે. વિશ્વનાથના મંદિરથી થોડે દૂર ચારે તરફથી ખુદ્દો પથ્થરનો મંડપ છે તેમાં પૂર્વકિનારા પાસે જ્ઞાનવાપી નામનો પ્રસિદ્ધિ કુવો છે. બાદશાહ ઔરંગઝેબે સત્તરમી સદીમાં વિશ્વનાથના જુના મંદિરને તોડી નાંખ્યું હતું. ત્યારે લોકો કહે છે કે શ્રી કાશીવિશ્વનાથનું શિવલિંગ આ કુવામાં આવી ગયું હતું કુવા પર લોઢાની જાળી છે, અને તે પર લુગડું નાંખેલ હોય છે, યાત્રાળુઓ તેમાં જળ, પુષ્પ, અક્ષત ચડાવે છે અને પ્રાદક્ષણ ચરણામૃત આપે છે.

શ્રી કાશીવિશ્વનાથ મહાદેવનું મંદિર.

મણિકર્ણિકાના ઘાટ ઉપર સ્થાન કરી પછી શ્રી કાશીવિશ્વનાથના પુજન દર્શન કરવા જવાય છે. જ્ઞાનવાપીથી દક્ષિણે આ સર્વથી પ્રખ્યાત દેવળ આવેલું છે. શ્રી કાશી-વિશ્વનાથનું લિંગ મંદિરના મધ્ય ભાગમાં નથી પણ ઇશાન ખુણા તરફ છે. આ મંદિરમાં દરેક નાતના યાત્રાળુઓ અડીને જળ ચડાવી શકે છે, અને પુજા કરી શકે છે. મંદિરનો ધુમ્મટ વીસ મણ સોનાથી મઢેલો છે એમ કહેવાય છે આ મંદિરના મધ્ય ભાગને ચાર દરવાજા છે. કમાડ પિત્તળથી મઢેલા છે. દર્શન ખુદલાંજ હોય છે છતાં ભીડ ઘણી થાય છે, માટે સાવચેતી રાખવાની જરૂર રહે છે. મંદિર એકાવન ક્ષીટ ઉંચું છે. સભામંડપમાં મોટો ઘંટ છે અને કેટલાક દેવોની મૂર્તિઓ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

છે મંદિરના આંગણની પાસેજ એક નવું મંદિર છે તેમાં પાર્વતી અથવા સૌભાગ્ય ગૌરી, ગણેશજી, અન્નપૂર્ણા અથવા શૃંગારગૌરી, સત્યનારાયણ ભગવાન, કાલીમાતા, પાર્વતી, લક્ષ્મી, સરસ્વતી વિ. ના દર્શન સુંદર છે. ખાસ કરીને તો ગંગા-વતરણ-ભગીરથ રાજા હાથ જોડી ઉભા છે, શંકર ભગવાન જટા કુલાવી ગંગાજીને ઝીલવા ઉભા છે તે, તથા રામલક્ષ્મણ જાનકી, લક્ષ્મી નારાયણ, શંકર પાર્વતી અને ગણેશ જન્મ વિગેરેના દર્શન બહુજ સુંદર છે.

શિવકચેરી

શ્રી વિશ્વનાથના મંદિરની વાયવ્ય દિશામાં શિવની કચેરી છે અહિં લગભગ દોઢસો શિવલિંગ છે. તેમાં ઘણા શિવલિંગો જુના વખતના છે. શ્રી કાશીવિશ્વનાથના મંદિરને સુવર્ણનું પતરું છે તેથી સુવર્ણ મંદિર પણ કહે છે પંજાબના શીખ વીર રણજીતસિંહે તેને સોનાથી મઢવું હતું. અહિંની જળાધારી શંકુ આકારની નથી પણ ચોરસ કુંડ જેવી ચાંદીના પતરાથી મઢેલી છે. શ્રી વિશ્વનાથનું લિંગ મોટું નથી એકાદ વેંત જેવડું છે. તે પછી અક્ષયવડ, ઢુંઢી-રાજ ગણપતિ, દંડપાણી, જુનાવિશ્વેશ્વર, લાંગુલેશ્વર વિ. મંદિરોમાં દર્શન કરવા ગંગામૈયા પર અહિંયાં મુખ્ય પાંચ ઘાટ છે. ૧ અસિસંગમ ઘાટ ૨ દશાશ્વમેધ ઘાટ ૩ મણિકર્ણિકા ઘાટ ૪ પંચગંગા ઘાટ અને ૫ વરૂણા સંગમ ઘાટ, વારણા અને અસી બંને નદી વચ્ચે વસેલું આ ગામ તે વારાણસી (બનારસ)

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમહાવાદ.

છે. ઉપરના પાંચ મુખ્ય ઘાટ ઉપરાંત તુલસી ઘાટ, કેદાર ઘાટ, લાલીઘાટ, ચોકી ઘાટ, હરિશ્ચંદ્ર ઘાટ, કામેશ્વર, માન-સરોવર નારદ ઘાટ, અન્નપુર્ણા ઘાટ, રાજ ઘાટ, પાણી ઘાટ, ચોસદી, લલિતા ઘાટ, શમશાન ઘાટ, સીંધીયા ઘાટ, ભોંસલે ઘાટ, નયા ઘાટ, બાલા ઘાટ, વેણીમાધવ ઘાટ, દુર્ગા ઘાટ, શીતલા ઘાટ, લાલ ઘાટ, ગયા ઘાટ, માયા ઘાટ, તેલીયા ઘાટ, પ્રહલાદ ઘાટ, રાજ ઘાટ અને છેલ્લા વરણા ઘાટ. આ બધામાં સૌથી પ્રથમના અસિ ઘાટ અને સૌથી છેલ્લા વરણા ઘાટ વચ્ચેના ત્રણ માર્ગલના ગાળામાં આખું કાશી શહેર વસ્યું છે ને તે ઘાટ પર અસંખ્ય નાના મોટા મંદિરો આવેલાં છે, અને અહિંયા કાશીમાં મૃત્યુ પામતાં તુરંતજ મોક્ષપદ મળે છે એ પવિત્ર ભાવના અંગે “કાશી કરવત” ની કહેવત પ્રચલિત બની છે કહ્યું છે કે,

અસિવર્ણયોર્મધ્યે પંચકોશી મહત્ફલં ।

અમરા મરણમિચ્છાન્તિ કા વાથા હતરે નૃણામ્ ॥ ૧ ॥

“અસિ ઘાટ અને વારણા ઘાટ વચ્ચેના પંચકોશી તીર્થનું મોટું મહાત્મ્ય છે. ત્યાં દેવો પણ મરણને ઇચ્છે છે તો પછી મૃત્યુ લોકના માનવીઓની તો વાતજથી ? ”

અહિં આવનાર યાત્રાળુઓ પંચતીર્થ-એટલે શ્રી કાશી ક્ષેત્રની હોડીમાં પ્રદક્ષિણા કરવા જળ માર્ગે જાય છે. આ પ્રદક્ષિણા મણિકર્ણિકા ઘાટથી શરૂ કરી અસિ ઘાટ જાય છે. ત્યાંથી મણિકર્ણિકા સુધીના મોટા ઘાટ પર સ્નાન દર્શન

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કરાવી ત્યાંથી એકદમ સીધા વરણા ઘાટ, નાના તથા મોટા પૂલની પેલીપાર હોડી લઈ જાય છે. મોટા પૂલની પેલીપાર બનારસની ગટરનું પાણી ગંગામાં છોડેલ છે જેથી તે જગ્યા નહાવા જેવી રહેતી નથી પણ જો વારણા નદીમાં પાણી હોય તો જરા ઉંચે તરફ જઈ વારણા નદીમાં નહાઈ શકાય છે. વારણા ઘાટ ઉપર મોટું મંદિર છે. તે લત્તાને જીવું કાશી કહે છે. ત્યાંથી પાછા ફરતાં પાંચગંગા વિગેરે ઘાટના સ્નાન દર્શન કરી છેલ્લે મણિકર્ણિકાનું સ્નાન કરી યાત્રી વિદાય લે છે. હોડીની આટલી મુસાફરીમાં ચારથી પાંચ કલાક લાગે છે એટલે સવારમાં પાંચ છ વાગે નીકળી દસ અગ્યાર વાગે આવી જવું ઈષ્ટ છે. હોડીવાળા સ્વારી દીઠ ચાર પાંચ આના લે છે.

શ્રી કાશી ક્ષેત્રની પ્રદક્ષિણા પગપાળા, મોટરમાં કે ઘોડાગાડી દ્વારા પણ થઈ શકે છે. આ પરિક્રમા પણ મણિકર્ણિકા ઘાટથી શરૂ થાય છે અને પોસ્તાળીશ સુડતાળીશ માઈલની પરિક્રમા છે. મણિકર્ણિકાથી છ માઈલ દૂર કર્દમેશ્વર છે, ભીમચડી સોળ માઈલ દૂર છે, રામેશ્વર ત્રીસ માઈલ, શિવપુર સાડત્રીસ માઈલ, અને કપિલધારા ચુંવાળીશ માઈલ દૂર છે, અને પાછા કપિલધારાથી મણિકર્ણિકા આવી જવાનું હોય છે. ઠેકઠેકાણે ઉતારવા માટે ધર્મશાળાઓ અને મોદીની દુકાનો હોય છે. મણિકર્ણિકાથી અસિ સંગમ સુધી ગંગાના કિનારે કિનારે જવાય છે, ગંગામાં પાણી વધુ હોય તો હોડીમાં બેસવું પડે છે. અહિંના લોકો ફાગણ માસમાં ઠાકોરજીની યાત્રા કરવા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જાય છે. રસ્તામાં રામલીલા, કૃષ્ણલીલા પણ કરે છે. પંચકોશી યાત્રા કરવાને પહેલે દિવસ ઢુંઢીરાજ (ગણપતિ) નું પૂજન કરીને બીજે દિવસે યાત્રાનો આરંભ કરે છે; રસ્તામાં આવતા ઘાટમાં સ્નાન કરી, દેવ મંદિરોમાં દર્શન કરતા કરતા યાત્રા કરે છે. મણિકર્ણિકા ઘાટ પર મણિકર્ણિકેશ્વર સિદ્ધિ વિનાયક, લલિતા ઘાટ પર ગંગાકેશવ, અને લલિતા દેવી, મીરઘાટ પર જરાસંઘેશ્વર, માનમંદિર પાસે સોમેશ્વર, દાલસેશ્વર, પાંડવઘાટ પાસે સર્વેશ્વર, કેદારઘાટ પર કેદારેશ્વર, હનુમાનઘાટ પર હનુમન્તેશ્વર, અને તેની પાસે લોલાર્ક અને અર્ક વિનાયક, અસી-સંગમ પર સંગમેશ્વર જઈ દર્શન થઈ શકે છે. પહેલે દિવસે નર્વા ગામમાં ધર્મશાળામાં રહેવું પડે છે, પછી બીજે દિવસે કર્દમેશ્વર, કર્દમ તીર્થ, કર્દમકુપ અને સોમનાથના દર્શન કરી તથા દુધવા ગામમાં ધર્મશાળામાં મુકામ કરવો. અને તેવી જ રીતે ગામો ફરતાં ફરતાં અનેક મંદિરોના દર્શન કરી છેવટે પાછા મણિકર્ણિકાનાં ઘાટ પર આવી સિદ્ધિ-વિનાયક અને વિશ્વેશ્વરના દર્શન કરી, મુક્તિ મંડપમાં જવું. પછી વિષ્ણુ, દંડપાણિ, ઢુંઢીરાજ, ભૈરવ, આદિત્ય, અને મોદાદિ પંચવિનાયકના દર્શન કરી પંચકોશી યાત્રા પૂર્ણ કરવી. આ પંચકોશી યાત્રા બહુ લાંબી છે મોટરના વાહન દ્વારા સહેલાઈથી થઈ શકે બાકી તેટલા દિવસ રોકાવું ન બની શકે તો અંતર્ગૃહી યાત્રા કરવી અને તે ન બને તો નિત્ય-યાત્રા તો કરવીજ.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કાશીમાં પણ પંચકોશી મંદિર છે, તે રામઘાટ જતાં વચ્ચે રસ્તામાં આવે છે. ત્યાં ખાસ દર્શન કરવાનું બુલવું નહિ. તેમાં બાર સ્ફટિકમણિ જેવા સુંદર લિંગ છે તેની આસપાસ કાશીક્ષેત્રના મોટા મોટા દરેક દેવદર્શનોની પત્થરના ૬"×૬" ના માપની સાઈઝના ચોરસામાં કેતરેલી મૂર્તિઓ મંદિરમાં તેમજ મંદિરની બહાર ભીંત પર ચારે બાજુએ સાતેક શ્રીટ સુધી આવી મૂર્તિઓ ચોડેલી છે. એટલે મંદિરના બ્રાહ્મણો અહિંના દેવોનું અક્ષત કુંકુમથી વીરાય નમઃ વીર-મદ્રાય નમઃ, કર્દમેશ્વરાય નમઃ વિગેરે વિગેરે. અનુક્રમે બોલી આપણને પૂજન કરાવી થોડા વખતમાં પંચકોશીના તમામ દેવનાં પૂજન અને દર્શનનો સામટો દહાવો આપી શકે છે ! આ પૂજન કાર્ય કલાકથી બે કલાક ચાલે છે, પૂજન કરી રહ્યા પછી મંદિરની પાંચ પ્રદક્ષિણા કરાવે છે અને દક્ષિણા માગે છે

કાશીના તમામ દેવોના નામ માટે “ શ્રી કાશીસ્થદેવ સ્મરણાવલિ ” નામનું સાત આનાની કિંમતનું પુસ્તક શ્રી ગૌરીશંકરજી દીક્ષિત ઠે. ગોલાગલી કાશીમાંથી મળી શકે છે. કાશી શહેરમાં વાંકીચુકી બેડોળ સાંકડી નાની ગલીઓ ઘણી જ છે.

ઔરંગઝેબ બાદશાહની મસીદ અને તેના બે ઉંચા મિનારા દૂર દૂરથી દેખી શકાય છે; સંસ્કૃત સાહિત્યના અરે આર્યાવર્તની સંસ્કૃતિ વિધાના પરમ ધામમાં પણ મોગલાઈના વખતમાં મુસલમાની બાદશાહોએ જે કેર વર્તાવેલો તેના આછા પ્રતીકસમી તે મસીદની નજીકમાં જ ગલીની બાજુએ કાશીના

કરવતનું સ્થાન છે. એક કુવામાં શિવલિંગ છે તેમાં જવાનો માર્ગ બંધ રહે છે અને ઠરાવેલા વખતે જ તે ઉઘડે છે. કુવા પરથી લોકો અક્ષત ખુબ ચડાવે છે કાશી કરવતના સ્થાનથી આગળ કેટલાક મંદિરો છે ત્યાં યાત્રાળુઓ પાસેથી બળબળરીથી દાન દક્ષિણા લેઈ તેમના પુણ્યનો વધારો કરનાર કોઈ સજ્જન કદાચ હોય છે માટે તેવા તીર્થસ્થળોએ સાવધ રહેવું.

બડી દુર્ગાના મંદિરને વાનર મંદિર પણ કહે છે. ત્યાં વાંદરા પુષ્કળ છે તે મંદિર જોવાલાયક છે.

ગોપાળ મંદિર:—આ મંદિર વલ્લભ સંપ્રદાયનું મુખ્ય મંદિર છે. ગોપાળ લાલજીના ચોકની ઉત્તરે એક ચોકમાં શ્રી મુકુન્દરાયજી બિરાજે છે. તે મંદિરના પૂર્વે ગોસ્વામી શ્રી જીવણલાલજી બાવા બિરાજે છે. ગોપાળ લાલજી સામે રણુ-છોડજીનું મંદિર, બડા મહારાજનું મંદિર, બલદેવજીનું મંદિર વિગેરે છે.

કાળભૈરવ:—ભરવનાથના મહોદ્દામાં એક મંદિરમાં સિંહાસન પર કાળભૈરવની પત્થરની મૂર્તિ છે તેના મુખ પર અને હાથ પર ચાંદી જડેલી છે. મંદિર આગળ બહા હનમાન જમણા મંડપમાં યોગેશ્વરી અથવા કાળીદેવી છે. મંદિરના પાછળના દરવાજાની બહાર ક્ષેત્રપાળ ભૈરવની મૂર્તિ છે. ત્યાં ભૈરવની પ્રસાદીના કાળભૈરવને ચડાવેલા મંત્રેલા કાળા દોરા યાત્રાળુઓ લે છે. ભૈરવ કાશીપુરીનો કોટવાળ છે તેની સ્વારી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કુતરા ઉપર છે, ભૈરવના દોરાથી ભૂત પ્રેત રોગ વિગેરેનું નિવારણ થાય છે એમ કહે છે. આ મંદિરનો ખાવો એક દંડો અગર ઘોઠો રાખે છે જે યાત્રાળુઓને વાંસે થાબડે છે અને કહે છે કે કાળભૈરવનો ઘોઠો તારી રક્ષા કરે. એમ કહેવાય છે કે ઔરંગઝેબ કાળભૈરવના ઘોઠાના ચમત્કારથી કાશીમાં વધુ નુકશાન કરતાં પાછો વળી ગયો હતો.

શ્રી કાશિવિશ્વનાથના દર્શનનો ખાસ મહિમા હોવાથી તે મંદિરમાં ગીરદી પુષ્કળ થાય છે, જેથી બધાએ સાવધ રહી દર્શન કરવાં, અગર તો જોખમ વીનાજ જઈ સ્વસ્થ ચિત્તે દર્શન કરવાં. કાશી એ તો હિંદનું કેળવણી કેન્દ્ર છે. યજ્ઞોપવીત આપી કે પછી બ્રહ્મચારી કાશીએ જઈ સાત વર્ષ સુધી વિદ્યા ભણી આવતો, કે પચીસ વર્ષ સુધી વિદ્યાભ્યાસ કરતો તે વિદ્યાકેન્દ્ર હજુએ હિંદમાં તેનું સ્થાન જાળવી રહેલ છે. “વારાણસીમાં આજે પણ પૂર્વમીમાંસાવાદી કર્મ-કાંડીઓના યજ્ઞયાગ ચાલે છે; વેદાન્તીઓ દ્વૈત અદ્વૈતનો ઝઘડો ચલાવીને શ્રોતાજનોને ખંડન ખાદ્ય આપે છે; વૈમા-કરણીઓ શબ્દે શબ્દને ચૂંથે છે; બંગાળી અને દક્ષિણી, નૈયાયિકો ‘ગદાધારી’નો અર્થ કરવા મથે છે; ઇસાઈઓ અને આર્યસમાજીઓ વાગ્યુદ્ધો મચાવે છે; વેદિયાઓ દશ ગ્રન્થનો ઘોષ કરે છે; કારીગરો ટાંકણા મારી મારીને પત્થરને દેવ બનાવે છે; અને કેટલાર ભૂદેવો અન્નક્ષેત્રમાં જમી, આળસુ બેસી રહીને જીવતા પથ્થર બની જાય છે. આજ નગરીમા સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર વિશ્વામિત્રના રણુમાંથી છુટ-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

વામાં પ્રાદ્યુષ્યો અને અન્તયજો મદદ કરી હતી. આજ નગરમાં તુલસીદાસે રામકથા ગાઈ હતી. ને અહિં કળીરજીએ હિન્દુ અને મુસલમાન સંસ્કૃતિને ભેગી વણી હતી.” અહિંયા અનેક વિદ્વાન સાધુઓના મઠ છે, તેમાં શ્રી જયેન્દ્રપુરીજી મહારાજનો મઠ, શ્રી વિદ્યાનન્દજી મહારાજનો મઠ, તથા ઉદાસીન સંપ્રદાયવાળા શ્રી ગંગેશ્વરનાંદજી મહારાજનું સંસ્કૃતવિદ્યાલય, શ્રી સ્વરૂપનાંદજી મહારાજનો મઠ વિગેરે અનેક સંસ્થાઓ છે. જેમ જુના કાળમાં તેમ આધુનિક કાળમાં પણ સમસ્ત હિંદમાં કેળવણીના ક્ષેત્રમાં અત્રેનું હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલય મુદક મશહુર છે. સમસ્ત હિંદમાં તેના જેવું સુંદર બીજું મોટું વિશ્વવિદ્યાલય નથી. ભારત ભુષણ શ્રી. માલવીયાજીના શ્રમથી તે સંસ્થા સુંદર પ્રગતિ સાધી શકેલ છે. તેમાં બે કરોડ રૂપિયા ઉપરાંત ખર્ચ થયેલ છે. તેમાં કળા (આર્ટ્સ), વિજ્ઞાન (સાયન્સ), ખેતીવાડી (એગ્રીકલ્ચર), ભગીરથ વિદ્યા (એન્જીનીયરીંગ), વૈદ્યક (મેડીકલ), સંસ્કૃત, કાયદા, વિદ્યુત શાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર વિગેરે અનેક વિધવિધ વિષયોની કોલેજો છે. આ સ્થાન ગાડી કરીને પણ ખાસ જોઈ આવવું. તદ્ ઉપરાંત બીજી સંસ્કૃત પાઠશાળાઓ તથા ખેતાન કોલેજ, ભારત માતાનું મંદિર, રાણીબાગ, રામનગરનો કિલ્લો અને મહારાજનો મહેલ તથા શસ્ત્રાગાર, વિગેરે જોવાલાયક છે. અહિં તાપ વિશેષ પડે છે તેથી ઘાટ પર પણ ગરમીના વખતમાં મોટી છત્રોનો નજરે પડે છે. ગયાજીમાં પતૃશ્રાદ્ધ કરનારે કાશીમાં પિશાચમોચન સરોવર પર સ્નાન કરવું જોઈએ તેવી માન્યતા છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કાશીનું રેશમ, જરીના દુપટ્ટા, મુગટા, બનારસી સાડીઓ, રમકડાં અને લાકડકામ, તથા ત્રાંબા પિત્તળના વાસણો વિગેરે પ્રખ્યાત છે.

બનારસ કેન્ટોનમેન્ટથી બી. એન્ડ એન. ડબલ્યુ રેલ્વે દ્વારા બનારસ સીટી અને સારનાથ જવાય છે. ત્યાંથી ઑડિહાર, મઉ, ઈંદારા અને ભટની થઈ ગોરખપુર જઈ શકાય છે.

બુદ્ધ આશ્રમ-સારનાથ—બનારસ સીટી પછીનું બીજું સ્ટેશન, સારનાથ છે, ત્યાં બુદ્ધ આશ્રમ (બૌદ્ધ વિદ્યાલય) તથા અશોકના વખતનો સ્તૂપ, મંદિર અને સંગ્રહસ્થાન જોવાલાયક છે. બુદ્ધ ભગવાને સૌથી પ્રથમ ઉપદેશ અહિંથી કરેલો. મંદિર સુંદર છે. અહિંયા ખોદકામ કરતાં હજારો વર્ષ પહેલાંની ઇમારતો નીકળી આવેલ છે,

કાશીમાં મહા શિવરાત્રી અને ચંદ્ર ગ્રહણ પર મોટો મેળો ભરાય છે. ઑડિહારથી જુવાનપુર જંકશન જઈ શકાય છે. ત્યાંની અતલ મસ્જીદ, જુમ્મા મસ્જીદ, બારાદરી વિગેરે જોવાલાયક છે. પરંતુ આપણે અહિંથી સીધા પાછા એકદમ સહરાનપુર ઇ. આર્થ. રેલ્વે મારફતે પહોંચી જઈએ અને ત્યાંથી પંજાબમાં કુરૂક્ષેત્ર, પાણિપત, સ્થાનેશ્વર અને અંબાલા પહોંચી જઈએ. સહરાનપુર ઈસ્ટ ઇન્ડીયા રેલ્વેનું છેલ્લું સ્ટેશન છે. અને ત્યાંથી નોર્થવેસ્ટર્ન રેલ્વેમાં બેસી આપણે અંબાલા પહોંચવું જોઈએ.

પંજાબ, અંબાલા, સીમલા, કુરૂક્ષેત્ર, અને પાણિપત

સહરાન પુરથી અંબાલા છાવણી પચીસ માઈલ દૂર

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

છે, આ રસ્તે મુંબઈનો ક્રન્ટીયર મેઈલ લાહોર અને પેશાવર તરફ જાય છે પાંચ નદીઓના આ પ્રદેશમાં સિન્ધુ તથા તેની શાખાઓ જેલમ, ચિનાબ, રાવી, બિઆસ, સતલજ વહે છે, અને તેથીજ આ પ્રદેશને પાંચ આબ (પાંચ પાણી) નો પ્રદેશ કહ્યો છે. વસ્તીમાં મુસલમાનો અને શીખ વિશેષ છે. પંજાબમાં અનેક નાની મોટી નહેરો છે અને પ્રદેશ બહુ ફળદ્રુપ છે. પંજાબનો ઘડિ કરાંચીથી પરદેશ જાય છે જ્યારે રેલ રસ્તે હિંદ બરમાં તે મોકલવામાં આવે છે. મધ્યસ્થ સરકારનું સહિલગાહનું સ્થળ સીમલા અને પતિયાળાં છે. ભાવલપુરના દેશી રાજ્ય આ પ્રાંતની હદમાં આવેલ છે.

અંબાલા—જંકશન સ્ટેશન છે. અહિંથી ઉત્તરે કાળકા અને ત્યાંથી કાળકા સીમલા રેલ્વે દ્વારા સીમલા જઈ શકાય છે, જ્યારે દિલ્હી તરફ જતાં રસ્તામાં કુરૂક્ષેત્ર એને પાણીપત આવે છે. લાહોર તરફ જતાં અંબાલા છાવણી પછી પાંચ માઈલ પર અંબાલા સીટી સ્ટેશન આવે છે. અંબાલામાં હિંદમાંની મોટી લશ્કરી છાવણી છે. માસ્ટર હરગુલાલની ધર્મશાળા અનાજપંડી છાવણીમાં છે. કુરૂક્ષેત્ર મહાભારતનું રણમેદાન જ્યાં કરોડો મનુષ્યોનો સંહાર થયેલો તે સ્થળ અંબાલાથી છવીસ માઈલ દક્ષિણે છે, જ્યારે દિલ્હીથી એકસો તેવીસ માઈલ દૂર છે. દિલ્હીથી કુરૂક્ષેત્રનું ભાડું રૂા ૧-૮-૦ છે. અહિંયા છ સ્થાનો જોવા જેવાં છે. તે બધા સ્થાન દૂર દૂર હોઈ ટુંક સમયમાં જોઈ લેવા હોય તો મોટર ભાડે કરી લેવી. પુરી સવારી વીસ માણસ હોય

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

તો સ્વારી દીઠ પાંચ છ આના લે છે, અને બધે ફેરવે છે કુલ અગ્યારેક માઈલ ફરવાનું હોય છે. કુરુક્ષેત્રનું મેદાન સાઈઠ માઈલ સુધી ફેલાયેલું વિશાળ મેદાન છે અને તેમાં કુલ ત્રણસો સાઈઠ તીર્થ સ્થળ છે. તેમાં મુખ્ય સ્થાન છ છે. દિલ્હીથી કુરુક્ષેત્ર સુધી પાકી સપાટ લાંબા ડામરની સડક છે. ત્યાં જવા આવવા માટે પુરી ત્રેવીસ સવારી હોય તો રૂ. ૫૦) પચાસ લે છે અને તેમાં કુરુક્ષેત્ર તીર્થ સ્થળો, પણ બતાવે છે. આઠેક ધર્મશાળાઓ પણ છે.

સૂર્યકુંડ—સ્ટેશનથી અઘેરેક માઈલ દૂર ન્હાવાને કુંડ છે. તેની પાસેજ પાંચપાંડવની તથા ભીષ્મની મૂર્તિઓ છે. રસ્તામાં આગળ જતાં કરણ રાજાનો મહેલ આવે છે મહેલમાંથી કરણ રાજા દરરોજ સવામણ દાન આપતા હતા.

ગીતોપદેશ—સ્થાનમાં પણ કુંડ છે. અહિં ભગવાન પગલાં તથા રથમાં કૃષ્ણ અર્જુનની સંગેમમરની મૂર્તિઓ છે.

બાણગંગા—અહિં પણ પથ્થર બાંધેલો કુંડ છે બાણ શય્યા પર સુતેલા શ્રી. ભીષ્મ પિતામહને પાણીવરાવવા માટે અર્જુને બાણ મારી બાણ ગંગા ઉત્પન્ન કરી હતી. આ રસ્તો કાચો છે.

બ્રહ્મસરોવર—આ સરોવર બે ચાર માઈલ ઘેરાવાવાળું સુંદર છે તેમાં કમળ બહુ થાય છે. અહિં સૂ ગ્રહણ પર નાવાનું બહુ પુણ્ય છે. જેને તે લાભ પ્રાપ્ત થાય છે તે શાશ્વત બ્રહ્મ લોકનો અધિકારી થાય છે. તેમ કહેવ છે. ઉત્તરમાં પાંડવોના મંદિર છે, તેમાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

અર્જુન, ભીમ, ધર્મરાજ, દ્રૌપદી, શકુનિ, કર્ણ, દુઃશાસન, દુર્યોધન સહદેવ નિકુળ અને બાણ શય્યાપર ભીષ્મપિતામહની મૂર્તિઓ છે. આ સરોવર પથરથી બાંધેલું સુંદર સ્થાન છે.

કુરૂક્ષેત્ર—કુરૂરાજાએ અહિંયા તપશ્ચર્યા કરી હતી તેથી આ સ્થાન કુરૂક્ષેત્ર કહેવાય છે. ગીતા પાઠ કરનાર દરેક હિંદુને આ સ્થાન ઘણા મહાત્મ્યનું અને સુપરિચિત છે.

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેતા યુયુત્સવઃ

મામકાઃ પાંડવાશ્ચૈવ કિમકુર્વત સંજય ॥ ૧ ॥

એ ભગવતગીતાના પ્રથમ શ્લોકને તુરત સ્મરાવતું અર્જુનના શસ્ત્રત્યાગ અને શ્રી કૃષ્ણના ગીતોપદેશનું આ સ્થાન પચાસેક ગાઉ સુધી ફેલાયેલું છે. પાણિપતનું ઐતિહાસિક મેદાન કે જ્યાં અનેક શકવર્તી યુદ્ધો ખેલાયાં હતાં અને જ્યાં કરોડો મનુષ્યોનો સંહાર થયેલો, તે મેદાન પણ આ કુરૂક્ષેત્રનો એક ભાગ છે.

ભદ્રકાળી, વાઘેશ્વરી માતાનું સ્થાન, દેવીતાલ કુંડ વિ. જોઈ લેવા. સ્થાનેશ્વર મહાદેવ. જવાને માટે કુરૂક્ષેત્રથી નરવાના જંકશનની લાઈનમાં સ્થાનેશ્વર જવું. પહેલું જ સ્ટેશન સ્થાનેશ્વર સીટી છે.

કુરૂક્ષેત્ર અને સ્થાનેશ્વરમાં કાલીકમલીવાળાની તથા લાલા સાધુ રામની, ખાલસા વિગેરે અનેક ધર્મશાળાઓ છે. વળી અહિંયા બદ્રીનારાયણ, બારરૂદ્ર, અન્નપૂર્ણાદેવી, વિગેરેના મંદિરો છે. હાલ તો આ કુરૂક્ષેત્ર ખાખરાનાવ ન

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જેવું છે. કુરુક્ષેત્ર ગામ પણ ઉજ્જડ અને ખંડેર જેવું છે. મકાનો પણ તદ્દન જીર્ણ અને ઇંટોના છે.

અહિં કુરુક્ષેત્રમાં પુસ્તકાલય છે. મહાભારતની યાદવાસ્થળી શરૂ થઈ તે પહેલાં શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુએ સ્થાપેલા શ્રી જ્યોતિશ્વર મહાદેવ કુરુક્ષેત્રથી પાંચ માઈલ દૂર છે. આ સ્થાનેશ્વરનું મંદિર છત્રપતિ શિવાજી મહારાજે બંધાવેલું છે. સ્થાનેશ્વરમાં પણ પાંડવમંદિર અને ભીષ્મ શરશય્યાની મૂર્તિઓ છે. સ્થાનુસર કે જ્યોતિસરમાં સ્નાનનું પુણ્ય ઘણું છે. ગીતા ભવન પણ જોઈ લેવું. સૂર્યગ્રહણ વખતે કુરુક્ષેત્રનાં કુંડોમાં લાખો માણસો સ્નાન કરી પાવન થાય છે.

પાણીપત—કુરુક્ષેત્રથી દિલ્હી તરફ જતા બેંતાલીસ માઈલ દૂર પાણિપત સ્ટેશન આવે છે. ત્યાંથી પાણિપત જવું. પાણિપત શહેરથી ત્રણચાર માઈલ દૂર પાણીપતનું મેદાન આવેલું છે, મેદાનની વચમાં કાળી કેરીઓ વાળો આંખો હતો તેથી તે મેદાનને કાળા આમ પણ કહે છે. અહિંયા પૃથ્વીરાજ અને શહાબુદ્દીનનો સંગ્રામ થયેલા છેલ્લો અહમદ-શાહ અબ્દલીનો અને મરાઠાનો પણ સંગ્રામ આ મેદાનમાંજ થયેલ, અને હરેક વખતે કજીયા કંકાસ અને કુસંપમાં રમ્યા પમ્યા રહેલ હિંદુઓનોજ પરાજય થયો, છતાં હજુ પણ સંપ અને એકતાની ભાવના આપણે કેળવી ન શક્યા એ કેટલું દુર્ભાગ્ય છે ! અહિંથી આપણે પાછા અંબાલા કેન્ટોનમેન્ટ થઈ ત્યાંથી કાળકા અને ત્યાંથી કાળકા સીમલા રેલ્વે દ્વારા સામલા પહોંચી જઈએ.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સીમલા-હિંદના હાકેમનું આ ઉનાળામાં હવાખાવાનું સ્થળ છે. તેનું ઉપનામ “ગિરિનગરોની રાણી” (કવીન ઓફ હીલસ્ટેશન્સ) સાર્થક કરે તેવું સૃષ્ટિ સૌંદર્ય ચારે બાજુ પથરાયેલું છે. જ્યારે રેલ્વે ટ્રેન ઉંચી નીચી ટેકરીઓ ચડે છે ત્યારે આસપાસનું મોહક અને અદ્ભુત વિહંગ દ્રશ્ય નજરે પડે છે. પંજાબના ગવર્નર પણ ઉનાળામાં અહિં રહે છે ઉનાળામાં આ શહેરની વસ્તી લાખ પોણેલાખની થઈ જાય છે. હિંદમાં વસ્તા યુરોપિયનોનું તો આ આરામનગર છે. વાહનોમાં રીક્ષાઓ મળે છે. ઉતરવા માટે હોટલો અનેક છે ઘણીખરી સેસીલ, કન્નાર્ક, ગ્રાન્ડ, તથા હિંદુ હોટલ, વળી મશોખ્રામાં ગેબલ્સ હોટલ તથા મહાસુમાં વાઈલ્ડ ફલાવર હોલ વિગેરે ઉતરવા માટે અનેક સ્થળો છે.

અહિંયા સરકારી વેધશાળા, તથા જાકો ટેકરી, વિગેરે જોવા લાયક છે. સીમલાના વિશાળ રસ્તા અને વિહાર માર્ગો (વોકસ) બાજુ પરના ઉંચા ઉંચા હિમાચ્છાદિત ગિરિશૃંગો, અને છોટા સીમલા અને શરતનું મેદાન વિગેરે જોવા લાયક છે. અહિંથી છ માઈલ દૂર મશોખ્રાનું સુંદર વન, અને વનરાજિ વચ્ચેનો વાઈસરોયનો મહેલ (વાઈસરી ગલ લૉજ, મહાસુ, તથા બાગીના જંગલો વિગેરે સુંદર કુદરતી સૌંદર્યના ધામ નજીકમાંજ આવેલા છે. એશિયાના સર્વોત્તમ જંગલોમાં આ જંગલોની પણ ગણતરી થાય છે. વનફળ અને કુદરતી સૌંદર્યવાળા ગિરિરાજ હિમાલયનો તળેટીમાં અનેક સુંદર દેશી રાજ્યો આવેલાં છે. તેહરી અને ગઢવાળના દેશી રાજ્યો

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (રપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આવેલાં નેપાળ, ભુતાન અને બીજા નાના મોટા અનેક રાજ્યો હિમાચળની બજોલમાં નિરાંત અનુભવે છે.

બદરી કેદારની યાત્રા

પશ્ચિમાત્ય સુધારાએ સોમલાની સુરત ફેરવી નાંખી છે. જ્યારે હરદાર અને હુપીકેશમાં હજુ આપણો જુની પ્રણાલિકાઓ વિગેરે જળવાઈ રહ્યું છે. બદરીનાથ, અને કેદારનાથની યાત્રા માર્ગ શિયાળામાં બરફમય હોય છે, ઉનાળામાં તે બરફને તોડી માર્ગ ખુલ્લો છે, જેથી ખુબ મજબુત બડતલ સાહસિક માણસેજ તે યાત્રા કરવી સાથે ગરમ શાલ દુપટ્ટા રાખવા. કેદારમાં દ્વાદશજ્યોતિર્લીંગમાંનું એક છે અને તે એટલું મોટું છે કે યાત્રાગુઓ તેને ખુશીથી છાતીયે આલિંગન આપી શકે છે અને તે રીતે કૃતાર્થ થાય છે. “બદરીબિશાલ” નારાયણનું ધામ છે, ત્યાં બ્રહ્મકપાલપર શ્રાદ્ધ કર્યાનું ખુબ પુણ્ય છે, પછી તેને બિન્ને શ્રાદ્ધ કરવાનું રહેતું નથી. અહિંયા જાતજાતના ભેદ ભાવ નથી બદરી-નારાયણના પ્રસાદ સર્વેને સરખી રીતે જરાયે સંકેત વગર વહેંચવામાં આવે છે. ગંગોત્રી તથા જમ્નોત્રીના પહાડો પણ તેહરી રાજ્યની હદમાંજ આવેલાં છે, પરંતુ આપણે તો અંબાલા કેન્ટોનમેન્ટથી આગળ, રાજપુરા, સરહિન્દ, લુધી-આણા, ફિલ્લોર, ફગવાડા, જલંધર અને અમૃતસર અને આગળ લાહોર રાવળપિંડી અને પેશાવર જઈ શકાય છે, તે રસ્તે આગળ વધીયે. શહરાનપુરથી તે લાહોર અને રાયપિંડ રાજપુરાથી નભા અને વતિયાળાના દેશી રાજ્યોમાં જઈ શકાય છે, તે ફાંટો છેક ભટીંડા મળે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

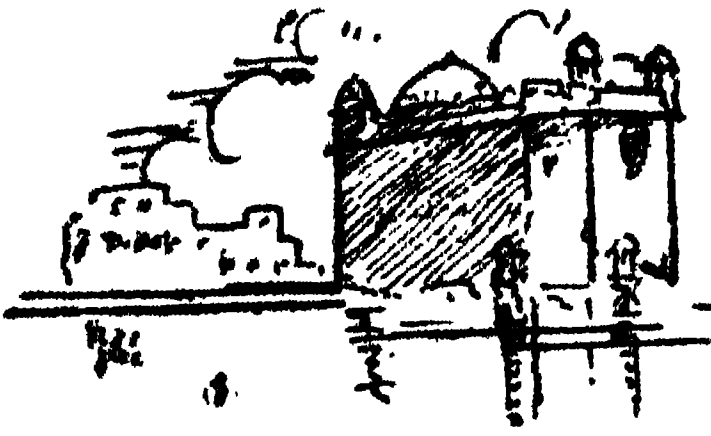
પતિયાળા, નાભા અને ભટિંડા.

રાજપુરાથી પંદરેક માઈલ મુસાફરી કર્યા પછી પતિયાળા સ્ટેશન આવે છે. પતિયાળા નરેશને ક્રીકેટનો શોખ સારો છે. શહેરમાં ક્રીકેટ અને પોલોના મેદાન સુંદર છે. મહારાજાનો મહેલ, કિલ્લો કાળિકા દેવીનું મંદિર, સભાગૃહ વિગેરે જોવા લાયક છે. ભટિંડા એ નોર્થવેસ્ટર્ન રેલ્વે અને બી. બી. સી. આઈની રેલ્વેનું જંકશન છે. રેવાડી જંકશનથી હિસાર, ભટિંડા અને કોટકપુરા અને ફાજિલ્કા સુધી આ લાઈન જાય છે. પરંતુ આપણે રાજપુરાથી સીધા અમૃતસર પહોંચીએ.

લુધિયાણા, જલંધર અને અમૃતસર

લુધિયાણા જંકશન સ્ટેશન છે ત્યાંથી એક ફાંટો ધુરી, જામલ અને હિસાર તરફ દક્ષિણે જાય છે, જ્યારે બીજો તેજ એન. ડબલ્યુ. રેલ્વેનો ફાંટો ફિરોઝપુર તરફ જાય છે. લુધિયાણાનું ગરમ કાપડ સુતરાઉ કાપડ વિગેરે વખણાય છે. ત્યાં લુધિયાણામાં જુનો કિલ્લો, સરકારી હોઝયરી મીલ્સ, અને રામબાગ જોવા લાયક છે. જલંધરમાં લશ્કરી છાવણી છે. જલંધરછાવણીનું સ્ટેશન પહેલું છે પછી ત્રણ માઈલ દૂર જલંધર સીટી સ્ટેશન છે. જલંધર કેન્ટોમેન્ટ (છાવણી) સ્ટેશનેથી હોશિયારપુર જવું હોય તો ગાડી બદલી જઈ શકાય છે. જ્યારે બીજો ફાંટો જલંધર સીટીથી ફિરોઝપુર છાવણી તરફ જાય છે. વચમાં કપુરથળા સ્ટેશન આવે છે. કપુરથળાના દેશી રાજ્યનું તે મુખ્ય શહેર છે. જલંધરથી ત્રીજો ફાંટો નકોદર જઈ મળે છે, પરંતુ આપણે સીધા અમૃતસર પહોંચી જઈએ.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

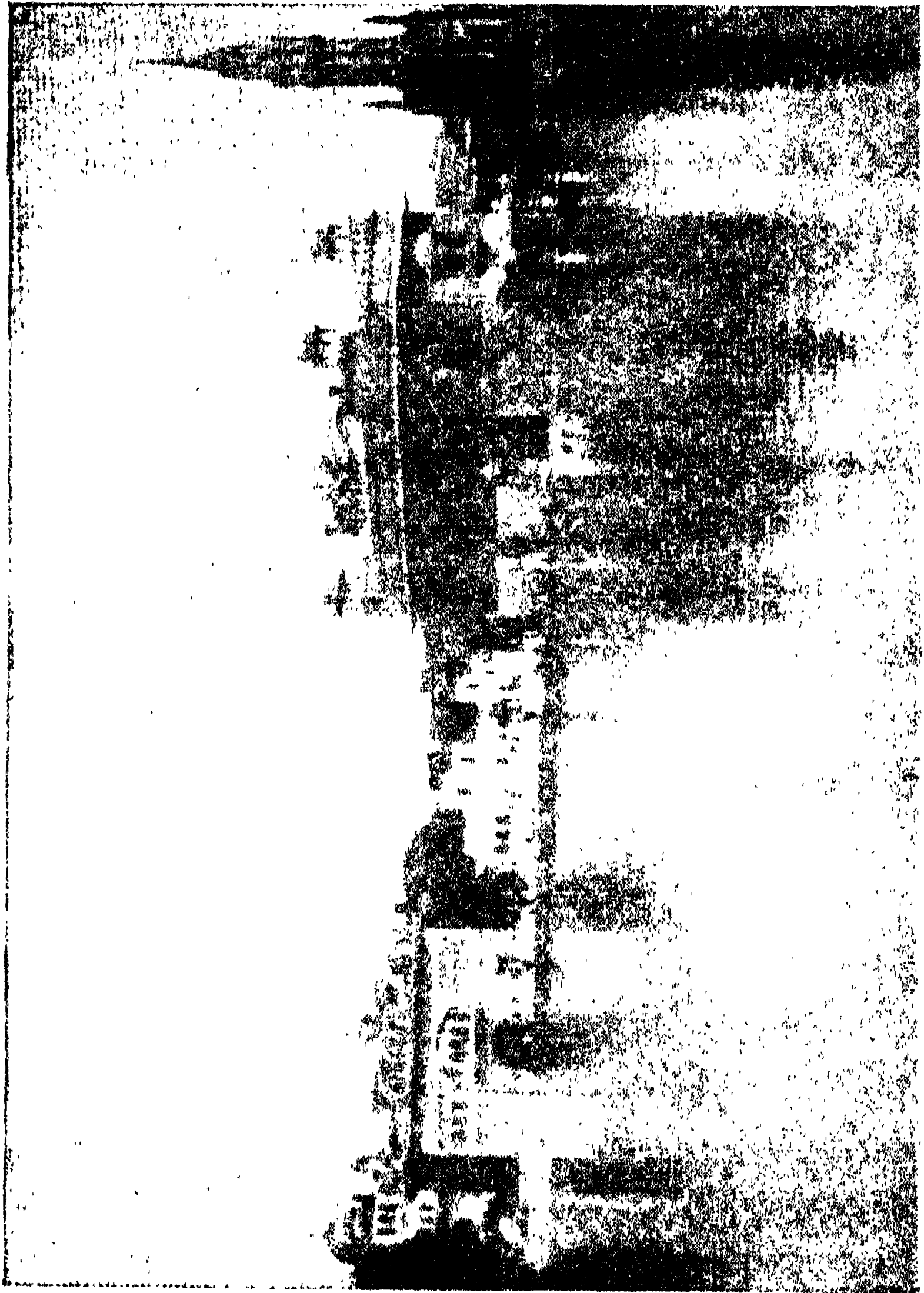
અમૃતસર

૬૬૬૬૬૬

અમૃતસર—હિંદમાં બહાદુર અને લડાયક નેકદિલી-વાળી કોમોમાં શીખોની ગણતરી પહેલી થાય તેમ છે તે શીખ લોકોનું યાત્રા ધામ અમૃતસર છે.

ધર્મશાળા અને હોટલો—૧ લાલા હરગોવિંદદાસની ધર્મશાળા તથા સંતરાયની ધર્મશાળા સ્ટેશનની પાસેજ છે, મારવાડી બજારમાં હરદયાળ દુર્ગાદત્તની ધર્મશાળા છે. ગુરૂ રામદાસ શીખોના ચોથા ધર્મગુરૂ જેમણે આ સ્થળનું મહત્વ ખુબ વધાર્યું તેમની પણ ધર્મશાળા છે. હોટલોમાં ઈમ્પીરિયલ હોટલ, પ્રીન્સ હોટલ વિગેરે મુખ્ય છે. શહેરની વચ્ચેજ અમૃતસરોવર અને તેની વચ્ચે શીખવીર રણજીતસિંહનું બંધાવેલું સુવર્ણ મંદિર છે. તે ચારસનું બંધાવેલું છે પરંતુ તેના ધુમ્મટ અને ઉપરના માળ વિ. ભાગ ઉપર સોનેરી પતર મઢી લીધું છે જેથી તે સુવર્ણમંદિર તરીકે પ્રખ્યાત છે. મંદિર ખાસ જોવા લાયક છે, સુંદર તળાવની વચ્ચેનું આ મંદિર તેમાં જવાનો નાનો પુલ જેવો રસ્તો, અને ચારે બાજુ વસેલું શહેર અને નાના મોટાં મકાનો સુંદર દૃશ્ય બહુ કરે છે. ત્યાં અંથ સાહેબની પૂજા થાય છે. પંજાબ પ્રાંતનું વ્યાપારનું આ શહેર મોટું કેન્દ્ર છે. પંજાબના ઘઉં તથા કાશ્મીરી શાલ, શેતરંજી, ગરમ કાપડ વિગેરેનો વેપાર ધીકતો ચાલે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

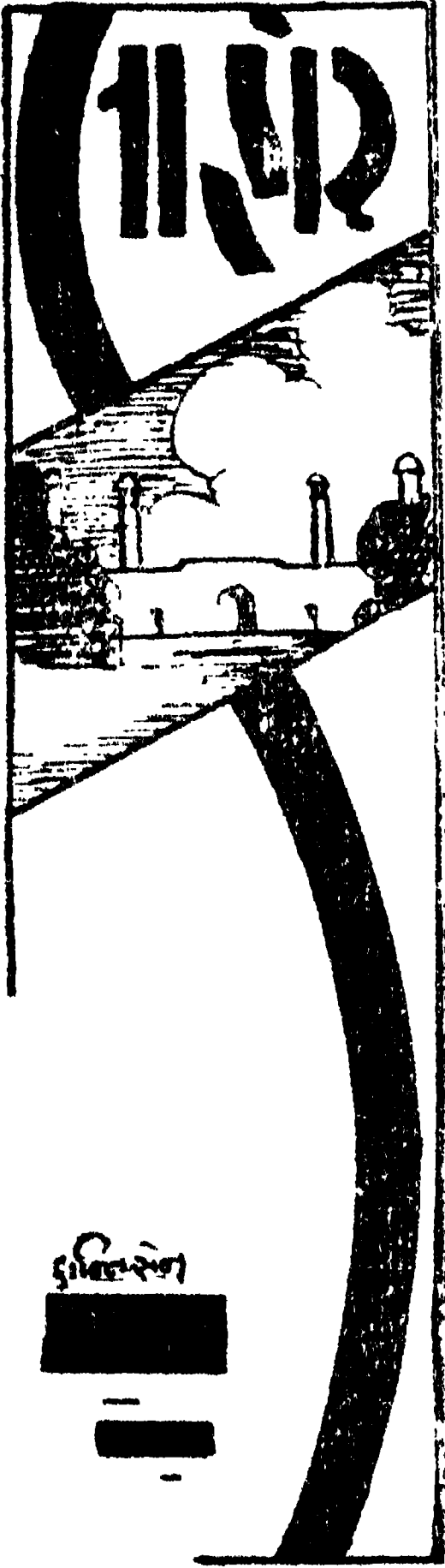

સુપ્રેમ કોર્ટ (અમદાવાદ)

શહેરમાં બીજી જોવા લાયક જગાઓમાં જલિયાનવાલા બાગ છે, કે જ્યાંના માયકલ ઓડવાયરે કરેલા અમાનુષી કૃત્યો હિંદના અર્વાચીન ઇતિહાસમાં મશહુર બન્યા છે. વળી દુર્ગાના મંદિર, ટલ્લ સાહેબનો મિનારો તથા તે મિનારાપરથી આખા શહેરનું દૃશ્ય જોવા લાયક છે. વળી આ શહેરમાં શીખલોકોની ખાલસા કોલેજ આવેલી છે. અમ્રતસરથી આગળ પેશાવર તરફ જતાં ત્રીસ પાંત્રીસેક માઈલ પર લાહોર, બદામી બાગ અને શહાદરાના સ્ટેશનો આવે છે. લાહોરથી એક ફાંટો રાયપિંડ અને મુલતાન થઈ કરાંચી જઈ શકાય છે, જ્યારે જ્યારે બીજો ફાંટો પેશાવર જાય છે. અમ્રતસરથી એક ફાંટો પઠાણકોટ જાય છે. ત્યાંથી ગિરિનાર (હીલસ્ટેશન) દલ્હાઉઝી અને જોગીન્દ્ર નગર જઈ શકાય છે. પંજાબ પ્રાંતના પઠાણકોટથી મોટર રસ્તે ધર્મશાળા પણ જઈ શકાય છે. તે પણ હવા ખાવાનું સ્થળ છે. ત્યાંથી હિમાલયનું દૃશ્ય બહુજ સુંદર લાગે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

લાહોર—ગવર્નરનું મથક, પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર, મોટું ઉદ્યોગ કેન્દ્ર અને વ્યાપારી મથક છે. તે શહેર રામના પુત્ર લવે સ્થાપેલું એમ કહેવાય છે. દસ અગ્યારમા સૈકાથી તો તંનો ઇતિહાસ મળી આવે છે. રાવી નદીને કાંઠે વસેલા આ શહેર ખુબ પ્રગતિ સાધી છે. લાહોર જંકશન અને શહેર વચ્ચે બદામી બાગનું સ્ટેશન છે. જ્યારે લાહોરથી કરાંચી તરફ જતાં લાહોર છાવણીનું સ્ટેશન આવે છે. દિલ્હીથી નરવાના ભટીંડા રસ્તે લાહોર આવતો ફાંટો ફિરોઝપુર અને રાયખિંડ જંકશને, કરાંચી લાહોર લાઇનને મળે છે. વાહન વ્યવહારમાં સ્ટેશનેથીજ ઘોડા ગાડીઓ, વિગેરે મળી શકે છે

ધર્મશાળા અને હોટલો:—

સ્ટેશનની પાસેજ મૂળચંદળની ધર્મશાળા છે, રાયખડાદુર અયોધ્યા-પ્રસાદની ધર્મશાળા અનારકલીમાં છે અને ધનીરાયજીની ગ્વાલ મઠીમાં આવેલી છે.

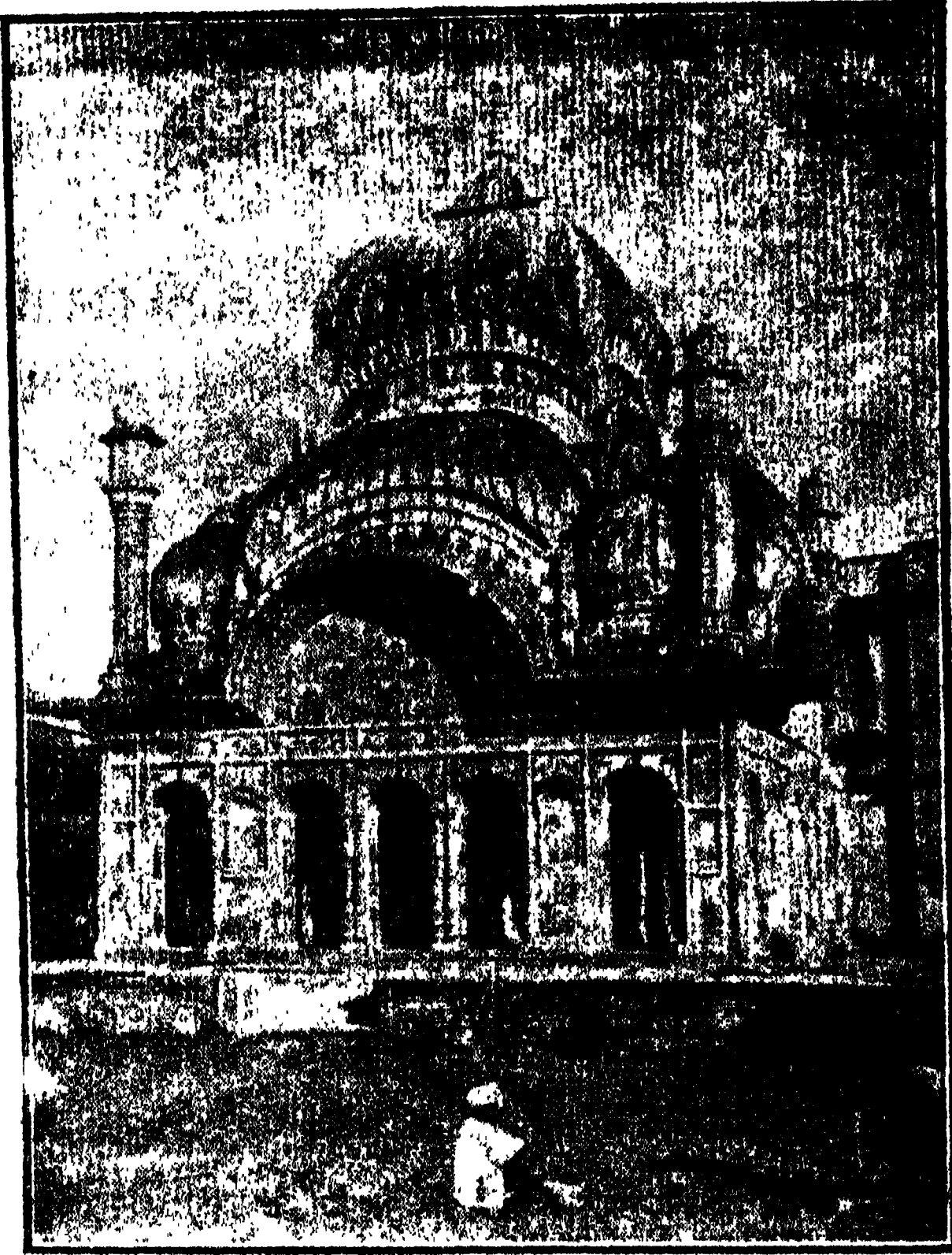
લાહોરમાં મુગલાઈ સ્થાપત્ય અને બાદશાહીના મોજ-શોખના અનેક સાધનો સુંદર રીતે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ત્યાંનો શાલિમારબગીચો, એ કલાપ્રિય બાદશાહ શાહજહાંનો

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

કુદસ્તનો શોખ કેટલો હતો તે સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે. શાલીમાર બાગની એ સુંદર અવનવી વૃક્ષરાજિ અને તેની સુંદર ઇમારતો, કુવારા અને હોજ, એક અદ્વિતીય દૃશ્ય બહુ કરે છે. લાહોરને બાંધેલો કિલ્લો છે અને તને તેર દરવાજા છે, શહિરની વાયવ્યમાં જુનો અકબરે બાંધાવેલો કિલ્લો છે. આગ્રા દિલ્હીમાં કિલ્લાની ફરતે જેવી ખાઈ છે, તેવોજ ખાઈ લાહોરમાં પણ હતી. પરંતુ હાલમાં તેની જગોએ સુંદર લીલોતરીવાળા બગીચા કોટની ફરતે બનાવવામાં આવેલા છે.

જોવાલાયક સ્થળોમાં—૧ કિલ્લો. ૨ રણજીતસિંહની સમાધિ. ૩ સર ગંગારામની સમાધિ. ૪ શાહી મસ્જિદ. ૫ મોતી મસ્જિદ. ૬ સોનેરી મસ્જિદ. ૭ શાલીમાર બાગ. ૮ કાઉન્સિલ ચેમ્બર ૯ લાટ સાહેબની કોઠી. ૧૦ લાહોર યુનીવર્સિટી અને તેના મકાનો. ૧૧ ચૌબુરજી ૧૨ ગુલાબી બાગ. ૧૩ ચિડિયા ઘર (જુ) જ્યાં જ્યાં જાત જાતના પ્રાણીઓ રાખવામાં આવ્યા છે તે. ૧૪ અજાયબ ઘર (મ્યુઝયમ) ૧૫ બાદશાહ જહાંગીર અને સૌંદર્ય મૂર્તિ, તુરજહાંની કબરો ૧૭ ગુરૂ અર્જુનસિંહનું દેવળ. ૧૭ અનારકલીની કબર વિગેરે ઘણું જોવાલાયક છે. પંજાબમાં મુસલમાન અને શીખ લોકોની વસ્તી વિશેષ છે, અહિંથી કરાંચી તરફ જતાં ચાર માર્ગલ પર લશ્કરી છાવણી આવેલી છે. વળી મોન્ટ ગોમરી હોલ મોલ રોડ, ચીફ કોર્ટનું મકાન વિગેરે આધુનિક કાળના પણ સુંદર મકાનો છે. મુગલાઈ વૈભવ અને મોજશોખની સુંદર પ્રતીતિ અહિંનો શાલીમાર બાગ (આનંદનો બગીચો) આપે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીન્ટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

શ્રીજ્ય ગુરૂની સમાધી (લાહોર)

છે. ઉનાળામાં મોગલ બાદશાહો અહિં આવી મોજ મજા ઉડાવતા. પેશાવર તરફ જતાં નદી ઓળંગી શહાદરા સ્ટેશન આવે છે, ત્યાં નુરજહાં અને જહાંગીર ઉપરાંત બીજા બાદશાહો ની પણ સુંદર કબરો છે. પરંતુ આપણે તો ગુજરાનવાલા, વઝીરાબાદ, ઝેલમ, રાવળપિંડી અને તક્ષિલા થઈ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પેશાવર અને ખંડીખાના તરફ જ ઉપડીયે. ગુજરાનવાલા ટાઉન અને ગુજરાનવાલા બે સ્ટેશનો છે. ગુજરાનવાલા મહારાજ રણજીતસિંહનું જન્મ સ્થળ હોય શીખ લોકો માટે પવિત્ર સ્થળ મનાય છે.

વઝીરાબાદ જંકશનેથી જમ્મુ અને ત્યાંથી કાશ્મીર જઈ શકાય છે. વચમાં શિયાળકોટ જઈ આવવું : શીખ ગુરુ નાનકનું મંદિર અહિં છે. સીયાલકોટમાં ક્રીકેટના બેટ ટેનીસના રેકેટ વિગેરે રમતગમતના સાધનો બને છે. જમ્મુથી મોટર રસ્તે સૌંદર્યધામ કાશ્મીર જઈ શકાય છે.

કાશ્મીર જવા માટે બીજો રસ્તો રાવળપિંડીથી છે, જ્યારે ત્રીજો હવેલીયાં અને એબોટાબાદનો પણ રસ્તો છે.

રાવળપિંડી, તક્ષશિલા અને મૂરી—રાવળપિંડીમાં મોટી લશ્કરી છાવણી છે. રાવળપિંડીનો જુનો કિલ્લો પણ જોવાલાયક છે. રાવળપિંડીથી આગળ વીસ માઇલ ક્રંટીયર મેઈલ મારફતે જતાં તક્ષશિલા આવે છે. આર્યાવર્તનું સર્વોચ્ચ વિદ્યા કેન્દ્ર—અનેક વિશ્વવિદ્યાલયોનું નગર આ છે. ત્યાંથી એક ફાંટો હવેલીયાં તરફ જાય છે. જ્યાંથી એબોટાબાદને રસ્તે કાશ્મીરમાં જઈ શકાય છે. ત્યાં હોટલોનો સાધન નથી પરંતુ જુના ઐતિહાસિક અવશેષોથી ભરપૂર અહિં ત્રણ જુની મોટી નગરીનાં ખંડેરો આવેલાં છે. તક્ષશિલા એટલે આર્યાવર્તનું વિદ્યા કેન્દ્ર, તેમાં વેદ, જ્યોતિષ, છન્દ, તર્ક ન્યાય, ધર્મશાસ્ત્ર, શિલ્પ શાસ્ત્ર, અર્થ શાસ્ત્ર, ચાર વેદ, ચોસઠ કળા અને અઠાર પુરાણ અને ઇતિહાસ લખાવાતા હતા. આ મહાન સિકંદર

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

બાદશાહના વખતની નગરી છે, ત્યાંના બૌદ્ધ અવશેષો વિ. જોવાલાયક છે.

રાવળપિંડીથી શ્રીનગર મોટર રસ્તે જઈ શકાય છે. વચમાં મુરી આવે છે. મુરીમાંથી પર્વતરાજ હિમાલયનાં હિમાચ્છાદિત શિખરોનાં સુંદર દર્શનો મંત્રમુગ્ધ કરી દે તેવા છે. ત્યાં હોટલો વિગેરેના સાધનો છે. રાવળપિંડીથી કાશ્મીરના રસ્તે સનીજેંક આવે છે ત્યાંથી બાજુ પરના રસ્તે બે માર્ગલ દૂર મુરી આવેલું છે.

રાવળપિંડીથી ફ્રન્ટીયર મેઇલ કે ગ્રાન્ડટ્રુક રોડના રસ્તે આગળ જતાં વાયવ્ય સરહદનો પ્રાંત અને પેશાવર આવે છે. શીખ લોકો તેમના દાઢી, વાળ અને પોષાકથી અને ખાસ કરીને તો તેમની કિરપાણથી તુર્ત પરખઈ જાય છે. “કેશ કચ્છ, કાંસકી, કિરપાણ અને કડું એ શીખ લોકોના શણગાર છે.” તેમનું સુવર્ણ મંદિર અમૃતસર શહેરમાં સરોવરની વચ્ચે છે. સ્ટેશનેથીજ ઘોડાગાડીઓ વિગેરે મળી શકે છે. અમૃતસર એ મોટું ઔદ્યોગિક કેન્દ્ર છે. અને પોણા ત્રણ લાખની વસ્તી છે. ત્યાં અનેક લશ્કરી થાણા છે. પંજાબમાં દક્ષિણ તરફ જતાં દેરાગાઝીખાન આવે છે. લાહોરથી દક્ષિણ તરફ કરાંચી તરફ જતાં મુલતાન કેન્ટોનમેન્ટ (છાવણી)નું સ્ટેશન આવે છે. લાલા મુસા જંકશનેથી પણ દક્ષિણ તરફ જઈ શકાય છે. મુલતાન ચિનાબ નદીપર આવેલું વ્યાપાર ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર છે. તેનો કિલ્લો જોવા લાયક છે રાવળપિંડીથી આગળ જતાં ગોલડા અને પછી તક્ષશિલા આવે છે. ત્યારબાદ કેમ્પવેલપુર

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ

અને અટક આવે છે. કૈંબલપુર અગર ગોલકાથી દક્ષિણના ફાંટે જતાં દાઉદખેલ અને શેરશાહ થઈ કરાંચી જવાય છે. દાઉદખેલથી વાયવ્ય સરહદના પ્રાંતમાં દાખલ થઈ શકાય છે. પરંતુ આપણે તો પ્રથમ સાંદર્યાધામ કાશ્મીરનીજ યાત્રા કરી આવીએ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

હિંદનું નંદનવન કાશ્મીર, અને સરહદનો પ્રાંત.

હિમાલયના ઉચ્છગમાં આવેલી કાશ્મીરની ખીણ ખરેખર હિંદનું નંદનવન છે. ચારે બાજુ આવેલા ગગનચુંબી હિમચ્છાદિત શીખરો, ઉંચા ઉંચા પર્વતોની આબુબાબુથી જતો માર્ગ, પર્વત ઉપરની વૃક્ષરાજી અને પર્વત ઉપરથી વહેતા ઝરફના પ્રવાહ, ખરેખર એક અવર્ણનીય દ્રશ્ય પૂરું પાડે છે. જેલમ નદીનું તે જન્મ સ્થાન છે. હિમાલયના ઉંચા શિખરો વચ્ચે આવેલી આ ખીણ પૂર્વનું ઈંડન કહેવાય છે, શ્રીનગર યુરોપનું વેનિસ અને ઉત્તરનું જવાહીર કહેવાય છે. તેમાં આવેલા સુંદર સરોવરો તેના પર સરતા નાના મોટા નૌકાગૃહો અને તરતા મોટા માઈલોના માઈલો સુધીના વનસ્પતિના પટો કોઈ અવનવી સૃષ્ટિનો ખ્યાલ આપે છે. આસપાસના ચળકતા ઝરફથી ઢંકાએલા ઝરફના પહાડો વચ્ચે ઘણી ઘણી જાતના ફલ ઝાડ ખીલી રહ્યા છે; અને સફેદાના ઉંચા ઝાડ, કેશરના વાવેતરની સુંદર ખુશબો, અને કલાના શોખીન મોગલ બાદશાહોએ

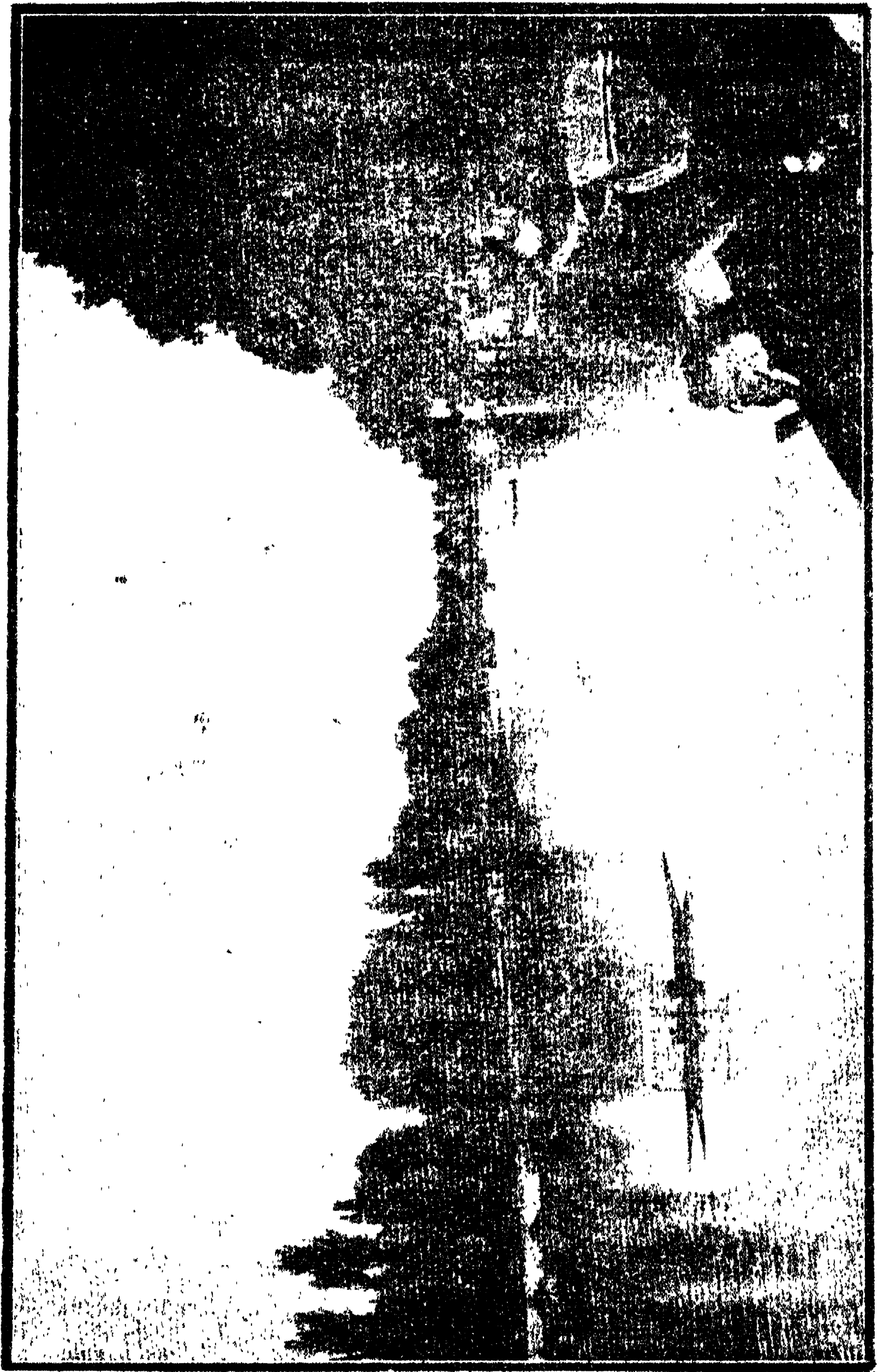
ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ખનાવેલા બગીચાઓ, ખરેખર કાશ્મીરમાં પૃથ્વી ઉપરનું સ્વર્ગ ખડું કરે છે. કાશ્મીરનું મુખ્ય શહેર શ્રીનગર ગિરિરાજ હિમાલયની તળેટીમાં આવેલ છે. તદ્ ઉપરાંત ગુલ્મર્ગ, અંબરનાથ, અનંતનાગ, વેરીનાગ, અછબલ, શાલીમાર બાગ, નિસાત બાગ, અશ્મેસહાઈ, પંદરેથાન, દાલ સરોવર અને વુલર સરોવર વિગેરે જોવા લાયક છે.

કાશ્મીરની શાલો, ગાલીચા, અને કાંબલો તથા રેશમી કાપડ આખા હિંદમાં પ્રખ્યાત છે.

શ્રીનગર જવાના રસ્તા—શ્રીનગર જવાના બે રસ્તા છે. એક જમ્મુથી અને બીજો રાવલપીંડીથી. વળી બીજો રસ્તો હવેલીયાંથી એબોટાબાદ થઈને દોમલ ઉપરથી છે. રાવલપીંડી તરફનો રસ્તો સહેલો અને સરળ છે; ત્યારે જમ્મુનો રસ્તો વધારે વિકટ પણ વધુ સુંદર છે. પહેલાં જમ્મુના રસ્તેથી ફક્ત મહારાજાજ ચસાર થતા હતા. રાવલપીંડીથી શ્રીનગર ૧૯૬ માઈલ છે અને વળાંક લેતો ટેકરીઓ ઉપર ચઢતો અને ઉતરતો રસ્તો, પાસે વહેતી જેલમ નદી અને બેગમ નૂરજહાંએ પોતાના શોખની ખાતર રસ્તાની બંને બાજુએ રોપાવેલા સફેદાના ઝાડો છે. આ માર્ગમાં મરી રામપૂર અને વરાહમૂલ નામના ગામો આવે છે. જ્યારે જમ્મુ તાવી નદીને કાંઠે આવેલું શહેર છે. ત્યાંથી શ્રીનગર ૨૦૬ માઈલ છે. એ રસ્તે જતાં રાણી-તળાવ, ઉદ્દમપૂર, દ્રોમથલ, રામવન, મુંડા, ખનબલ, અવંતીપુર વિગેરે ગામો આવે છે. કાશ્મીરમાં બધી વસ્તુઓ પાકતી હોઈ ભાવતાલ

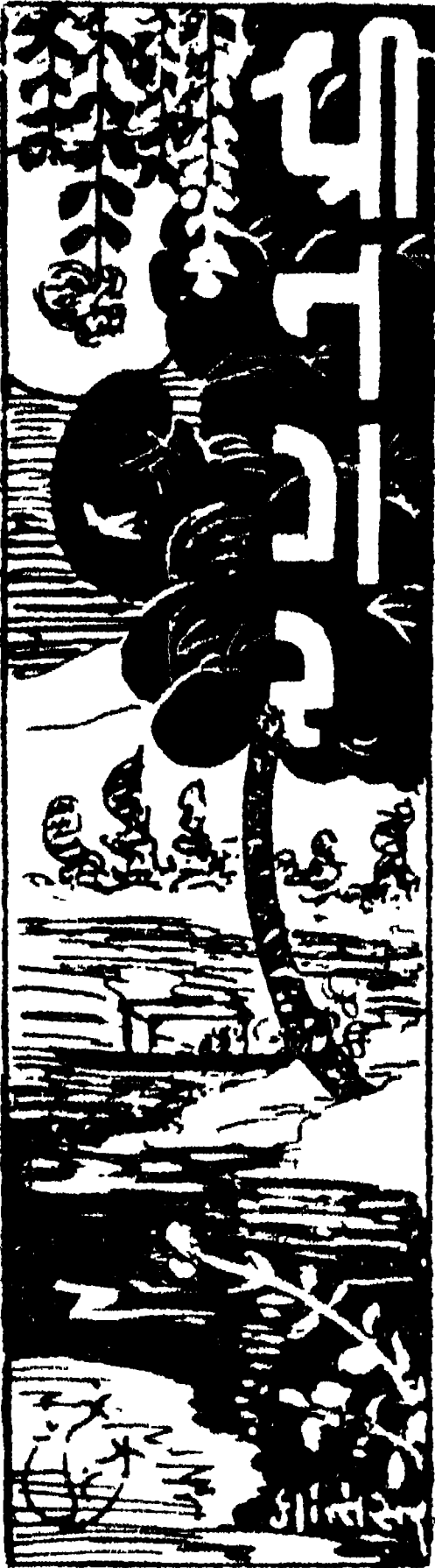
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (રપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કાશ્મીરનું સરોવર (કાશ્મીર)

સસ્તા છે, હોટલમાં અગર નૌકાગૃહમાં રહી શકાય છે. મરીમાં મુખ્યત્વે યુરોપીઅનો વધારે રહે છે. ત્યાં મોટર રસ્તો શહેરની નજીક આવે છે ત્યાં કાચની ફ્રેમમાં શહેરનો આખો નકશો તૈયાર કરેલો છે. House Boat એટલે નૌકાગૃહ (હોડીમાં બાંધેલું નાનું ઘર) તેમાં ત્રણેક ઓરડીઓ, રસોડું, ખુરશીઓ, ટેબલ, ગાલીચા, આરીસો, પલંગ વિગેરે હોય છે. કાશ્મીરમાં હોડીમાં મુસાફરી કરવાની ઓર-મઝા આવે છે. વળી આપણને વાંધો ન હોય તો તે હોડીનો માંઝી (ખલાસી) અને તેની પત્ની આપણને રાંધી પણ આપે છે. કાશ્મીરની જતાં આવતાની ટીકીટો સસ્તા દરથી દરેક રેલ્વે કંપનીઓ આપે છે. લગભગ દરેક વર્ષે ત્યાંની સ્પેશ્યલ ટ્રેનો પણ ઉપડે છે. મોટર વિગેરે માટે મેસર્સ એન. ડી. રાધા-કીશન એન્ડ સન્સ, શ્રીનગરને પૂછી માહિતી મેળવવી. જતાં આવતાનું મોટર ભાડુ માથા દોઠ રૂ. ૧૪) છે. નૌકા-ગૃહનું માસિક ભાડુ રૂ. ૧૨ થી ૧૬૦) છે. જ્યારે રોજનું વચલા વર્ગની નૌકાનું ભાડુ રૂ. ૪-૮-૦ અને વધુ હોય છે.

શ્રીનગર—શ્રીનગરમાં જેલમ નદીના જળમાર્ગે આવવુંજવું ખૂબજ અનુકુળ છે. તે એશીયાનું વેનિસ કહેવાય છે. તે કાશ્મીરની રાજધાનીનું શહેર છે. કવિઓએ એ સૌંદર્યધામના કવિતો ગાયા છે. અને અનેક ચિત્રકારોએ ત્યાંના મનોહર અને કુદરતિ દ્રશ્યોને આલેખ્યા છે. પૂર્ણીમાની ચાંદનીમાં ચળકતા ગિરિશૃંગોની વચ્ચેથી વહેતી નદીમાં ચાલતી હોડી આસપાસના ચીડ, દેવદાર અને સફેદાના વૃક્ષો અને તે હરિયાળી તથા ચળકતી સૃષ્ટીનું જળમાં પડતું પ્રતિબીંબ મોહક અને લહેરે ચઢાવે તેવું છે.

શ્રીનગરમાં જેલમ નદી ઉપર સાત પૂલ છે.

શ્રીનગરની વસ્તી બે લાખની છે. ત્યાં પુલને કદલ કહે છે. અને

અમીર કદલ (પુલ) થી : શહેરમાં દાખલ થવાય છે. સૌંદર્યધામ કાશ્મીરમાં આવેલું આ શહેર સ્વીટર્જલેંડની વચ્ચે આવેલું વેનિસ કહેવાય છે. શ્રીનગરમાં જવાનો સમય અષાડ, શ્રાવણનો છે. ત્યાં ઠંડી વિશેષ છે. અને લોકો છાતીએ માટીની સઘડી લટકાવી રાખે છે. અમીર કદલ (પુલ)ની પાસે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

દરબારી મહેલ આવેલો છે. જ્યારે બીજી બાજુએ જતાં સીધા જમણા હાથે હોસ્પીટલ આવે છે. શેરગઢી (સરકારી કચેરી) નદીના ડાબે કાંઠે આવેલી છે. વળી સરકારી રેશમનું કારખાનું રામ-બાગ રોડ ઉપર આવેલું છે. તે બપોરના બારથી એક વાગ્યા સુધીમાં જોઈ શકાય છે. સંગ્રહસ્થાન પણ હોસ્પીટલની પાસે છે. ટેકનીકલઈન્સ્ટીટ્યુટ હજુરી બાગની પાસે જ આવેલું છે ત્યાં કાશ્મીરની બનાવટો જોવાલાયક છે.

શ્રીનગરમાં રાજનો ગુપકર મહેલ, કેઠી બાગ, પ્રતાપ કેલેજ, બદામીબાગ સોનાવર બાગ, છાવણી, શંકરાચાર્યની ટેકરી અથવા તખ્તેસુલેમાન અને હરિપર્વત જોવાલાયક છે. શ્રીનગરની આ બે સુંદર ટેકરીઓમાં ઉંચી ટેકરી પર બેથી ચાર હજાર વર્ષ જૂનું મહાદેવનું મંદિર છે, તે શહેરથી એક હજાર ફીટ ઉંચું છે; અને પગથીઆની હારમાળા ચઢી ઉપર જઈ આ શહેરનો, તેની વચ્ચે વળાંક લઈ વહેતી નદીનો, લાકડાના ચિત્ર-વિચિત્ર ઘરોનો દાલ સરોવર અને તેની ઉપર તરતા સોનેરી પાંદડાઓનો અને મુલક મશહુર મોગલ બાદશાહના બગીચાઓ અને હિમાલયના શિખરોનો સુંદર મોહક દેખાવ નજરે પડે છે. દાલ સરોવરમાં સોના લાંકા અને રૂપા લાંકા છે. તખ્તે સુલેમાનની તળેટીમાં દુર્ગા માતાનું મંદિર છે. અમરનાથના યાત્રાળુઓ ઉનાળામાં અહીંયા રહે છે. રઘુનાથનું મંદિર વિશાળ અને જોવાલાયક છે. હરિપર્વત ઉપર અકબર બાદશાહે એક કરોડ રૂપીઆ ખર્ચીને કિલ્લો બંધાવેલો છે. તેમાં કાલિનું મંદિર છે. છનબલ બંધની પાણી ઉતારવા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

દાલ સરોવર (શ્રીનગર)

તથા ચઢાવવાની રચના જોવાલાયક છે. ત્યાંની જુમ્મામસ્જિદ પણ જોવાલાયક છે. તેના ચાલીસ ફીટ ઉંચા લાકડાના ચાંલલા પથરના બનાવેલા હોય તેવા લાગે છે.

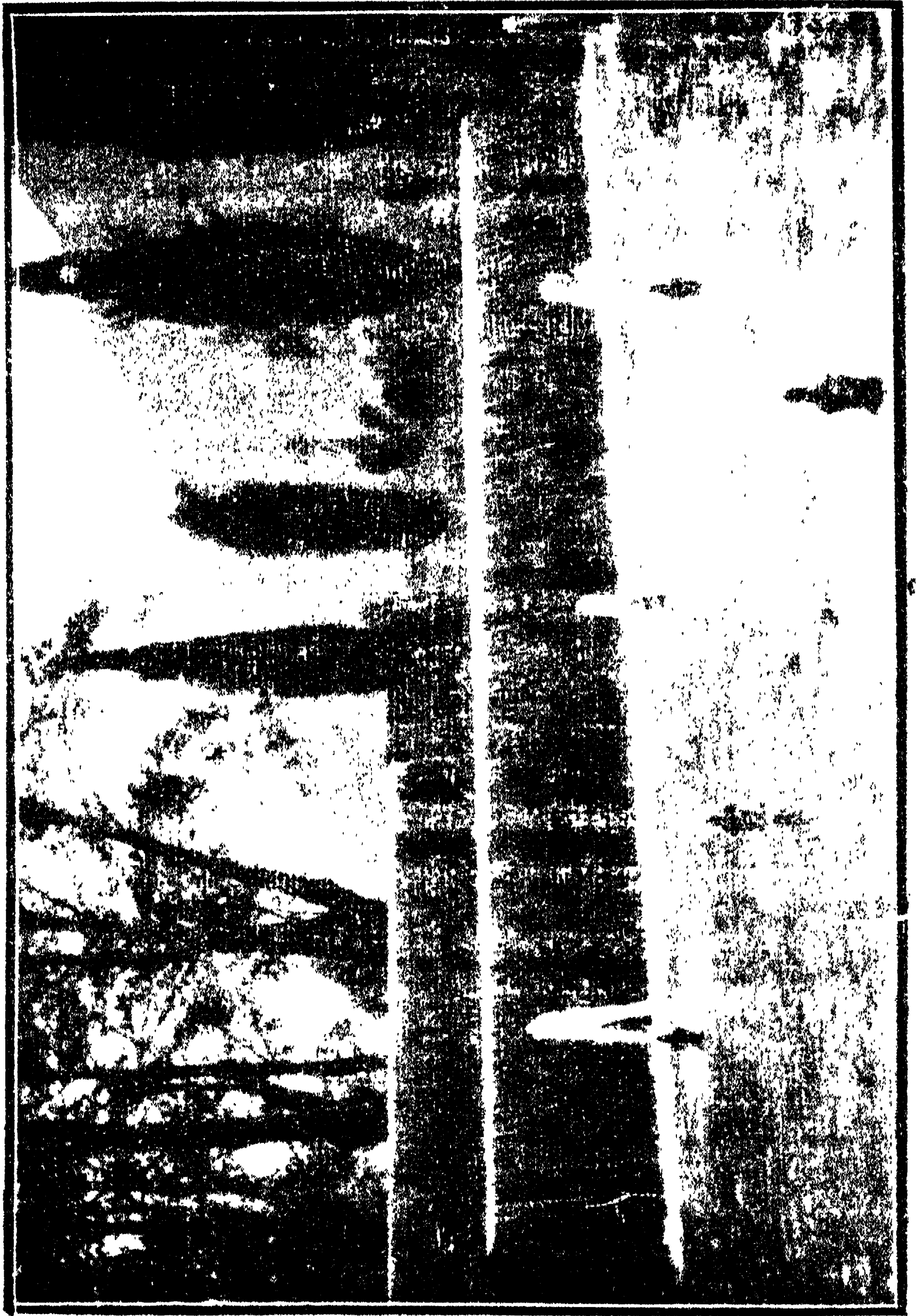
શાહ આમદાનની લાકડાની કબર પણ જોવાલાયક છે. પંદરેથાનનું મંદિર શહેરથી ચાર માઈલ દૂર છે, તેનું સ્થાપત્ય, ઘુમટ વિગેરે ગ્રીક સ્થાપત્ય જેવાં છે. શ્રીનગરનો વિસ્તાર અહિં સુધી પહોંચી જાય છે. મુનશી બાગ, ચિનાર બાગ, શેખ બાગ વિગેરે જોવાલાયક છે. “ચિનાર” એ વૃક્ષોનો રાજા છે. વડના જેવું એનું મોટું થડ હોય છે તેનો વિસ્તાર વડ અને પીપળા કરતાં પણ મોટો હોય છે. એક ઝાડ તંબુ કે ધર્મશાળાનું કામ કરે છે. શ્રીનગરની મુખ્ય શોભા તો ત્યાંનો ચિનાર બાગ છે. અહીંયા વાંસ ખૂબ થાય છે. ઉતરવા માટે હાઉસ-બોટ ઉપરાંત આર્યસમાજની ધર્મશાળા શીખ ગુરૂ દ્વારા અને બ્રીકાશ્રમ વિગેરે છે. કાશ્મીર ખાલસા હોટલ તથા કાશ્મીર હિંદુ હોટલ પણ ઉતરવા લાયક સ્થળો છે. વળી નસીમ બાગ, અનાર બાગ, પહેલગામ, વિગેરે જગ્યાએ તંબુ તાણીને પણ રહી શકે છે. વધારે માહિતી “Visitors Burcan” એ સરનામેથી મંગાવવી. દાલ સરોવર પાસેજ આવેલું છે. તેમાં જવાને માટે દાલ ગેટ (દરવાજો) આવેલો છે. પર્વતોના ઉંચા શિખરો વચ્ચે મિઠા પાણીનું આવેલું આ સરોવર અને તેમાં ખીલી રહેલા કમળો બહુજ સુંદર દેખાવ આપે છે. નૌકાગૃહ ઉપરાંત સ્નાન માટેની નૌકાઓ અને શિકાર માટેની હોડીઓ પણ બાડે મળે છે. આ સરોવર પાંચ માઈલ લાંબુ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ, (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અને બે માઈલ પહોળું છે; તેમાં મોટા વિસ્તારમાં તરતી વનસ્પતિ હોય છે તે જોનારને પહેલી નજરે તરતા બગીચા જેવી દેખાય છે; અને આવા તરતા ખેતરોની તડબુચ વિગેરેની હોડીઓ મારફત ચોરી કરવામાં આવે છે. બીજું સુંદર સરોવર વુલરસરોવર છે. તે હિંદનું મોટામાં મોટું મીઠા પાણીનું સરોવર છે. તે શ્રીનગરથી બાવીસ માઈલ દૂર છે અને જમીન માર્ગે અગર જળ માર્ગે જઈ શકાય છે તે ચૌદ માઈલ પહોળું છે. શ્રીનગરથી વુલર તરફ જતાં માર્ગમાં ગંડરબલ, ક્ષીરલવાની અને માનસબલ સરોવર આવે છે.

શાલીમાર બાગ:—પૃથ્વી પરના સ્વર્ગસમા મોગલ દબદબા અને વૈભવના પ્રતીકસમા શાલીમારબાગ, નિશાત બાગ, ચસ્મસહાઈ, નસીમબાગ, અછબલ, વિગેરે ખાસ જોવા જેવા છે. આ બગીચાઓમાં સુંદર, સુવાસીત, દૂનિયા ઉપરના સર્વોત્તમ ફૂલો ઠંડા પવનમાં મિઠી સુવાસ પ્રસરાવી રહે છે. બગીચાઓમાં ધીમે અવાજ કરતાં અમૃત-કુવારા ઉડી રહ્યા હોય છે અને તે વિશાળ બગીચાઓમાં ઠેરઠેર લતા-મંડપો અને આરામ ગૃહો બાંધેલા છે. શાલીમાર-બાગ શહેરથી આઠ નવ માઈલ દૂર છે તેમાં ચાર મોટા ચોરસ બગીચાઓ છે. આસપાસ નાનું તળાવ છે; અને બગીચામાં દોઢસો કુવારા ઉડી રહ્યા છે. હમણાં ત્યાં વિજળીના દિવાઓની ગોઠવણ થઈ છે બાદશાહ જહાંગીર અને નૂરજહાનનું આ પ્રણય સ્થાન હતું.

નિશાતબાગ—આ બાગ દાલ સરોવરના ખૂણે આવેલ ટેલર્સ એન્ડ આર્કિટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

शाहीमार वजीरा (लाहोर)

છે. તે શહેરથી છ સાત માર્ગલ દૂર છે, અહીંથી જેલમ નદી નિકળે છે. આસપાસનું દ્રશ્ય બહુ સુંદર છે. તેના વર્ષુન માટે યોગ્ય શબ્દો મળી શકે એમ નથી. કાકા કાલેલકરના નિચેના વાક્યો તે સુંદરતાનો આછો ખ્યાલ આપે છે. “શ્રીનગરની આસપાસ શાલીમાર બાગ, નિસાત બાગ વિગેરે રમ્ય બગિચાઓ છે. તેમની અંદર ઉડતા કુવારા, આસપાસના ઝાડો અને નાક તથા ગાલ ઉપર બટકા ભરતો ઠંડો પવન એ બધાનો આનંદ એવો તો ઉન્માદકારી હોય છે કે તે સ્થાન છોડીને જવાનું મનજ થતું નથી. અંગે અંગમાં અને રોમ રોમમાં પ્રાણ પૂરતો ઠંડો મીઠો પવન અહીંયા વાય છે જ્યાં વનશ્રી પોતાના યૌવનનો પૂરેપૂરો ઉન્માદ બતાવે છે. જ્યાં પહાડ પોતાના સૌંદર્યથી એ ખરેખર પહાડ છે કે રંગભૂમિનો ખડહો છે એવો શંકા ઉપજાવે છે. અને જ્યાંની શાંતિ ચૈતન્યથી ભરેલી છે. એવે ઠેકાણે જેલમ નદીનો ઉગમ છે. ખરેખર એ સ્થાન ભૂ સ્વર્ગની પદવીને લાયકજ છે.” તેથી પર્યટન કવિએ કહ્યું છે કે—

અગર ક્ષીરદોશ બર રૂએ ઝમીનસ્ત

હમીનસ્તો હમીનસ્તો હમીનસ્ત

અરમે શહાઈ:—શ્રીનગરથી શંકરાચાર્યની ટેકરીમે રસ્તે આગળ જતાં ગુપકર મહેલ, પરીમહાલ, અને અરમે શહાઈ તથા નિસાતબાગ આવે છે. ત્યારબાદ શાલીમાર બાગ આવે છે. તે શ્રીનગરથી પાંચમાર્ગલ દૂર છે, અને શાહજહાં બાદશાહે બંધાવેલ છે, ત્યાં પાણીના સુંદર ઝરા છે, અને

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ્સ (રપ્રેઝેન્ટીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

રવિવારે કુવારા ઉડતા હોય ત્યારે અદ્ભુત દૃશ્ય નજરે પડે છે.

નશીમખાગ—શહેરથી પાંચ માઇલ દૂર દાલઝીલ ને કાંઠે આવેલ આ રમણીય ખગીચો બાદશાહ અકબરે તૈયાર કરાવ્યો હતો હાલમાં તેનું બાંધકામ ખંડિત દશામાં છે.

ખીરભવાની—શ્રી નગરથી સોળમાઈલ દૂર આવેલું આ મંદિર અને તેની આસપાસ આવેલો કુંડ કાશ્મીરમાં બહુજ પવિત્ર મનાય છે. કાશ્મીરના પંડિતો હિંદુસ્થાન-ભરમાં પ્રખ્યાત છે. પંડિત જવાહરલાલજી, અને બીજા અનેક પંડિતો મુળ કાશ્મીરના વતની હતા. કાશ્મીર એ તો ઉત્તર હિંદુનું કાશી હતું. આ મંદિરમાં સ્તુતિ પુજાપાઠ ખુબ થાય છે. ખાસ નોંધ પાત્ર તો એ છે કે અહિંના તળાવનું પાણી રંગ બદલે છે, વાદળી, કાળો, અને લીલો રંગ ધારણ કરે છે. તે રંગફેરનું કારણ વૈજ્ઞાનિકોથી પણ જાણી શકાયું નથી.

માનસબલ સરોવર—ખીરભાવની અને વુલર સરોવરની વચ્ચે આવેલું છે. કાશ્મીરના સરોવરો બીજા સરોવરોથી અદ્ભુત અને અનોખાં છે અને તેમાંયે માનસબલ સરોવર એ તો “કાશ્મીરી સરોવરોમાંનું સર્વોત્તમ રત્ન છે.” તે ગોળાકાર સરોવર બે માઈલ પહોળું છે.

વુલર સરોવર—શ્રી નગરથી જમીનમાર્ગે અને જળ માર્ગે પણ વુલર જઈ શકાય છે. નદીનો રસ્તો વધુ સુંદર છે. હોડી કરતા ડુંગામાં સફર કરવાથી જલ્દી પહોંચી શકાય છે, રસ્તામાં માંજી તમને ખીરભવાની અને માનસબલના માર્ગે

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીન્ટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પણ લઈ જશે. વુલરમાં તોફાનની બીક ખુબ રહે છે તેથી ડુંગામાં કે હોડીમાં જવું સહિસલામત નથી.

અમરનાથ

કાશ્મીરમાં અમરનાથનું મોટું યાત્રાધામ આવેલું છે. હિમાચળ પર્વતની ખખોલમાં હિમ પ્રવાહો (ગ્લેશ્યર્સ)ની વચ્ચે એક ઉચા પહાડની શુક્રામાં સ્વયંભૂ મહાદેવનું શિવલિંગ આવેલું છે. પૂર્ણિમાને દિવસે તે શિવલિંગ ખુબ મોટું હોય છે, જ્યારે અમાસને રોજ એકદમ નાનું હોય છે એટલે ચંદ્રની વધઘટ સુજળ આ લિંગ પણ વધે છે અને ઘટતું જાય છે. પહાડમાંથી ખરફના ટપકવાથી આ શિવલિંગ બને છે રસ્તો વિકટ અને પહાડી છે. અનેક યાત્રાળુઓએ ભૈરવ પર્વતને રસ્તે જાન ગુમાવ્યા છે છતાં હજી પણ યાત્રાળુઓ અને સાહસિ-કોની પ્રવૃત્તિ તો સતત ચાલુજ છે વચમાં પહલગામ, શેષ-નાગ સરોવર, અને બીજાં સ્થળો આવે છે. પહલગામ સુધી મોટરમાં પણ જઈ શકાય છે. ત્યાં હિંદુ અને યુરોપીયન ઢબની હોટલ છે. અમરનાથની શુક્રાની નીચે તેના રસ્તે મોટા મોટા હિમપ્રવાહો વહે છે. શ્રી શ્યામલાલ સાધુ લખે છે કે “કાશ્મી-રના રાજવંશની કાર્કિદીમાં ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૪૮ થી ૧૦૦૮ સુધી રાજ્ય કરતા રાજા નારાના વખતમાં એનો પ્રથમ ઉદ્દેશ મળી આવે છે ” એટલે આ શુક્રા અને મહાદેવ સહેજે ત્રણ ચાર હજાર વર્ષો જુના છે. પહલગામ શ્રીનગરથી ૬૧ માઈલ દૂર છે, વચમાં અનંતનાગ આવે છે. પહલગામથી અમરનાથ અઠાવીશ માઈલનો રસ્તો છે. વચમાં ચંદનવાડી, વાવજાન

અને પંચતરણીમાં વિશ્રામ લેવો પડે છે. રસ્તો કોઈ કોઈ જગોએ તો એકદમ સીધા ચઢાણવાળો અને વિકટ છે. કાશ્મીરના બધા રસ્તા ખાસ કરીને ચોમાસામાં તો પુષ્કળ સાવચેતી માગી લે તેવા હોય છે, નહિ તો કોઈવાર નીચેની જમીન ગબડી પડે અને કોઈવાર ઉપરથી માટી કે પથ્થરના ટુકડાના ટુકડા ધસી આવે છે. શ્રાવણી પુર્ણિમાએ અમરનાથના દર્શનનું મોટું પુણ્ય છે. દશમથી મોટી યાત્રા શરૂ થાય છે અને હજારો યાત્રાળુઓ એવા વિકટ પહાડોમાં, ઠંડા પવનમાં, હિમાચ્છાદિત શિખરો તરફ ઉપડે છે. સાથે જાડી કાંબળ, મફલર દુપટ્ટા વિગેરે રાખવુંજ પડે છે. ખારસને દિવસે તે એકાંત વેરાન, પૃથ્વીની સપાટીથી બે અઢી માઈલ ઉંચી જગો પર, મોટા મોટા પર્વતરાજોની અને તે ઉપરના વન અને વૃક્ષ-રાજી વચ્ચે નાના તદ્દન ક્ષુદ્ર જણાતા એવા માનવોની હારમાળા “બમ્ ભોળા” “બમ્ મહાદેવ” “અમરનાથ કી જય” “શિવહરે” પોકારતા પોકારતા આગળ વધે છે. ત્યાં આપણને ઇશ્વરનો કાંઈક સાક્ષાત્કાર થાય છે કુદરતમાં કાંઈક એવું ચૈતન્યતત્વ રહ્યું છે, જેની પાસે માનવ ચૈતન્ય કાંઈ વિસાતમાં નથી એવું લાગે છે. યાત્રાળુઓ સાથે સિપાઈ તથા દુકાનો વિગેરેની વ્યવસ્થા પણ રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવી હોય છે. ચંદનવાડી પાસે ઉચું માઉન્ટવીશનું શિખર સામેજ આંખને ભરી દેતું ઉભું હોય છે, નીચે સાંકડી વળાંક લેતી પગદંડી પરથી ચાલ્યા આવતા કોઈ કોઈવાર તો ચાર પગે થઈને પણ ચાલ્યા આવતા યાત્રીઓના ટોળાનો દેખાવ બહુજ સુંદર લાગે છે. વચમાં સુંદર મોટા હિમાચ્છાદિત પર્વતો વચ્ચે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આવેલું શેષનાગ તળાવ આવે છે. રસ્તો સીધો ચઢાવનો છે. તેનું પાણી નિર્મળ લીલાશ પડતું અને સ્વાસ્થ્યપ્રદ છે. અગ્યાર બાર હજાર કીટની ઉંચાઈએ આવેલું આ તળાવ અને આસપાસનો દેખાવ મનોહારી છે. પછી પંચતરણી આવે છે. ત્યાં પાંચ નદી ભેગી થાય છે ત્યાંથી અમરનાથ ત્રણ માર્ગલ દ્વર છે. રસ્તામાં હિમપ્રવાહ ઉપરથી પસાર થવાનું હોય છે છેવટે એક મોટા પર્વતની બખોલ જેવી મોટી ગુફા દેખાય છે. ગુફા પચાસવાર લાંબી પહોળી છે, તેનો આકાર અષ્ટકોણ છે. ત્યાં નથી ઝાડપાન કે કોઈ મનુષ્ય, ફક્ત છે ગુફામાં થોડાક કબુતરો અને દેવાધિદેવ મહાદેવ પાર્વતી અને ગણેશ. આ ઠંડીમાં, વસ્તીથી આટલે દૂર, બારે માસ બરફની વચ્ચે રહેતા આ પક્ષીઓ કબુતરો રૂપે શિવપાર્વતી જ છે એમ મનાય છે. વંદન હો તે અમરનાથને !

તદઉપરાંત અછબતનો બગીચો, અને કુવારા, જેલમનું મૂળ વેરીનાગ અને વિતસ્થા, તે સુંદર સરોવરનું નીલરંગી જળ અને તેમાં પડતાં પ્રતિબિંબ, માર્તંડનું ખંડિયેર જેવું છતાં વિશાળ, કેતરણીવાળું સૂર્ય મંદિર અને બીજા અનેક સુંદર જોવાલાયક દ્રશ્યો સૌંદર્યધામ કાશ્મીરમાં છે.

શ્રીનગરથી રાવળપિંડી તરફ પાછા આવતાં વચમાંથી થોડાક આડો રસ્તો લઈ ગુલમર્ગ જઈ આવવું. તે યુરોપિયનોનું શહેર છે, તેમાં રેસીડન્ટ રહે છે, અહિંથી નંગા પર્વતનું શિખર જોઈ શકાય છે, તે સતાવીસ હજાર કીટ ઉંચું છે. નીચે લીલી વૃક્ષરાજિ ઉપર હિમાચ્છાદિત શિખરો, લીલી

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

હરિયાણા જમીન અને તેમાંથી વહેતા હિમ પ્રવાહો આ શહેરને “ હિંદના સર્વગિરીનગરોની રાણી ” નું જે ઉપનામ મળ્યું છે તે સાર્થક કરે છે. કાશ્મીરમાં જાતજાતના રંગબેરંગી સુંદર સુવાસિત ફુલો ખુબ થાય છે, અને તેથી તેના સૈદ્ધ્યમાં કોઈ અજબ વધારો થાય છે. ગુદમર્ગમાં ગોદાવરી નદી મેદાન છે. તે મુખ્યત્વે “ શ્રીમનગર ” છે, ઉનાળો પુરો થતાં વસ્તી તદ્દન જ ઘટી જાય છે.

હવે આપણે અહિંથી રાવળપિંડી જઈ સીધા લાહોર અને ત્યાંથી પંજાબમેલ અગર પંજાબ એક્સપ્રેસમાં બેસી સહરાનપુર થઈ બનારસ અને મોગલસરાઈ થઈ સીધા કલકત્તા તરફ જઈ શકીએ છીએ; પરંતુ આપણે રાવળપિંડીથી તક્ષીલા અને કંપેલપુર અને અટક થઈને પેશાવર જઈએ.

વાવ્ય સરહદનો પ્રાંત—વાવ્ય સરહદના પ્રાંતમાં હિંદુસ્તાનના મોટા મોટા લશ્કરી થાણા છે. અફઘાનીસ્તાન અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે હિંદુકુશ અને સુલેમાન પર્વત આવેલા છે. તે બાજુથી હિંદુસ્તાનમાં આવવાના ફક્ત બે માર્ગો છે. બૈબરઘાટ અને બોલનઘાટ તેમાં બોલનઘાટ કવેટા પાસે છે જ્યારે બૈબરઘાટ પેશાવર પાસે આવેલો છે. આ પહાડી મુલકમાં મુખ્ય વસ્તી પઠાણોની છે અને અતિશય બંદોબસ્ત હોવા છતાં તાલકાવાળાના હુમલા વારંવાર થાય છે. અહીંયા પર્વતે પર્વતે લશ્કર ગોઠવેલા છે અને કિલ્લેબંધી કરેલી છે.

પેશાવર—વાવ્ય સરહદના પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે અને બૈબરઘાટની નજીક આવેલું અગત્યનું લશ્કરી મથક

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

છે. ત્યાં મોટી લશ્કરી છાવણી છે. તેની વસ્તી લગભગ એક લાખ બાવીસ હજારની છે, અહીંથી એન. ડબલ્યુ રેલ્વે આગળ

જૈબરઘાટ

લંડી-કોટલ સુધી જાય છે. પેશાવરના બે સ્ટેશન છે. પેશાવર સીટી અને પેશાવર કંન્ટ્રોલમેન્ટ, ત્યાંથી આગળ જતાં દશ માઈલ દૂર જમરૂડનો કિલ્લો આવે છે. ત્યાં જૈબરઘાટમાં થઈને રેલ્વે બાંધી છે. લડાઈના વખતમાં પશ્ચિમ તરફના વધતાં જતાં ભયને લીધે મુખ્યત્વે લશ્કરી ઉપયોગના કારણે લગભગ ત્રણ કરોડના ખર્ચે બાંધેલી છે. પેશાવરને મજબુત

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કિલ્લો છે અને છાવણીનું પણ મજબુત કિલ્લાથી રક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે. ખેંજરઘાટના માર્ગની ચાવી સમા જમરૂડનો કિલ્લો આવેલો છે. જમરૂડ પેશાવરથી ત્રીજું સ્ટેશન છે. પહેલાના વખતમાં આ રસ્તેથી અનેક વણઝારો આવતી હતી. હજુ પણ તે હિંદનું જમીન માર્ગનું પ્રવેશ-દ્વાર લેખાય છે. પેશાવરમાં કેરોનેશલ હોટલ અને ગ્રાંડ-હોટલ અને ડીન્સ હોટલ છે.

ખન્નુ—આપણે પેશાવરથી પાછા કેંબેલપુર આવી ત્યાંથી કરાંચી તરફ જતાં વચમાં જંડ અને દાઉદખેલ જંકશનો આવે છે. જંડથી કોહાટ છાવણીમાં જઈ શકાય છે. જ્યારે દાઉદખેલથી ગાડી બદલી ખન્નુ જઈ શકાય છે. ખન્નુમાં લશ્કરી છાવણી છે અને વાવ્યસરહદ પ્રાંતમાં તે વેપારી મથક છે. છેક અટકથી હૈદરાબાદ સુધી એન. ડમર્યુ રેલ્વે સિંધુ નદીના ડાંબે કાંઠે નજીકમાંજ ચાલી આવે છે. વાવ્યસરહદના પ્રાંતમાં રિસાલપુર અને તેવી બીજી ઘણી છાવણીઓ છે પરંતુ આપણેતો કંડીયા સ્ટેશનથી ત્રીધા લાલા-મુસા અને ત્યાંથી લાહોર પહોંચી લાહોરથી પંજાબ-મેલ દ્વારા સરહાનપૂરના રસ્તે મોગલસરાઈ (ખનારસ) પહોંચી જઈએ. સરહાનપૂરથી ઈસ્ટ ઇંડીઆ રેલ્વે શરૂ થાય છે. મોગલ-સરાઈ પછી આગળ જતાં આપણે બિહાર-પ્રાંતમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ.

— ૦ —

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૧૧મું

બિહાર અને ઓરીસા

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા રેલ્વે કાનપુર અને અલ્હાબાદથી ગંગા નદીને કાંઠે કાંઠે ચાલી આવે છે. બંગાલ અને યુક્ત-પ્રાંત વચ્ચે આવેલ જુનો મગધ દેશ બુદ્ધના વિરાહને અંગે બિહાર નામથી જાણીતો છે. મહાન સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત અને અશોકની રાજધાની પાટલીપુત્ર તે હાલનું પટણા છે. મોગલસરાયથી દીલ્હાર-નગર જંકશન પછી બક્ષર આવે છે. બિહારમાં કેટલા એવા સ્ટેશનો છે કે સ્ટેશનેથી ઉતરી ગંગામાં થઈ સામે બીજી રેલ્વેના સ્ટેશને જઈ શકાય છે; એટલે ગંગાનદીને પણ જળ-માર્ગ તરીકે ઉપયોગ થાય છે. બિહારમાં ખાંડના કારખાના તથા કોલસાની ખાણો આવેલી છે.

બક્ષર—ગંગાનદી પર આવેલું શહેર છે અને ત્યાં શીરાબુદ્ધોલા અને મીર-કાસમને હરાવી અંગ્રેજ આધિપત્યનો પાયો નાખાએલો. ત્યાર પછી આગળ જતાં આરા જંકશન આવે છે જ્યાંથી; આરા સહસરામ લાઈટ રેલ્વે દ્વારા બનારસથી કલકત્તાના સીધા ફાંટે જઈ શકાય છે. આરાથી સીધા આગળ જતાં દાનાપુર અને ત્યાર પછી પટણા આવે છે.

પટણા—પટણાના ત્રણ સ્ટેશનો છે. પટણા જંકશન, ગુલઝાર બાગ અને પટણા-સીટી. પટણાથી દીધાઘાટ થઈને ગંગાદ્વારા જળમાર્ગે મુસાફરી થઈ શકે છે. પટણા જંકશનથી એક ફાંટો ગયા બાય છે જ્યારે આપણે આવ્યા તેજ રસ્તે સીધા કયુલ જઈ શકાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ધર્મશાળા અને હોટલો-પટણા સ્ટેશનની પાસે જયબાબુની ધર્મશાળા છે. જ્યારે સીટી સ્ટેશનની પાસે ગુરૂ મુખરાયની ધર્મશાળા છે. ગુલઝારી બાગમાં ચૌદરી કીશોરીલાલની જ્યારે ચોકમાં મારવાડીની ધર્મશાળા છે. પટણાની વસ્તી દોઢ લાખની છે. હોટલોમાં પીન્ટો-હોટલ, અને પેરેડાઈઝ હોટલ વિગેરે છે.

જોવા લાયક સ્થળો—પટણામાં શિખ-ગુરૂદ્વારા જોવા લાયક છે. અહિં ગુરૂ ગોવીંદસિંહનો જન્મ થયો હતો. યુની-વર્સિટીનું મકાન, હાઈ કોર્ટ, હોસ્પિટલ, મ્યુઝિયમ, પટણી-દેવીનું મંદિર, સેક્રેટેરીએટ. કાઉન્સિલ હાલ અને કોઠી (કોઠાર ભંડાર) વિગેરે જોવા લાયક છે. શહેરની વચ્ચે આવેલા તે કોઠારના ઉંચા અને ભવ્ય મકાન ઉપરથી શહેરનું દ્રશ્ય સુંદર લાગે છે. ત્યાં ધ્વનિવર્ધક ઓરડો (whispering Gallery) છે. પટણા એ ગંગા અને શોણ નદીના સંગમ પર આવેલું છે. ગજેન્દ્રનો મૌલ આ સંગમ પાસેના ધરામાંજ થયેલો એમ કહેવાય છે.

ગય અને બુધી-ગયા—પટણાથી ગયા સત્તાવન માઈલ દૂર છે. તે જંકશન હાવરાથી મોગલ-સરાઈના મુખ્ય માર્ગ પર આવેલું છે. વળી ગયાથી એક ફાંટો પટણા તરફ અને બીજો કયુલ અને મોંગીર તરફ જાય છે. ગયાનું મહત્વ ત્રણ કારણોને લઈને વિશેષ છે. (૧) ગયા એ શ્રાદ્ધ તીર્થ છે. (૨) વિષ્ણુ ભગવાનનાં પગલાં અહિંયા છે. અને (૩) બૌદ્ધોનું યાત્રાધામ બુધીગયા અહિંથી પાસેજ આવેલું છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

દરેક તીર્થસ્થળમાં પંડ્યા અથવા ગોર તો હોય છેજ. પ્રયાગના પ્રાગવાલ; ગયાના ગયાવલ અને આગ્રાના અગ્રવાલ એ જુની પ્રણાલીકાના સ્મારકરૂપ રહેલા છે. બોધકાળમાં આ સ્થળની મહત્તા ઘણી હતી.

મોગલસરાર્થી ગયા સીધા આવીએ તો વચમાં દહેલીઆનસોન સ્ટેશનની પછી સોન નદી ઉપરનો મોટો પુલ આવે છે. ગયા ફ્લુગ્ન નદીને કાંઠે આવેલું શહેર છે. ફ્લુગ્નને સિતાનો શ્રાપ નડવાથી નદી ભોંયમાં વહે છે. એમ કહેવાય છે.

વાહન વહેવાર—સ્ટેશન પાસે થોડાગાડી, એક્કા, રિક્ષા અને મોટરો ઉભી રહે છે.

ધર્મશાળા તથા હોટલો—ગયા સ્ટેશનપર શીવપ્રસાદ શેઠની ધર્મશાળા છે. વળી ચાંદ ચોરામાં બીજી ધર્મશાળા છે. હોટલોમાં સેન્ટ્રલ હોટલ. ઇસ્ટ ઇંડીઆ રેલ્વે હોટલ વિગેરે છે. રહેવા તથા જમવાનો ચાર્જ રોજના પંદર રૂપીઆ છે.

શ્રાદ્ધતીર્થ ગયા—જેમ માતૃ શ્રાદ્ધમાં સિદ્ધપુર તેમ પિતૃ શ્રાદ્ધ માટે ગયા જાણીતું છે, અહીંયા ફ્લુગ્નને કાંઠે શ્રાદ્ધ કરાવવામાં આવે છે. ફ્લુગ્ન નદી સ્ટેશનથી આસરે બે માર્ગલ દૂર છે. ત્યાં જઈ નદીમાં પ્રથમ સ્નાન કરવું પડે છે.

શ્રાદ્ધનો તમામ સામાન લઈ પંડ્યાઓ ત્યાં હાજર હોય છે. તે સામાન તથા દક્ષિણા વિગેરે મળી રૂા. ૨-૫-૬ આપવાના હોય છે. પૂજના સામાનમાં બે પાન; થોડા ફુલ, માટીના કોડીયાં, પતરાળાં, જવનો લોટ, ચંદન વિગેરે હોય છે. ગયાજીમાં ત્રણ ઠેકાણે શ્રાદ્ધ થાય છે. (૧) ફ્લુગ્ન નદીને

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કાંઠે (૨) વિષ્ણુ પાદુકા ઉપર (૩) અક્ષય વડ પાસે નદીમાં ખાડા કરી પાણી મેળવી શકાય છે, અને છાણા પર શરૂ કરી પચીસ પીંડ બનાવવાના હોય છે. ત્યાં પિતૃઓનું, માતૃનું, અવગતિઆનું વિગેરેનું નામ દર્ધ શ્રાદ્ધ કરાવાય છે. ત્યાંથી વધેલો સામાન લઈ ગદાધરના મંદિરમાં પાસેના વિષ્ણુ-પદ જવાનું હોય છે, ત્યાં ધર્મશીલા ઉપર શ્રી વિષ્ણુનું પગલું છે ત્યાં લોકો પીંડ આપતા જાય છે; અને ગાયો આવીને તે પીંડ ખાઈ જાય છે. આ સ્થાનનો મહિમા વાયુ-પુરાણ, ગરૂડ-પુરાણ વિગેરે પુરાણોમાં સારો વર્ણવામાં આવેલો છે. ગયાસૂર નામનો રાક્ષસ અહીંઆ થયેલો તેને હજારો વર્ષ તપ કરી બધા કરતાં પવિત્ર થવાનું વરદાન માગ્યું તે વરદાન મળતાં દેવો ચોંટી ઉડ્યા હતા. બ્રહ્માજીએ જઈ તેના શરીર પર યજ્ઞ કરવાની માંગણી કરી તેના દેહ પર યજ્ઞ થયો અને છેવટે તે મરણ પામ્યો હશે એમ માની દેવોએ તેને સરો-વરમાં નાખ્યો પણ ત્યાં તે દાનવરાજ હાલવા લાગ્યો. તરત જ યમરાજાએ પોતાની પાસેની ભારે ધર્મશીલા નાખી છતાં તે રાક્ષસ હાલવા લાગ્યો બધા દેવો તેની ઉપર બેઠા છતાં તે શાંત પડ્યો નહિ છેવટે જ્યારે વિષ્ણુ ભગવાન જાતે ત્યાં આવ્યા અને તે શિલા પર તેમની મહાકાય ગદા અને તેત્રીસ કોટી દેવ સાથે આવી ઉભા રહ્યા ત્યારે તે શાંત થયો અને તેને માગી લીધું કે બધા દેવો ઋષિમૂનિઓ અને નદીઓ આ શિલા પરથી ખસે નહિ, તે વચન પાલતા આદિગદા-ધર લક્ષ્મીજી સાથે ત્યાંજ ઉભા છે અને તે વિષ્ણુના પગલે

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

બીજા ૩૧ પીંડ નામ દર્શને મૂકવા પડે છે. પછી ત્રીજું શ્રાદ્ધ અક્ષયવડ પર થાય છે. વિશ્વેશ્વર મહાદેવ પાસે લક્ષ્મીકુંડ અને અક્ષયવડ આવેલો છે.

ત્યાં આપણે એક વસ્તુ જીંદગીભર ન કરવાનું નિમ લેવું પડે છે. અહીં ૩૧ પીંડ મૂકવાના હોય છે. અહીંયા સિતાજીએ રેતીના પીંડ આપી દશરથ રાજાનું શ્રાદ્ધ કર્યું હતું અને પીંડ દશરથ રાજાએ સ્વહસ્તે લીધા હતા એમ કહેવાય છે. પાછળથી શ્રાદ્ધ સામગ્રી લઈ શ્રી રામ આવ્યા ત્યારે જેની હાજરીમાં દશરથરાજાએ પીંડ લીધા હતા તે ક્ષુદ્ર નહીં અને ગાયે સાક્ષી નહિ આપવાથી સીતાજીએ તેઓને શ્રાપ આપ્યો કે ક્ષુદ્ર જળહીન રહે અને ગાયનું મુખ અપવિત્ર રહે. આ સર્વે દર્શન ક્ષુદ્રના સામે કાંઠેના મંદિરમાંથી થઈ શકે છે. ગયાના ગોર લોકો રૂ. ૨-૫-૬ તમામ માટે લીધા છતાં પાછળથી ક્રિયાની ભુરશી દક્ષિણા, બ્રહ્મલોજન, વસ્ત્ર, વિગેરેના બહાને વધુ રકમ પણ માગે છે. આ સ્થાનને રામગયા અથવા સીતાકુંડ કહે છે. અહિં રામ-લક્ષ્મણ જાનકીની મૂર્તિઓ છે, પાસેજ શિવાલય પણ છે. રામમંદિરમાં બહારની જગ્યાએ જગન્નાથજી, નરસિંહજી, હનુમાનજી વિગેરેની મૂર્તિ તથા મંદિરો છે.

ગયાજીમાં પત્થરના દવાધુટવાના કાળા બલદસ્તા પત્થરના મોટા વાડકા, સોનાની કસોટીના પત્થર વિગેરે સારા મળે છે.

ગયાથી છ માઈલ દૂર એરોડોમ આવેલું છે.

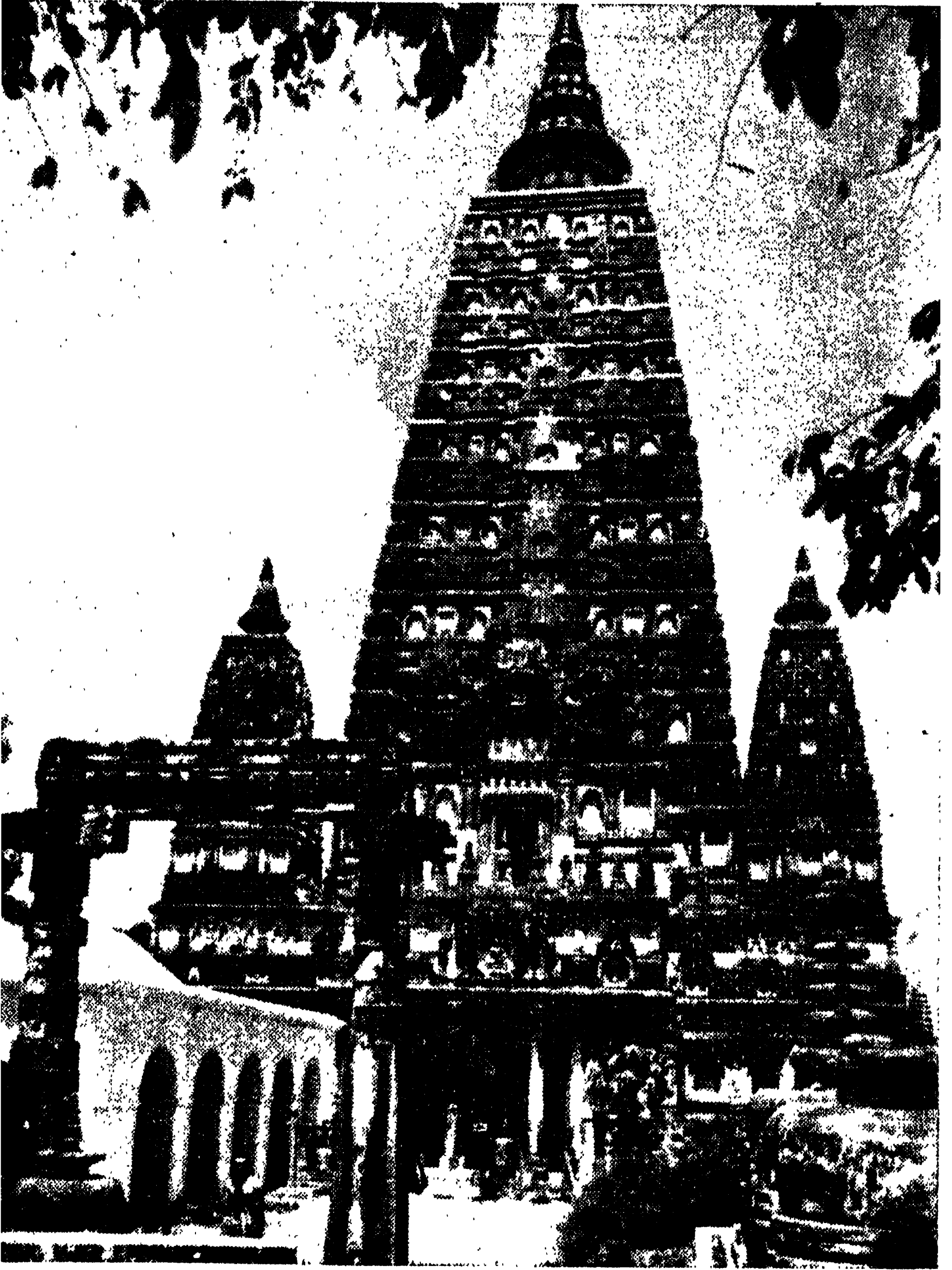
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

કુલ્લુના કાઠે અનેક મંદિરો છે તેમાં સૌથી મોટું ગદાધરનું ઉંચું સુંદર છે. તદ્ઉપરાંત સૂર્યકુંડ, કનકેશ્વર મહાદેવ વિગેરેનાં દર્શન કરવાં. વળી રામશીલા અને સર્વને પાવન કરનારી ધર્મશીલા ઉપરાંત પ્રેતશિલાની ટેકરી શહેરથી સાતેક માઈલ દૂર છે. જ્યારે બ્રહ્મયોનિની ટેકરી શહેરથી દોઢેક માઈલ દૂર છે, ત્યાં બે મોટા પથર વચ્ચે બાકોરું છે. ત્યાં બ્રહ્માજીનું મંદિર છે, ત્રણસો સત્તર પગથીઆ ચડવાના છે. અહિંથી છ માઈલ દૂર બૌદ્ધોનું મુખ્ય યાત્રાધામ બાધિ-ગયા આવેલું છે.

બાધિગયા

ગયા શહેરથી છ માઈલ દૂર બાધિગયા જાત્રાનું લગ-વાન ગૌતમબુદ્ધની ભીષણ તપશ્ચયાનું ધામ આવેલું છે. બ્રહ્મદેશ, લંકા અને છેક ચીન જાપાનમાંથી બૌદ્ધ લોકો યાત્રાર્થે અહિં આવે છે સમસ્ત જગતના કલ્યાણનો માર્ગ શોધવા રાજકુમાર સિદ્ધાર્થે રાણી યશોધરા અને પુત્ર રાહુ-લનો ત્યાગ કરી મહાભિનિષ્ક્રમણ કર્યું અને આ સ્થળે મહા ભીષણ તપ આદર્યું, તેમના તપમાં લંગ પડાવવા માટે (સેતાને) બનતું બધું કર્યું પરંતુ અડગ નિશ્ચયી ગૌતમે છેવટે મોક્ષનો માર્ગ અન્તજ્યૈતિ, બાધિજ્ઞાન મેળવ્યું અને ત્યારથી તે બુદ્ધ કહેવાયા. સ્થા પીપળાનું વૃક્ષ (અન્ધસ્થ બાધિ વૃક્ષ) છે કે જેની નીચે બેસી તપ કરતાં બુદ્ધ લગ-વાનને જગતનું દુઃખ દાખવાનો માર્ગ મળી આવેલો એમ કહેવાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

બુદ્ધગયાતુંમંદિર (બોધગયા)

બુદ્ધગયાનું મુળ નામ 'ઉસવેલા' છે અને અહીં સમ્રાટ અશોકનું બંધાવેલું અને ત્યારબાદ ઘણા વર્ષો પછી બ્રહ્મદેશના રાજાએ સમરાવેલ મોટું બુદ્ધ ભગવાનનું જુનું મંદિર છે. તે લગભગ બસો ફીટ ઉંચું છે આગળ પચાસ ફુટ પહોળો ચોતરો છે ત્યાં બુદ્ધ ભગવાન ઉંડા ચિંતનમાં આંટા મારતા મારતા વિચાર કરે જતા હતા. એટલે એ સ્થળ ચક્રમણ સ્થળ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. બુદ્ધ ભગવાનને અહિં નિર્વાણ પરમ શાંતિ મળી અને ત્યારબાદ તેમણે ધર્મચક્ર ફેલાવ્યું. આ બિહાર તે તેમની વિહારભૂમિ, મંદિરને ફરતો ગઢ છે.

ગયાથી મોટર કે ગાડીમાં જઈ શકાય છે પાકી સડક છે રસ્તો ફ્લુગ નદીને કાંઠે કાંઠે છે. મંદિરમાં મુખ્ય મંદિર પાછળ બોધિવૃક્ષ અને બૌદ્ધ ઋષિમુનિઓના સમાધિ મંદિરો છે. મંદિરમાં મોટી બુદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિ છે યશોધરા અને માયાદેવીની પણ મૂર્તિઓ છે. બુદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિ ભવ્ય અને શાંતિદાયક છે. મંદિરની કારીગરી અને કોતરકામ સુંદર છે. અહિંયા સુંદર સરોવર છે જેમાં કમળ ઉગે છે. બુદ્ધ ભગવાન જ્યાં જ્યાં જતા ત્યાં કમળ ઉગી નીકળતા એમ કહેવાય છે. આપણે આ દર્શનથી કૃતાર્થ થઈ પાછા ગયાજી જઈ ત્યાંથી પાછા પટના આવી આગળ જઈ રેલ્વે દ્વારા કયૂલ તરફ ઉપડીયે; વચમાં ફતુહા, બખ્તિયાર અને ચોકામા જંકશન આવે છે પછી લખીસરાઈ અને કયૂલ જંકશન આવે છે. બખ્તીયારપુરથી બિહાર લાઇટ રેલ્વેમાં બેસી, બિહાર કચેરી બિહાર શરીફ, નાળંદા અને રાજગિરિકુંડ જઈ શકાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

મહાવીરનું મોક્ષધામ પાવાપુરી, અને રાજગૃહી
(પંચપહાડી)

ખિહાર શરીફના સ્ટેશનથી ૧૨ માઈલ દૂર પાવાપુરીની ટેકરી આવેલી છે. સ્ટેશનથી એકા મળે છે, ત્યાં જૈનોના પાંચ મોટા મંદિરો છે. મુખ્ય મંદિરની આસપાસ સુંદર તળાવ છે. મંદિરોની મૂર્તિઓ ઘણીજ સુંદર છે. અહિંયા શ્રી મહાવીર સ્વામી બોતેર મુનિની સાથે કાર્તીકી અમાસના રોજ નિર્વાણ પામેલા. આગળ રાજગિરિકુંડ ચાર માઈલ પર પંચપહાડી આવેલ છે. તે પણ જૈનોનું યાત્રા સ્થળ છે; વળી પારસનાથના સ્ટેશનથી જ્યાં જવાય છે તે પારસનાથ ની ટેકરી અહિંથી તે છેક ગિરિહિટ સુધીની મનાય છે. એ રીતે અહિંસાના ઉપદેશક બૌદ્ધ અને જૈનો માટે પણ આ પ્રાંત યાત્રાધામ છે. મહાવીર સ્વામીનું કૈવલ્ય ધામ ખિહારમાં છે. નાળંદા જુના વખતમાં વિદ્યાનું કેન્દ્ર હતું; આપણે તો બખિત્યારપુર પહોંચી ત્યાંથી મોકામા અને લકખીસરાય પહોંચીએ. ત્યાં ગયાથી કચૂલના સીધા ફાંટાપરની રેલ્વે આપણી ટ્રેનને મળી શકે છે. કચૂલથી આસનસોલ થઈ કલકત્તા જવાય છે. વચમાંજ સીડી જંકશન આવે છે ત્યાંથી વૈજનાથ-ધામ જઈ શકાય છે.

ઝાડખંડી બૈજનાથ (વૈદનાથ ધામ) તેને રાવણેશ્વર વૈદનાથ પણ કહે છે. સ્ટેશનથી આશરે અર્ધમાઈલ દૂર શિવ-ગંગા નામનું ચારે તરફ પથરથી બાંધેલું સરોવર આવેલું છે તેમાં દૈહશુદ્ધિ કરી પછી પાસે જ આવેલા વૈદનાથના મંદિરમાં જવાનું છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીઝ) પાંચમુવા, અમદાવાદ.

સ્ટેશનેથી વાહનો મળી શકે છે. ધર્મશાળાઓમાં સ્ટેશન પર હઝારીમલ દુધવાવાળાની, શિવગંગા સરોવર પર હરકિશનદાસની, અને રામચંદ્ર ગોચન્દકા વિગેરેની ધર્મશાળાઓ છે.

મંદિરને ફરતો કેટ છે. વચ્ચે વિશાળ પથર જડેલુ ચોગાન છે, ચોગાન વચ્ચેજ દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગમાના એક મહાદેવ છે અને અહિં દરેક લોક જળ પુષ્પ બીલીપત્ર લઈ સ્ત્રી પુરુષ સૌ પૂજન કરી શકે છે. મંદિર મોટું છે પણ અંધારું વિશેષ છે. પ્રવેશ માર્ગ સાંકડો છે અને ભીડ વધુ હોય છે જેથી સંભાળવું મંદિરમાં એક કુવો છે જેને સર્વ તીર્થ કહે છે. તેનું પાણી પીવાથી રક્તપિત મટે છે તેમ કહે છે. એકંદરે હવાપાણી સ્વાસ્થ્યપ્રદ છે. અને તે રીતે પણ આ સ્થળની અગત્યતા સારી છે.

માર્વતીજીનું, કાળીજી તથા બીજા ઘણા મંદિરો છે. કાળીના મંદિરે બકરાનો ભોગ અપાય છે તેમ કહેવાય છે.

રાવણે ખુબ ઉચ્ચ તપ કરી કમળપૂજા કરી લોનાશંકુને પ્રસન્ન કરી તેમનું આત્મલિંગ માગ્યું. દેવાધિદેવ મહાદેવે તો આત્મલિંગ આપ્યું. પણ બીજા દેવોએ વિચાર્યું કે અસુરની માસે આત્મલિંગ જવું ન જોઈએ તેમણે ગણપતિજીને તે લેવા મોકલ્યા શંકરનું વચન હતું કે જમીનને અડતાંજ તે ત્યાં સ્થિર થઈ જશે અને રાવણને તો લઘુશંકા થઈ આવી. હવે શું કરે ? આજીબાજી જોતાં વેળુ ગોવાળના વેશે ગણપતિ દાદા ખડોંચી ગયા હતા તે નજરે ચડ્યા, તેમને લિંગ સોંપી રાવણ હાજતે ગયો ત્યાં તો ગણેશજીયે તે વજનદાર

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

લિંગને નીચે મૂકી દીધું. પછી રાવણુ આવી ઘણો મથ્યો પણ લિંગ ઉપકર્યુંજ નહિ તેથી નિરાશ થઈ છેવટે તે જતો રહ્યો આ તેજ રાવણેશ્વર વૈજનાથ અહિં શિવરાત્રીનો મોટો મેળો ભરાય છે.

વૈજનાથ ધામને દેવધીર પણ કહે છે.

અહિંથી પાછા જસીડીહુ આવી જતાં વચમાં મધુપુર આવે છે ત્યાંથી ગિરિડીહુ જઈ શકાય છે, ત્યાંથી પણ સમેત-શિખરે જઈ શકાય છે; ત્યાંથી મધુવન સુધીની ૧૪-૧૮ માઈલની તળેટી છે. આ યાત્રા ૧૮ માઈલની છે. તેનું મુખ્ય યાત્રા સ્થળ સમેતશિખર છે. અહિંથી વીસ તીર્થંકર અને અસંખ્ય મુનિઓ મોક્ષ ગયા છે. મધુપુર હવાખાવાનું સ્થળ છે. તે પછી સીતારામપુર થઈ આસનસોલ જવાય છે.

મોગલ સરાયાથી સીધી ગયા રસ્તે હાવરા જતી ટ્રેઈન સીતારામપુર જંકશને કચૂલની ટ્રેનને પાછી ભેગી થાય છે. આ લાઇન ઉપર જતાં હઝારીબાગરોડ અને ત્યારબાદ પારસનાથ અને ગોમોહ જંકશન આવે છે. તે પારસનાથના સ્ટેશનથી પાર્શ્વનાથ સમેતશિખર જઈ શકાય છે.

પાર્શ્વનાથજીનું શિખર સાડાચાર હજાર ફીટ ઉંચુ છે, અને સ્ટેશનથી બાર માઈલ દૂર છે. વીસ તીર્થંકરોએ અહિં નિર્વાણ મેળવ્યું, તેથી અહિં મંદિરો બાંધેલા છે પંચકલ્યાણકનો મેળો અહિં ભરાય છે. આગળ નિમિયાઘાટ સ્ટેશન આવે છે ત્યાંથી ચડવાનું કાંઈક વધુ અનુકુળ છે. ડાળીઓ પણ મળી શકે છે ત્યાં વાઘ અને ચિત્તા વિશેષ છે. આખો પહાડ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમઢાવાઢ.

મોટો છે અને પારસનાથના નામથી પ્રખ્યાત છે. ગોમોહથી આસનસોળ જતાં ધનબાદ જંકશન આવે છે ત્યાંથી ઝરીયાની કોલસાની ખાણો જોવા જઈ શકાય છે. વળી બિહારમાં બીજી પણ કેટલીક કોલસાની ખાણો છે. અહિં ખાંડના કારખાનાં પણ છે.

આસનસોલથી બી. એન. રેલ્વે દ્વારા રાંચી, રામગઢ અને તાતાનગર જઈ શકાય છે. હાવરાથી નાગપુર અને મુંબઈ જતા સીધા માર્ગ ઉપર તાતાનગર આવેલું છે. આસનસોલથી બી. એન રેલ્વેદ્વારા આદ્રા અને ત્યાંથી ચક્રધરપુર તરફ જતાં રસ્તામાં પુરલિયા સ્ટેશન આવે છે ત્યાંથી રાંચી જઈ શકાય છે. રાંચી પાસેના હુન્ડુકૌદસ જોવા લાયક છે. મહાસલાનું છેલ્લું અધિવેશન પણ રામગઢ (રાંચી પાસે) મળેલું. રાંચી, રામગઢ, હુઝારીબાગ, અને જમશેદપુર અઘટશિલા, ચક્રધરપુર વિગેરે છોટાનાગપુરના વિસ્તારમાં આવેલાં હતાં.

વળી કચૂલથી હાવરા તરફ ન જતાં આગળ ગંગા કાંઠે ઈ. આઈ. રેલ્વે માર્ગે જઈએ તો મોંઘીર અને ભાગલપુર આવે છે. જ્યારે દરભંગા, મુસફરપુર નારકટીગંજ અને કટિહાર બી. એન. રેલ્વેના માર્ગમાં આવેલાં છે. એ રસ્તે નેપાળમાં જઈ શકાય છે.

રાંચી, રામગઢ, ઝરીયા અને તાતાનગર.

આસનસોલથી ગામો અને મોગલ તરફ જતાં ધનબાદ અને ત્યાંથી ઝરીયાની કોલસાની ખાણો જઈ શકાય છે, જ્યારે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

આસનસોલથી આદ્રા, કે પુરલિયા થઈ ગાડી બદલી રાંચી જાય છે. જ્યારે મોગલસરાઈથી કલકત્તા બી. એન. રેલ્વેના રસ્તે જતાં સોલુઈસ્ટબેંક અને બર્કાકાના થઈ ત્યાંથી મૂરી અને રાંચી જઈ શકાય છે. રાંચીમાં ઉતરવા માટે જોજીરામ મુગરાજની ધર્મશાળા ઉત્તર બજારમાં મદ્રેસાની સામે આવી છે. બી. એન. રેલ્વે હોટલ વિગેરેની પણ સગવડ સારી અને સુંદર છે. રોજનું ભાડુ દર રૂ. ૧૦) ને વધુ છે, લોકો સુખે રહી શકે છે.

રાંચી—મોટર માર્ગે જઈ શકાય છે. દામોદર નદી સુવર્ણ રેખા નદી, અને બીજી નાની નદીઓ પરના ધોધ સુંદર છે. તેમાં મુખ્ય હુન્ડુ, જોન્ડા ધોધ, હીરણી ધોધ, રાજરૂપ ધોધ, અને દામોદર નદીની બીજી જોવા લાયક છે. રામગઢ અધિ-વેશન દામોદર નદીકાંઠે થયેલું. ઇસ્કીનું સ્વાસ્થ્યપ્રદ સ્થાન (સેનીટોરીયમ) રાંચી પછીના સ્ટેશને છે.

તાતાનગર—એ હિંદનું શેફીલ્ડ છે. પોલાદના ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર છે. મુંબઈથી કલકત્તા જતાં તે સ્ટેશન આવે છે. ત્યાં રેલ્વેના પાટા અને મોટા પોલાદના ઓજારો અને ખેતીના સાધનો બને છે, કારખાનું મોટું ગંજવર અને જોવા જેવું છે. હિંદના મહાન ઉદ્યોગપતિ શ્રી જમશેદજી તાતાના સાહસનું તે સુંદર પરિણામ છે. અહિંથી બીજો એક ફાટો બદામપહાડ સુધી જાય છે. તાતાનગરમાં ગણેશીલાલની ધર્મશાળા છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (રૂપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ખિહાર પ્રાંતની ઉત્તરે હિમાલયની તળેટીમાં નેપાળનું દેશીરાજ્ય આવેલું છે. તેની ઉત્તરે જગતમાં હજુ પણ જ્યાં માનવો પહોંચી શક્યા નથી તે અને જેણે અનેક સાહસિકોને મહાત ક્યાં છે તે દુનિયાનું સૌથી ઉંચું, સતત હિમાચ્છદિત ગિરિશૃંગ ગૌરીશંકર (એવરેસ્ટ) આવેલું છે. તેની ઉંચાઈ ૨૯૦૦૦ ફીટ છે. પરંતુ આપણે સીધા ખિહારના હાલસુધીના નેડીયા પ્રાંત ઓરીસામાં દાખલ થઈ જઈએ છેલા સુધારાથીજ આ વિભાગનો જુદો પ્રાંત બનાવી તેના જુદા ગવર્નર અને ધારાસભા બનાવ્યાં છે.

શોર્ણુઈસ્ટેઝેંકથી ગોમો જતાં બરમો સ્ટેશન આવે છે. ત્યાં બોકારો કોલ્યરી નેઈ લેવી. મુંબઈથી કલકત્તા જતાં તાતાનગરથી આગળ જઈ બંગાલમાં દાખલ થઈ ખડગપુર પહોંચવું. ખડગપુરનું વર્ણન બંગાળમાં આવશે. હાલ તો આપણે ત્યાંથી દક્ષિણની ટ્રેન પકડી કલકત્તાથી મદ્રાસ મેઈલ જાય છે તે રેલ્વેદ્રારા કટક, ભુવનેશ્વર અને શ્રી જગન્નાથપુરી તરફ જઈએ. કટક પહેલાં વૈતરણીરોડનું સ્ટેશન આવે છે. ત્યાંથી વૈતરણીનદી પર જઈ શકાય છે તેનું મહાત્મ્ય ગરૂડપુરાણમાં ખુબ જણાવેલું છે. કટકશહેર મહાનદીને કાંઠે આવેલું છે. તે પહેલાં ઓરીસાનું મુખ્ય શહેર હતું. કટક જંકશનથી એક ફાંટો તાલ્યેર તરફ જાય છે. કટકની વસ્તી પાંસઠ હજાર ઉપરાંતની છે. કટક પછી ખુર્દા રોડ જંકશન આવે છે. તે બે જંકશન વચ્ચે ભુવનેશ્વર અને ખંડગિરીના સ્ટેશનો આવે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ભુવનેશ્વર—જગન્નાથજી જતાં રસ્તામાં આવતાં આ તીર્થસ્થળનું પણ મહાત્મ્ય ઘણું છે. બે માઈલના ઘેરાવામાં લગભગ પાંચસો ઉપરાંત મંદિરો છે. સ્ટેશનથી ભુવનેશ્વર પાંચમાઈલ દૂર છે અને બેલગાડીઓ મળે છે.

ધર્મશાળા, હરગોવિંદરાય દાલમિયાની ધર્મશાળા બિન્દુ સરોવરને કાંઠેજ છે. બિન્દુ સરોવરમોટું ઘણું વિસ્તારવાળું સુંદર સરોવર છે. આ સરોવરમાં દરેક તીર્થ અને નદીનું જળ છે એમ કહેવાય છે. મંદિરને કાંઠે અનેક મંદિરો છે. મંદિરોની રચના એક ઢાંચની પણ સુંદર છે. દરેક મંદિરનું શિખર ખુબ ઉંચું અને ઉપર કેાતરણી પણ સારી છે મુખ્ય મંદિર ભવ્ય અને પપ ફીટ ઉંચું છે. કળા, કેાતરણી ઘણી સુંદર છે. મુખ્ય દરવાજે સિંહપોળ ઉપરજ બે વાઘની મોટી મૂર્તિઓ છે. હિંદના મોટા મંદિરોમાંનું આ એક સુંદર મંદિર છે. આ મંદિર સાતસો વર્ષ પહેલાંનું છે. તેમાં ત્રિભુવનેશ્વરની મૂર્તિ છે. તેનો આકાર નથી શિવલિંગનો, કે ન તો દેવ કે મનુષ્યની આકૃતિ જેવો છે; પરંતુ ગોળ હોવાથી શિવલિંગ તરીકે લેખાય. અહિં હિંદુઓજ જઈ શકે છે. બીજા મંદિરોમાં મુકતેશ્વરનું મંદિર મુખ્ય છે વળી ગૌરીકેદાર કુંડમાં સ્નાન કરવું. મંદિરમાં કેાતરેલી સ્ત્રી પુરુષોની, સર્પોની, વાઘની હાથીની વિગેરે આકૃતિઓ સુંદર અને સુડાળ છે. અહિંથી ચાર માઈલ દૂર ધાલીમાં અશોકનો શિલાલેખ છે. મોટરમાં ત્યાં જઈ શકાય છે. પાસેજ જૈનોની ઉદયગિરિ, ખંડગિરિ, અને નીલગિરીની ટેકરીઓ છે. ત્યાં જૈનોની કુલ ૬૬ ગુફાઓ છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

શુક્રાચ્છો પર્વતમાંથી કોરી કાઢેલી અને સુંદર કોતરણી વાળી હાલતો ખંડેર દશામાં છે. ત્યાં પણ બાબુ ચેનસુખની ધર્મશાળામાં રહેવાની સગવડ છે. ભુવનેશ્વર પછીનું સ્ટેશન ખંદગિરી છે ત્યાંથી પણ આ જૈનોના તીર્થસ્થળે જઈ શકાય છે. પછી ખુદરોડથી ગાડી બદલી જગન્નાથપુરી જઈ શકાય છે. પરંતુ વચમાં સાક્ષીગોપાળનું સ્ટેશન આવે છે. સ્ટેશનથી સાક્ષીગોપાળનું મંદિર અર્ધો માઈલજ દૂર છે, ગાડીઓ મળી શકે છે આખી ગાડીનો દર છથી બાર આના હોય છે. સાક્ષીગોપાળના સ્ટેશન પછીથી તરતજ શ્રી જગદીશનું મંદિર અને તેના શિખર ઉપરનું નીલચક્ર જોઈ શકાય છે. સાક્ષીગોપાળના મંદિર પાછળ સુંદર વૃક્ષકુંજ અને સરોવર આવેલ છે. શ્યામકુંડ છે તેમાં સ્નાન કરી રાધાકૃષ્ણના દર્શન કરવા.

શ્રી જગન્નાથપુરી.

જગન્નાથપુરીમાં હરહંમેશ યાત્રી-ઓની ભીડ સારી હોય છે. આ એક ધામ એવું છે કે જ્યાં નાતજાતના ભેદભાવ વગર સર્વે વર્ણને જગદીશના દર્શનનો અધિકાર છે એટલુંજ નહીં પરંતુ શ્રી જગદીશ્વરનો પ્રસાદ ભાત એક આરે સર્વે જમે છે અને પ્રભુના દરબારમાં તો સૌ સરખાંજ છે તેવાતની પ્રતીતિ કરાવી આપે છે.

ધર્મશાળાઓ. (૧) મુંબઈવાળા શેઠ ધનજીભાઈની ધર્મશાળા મંદિરની પાસે ડોલવેદી ખુણા પર છે ત્યાં ગાદલાં પણ મળી શકે છે (૨) રામચંદ્ર ગોય-ન્દકાની, સ્ટેશન પાસે. (૩) હઝારીમલ દુદવાવાળાની, સ્ટેશન નજીક. (૪) શેઠ કનૈયાલાલ બાગબાની, બડા રસ્તા. (૫) બિકાનેરવાળાની અને બીજી અનેક ધર્મ-શાળાઓ તથા ભાટિયા ધર્મશાળા છે.

તદ્ઉપરાંત બી. એન. રેલ્વે હોટલ, સીન્યુ હોટલ, શાંતિ નિ-વાસ હોટલ, વિગેરે છે. જગન્નાથ ધામને શ્રીક્ષેત્ર, પુરુષોત્તમ ક્ષેત્ર કે નીલાચલ પણ કહે છે.

જગન્નાથપુરી અથવા ટુંકમાં પુરી ગામની વચમાં, સ્ટેશન-

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

થી દોઢ માઈલ દૂર, મુખ્ય સડકની પાસે સમુદ્રથી આશરે
પોણા માઈલ દૂર, ઉત્તરે નીલગિરિ નામની ઉંચી જગ્યા ઉપર
અતિ પ્રાચીન એવી શ્રી જગન્નાથજીની શ્રી બળરામજીની તથા

જગન્નાથનું મંદિર. (પુરી)

તથા શ્રી સુલદ્રાજીની મૂર્તિઓવાળું વિશાળ મંદિર આવેલું
છે. આ મંદિરમાં હિંદુઓ સિવાય બીજા કોઈને જવા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

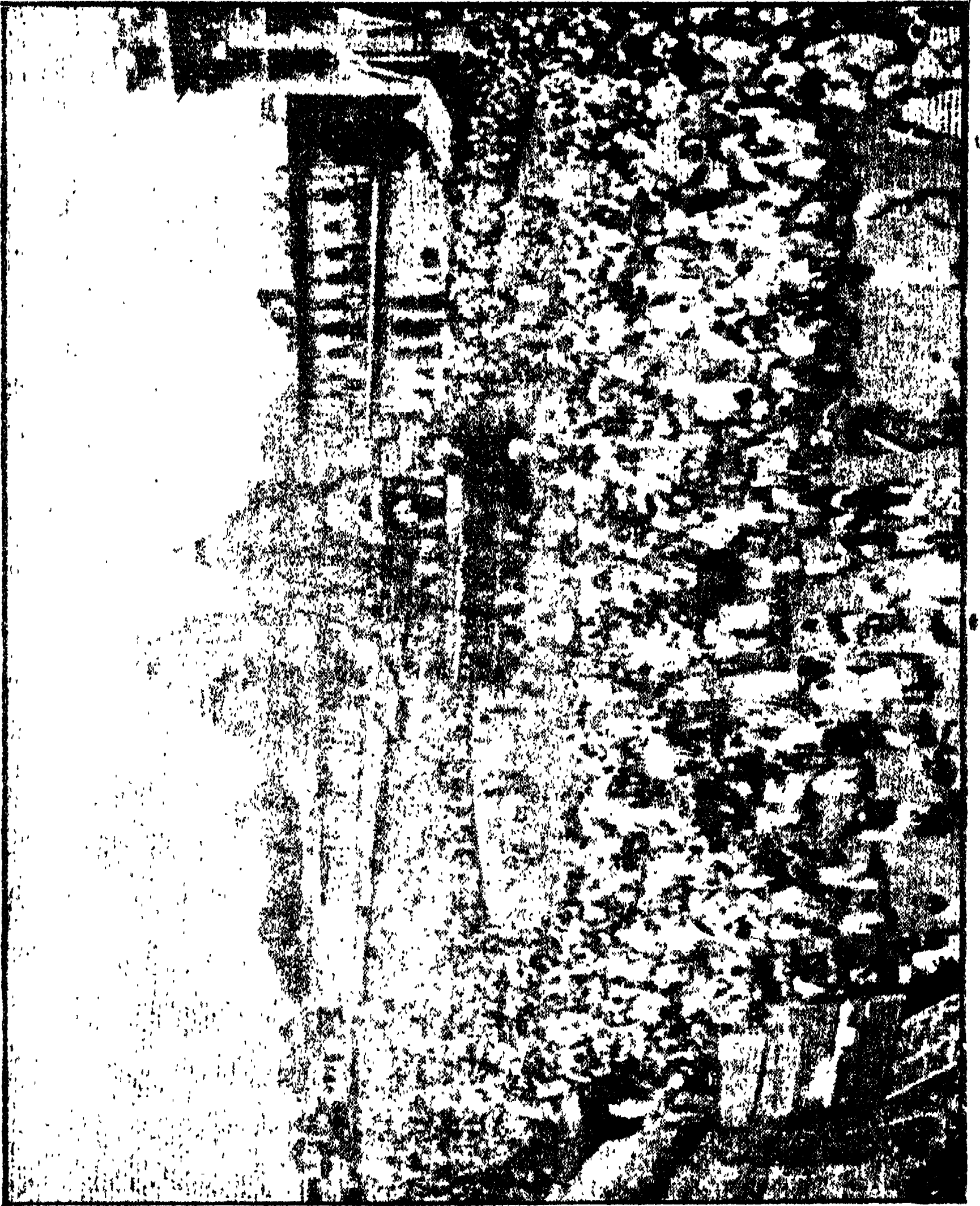
હેતા નથી. તેમજ મંદિરની બાજુમાં પણ બુટ પહેરીને અગર તો બીડી તમાકુ દિવાસળી કે ચામડાના પાકીટને સાથે લઈને જવા હેતા નથી. મંદિરની આજુબાજુ મોટું ચોગાન છે. તેની આજુબાજુ બાવીસ શ્રીટ ઉંચો મોટો કેટ છે ચારે બાજુ દરવાજા છે. તેમાં પૂર્વ તરફના દરવાજે સિંહની મોટી મૂર્તિ હોવાથી તેને સિંહ દરવાજો કહે છે. આ દરવાજેથી મંદિરમાં ગયા પછી અંદરના પશ્ચિમ દરવાજેથીજ મંદિરમાં દર્શન કરવા જવાય છે. મંદિરના આજુબાજુ ચારે તરફ વિશાળ ખુદ્દી જગા છે. તેમજ મંદિરના ચોગાનમાં બીજા નાના મંદિરો છે. મંદિર નિલપર્વતના ટેકરા ઉપર આવેલું છે. મુખ્ય મંદિરની બાજુમાં જ બલરામ અને સુભદ્રાના મંદિરો આવેલા છે. હિંદમાં અહિંના જેવા મોટા બીજા મંદિરો નથી. મુખ્ય મંદિરમાં ભોગમંદિર, નૃત્યમંદિર અને સભામંડપ છે. મંદિરની કારીગીરી ઉત્તમ છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ તેની દિવાલો અને છતપર બિલત્સ લેખાય તેવી આકૃતિઓ કેતરેલી છે. પૂર્વના સિંહદરવાજા સામે ચોગાનમાં અરુણ સ્તાંભ છે. મંદિરનું ચોગાન સાડાછસો શ્રીટ લાંબુ પહોળું છે. મંદિરની જમણી તરફની બાજુએ આનંદબજાર છે. જ્યાં જગન્નાથજીનો મહા પ્રસાદ વેચાય છે. ભગવાનને ધરાવ્યા પછીનો પવિત્ર મહા-પ્રસાદ અંડાળ અને ચવન સિવાય ગમે તે જાતીના લોકો અડે તોપણ અલડાતો નથી. એકો પ્રસાદ ખાવાનો પણ અહિં બાધ નથી, મંદિરની પડખેજ મોટું રસોડું છે પણ તેમાં જવા હેતા નથી. તેમાં પુષ્કળ માણસો કામ કરે છે. પ્રસાદ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ શ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

એ જાતનો હોય છે કાચો અને પાકો. કાચા પ્રસાદમાં ખીચડી, ઢાળભાત, જાડી કઢી. શાક ઢહી અને મલાઈ મળે છે. પાકા પ્રસાદમાં પકવાન, જલ્દેખી, ખાજલી ચોખાના લોટનો લાડુ, ગોળપાપડી વિગેરે હોય છે. ૩. ૧) ના કાચા પ્રસાદમાં દશ, બાર ગરીબ માણસો ખુશીથી ખાઈ શકે છે. અહિંયા શુદ્ધો પીરસે તોપણ ખાઈ શકે છે.

સિંહ દરવાજેથી મંદીરમાં પેઠા પછી ચોગાનમાં પતિત-પાવનના દર્શન કરવા પછી કાશી વિશ્વનાથના, ગણેશના પુરશોત્તમના, વિશ્વકર્માના, સાક્ષીગોપાળના મુક્તિમંડપના વિગેરે દેવ દેવીઓના દર્શન કરી રોહીણીકુંડમાંથી આચમન લઈ શ્રીજગન્નાથજીના નિજ મંદિરમાં જવું. તે મંદીર ૧૬૨ ફુટ ઊંચું છે અને ૮૦ ફુટ લાંબું છે. મંદીરના સભામંડપની ચારે તરફ દેવદેવીઓની, કળયુગની વિગેરે પ્રતિમાઓ છે. મંદીરના અંદરના ભાગમાં ૪ ફુટ ઊંચી અને ૧૬ ફુટ લાંબી પથ્થરની રત્નવેદી છે. તેના ઉપર ૬ ફુટનું સુદર્શન ચક્ર છે. આ બાજુએ ત્રણ ચાર ફુટ લાંબી ગલી છે તેમાં થઈને મંદીરની પ્રદક્ષિણા થઈ શકે છે. રત્નવેદીની દક્ષિણે જગન્નાથજી અને બાલદેવજીની અને તેમની વચ્ચે જડેન સુદ્રાની લાકડાની મૂર્તિઓ છે. જગન્નાથજીની એક બાજુએ લક્ષ્મીજી અને બીજી બાજુએ સત્યભામા ઉર્ફે કરમાબાઈ છે. બાલદેવજી ગૌર છે ત્યારે જગન્નાથજી શ્યામ છે. બાલદેવના લલાટે સુંદર હીરા જડેલા છે. અંદર અંધારું છે. મંદીરમાં અખંડ દીવાજળે છે. નિચે મૂજબ દર્શન થાય છે. (૧) સવારે સાત વાગે મંગળા (૨)

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ

રથયાત્રા (જગન્નાથપુરી)

અગિયાર વાગે રાજભોગ (૩) બે વાગે છત્રભોગ (૪) ચાર વાગે મધ્યાહ્ન ભોગ (૫) સાત વાગે આરતી (૬) દશ વાગે સંધ્યાભોગ. રાજભોગ, શૃંગારભોગ અને સંધ્યા ભોગ વખતે છેક મૂર્તિની પાસે જઈ દર્શન કરી શકાય છે. મોટો મેળો રથયાત્રાનો છે. મોટા રથમાં ત્રણે મૂર્તિઓ પધરાવી અને વરઘોડો કહાડી જનકપુર લઈ જાય છે. જનકપુર અહિંથી આશરે એક માઈલ દૂર છે. રથ યાત્રામાં લાખ ઉપરાંત માણસો દર્શનનો લાભ લે છે અને રથને ખેંચવા માટે પડા પડી કરે છે. ત્રણ રથ હોય છે તેમાં સૌથી મોટો જગન્નાથજીનો રથ ૪૫ ફુટ ઉંચો અને ૧૬ પૈંડા વાળો હોય છે. તેના પૈંડાનો વ્યાસ ૭ ફુટનો હોય છે. રથ ઉપર લાકડાનું મોટું મંદિર બનાવ્યું હોય છે. તેને ખેંચવાના દોરડાં પણ ખૂબ જાડા હોય છે. અને તે રથની ઉપર ૨૫ થી ૫૦ માણસો હોય છે. આ રથને ખેંચવાનું મહાત્મ ઘણું છે અને તેથી ખૂબ પડાપડી થાય છે. કંસને મારીને શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને વિજય ઉત્સવ ઉજવ્યો તેના સ્મારક રૂપે દર વરસે રથ-યાત્રા કહાડવામાં આવે છે જનકપુરમાં જગનમોહનનું મોટું મંદિર છે તેને પણ કેટ અને રત્નવેદી છે. જનકપુરથી પૂર્વે માર્કન્ડેય અને ઇંદ્રદમન તળાવ છે. તળાવના કિનારે નીલકંઠ મહાદેવ છે. સામે થોડે દૂર ચંદન તળાવ છે, જ્યાં અખાત્રીજને દિવસે મૂર્તિઓને હોડીમાં બેસાડી જળ સ્નાન કરાવવામાં આવે છે. મુખ્ય મંદિરથી અર્ધો માઈલ દક્ષિણે દરિયા કાંઠે સ્વર્ગધામ આવેલું છે. તેના પુતળાં જોવા લાયક છે. પાસેજ ગુરૂ નાનકનું

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

મંદિર અને વિદુરજનો મઠ છે. ત્યાં સમુદ્ર સ્નાન કરવાનું મહાત્મ છે. એક પૈસો મૂકતાં વિદુરજની ભાજી અને મલુક-દાસનો રોટલો પ્રસાદ તરીકે મળે છે.

અહિંથી મોટરમાં બેસીને પણ સાક્ષી-ગોપાળ જઈ શકાય છે. ત્યાં શ્યામ કુંડમાં સ્નાન કરી રાધા-કૃષ્ણના દર્શન કરવાં. જગન્નાથમાં રથ યાત્રાના મેળા ઉપરાંત (૧) ચંદન-યાત્રા (૨) ગુલણ-યાત્રા. (૩) જનમાષ્ટમી. (૪) ડોલયાત્રા. (૫) સ્નાન-યાત્રા. વિગેરેના મેળા ભરાય છે. અહિં અન્નદાન કરવાનું ઘણું મહાત્મ છે. પંડ્યાઓ તેને અટકો કહે છે, અને રોજની એક પાકા શેર ચોખાની હાંડીના ભોગના રૂ. ૪૧૬ માંગે છે, છેવટે રોજના સવા તોલા લેખે રૂ. ૬-૮-૦ માંગે છે. પરંતુ ભોગ તો નિયમિત ધરાવાય છે. તેથી યથા શક્તિ બને તે લખાવવું. સાક્ષી ગોપાળની પાસે સત પદિમાં કૃષ્ણનું મંદિર છે. તે પુરીથી ૧૦ માઈલ દૂર છે. અહિં એમ કહેવાય છે કે એક ભક્ત યાત્રાળુની સાક્ષી પુરવા છેક વૃંદાવનથી શ્રીકૃષ્ણ આવેલા પરંતુ કૃષ્ણે કહ્યું હતું છતાં યાત્રાળુએ પાછળ ફરીને જોયું અને તેથી ભગવાન ત્યાં પથરની મૂર્તિમાં ફેરવાઈ ગયા.

કોનારક:-પુરીથી. ૨૧ માઈલ દૂર સમુદ્ર કાંઠે આવેલું છે. મોટર દ્વારા પણ લાંબે રસ્તે અહિં આવી શકાય છે. કોનારક ના મંદિરો બતાવી આપે છે કે સેંકડો વર્ષ પૂર્વે પણ વિશાળ અને ભવ્ય મંદિરોની સુંદર કળાત્મક કોતરણી તેઓ કરી

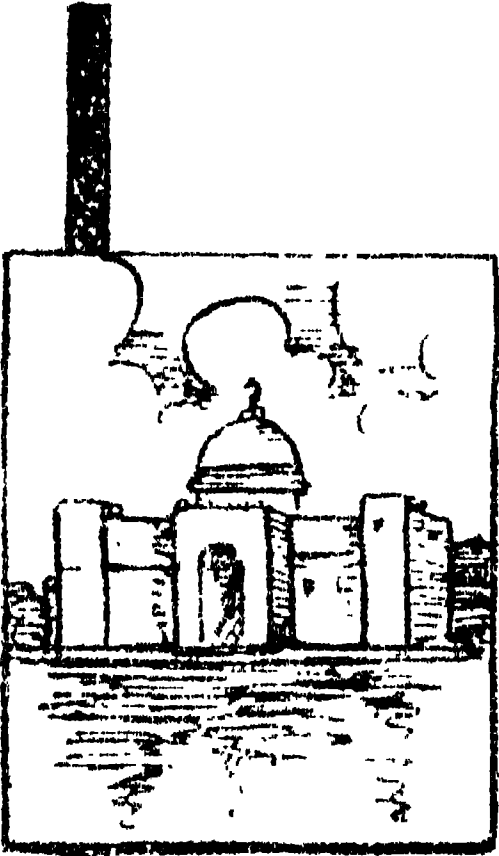
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

શકતા હતા. અહિંનું સૂર્યનું મંદિર પૂરા તત્વની દ્રષ્ટીએ અને કળાની દ્રષ્ટીએ ખાસ જોવા જેવું છે. આખું મંદિર ૧૬ પૈડાવાળું હતું. પૈડા ઉપર ૬૦ ચોરસ ફુટ ક્ષેત્રફળનું ૬૬ ફુટ ઉંચું એક રથાકાર મંદિર હતું. તે રથને જોડેલા ઘોડાઓની મૂર્તિઓ હજુ પણ ખંડિત દશામાં છે. અને છતાં તે આકૃતિ એટલી સજીવ, પાણીદાર અને વેગવાન લાગે છે કે આવા ઘોડા સૂર્યસિવાય બીજા કોઈને નાજ હોય. હાથીના કુંભસ્થળ પર છાપેા મારતો સિંહ અને તે દ્રવ્યનું આળેહુબ નિરૂપણ હાથીની દ્રઢતા અને સિંહનું જોશ તે બધું બહુજ સુંદરરીતે ત્યાં આલેખાએલું છે. કાનસકથી પાછા સમુદ્રકિનારે પુરી જઈ ત્યાંથી ખૂદરોડ થઈ આગળ જતાં કાલુપાડાઘાટ આવે છે. તે રસ્તે થઈ ગંજમ અને ઈચ્છલપુરમ થઈ મદ્રાસ ઇલાકામાં દાખલ થઈ શકાય છે. હાવરાથી ઉપડેલો મદ્રાસમેલ અહિંથી આગળ વોલટેર અને જોઝવાડા થઈ મદ્રાસ જાય છે. પરંતુ આપણે આપણો બંગાલનો પ્રવાસ બાકી છે તે પૂરો કરી આવીએ. એટલે પાછા ખૂદરોડ અને કટક થઈ બડકપુર પહોંચી જઈએ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

બંગાળ અને આસામ:—હાવરા મદ્રાસ રેલ્વેમાં બેસી ખડકપુર થઈ સીધા કલકત્તા (હાવરા) સ્ટેશને પહોંચી જવાય છે. ખડકપુરથી નાગપુર થઈ મુંબઈ તરફ પણ જઈ શકાય છે.

કલકત્તા એ આખા સામ્રાજ્યમાં બીજા નંબરનું શહેર છે અને વસ્તી આશરે પંદર લાખ ઉપરાંતની છે. અંગ્રેજ રાજ્ય દરમ્યાન થોડો વખત હિંદની રાજધાનીનું શહેર હતું. અંગ્રેજોને બંગાળમાં સફળતા એકદમ મળી અને તેથી કલકત્તા નગર ઉપર પણ આધુનિક સંસ્કારો ખૂબ પડ્યા છે, ખાસી તો કલકત્તામાં કાલી માતાનું મંદિર હોવાને લીધે જુના વખતમાં તેનું એટલું જ મહત્વ હતું. હાલમાં તો એ બંગાળ ઈલાકાનું મુખ્ય નગર છે અને હિંદના શ્રેષ્ઠ બંદરોમાંનું એક છે, શણ, કોલસા, ચોખા, અને ગંગા યમુનાના કાંઠા પરની પેદાશ અહિંથી પરદેશ જાય છે. વળી ડમડમનું એરપોર્ટ પણ કાંઈ ઓછી અગત્યનું નથી. આ બંદરે ગંગા નદીમાં હુગલીમાં થઈ અનેક મોટી સ્ટીમરો અને વહાણો આવજા

ડી.સિંઘ

કરે છે. આ નદીના માર્ગે રૂપીઆ બે અબજનો માલ દર વર્ષે આવે જાય છે. બંદર મોટું અને સર્વ સગવડવાળું હોવા છતાં હુગલી નદીના પ્રવાહો વિગેરે એવાં છે કે કાબેલ સુકાની અને ખલાસીઓને પણ કોઈ વાર મુંઝવી નાંખે છે.

કલકત્તા એ તો “મહેલોનું નગર” (City of Palaces) છે. હિંદુ તો એ મોટામાં મોટું શહેર છે. કલકત્તામાં ઈસ્ટ ઈન્ડીયા રેલ્વે, બંગાળ નાગપુર રેલ્વે, ઈસ્ટર્ન બેંગાલ રેલ્વે ભેગી થાય છે. કલકત્તા તથા તેના પરાના ઘણા નાના મોટા સ્ટેશનો છે. તેમાં શિયાલદા અને હાવરા મુખ્ય છે. ડમડમ સ્ટેશનેથી ડમડમઆરોડોમ જઈ શકાય છે. તેમાં શિયાલદાએ ઈસ્ટર્ન બેંગાલ રેલ્વેનું અને હાવરા એ ઈસ્ટ ઈન્ડીયા અને બેંગાલ નાગપુરનું સ્ટેશન છે. વળી શહેરના વિભાગમાં મ્યુનિસિપલ રેલ્વેની પણ વ્યવસ્થા છે. કલકત્તા શહેર હુગલીના ડાબે કિનારે વસેલું છે. મુખ્યત્વે મુસાફરો હાવરા ઉત્તરે છે. જાત્રાની સ્પેશીયલો પણ ત્યાંજ ઉભી રહે છે. કલકત્તા શહેરમાં દાખલ થતાં પહેલાં આપણે હાવરાનો તરતો પૂલ ઓળંગવો પડે છે. આ મોટા પુલની બંને બાજુએથી માણસો આવે જાય છે. જ્યારે વચ્ચેથી મોટરો ઘોડાગાડીઓ વિગેરે દોડે છે. આ પુલ હુગલી નદીમાં મોટી સ્ટીમરો આવે ત્યારે ખસેડી શકાય છે. તે ૧૫૨૮ ફીટ લાંબો છે અને કલકત્તા અને હાવરાને જોડે છે. હાવરા એ હુગલી નદીને જમણે કાંઠે વસેલું સાત માઈલનું મોટું પડું છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ ફ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

હાવરાનો તરો પૂલ (કલકત્તા)

ધર્મશાળાઓ અને હોટલો—રાજા શિવબક્ષ બાગ-
લાની હાવરા સ્ટેશન ઉપર બંબુલાલ અશ્વવાલની, શામદેવ
ભૂતિકાની અને વિનાયક મિત્રની તથા જૈનની ધર્મશાળા હેરી-
સન રોડ પર આવેલી છે આશરે ગાડીલાડુ બાર આનાથી
રૂપીયો થાય છે. સુરજમલની ધર્મશાળા મલીક સ્ટ્રીટમાં અને
અને બીજી ચીતરંજન એવન્યુમાં, માણીકતૂલામાં, વાંસતૂલામાં
બડા બજારમાં અને મછવા બજારમાં આવેલી છે; પરંતુ હેરીસન
રોડ અને તેની આબુબાબુ ગુજરાતી વસ્તી વિશેષ છે. તેથી
ત્યાં રહેવું વધારે અનુકુળ પડે છે. ત્યાં હોટલો અને લોન્સ પણ
ઘણી છે. તેમાં નીચેની મુખ્ય છે.

હોટલો—કલકત્તા હોટલ શ્રદ્ધાનંદ સ્કવેર, પેલેસ
હોટલ હેરીસન રોડ, પંજાબ હિંદુ હોટલ હેરીસન રોડ, કૃષ્ણ
હોટલ હેરીસન રોડ, ગ્રાન્ડ હોટલ ચૌરંગી અને મહંત આશ્રમ
કોર્નવોલીસ સ્ટ્રીટમાં આવેલા છે. જ્યારે વિદેશી ઢબની હોટ-
લોમાં કોન્ટીનેન્ટલ હોટલ અને ગ્રેટ ઇસ્ટર્ન હોટલ મુખ્ય છે.
રોજનો રહેવા ખાવાનો દર રૂ. ૧૦) થી રૂ. ૧૫) અને
વધારે હોય છે.

વાહન-વહેવાર—દરેક સ્ટેશન પાસે ટેક્સીઓ, ઘોડા-
ગાડીઓ, રિક્ષા, ટ્રામ વિગેરે મળે છે. હુગલી નદી એક
પારથી બીજી પાર જવા માટે વહાણ અને સ્ટીમરો પણ
મળે છે. આ શહેર ઘણું મોટું છે; અને તેથી જ્યાં ઉતારો
કર્યો હોય ત્યાંનું પૂરેપૂરું સરનામું જાણી લેવાની જરૂર છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (રેપેન્ડીઝ) પાંચકુવા, અમહાવાદ.

હાવરા—હાવરા સ્ટેશનથી બંદરની ગોદીઓએ, શિવપૂર અને શણની મિલો વિગેરે તરફ જઈ શકાય છે. આ બાબુ નદીના ઘાટ ઘણા છે જ્યારે હાવરા પુલ ઉતરી સામે કાંઠે જતાં સરકારી કચેરીઓ, બજારો અને કલકત્તા શહેર આવેલું છે. હાવરા પુલ હોડકા ઉપર બાંધેલો છે. હાવરાપુલને નાકે-થીજ હેરીસન રોડ શરૂ થાય છે. હેરીસન રોડની આસપાસ મોટા બજારો આવેલા છે. ઢાકા પરી નામનાબજારમાં હાથવ-ણાટની સાડીઓ ઝીણી મલમલ વિગેરે સારી મળે છે. બડા-બજાર ચીના બજાર,—ધરમ—તદલા અને રાધા બજારના બજારો પણ જોવા લાયક છે. યુરોપીયન વહીવટવાળી ન્યુ મારકીટ પણ જોઈ લેવી. અહિંથી દ્રામમાં બેસી શહેરમાં ફરી શકાય છે. દ્રામનો દર બે પૈસાથીનવ પૈસા સુધીનો છે દ્રામના મુખ્ય વિભાગો ચૌદ છે.

૧) ચીતપુર જંકશનથી એપ્લેનેડ જંકશન ચીતપુર રોડ ઉપર થઈને.

૨) શામ—બજાર અને ડમડમ ખીજ

૩) બાગબજાર

૪) સરકયુલર—રોડ

૫) હેરીસન રોડ અને શિયાલદા

૬) વેલેસ્લી સ્ટ્રીટ

૭) પાર્ક—સરકસ

૮) શિયાલદા અને બાગબજાર

૯) રાજા—બજાર અને ધરમતદલા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

૧૦) નીમતુલા ઘાટ

૩૧) ચીદરપુર

૧૨) બેહલા

૧૩) ચૈરંગી અને બાલીગંજ

૧૪) તોલી-ગંજ

કલકત્તા શહેર તરફ આવીએ તો દરિયામાંથી અગર જમીન માર્ગે દૂરથી તેની ઉંચી ઉંચી ચીમનીયો અને ધુમાડાને લીધે જણાઈ આવે છે. કલકત્તાનું મૂળનામ : કાલીક્ષેત્ર હતું. અહિંયા કાલિકા માતાનું મોટું મંદીર શહેરના મધ્ય-ભાગથી ત્રણેક માર્ગલ દૂર આવેલું છે.

જોવાલાયક સ્થળો

કાલીનું મંદીર અને બેલુરમઠ—આ મંદીર શહેરથી ત્રણેક માર્ગલ દૂર અલિપુર પાસે આવેલું છે. ટોનીનાલા અને કાલી ઘાટ પુલ ઉપર થઈને ત્યાં જવાય છે. અહિંયા એક સારી ધર્મશાળા છે. પુરાણની કથા એવી છે કે જ્યારે પાર્વતીજી દક્ષરાજના યજ્ઞમાં સતી થયા ત્યારે ભગવાન શંકરે સતીનું શબ લઈને અહિંયા તાંડવ નૃત્ય કર્યું હતું. કાલિના દર્શન દક્ષિણ તરફના દરવાજેથી કરવા, આ મંદીર વિશાળ ચોગાનમાં આવેલું છે; તેનો ઘુમટ પણ વિચિત્ર અને અવનવી બાંધણીનો છે. એક ખૂણામાં ચંપાનું ઝાડ છે. તે ઝાડને સ્ત્રીઓ માથાના વાળની એક લટ બાંધેતો પુત્ર પ્રાપ્તિ થાય છે એવી માન્યતા છે. એના પૂર્વના દરવાજે જવું નહિ કેમકે તે

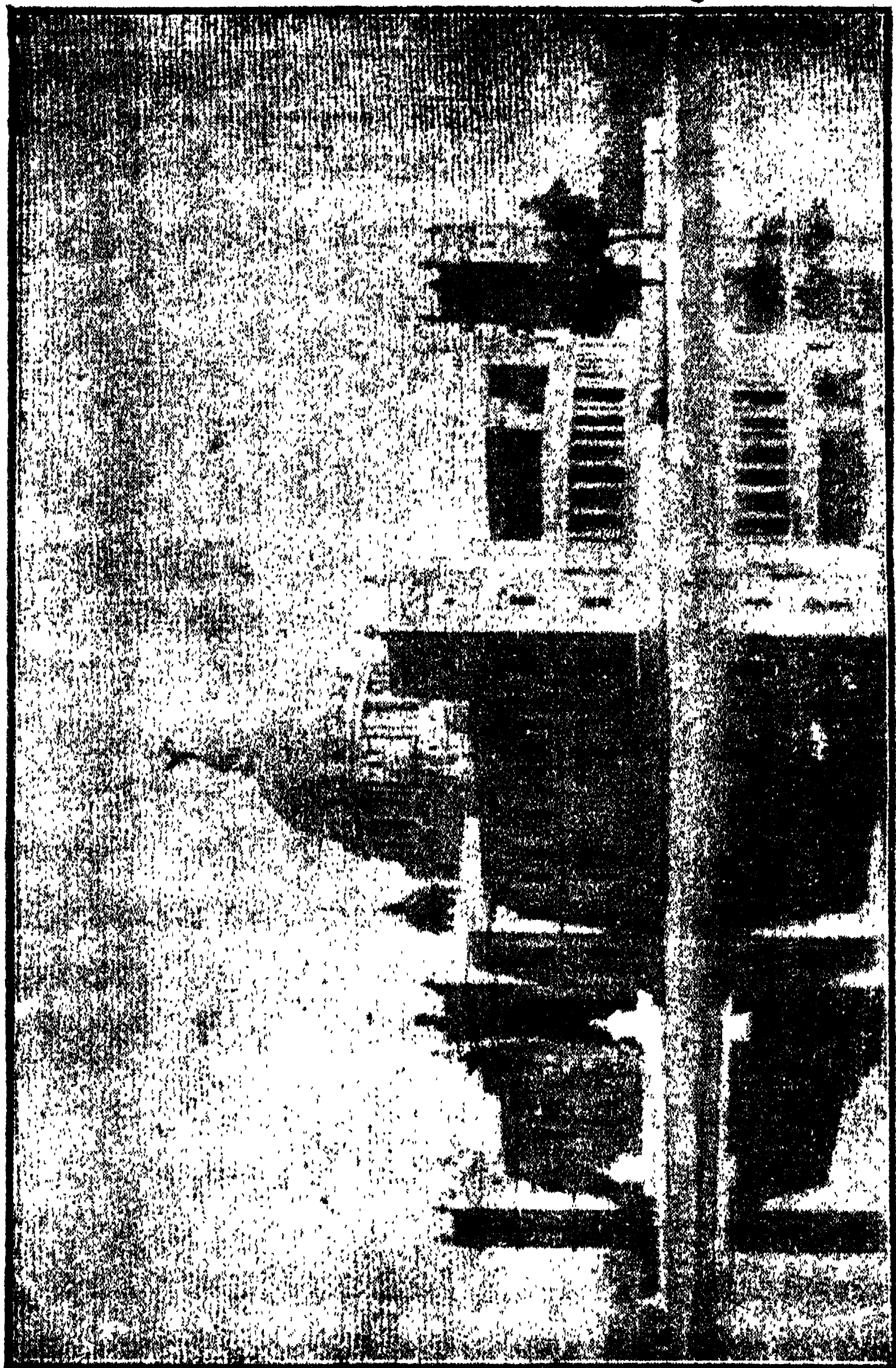
ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

બાળુ બકરા, ઘેટાનો ભોગ માતાને અપાય છે. મહાકાલિની મૂર્તિ કાળી છે. જીભ મોટી અને લાલ છે. આંખો વિકાળ છે અને આંખું સ્વરૂપ બચ ઉપજાવે તેવું છે. મંદીરમાં પેસવાનો એક પૈસો લે છે. સાથેજ નકુલેશ્વરનું મંદિર છે. અહિંયા આહી-ગંગાના ઘાટ પર નહવાનો ઘણો મહીમા છે. પાસેજ રાધા-કૃષ્ણનું મંદિર તથા બાર શિવલિંગો છે; અહીંથી નાવડીમાં બેશી સામે કાંઠે બેલુરમાં જઈ શકાય છે ટ્રેન માર્ગે પણ લેલુવા સ્ટેશનથી બેલુરમાં જઈ શકાય છે. ત્યાં સ્વામિ-વિવેકાનંદનો સ્થાપેલ રામ-કૃષ્ણ મઠ છે. અહિં સ્વામિ-વિવેકાનંદ જે ઓરડીમાં રહેતા હતા તે ઓરડી અને રામ-કૃષ્ણ પરંમહંસ તથા સ્વામિ-વિવેકાનંદની સમાધીઓ છે. આ મઠ ગંગાના કાંઠેજ આવેલો છે. ત્યાંથી પાછા સ્ટીમ-લાંચમાં બેસી કલકત્તા પહોંચીયે.

મ્યુઝિયમ (અજાયબગર) રૅઇસ-કોર્સ અને મેદાન—

કાલીઘાટથી પાછા ફરતાં ચૌરંગી. રોડ આગળ મોટું મ્યુઝિયમનું મકાન આવેલું છે તેની વ્યવસ્થા બેંગાળની એસીયાટીક સોસાયટીના હસ્તક છે. તેણે સંસ્કૃત હસ્તલેખીત પુસ્તકો. ઘણા ભેગાં કર્યાં છે. અંહિ જાતજાતની વસ્તુઓ, મરેલા પશુ, પક્ષી અને જીવજંતુ, પથરના કોતરકામ, ચિત્રકામ અને માટી કાચના નમુના ત્રાંબા પિત્તળના ભરત કામ, બાવલાં, જુના હથિઆરો, સિંકાઓ, જરી ભરતના કપડાંઓ વિગેરે જાતજાતની ચીજો જોવા લાયક છે. જોવાની કાંઈ પણ ફી લેવાતી નથી. મ્યુઝિયમની સામેજ કલકત્તાનું મેદાન આવેલું છે અને

ટેલર્મ એન્ડ આર્કિટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વિક્ટોરીયા મેમોરિયલ (કલકત્તા)

ને મેદાનના એક ભાગમાં સુંદર-મોટું રેઈસ-કોર્સનું મેદાન છે તે પૂર્વના મેદાનોમાં સર્વોત્તમ મેદાનમાંનું એક છે. મેદાનની સામેજ ચીડીયાખાનું અને જૂલોજીકલ ગાર્ડન આવેલાં છે; તેમાં અનેક જાતના વિધવિધ પ્રકારના ફુલઝાડ અને જીવતાં પશુ, પંખી, માછલાં જીવજંતુ વિગેરેનું સુંદર સંગ્રહસ્થાન છે. ત્યાં મોટા નાગ અને અજગર, ગેંડા, તથા ઉંચી ડોક વાળા જીરાફ જેવા જેવા છે. શરતના મેદાનની બીજી બાજુએ સુંદર અને લબ્ધ વિક્ટોરીયા મેમોરિયલ અને એડવર્ડ મેમોરિયલ આવેલા છે.

એડવર્ડ મેમોરીયલ (કલકત્તા)

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વિક્ટોરીયા મેમોરિયલ અને એડવર્ડ મેમોરિયલ

આ લઘુ રોનકદાર ઈમારત શરતના મેદાનેની સામેજ આવેલી છે. તે આધુનિક દુનિયાની મોટી મોટી ઈમારતો માંની એક છે. રૂપીયા છેતેર લાખના ખર્ચે મહારાણી વિક્ટોરીયા સ્મારક ઉભું કરવામાં આવેલું છે. મોટો ધુમ્મટ અને આખું સંગેમરમરતું મકાન અને તેની ઉપરની વજનદાર ઉંચી ફરતી આકૃતિ. ખુબ રોનકદાર દૃશ્ય ઉભું કરે છે. મકાનની ઉંચાઈ લગભગ બસો ફીટ જેટલી છે. તેમાં સુંદર ચિત્રો વિગેરેનો સંગ્રહ સારો છે. વળી મહારાણીનું બાવલું પણ છે. અહિંનો દરબાર હોલ સુંદર અને ખાસ જોવા લાયક છે તેમાં બંગાળના નવાબોનું શુસ્તાદ (પથરનું તખ્ત) જોવા જેવું છે તેની ઉપર ઇ. સ. ૧૬૪૧ નો લેખ છે. મકાન જોવાની કંઈ પણ ફી નથી ચિત્ર સંગ્રહ જોવાનો દર ચાર આના છે સવારના દસથી પાંચ સુધી આ મકાન જોવા જઈ શકાય છે. પાસેજ મહારાજા સાતમા એડવર્ડની સ્મારક કમાન આવેલી છે.

પારસનાથનું મંદિર—જૈનોનું મંદિર બરાબજરમાં બાબા બદરીદાસના મકાનમાં બગીચો અને સુંદર તળાવ તથા તેને કાંઠે આવેલા જૈનોનાં ત્રણેક મંદિરો છે. એ મંદિર હિંદની સુંદર કળાકૃતિનો અચ્છો નમુનો છે. તે સિયાલદા સ્ટેશનની નજીક લોઅર સરકયુલર રોડ પર આવેલું છે અને શામ બજારની ટ્રામમાં ત્યાં જવાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જૈનાનું મંદીર (કલકત્તા)

આ મંદિર સવારના છ થી અગ્યાર અને સાંજના ચાર થી આઠ સુધી ખુલ્લું રહે છે. કાચ અને પત્થરના રંગીન દુકડાઓ વડે દિવાલમાં સુંદર કળામય આકૃતિઓ આલેખી છે, અને કાચમાંથી પડતા સૂર્યના કિરણો અવનવી રંગીત છાપ જમાવે છે. આ રચના ખરેખર સુંદર અને મોહક છે. પાસેજ એક આરામગૃહ વિગેરે છે તેમાં પણ કાચની રચના સુંદર કરી છે. જૈનોનું એક સુવર્ણ મંદિર પણ જોવાલાયક છે.

મલિકની વાડી-(આરસપહાણનો મહેલ) કાતરેલા બે બાજુ આરસપહાણના સિંહ, અને વચમાં આરસનો કુવારો અને તે સામે આવેલો આરસપહાણનો મહેલ જોવા સવારના દસથી સાંજના પાંચ સુધી જઈ શકાય છે આ મહેલ રાજા શ્રીજેન્દ્રલાલ મલીકનો છે. અહિંયા કેટલાક સર્વોત્તમ ચિત્રકારોની મહામુલી મૌલિક કળાકૃતિઓ સંઘરાયેલી છે, તેથી તેને “ પૂર્વનું બલીંગ્ટન હાઉસ ” કહે છે તે યોગ્ય છે. તદ્ ઉપરાંત સુંદર શિલ્પકામની મૂર્તિઓ બાવલાં વિગેરે પણ પણ જોવાલાયક છે.

મહન મોહનજીનું મંદિર બાગ બજારમાં આવેલું છે. અહિં જન્માષ્ટમીનો મેળો ભરાય છે. કલકત્તામાં દુર્ગાપુજનો મોટો મેળો ભરાય છે. સત્યનારાયણનું મંદિર બરાબજારમાં છે. જગન્નાથ ઘાટ પર પણ વૈષ્ણવ મંદિરો છે. રથયાત્રાના દિવસે અહિંથી શ્રી જગન્નાથજીનો વરઘોડો નીકળે છે.

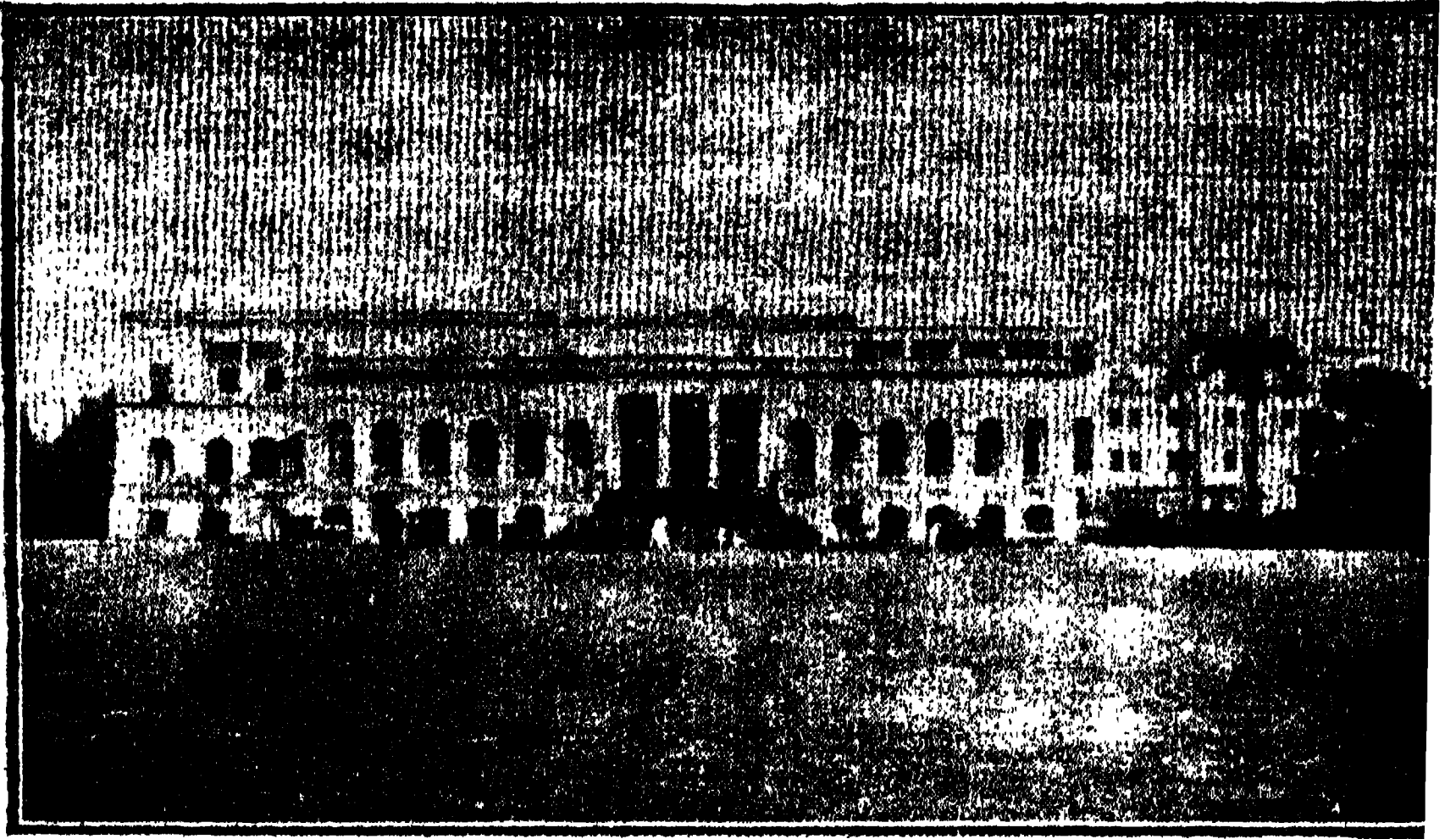
ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વળી ઇડિન્સ ગાર્ડન તથા બર્મીઝ મંદિરના આકારનો ખેત્ર પેગોડા પણ જોવાલાયક છે. તદ્ ઉપરાંત ચાંદની ચોક, જુનો કિલ્લો, ટાઉન હાલ, કંપની બાગ, વિગેરે જોવાલાયક છે.

બર્મીઝ પેગોડા (કલકત્તા)

લાટ સાહેબની કેઠી (બેલ્વેડેર)નું ઉંચા પગથીઆ-
વાળું મોટું રોનકદાર મકાન શરતના મેદાનની સામે ચીડિયા
ઘર પાસે આવેલું છે. પહેલાં ત્યાં બગાબના ગવર્નર રહેતા

બેલ્વેડેર (કલકત્તા)

હતા. વળી ગવર્નમેન્ટ હાઉસ અને તેમાં આવેલી ટીપુ
સુલતાનનીગાદી વિગેરે પણ જોવાલાયક છે. તે પણ ઉંચા
પગથીઆવાળું રોનકદાર નવું ઢબનું મકાન છે.

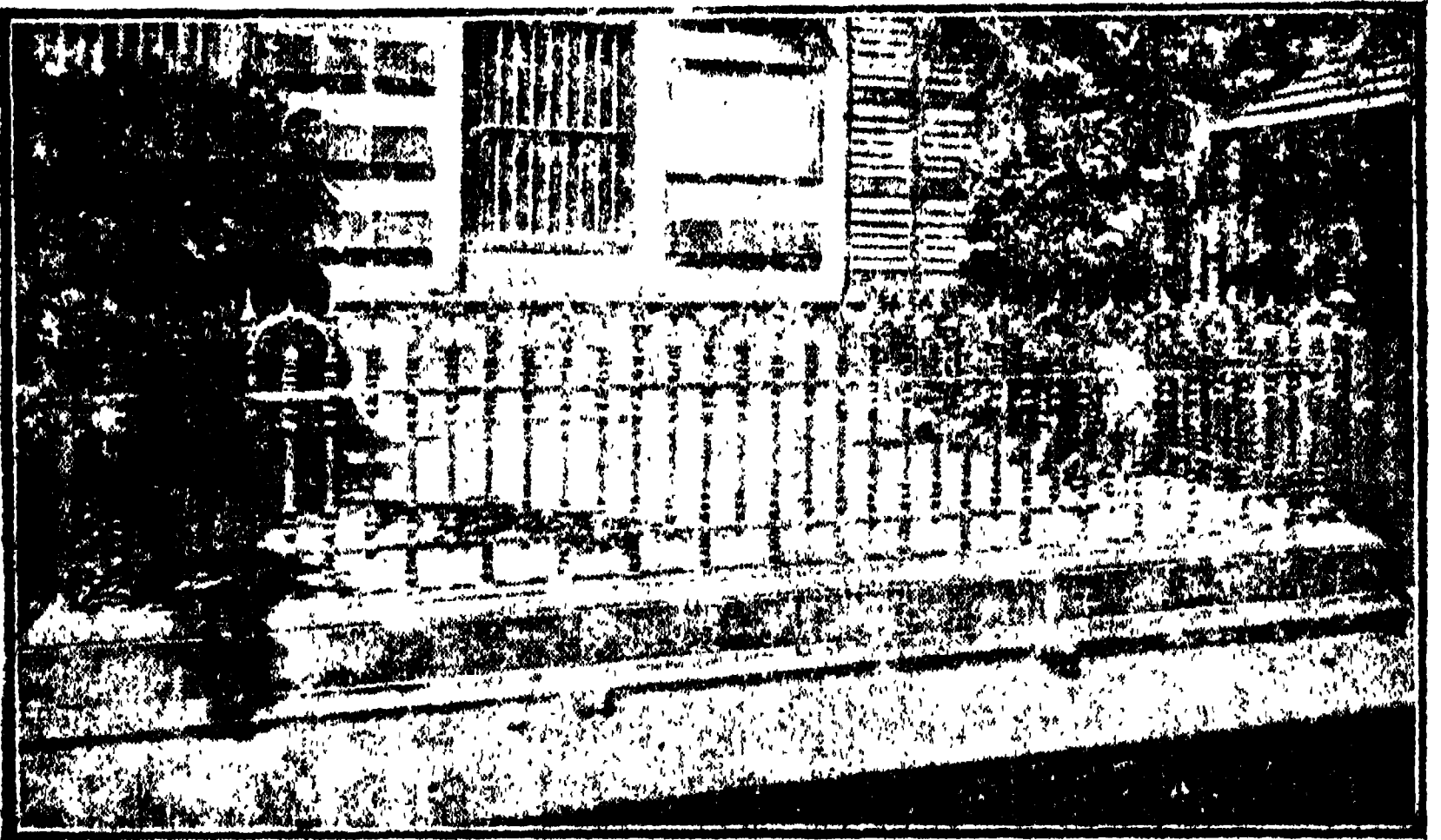
ખિદરપુરખંદર. કલકત્તાની મહત્તા તેના સમુદ્ર અને
નદી માર્ગને લીધે છે. કેલસા, શણ અને બીજા ધનધાન્યની
આ રસ્તેથી આયાત નિકાશ થાય છે. વહાણોને રહેવા માટે
અહિંયા અનેક ગોદીઓ છે. સમુદ્રમાંથી વહાણો સહેલાઈથી અંદર
આવી શકે છે જ્યારે અહિં નદીનું મુખ છે તેથી વચમાં ઉભા

ટ્રેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમઢાવાદ.

થતા રેતાળ પ્રદેશો અહિંથી ઉપડતા વહાણોને થોડોક અવરોધ કરે છે, બજબજથી છેક કલકત્તા સુધી અનેક ધક્કાઓ ખાંધ્યા છે. તેમાં આધુનિક છેલ્લામાં છેલ્લી સગવડ છે. તેમાં કીંગ જર્વોર્જ ડોક, ગાર્ડન રીચ જેટી વિ. મુખ્ય છે અહિંથી નદીમાં ઘણે દૂર સુધી પણ જળમાર્ગે માલ લઈ જઈ શકાય છે. હિંદના પાંચ બંદરોમાં આ બંદર મુખ્ય છે.

શેટ્ વિદ્યમનો કિલ્લો. નદીકાંઠે શરતના મેદાનની પાસેજ આવેલો છે. આ કિલ્લામાં અંગ્રેજોની પ્રથમ કોઠી હતી. હાલ તેમાં લશ્કરની છાવણી છે અને હાડગોળો રાખવામાં આવે છે.

બંગાળમાં સામાન્ય તળાવો (પુકુર-પુકર) વિશેષ સંખ્યામાં છે. કલકત્તા શહેરમાં અને પરામાં પણ જનરલ ટેંક, ઈથ્થટસ ટેંક, ધાકુરીયા લેઈક વિગેરે અનેક તળાવો છે; સાંજે શહેરીઓ

બેલ્ક-હાલ (કલકત્તા)

તળાવો ઉપર ફરવા જાય છે. વળી મેડીકલ કોલેજ, ઓક્ટર લોની મિનાર, લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલ ચેમ્બર, હાઈકોર્ટ, અને હિંદના કલંક સમું ખોટા ઇતિહાસને અને ખોટી હકીકતને રજુ કરતું હોલવેલ સ્મારક અને કાળી કોઠરી (ખલેક હોલ ઓફ કલકત્તા) અહિં આવેલાં હતાં. તે ખોટા ઇતિહાસના સ્મારકને દૂર કરવા રાષ્ટ્રવીર શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝે લડત ઉપાડી અને પ્રજાએ તેમાં જે સાથ આપ્યો તે જોઈ છેવટે પ્રજામત આગળ સરકારે નમતું આપી તે સ્મારક ત્યાંથી ખસેડી નાંખ્યું છે.

તદ ઉપરાંત ટંકશાળ, ઇમ્પીરીયલ લાયબ્રેરી, હોગ-મારકોટ અને બીજી અનેક શણુની મીલો વિગેરે જોવા લાયક છે. બોટનીકલ ગાર્ડન્સ મોટર માર્ગે જઈ શકાય છે ત્યાં જાત જાતના જુદા જુદા અનેક વૃક્ષો ઉછેરવામાં આવે છે. શિવપુરમાં આવેલ આ બગીચામાં નાવડા રસ્તે પણ જઈ શકાય છે. ભાડુ આવવા જવાના ચાર આના લે છે.

વળી ડમડમનું હવાઈ ઝંદર શહેરથી સાત માઈલ દૂર છે. સીયાલદા સ્ટેશનથી ઈ. બી. રેલ્વેમાં બેસીને જતાં ડમડમ સ્ટેશન આવે છે. હિંદના મુખ્ય હવાઈ મથકોમાંનું આ એક છે. બેલૂર સ્ટેશનથી બે માઈલ દૂર બાલી સ્ટેશન આવે છે. ગંગા નદી ઉપરનો નવો વીલીંગ્ડન બ્રીજ લાખો રૂપીયાના ખર્ચે તૈયાર થયો છે તેના ઉપર રેલના ડબલ પાટા છે, ગાડીઘોડા તથા માણસોને આવવા જવાના બંને બાજુ કુટપાથ પણ છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

ડમડમની છાવણી

ઈસ્ટર્ન બેંગાળ રેલ્વેના રસ્તે ડમડમ પછી બીજું સ્ટેશન ડમડમની છાવણીનું આવે છે. અને એ રસ્તેથી આગળ ખૂલના તરફ અને બાગેર-હાટ જવાય છે.

વળી કલકત્તામાં બીજી કાલીઘાટ ફાલ્ગુરેલ્વે અને બારાશેટ બસીરહાટ લાઇટ રેલ્વે પણ આવેલી છે. ઈસ્ટર્ન બેંગાલનો એક ફાંટો છે. ડાયમંડહાર્બર તરફ જાય છે.

ડાયમંડ હાર્બર

સિયાલદા સ્ટેશનેથી બાલીગંજ, થકુરીઆ, સોનારપુર અને બરુધપુર થઈને ડાયમંડ-હાર્બર જઈ શકાય છે. ત્યાં મોટર રસ્તે પણ જઈ શકાય છે. હુગલી નદી સમુદ્રને અહિંયા મળે છે.

કલકત્તાના બીજા સ્ટેશન

(૧) સિયાલદા, (૨) બાલીગંજ, (૩) કાલીઘાટ, (૪) મહેરાય, (૫) પ્રેસબીજ, (૬) સંતોષપુર, (૭) અરરા, (૮) નાંગી, (૯) બજબજ, (૧૦) ડમડમ, તથા બી. એન. રેલ્વે ઉપરના (૧૧) હાવરા, (૧૨) રામઅજતાલા, (૧૩) તંત્ર-રાગચી, (૧૪) મૌરીગામ, (૧૫) અંદુલ, (૧૬) સંકાયલ, (૧૭) અબાદા, (૧૮) નાલપુર, (૧૯) બોરીયા વિગેરે તથા ઈસ્ટ ઈંડિયા રેલ્વે ઉપરના (૧૯) લીલુવા, (૨૦) બેલુર, અને (૨૧) ચિતપુર, (૨૨) શામબજર, તથા (૨૩) રસતુલ, (૨૪)

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સાહેબ બજારના સ્ટેશનો છે. વળી હાવરાથી હાવરા આમટા લાઈટ રેલ્વે અને હાવરા રયાબલા લાઈટ રેલ્વે પણ દોડે છે.

જળ માર્ગે પણ કલકત્તાથી છેક કોલાઘાટ સુધી અગર તો રાજગંજ સુધી જઈ શકાય છે. કલકત્તાની પૂર્વે હુગલી નદીના મુખ આગળ ડાયમંડ બંદરથી છેક બારીસાલ સુધી સુંદર વનનો પ્રદેશ આવેલો છે. ત્યાં નદીના મુખ આગળના ત્રિકોણો (ડેલ્ટા)માં ખુબ વનસ્પતિ થાય છે અને વારંવાર નદીના પ્રવાહો બદલાયાજ કરે છે.

શિવપુરમાં ઈજીનીઅરિંગ કોલેજ આવેલી છે.

કલકત્તાનો ચૌરંગી મહોલ્લો, પાર્ક સ્ટ્રીટ, વિગેરે લક્ષ્મી, ઉદ્યોગપ્રધાન અને ખાસજોવા જેવા છે. દલહાઉસી સ્કેવર, તળાવ અને પાસે આવેલું પોષ્ટ ઓફીસનું મોટું મકાન પણ જોવા જેવું છે. તદ્ઉપરાંત ટાઉન હાલ, હાઇકોર્ટ, કલાર્થવ સ્ટ્રીટ, બાબુઘાટ વિગેરે અનેક સ્થળો આ શહેરમાં જોવા લાયક છે. અહીંનું હાવરા સ્ટેશન બી. એન. રેલ્વે અને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા રેલ્વેનું ટરમીનસ સ્ટેશન છે. જ્યારે સિયાલદા સ્ટેશન ઇ. બી. રેલ્વેનું ટરમીનસ સ્ટેશન છે. શ્રી રામપુર અને શિવરાકુલી થઈને તારકેશ્વર જઈ શકાય છે. શ્રી રામપુરમાં જગન્નાથનું સુંદર મંદિર છે. શિવરાકુલીથી ગાડી બદલી તારકેશ્વર જવું.

તારકેશ્વર—હાવરાથી તારકેશ્વર ૩૬ માઇલ દૂર આવેલું છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

એમ કહેવાય છે કે અહિંના અનાદિ શિવલીંગ ઉપર ગાય આવીને દૂધની ધારાથી નવરાવી જતી હતી અને તેથી આ શિવલીંગની સર્વેને જાણુ છે. શિવરાપુરીથી તારકેશ્વર ના જતાં સીધા બરદ્વાન તરફ જઈએ તો વચમાં ચંદ્રનગર, હુગલી અને ચિનસુરા સ્ટેશનો આવે છે. ચંદ્રનગર તે ફ્રેંચોનો મુલક છે. ત્યાંથી બે માઈલ દૂર હુગલીમોશીન કેલેજ આવેલી છે. ચિનસુરા અને હુગલી લગોલગ આવેલા છે. કચ અને અંગ્રેજોના ત્યાં પહેલાં થાણા હતા, પછી બંડેલ જંકશન આવે છે. અને ત્યારબાદ મગરા જંકશન થઈ બરદ્વાન થઈ આસામસુર જઈ શકાય છે.

શાંતિનિકેતન અને વિશ્વભારતી વિદ્યાલય

બરદ્વાનથી આસામસુર તરફ જતાં બીજું સ્ટેશન ખાના આવે છે. ત્યાંથી એક ફાંટો સર્ધનથીયા તરફ જાય છે, વચમાં બોલપુર સ્ટેશન આવે છે. ત્યાંથી ત્રણ માઈલ દૂર કવિવર-ટાગોરના શાંતિનિકેતન અને વિશ્વભારતી વિદ્યાલય જઈ શકાય છે.

રવિન્દ્રનાથ—એ મહાન કવિ છે અને બંગાલી ઉપરાંત અંગ્રેજીમાં પણ અનેક કાવ્યો, વાર્તાઓ વિગેરે લખ્યા છે. તેઓ એક આર્ષદ્રષ્ટા અને હિંદની એક મહાન વિભૂતિ છે. નોબલ-પ્રાઈઝ મેળવનાર અને બહાર વસતા છતાં એક્સકર્ડની સાથી મોટી પદવી (એલ. એલ. ડી.) મેળવનાર તેઓ હિંદને ગૌરવસભા છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીઝ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વચમાં રાણીગંજનું સ્ટેશન આવે છે.

રાણીગંજથી આસનસુર ને ત્યાંથી સિતારામપુર અને મધુપુરના માર્ગે જતાં નીહીઝામ સ્ટેશન આવે છે. રાણીગંજ નીહીઝામ, બાલકાર, મુગમા, ધનબાદ, ઝરીઆ, ચંદ્રપુર, બોકારો, કર્ણપુર અને રામગઢની કોલસાની ખાણો આ વિસ્તારમાં બેંગાળ અને બિહારમાં આવેલી છે.

આપણે હાવરાથી ઇસ્ટ ઈંડીયામાં ન નીકળતા સિયાલદાથી ઈ. બી. રેલ્વેમાં નીકળીએ તો કલકત્તા, ઉલટા ડાંગરૌડ ડમડમ જંકશન, બેલધરીયા વિગેરે સ્ટેશનો આવે છે. ત્યારબાદ દીટાધર, બારકપુર, નૈહટી, સણાઘાટ થઈ બહરામપુર અને મુશીદાબાદ જઈ શકાય છે. વચમાં પ્લાસી આવે છે. અંગ્રેજોની પ્રથમ નિર્ણયાત્મક લડાઈ અહિંયા લડાઈ હતી. આ રેલ્વે હુગલીને ડાબે કાંઠે દોડે છે. હાવરાથી બંડેલ થઈ ત્યાંથી આગળ નવદ્વીપ ઘાટ જઈ શકાય છે. વચમાં ત્રીવેણી કાલના કોર્ટના સ્ટેશનો આવે છે.

નવદ્વીપ અગર માયાપુર—શ્રી ચૈતન્ય પ્રભુનું આ જન્મ સ્થળ છે. તેને બેંગાળનું ઓક્સફર્ડ કહેવાય છે. તેમાં અનેક સંસ્કૃત નિશાળો છે. તેનું બીજું નામ માયાપુર છે. બી. બી. રેલ્વે મારફતે પણ આપણે સિયાલદાથી રાણાઘાટ ત્યાંથી શાંતિપુર અને ત્યાંથી કૃષ્ણનગર અને નવદ્વીપઘાટ જઈ શકીએ છીએ.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

આગળ જતાં નદીયા આવે છે. તે આગળના વખતમાં બેંગાળની રાજધાની હતું. નવદ્વીપમાં મહાપ્રભુ બારી, કોડા-માટલા અને ચરણદાસ બાબાજીનો સમાજ બાગ જેવા જેવો છે. છે. રાણાઘાટથી આગળ પોડાદહ કુષ્ટીયા અને રાજવાડી થઈ ગોલંદો જઈ શકાય છે. ત્યાં ગંગા અને બ્રહ્મપુત્રાનો સંગમ થાય છે. એનું દ્રશ્ય અદ્ભુત છે અને બન્ને મહાકાય નદીઓ ત્યાં દરિયા જેવું રૂપ ખડું કરે છે. અહિંથી નૌકા માર્ગે પદમા નદીમાં અને ગંગા અને બ્રહ્મપુત્રામાં જઈ શકાય છે. અહિંથી દરરોજ સ્ટીમરો નારાયણગંજ ચાંદુપુર અને બીજા શહેરો તરફ જાય છે. નારાયણગંજ એ ઢાકાનું બંદર છે. જ્યારે ચાંદુપુરથી આસામ બેંગાળ રેલ્વેમાં બેસી ચટગાંવ અથવા ચિતેગોંગ જઈ શકાય છે.

ચિતેગોંગ—(ચટગાંવ)માં મહમદ પેંગમ્બર સાહેબના (સલ) પગલાં છે. સીતાકુંડ વગેરે પવિત્ર કુંડો તથા તળાવો અને આદિનાથનું મંદિર જેવાલાયક છે.

ઢાકા—ઈ. બી. રેલ્વે પરનું પૂર્વ બેંગાળનું મુખ્ય શહેર છે. ઢાકાનું મલમલ હિંદ ભરમાં મુદકમશહુર છે. ત્યાંના કારીગરો નખમાં કાણું પાડી એટલું બીણું કાંતતાં કે વીંટીમાંથી સાઠ વારનો તાકો ખુશીથી પસાર થઈ શકતો. પરંતુ પોતાના કારીગરોને પ્રોત્સાહન આપી પોષવા ખાતર પરદેશી સત્તાએ તેમને હિરાનપરેશાન કરી તે કળાનો સર્વ નાશ કરી નાખ્યો તેમ કહેવાય છે. ઢાકામાં વિશ્વવિદ્યાલય (યુનીવર્સિટી છે) ઢાકાના વિશ્વવિદ્યાલયનું મકાન, મ્યુઝયમ, અને ઢાકેશ્વરીનું મંદિર

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

જોવાલાયક છે. પૂર્વ બંગાળનું તે ઉદ્યોગકેન્દ્ર છે. ત્યાંથી માયમેનસીંગ અને પ્રયાગનગર જઈ શકાય છે.

કલકત્તાથી ઇ. બી. રેલ્વે દ્વારા ખુલના અને ત્યાંથી રૂપશાઈસ્ટ અને બાગેરહાટ જવાય છે, વચમાં શતગુંબજરૌડ જંકશન આવે છે, ત્યાંથી શતગુંબજ જઈ શકાય છે. પહેલાં ત્યાં સો ધુમ્મટવાળી મસીદ હતી હાલ પણ એંસી ધુમટો છે.

સિલિગુડી, કુર્સિયોંગ, અને દાઈલીંગ.

સિયાલદાથી ઇ. બી. રેલ્વે મારફતે સિલિગુડી અને ત્યાંથી દાઈલીંગ જઈ શકાય છે. વચમાં કુર્સિયોંગ નામનું હવાખાવાનું સ્થળ આવે છે. સિલિગુડીથી બીજો ફાંટો ગિલિ-ખોલા જાય છે ત્યાંથી કાલિમ્પોંગ જઈ શકાય છે. ત્યાંના હવા-પાણી સારા અને તંદુરસ્ત છે. બંગાળના કવિવર ટાગોર હમણાં ત્યાં આરામ લે છે. કાલિમ્પોંગમાં હિમાલયન હોટલ, શૈલાવાસ, અને કાલિમ્પોંગ હિંદુ હોટલ સારી છે. મોટરો ટફુ બંને સ્થળે મળી શકે છે. અહિંથી કસ્તુરી, ચાકપુચ્છ, અને ઉની ધાબળા સારા મળે છે.

દાઈલીંગ અને તેની આસપાસ આવેલા ઉંચા ઉંચા સતત્ બરફથી આચ્છાદિત ચમકતા ગિરિશૃંગો આપણને કાંઈક એર અવનવું દ્રશ્ય બતાવી મંત્રમુગ્ધ કરી મૂકે છે. દાઈલીંગની આસપાસ બાવીસ હજાર ફીટથી વધુ ઉંચાઈના હિમાચળના સાત ગિરિશૃંગોના દર્શન થઈ શકે છે. તેમજ એવરેસ્ટ (ગૌરીશંકર)ના દર્શન દાઈલીંગથી સાતેક માઈલ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

દાહીલીંગનો દેખાવ

ફરની વાઘટેકરી પરથી થાય છે. જ્યારે કંચનગંગાનો સોનરી ચળકતો પહાડ (ઉંચાઈ ૨૮૧૪૬ ફીટ) સામેજ ખડો છે. અહિંયા નેપાળી ઝવેરાત, નેપાળી ચપ્પુ, તથા ટીબેટની સાદડીઓ વગેરે સારું મળે છે. અહિં એક સંગ્રહસ્થાન પણ છે. દિવાળીમાં અને લામા (ટીબેટના ધર્મગુરૂ) ના જન્મ વખતે નૃત્ય પ્રસંગે મોટો ઉત્સવ થાય છે. આસપાસનું સૃષ્ટિસૌંદર્ય એવું છે કે તેને કલાકોવિદોએ “ દુનિયા ઉપરના સર્વ દૃશ્યોમાં સર્વોત્તમ ” તરીકે લેખ્યું છે. મોલ, વેધશાળાની ટેકરી અને વિશાળ રસ્તા વિગેરે પરથી ગિરિરાજ હિમાલયનું ભવ્ય ભક્તિપ્રેરક દૃશ્ય જોઈ માનવીની હૃદયતાનો અને જગતમાં વિલસતા સન્ધ્યદાનંદનો કાંઈક ખ્યાલ થાય છે.

હવે આપણે જરી ત્વરિત ગતિ રાખી સીધા પાર્વતી-પુર અને તિસ્તા થઈ આસામ તરફ ઉપડીયે ઇસ્ટર્ન બેંગાળ રેલ્વેથી બિહાર તરફ જવું હોય તો કટિહાર જવું અને ત્યાંથી દિલ્હી તરફ જઈ શકાય છે. કટિહાર એ ઇ. બી. રેલ્વેનું અને બી. એન. ડબલ્યુ. રેલ્વેનું છેલ્લું જંકશન સ્ટેશન છે. દાઈલીંગમાં ચાના બગીચા વિગેરે છે.

પાંડુ, શિલોંગ, ગૌહત્તી અને કામાખ્યા.

આસામ બેંગાલ રેલ્વેમાં માયમેનસીંગથી બેસી મેઘના, અખૌરા, બદરપુર, લુન્ડીગ થઈ પાંડુ અને ગૌહત્તી પહોંચી શકાય છે. કટિહારથી પાર્વતીપુર થઈ અમીનગાંવ ઇ. બી. રેલ્વે રસ્તે જવાય છે. અમીનગાંવથી બ્રહ્મપુત્રા ઓળંગી પાંડુ

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

અને ગૌહત્તી પહોંચી શકાય છે અને ત્યાંથી મોટર માર્ગે શિલોંગ જઈ શકાય છે. પાંડુ અને ગૌહત્તી વચ્ચે કામાખ્યાનું સ્ટેશન આવે છે. આસામ એ જુનું કામરૂપ છે અને ત્યાં ત્રિચારાજ્ય ચાલતું અને તાંત્રિક વિદ્યામાં આ પ્રદેશ ખુબ જ પ્રવીણ હતો. લુમ્ડીગથી એક ફાંટો દીબ્રુગઢ અને તિનસુખીયા સુધી ગયેલો છે. શિલોંગની પાસે ચેરાપુંજી ઉપર દુનિયામાં સૌથી વધુ ઇંચ વર્ષાદ પડે છે. આ દેશમાં ચાના પુષ્કળ બગીચા છે, ચોખા પણ સારા થાય છે. અમીનગાંવથી સ્ટીમર દ્વારા બ્રહ્મપુત્રા એળાંગી શકાય છે, નિયમિત સ્ટીમર સર્વિસ ચાલુ હોય છે. શિલોંગ એ ઉંચી ટેકરી પરનું સુંદર હવા-ખાવાનું સ્થળ છે. બંગાળના ગવર્નર ઉનાળામાં હાઈલીંગ જાય છે અને આસામના ગવર્નર શિલોંગમાં ઉનાળો ગાળે છે. ગૌહત્તી એ આસામનું જુનું મુખ્ય શહેર હતું. ગૌહત્તી અને પાંડુ વચ્ચે કામાખ્યા સ્ટેશન છે. અખિલ હિંદમાં તાંત્રિકવિદ્યામાં પારંગત આ પ્રદેશ હતો. મંત્ર, જંત્ર અને તંત્રમાં ત્યાંના લોકો વિખ્યાત હતા. કામાખ્યાનું મંદિર, વસિષ્ઠાશ્રમ, નવગ્રહ વિગેરેના મંદિર જોવા લાયક છે. આસામની એક બાબુએ ભૂતાન અને બીજી બાબુ મણિનગરનું દેશીરાજ્ય આવેલું છે.

હવે આપણે ઘણી મુસાફરી કરી, ઉત્તર હિંદમાં જ ખુબ રોકાયા. દક્ષિણમાં અનેક નાના મોટા તીર્થો અને શહેરો, સુંદર કળાકોતરણીવાળા મંદિરો અને ગુફાઓ, તથા ગિરિ-નગરો આવેલાં છે. તેને અન્યાય ન થાય તે ખાતર પણ હવે આપણે સીધા મદ્રાસ ઈલાકા તરફ જ ઉપડીએ અને પુરી,

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ગંજમ, અને ઇન્છાપુરમથી અધુરો રહેલો હાવરા મદ્રાસ મેઇલનો પ્રવાસ બંગાળના ઉપસાગરને કાંઠે કાંઠે શરૂ કરીએ, કારણ કે મથિનગરનું પૂર્વમાં બ્રહ્મદેશ આવ્યો છે. જેને હિંદના હાકેમોએ હિંદથી અલગ પાડી જુદી હકુમતમાં મૂકેલ છે, ને વિખુટો કરેલ બ્રહ્મદેશ અને બંગાળના ઉપસાગરમાં આવેલા અંદામાન અને નિકોબારના ટાપુ-દેશનિકાલના કાળાપાણીના ટાપુ એ હિંદનું કલંક છે. જ્યારે ભારતવર્ષ આઝાદ બનશે ત્યારે ન તો આવા કોઈ ભેદભાવ રહેશે કે ન તો આવી કાળાપાણીની સજા રહેશે. તે સુવર્ણદિન ક્યારે આવશે ? એવા વિચારમાં જ આપણે તો વિજયનગરમ્ અને વોલ્ટેર પહોંચી જઈશું. વિજયનગરથી સીધા, રાયપુર અને ત્યાંથી નાગપુર સુધી બી. એન. રેલ્વેનો એક કાંટો જાય છે. જ્યારે આપણી ટ્રેન વોલ્ટેર જાય છે અને ત્યાંથી મદ્રાસ જવાય છે. આ ઈલાકો તો મંદિરોનો ભંડાર છે. પૂર્વઘાટના પહાડો જોતાં જોતાં આગળ જતાં વિજયનગરમ્ અને વોલ્ટેર વચ્ચે સિંહચલમ્નું સ્ટેશન આવે છે ત્યાંનું મંદિર જોવાલાયક છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મદ્રાસ ઇલાકો

આપણે બી. એન. રેલ્વે મારફતે જગન્નાથપુરી અને ચિલકા સરોવરને કાંઠે થઈ ઓરિસા પસાર કરી મદ્રાસ ઇલાકાથી આપણો પ્રવાસ અધુરો મુક્યો હતો. તે ઇન્છાપુરમ્

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સ્ટેશનથી આગળ વિજયાનગરમ્ અને વોલ્ટેર તરફ જઈએ. વિજયાનગરથી નાગપુર તરફ બી. એન રેલ્વેનો બીજો ફાંટો બાય છે, તે તરફ ન જતાં સીધા વોલ્ટેર તરફ જવું. વિજયાનગરમાંનો કિલ્લો સુંદર છે. શહેરમાં બે ત્રણ સારા દેવાલયો પણ છે. વોલ્ટેર પહોલાં પાંચ માર્ગલ દૂર સિંહચલમનું સ્ટેશન આવે છે. સ્ટેશનથી ત્રણ માર્ગલ દૂર પહાડોમાં આ તીર્થસ્થળ આવેલું છે, ધોળું સુંદર મંદિર આસપાસના જંગલોથી છવાયેલા પહાડો અને ૧૧૦૦ પત્થરના પગથીઆ ચઢી મંદિરમાં જઈ શકાય છે. ત્યાં ભગવાનની નરસિંહ-અવતારની મૂર્તિ છે, રહેવા માટે મુસાફરખાના અને ધર્મશાળાઓ છે; સ્ટેશનથી મોટર અગર બેલ-ગાડીમાં પહાડની તળેટી સુધી જઈ શકાય છે. અહિંયા ભક્ત પ્રહલાદનું દુઃખ ટાળવા ભગવાને નરસિંહ-રૂપ ધારણ કર્યું હતું એમ કહેવાય છે. સિંહચલમ પછી વોલ્ટેર સ્ટેશન આવે છે અને ત્યારબાદ વિજગપટ્ટણનું સ્ટેશન આવે છે, વિજગપટ્ટણમાં ડોલ્ફીન નોઝની ટેકરી ઉપરથી દરિયાનો દેખાવ બેવા લાયક છે, ત્યાં હમણાં નવું બંદર બાંધવામાં આવ્યું છે. વોલ્ટેર એ સ્વાસ્થ્યપ્રદ સ્થાન છે, બી. એન રેલ્વે અને મદ્રાસ સધર્ન મરાઠા રેલ્વે ત્યાં ભેગી થાય છે. તે બી. એન રેલ્વેનું ટર્મિનસ સ્ટેશન છે. વોલ્ટેરથી આગળ ટયુની અને શામલકોટ જંકશને થઈ રાજમહેન્દ્રી અને બેઝવાડા જવાય છે. શામલકોટથી એક ફાંટો કોકોનાડા બાય છે. કોકોનાડા ટાઉન અને કોકોનાડા બંદર એમ બે સ્ટેશનો છે. ગોદાવરી નદી ત્યાં સમુદ્રને મળે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

રાજમહેન્દ્રી, ગોદાવરી અને બેઝવાડા

રાજમહેન્દ્રી—સ્ટેશનથી આશરે દોઢેક માઈલ દૂર ગોદાવરી નદી આવેલી છે. ગોદાવરીનું સ્ટેશન શહેરની મધ્યમાં આવેલું છે. રાજમહેન્દ્રીથી સિધિ સડક ગોદાવરીના કાંઠા સુધી જાય છે. વળી ટ્રામમાં બેસીને પણ ગોદાવરી જઈ શકાય છે. રાજમહેન્દ્રી આગળ ગોદાવરીની શોભા અનેરી છે. અહિંયા ગોદાવરીનો પટ ઘણો વિશાળ છે. અને ગોદાવરી અને કેાવુર એ બે સ્ટેશનોની વચ્ચે ગોદાવરી નદી પરનો લગભગ બે માઈલ પહોળો પુલ આવેલો છે. ગોદાવરીના કાંઠે શંકર ભગવાનનું, રામચન્દ્રજીનું તથા માર્કંડેયના મંદિરો આવેલા છે. સ્ટેશન ઉપરથી ઘોડાગાડી કરી આ બધી જગ્યાએ જઈ શકાય છે. ગોદાવરી એ તો દક્ષિણની ગંગા છે. રાજમહેન્દ્રી એ આંધ્રરાજ્યનું મુખ્ય નગર હતું અહિં બાર વર્ષે પુજારનો મેળો ભરાય છે. ગોદાવરીના પટમાં ઘણા નાના નાના બેટ આવેલા છે. આપણે તો આપણો પ્રવાસ ચાલુ રાખી બેઝવાડા જંકશને પહોંચી જઈએ. વચમાં નિડાડગોલુ અને એલોરના સ્ટેશન આવે છે. નિડાડુગોલુથી એક ક્વાંટો ભીમાવરમ, ગુદીવાડા અને મચ્છલીપટ્ટણ તરફ જાય છે.

પ્રજ્ઞાનરસિંહ અગર મંગળગિરિ અને બેઝવાડા.

એમ. એસ. એન. રેલ્વે અને નિઝામ-સ્ટેટ રેલ્વેનું જંકશન સ્ટેશન છે. અહીંથી વરંગુલ અને ત્યાંથી સિકંદરાબાદ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અને હૈદરાબાદ, ઔરંગાબાદ જઈ શકાય છે. જ્યારે નિઝામ-સ્ટેટ રેલ્વે મારફત ચાંદા અને વર્ધા થઈ નાગપુર જઈ શકાય છે. બેઝવાડા સ્ટેશનેથી અર્ધા માઈલ દૂર કૃષ્ણા નદી આવેલી છે. સ્ટેશનની પાસે જ ધર્મશાળા છે. બેઝવાડામાં આર્ય-આનંદ ભુવન, મોરીસ હોટલ, માર્ટેનકાફે વિગેરેમાં પણ ઉતરી શકાય છે. લગભગ રોજનો રહેવાખાવાનો એક રૂપિયો છે. બેઝવાડાથી એમ. એસ. એમ. રેલ્વેનો નાનો ફાંટો ગંતુર દ્રોણાચલ અને ગુંતકલ સુધી જાય છે આ રસ્તે જતાં મંગળગિરિનું સ્ટેશન આવે છે. મંગળગિરિને પ્રજ્ઞાનરસિંહ પણ કહે છે. મંગળગિરિનું ચઢાણ મુશ્કેલ નથી. મુંડકા વેરો લેવાય છે. ત્યાં ભગવાનને શરણત ચઢાવવામાં આવે છે. બેઝવાડાથી મંગળગિરિની ટીકીટ સવા બે આના છે. સ્ટેશનથી અર્ધા માઈલ ઉપર ગામની અંદર સુશોભિત લક્ષ્મી નરસિંહજીનું મંદિર છે તેની સામે નરસિંહજીનો લાકડાનો રથ છે. તેની પાસે પર્વતપર ચઢવાના પાંચસો પગથીયાં છે. આ પહાડ ચારહજાર ફીટ ઉંચો છે. મંદીર શિખરની ટોચે છે ત્યાં લક્ષ્મીજીનું સ્થાન છે તેની આસપાસ ખાલાજી, રંગનાથ વિગેરેની મૂર્તિઓ અને મંદીરો છે. અહિંયા પ્રજ્ઞા શરણત પીએ છે તેમાં કાળા મરીને એકચી નાંખે છે. પ્રજ્ઞા-નરસિંહ ભગવાનના દર્શન કરવા, શરણત પાવા તથા આરતિ ઉતારવા જુદા જુદા કર લેવાય છે. પુજારી શંખ ભરી ભરીને શરણત પાય છે. પૂજાશરણત ઢોળાય છે છતાં જીવ, જંતુ દેખાતા નથી અને હજારો મણ શરણત ઢોળાય છે છતાં તેના

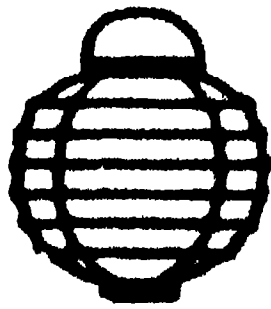
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (રેવેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

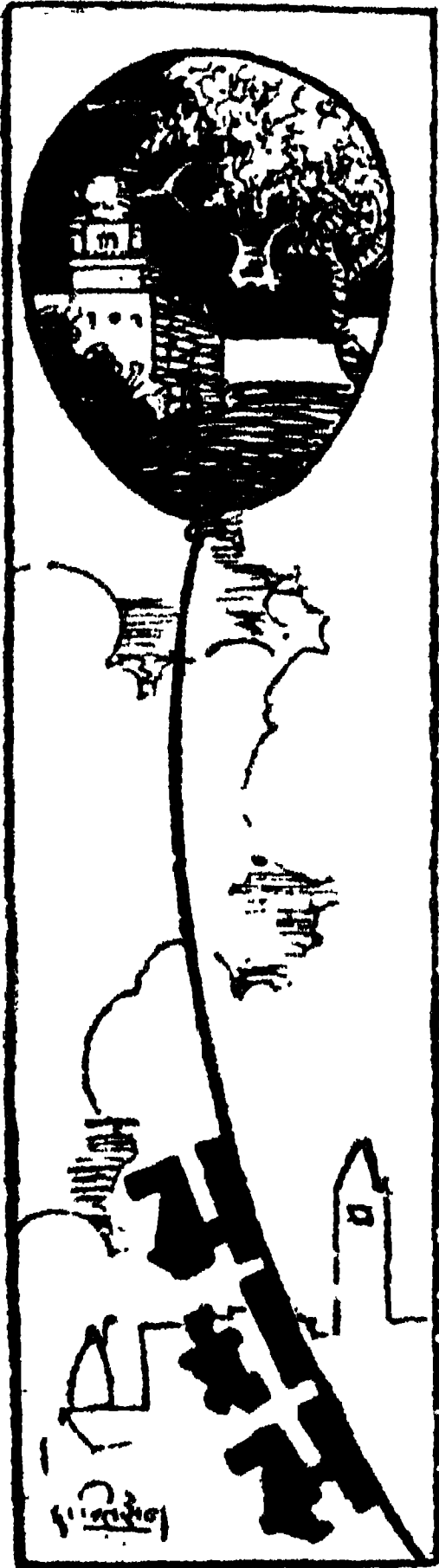
નિકાલનો રસ્તો દેખાતો નથી. કૃષ્ણા નદીનો વેગ ઘણો છે. બેઝવાડાની પાસે ઇંદ્ર કિડારીની ટેકરી છે કે જ્યાં અર્જુને શ્રી પશુ-પતિને મેળવવા તપ કર્યું હતું. સંગ્રહસ્થાન અને બગીચાઓ જોવા લાયક છે. ત્યાં કાપડની પાંચ સાત મિલો છે વળી કૃષ્ણા નદીમાંથી નેહરો કહાડેલી છે. કૃષ્ણાનદી વચ્ચે બાંધેલો બંધ તથા નેહરમાં તથા નદીમાં આવતી જતી હોડીઓનો દેખાવ સુંદર છે. ઘાટ ઉપર મહાદેવનું મંદીર છે. વળી અર્ધો માર્ગલ દૂર કનકદુર્ગાનું, મલ્લીકાનું મંદીર છે. અહીંથી બે માર્ગલ દુર ગુંડાવેલીની ગુફાઓ છે તેમાં અનંત સ્વામિ એટલે વિષ્ણુની મૂર્તિઓ છે. આ ગુફાઓને ત્રણ, ચાર માળ છે અને તેમાં, સિતાહરણ, સિતાશોધ, રાવણ વધ વિગેરેની મૂર્તિઓ છે. બેઝવાડાથી નાની રેલ્વે દ્વારા ગંતુર અને ગુંતકલ જઈ શકાય છે. તે રસ્તે વિનુકુંડા સ્ટેશનેથી મલ્લીકા-ર્જુનના દર્શન કરવા જઈ શકાય છે.

મલ્લીકાર્જુન મહાદેવ:—ગંતુરના રેલ્વે સ્ટેશનથી આગળ જતાં વિનુકુંડા સ્ટેશન આવે છે ત્યાંથી ત્રણ માર્ગલ દૂર મલ્લીકાર્જુન મહાદેવ આવે છે. ત્યાં જવાનો રસ્તો પહાડી પગ દંડીઓ અને જંગલવાળો છે. રસ્તામાં વાઘ, વરૂનો ભય છે તેથી એકલા જવું નહિ. બાર જ્યોર્તિલીંગમાંનું આ પણ એક છે. કૃષ્ણાનદીને કિનારે આ વિશાળ શિવાલય આવેલું છે. મંદીરની ચારે બાજુ ગોપુર વાળા દરવાજા છે. ધર્મશાળાની સગવડ પણ છે. અહિંયા કૃષ્ણાનદીની ધારા ઘણીજ નિચાણમાં હોવાથી તેને પાતાળગંગા પણ કહે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

નદીમાં ઉતરવું મુશ્કેલ છે. અહિંથી આગળજતાં નંદ્યાલ સ્ટેશનેથી શ્રી શૈલમ્ પર્વતપર જઈ શકાય છે. મલ્લીકાર્જુન આ ટેકરીના એક ભાગપર આવેલા છે. નંદ્યાલથી શ્રી શૈલમ્ ૬૪ માઈલ દૂર છે માટે વિનુકુંડા સ્ટેશનથી જવું વધારે અનુકુળ છે. પરંતુ આપણે નાની ટ્રેનની આ બાજુની મુસાફરી છોડી સમુદ્ર કાંઠે મલ્લીપટ્ટણ જઈ આવીએ, બંગાળના ઉપસાગર ઉપરનું બંદર અને એમ. એસ. એમ રેલ્વેનું સ્ટેશન છે. મલ્લીપટ્ટણ થઈ પાછા બેઝવાડા આવી મદ્રાસ મેલ દ્વારા આપણે પ્રવાસ આગળ ચાલુ કરીએ. બેઝવાડાથી બીજું સ્ટેશન કૃષ્ણા કેનાલ આવે છે. ત્યાંથી કૃષ્ણાનદીની કહાડેલી નહેરો જોવા જઈ શકાય છે. ત્યારબાદ ટેનાલી, ચિનગંજમ, નેલોર, વેંકટાચલ અને ગુદુર થઈને મદ્રાસ જઈ શકાય છે. વોલ્ટેયરથી મદ્રાસ લગભગ ૫૦૦ માઈલ દૂર છે.

મદ્રાસ:-મદ્રાસ ઇલાકાનું મુખ્ય શહેર છે અને હિંદનું ત્રીજા નંબરનું શહેર છે. આ શહેર દસમાઈલ લાંબુ અને ચાર માઈલ પહોળું છે. મદ્રાસ ઇલાકા વિષુવૃત્તની નજીક હોવાથી ગરમી વિશેષ પડે છે; છતાં મદ્રાસ દરિયાની નજીક હોઈ ત્યાં ગરમી સામાન્ય હોય છે. મદ્રાસમાં એમ. એસ. એમ રેલ્વે અને એસ. આઈ. રેલ્વે ભેગી થાય છે.

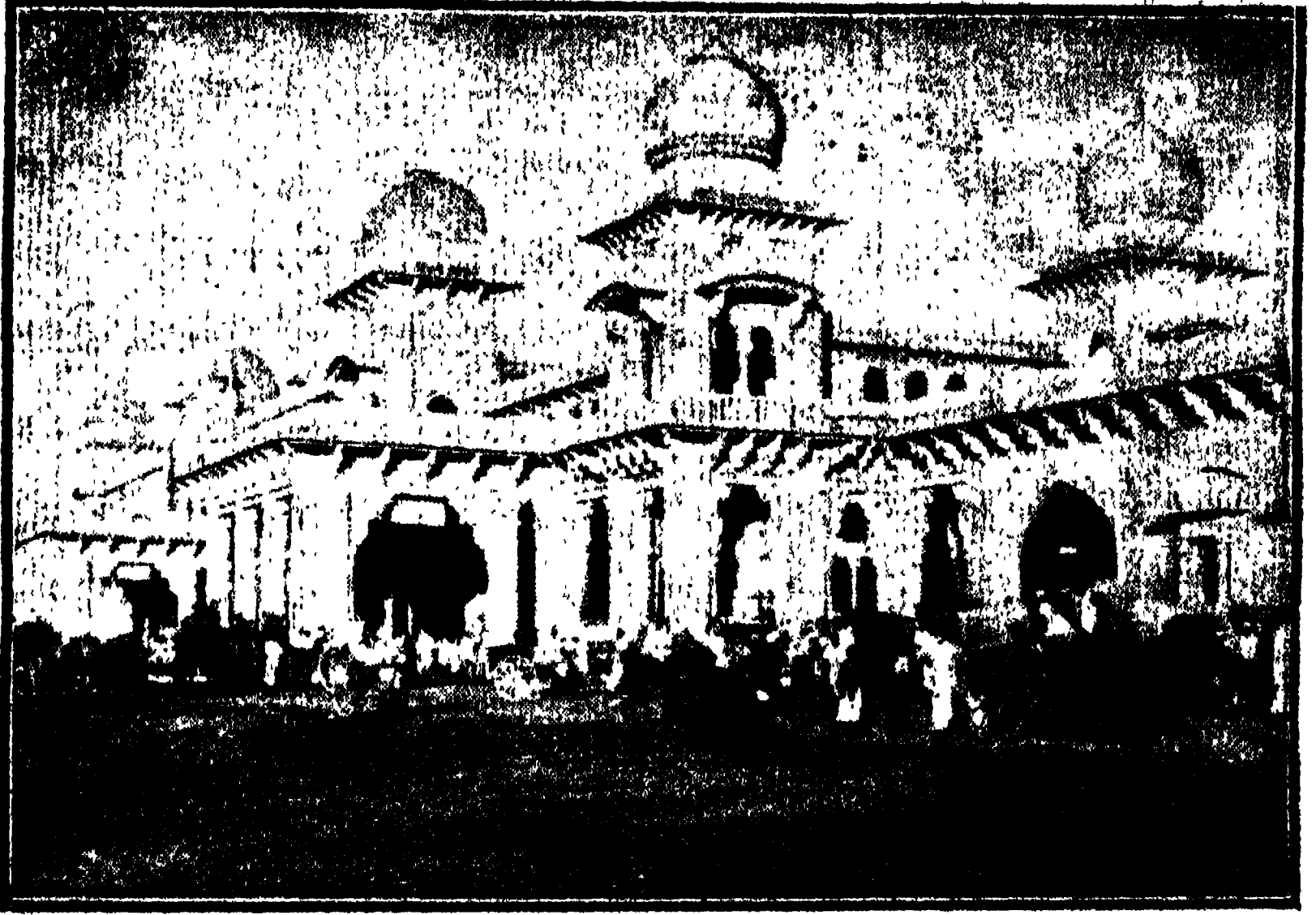
મદ્રાસના બે મુખ્ય રેલ્વે સ્ટેશનો છે. ૧) મદ્રાસ-સેન્ટ્રલ અને ઇંગમોર. સેન્ટ્રલ સ્ટેશન એ એમ. એસ. એમ રેલ્વેનું ટર્મિનશ સ્ટેશન છે. જ્યારે એસ. આઈ રેલ્વેનું મુખ્ય સ્ટેશન ઇંગમોર છે. એમ. એસ. એમ. રેલ્વેમાં મદ્રાસ પછી વેસીન-બ્રીજ, પેરામપુર વેયાસર-પોડી, વોશરમેન પેટ, રાયપુરમ્, હાર્બર, પિરૂવત્તીયુર વિગેરે સ્ટેશનો આવેલા છે.

જ્યારે એસ. આઈ રેલ્વેમાં મદ્રાસ બીચ, પોર્ટ, પાર્ક, ચેટપટ; સૈડાપેટ; વિગેરે સ્ટેશનો આવેલા છે.

આ ઇલાકામાં અંગ્રેજી શિક્ષણનો પ્રચાર વધારે થયેલો જણાય છે. મદ્રાસમાં ધર્મશાળાને ચોલ્ટ્રી કહે છે. મદ્રાસના

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

દરેક સ્ટેશનેથી ઘોડાગાડી, મોટર, ટ્રામ; રિક્ષા વિગેરે મળે છે.

ઈંગ્લેન્ડ રેલ્વે સ્ટેશન (મદ્રાસ)

ધર્મશાળાઓ અને હોટલો:-૧) રામસ્વામિ મુડાલીયર, પાર્ક-સ્ટેશનની સામે. ૨) બંસીલાલ, અમીરચંદની, શાહુકારપેટ, ૩) પરમાનંદ છોટાદાસની સ્ટેશનની પાસેજ આવેલી છે.

હોટલો:-વિદેશી ઢબની હોટલો. ૧) સ્પેન્સર્સ હોટલ. ૨) બોસોદો હોટલ વિગેરે છે. રાજનો રહેવાખાવાના રૂ. ૧૦) લે છે જ્યારે દેશી ઢબની હોટલોમાં ૧) શ્રી અંબીકા-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

૧૧૧. ૨) માર્ડન-કાફે. ૩) મૈસુર કાફે. ૪) મોડર્ન હિંદુ હોટલ વિગેરે છે. રોજના રૂ. ૨) થી રૂ. ૪) લે છે.

સેન્ટ્રલ સ્ટેશનની સામેજ માઉન્ટરોડ આવેલો છે. મદ્રાસની વચમાં થઈને અદ્યાર નદી કુંભનદી અને કેાકરેન વહે છે. મદ્રાસમાં સ્પેસીઅલો રાયપુર સ્ટેશને ઉભી રહે છે. મદ્રાસમાં લક્ષ્મી અને મુંબઈની માફક ઉંચા મકાનો નહિ હોવાથી જ્યાં અજવાળાનો લાભ વિશેષ મળે છે. શહેરમાં અનેક સુંદર જોવાલાયક મંદીરો છે. મદ્રાસમાં ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ ટીપ્પીકેન ટીરૂવલ્લુર, મરીના, સેન્ટ થોમસ વિગેરે તેના વેભાગો છે. દરિયાની નજીકજ કિલ્લો આવેલો છે. માઉન્ટ રોડ કિલ્લાથી શરૂ થઈ થોમસની ટેકરી સુધી જાય છે. અદ્યારનો મઉખેરોડ સર્વથી સુંદર રસ્તો છે.

રાયાપુરમ્ સ્ટેશનની પાસેજ સ્ટીમરોને થોભવાની જોદી છે. ત્યાંથી દ્રામ મારફતે શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં જઈ શકાય છે. દ્રામનો દર આનાથી બે આના સુધીના છે. દ્રામના મુખ્ય રસ્તા નીચે મુજબના છે.

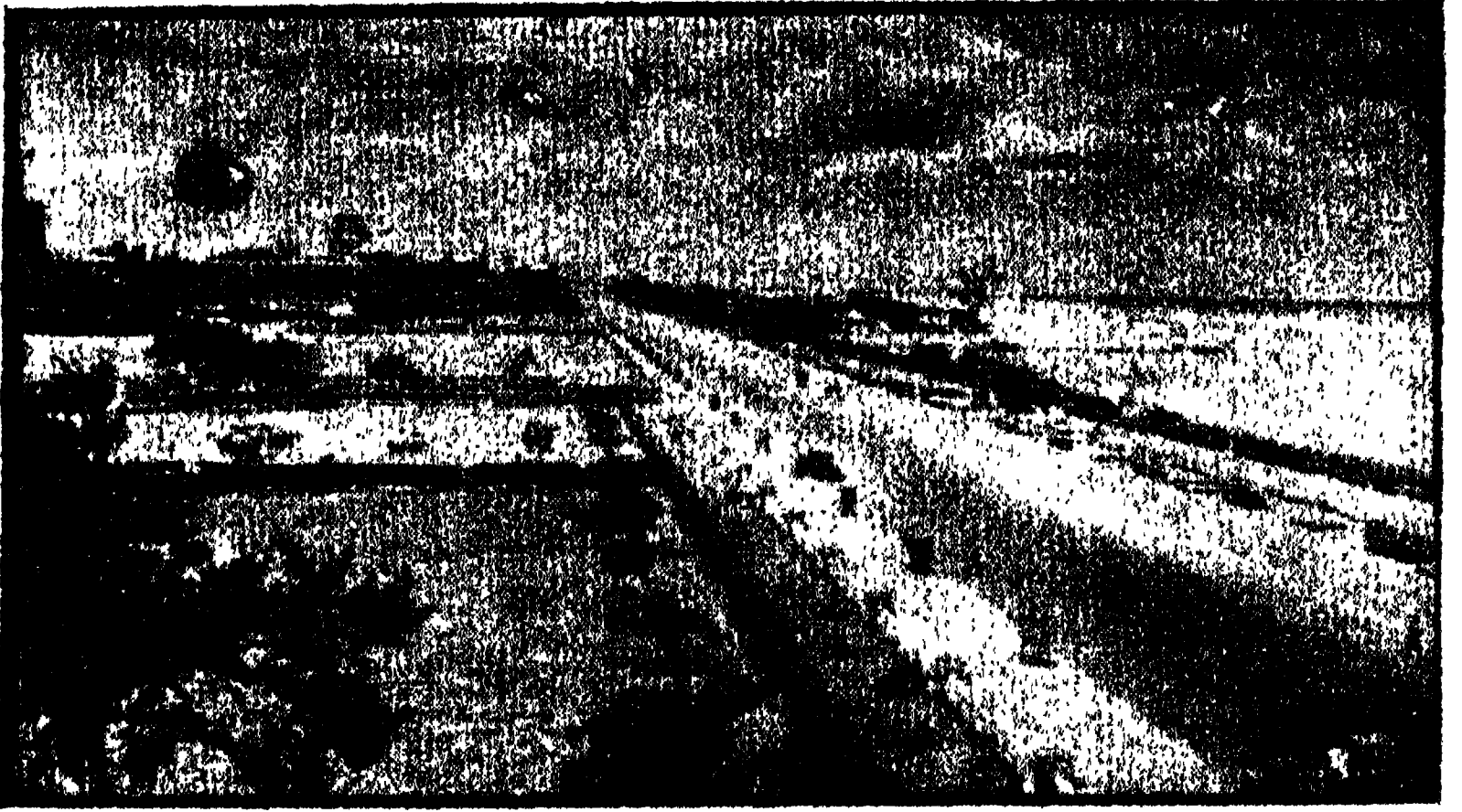
૧. ઇગમોર, ૨. રાયપુરમ્, ૩. બોસોટ્ટો હોટલ, ૪. મયલાપુર, ૫. સેન્ટ્રલ સ્ટેશન અને ૬. પેરિસ કોર્નર જોવાલાયક સ્થળો:—

૧. માછલીઓનું સંગ્રહસ્થાન.

લાલખંગલામાં આવેલા આ સંગ્રહસ્થાન જોવાની શ્રી રૂ. ૦-૨-૦ બે આના લેવામાં આવે છે. આ સંગ્રહસ્થાન ડુનિયાના માછલીઓના સંગ્રહસ્થાનમાંનું એક ગણાય છે. તેમાં

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અનેક પ્રકારની ચિત્રવિચિત્ર જાતની આ દેશની તેમજ પર-
દેશની માછલીઓને રાખવામાં આવી છે. આવું માછલીઓનું
સંગ્રહસ્થાન હિન્દુસ્તાનમાં બીજે કયાંય નથી. તેમાં દોઢસો
ઉપરાંતની જાતની માછલીઓ છે.

મરીના (મદ્રાસ)

૨. મરીના.

ઉપર જણાવેલું માછલીઓનું સંગ્રહસ્થાન મરીના ઉપર
આવેલું છે. ફ્રાન્સમાં જેમ પેરિસ સુંદર ગણાય છે તેમ
મદ્રાસનું આ સર્વથી સુંદર સ્થળ ગણાય છે. દરિયાકાંઠે સુંદર
વિશાળ રસ્તાપર આવેલું આ સ્થળ મદ્રાસના સહેલાણીઓ
માટે સહેલ કરવા માટેનું સર્વોત્તમ સ્થળ છે. ત્યાં સમુદ્રસ્નાન
માટેની સગવડો પણ રખાયેલી છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

૩. અધાર.

મરીનાની દક્ષિણે અધાર નદિ અને અધાર નામનું પર્વત આવેલું છે. મદ્રાસમાં ઘર અને બંગલાના પ્રમાણમાં તેના ફરતું ઘણું મોટું કમ્પાઉન્ડ છુટી જગાનું હોય છે.

“અધાર થિઓસોફીકલ સોસાયટી અને લૉન્” થીઓ-સોફીના આન્તર પ્રાન્તિય કેન્દ્ર તરિકે આ સ્થળ દુનિયામાં જાણીતું છે. એના દુનિયાના દરેક ભાગમાં સભ્યો છે. એના અધિષ્ઠાત્રી મિસિસ એનિજિસાન્ટ હતાં. તેનાં પુસ્તકાલય અને સંગ્રહસ્થાન પણ જોવાલાયક છે. એ સ્થળ પણ જોવાલાયક છે.

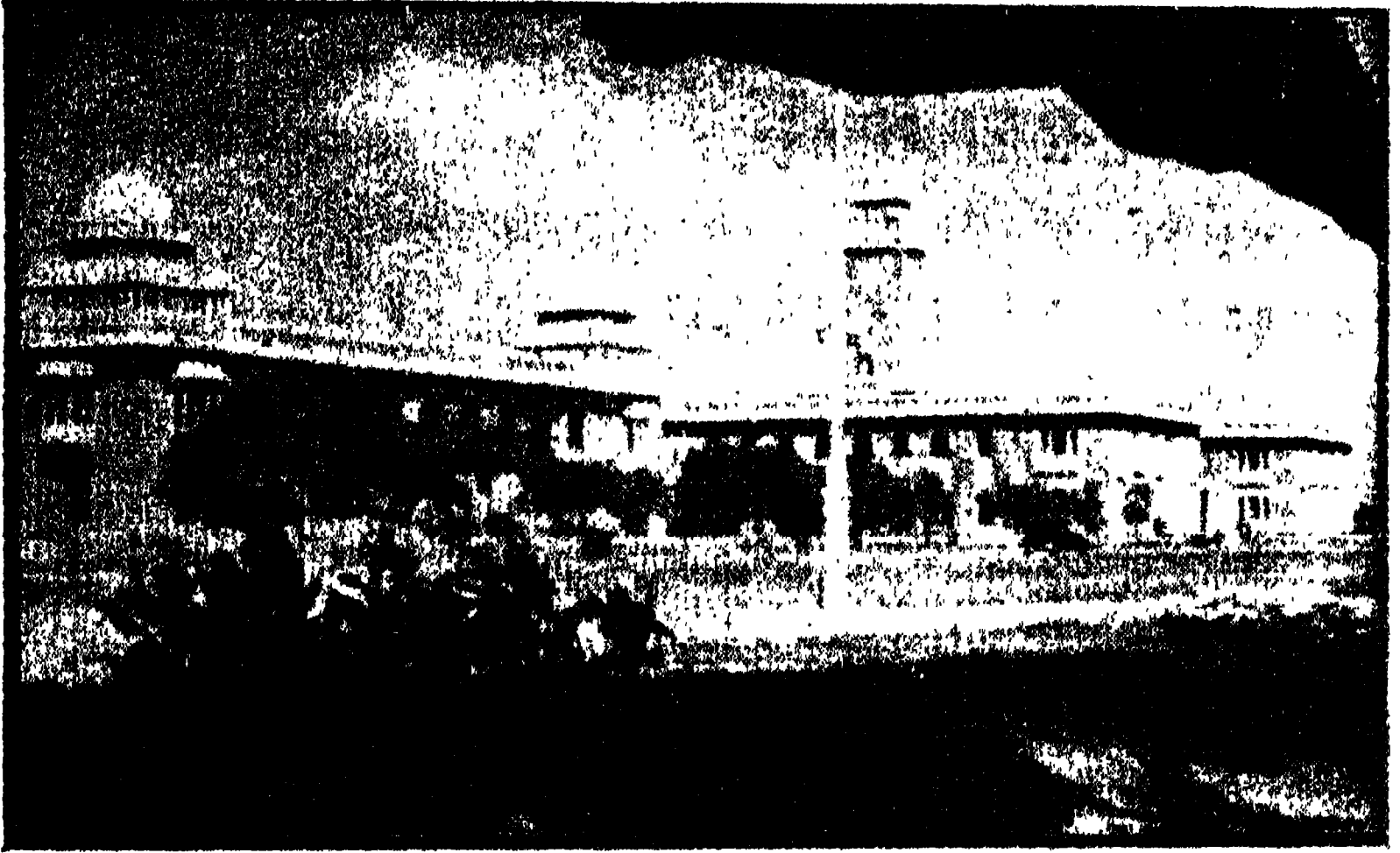
૪. ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ.

આ કિલ્લામાં લશ્કરી છાવણી રહે છે અને દારૂગોળો રાખવામાં આવે છે. તેમજ તેમાં નૌકાધિપતિની કચેરી, ટાઉન હાલ વગેરે આવેલાં છે.

૫. હાઈકોર્ટ અને લો-કોલેજ.

જ્યોર્જ ટાઉનની દક્ષિણે આવેલું આ સભ્ય મકાન ખાસ જોવાલાયક છે. તેની બાંધણી, કોતરકામ, શણગાર વગેરે પણ સુંદર છે. તેના મુખ્ય ધુમ્મટની ઉપર ‘સર્ચ-લાઈટ’ રાખવામાં આવેલું છે. તેના ઉપરથી સુંદર દૃશ્ય નજરે પડે છે. ત્યાં ઉપર જવાની ફી બે આના લેવાય છે. મદ્રાસમાં યુનીવર્સિટીનું મકાન પણ જોવા જેવું છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમહાવાદ.

યુનીવરસીટી બિલ્ડીંગ (મદ્રાસ)

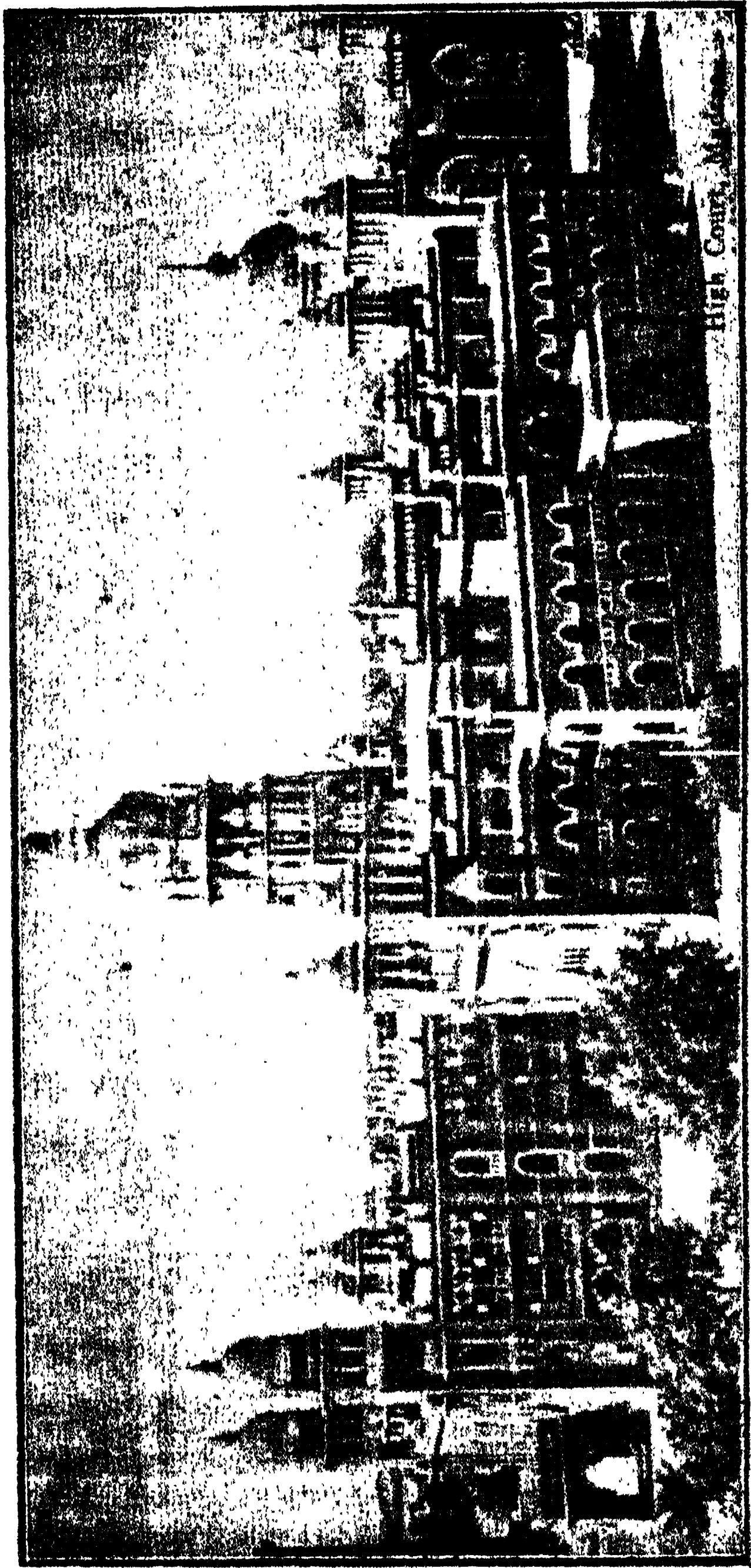
૬. ટ્રીપ્લીકેન, કપિલેશ્વર મહાદેવ અને પાર્થ-સારથિનું દેવાલય.

ટ્રીપ્લીકેન ડાબા હાથપર પાર્થ-સારથિનું મોટું દેવાલય આવેલું છે. તેનો લવ્ય ગોપૂર, સુવર્ણ સ્તંભ અને સોનાનાં પતરાંથી મઢેલો ધુમ્મટ ખાસ આકર્ષક છે. અહિં બે માર્ચલ દૂર માયલાપુરમાં ટ્રામ તેમજ મોટરથી જઇ શકાય છે ત્યાં કપિલેશ્વર મહાદેવનું દેવાલય છે. મહાત્મા તિલુવ-લુરનો આશ્રમ અને મહાત્મા પ્યાલવારજીનું મંદિર છે. પાર્થ-સારથિના દેવાલય પાસે પુષ્કરણી તળાવ છે.

૭. ગવર્નમેન્ટ હાઉસ અને દીવાદાંડી.

જ્યોર્જ ટાઉનની દક્ષિણે દોઢસો ફુટ ઉંચી દીવાદાંડી આવેલી છે. તેના પરથી પણ દૃશ્ય સુંદર દેખાય છે. પાસેજ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

(ହାଇକୋର୍ଟ) ମଦ୍ରାସ

માઉન્ટ રોડ પર ગવર્નમેન્ટ હાઉસ આવેલું છે. તેમાં ગવર્નર રહે છે.

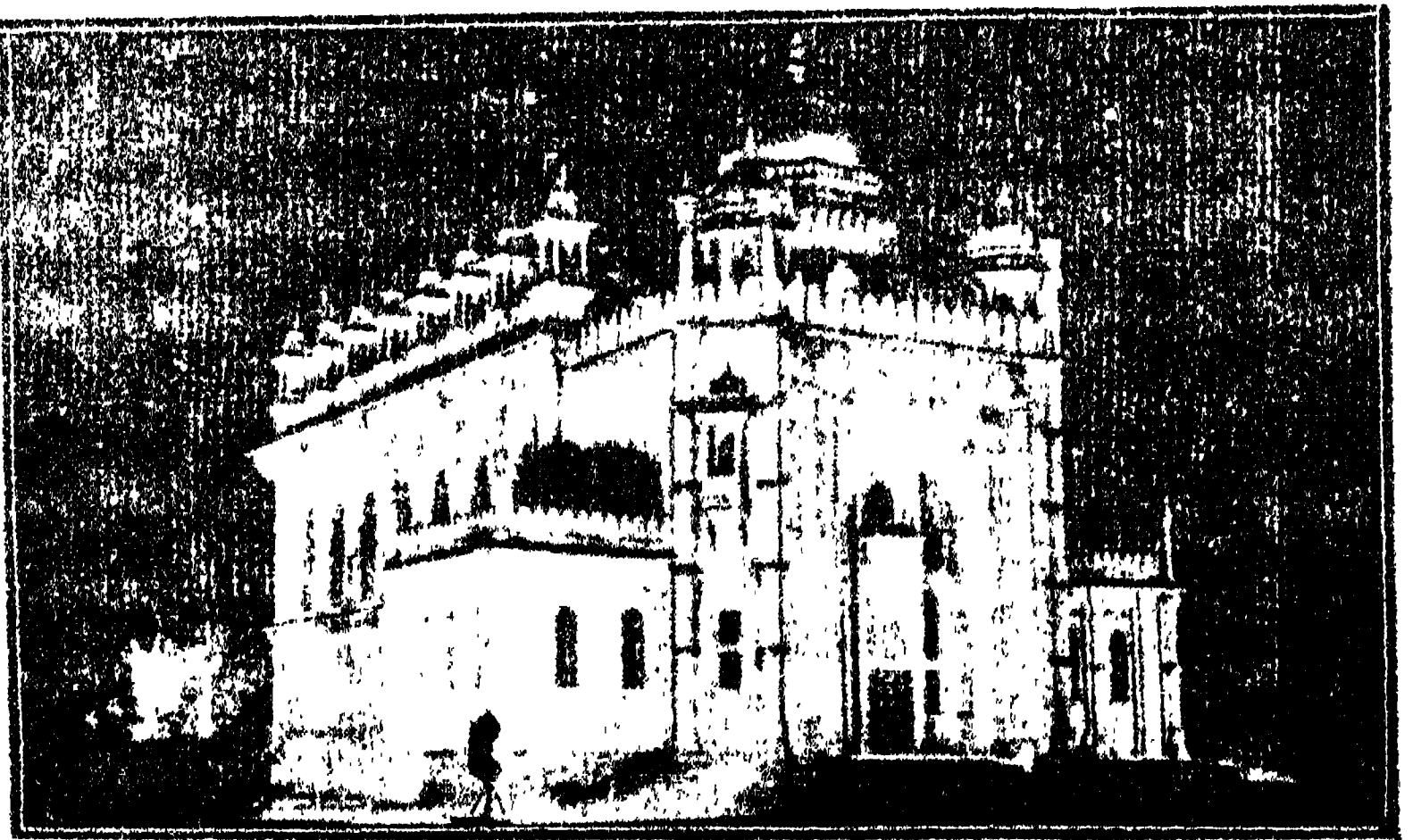
૮. ઇગમોર સ્ટેશન અને ત્યાગરાજ

આ સ્ટેશનનું મકાન ભવ્ય અને સુંદર છે. શહેરથી પાંચ માઈલ દૂર તિરૂવત્યારમાં ત્યાગરાજનું દેવાલય જોવાલાયક છે.

૯. પ્રાણીઓનું સંગ્રહસ્થાન અને મ્યુઝીઅમ.

અહિંના મ્યુઝીઅમમાં દક્ષિણનાં હથિઆરો, બખ્તરો, જીના સિંકાઓ, પૂરાણાં ચિત્રો વગેરેનો સંગ્રહ કરવામાં આવેલો છે. તેમજ પીપલ્સ પાર્કમાં પ્રાણીઓનું સંગ્રહસ્થાન કરવામાં આવેલ છે.

૧૦ વિક્ટોરિઆ ટેકનિકલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ અને સ્મોલ કોર્મીઝ કોર્ટ.

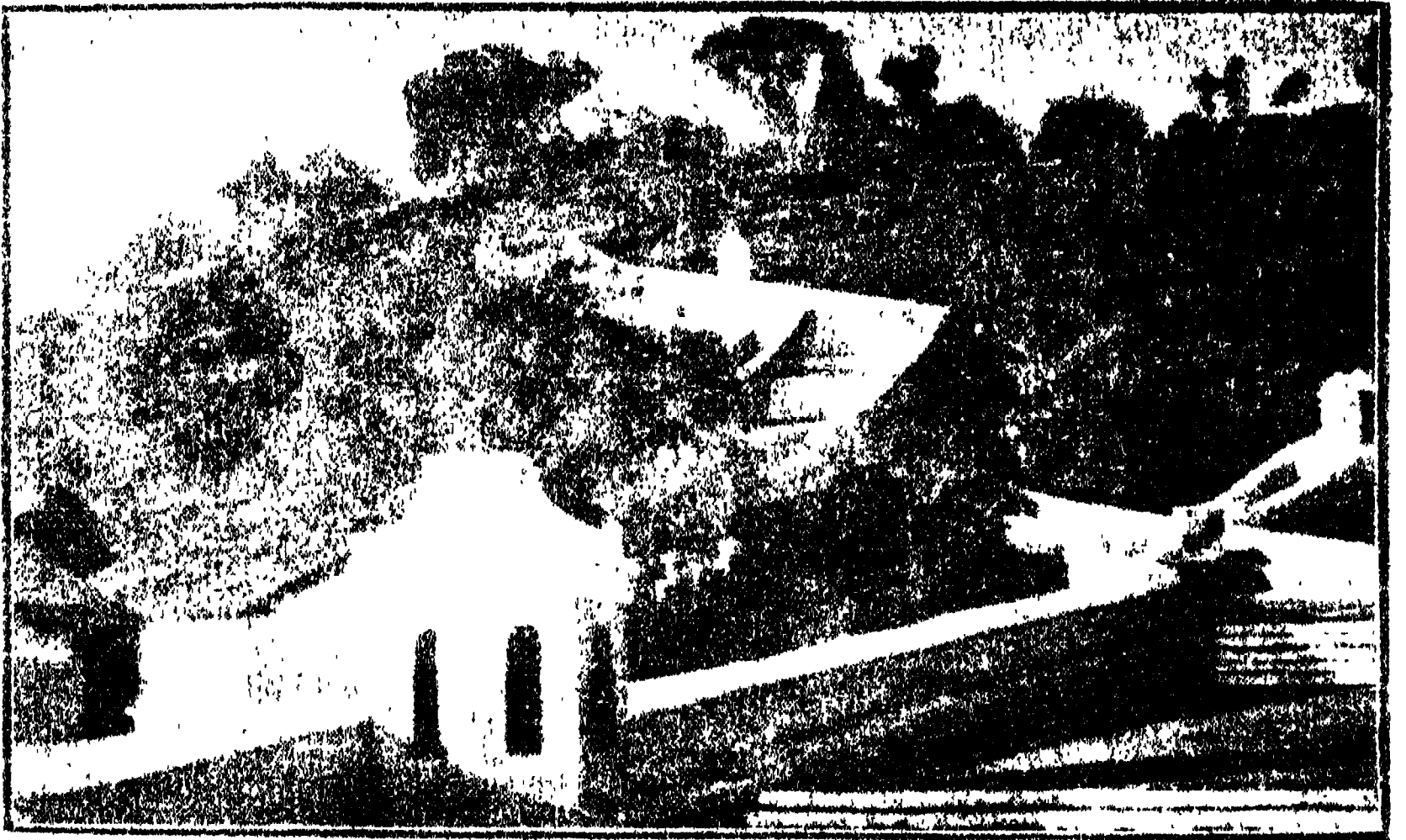

ટેકનિકલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ (મદ્રાસ)

મ્યુઝીઅમની પશ્ચિમે આવેલું ઉંચા દરવાજા અને મોટા ધુમ્મટવાળું વિક્ટોરિઆ ટેકનીકલ ઈન્સ્ટીટ્યુટનું મકાન તેમજ તેમાં થતા કામના નમુના જોવાલાયક છે. સ્મૌલ કોઝીઝ-કોર્ટનું મકાન પણ ભવ્ય અને રોનકદાર છે.

૧૧. ગુન્ડી. મિનામ્બકમ્ અને સેન્ટ થોમસ.

એસ. આઇ. રેલ્વેના સેદાપેટ સ્ટેશન પછીથી ગુન્ડી સેન્ટ થોમસ માઉન્ટ અને મિનામ્બકમનાં સ્ટેશનો આવે છે. મિનામ્બકમમાં મદ્રાસનું એરોડ્રોમ છે. કરાંચી-મદ્રાસ અને કોલમ્બો, કરાંચીની હવાઈ વિમાનોની સર્વિસ અહિંથી ચાલે છે.

સેન્ટથોમસ માઉન્ટ (મદ્રાસ)

સેન્ટથોમસની ટેકરી ઉપર ચડવાનો રસ્તો સુંદર હોઈ, પગથીયાંથી ખાંધેલો છે અને ત્યાં ક્રીશ્ચીઅન દેવળ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

અને બંગલાઓ આવેલા છે. આ ટેકરી પરથી સુંદર દેખાવ નજરે પડે છે.

ગુન્ડી પાસે ઘોડદોડની શરતનું મેદાન આવેલું છે. છેક તામ્બરમ સુધી મદ્રાસની લોકલ ગાડીઓ દોડે છે.

આ ઉપરાંત મદ્રાસ યુનિવર્સિટીનું મકાન, સેનેટ હાઉસ, જનરલ પોસ્ટ ઓફીસનું મકાન, કર્ણાટકના નવાબનો મહેલ મૂરમાર્કેટ અને જૈન મંદિર જેવા લાયક છે. મદ્રાસની ગૌશાળા પણ ખાસ જેવા જેવી છે. તેની વ્યવસ્થા ઘણી સુંદર છે. એનું અનુકરણ સર્વ જગાની ગૌશાળાઓમાં કરવા જેવું છે.

મદ્રાસ હુન્નર-ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર છે ત્યાં ચાર મિલો અને પેન્સીલ (સીસાપેનનું) કારખાનું પણ છે.

અહિંથી આપણે એમ. એસ. એમ. રેલ્વે-દ્વારા આર્કોનમ અને રૈનીગુન્ટા થઈ ગુન્તકલ, રાયસુર અને પુનાના માર્ગે મુંબઈ જઈ શકીએ છીએ. જ્યારે આર્કોનમ કાટપાડી અને જલારપેટ થઈ બેંગ્લોર અને મહેસુર અગર તો જલારપેટથી એસ. આઈ. રેલ્વે દ્વારા ઉટાકામંડ જઈ શકાય છે. તેમજ મદ્રાસના ઇગમોર સ્ટેશનથી એસ. આઈ. રેલ્વેદ્વારા ધનુષકોટી અને રામેશ્વર થઈને સીલોન-લંકા જઈ શકાય છે.

મદ્રાસના ઇગમોર સ્ટેશનથી એસ. આઈ. રેલ્વેમાં બેસી ધનુષ્ય-કોટી જઈ શકાય છે. વચમાં ચીંગલપેટ, વેલુ-પુરમ, ચિદમબરમ, કુંલકોનમ, તાંજોર, ત્રિચીનોપટ્ટી અને

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પાંખન જંકશન આવે છે. પાંખનથી એક ફાંટો રામેશ્વર જાય છે.

ચિંગલપેટ અગર પક્ષિતીર્થ અને મહાબલિપુરમ્

ચિંગલપેટ:—મદ્રાસથી પાંત્રીસ માઈલ દૂર છે. ચિંગલપેટ સ્ટેશનથી નવ માઈલ ઉપર તિરુકુંડમ્ આવેલું છે. ગામની પાસે નાના પર્વત ઉપર વેદગિરિશ્વરનું મંદિર છે. પહાડ પર જવા માટે ઘોડાગાડી મળે છે. જવા આવવાના છ થી આઠ આના લે છે. ત્યારબાદ ચારસોથી પાંચસો પગથીઆ ચઢવા પડે છે. ડોળીવાળા આઠ આનાથી દોઢ રૂપીઆ લે છે. પથ્થરમાં આઠ કુટ પહોળો અઠાર કુટ લાંબો અને આશરે બાર કુટ ઉંડો બાડો છે. તેને પક્ષિતીર્થ કહે છે. તેમાં પાણીનું એક ઝરણું છે. તેને પણ પક્ષિતીર્થ કહે છે. ચિંગલપેટમાં રહેવા માટે મારવાડી ચૌદ્ટ્રી અને બીજી ઘણી ધર્મ-શાળાઓ છે.

પક્ષિતીર્થ:—પક્ષિતીર્થ ઉપર લગભગ સાડા અગિઆર વાગે આકાશમાંથી બે સફેદ સમડી જેવા પક્ષીઓ આવી પૂજારીના હાથમાંથી ખીર જમી જાય છે. આ બંને પક્ષીઓ નર જાતીના છે. પુરાણ કાળથી એવી વાત ચાલી આવે છે. કશ્યપ ઋષિના આઠ પુત્રો દુન્યવી સંપત્તી માટે તપ કરતા હતા. શ્રી શંકર ભગવાને તેમને પૂછ્યું ત્યારે તેઓ જુકું બોલ્યા કે અમે મોક્ષ માટે તપ કરીએ છીએ. જુકું-બોલવાથી તેમના ગળામાંથી સ્પષ્ટ અવાજ આવી શક્યો નહિ, તેથી ગળામાંથી કા જેવો અવાજ નિકળ્યો અને શ્રી

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

મહાદેવે શ્રાપ આપ્યો કે જુહું બોલ્યા છો માટે તેઓ અવાજ કરનાર યોનીમાં તમારો જન્મ થશે. આ શ્રાપના નિવારણ અર્થે પ્રાર્થના કરતાં શંકર ભગવાને કહ્યું કે તમે રોજ કાશિમાં સ્નાન કરી, રામેશ્વરમાં દર્શન કરી પશ્ચિમીર્થમાં ભોજન કરી ચિત્રકુટમાં શયન કરજો અને એ રીતે દરેક યુગને અંતે બળે પશ્ચિમોનો મોક્ષ થશે.

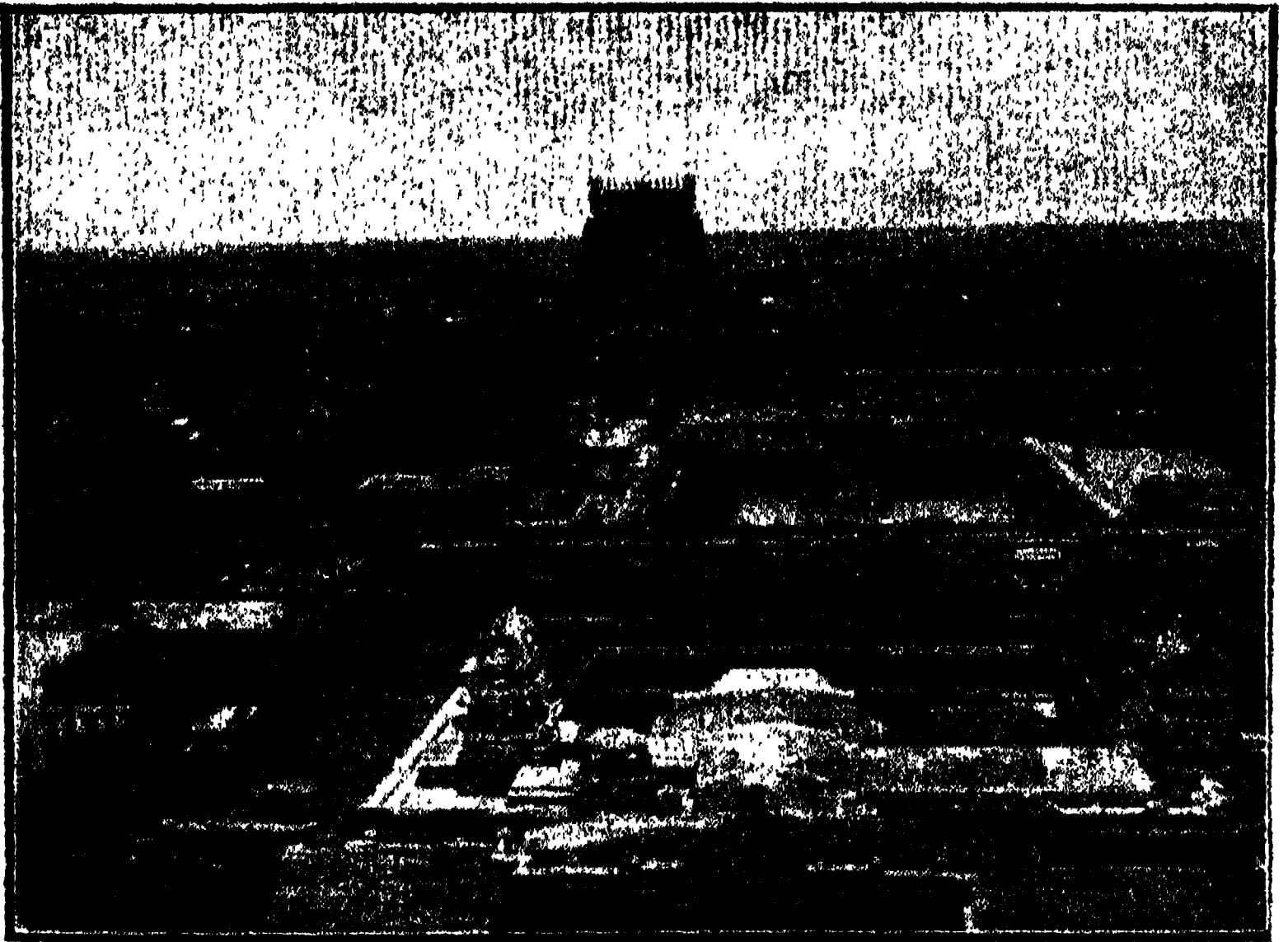
મહાબલીપુરમ્ અથવા સાતપેગોડા

ચિંગલપેટથી વીસ માઈલ દૂર આવેલા છે, મોટર રસ્તે જઈ શકાય છે. મદ્રાસથી મોટર તથા જળમાર્ગે હોડીથી જઈ શકાય છે. મદ્રાસથી છ માઈલ દૂર બેકીમ-હામ નહેરની પાસે ગાડીના પુલની પાસે ઘોડાગાડીની સડક છે. ત્યાંથી હોડીમાં બેસી નહેરમાં થઈ મહાબલી જવાય છે. નહેરની પૂર્વે નહેર અને સમુદ્રની વચ્ચે પર્વત કોતરી કટલીક ગુફાઓ તથા મૂર્તિઓ બનાવેલી છે. બલીપોકમ ગામ પાસે હોડીમાંથી ઉતરી જવું. બલીપીઠમથી દોઢ માઈલ દૂર વ્યાઘ્ર ગુફા છે. ત્યાં ધર્મશાળાની સગવડ છે. ત્યાં પાંડવોના પાંચ રથ, દરિયાકાંઠાનું મંદિર અને બીજા કોતરકામવાળા સુંદર મંદિરો છે. ત્યાં સાત-પેગોડા ખાસ જોવાલાયક છે. ગુફાઓ ૬૦ કુટ લાંબી, પહોળી છે. મહાબલી રાજાએ અહિં આવા સાત મંદિરો બંધાવ્યા હતા, પરંતુ છ મંદિરો સમુદ્રથી ઘોવાઈ ગયા છે. મહાબલી રાજાની મૂર્તિ અહીં છે. અર્જુને અહિં તપ કરી પાશુપતા અસ્ત્ર મેળવ્યું હતું અને નાગકન્યાને પરણ્યો.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

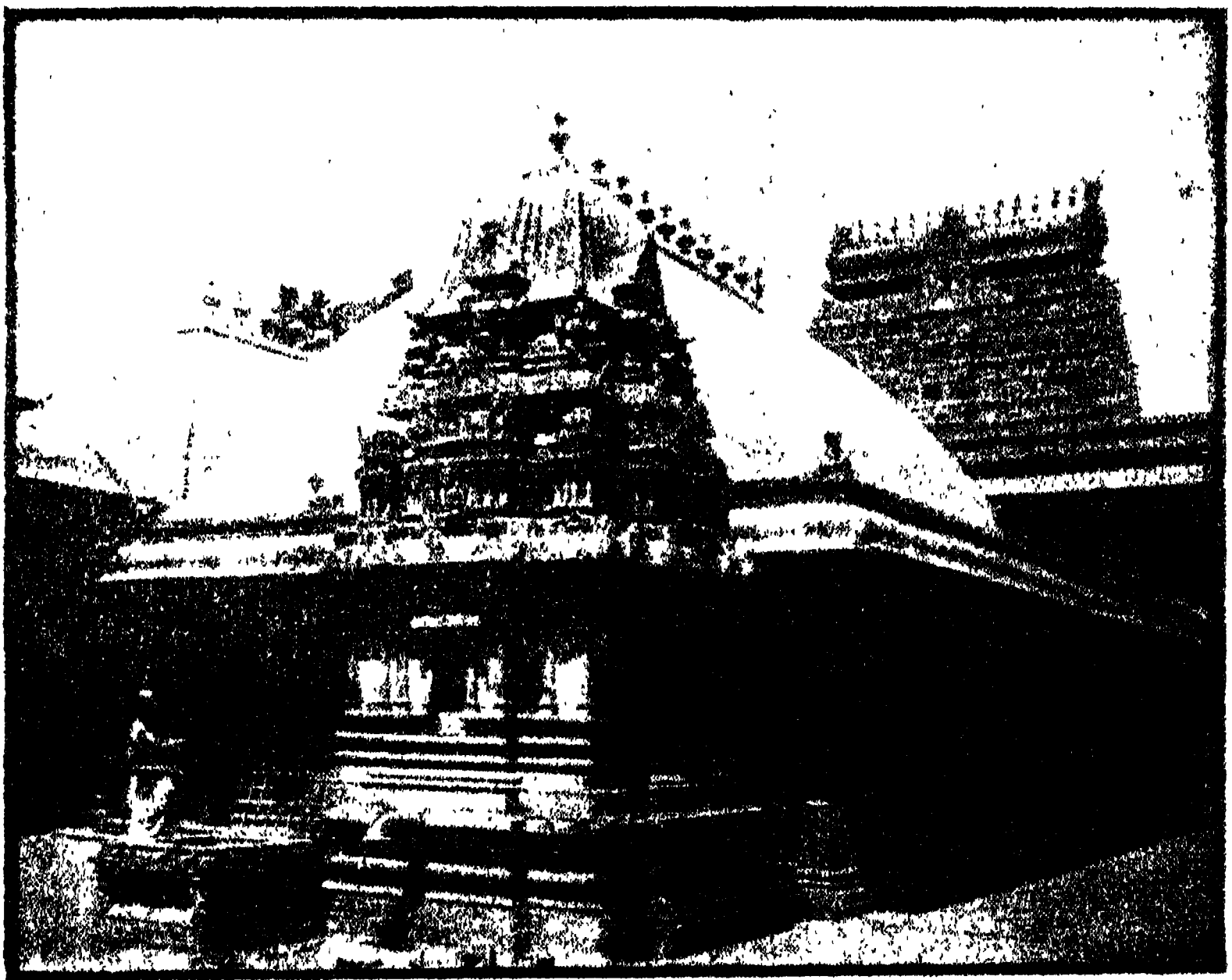
હતો. ખડકો ઘણા છે એટલે હોડી અથડાય નહિ એટલે એક દિવાદાંડી છે.

ચિદંબરમ્:-મદ્રાસથી ૧૦૧ માઈલ દૂર છે. સ્ટેશનની નજીકજ ગામ છે; અને ત્યાં નાટુકોટાઈ ધર્મશાળા છે. અને ખાવાપિવાની દરેક સવડ ત્યાં મળે છે. ગામની વચ્ચે અતિ-ભવ્ય અને અનુપમ કારિગરિવાળું નટૅશ ભગવાનનું મંદીર છે. મંદીરને દેવદેવીઓની આકૃતિઓથી વિભુષીત ચાર ગોપુર છે. મંદીરને ફરતા ત્રણ કોટ છે. પહેલા કોટની અંદર શિવગંગા સરોવર છે. ત્યાં પાર્વતિ અને કાર્તિકસ્વામિના મંદીરો છે. બીજા કોટની અંદર નટૅશ ભગવાનનું મંદીર છે. મંદીરનો ધુમ્મટ સોનાના પતરાથી આછાદિત છે અને તેની

નટૅશ મંદીર (ચિદંબરમ્)

સામે સોનાના પતરાંથી મઢેલ સુવર્ણકળશ છે. નટશભગવાનનું લીંગ હવા (આકાશ)નું બનતું છે. જે જગ્યાએ આ લીંગ છે, ત્યાં યાત્રાળુઓને પડદો ફર કરી ખાલી જગ્યા બતાવવામાં આવે છે અને મંદીર ગર્ભદ્વારની બહાર નટશની સુવર્ણ મૂર્તિની શાસ્ત્રોક્ત રીતે પૂજા કરવામાં આવે છે. ચિદંબરમૂમાં થતી આપૂજા શંકરભગવાનની બેધે થતી પૂજા કરતાં અનેરી

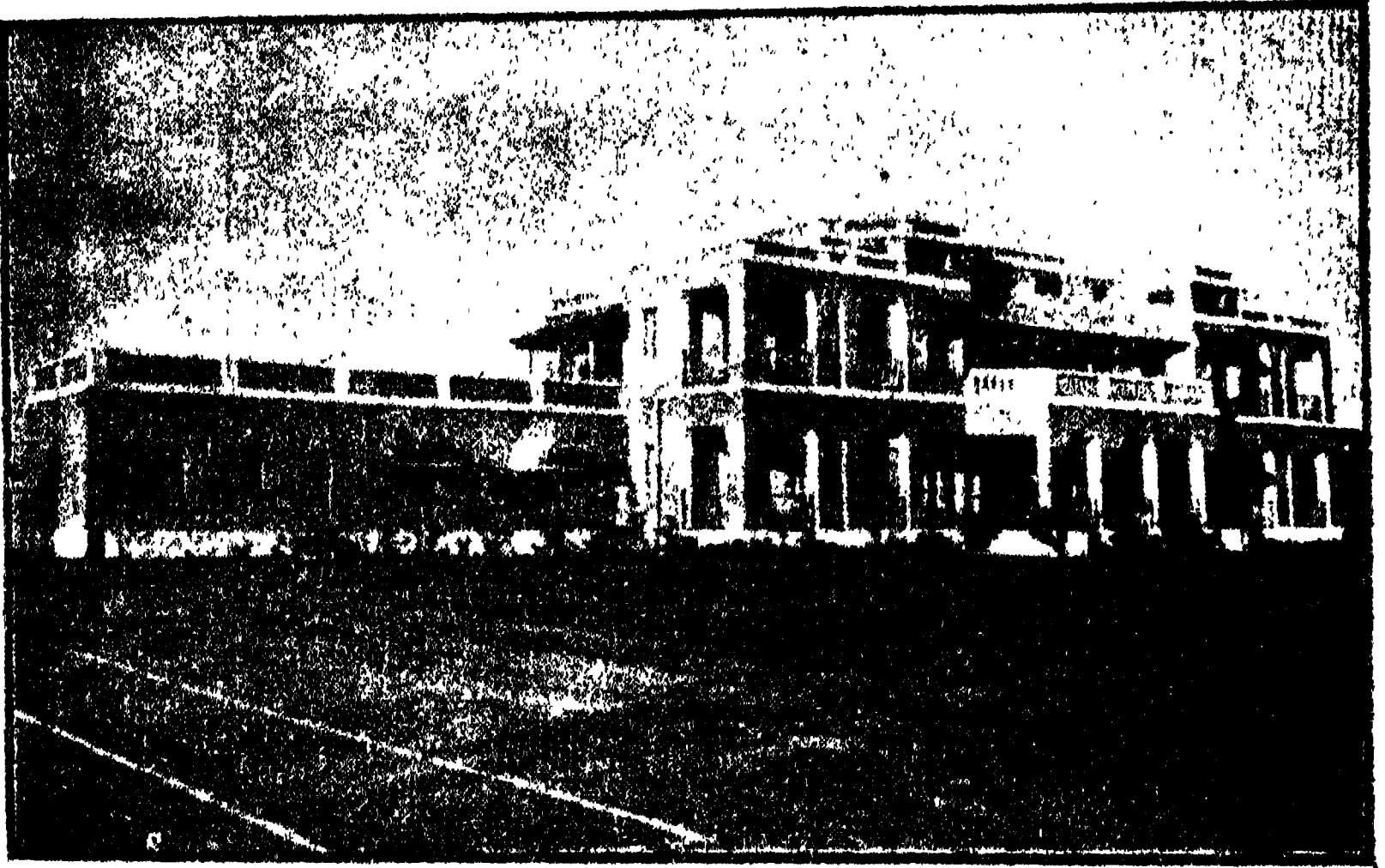

ચિદંબરમનું મંદીર (ચિદંબરમ)

હોય છે અને તેનું ખુબ મહાત્મ ગણાય છે. પૂજા પૂરી થઈ ગયા પછી યાત્રાળુઓ પાસેથી એક એક આનો લઈને નેટશભગવાનની ચંદનની મૂર્તિના દર્શન કરાવવામાં આવે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

આ મૂર્તિ પહેલે દેખાવે લાલ દેખાય છે પણ કપુર ચેતાવાથી આ મૂર્તિ પારદર્શક દેખાય છે. આખા હિંદમાં આવી આ એક મૂર્તિ છે. મંદીરની અંદર મિનાક્ષીદેવીનું નિજમંદીર છે અને તેની પાસે સહસ્ર થંભનો રંગમંડપ છે; અને ચારે

વાઈસચેનસલરનું મકાન (ચિદંમનરમ)

ખાનુએ ખાંધેલ ઘાટો વાળું તેપુરીમ્ સરોવર છે. વાઈસ ચેનસલરનું મકાન જોવા જેવું છે.

ચિંગલપેટથી વેલુપુરમ્ જતાં વચમાં ચિન્ડીવરમ્ સ્ટેશન આવે છે. અહિંથી મોટર રસ્તે જીંજનો કિલ્લો વાંદી વાસ જોવા જઈ શકાય. વેલુપુરમ્થી ફ્રેંચ સંસ્થાન પોંડીચેરી જવાય છે. ત્યાં અરવિંદ ઘોષનો યોગાશ્રમ આવેલો છે.

કુલકોનમ્:-મદ્રાસથી ૧૮૩૧ માઈલ દૂર આવેલું આ શહેર છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

એક વખતે ચૌલા રાજ્યની રાજધાનીનું આ શહેર હતું. બ્રહ્મ-સંસ્કૃતિના જ્ઞાનને માટે આ સ્થળનું મહાત્મ હિંદના

ગોપુરમ (કુંબકોનમ)

કેમ્બ્રીજ તરીકેનું છે. ત્યાંના પંડિતોની વિદ્વતા પ્રમાણુ પત્ર ગણાય છે અને હજીએ સ્થાન સાચવી રહ્યું છે. કાવેરી નદી ઉપર આવેલું છે. આ શહેરનું મુખ્ય મંદીર અનેક ગોપુરોથી સુસોભીત છે, મહા પદ્મ નામનું સુંદર દેવાલય છે. આ મંદીર

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

પાસે મહામખમ્મ (મહામાધ) નામનું સરોવર છે અને સૂર્ય અને ચંદ્રચંદ્ર વખતે તેમાં નાહવાનું મોટું પુણ્ય આલેખ્યું છે; અને લાખો યાત્રાળુઓ તેમાં સ્નાન કરે છે. તેનો વિસ્તાર વિસ એકરનો છે. આ મંદીર સિવાય અનેક મંદીરો ત્યાં છે.

તાંજેર.

કાવેરી નદિના મૂળ ઉપર આવેલું આ પુરાણું શહેર છે. ચૌલ, નાયક અને મરાઠા રાજાઓની રાજ્યધાનીનું મુખ્ય શહેર હોઈને, ઘણાં મંદિરો અને મહેલોથી શોભા-યમાન થયેલું છે. મુખ્ય અને એવું દક્ષિણમાં અપૂર્વ અને અનોખી ભાત પાડતું બ્રહ્મેશ્વરનું દેવાલય છે. તેની પાસે શિવગંગા સરોવર છે. આ ઉપરાંત જુના રાજ્યમહેલો, શિવગંગા બાગ, નાદિરબાગ વગેરે જોવાલાયક સ્થળો છે. મુખ્ય શિવમંદિર પાસે હિન્દુસ્તાનના દેવાલયોમાં બીજો નથી તેવા મોટા મોટા સુંદર નન્દી (પોલીઓ) છે.

તાંજેરને ઇતિહાસમાં પૂર્વના મોટા ભંડાર તરિકે આલેખવામાં આવેલ છે.

કાવેરીનદિની મેટુર કેનાલ પણ જોવાલાયક છે.

ત્રિચીનાપલ્લી.

દ્રાવિડીયન મહારાજ્યનું આ મુખ્ય શહેર હતું અને અત્યારે એસ. આઈ. રેલ્વેનું સુંદર બાંધણીવાળું, હિંદલરમાં અનોખી રીતે તરી આવતું આ શહેરનું સ્ટેશન છે. સ્ટેશનથી ચાર માઈલ દૂર ટીપુસુલતાનનો ઐતિહાસીક કિલ્લો છે અને

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કિલ્લાની ટેકરી ઉપર ગણપતિનું સુંદર દેવાલય છે. ટેકરીની પાસે બાંધેલું સુંદર સરોવર છે. મુખ્ય દરવાજાના ગોપુરમમાં

ગણેશ મંદીર (ત્રીચીનાપલ્લી)

થઈને અનેક પગથીઆઓ ચડતાં, જુદા જુદા દેવાલયો, સભામંડપો અને રંગમંડપો આવેલાં છે. એ બધામાંથી પસાર થઈને શીખર ઉપર ગણપતિનું ન્હાનું અને સુંદર દેવાલય આવેલું છે. આ દેવાલય ઉપરથી વિશાળકાય ત્રિચિનાપલ્લી હેદર અને દીપુસુલતાનના રાજ્યમહાલયો, અને નિર્મળ જળ વહાવતી કાવેરી નદી અને તેનો પૂલ અને તેની પાછળ સુવર્ણરંગી શ્રીરંગમનું દેવાલય આંખને આનંદ

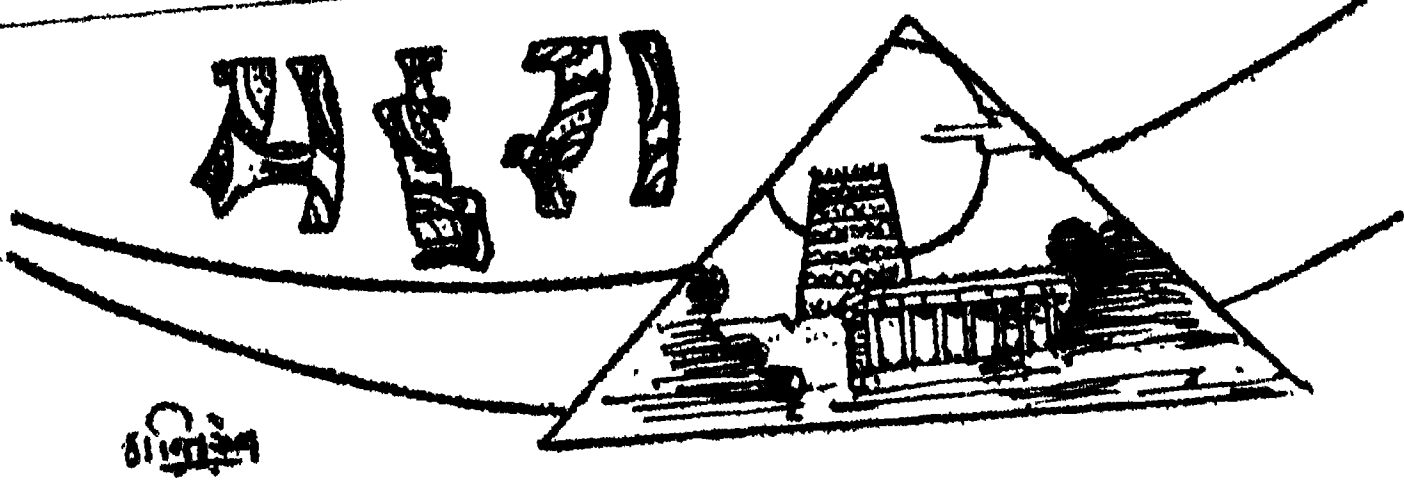
ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

આપવાને અપૂર્વ દ્રશ્ય રજુ કરે છે. ઉપરોક્ત બધાં કારણોને અંગે આ પર્વત બંધી ગણપતિનું મહાત્મ્ય જુદું તરી આવતું દેખાય છે.

ત્રિચિનાપદ્મીથી ચાર માઈલ દૂર શ્રીરંગમ્ સ્ટેશન આવેલું છે. મોટરદ્વારા પણ ત્યાં જઈ શકાય છે. શ્રીરંગમ્નું દેવાલય દક્ષિણના અપૂર્વ ગણાતાં દેવાલયો પૈકીનું એક ગણાય છે. એની અંદર પુષ્કરણી તળાવ છે. આ દેવાલય શ્રી રામાનુજાચાર્યના સમ્પ્રદાયનું છે અને તોતાક્ષી જેટલુંજ પવિત્ર મનાય છે. તેના જેટલો મોટો મહિમા શ્રી જમ્બુ-કેશ્વર મહાદેવના દેવાલયનો છે. આ દેવાલયમાં શિવપૂજન કરવાની દરેકને છૂટ મળતી નથી. આ શિવલિંગ પંચતત્ત્વ પૈકીના જળ તત્ત્વનું ગણાય છે.

ત્રિચિનાપદ્મીથી આગળ જતાં કોડાઈકેનાળ અને મદુરા આવે છે. અહિંથી મોટરદ્વારા પાલની ટેકરીપર જઈ શકાય છે. ટેકરીઉપર હોટલોની સગવડ સારી છે. ત્યાં કોડાઈકેનાળનું સુંદર સરોવર આવેલું છે. ત્યાં વેધશાળા પણ છે. સરોવરની આસપાસ મોટર રસ્તો છે, પહાડો ઉપરની વૃક્ષરાજી અહિંઆ સુંદર દ્રશ્ય ખડું કરે છે. કોડાઈકેનાળની પાસેના સુંદર જળધોધ પણ જોવા લાયક છે.

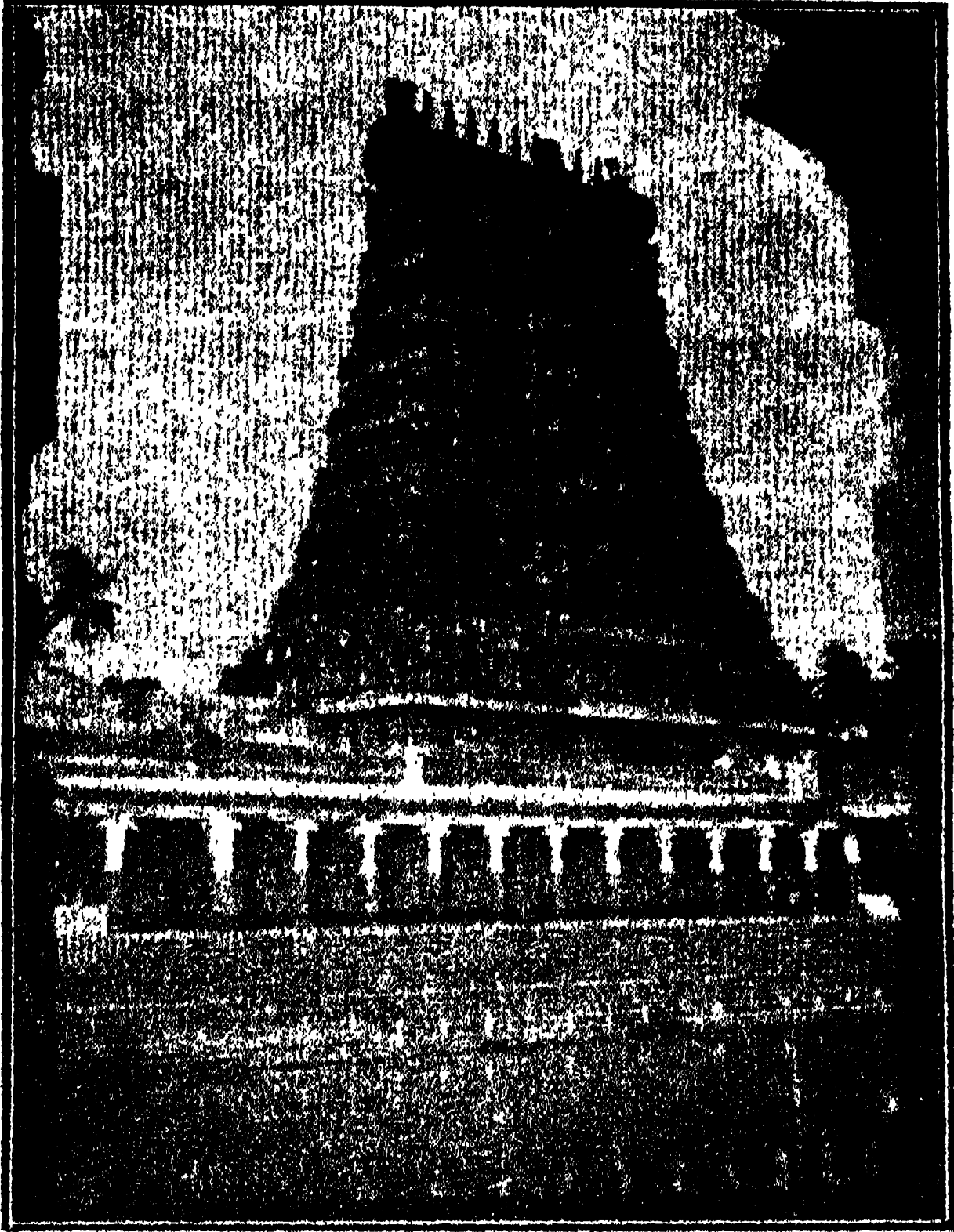

મદુરા.

મદ્રાસથી ૩૪૫ માઈલ દૂર આ શહેર આવેલું છે અને મહાત્મ્ય પાંડય રાજ્યથી ચાલતું આવેલું છે. તામિલભાષાની મોટી કોલેજ ત્યાં છે. અને વાઈગાઈ નદિ ઉપર વસેલા, આ શહેરની યશગાથા ગ્રીકો અને રોમનોએ ગાયેલી છે. આ શહેરમાં ભારતવર્ષમાં કળા અને સ્થાપત્યમાં અદ્ભૂત અને અપૂર્વ એવું મિનાક્ષીનું દેવાલય છે. નવનવ માળના ઉર્ધ્વગામી ગોપુરોથી વિભૂષિત કિલ્લાઓની વચ્ચે આ દેવાલય આવેલું છે. અને કિલ્લાઓની અંદર અનેક જાતનાં બજારો ભરાય છે. અંદરનું મેદાન બે લાગમાં વહેંચાયેલું છે એક લાગમાં મિનાક્ષી દેવીનું દેવાલય અને બીજાલાગમાં સોમસુન્દરેશ્વર મહાદેવનું દેવાલય છે. મિનાક્ષી દેવીના દેવાલયના દરવાજામાં અષ્ટ-લક્ષ્મીના ભંડાર છે. અને જેમાં આઠ દેવીઓની મૂર્તિઓ છે. ત્યાં સુંદર બાંધણીનું પુષ્કરણી તળાવ છે. દેવાલયના મંડપના સ્તંભોમાં શિવ-મહાદેવજીના જીવનને આલેખતા કળાની વિવિધતાના અપૂર્વ સ્વરૂપો દર્શાવતા શીલ્પના ઉત્તમ નમૂનાઓ છે અને આ ઉપરાંત નવ ગૃહોનું પણ સુંદર

ટ્રેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કેતરકામ છે. દેવાલયને ઘણા ધુમ્મટો છે ને તે સોનેરી પતરાંથી મઢેલાં છે. ઉંડાણુના ભાગમાં મૂર્તિ અંધારામાં છે.

મીનાક્ષીનું દેવળ (મદુરા)

તેની પાસે મોટી દીવીઓપર અહુર્નિશ દીવા બળે છે. આ દેવાલયની પાસેજ સહસ્ર સ્તંભવાળો મંડપ છે. મદુરાના ઉદ્યોગોમાં શેલાં, સાડીઓ અને હાથવણાટનું કાપડ મુખ્ય છે. અને ભારતમાં સૌથી મોટી સુતરની મિલ મદુરામાં છે.

ટ્રેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ધનુષ કોટી.

પમ્બન જંકશનથી ૧૬ માઈલ દૂર અરબી સમુદ્ર અને બંગાળના ઉપસાગરના સંગમ ઉપર આ તીર્થધામ આવેલું છે. યાત્રાળુઓને રેતીથી બચવા ખાસ સાવચેત રહેવાની ભલામણ છે. સ્ટેશનથી બે માઈલ દૂર રેતી ખુદતાં સંગમ પાસે સમુદ્રસ્નાન માટે જવાય છે. અહિં જવા ગાડા ભાડે પણ મળી શકે છે. શ્રી રામચંદ્રજીએ લંકાપર ચઢાઈ કરવા જતી વખતે સેતુ બાંધેલો હતો અને વિભીષણની વિનંતીથી પાછા ફરતાં આ સેતુ તોડી નાંખવામાં આવ્યો હતો. અહિં બે સમુદ્રોના પાણીનાં મોજાં એકબીજા સાથે અથડાતાં હોવાથી આબુખાબુનું દ્રશ્ય સુંદર થાય છે અને ત્યાં એક નાનું મંદિર છે અને ધર્મશાળા પણ છે. યાત્રાળુઓને ચણાનો પ્રસાદ અને પાણી ફક્ત મળી શકે છે. ધનુષકોટી સ્ટેશનથી બે માઈલ દૂર ધનુષકોટી બંદર (પીઅર) છે, જ્યાંથી લંકા (સીલોન)માં જઈ શકાય છે.

ધનુષકોટીથી પાછા ફરતાં એસ. આઈ. રેલવેનો એક ફાંટો રામેશ્વર જાય છે એનું અંતર સાત માઈલનું છે.

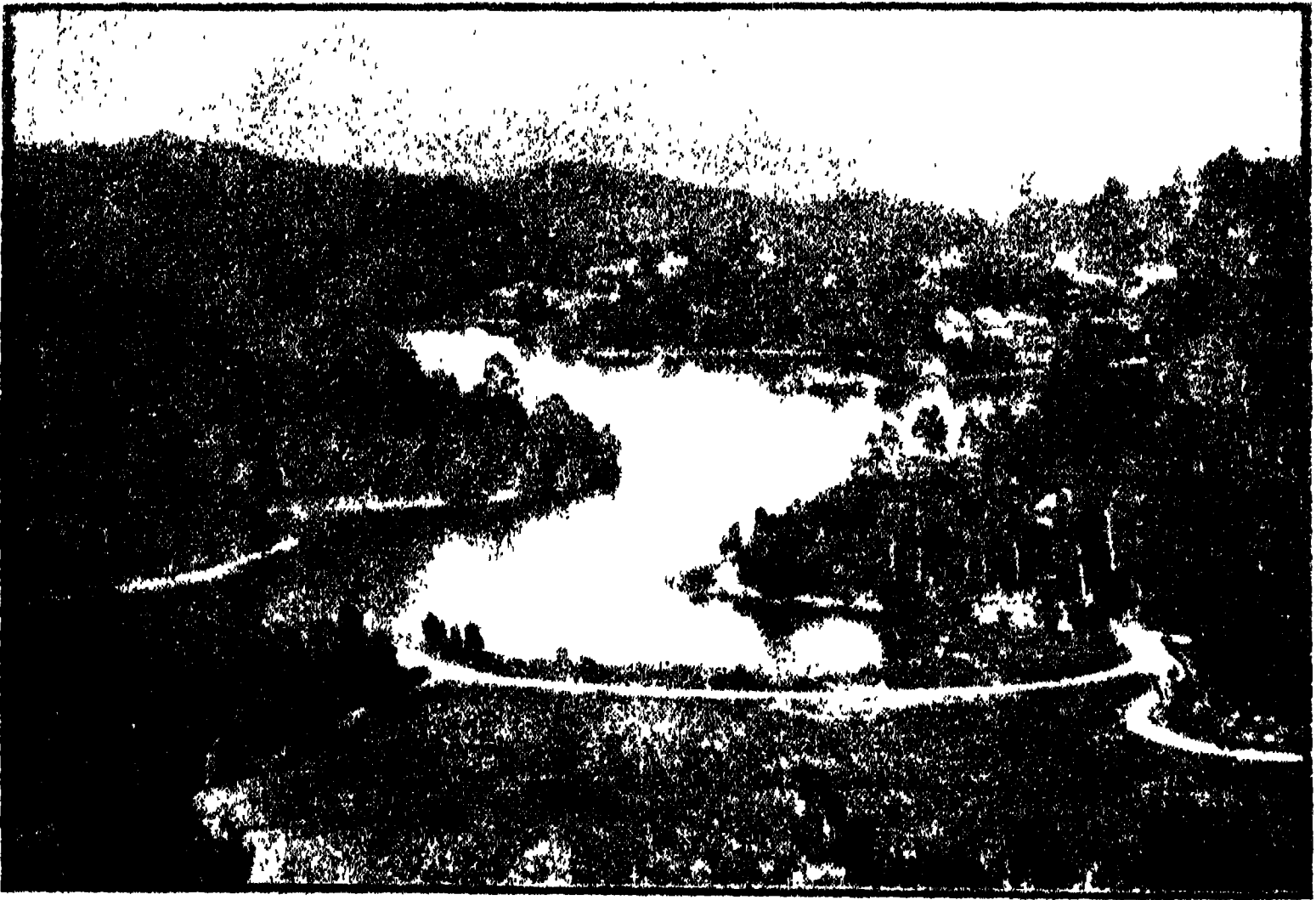
રામેશ્વર.

રામેશ્વરનું મહાત્મ્ય પુરાણ પવિત્ર ચારધામ માંહેના એક ધામ તરિકેનું છે. સ્ટેશનથી બે માઈલ દૂર રામેશ્વરનું અતિભવ્ય દેવાલય છે. રામેશ્વરના મંદિરના દર્શન કરતાં યાત્રાળુઓ પોતાને ધન્ય માને છે. શ્રી રામચંદ્ર ભગવાને

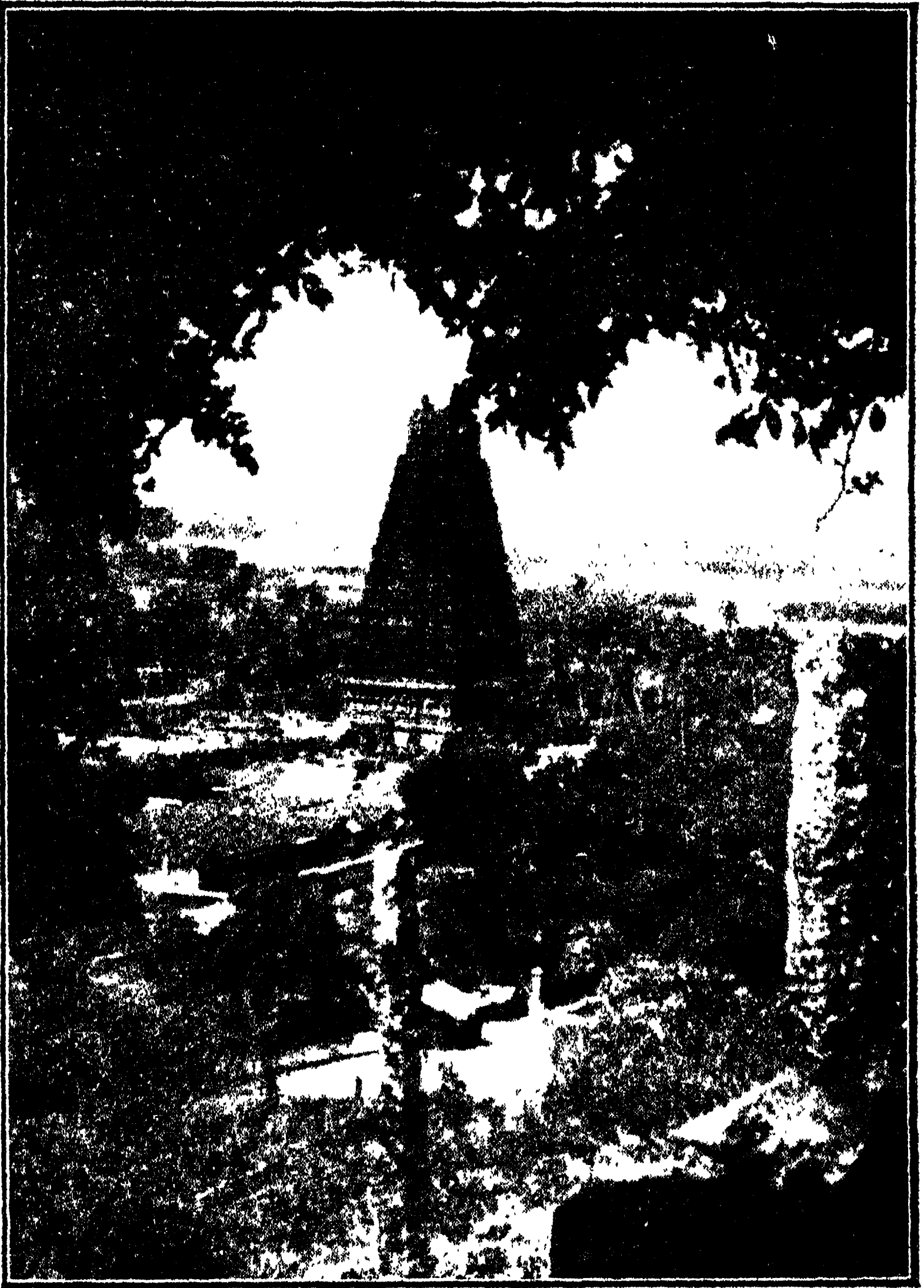
ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

રંગનાથનું મંદીર (શ્રીરંગમ)

કોડાર્ક કેનાલનું તળાવ. (કોડાર્ક-કેનાલ)

દીર કાલુકી'દ્રમ (પક્ષીતિર્થની તળેટીનું મંદીર)

આ લિંગની સ્થાપના કરી છે અને રામજદના સેતુપતિ રાજાઓએ આ મંદિર બાંધ્યું છે અને અત્યારે રામજદના

રામેશ્વરનું મંદીર

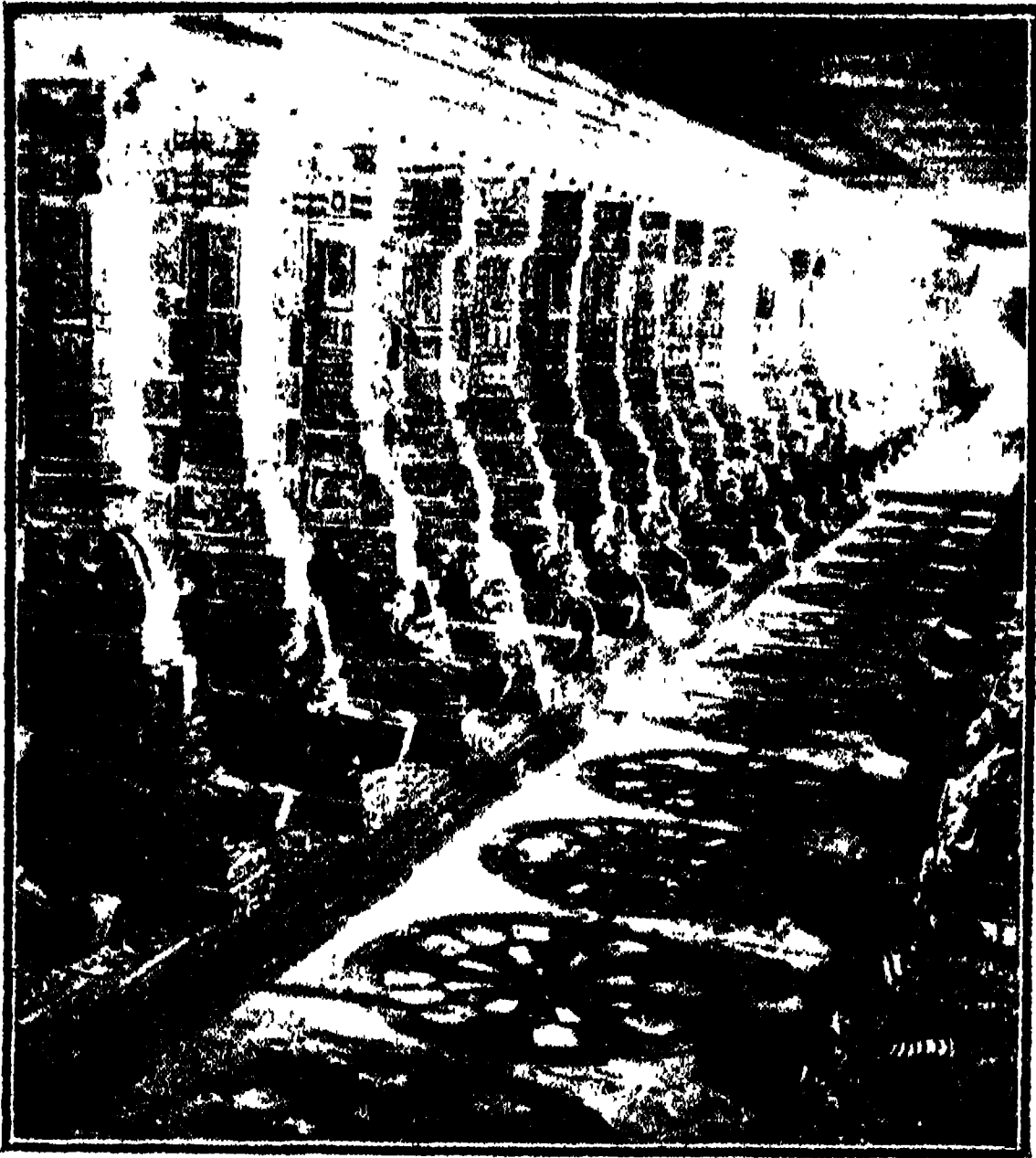
રાજના વહીવટમાં આ મંદિર છે. આ મંદિરને ફરતા ત્રણ કિલો છે અને એ કિલોની અંદર બજારો ભરાય છે. રામેશ્વરના મંદિરના મહાત્મ્ય અંગે પુરાણમાં કહ્યું છે કે—

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ

રામપ્રતિષ્ઠિતં લિંગં યઃ પશ્યતિ નરઃ સદૃશ્વત્ ।

સ નરો મુક્તિમાપ્નોતિ શિવત્સાપુજ્ય રૂપિણીમ્ ॥ ૧ ॥

ઋગ્વેદથી માંડીને છેક પુરાણો અને નાટકોમાં પણ તેની ખ્યાતિ ખુબ છે. રામેશ્વર ગંધમાદન પર્વત ઉપર આવેલું છે. આ મંદિર બે બાજતમાં મહાન છે. એક તો તેની લાંબાઈ અને ઘેરાવામાં અને બીજું શિવલીંગોની મહત્તા અને વિશેષતા. તેને ત્રણ કિલો છે; પહેલા કિલોનો વિસ્તાર

રામેશ્વરના મંદીરનો અંદરનો ભાગ

૬૦૦ ફીટ પહોળો અને ૧૦૦૦ ફીટ લાંબો છે. હિંદુસ્તાનના સૌથી ધનાઢ્ય મંદિરોમાં તેની ગણના થાય છે. મંદિરના સોના ચાંદીના, હીરા, મોતી, મુગટ વિગેરેની કીંમત લગભગ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

પચીસ લાખ રૂપીઆ થાય છે. એક મોટો ચાંદીનો રથ છે. મોટા ગોપુરમુખાળા દરવાજામાંથી પસાર થતાં ત્રણ દેવડીની અંદર દ્વાદશ જ્યોર્તિલીંગમાનું એક છે તે પૃથ્વી તત્વ (રેતીનું) બનેલું છે. રામેશ્વરને ગંગોત્રીનું જળ ચઢાવવાનું ઘણું મહાત્મ્ય છે. મહારાણી અહલ્યાબાઈ હોદ્દકર તરફથી થએલી વ્યવસ્થા મુજબ હજી પણ દરરોજ જળ ચઢવા કરે છે. યાત્રાળુઓને જળ ચઢાવવા માટે બે રૂપીઆ દર લેવામાં આવે છે. મંદીરના અંતરગૃહની અંદર પૂજા અર્થે યાત્રાળુઓને આવવા દેવામાં આવતા નથી; પણ પૂજારી જળ ચઢાવી આપે છે અને ચઢાવેલું ગંગાજળ યાત્રાળુઓને પાછું મળે છે. પાછું આવેલું ગંગાજળ દ્વારકાધીશને ચઢાવવાનું મહાત્મ્ય છે. રામેશ્વરના મંદિર પાસે કાશીવિશ્વનાથનું મંદિર છે. હનમાનજી પ્રયાગમાં લિંગ લેવા ગયા પરંતુ મુર્દુત જતું હોવાથી શ્રી રામચંદ્રજીએ રેતીનું લીંગ બનાવી લીધું; એટલે હનમાનજી ઉદાસ થઈ ગયા. એટલે તેની બાજુમાં આ લીંગની સ્થાપના કરી. પાસે જ પાર્વતીજીનું કૈલાસ મંદિર આવેલું છે. યોગાનમાં એક મોટો સોનેરી સ્થંભ છે. પાસે જ લક્ષ્મણકુંડ, સિતાકુંડ આવેલા છે.

રામઝરખો—રામેશ્વરથી એક માર્ગ દૂર રામઝરખો આવેલો છે. ત્યાં એક ટેકરી પર બે માળનું એક મકાન છે. ત્યાં રામચંદ્રજીના પગલાં છે. આ ઝરખા વિષે તુલસિદાસજીએ ગાયું છે કે—

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ ફ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

રામ ઝરૂંખે બેઠકર સબકા મુજરા લેત
જેસી જીનકી ચાકરી એસા ઇનકુ દેત.

ત્યાંથી સમુદ્રનો દેખાવ સુંદર લાગે છે. આસપાસ અનેક દેવાલયો આવેલા છે. રામેશ્વરની પરિક્રમા પાંચ માઈલની છે. અહિંથી રામે બાંધેલો સેતુ દેખી શકાય છે.

રામેશ્વરથી રામનદ માનામદુરઈ અને મદુરા થઈ ત્રીન—કાશી, ત્રીનીવેલી થઈ કન્યાકુમારી જઈ શકાય છે. કન્યાકુમારી હિંદનો દક્ષિણનો છેડો છે. ત્રીવેન્દ્રમ થઈને પણ મોટર રસ્તે ત્યાં જઈ શકાય છે. અહિંયા અરબીસમુદ્ર હિંદિમહાસાગર તથા બંગાળનો ઉપસાગર ત્રણેનો અપૂર્વ સંગમ થાય છે અને અતિ રમ્ય દ્રશ્ય બહુ કરે છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ પોતાના પ્રવાસમાં આ દ્રશ્યના ખૂબ વખાણ કર્યા છે.

તિનેવેલી—તિનેવેલી ગામ તામ્રપર્ણિ નદીને કાંઠે આવેલું છે. લગભગ સાઠ હજારની વસ્તી છે. અહિંયા એક શિવનું મંદિર સોળ વિધાના વિસ્તારમાં છે. અર્ધું શિવનું અને અર્ધું પાર્વતિનું છે. વળી ટેપુકુલમ નામનું તળાવ અને એક સહુસ્ત્ર સ્થંભ મંડપ છે. તિનેવેલીથી તોતાદ્રી લગવાનનું મંદીર આવેલું છે. ત્યાં મોટર પણ લઈ જઈ શકાય છે. ત્યાંથી નવ માઈલ દૂર લંબેનારાયણનું મંદિર છે. અને લંબીયા નદી છે આ ગામ બલિરાજનું કહેવાય છે.

બલિરાજ પાસેથી વામનરૂપમાં આવી ત્રણ ડગલાં પૃથ્વીની માગણી કરેલી. પછી બલિરાજએ તે કબુલ કરતાં

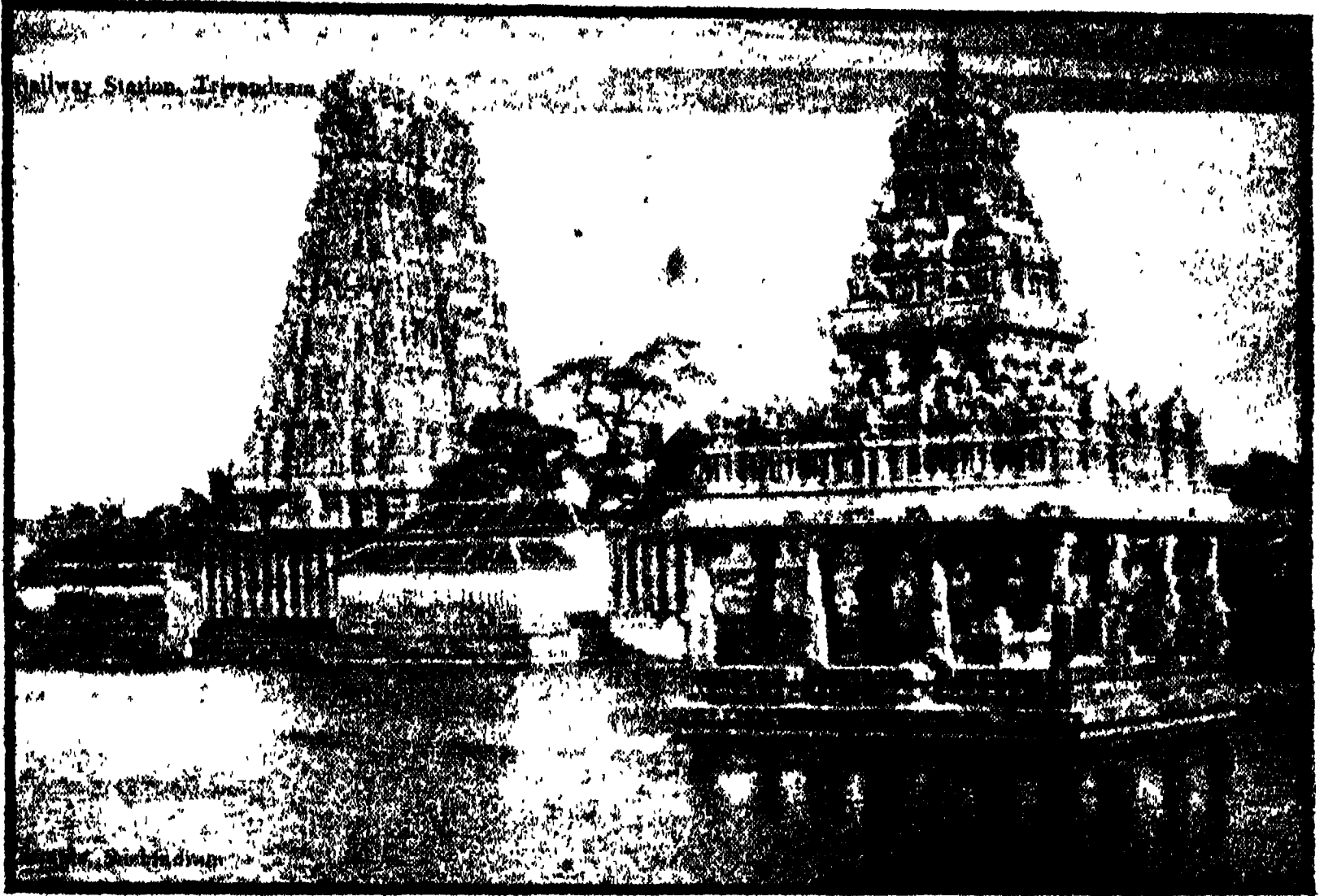
ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિફીટર્સ, (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વામન ભગવાને એકદમ વૈરાટ સ્વરૂપ ધારણ કરી એક પગલામાં પૃથ્વીને આવરી લીધી. અને બીજા પગલામાં સ્વર્ગને છાઈ ઢીધું ત્રીજું પગલું બલિ રાજાએ તેમને માથે ઝીલ્યું; અને ભગવાને બલિરાજાને પાતાળમાં ચાંખ્યો. લંબે નારાયણ એ વામનનું વિરાટ સ્વરૂપ છે. લંબે નારાયણને પડખે મહેન્દ્રગિરી પર્વત છે. લંબેનારાયણથી નવ માઈલ છેટે છોટેનારાયણ છે. તે ગામનું નામ પન્નાગુડી છે. ત્યાં શિવગંગાનો કુંડ છે. તાડીકાનો વધ શ્રી રામચંદ્રજીએ અહીં કરેલો. છોટે નારાયણ કન્યાકુમારીકા, ભૂશિર બાવીસ માઈલ દૂર છે. ત્યાં કુમારીનું મંદિર છે. દૈત્યોને મારવા ઇંદ્રએ યજ્ઞ કર્યો તેમાંથી જે દેવી નીકળી તે આ કન્યાકુમારી છે. આ કન્યાએ શંકરને વરવા માટે તપ આદરેલું; અને તેથી પ્રસન્ન થઈ ભગવાને મુહૂર્ત આપ્યું. પરંતુ કન્યા મોડીપડી તેથી કળિયુગના અંત સુધી રાહ જોતી તે કન્યાનું મંદિર ત્યાં છે.

ત્રીનેવેલીથી કવીલોન અને ત્રિવેન્દ્રમ મોટર રસ્તે જઈ શકાય છે.

સચીન્દ્રમ—તેનું દેવળ જોવા જેવું છે.

સચીન્દ્રમનું દેવળ

ત્રીન-દાશીથી ત્રણેક માઈલ દૂર ચિતરનો ધોધ જોવા જેવો છે. સ્ટેશન પાસે મોટરો મળે છે.

ત્રીવેન્દ્રમ—ત્રાવણકોર રાજ્યની રાજધાનીનું શહેર છે અને મહા પદ્મનાથ ઉદ્દે કાર્તિકેય સ્વામીનું ભવ્ય વિશાળ મંદીર છે. કાડિયાર મહેલ, રંગવિલાસ મહેલ જોવા લાયક છે. કવીલોનનું બંદર જોવા જેવું છે. તેમાં કાપડની મિલ આવેલી છે.

ત્યાંથી સીધા મદુરા, ત્રિચિનાપલી, ચિગલપેટ થઈને આર્કોનમ જંકશન જતાં સરપુરીમાં જેની ગણના થાય છે. એવી કાંચીપુરી ઉદ્દે કાંજીવરમ આવે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ચિત્તરનો પાણીના ઘોઘ

હરિહરના—અદ્વૈતભાવ બતાવતું આ તિર્થધામ છે.

આ શહેર જે ભાગમાં વહેંચાયેલું છે. શિવકાંચી અને વિષ્ણુકાંચી શિવકાંચીમાં સર્વ તીર્થ કુંડમાં સ્નાન કરી એકાગ્ર-નાથના દર્શન કરવાં. ત્યાં આપણી તરફના માણસોને પૂજન કરવાની છુટ નથી. અહિં કામાક્ષીદેવી અને વામન અવતારના

ટ્રેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

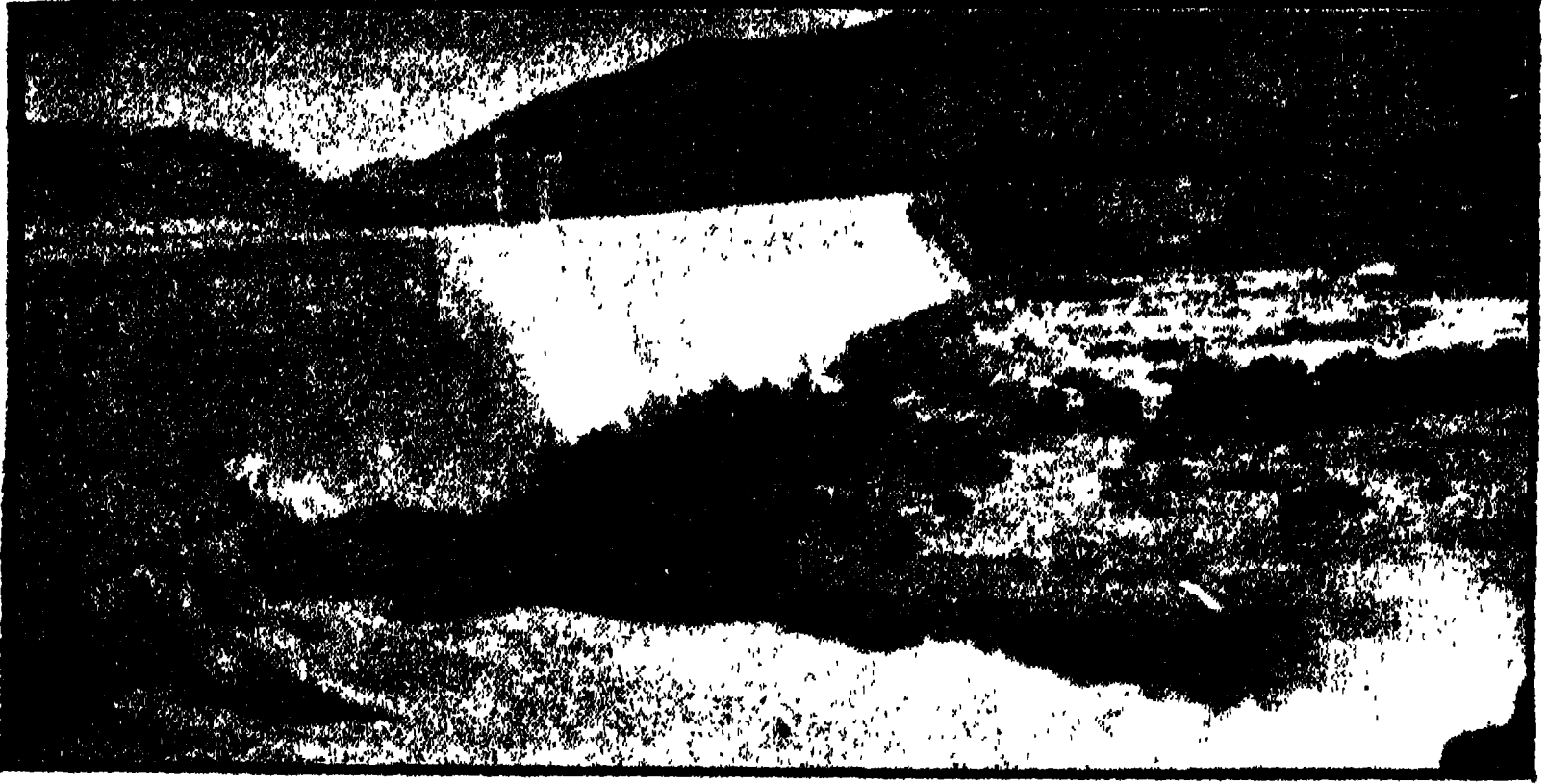
ત્રીવેંદ્રમુર્તિ મંદીર અને તળાવ

મંદિરો છે. વિષ્ણુકાંચી-શિવકાંચીથી ત્રણ માર્ગ દૂર છે. મંદિરનો બહારનો મંડપ કાળા પથ્થરના નકશીદાર સ્તંભો ઉપર છે. અને આ સ્તંભોપર ચોવીસ અવતારના ચિત્રો કેતરેલાં છે, વિષ્ણુ અવતાર નરસિંહજીની અને બાલાજી વિષ્ણુ-ભગવાનની મૂર્તિઓ છે.

આકેઈનમથી કાટપાડી અને જલારપેટ સુધી એમ. એસ. એમ. રેલ્વેની મોટી ગાડીમાં મુસાફરી કરવી. જલારપેટથી એક ફાંટો બેંગલોર અને મહેસુર તરફ જાય છે. જ્યારે બીજો ફાંટો સીધો સાલેમ, કોઈમ્બટુર થઈ ઉટાકામંડ તરફ જવાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

સાલેમ જંકશનથી એક ફાંટો મેદુરના બંધ તરફ જાય છે. આ બંધ દુનિયાનો બીજા નંબરનો બંધ છે. કાવેરી નદી ઉપર એક

મેદુરનો બંધ

માઈલ લાંબો અને બસો કુટ ઉંચો બંધ બાંધીને ૬૦ ચોરસ માઈલના વિસ્તારમાં કાવેરીના પાણીને રોકી રાખ્યું છે. આ-ધુનિક વિજ્ઞાનનો સુંદર ઉપયોગ કરી ખેતીવાડી માટે નહેરો કહાડી છે. અને એના પ્રવાહમાંથી વિજળી ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે.

કોઈમટુર—તે દક્ષિણ હિંદનું માનચેસ્ટર ગણાય છે. ત્યાં કાપડની ઘણી મિલો છે. નિલગિરિ પર્વત પાસેજ આવેલો છે. જ્યાં કોપી ઘણી થાય છે, ત્યાંથી ગાડી બદલી નિલગીરી રેલ્વે દ્વારા મુસાફરી કરવી પડે છે. કોઈમટુરથી મેદુપેલી-યમ જઈ ત્યાંથી નિલગીરી રેલ્વેમાં મુસાફરી કરવી પડે છે. પર્વત ઉપર ઉંચી નીચી જતી તે ટ્રેન ઉપરથી ઘાટનું સુંદર દ્રશ્ય દેખાય છે.

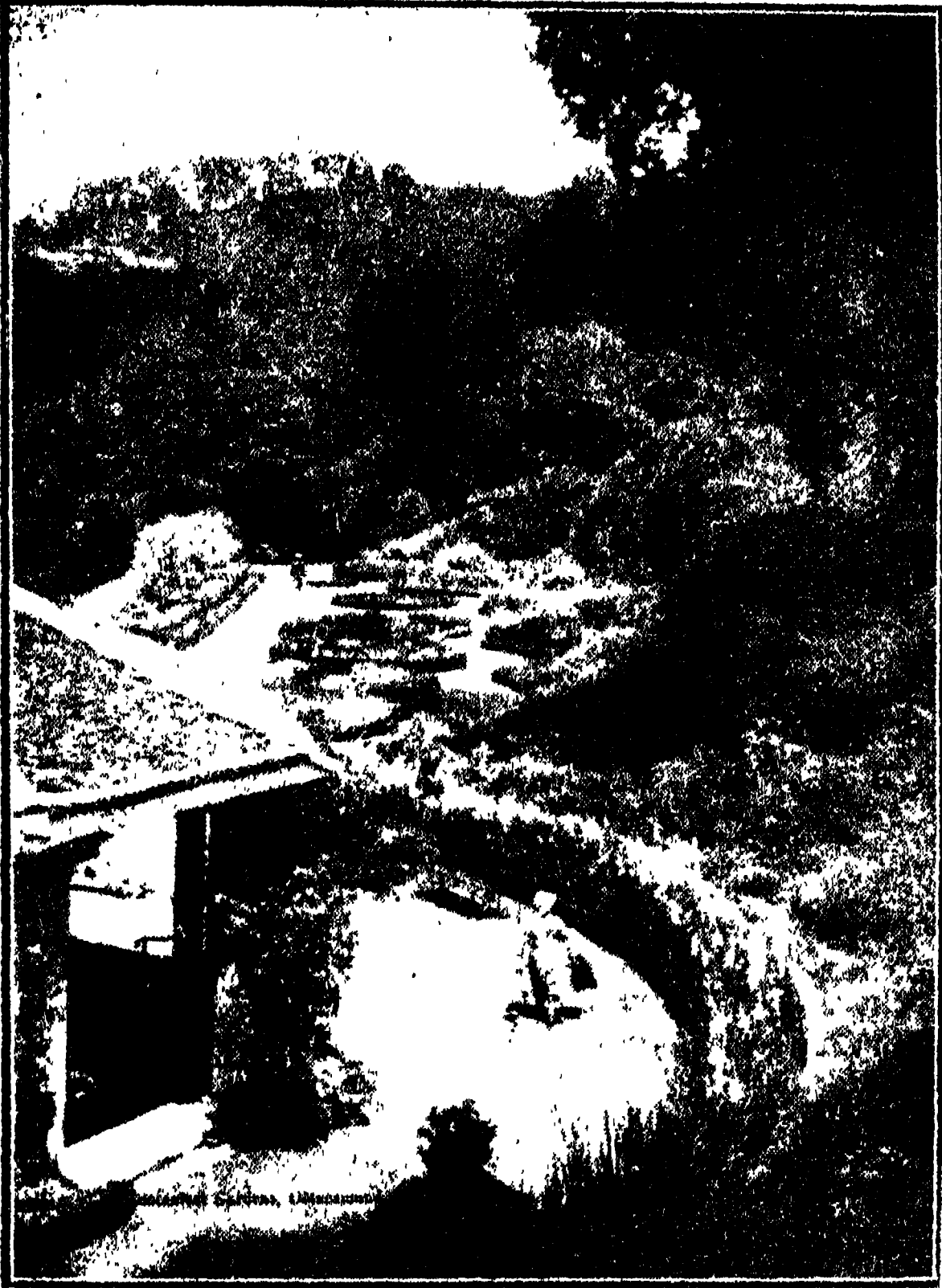
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (રપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

માઉન્ટન રેલ્વે (સાઉથ-ઇંડીયા.)

ઉટાકામંડ—એ ગિરિનગરોની રાણી છે. અને મદ્રાસના ગવર્નર ઉનાળો ત્યાં ગાળે છે. હોટલો ઘણી છે. બોટનિકલ ગાર્ડન્સ, ડોડાબેટાનું શિખર, શરતનું મેદાન, કોફીના બગીચા વિગેરે જોવા લાયક છે. નિલગિરિ પર્વત ઘણો સુંદર છે. ઉટાકામંડથી પાછા કોઈમખટુર આવી સિધ્ધા અરબીસમુદ્ર તરફ જતાં સોરાનુરનું જંકશન આવે છે. તેની નજીકમાં કેરાળા-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઉદાકામંડનો બગીચો

ઉદાકામંડપ આવેલ છે. સોરાનુરથી દક્ષિણે જતાં અર્નાકુલમ આવેલું છે ત્યાંથી કોચીન બંદરે જઈ શકાય છે; અને સોનાનુરથી ઉત્તરે જમાં કાલિકટ, કાનાનોર, અને મેંગલોર આવે છે.

કાનાનોરનો દિલ્હી જોવાલાયક છે, ત્યાં કાપડની મિલો અને લશ્કરી છાવણી છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કાનાનોરનો કિલ્લો

મેંગલોર:—એ. એસ. આઈ રેલ્વેનું ટરમિનસ સ્ટેશન છે. અને ત્યાંથી કુર્ગના દેશી રાજ્યમાં મોટર રસ્તે જઈ શકાય છે. ત્યાં મંગળાદેવી અને સુપ્રામન્યમનું મંદિર છે; હવે આ રસ્તે સોરાનુર, કોઈમખટુર અને જલારપેટ આવી ત્યાંથી મૈસુર રાજ્યમાં દાખલ થઈ જઈ એ.

રેણીગુંટા, તિરૂપતિ અને કાલહસ્તી:—

મદ્રાસ ઈલાકામાં હજુ આરકોનમથી તકલ અને રાયચુરનો પ્રવાસ બાકી છે. મુંબઈથી ઉપડેલો મદ્રાસ મેઈલ આ રસ્તે આવજા કરે છે. આરકોનાથી આગળ જતાં રેણીગુંટા જંકશન અને ગુંતકલ જંકશન આવે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

રેણીગુંટા:—સ્ટેશનથી બે માઈલ દૂર તિરૂપતિ ગામ છે. આ ગામથી એક માઈલ દૂર તિરૂમલાઈ પર્વત ઉપર બાલાજીનું મંદીર છે. આ પર્વતની સાત ટુંકે ચઢવાની છે. ચઢવા માટે પાકા પગથીઆ બાંધેલા છે. રસ્તા ઉપર વિજળીની બત્તી હોય છે. પર્વત ઉપર ધર્મશાળા છે. બાલાજીને ફરતાં ત્રણકોટ છે. અને સુંદર ગોપુરો છે. મંદીર નજીક પુષ્કરણી તળાવ છે. બાલાજીનું મંદીર ઘણું જીનું છે. મંદીરમાં બાલાજીની, વ્યંકટેશ્વર ભગવાનની શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કરેલી સાત પ્રીટ ઉંચી લવ્ય મૂર્તિ છે. મંદીરની પાછળ કુંડ અને વરાહ મંદીર છે મંદીરના દર્શન ત્રણ વખત થાય છે. સવારના સાત, બપોરના બાર અને સાંજે ચારવાગે શુક્રવારના દર્શનનો મહિમા મોટો ગણાય છે તે દિવસે દર્શન કરવાનો રૂ. ૧) કર લેવામાં આવે છે. બાલાજીથી ત્રણ માઈલ દૂર પાપનાશીનિ ગંગા છે. જ્યાં પર્વત ઉપરથી પડતા પાણીનું જોશ એટલું બધું છે કે યાત્રાળુઓને લોઢાની સાંકળો ઝાલી સ્નાન કરવું પડે છે. માણસના શરીર પર ધોધબંધ પડતું પાણી સફેદ થઈ જતું હોવાથી તેના પાપ ધોવાઈ ગયાં એમ મનાય છે. શ્રી જગન્નાથજીને પેઠે પ્રસાદ લેવાં જતીભેદ નહતો નથી.

કાલ હસ્તી:—રેણીગુંટાથી નાની લાઈનમાં કાલહસ્તી, વ્યંકટગિરિ થઈને પાછા ગુડુર સ્ટેશને મોટી લાઈને મળી શકાય છે. સ્ટેશનથી એક માઈલ—દૂર ત્વર્ણુમુખી નદીના કાંઠે કાલહસ્તીશ્વરનું વાયુતત્વનું શિવલિંગ છે. ત્યાં ભીલ ભક્ત

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કથુપ્પાની મૂર્તિ છે. તે ભકતે ભગવાન શંકરને પોતાના બંને નૈત્રો ચઢાવ્યા હતા. પાસેજ કૈલાસગિરિ, માર્કંડેયતિર્થ અને સ્વરસ્વતિતિર્થ આવેલા છે. ગામમાં ઉતરવા માટે જાતિવાર જુદી જુદી ચૌદ ધર્મ-શાળાઓ છે. એમ કહેવાય છે કે એક કાલ (સાપ) અને એક હસ્તી (હાથી) એ બંનેએ શંકરની ભક્તિમાં દેહ છોડ્યો હતો. તેથી ત્યાં શંકરે પ્રગટ થઈ જીવતદાન આપ્યું એટલે કાલહસ્તીશ્વર કહેવાય છે.

હવે આપણે પકાલા થઈ કાટપડી પહોંચી મોટી લાઇ-નમાં બેસી બેંગલોર મેઈલ મારફતે બેંગલોર અને મદ્રાસ પહોંચી જઈએ.

પ્રકરણ ૧૪ મું

મહેસુર અને નિઝામ હૈદરાબાદ

હિંદના પ્રથમ પંકતીના ગણાતા દેશી-રાજ્યોમાંનું એક મહેસુર મુંબઈ ઈલાકા અને મદ્રાસ ઈલાકા વચ્ચે આવેલું છે. તે એક ઉદ્યોગ પ્રધાન, ઐતિહાસિક દેશી રાજ્ય છે. તેમાં લોહું, તાંબુ અને સોનાની ખાણો આવેલી છે. જંગલો અને પહાડોનું સૃષ્ટિ-સૌંદર્ય બહુજ સુંદર છે અને અહિંના જંગલોમાં હાથીઓ ઘણા છે. સુખડ, ચંદનના ઝાડો પુષ્કળ છે. ભદ્રાવતિના લોઢાના કારખાના અને મિલઉદ્યોગ અને રેશમનો ઉદ્યોગ પણ સારો છે. કાવેરી અને શરાવતીના જળ-ધોધ, મહેસુર-યુનિવર્સિટી, સાયન્સઈન્સ્ટીટ્યુટ વિગેરે જોવા લાયક છે.

કોલરનીસોનાનીખાણો-જલાલપેટથી બેંગલોર જતાં રસ્તામાં બોરીંગપેટ સ્ટેશન આવે છે, ત્યાંથી ગાડી બદલી કોલર સ્ટેશને જઈ શકાય છે. હિંદમાં મોટામાં મોટી સોનાની ખાણ અહિંયા છે. સોનાની ખાણમાં ઉતરવા માટે “લીફ્ટ” વાપરે છે. પૃથ્વીની સપાટીથી પાંચ હજાર ફુટ નીચે મોટા મોટા રસ્તાઓ કરેલા છે અને તે દ્વારા પૃથ્વીના પેટામાં ટ્રાક્સીઓ દોડે છે. ખાણના પથરા રાખોડી અગર કાબરચિતરા રંગના હોય છે. તેને વિજ્ઞાનિક મદદથી તોડી વૈજ્ઞાનિક મદદથી સાફ કરી શુદ્ધ સોનું કહાડવામાં આવે છે. ખાણો માટે

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

વિજળી ખાણું માર્ધલ દૂરથી શિવ-સમુદ્રમ ધોધથી ઉત્પન્ન કરી લાવવામાં આવે છે. કાવેરી ઉપરનો જળધોધ જોવા બેંગલોર અને મ્દૈસુર વચ્ચેના મેડુર સ્ટેશનેથી જઈ શકાય છે. મેડુર સ્ટેશનથી ત્રીસ માર્ધલ દૂર કાવેરી નદી ત્રણસો ફીટ ઉંચાઈએથી એકદમ ભૂસકો મારે છે. તેમાં ગગનછુક્કી અને ભારછુકકીના જળધોધજોવાલાયક છે. અહિંથી બેંગલોર, મ્દૈસુર અને કૌલરની ખાણોને વિજળી પુરી પાડવામાં આવે છે.

મ્દૈસુર

મ્દૈસુર રાજ્યની રાજધાનિ અને મુખ્ય શહેર છે, અહિં દશેરાની અને રાજના જન્મ-દિવસની મોટી સ્વારી નિકળે છે જ્યારે હજારો માણસો તે જોવા આવે છે. આ શહેરમાં અનેક હોટલો અને ધર્મશાળાઓ છે. ચિત-વિલાસ ધર્મશાળા અંગલ પંડીત ધર્મ-શાળા બોમ્બે અનંતભૂવન હોટલ, ઉડુ-પીનારાયણ ગૃહ અને સેવોય હોટલ મુખ્ય છે. શહેરમાં હાથી દાંત, રેશમ, સુખડ અને સુખડના તેલનો હુન્નર-ઉદ્યોગ સારો ચાલે છે.

જોવાલાયક સ્થળો—શહેરમાં અનેક બગીચાઓ છે. સરકારી રેશમનું કારખાનું, સુખડના તેલનું કારખાનું, શરતનું મેદાન, ઝુઓલોજીકલ ગાર્ડન અને મોટા રસ્તા ઉપરના આરસના મહેલો, લલિતા મહાલ, જગન-મોહન મહાલ અને મ્દૈસુરનીગાદી ખાસ જોવા લાયક છે. પાંડવો આ ગાદી ઉપર બેઠેલા એમ કહેવાય છે. વિજયનગરના ઇતિહાસ સાથે મ્દૈસુરનો

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

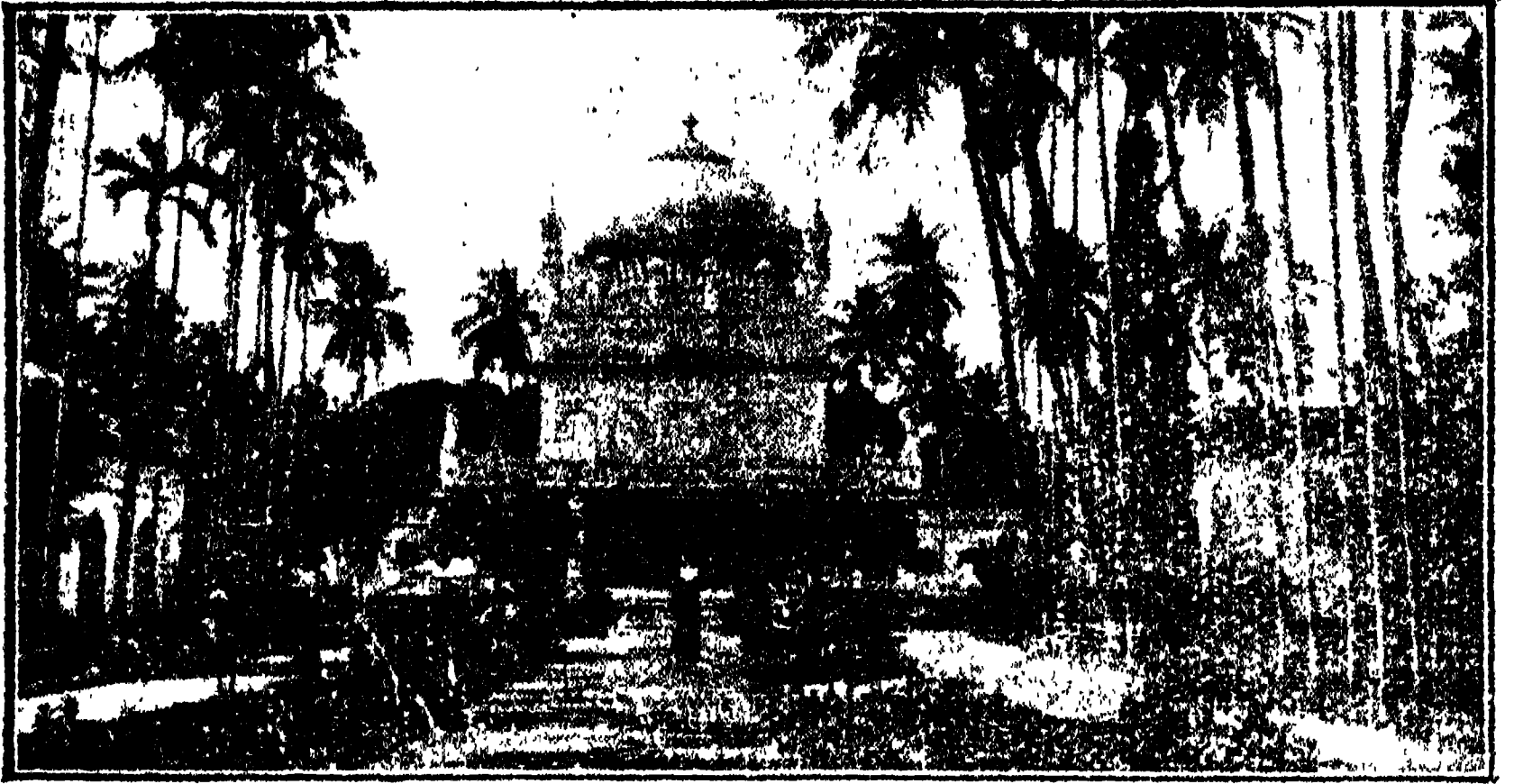
ઇતિહાસ સંકળાએલો છે. લોક-રંજન મહાલ, ઓરી એન્ટલ લાઈબ્રેરી, મિરઝા પાર્ક, ચામ રાજેન્દ્ર ટેકનીકલ-ઇન્સ્ટીટ્યુટ જોવાલાયક છે. દિવસ ચોકખો હોય તો નિલગિરિ પર્વત અહિંથી જોઈ શકાય છે.

ચામુંડી-ટેકરી:—શહેરથી બે માઈલ દૂર ચામુંડી-ટેકરી ઉપર સુંદર સરોવર અને જીનું દેવાલય આવેલા છે ત્યાં મૈસુરના રાજાનું કુળ દેવીનું સ્થાનક આવેલું છે. વચમાં એક મહાકાય પથરનો નદી આવેલો છે. તે સોળ ફીટથી વધારે ઉંચો છે.

કૃષ્ણરાજ સાગર બંધ અને વૃંદાવનના બગીચા

શહેરથી બાર માઈલ દૂર કનમ બંડી (કૃષ્ણરાજસાગર) બંધ આવેલો છે એ દુનિયામાં ત્રીજા નંબરનો બંધ ગણાય છે. બંધ ઉપરથી ઉતરતા વૃંદાવનનાબગીચે જઈ શકાય છે. આ બગીચાને હિંદમાં સર્વોત્તમ ગણવામાં આવે છે. આ બગીચાની અંદર રંગબેરંગી દિવાઓ અને અનેક કુવારા છે. અને તે બાગ સુંદર ઝાડપાનથી વિભુષિત કરવામાં આવેલા છે. એ દ્રશ્ય જોતાં લાગે છે કે આકાશનું સ્વર્ગ સદેહે પૃથ્વી પર ઉતર્યું છે. કાશ્મીરની કમનીય-કુંજોને આ બગીચો ભૂલાવી આપે છે. વચમાં એક સરોવર છે. તેમાં નાહવા માટે સ્નાનાગાર છે અને નૃત્યસમારંભ માટે ખાસ વ્યવસ્થા છે. મૈસુરથી દશ માઈલ દૂર શ્રીરંગપટ્ટન આવેલું છે. તે કાવેરી નદીને કાંઠે છે મૈસુરથી મોટર રસ્તે પણ જઈ શકાય છે. અહિંયા ટીપુ

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

ટીપુસુલતાનની કબર (મ્દૈસુર)

સુલતાનની કબર આવેલી છે. કિલ્લો મજબૂત અને જોવા લાયક છે. ટીપુસુલતાન અહિં ત્રણ વખત અંગ્રેજોની જોડે લડ્યો હતો. શ્રી રંગનાથ સ્વામિનું મંદીર પણ જોવાલાયક છે. ત્યાં એક છંટોની જૂલતી કમાન હતી હાલમાં તે તૂટી ગઈ છે. દરિયાઈ દોલતનો ખગીચો, હૈદર-અલીની કબર, મહેલ, જુમ્મામસ્જિદ વિગેરે જોવા લાયક છે.

મ્દૈસુરથી પચાસ માઈલ દૂર શ્રાવણબેલગોલા આવેલ છે ત્યાં પથરમાંથી કેતરેલ અઢાવન ફીટ ઉંચી અતિ ભવ્ય અને વિશાળ ગોમતેશ્વરની મૂર્તિ છે અને જે આખા પ્રદેશમાં ઘણા માઈલના અંતરેથી જોઈ શકાય છે. તપમાં ધ્યાનસ્થ બેઠેલ યતિનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ આ મૂર્તિ દર્શાવે આ મૂર્તિના પગ પાસે કમળ કેતરવામાં આવ્યા છે. એરી-

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ

ટોનેમી નામના સ્થાપત્ય કારે ચામુંડરાયના વખતમાં ઈ. સ. ૯૮૩ માં કેતરેલી છે, આ સિવાય ત્યાં જૈનોના દહેરા છે.

ગેરસપ્પાધોધ—મ્હૈસુરથી મોટર રસ્તે એકસો પંચોતેર માઈલ દૂર અને રેલ્વે રસ્તે આરસિકરી મારફત શિમોગા અને ત્યાંથી સાગર સ્ટેશન થઈ ગેરસપ્પા ધોધ જવાય છે. સાગરથી તે ઓગણીસ માઈલ દૂર છે, જવા આવવા માટે મોટરો મળી શકે છે.

બેંગલોર

સાગરથી પાછા મ્હૈસુર રેલ્વેમાં બેસી બિરૂલ અને આરસિકરી થઈ બેંગલોર પહોંચી જઈએ, મ્હૈસુરનું તે મોટામાં મોટું શહેર છે. અને મ્હૈસુર રેલ્વે અને એમ. એસ. એમ રેલ્વેનું જંકશન સ્ટેશન છે. બેંગલોર, સીટી, બેંગલોર છાવણી અને બેંગલોર ઇસ્ટ એમ ત્રણ રેલ્વે સ્ટેશન છે.

જોવા લાયક સ્થળો—બેંગલોરનો કિલ્લો, ટીપુ સુલતાનનો મહેલ, વેધશાળા અને લાલબાગ જોવા લાયક છે. ત્યાં હિંદનું વિખ્યાત સાયન્સઇન્સ્ટીટ્યુટ વિગેરે જોવા લાયક છે. આ શહેરમાં રેશમ સારૂ થાય છે. લાલ બાગના સંગ્રહસ્થાનમાં બે માથાની ગાય તથા ભેંસના મૃત શરીરો છે. સ્ટેશનથી ત્રણ માઈલ દૂર કોરામંગલ નામનું સરોવર આવેલું છે, અહિં રેઈસ કોર્સ અને બ્રિટિશની છાવણી છે, અહિંથી સીધા ગુંતકલ થઈ ત્યાંથી રાયચુર જવાય છે.

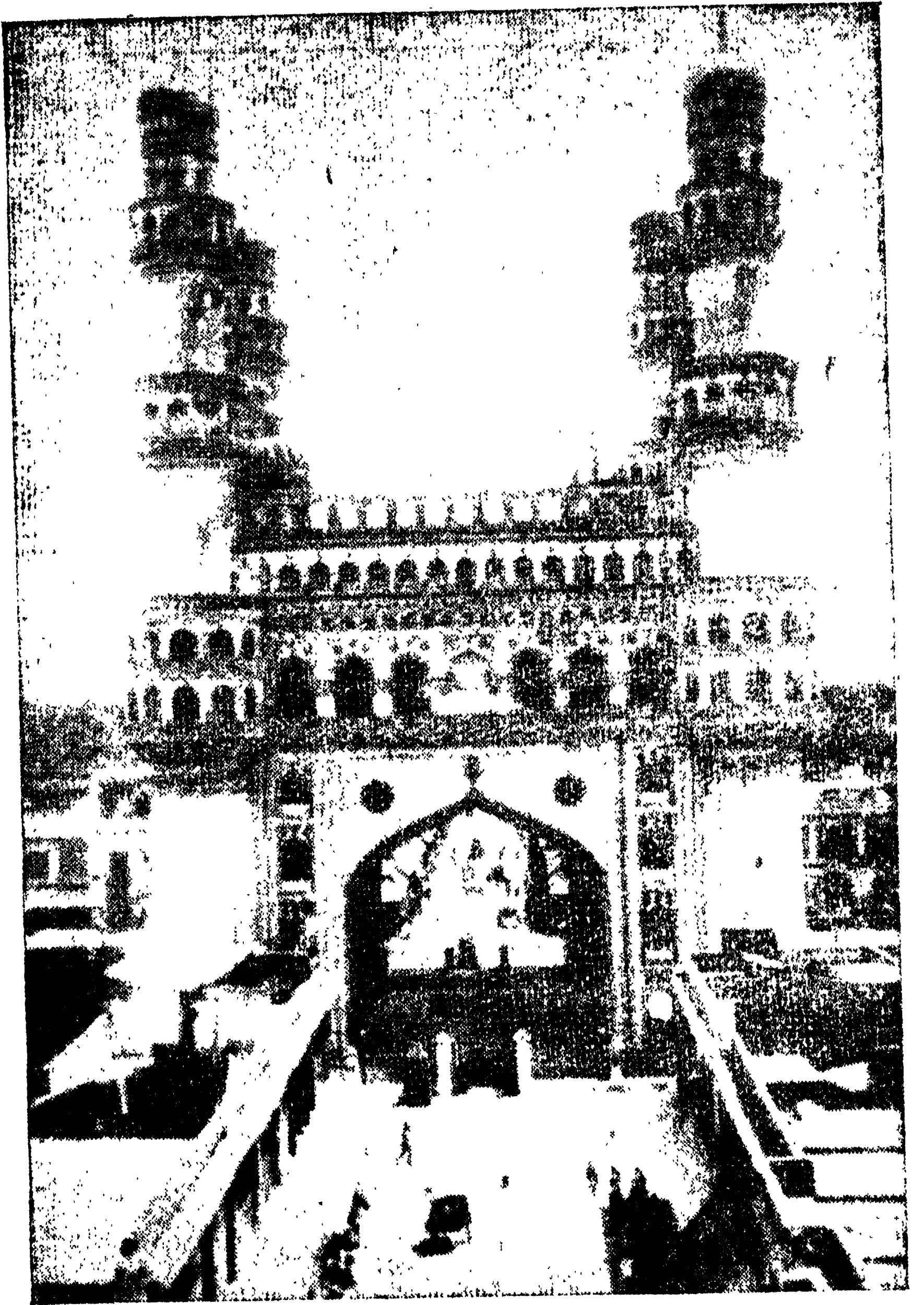
ટેલર્સ એન્ડ આર્ટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ગુંતકલ (કીર્કિંધા)

ગુંતકલથી ગાડી બદલી હોસ્પેટ જંકશને જવું. હોસ્પેટ-સ્ટેશનથી ગામ એક માઈલ દૂર આવેલું છે, ત્યાં જવા માટે મોટરો મળે છે. તૂંગભદ્રા નદીને કિનારે પંપનાથ મહાદેવનું મંદિર છે. નદી ઉતરીને સામે પાર પંપાસરોવરે જવાય છે તેની જોડે માનસરોવર આવેલું છે. તળાવની ફરતે પહાડ છે પાસે શબરીનોઆશ્રમ છે ત્યાં શ્રી રામચંદ્રજીએ ભક્તના એકા બોર ખાધા હતા. પંપા સરોવરથી ત્રીસ ગાઉ દૂર સૂરોવરમ્ ગામ છે. રસ્તામાં વિરૂપાક્ષમંદિર અને અંજનપર્વત આવે છે ત્યાંથી કીર્કિંધા નગરી જવાય છે. વચ્ચે એક નદી આવે છે, જે ચામડે મઠેલી ટોપલીમાં બેસી ઉતરવી પડે છે. આ નગર અંગદ અને સુગ્રીવની રાજધાની હતું. પાસેજ રૂપિમુખ પર્વત આવેલો છે હોસ્પેટથી આઠ માઈલ દૂર વિજયનગરના ઐતિહાસિકખંડેરા જોવા લાયક છે, ત્યાં નૃસિંહની મોટી મૂર્તિ, ઘંટાઘર (ટાવર) આવેલો છે અને તૂંગભદ્રાને કિનારે એક મોટું શહેર દટાયેલું પડ્યું છે; ત્યાં જુની ટંકશાળ, રાણીઓના સ્નાનાગાર; મોટું સિંહાસન, મહેલ, હાથિખાનું, રંગમહેલ અને ભોયરાઓ જોવા જોવા છે. આ રીતે આપણે મહેસુર અને મદ્રાસની મુસાફરી પૂરી કરી નિઝામ હૈદરાબાદમાં દાખલ થઈએ છીએ.

નિઝામ હૈદરાબાદ:—હૈદરાબાદ એ હિંદનું મોટામાં મોટું દેશી રાજ્ય છે. તેનો વિસ્તાર ત્યાસીહજાર ચોરસ માઈલ છે. આ મુસલમાની દેશી રાજ્ય છે. અને ઐતિહાસીક મહ-

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ક્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ચારમિનાર હૈદરાબાદ (દક્ષિણ)

ત્વના સ્થાનો અને ભારત-વર્ષની કળાની વિદ્યાપીઠસમી
ખૌદ્ધ-ધર્મની સુંદર કેતરણીવાળી મોટી ગુફાઓ આ રાજ્યમાં
આવેલી છે.

હૈદરાબાદ—જી. આર્થ પી. અને નિઝામ સ્ટેટ
રેલ્વેનું મોટું જંકશન છે. ત્યાંથી વિકારાબાદ થઈ હૈદરા-
બાદના મોટી લાઈનના સ્ટેશન પર પહોંચી જઈએ છીએ. તે
નિઝામ રાજ્યની રાજધાની છે, ત્યાં મોટી અને નાની ગાડીઓ
મળે છે. નિઝામનો મહેલ જોવા જવો છે. અફજલગંજ ખ્રીજ
શહેરની વચ્ચે આવેલો છે, શહેર મોટું અને ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર છે.

ચાર મિનાર—શહેરની વચ્ચે આવેલી આ ઉંચી ઈમારત
ઘણી સુંદર છે. અને પૂર્વનો વિજયસ્થંભ લેખાય છે. પાસે
જુમ્મા મસ્જીદ હવાખાના આવેલા છે. સંગ્રહસ્થાન અને
ચીડીયાખાનું જોવાલાયક છે.

ગોવલકેંડા કેાડીનુરનું મૂળસ્થાન:—શહેરની પશ્ચિમે
આવેલો મોટો ખુરજવાળો કિલ્લો મજબુત અને જોવાલાયક
છે. ગોવલકેંડામાંથી હીરા નિકળે છે. ઉસમાનીયા યુનીવર્સિ-
ટીના મકાનો જોવાલાયક છે.

સિકંદરાબાદ—હૈદરાબાદથી ભૂશિનસાગર આવી
સિકંદરાબાદ જઈ શકાય છે. દ્રોણ ચલમથી ઉપડેલી
નાની ગાડી સિકંદરાબાદ જંકશને મળે છે. સિકંદ-
રાબાદમાં લશ્કરી છાવણી છે. સિકંદરાબાદથી નાની
ગાડીમાં બેસી ખુલાસ્મ અને નિઝામબાદ થઈ પરભણી

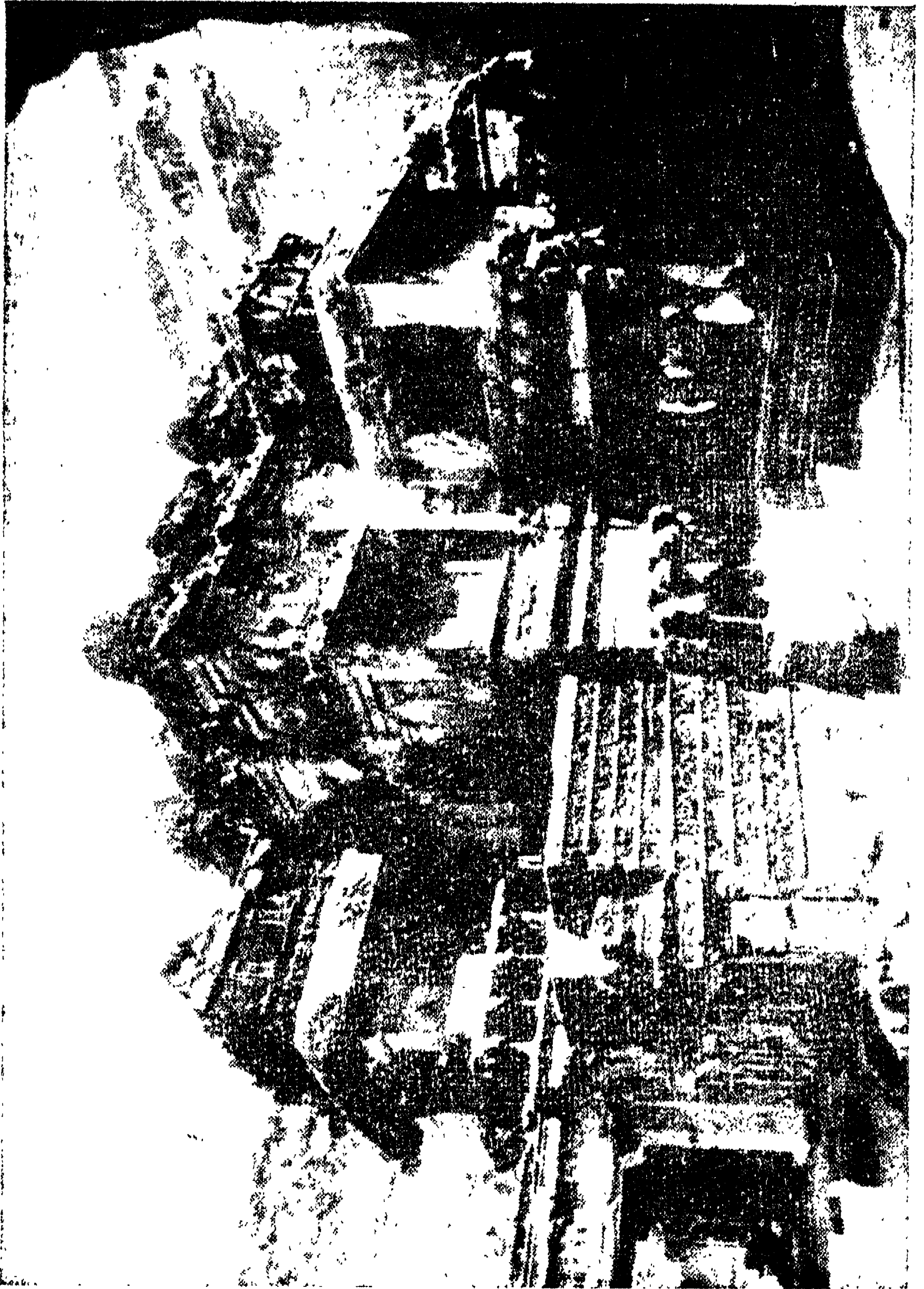
ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

જંકશને જઈ શકાય છે. ત્યાંથી પરલી-વૈજનાથ જઈ શકાય છે દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગમાંનું વૈજનાથનું જ્યોતિર્લિંગ અહિંયા છે એમ કેટલાક શાસ્ત્રકારો માને છે. પરભણીથી ઔરંગાબાદ થઈ મનીમાર જઈ શકાય છે. વચમાં ઇલોરા રોડ, દૌલતાબાદના સ્ટેશનો આવે છે.

ઔરંગાબાદ, ઇલોરા અને અજંટા—ઔરંગાબાદથી ઇલોરા અને અજંટા જઈ શકાય છે. આ શહેર ઔરંગઝેબ બાદશાહ વસાવેલું. સ્ટેશનથી ચાર માઈલ દૂર ઔરંગઝેબની બીબીના મુકરબો આવેલો છે, તે જોવાલાયક છે. અહિંથી દૌલતાબાદ ઇલોરા અને અજંટા જવાની મોટરો મળે છે શહેરમાં શર્માલોજ, કાન્નુમાઈ હોટલ અને સ્ટેટરેલ્વે હોટલમાં ઉતરી શકાય છે હૈદરાબાદમાં ત્યાંનું ચલણી નાણું ચાલે છે. ઔરંગાબાદનું કીનખાબ અને રેશમ વખણાય છે અહિંથી ઇલોરા નિયમિત સર્વિસ મોટર દોડે છે અને માણસદીઠ ભાડું દસ આના છે. ઔરંગાબાદથી ઇલોરા જતાં મહંમદ ગાંડાએ વસાવેલું દૌલતાબાદ શહેર અને તેનો કિલ્લો આવે છે ત્યાં એક બસો ફીટ ઉંચો મિનારો છે. તે જોવાલાયક છે. આ કિલ્લાને ફરતા મોટી ખાઈ છે અને અંદર બે મોટા કિલ્લા છે.

ઇલોરાની ગુફાઓ—(વેલુરની ગુફા અને મંદીર) આ સ્થળ દૌલતાબાદથી નવ માઈલ અને ઔરંગાબાદથી ચૌદ માઈલ દૂર છે. એક મોટા પહાડની અંદર સવા માઈલના ઘેરાવામાં ચૌત્રીસ ગુફાઓ આવેલી છે. તે તેમાં કેટલીક બૌદ્ધોની કેટલીક

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિસ્ટ્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કેલાસ મંદીર (ધુલેરા)

પ્રાક્ષણી અને કેટલીક જોનોની આવેલી છે. તેમાં દરેકને નંબર આપેલા છે અને તે બધી ગુફાઓ નવમા સૈકાની છે. ઇલોરા રોડ સ્ટેશનેથી ઇલોરા જઈ શકાય છે. પહાડમાંથી કોરી કાઢેલી આટલી ભવ્ય અને સુંદર ગુફાઓ આપણને દોંગ કરી નાંખે છે નં. ૧ થી ૧૨ જોઈ શકાય છે. જોઈ શકાય તેવામાં બે જાત છે (૧) પહેલું ચૈત્ય અને (૨) વિહાર-ચૈત્ય એટલે ભકતો માટેની પ્રાર્થના અને ઉપાસનાનું મંદીર, તેનું બારણું કમાનવાળું હોય છે. ચૈત્યની વચ્ચે સ્તુપ હોય છે, સ્તુપમાં બુદ્ધ ભગવાનના હાડકાં હોય છે અને પ્રદક્ષિણા કરી શકાય છે. ચૈત્ય એટલે સભા મંડપ. વિહાર એટલે ભકતોને રહેવાનું સ્થાન, તેનું બારણું લંબચોરસ હોય છે. અને તેમાં છાત્રાલયની માફક ચોરડીઓ ચણી કાઢેલી હોય છે. આમાં કેટલીક ગુફાઓ બે ત્રણ માળની હોય છે. વિશ્વકર્માની ઝુંપડી નામની ગુફા ઘણી સુંદર છે અને સોળમાં નંબરનું કૈલાસ ખરેખર અદ્ભુત છે. તે ઉંચી ભવ્ય ગુફામાં પ્રવેશ કરતાં શિવની પ્રચંડ મૂર્તિઓ દેખાય છે મૂર્તિઓના અંગ મરોડ, આંખ અને મુખનો ભાવ, અને હવામાં ઉડતાં બહુજ સુંદર તાદૃશ્ય આલેખેલાં છે. થાંભલા, બારણાં, કેતરકામથી ભરી દીધાં છે.

કળાધામ અજંટા—ઐરંગાબાદથી અજંટા જઈ શકાય છે. તે પંચાવન માઈલ દૂર છે અને નિયમિત મોટરો દોડે છે. મુસાફીર ફીઠ ભાડુ રૂ. ૧-૧૪-૦ છે. વળી જી. આઈ પી. રસ્તે જળગાંવથી અગર તો જળગાંવ પહેલા પાંચોરા

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

યક્ષ દંપતી (અજંટા)

સ્ટેશને ઉતરી ત્યાંથી નાની ગાડીમાં બેસી પહરગામે જવું. ત્યાંથી અજંટા મોટર માર્ગે જવાય છે. અજંટાની ગુફાઓ ફરદાપુર ગામથી ચાર માઈલ દૂર ટેકરીઓમાં આવેલી છે. ત્યાં રહેવાને માટે મુસાફરી બંગલો છે. રોજનો રહેવાનો ચાર્જ રૂ. ૫-૮-૦ છે. બંગલોથી ગાડામાં બેસી અગર તો ચાલતાં જઈ શકાય છે. અજંટાના કલા-મંડપોમાં કુલ ઓગણત્રીસ ગુફાઓ છે તે બધી ગુફાઓના દાર, ભીંતો, છત, થાંભલાંઓ કેતરણીથી ભરપુર છે. આ ગુફાઓ બેહુનર વર્ષ પહેલાંની છે. અને સ્થાપત્ય, કેતરકામ અને ચિત્રકામના સર્વશ્રેષ્ઠ નમુના-સમી આ ગુફાઓની કળા એટલી “અપૂર્વ અને સમ્પૂર્ણ પરિપાકવાળી છે, કે આપણે તેને ભારતવર્ષની કળાની ગુરૂપીઠ માનીએ તો જરાએ અતિશયોક્તિ ન ગણાય.” ગુફા બધી જમીનથી તો છત સુધી કેતરકામથી ભરી દીધી છે. અને આટલા વર્ષો થયા છતાં તેના રંગો હજી પણ તાજા જ હોય એમ જણાય છે. ભાવનું નિરૂપણ સુંદર જીવન્ત અને તદ્દન આબેહુબ છે. જીવનના પ્રણયના, કર્ણના, ક્રોધના, આનંદના, ભક્તિના, અને દર્દના, વિધવિધ પ્રસંગો એવા હુબહુ કેતરી કાઢ્યા છે કે આથી સુંદર તે ભાવોનું નિરૂપણ મળવું મુશ્કેલ છે. પત્થરની રેખાઓમાંથી સુંદર લાવણ્ય અને સજીવ મૂર્તિઓ કેરી, સુંદર અંગ મરોડ અને મોટા મોટા ઉત્સવ પ્રસંગોના ચિત્રોને ઘણી બારીક વિગતો વિગેરે સુંદર રીતે દર્શાવ્યા છે. હાથી, ગેંડા, વાઘ, ગાય, કિત્તરીઓ, અસરાઓ રાજરાણી અને દાસીઓ અને કંચુકીઓ વીગેરેનું

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા અમદાવાદ.

નિર્ગરિય:-૨૫૪ ટી.

“અજંટાની ૧૭મા નંબરની ગુફાના ગર્ભ- મંદીરની પરસાળમાં ખારણાની જમણી બાજુ પર આ ભવ્ય અને વેધક ચિત્ર આવેલું છે. ભીંત પરના એ ચિત્રમાં યશો-ધરા અને રાહુલની આકૃતિઓ પૂરા માનવ માપની છે. તો બુદ્ધની આકૃતિ કેવડી વિશાળ હશે અને સમગ્ર ચિત્ર કેટલું વિસ્તારવાળું અને ભવ્ય હશે તેનો ખ્યાલ આવશે. અજંટાની ગુફાઓમાં ૨૬મા નંબરના ચૈત્ય નું શિક્ષપકામ જેમ સર્વોત્કૃષ્ટ લેખાય છે. તેમ આ ૧૭મા નંબરના વિહાર મંડપમાંનાં ચિત્રો ઉંચી પંક્તિનાં ગણાય છે. અને એમ મનાય છે કે એ ગુફામાંનાં લગભગ બધાં ચિત્રો મુખ્ય ઉસ્તાદોએ ચીતરેલા છે. એમની શૈલીમાં સચોટતા અને લાવનિદર્શનમાં સુકુમાર છટા સહજ પ્રયત્ને બિતરેલાં લાગે છે. ”

જુદુ જુદુ સુંદર આભુષણ અને અંગમરોડવાળું નિરૂપણ અત્યારે પણ થવું મુશ્કેલ છે. અનેક મુદ્રાઓ, વૈવિધ્ય લીલા-ભરી કરાંગુલીઓ અને જુદા જુદા પ્રકારના આભૂષણો અને કેશ-કલાપો વાળી મૂર્તિઓ તે વખતની સમૃદ્ધિ અને કળાનો ખ્યાલ આપી કેટલાં વર્ષો અને કેટલાં માણસોએ આ પત્થર કોરી રંગ પુર્યા હશે. તેવા વિચારમાં ગરકાવ કરી દે છે. મુખ્ય ચિત્રોમાં યક્ષ-દંપતી, બુદ્ધચરોધરા અને રાહુલના ચિત્રો જોવાથી ત્યાંના શિલ્પ અને સ્થાપત્ય કળાનો આછો ખ્યાલ આવશે. અહિંથી જળગાંવ થઈ ભુશાવળજવું, ત્યાંથી કલકત્તા મેઇલ દ્વારા અમરાવતી અને વર્ધા જઈ શકાય છે. જ્યારે ખંડવા, ઇટારસી અને ઝિના, ઝાંસી, ગ્વાલીયર અને આગ્રા થઈ દિલ્હી જઈ શકાય છે. એ રીતે આપણે મધ્યપ્રાંત અને મધ્યહિંદ એજન્સીનો પ્રવાસ કરવાનો હવે રહ્યો છે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

મધ્ય પ્રાન્ત અને મધ્યહિંદ એજન્સી

હિન્દની મધ્યમાં આવેલો આ પ્રાન્ત ખનીજ અને હુન્નર-ઉદ્યોગમાં આગળ પડતો છે. કપાસ, ઘઉં, શેરડી અને ચોખા આ પ્રાન્તમાં સારાં થાય છે, તેમજ કોલસાની ખાણો પણ છે. નર્મદા અને તાપી વિન્ધ્યાચળ પર્વતનું જળ ખેંચી જઈને અરબી સમુદ્રમાં નાંખે છે. જ્યારે દક્ષિણે પૂર્ણા અને પેન-ગંગા નદીઓ ગોદાવરીને મળી, ખંગાળાના ઉપસાગર બધી દોડી જાય છે.

ભૂશાવળથી નાગપુર જતાં વચમાં આકોલા, અમરાવતિ વર્ધા અને નાગપુર આવે છે. આકોલા, અમરાવતિ અને હિંગનઘાટ આ પ્રાન્તના રૂઝિના ઉત્પન્નના તેમજ વેપારનાં મૂખ્ય મથકો છે.

વર્ધા.

વર્ધા જંકશન સ્ટેશન છે અને ત્યાંથી રેલ્વેનો એક ફાંટો હિંગનઘાટ, ચાંદા અને બલહર્ષ તરફ જાય છે. મદ્રાસ મેર્સલ, દિલ્હીથી આ રસ્તે ખેઝવાડા તરફ જાય છે. વર્ધાની પાસે શેગાંવ (હવે સેવાગ્રામ) માં મહાત્મા ગાંધીજીએ અમદાવાદના સત્યાગ્રહાશ્રમને છોડ્યા પછી નિવાસ કર્યો છે અને ત્યારથી આ પ્રાન્ત એ હિંદનો ખરેખરો મધ્યસ્થ પ્રાંત બન્યો છે. વર્ધામાં મહાત્મા ગાંધીજીએ હિંદના શિક્ષણની નૂતન પ્રણાલીની યોજના તૈયાર કરી, તેને અમલમાં મૂકવાનું

ટેલર્સ એન્ડ આર્ટિ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

શરૂ કર્યું છે. એ યોજના “વર્ધા કેળવણી યોજના”ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. મહાત્માશ્રીનો ત્યાં મુકામ થવાથી આ સ્થાનની ઉપયોગીતા ઘણીજ વધી પડી છે.

નાગપુર

આ પ્રાન્તનું આ મુખ્યસ્થળ છે અને બી. એન. રેલ્વે અને જી. આર્થ. પી. રેલ્વેનું મોટું જંકશન સ્ટેશન છે. વળી અહિંથી જી. આર્થ. પી.નો એક ફાંટો ઇટારસી તરફ અને બી. એન. રેલ્વેનો એક ફાંટો જખલપુર તરફ જાય છે. સ્ટેશનની સામેજ સીતાબદ્દીનો કિલ્લો આવેલો છે.

સ્ટેશનની પાસે જમનાદાસ પોદ્દારની અને બીજી ધર્મશાળાઓ ઈતવારી બજારમાં આવેલી છે. નાગપુરી સંતરાં બહુ વખણાય છે. શહેરમાં સૂતરાઉ અને ગરમ કાપડની મિલો છે. અહિંઆ લશ્કરી છાવણી છે અને ગવર્નરનો મુકામ અહિં રહે છે ને મધ્યપ્રાંતની ધારાસભા પણ આ શહેરમાં મળે છે.

જોવાલાયક સ્થળોમાં મ્યુઝીઅમ (અજાયબખર) ચીફ કોર્ટ, નાગપુર યૂનિવર્સિટી, કેલેજો, કાઉન્સિલ હાલ વિગેરે મુખ્ય છે તેમજ નદિપરના ઘાટો પણ જોવાલાયક છે.

અહિંથી કલકત્તા જતાં કામઠી સ્ટેશન આવે છે ત્યાંથી રામટેકની ટેકરી ઉપર જઈ શકાય છે. રામટેક પરના તળાવ ને ભોગવતી કહેવામાં આવે છે. કામઠીથી રેલ્વે તેમજ મોટર દ્વારા રામટેક જવાય છે ત્યાંના હિંદુઓ અને જૈનોનાં સુંદર દેવાલયો જોવા લાયક છે. તેમજ એ ટેકરીપર સુંદર

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

કિલ્લો છે. રામટેકના ખડકપર લાલ ચીરાડો દેખાય છે એના વિષે એમ કહેવાય છે કે, -નૃસિંહાવતાર ભગવાને હિરણ્ય-કશ્યપને માર્યો તેના લોહીની તે ધારાઓ છે. તેના ઉંચા કિલ્લાના મંદિરપરથી નજરે પડતું સૃષ્ટિસૌન્દર્ય અદ્ભુત છે.

રામટેકથી પાછા કામઠી આવી, ગોડીયા જંકશને ગાડી બદલાવી, સીદ્ધા જબલપૂર પહોંચી જવું.

જબલપૂર.

નર્મદા નદીપાસે આવેલું આ શહેર મુસાફરો ને ઘણું આકર્ષક લાગે છે. સંગેમરપરના ખડકો અહિંથી તેર માઈલ દૂર આવેલ છે. ને ત્યાં મોટરથી જવાય છે. તે જી. આઈ. પી. રેલ્વે અને બી. એન. રેલ્વેનું જંકશન સ્ટેશન છે. ને લશ્કરી છાવણી છે.

જોવાલાયક સ્થળો:-મદનમહાલ, ભેડાઘાટ અને દારૂગોળાનું કારખાનું જોવાલાયક છે. નર્મદા નદિનાં જળ ૩૦ ફીટ ઉંચાઈએથી પડે છે તે સ્થળને ધૂંવાધાર કહે છે; ને ત્યાંથી સંગેમરમરનાં ખડકો શરૂ થાય છે. ચાંદની રાત્રિએ એ બહુ સુંદર જણાય છે. અહિં બીડીનાં કારખાનાં છે.

જબલપૂરથી મુંબઈ તરફ આવતાં, ભેડાઘાટ અને પીપરીઆ સ્ટેશન આવે છે. ભેડાઘાટથી ધૂંવાધાર અને પીપરી-આથી પંચમઠી જઈ શકાય છે. પંચમઠી હવાખાવાનું સ્થળ છે ત્યાં આપણે ઇંટારસી પહોંચી, દિલ્હી તરફ જતાં વચમાં ભોપાળ જંકશન અને સાંચીનાં સ્ટેશનો આવે છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (સ્પેન્ડીઝ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ભોપાળ.

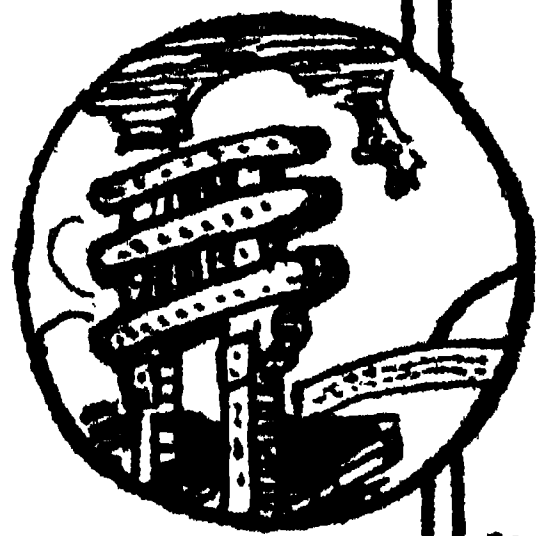
ભોપાળ એ મધ્યહિંદ એજ-
ન્સીમાં આવેલા ભોપાળ રાજ્યનું
મૂખ્ય શહેર છે. અહિંથી જ.
આઈ. પી. રેલ્વેનો એક ફાંટો
ઉજ્જન જઈ બી. બી. સી. આઈ
રેલ્વેને મળે છે. આ નગર પૂરાણા ભોજરાજનું છે.
અહિંનું તળાવ ઘણું મોટું છે અને એને માટે એમ
કહેવાય છે કે, -“તાલ તો ભોપાલ તાળ એર સમ
તલૈયાં” તળાવ તો ભોપાલનું અને બીજાં જ્યાં તો
તળાવડાં.

સાંચી.

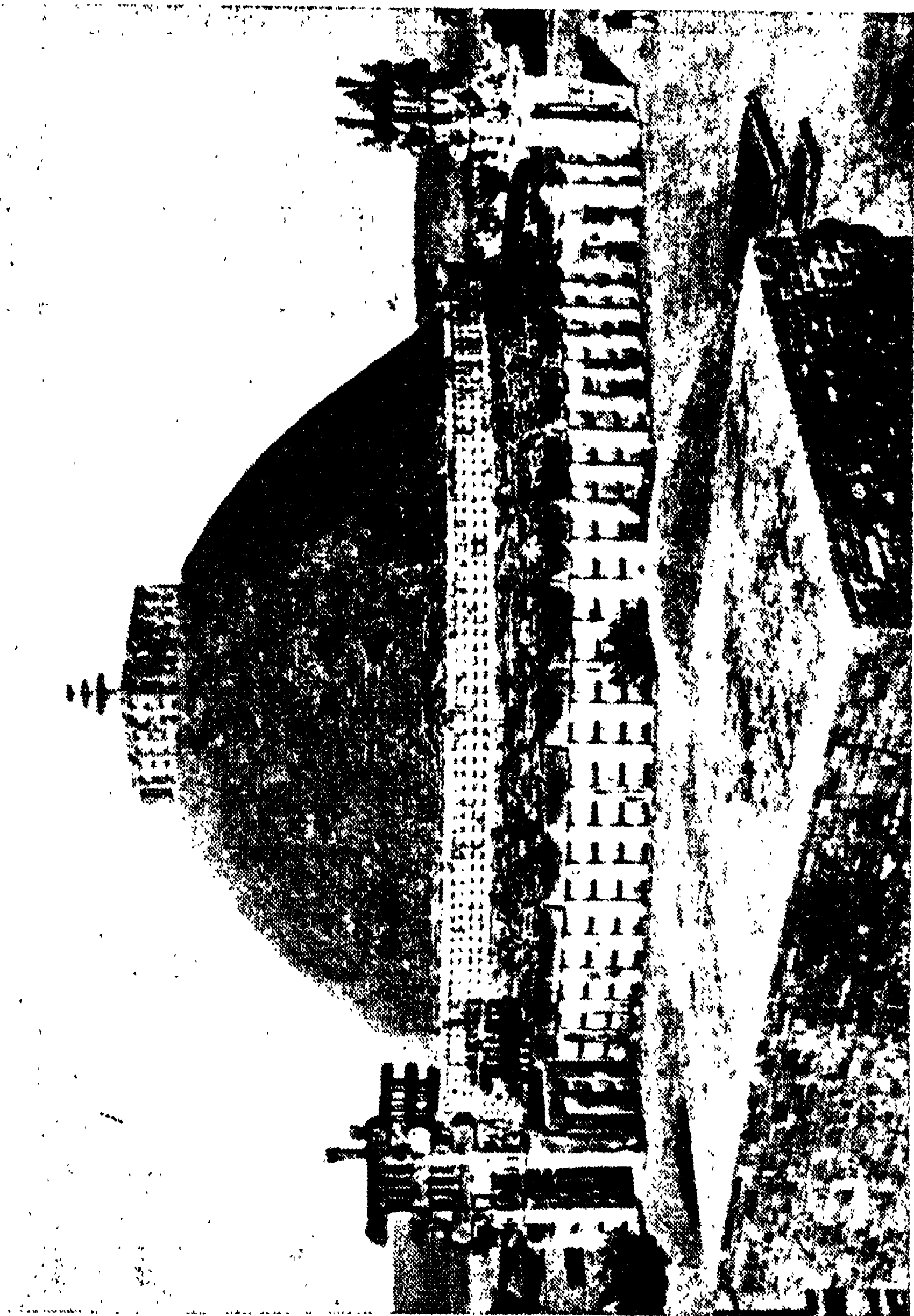
ભોપાલથી દિલ્હી જતાં સાંચી શહેર આવે છે.
સ્ટેશનથી એકાદ માઈલ દૂર નાની ટેકરીપર બુદ્ધભ-
ગવાનનાં હાડકાં ઉપર સુંદર સ્તુપ બાંધવામાં આવેલો છે.
તે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૦ ની સાલમાં
બાંધવામાં આવેલો છે. તેની ચારે
બાજુએ ચાર પ્રવેશદ્વાર છે અને
તે દરવાજાઓ પર બુદ્ધભગવાનના
જીવનના પ્રસંગોને સુંદર રીતે
કેતરેલા છે. દરવાજામાં વાઘ અને
હાથીઓ સુંદર કેરેલા છે.

સાંચીથી ભોપાળ આવી
ઉજ્જન પહોંચવું.

ભોપાળ

સાંચી

સાંચીના ધુમર (સ્તુપ)

ઉજ્જૈન

માળવાની પ્રાચીન રાજ્યધાની ઉજ્જૈની નગરી અનેક નામોથી ઇતિહાસમાં ઓળખાય છે. અમરાવતી, અવન્તી, કનકશૃંગ, ઉપસ્થલી, પદ્માવતિ, શિવપૂરી, ઈન્દ્રેશ્વર વગેરે નામો તેનાં હતાં. શ્રીકૃષ્ણ, ઝળદેવજી તથા સુદામાજી અવન્તિકામાં સાંદિપની ઋષિના આશ્રમમાં વિદ્યાભ્યાસ માટે રહેલા હતા. જે જગ્યાએ સાંદિપની મુનીનો આશ્રમ હતો ત્યાં હોદ્કર સરકારે મંદિર બંધાવેલું છે. તેમાં સાંદિપની ઋષિની આરસની મૂર્તિ છે. ઉજ્જૈનની પશ્ચિમ દિશામાં ક્ષિપ્રા નદિના કાંઠે દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગમાંનું મહાકાલેશ્વરનું જ્યોતિર્લિંગ અહિં છે. દેવાલયની અંદર ખંડિત મૂર્તિઓનું સારું સંગ્રહસ્થાન છે. નદિના ઘાટપર પિશાચમૂકતેશ્વર, અગતેશ્વર તથા હરસિદ્ધમાતાનાં દેવાલયો છે આગળ ચાલતાં ઓમકારેશ્વરનું દેવાલય આવે છે ને ત્યાંથી મહાકાળેશ્વરનું અતિપૂરાણું દેવાલય આવે છે. દર બાર વર્ષે મહાકાળેશ્વરનું એક વર્ષ થતું ગણાતું હોવાથી, દર બારવર્ષે મોટો મેળો ત્યાં ભરાય છે. ક્ષિપ્રા નદિપર ગૌઘાટ બાંધેલો છે ને ત્યાં રાજા જયસિંહે બંધાવેલી વેધશાળા આવેલી છે. ભૂકંપને અંગે પ્રાચીન અવન્તીકાનો નાશ થવાને અંગે રાજા વીર વિક્રમ રાજાએ લીધીઅન અને શ્રીક લોકોને હરાવી વિજય પ્રાપ્ત કર્યો તેની યાદગીરીમાં આ શહેર વસાવ્યું છે. પુરાણ પવિત્ર સમપૂરીમાં આ શહેરની ગણતરી કરાય છે. વેપાર ઉદ્યોગનું મથક છે. ધર્મશાળાઓ ઘણી છે અને ગુજરાતી લોકો ટેલર્સ એન્ડ આઉટ ફીટર્સ (રપેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

માટે સ્ટેશન પાસે એક ટેકરી ઉપર ‘ ગુજરાતી સમાજ ’ છે. જેમાં ગુજરાતીઓને ઉતરવાની દરેક પ્રકારની સગવડ આપવામાં આવે છે.

સુતરાઉ કાપડની મિલો છે. ઘઉં અને ઘીના વેપારનું મોટું મથક છે. ક્ષિપ્રા નદિપર જળ-મહેલ યાને કાળીયાદેહનો મહેલ જોવા લાયક છે. ઉજ્જન એ ભારતનું ગ્રીનીચ ગણાય છે. એ મહાકવિ કાલિદાસની જન્મભૂમિ છે.

ઇન્દોર.

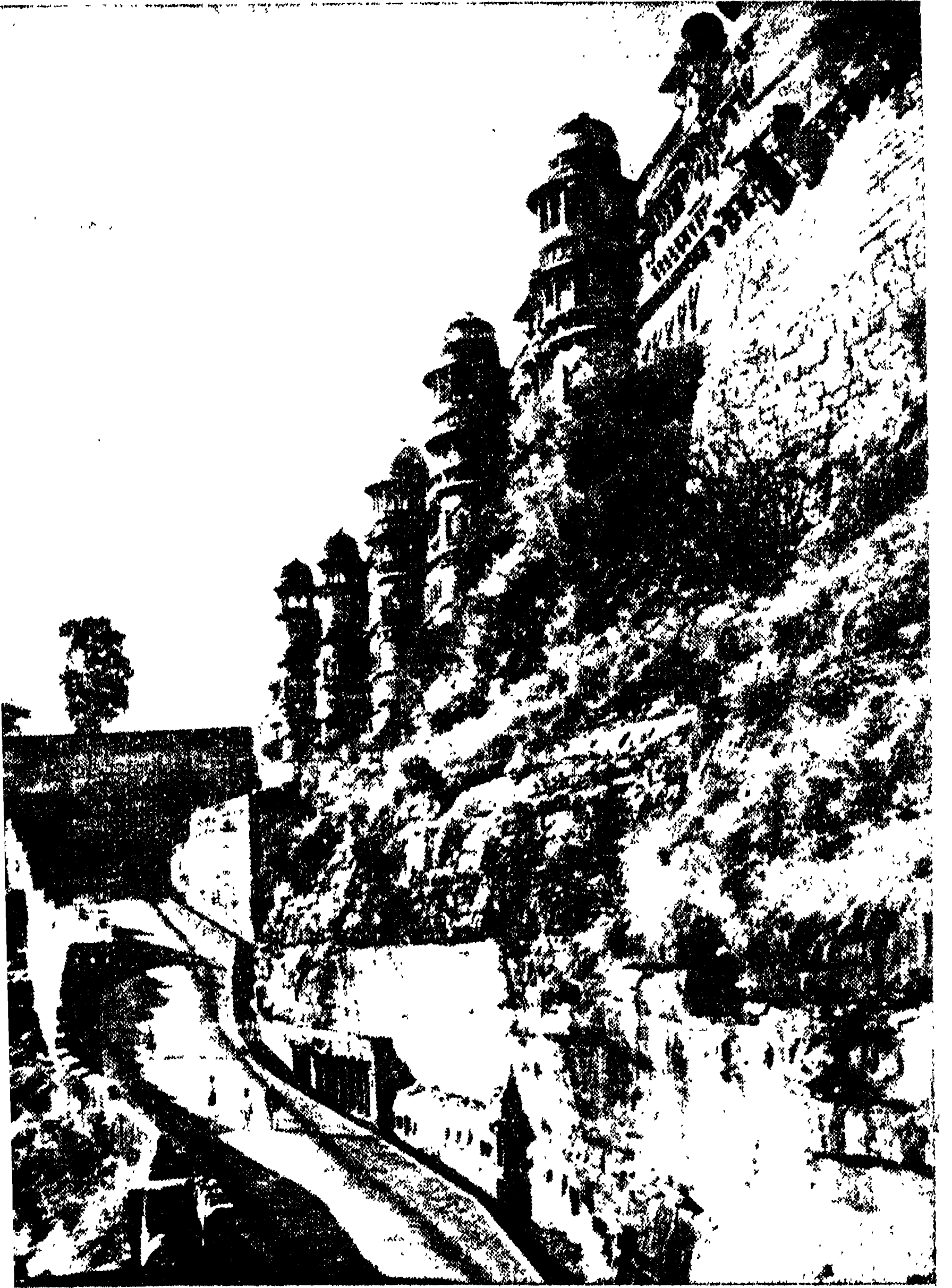
ઉજ્જનથી રેલ્વે તેમજ મોટર રસ્તે ઇન્દોર જવાય છે. હોદ્કર રાજ્યની એ રાજ્યધાનીનું મૂખ્ય શહેર છે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ અહલ્યાબાઈ હોદ્કર અહિં થઈ ગયાં અને તેમની છત્રી હજી છે.

પાર્શ્વનાથજીનું જૈન મંદિર અને સર હુકમીચંદજીના મહેલો ખાસ જોવા જેવા છે. સૂતરાઉ કાપડની અહિં સાત મિલો છે. અને રૂઝના વેપારનુંસ્થળ છે. ઇન્દોરની પાસે મહૂમાં લસ્કરની છાવણી છે. અને ત્યાંથી પાંડવના કિલ્લા સુધી મોટોરથી જવાક છે.

ઓમ્કારેશ્વર

મહૂથી ખંડવા તરફ જતાં મોરટક્કા સ્ટેશન આવે છે ત્યાંથી ઓમકારેશ્વર જવાને માટે મોટરો મળે છે. મોરટક્કાથી છ માઈલ દૂર નર્મદા નદીના કિનારે ઓમ્કારેશ્વર આવેલ છે. વિષ્ણુપુરી મોટોર જાય છે ને ત્યાંથી હોડીથી નદિ ઓળંગી ત્યાં જવાય છે. ત્યાંના નદિના ધરામાં અનેક જાતનાં શિવલિંગો થાય છે. ઓમકારેશ્વર મહાદેવનું દેવાલય ટેકરી પર આવેલું છે. એ શિવલિંગ તેજ તત્વનું ગણાય છે.

ટેલર્સ એન્ડ આઉટ પ્રીટર્સ (સ્પેન્ડીડ) પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ગ્વાલીઅરના કિલ્લાનો દેખાવ.

શિવલિંગ પર નિરંતર પહાડમાંથી પાણી પડ્યા કરે છે. આ દેવાલયમાં માંધાતા વગેરેની મૂર્તિઓ છે. ત્યાં ધર્મશાળા પણ છે.

અહિંથી ખંડલા, ઇટારસી થઈ ભોપાળ, ખીણ અને ઝાંસી થઈ ને ગ્વાલીયર જવાય છે.

ગ્વાલિયર

ગ્વાલિયરનો કિલ્લો જોવાલાયક છે. ત્રણસો ફૂટ ઉંચા ખડકોપરનો આ કિલ્લો અને તેની પરના ભવ્ય મહેલો તથા ખડક પરનો માર્ગ વગેરે ઘણાં સુંદર છે. ત્યાં ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મહારાણી લક્ષ્મીબાઈની છત્રી અને કવિવર તાનસેનની કબર ખાસ જોવાલાયક છે. તે ઉપરાંત મ્યુઝિયમ (અજ્ઞયખંડ) જયાળ ચોક, મોતી મહાલય, નવો મહેલ ચીની માટીનું કારખાનું અને વેધશાળા દર્શનીય છે, સીદ્ધા ચઢાણવાળા ખડક પરના ખુરજોથી કિલ્લો ઘણો મજબૂત બાંધેલો છે.

અહિંથી સીદ્ધા આગ્રા પહોંચી, ત્યાંથી બી. બી. સી. આઇ. ની ગાડીમાં જયપુર, અજમેર થઈને અમદાવાદ પહોંચી જઈએ.

આ રીતે ભારતવર્ષ અનેક ધર્મ મંદિરો, વિદ્યાકેન્દ્રો પતિતપાવનની લોકમાતા—નદિઓ, ગિરિશૃંગો, ગિરિકંદરો ઐતિહાસિક સ્થળો, રાષ્ટ્રોત્થાનના કેન્દ્રો, ઉદ્યોગકેન્દ્રો અને સૃષ્ટિ-સૌંદર્યનાં સ્થળો વિગેરેથી સભર ભર્યો છે. વન્દન હો તેવા મહાકાય સમન્વયશાળી ભારત દેશને !

વંદેમાતરમ્

સુજલાં સુફલાં મલયજશિતલાં શસ્યશ્યામલાં માતરમ્
શુભ્રજ્યોત્સ્નાપુલકિતયાર્મિનીં ફુલ્લકુસુમિતદ્રુમદલ શોભિનીમ્
સુહાસિનાં સુમધુરભાષિણીં સુખદાં વરદાં માતરમ્
વન્દેમાતરમ્ ॥

The General Commercial Agency.

ધી જનરલ કોમર્શીયલ એજન્સી

મીલ, જનરલ સપ્લાયર્સ એન્ડ જનરલ હાઉસિંગ મરચન્ટસ.

અમારે ત્યાં મીલ જીન તથા કારખાનાઓને
લગતો તમામ સામાન કીફાયત ભાવે મળશે.

કોસલેન રેલ્વેપુરા પોસ્ટ અમદાવાદ.

દિવાળી, પર્યુષણ વગેરે વાર-તહેવારમાં અને જમણવારમાં
મનગમતી સ્વાદિષ્ટ ભાત ભાતની ખાદ્ય-વાનીઓ બનાવવા
અમારી મુલાકાત લ્યો.

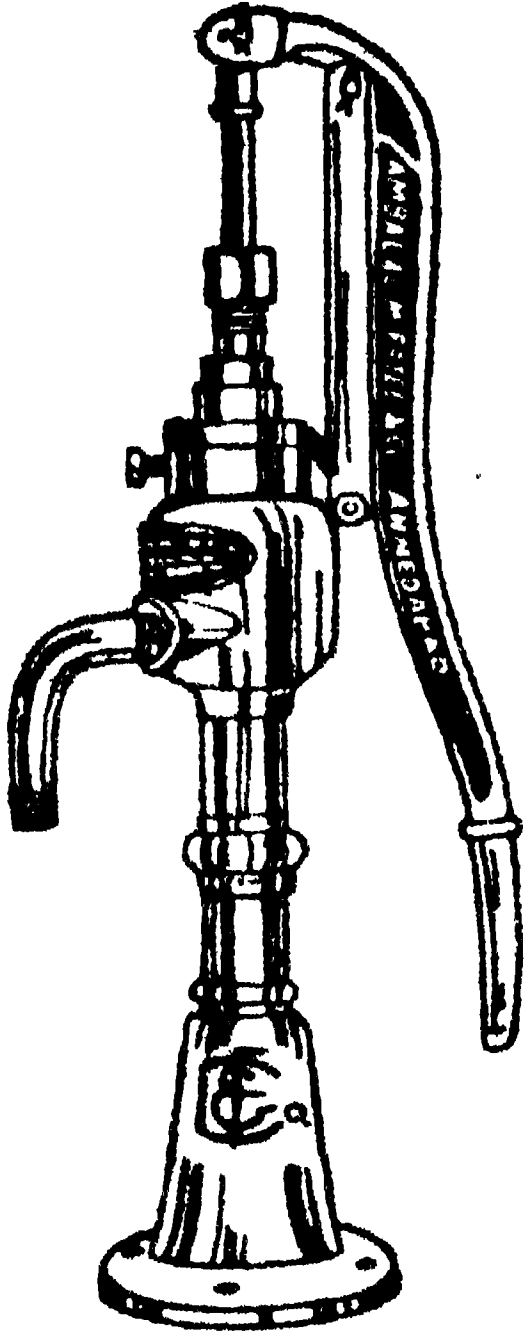
ધી લલીતા ફેક્ટરી

ઢાંકવા ચોકી પાસે

અમદાવાદ

સંગ્રહણીના મહાન દર્દ માટે આશ્ચર્યજનક
દવાની શોધ

દરદીઓ, ડોક્ટરો તથા વૈદ્યો, પાસે સંગ્રહણીના મહાન દર્દ
માટે છાશ, દુધ, તથા ફળફળાદિ વગેરેથી કંટાળો ઉપગ્નવે તેવા
પ્રયોગો કરાવરાવી પૈસાનો ને સમયનો મોટો ભાગ આપે છે.
જેમાંથી બચવા માટે અમોએ ઘણા પરિશ્રમના ભોગે એવી અદ્વિ-
તીય ચમત્કારીક પદ્ધતિ વગરની દવા શોધી નિરાળી બનાવી
વજનમાં વૃદ્ધિ કરે છે. આ સિવાય જેવાં કે ક્ષય, ભગંદર, નાસુર,
પક્ષધાત, વિગેરે દુઃખો સાધ્ય સ્થિતિ પર પણ ચમત્કારીક રીતે
પ્રલાજ કરવામાં આવે છે. ત્રીસ વરસનું જીવન દવાખાનું
વૈધ દેવકરાણુ ભાણુજી ડૉ. દેવસાના પાડા સામે
અમદાવાદ.

ખેતી માટે

કંપનીના સ્થાપના સંન-૧૯૨૦

કુવા તથા નદીમાંથી ગમે તેટલી ઉંડાઈથી થોડા જોરે ઘણું પાણી ખેંચનાર બળદથી અને એન્જનથી. ચાલતા:-નોરીયા રેંટ અને પંપ

ઉંડી અને સારી ખેડ કરનાર લોખંડી હળ.

શેરડીમાંથી રસ કાઢવાના. કોલુ-ચીચોડા.

દહી વલોવાના સુતર અને મજબુત લોખંડી રવૈયા.

મગફળી ફેલી દાણા છુટા કરવાના હાથથી તેમજ પાવરથી ચાલતા

મશીન તેમજ

દરેક પ્રકારના ખેતીવાડીના હથિયારો તથા મીલ જન સ્ટોર અને બનાવીએ છીએ. અમારી ઉત્તમ અને મજબુત બનાવટ માટે

આ રીલાયેબલ પંપ કુવા
અગર બોરીંગમાંથી દોઢસો ફુટ
ઉંડાઈથી પાણી ખેંચી ૪૦ ફુટ
ઉંચેટાંકીમાં પાણી ચઢાવે છે

ઘણાં ચાંદ અને સરટીશીક્ટો મળેલાં છે, ઉપરાંત કુવામાં બોરીંગ કરી આપીએ છીએ અને જમીન ઉપરથી ચાર ઈંચનું ત્રીસ ફુટ બોરીંગ કરી પંપ મુકી આપીએ છીએ.

મલો યા લખો:-

અંબાલાલ એમ પટેલ કંપનીના માલિક

ફરસુરામ એન્ડ કો.

ડે. દરીયાપુર-પટેલ પોળ,
અમદાવાદ.

સ્થાપિત સંવત ૧૮૮૪
“બીશન” પ્રોડક્ટસનું સચિત્ર કેટલોક અને સેમ્પલો
એક આનાની દીકરી બીડી મફત મંગાવો.

આંખના તમામ દરદો માટે ઉત્તમ અને અકસીર છે.
અમારે ત્યાં વિશ્વ વિખ્યાત દરેક જાતના શરબત, મુરખ્યા,
ચટણી, નંદસેન દાનિક પીલ્સ, ગુલાબજળ, હૅરએઈલો,
સેન્ટ, અત્તર સુરમા વિગેરે કિફાયત ભાવે મળશે.

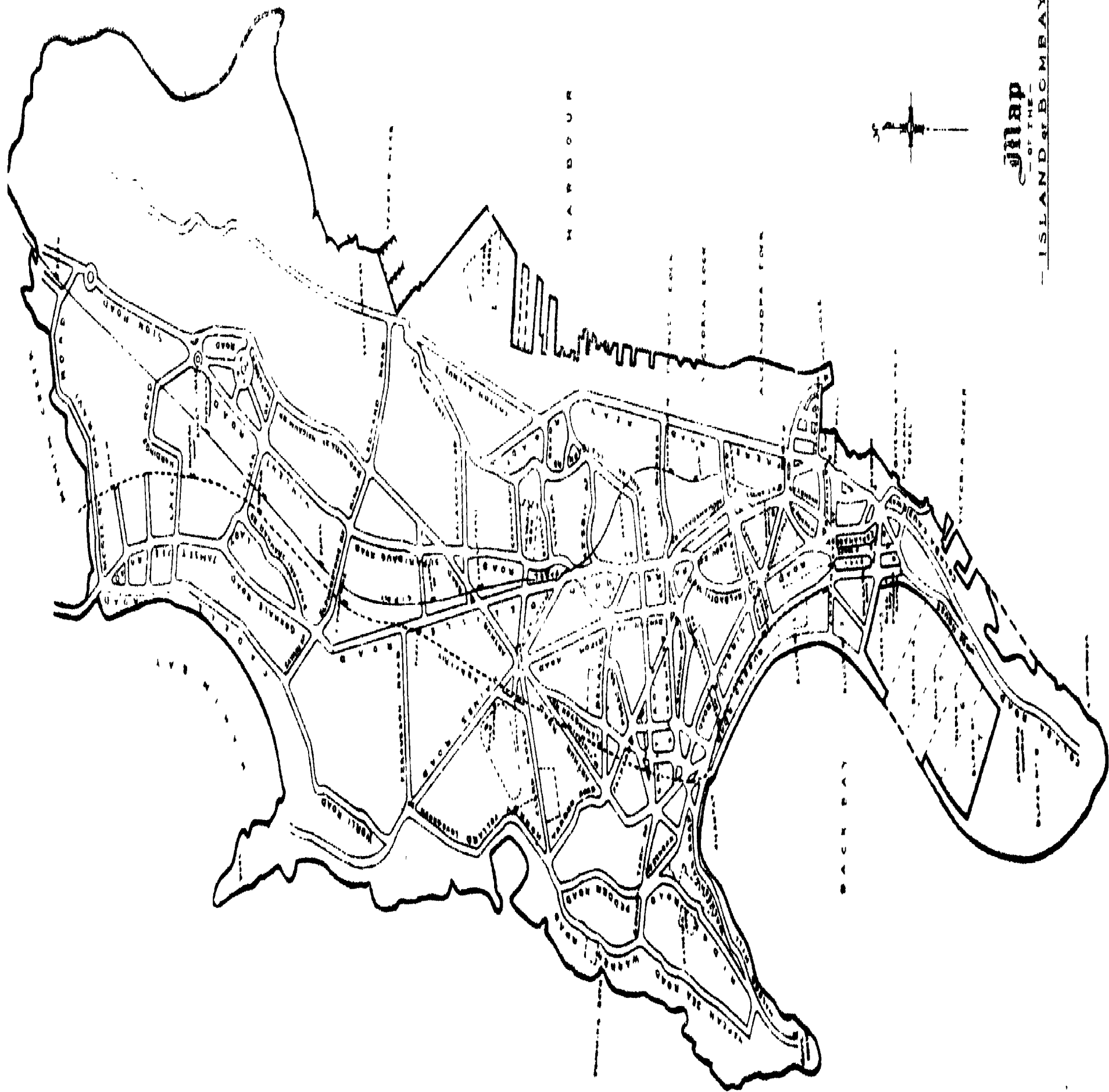
દીલ્લીવાલા લાલા બીશનદયાલ. ધરમદાસ
જુમ્મા મસીદ : અમદાવાદ (ઈન્ડિયા)

વડોદરામાં ક્યાં ઉતરશે ? રહેવા તથા જમવાનું ઉત્તમ સ્થળ ધી ગાર્ડન હિન્દુ લૉજ

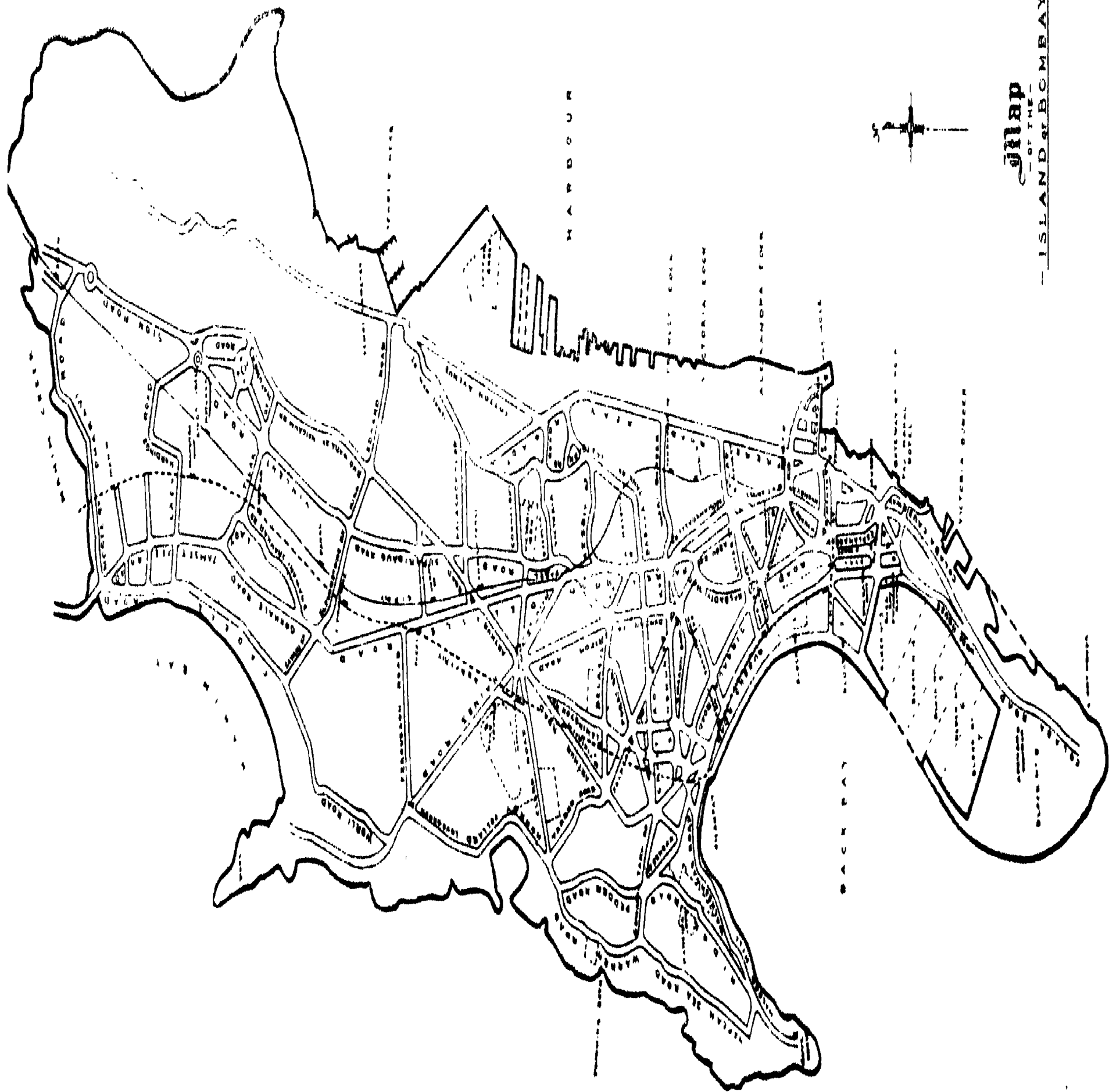
સયાજીગંજ.....વડોદરા.

- અમીરી ભોજન પ્રખંધ
- સુંદર નિવાસ સ્થાન ●

વડોદરામાં જોવા લાયક સ્થળો ઘણાં છે.
રહેવા લાયક સ્થળ ગાર્ડન હિન્દુ લૉજ છે.

Map
— OF THE —
— ISLAND OF BORNEO —

Map
— OF THE —
— ISLAND OF BORNEO —